הָעָבָר

לדברי ימי היהודים והיהדות ברוסיה

מייסדו ועורכו הראשון ב״צ כץ ז״ל

המערכת:
ברוך קרוא
יהודה סלוצקי

המזכיר:
א. אהרוני

מועצת המערכת:
ב״צ דינור
יוחנן טברסקי ז״ל
יצחק מאור
זלמן שזר

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

ספר ט״ו | אייר תשכ״ח | תל־אביב

הוצאת „אלתירא", אגודה לחקר תולדות יהודי רוסיה ואוקראינה בהשתתפות משרד החנוך והתרבות וקרן י. ל. ורחל גולדברג ובסיוע קרן הזכרון למען התרבות היהודית, ניו־יורק

ה ת ו כ ן

שנת המהפכה 1917 והיהודים

„מפברואר עד אוקטובר", מאת ב. דינור 3
היהודים ברוסיה בפרוץ מהפכת פברואר, מאת ש. אטינגר 20
יהדות רוסיה בשנת המהפכה 1917, מאת י. סלוצקי 32
רבנות צבאית ברוסיה, מאת הרב י. ברמן 56
בצבא ובמהפכה, מאת ד. כהן 59
בעורף ובחזית, מאת ח.ש. קופילוביץ 80
התארגנות החיילים היהודים בראשית המהפכה, מאת ז. גורדין 87
עיני ראו את המהפכה, מאת ד. קופילוביץ 96
מוסקבה — ערב מהפכת פברואר 1917 ולאחריה, מאת מ. בובה 99
המבחן הגדול, מאת י. פבזנר 109
במהפכה ולאחריה, מאת א. קאופמן 113
בשורת הצהרת בלפור באודיסה, מאת י. אריאל 116
ציונות בימי מהפכה, מאת י. שפירא 121
לתולדות הציבוריות והתרבות העברית ברוסיה, מאת ש. איזנשטדט 134
ספרות ועתונות עברית ברוסיה בתקופת המהפכה, מאת א. ז. בן־ישי 163
מ. וינאבר והמהפכה הרוסית, מאת מ. ה. 203
יעקב סברדלוב, מאת ש. אורוץ (אורחוב) 208
יעקב סברדלוב ומהפכת אוקטובר, מאת י. ברזילי 211
שיחות עם שמעון דימנשטיין, מאת י. ברזילי 216
סודו של שמעון דימנשטיין, מאת ש. איזנשטדט 240
יצחק נחמן שטינברג, מאת מ. אלישיב 243

***

קישוטי בית־הכנסת במוהילב, מאת ר. וישניצר 251
רשימה אוטוביוגרפית של ח. ז. מרגוליות, המלבה"ד ב. דינור 254
שרי המאה, מאת ב. קרוא 259
אהבת־ישראל של מנדלי, מאת א. בן־אור 262
פרקים מחיי הציבוריים, מאת י. ל. נ. וילנסקי 268
עבודת אוז"ה בפלך מינסק, מאת מ. הלפרין־פרוג'ינין 292
צרור מכתבים אל ח. נ. ביאליק, המלהב"ד מ. אונגרפלד 300
ג. אהרונסון בגבורות, מאת ס. שוארץ 305
מתקופת מלחמת העולם הראשונה, מאת מ. קפלן 308

***

אחרי ארונו של יוחנן טברסקי, מאת ב. קרוא 310
אברהם שפייזהנדלר ז"ל, מאת מערכת „העבר" 312

***

סיכומים באנגלית

שנת המהפכה 1917 והיהודים

ב. דינור

„מפברואר עד אוקטובר"

א.

שמונה החדשים (בקירוב), מ־27 בפברואר עד ל־25 באוקטובר 1917, כלומר מההפגנות בפטרוגראד, שהפכו למרד והביאו להתפטרותו של הצאר ניקולאי השני ולכינונה של הממשלה הזמנית ועד מרד הבולשביקים והשתלטותם, שייכים לאותם הזמנים הגדולים בהיסטוריה, שבהם מקופלים דורות ומסתמנות תקופות. בכוח היקפם של המאורעות ועומק החדירה של השפעתם בחיי העם נחשפות שכבות יסוד בחוויתו, שנצטברו במשך דורות. עולים בהם יסודות של נוהג ותגובה, ונקבעים בהם כיווני מפנים שגלומות בהן הכרעות־גורל לתקופות. גם בתולדותיהם של היהודים ברוסיה היו אלה ימים בעלי משמעות היסטורית עצומה: מלבד השינויים והתמורות שחלו במצבם בעקבות השינויים והתמורות הכלליים במדינה ובחיי העמים הישבים בה, היו חדשים אלה למעשה הזמנים היחידים שבהם, דומה, היתה יהדות זו חפשית: התנאים והמסיבות במדינה כאילו הסיחו את דעתם מן היהודים ועזבו אותם לנפשם: לבחור דרכם, ללכת בה, לסדר את יחסיהם ועניניהם, לפי רצונם ולפי מה שנראה להם, להגדיר את עצמם ולקבוע את מעמדם.

ברם, מכיון שהיהדות הרוסית היתה בזמנים אלה כולה נתונה במסגרתם של הזמנים „מפברואר עד אוקטובר" במדינה, הרי ברור שלכל דיון בדמותה ובדרכה של היהדות הרוסית בזמנים אלה יש להקדים עיון בטיבה של מסגרת זו.

ב.

מסגרת זו נקבעה על ידי מסיבות התפרצותה של מהפכת פברואר, עוצבה על ידי הכוחות שפעלו בה ומסביב לה, והשתנתה בהיקפה ובדמותה על ידי ההתרחשויות במדינה ושלביהן במשך חדשים אלה.

ארבע עובדות היסוד שהיוו את הרקע למהפכת פברואר, שנתנו לה דמות וכיוונו את דרכה הן: 1) המשבר המלכתי־הלאומי הממושך, בידודם של הצאר והממשלה והאופוזיציה הציבורית־המדינית; 2) עייפות העם מן המלחמה, הכמיהה לשלום וראשית ההתפוררות בצבא; 3) ההידרדרות המשקית והירידה במצבם הכלכלי של ההמונים; 4) התסיסה הסוציאלית־המדינית ופעולתה של המחתרת המהפכנית.

(1) שתים וחצי שנות המלחמה (יולי 1914 — ינואר 1917) הוכיחו ברורות, כי לא היה בכוחה של רוסיה הצארית לעמוד בה, וזאת בעיקר מפני המשטר שלה. המדינה לא היתה מוכנה למלחמה מודרנית וממושכת. מכיון שלא שיתפה כלל את האוכלוסיה האזרחית במאמץ כלכלי וטכני ואף לא ניסתה לגייס את אפשרויותיה בתחומים אלה, גברה תלותה בבעלי בריתה וגדלו אבידותיה באנשים ובשטח. כל זה הכריח את הממשלה כבר בסוף שנת 1915, אחרי תבוסותיה הגדולות בחזית הגרמנית, לשתף את הציבור במלחמה. אורגנו ועדי מסחר ותעשיה לשם הגברת הייצור בתחמושת ובכלי נשק, שותפו הערים וה„זֶמסטבוֹת" במתן עזרה וסיוע לקרבנות המלחמה, והוגברה השפעתה של הדומה הממלכתית וועדותיה על מהלך המלחמה בכלל. אבל דוקא הגברת שיתופו של הציבור המאורגן במאמצי המלחמה הירבתה חששותיו של הצאר ליציבות שלטונו והחמירה את עקשנותו במגמה לצמצם שיתוף זה ולהחריף את התנגדותו לדומה הממלכתית („הפרלמנט של רוסיה") ולאירגונים הגדולים של השלטון המקומי („ברית הערים" ו„ברית הזֶמסטבוֹת"). וכך נוצר מצב במדינה שהציבור הוא אמנם שותף לממשלה במאמץ המלחמתי, נושא באחריות, ופעולתו מביאה ברכה לצבא, למדינה ולעם, אבל בה בשעה הוא נמצא במצב של מתיחות מתמדת והתנגדות לממשלה, ממשלת הצאר, המשתדלת להצר את פעולתו. חוסר האמון של הציבור הרוסי ומוסדותיו בממשלה גבר והלך, וההחלפות התכופות של ראשי השלטון, שרבו ביותר בשנות המלחמה, בוודאי לא היה בהן להעלות את סמכותה של הממשלה. רווחו שמועות בציבור ובעם, שהיה להם יסוד איתן במציאות, על אכר „קדוש" ופרוץ, שכור ושטוף בזימה, שרכש לעצמו השפעה עצומה בחצר הצאר, והוא מעלה שרים ומורידם על ידי פתקאות שהוא שולח לקיסרית, המאמינה במופתיו של „איש אלהים" זה, והיא מצוה לצאר לנהוג לפיהן. שמועות אלה, שהיו מתובלות בתוספת חשדות וחששות על קשרים וקנוניות בין חוגי החצר ובין האויבים הגרמנים, ערערו לגמרי את הסמכות העליונה במדינה. והעובדה שדוקא במצב זה של אי־אימון העמיד הצאר את עצמו כמפקד בראש כל הצבאות, העידה על מדת בידודו של הצאר מכל מה שנעשה במדינה, הגבירה את המבוכה והעמיקה את המשבר. בשנה השניה למלחמה קמה ועלתה במדינה אופוזיציה ליברלית־ציבורית מאורגנת, שחיפשה דרך לשנות את המשטר מתוך שיתוף פעולה עם הצאר „ללא מהפכה", אלא מתוך המשך „חוקי" של הסמכות העליונה במדינה לשם הנהלה יעילה ומוצלחת של המלחמה עד הנצחון הסופי. אולם כל מאמצי הוכשלו ע"י הצאר, אף שהיא הצליחה לרכז מסביבה את כל הציבור האזרחי במדינה, כולל כמה מחוגי השלטון.

(2) גם בקרב ההמונים גבר והלך אי־האימון בממשלה, וצורותיו היו עוד יותר חמורות. נפגעה חמורות נכונותה של האוכלוסיה לציית לשלטון, נכונות שהיא תנאי ראשי לקיומו של כל שלטון תקין, והיסוד לאי־נכונות זו היה בעייפותו הגדולה של העם מן המלחמה וסבלותיה ובכמיהתו של ההמון לשלום. הביטוי החריף ביותר לאי־הנכונות לציית לשלטון היה ברבוי המדהים של עריקים מן הצבא ובנכונות האכרים לתת מחסה להם, בהחרפת היחסים, הקשים ביותר בלאו הכי, בין החיילים לבין הקצונה, שהיה בהם משום עדות על תהליכי התפוררות בצבא, תהליכים המתמידים וגוברים.

(3) הגדלת הוצאות המלחמה וההדרדרות המשקית של המדינה השתקפו חמורות בהרעת תנאי החיים של המוני העם, במצבו של אוצר המדינה, בצמצום העבודה החקלאית ובשינוי דמותם של העיר והכפר. הוצאות המלחמה גדלו מ־1,224

מיליון רובל בשנת 1914 ל־1,820 מיליון בשנת 1915 ול־14,573 בשנת 1916. ושטרות כסף של האוצר במחזור היו בראשית המלחמה בסך 1,630 מיליון רובל וב־1 בינואר 1917 — בסך של 9,103 מיליון. המחירים עלו במשך שנות המלחמה פי שבע ויותר. חלק מן השדות הוברו: לא היו עובדים. הגיוסים התכופים והמקיפים רוקנו את הכפרים, ובצבא היו המונים רבים של חיילים לא מצוידים כהלכה. אלמנות שכולות, יתומים עזובים, נכים ובעלי־מום מילאו רחובות וחוצות של כרכים וערים, של כפרים וישובים והשמועה אמרה שפרחי השדה המרובים בשנות המלחמה צמחו וגדלו על קברותיהם של המוני התינוקות שנולדו לא כחוק... לא יפלא איפוא שהמשאלה הגדולה המשותפת לכל ההמונים — הסוף למלחמה — היתה מלווה בדרישות הפועלים לשיפור התנאים בהתאם למצב, דרישות שעם צמצום האספקה לערים הפכה לדרישה אחת: „לחם", ושמבטאיה האמיצות ביותר היו הנשים שעמדו בראש בתורים ארוכים לקבלת לחם.

(4) גם אחרי דיכוי התנועה המהפכנית משנות 1905—1907 לא פסקה התסיסה המהפכנית ותאי מפלגות מהפכניות סוציאליסטיות הוסיפו להתקיים ולפעול במחתרת. ואף כי היקף פעולתם היה לא רב, ומספר פעיליהם היה מצומצם, ועצם פעולתם היתה או „מתחת לשטח", במחתרת, או מסווית בצורת חברתית במוסדות, כלכליים־שיתופיים או תרבותיים, הרי היתה בהם גם רציפות מהפכנית וגם מעין „חיל מילואים" קטן מגוייס, מוכן לפעולה ביום שייקרא, ובמסיבות מהפכת פברואר היה חלקו בהכוונת השביתות והתפגנות למסלול מהפכני כללי רב־חשיבות.

הכוחות הפועלים שהתגלו במסיבות המהפכה ובהתפרצותה המשיכו לפעול במשך כל החדשים מפברואר עד אוקטובר, אולם מדת השפעתם ותוקפם שונו מן היסוד. החוגים של ה„צבוריות הרוסית המאורגנת", כלומר הדומה, האופוזיציה הליבראלית, ראשי השלטון העצמי העירוני והמחוזי והמפלגות האזרחיות במדינה. השפעתם ירדה בהתמדה תלולה בחדשים אלה. לפי טבעה, המהפכה היא מבחן: היא מעמידה את הדברים על ממשותם, על הכוח העומד לרשותם של היסודות השונים המשתתפים במהפכה והנאבקים ביניהם על מקומם בה, על הכוונתה והשלטון בה ועל ידה על השלטון במדינה. חוסר האונים של ה„ציבוריות המאורגנת" הזאת הובלט כבר בימיהם הראשונים של המהפכה: הם וויתרו, הוכרחו לוותר על תכניותיהם לשמור על ה„משכיות" הפורמאלית של השלטון על ידי קיומו של בית המלוכה עד האסיפה המכוננת. הם אף לא העזו לעמוד על דרישתם, ואף יעצו לאחיו של הצאר להתפטר ולא „לקבל" את הכתר שהוצע לו: ואף כי בממשלה הזמנית היה רק חבר אחד מן השמאל, קרנסקי, הרי מראשיתה של הממשלה הוא היה לא סתם חבר ממשלה, אלא חבר־מפקח, חבר שהועמד ע"י מפלגתו (הסוציאליסטים המהפכניים, ס.ר.) לשם השגחה על מעשי הממשלה, שהחלטותיה ומעשיה לא יהיה בהם „משום סטיה מן המדיניות של המועצה", הסובייט, הן במדיניות הפנימית והן החיצונית. המועצה הודיעה במפורש, כי תתמוך בממשלה הזמנית בה במדה שהממשלה הזמנית לא תסטה מעקרונות המהפכה. ואם קראו לימים אלה ימי דו־שלטון, הרי למעשה היה בזה משום זילזול בכוחה הממשי של המועצה ומשום הפלגה בכוחה של הממשלה הזמנית. למעשה היה השלטון בידי המועצה. ולא משום שגיאותיה של הממשלה ומפני כשלונותיה הארגוניים — והם היו לא מעטים — אלא בעיקר מפני ששום כוח ממשי לא עמד לרשותה, והיסודות החברתיים שעליהם נשענה לא היו בכלל בגדר ישות צבורית

ממשית ואיתנה שיכולה לשמש משען כל שהוא בימי מהפכה. הכוח הממשי במדינה היה בידי הצבא. והמהומות וההפגנות בעיר הבירה היו לראשיתה של מהפכה רק משעה שהצטרפו אליהן שש מאות החיילים הראשונים, אחרי שסרבו לירות במפגינים (26 בפברואר), והמהפכה ניצחה כשכל הצבא שחנה בעיר הבירה, למעלה מ־170 אלף חיילים, הצטרף אליה (3 במארס). נציגי החיילים היוו הרוב ב„מועצת הפועלים והחיילים" של פטרוגראד. כל יחידה צבאית שלחה בא־כוחה למועצה, ולכל אלף פועלים היה בא־כוח אחד במועצה. והם, נציגי החיילים, ראו את עצמם גם כבאי־כוח האכרים, שהרי רובם של החיילים אנשי כפר הם. מספרם של נציגי החיילים במועצה היה פי שנים מזה של הפועלים. לכאורה היו מביאי ההחלטות, מנסחי ההצעות וראשי המדברים — נציגי הפועלים ובאי־כוח המפלגות הסוציאליסטיות שצורפו ל„מועצות"; אבל למעשה היו אלה בבחינת דובריהם של נציגי החיילים, מעין פרשנים־מנסחים, שבסופו של דבר עליהם להסביר את רצונם של החיילים העושה והמכריעה. קציני הצבא שחששו לתגובת חייליהם, הם שהשפיעו לרכוש את „דעת הקהל" המהפכני לשאיפתם ורצונם של החיילים. ואמנם, בכל ההתרחשויות החשובות בחדשים אלה היו רצונו של הצבא הגורם הקובע, וידם של החיילים העושה והמכריעה. קציני הצבא שחששו לתגובת חייליהם, הם שהשפיעו על ה„ציבוריות המאורגנת" (בשם זה כינו את עצמם החוגים הליברליים של „הדומה הממלכתית", של השלטון העצמי בערים ובמחוזות והמפלגות האזרחיות הליברליות) להסתלק מן התכנית על המשך קיומו של שלטון בית המלוכה; הם שהפגינו נגד שר החוץ (מיליוקוב) על הכרזותיו בדבר מטרות המלחמה, והכריחו את הממשלה הזמנית לקבל את התפטרותו והתפטרות שר המלחמה (גוצ'קוב). הם גם לקחו חלק פעיל בנסיון הבולשביקים לתפוס את השלטון בראשית יולי, הם הכשילו את נסיונותיו של הגנרל קורנילוב לתפוס את השלטון, והם גם שביצעו את מרד אוקטובר, שהעביר את השלטון לבולשביקים, והללו, מיד לעלותם לשלטון, התחילו במשא ומתן על שלום. הכוח העיקרי שפעל איפוא בימי המהפכה היו המועצות, שהשפעת נציגי החיילים היתה רבה בהם. נציגים אלה, שהיו ברובם הגדול אכרים, היו מעוניינים בשתי מטרות: השגת שלום — ועד אז, החלשת ידם של הקצינים ושלטונם בצבא — והעברת קרקעות בעלי האחוזות ומשקיהם לידי האכרים, והעברה מיד, ללא כל השהיות. מהפכת 1906/1905 לימדה אותם: אין להשתהות, הזמן לא תמיד פועל לטובתה של המהפכה. ומשום כך התמידה עליית השפעתם של הבולשביקים בחדשים אלה. מיום בואו לרוסיה (דרך גרמניה) הכריז לנין השכם והכרז, כי שתי מטרות אלה הן הסעיפים הראשונים בתכנית מפלגתו, ולשם ביצוען דורשת המפלגה להעביר למועצות את כל השלטון, והוא היה הראשון מן השמאל שהכריז גלויות: אנחנו נכונים בכל רגע לקחת את השלטון, ורוצים בו. כוחם של הבולשביקים התמיד לעלות, ובה במידה ירדו השפעתן וכוחן של המפלגות הסוציאליסטיות האחרות.

אמנם, המפלגות הסוציאליסטיות האלה, ש„סירבו" לקחת את השלטון בידם אחרי המהפכה, ואף נמנעו מלהשתתף בה ישירות, התנו עם הממשלה הזמנית „תנאי בל יעבור", שהיא לא תשים כל הגבלה על חופש התעמולה במדינה. ואין כלל כל יסוד לזלזל בחשיבותו של תנאי זה. העובדה כי חודש אחרי המהפכה (באפריל) התקיימו ופעלו במדינה „מועצות פועלים וחיילים" במאתים מקומות במדינה, ובחודש אוגוסט היו כבר מועצות כאלה בשש מאות מקומות במדינה, מוכיחה על פעילות תעמולה נמרצת של המפלגות הסוציאליסטיות. אין

ספק, כי אי־רצונן ואף פחדן של המפלגות הסוציאליסטיות לקחת בידיהם את השלטון, אף כי הן נהגו לתת לו הנמקה תיאורטית־מרכסיסטית, הרי ביסודו היה מעשי ביותר: היה ברור, שבתנאי המהפכה שהתפרצה פתאום, שנצחונה היה בחלקו בעובדה, שרשמית היה בה מעין מעבר חוקי של השלטון, תהיה ממשלה שמאל — חלושה, לא יהיו לה שרשים, והיא תהיה ראשית למלחמת־אזרחים. ומכאן חשיבותה של התעמולה, ועלייתה של שכבה של משכילים ומשכילים למחצה, תועמלנים, פקידים ופקידי המועצות והמפלגות, שהשפעתם מבחינה חברתית־מדינית לא זכתה לבירור מספיק בחקר תולדות המהפכה. ברם, חופש תעמולה זה נוצל בכשרון רב וביעילות מרובה על ידי הבולשביקים, שלרשותם עמדו גם כספים מרובים, גם בתעמולת השלום שלהם וגם בתעמולתה ל„מלחמת אזרחים" בקנה מידה עולמי, לשם הגשמת הסוציאליזם לאלתר, תעמולה שהצטיינה בליבוי מכוון של שנאה וקנאה היום לשם „עולם המחר", בזלזול במוסר בורגני ובבוז למדקדקים בקטנות, בטיבם של אמצעים ודרכים בשעת אתגרים לגדולות, כל אלה — ונוסף לכך הבהירות הריאלית ביחס לדרכי הפעולה והקנאות הכנסייתית למפלגה — הלהיבו את הדמיון, שבו לבם של המונים וקסמו לנוער.

ועוד כוח חדש בעל השפעה עצומה התגלה במדינה בחדשים אלה, כוח שעלה עם המלחמה, התפרץ עם המהפכה וגדל מסביב למהפכה ובאווירה שלה: כוחה של ההתעוררות הלאומית של עמי רוסיה. בימי המלחמה ידעו אזרחי המדינה על בעיות פולין ופינלנד. בחוגים המהפכניים היתה רווחת ההכרה הכללית, כי שני עמי הספר, עמים החיים מרוכזים בארצותיהם שנכבשו ע"י רוסיה (גלילות פולין) או שרוסיה שללה מהם את שלטונם העצמי בניגוד לחוזים ולחוקים (פינלנד) — יזכו במלחמה זו בעצמאותם, אם כי גבולותיהם (פולין) ועצמאותם השלמה (פינלנד) ייקבעו לפי תוצאות המלחמה. אך המהפכה הביאה אתה התעוררות לאומית כללית לא בלבד בחבלים שנכבשו, כולן או חלקן, על ידי גרמניה (פולין, ליטא, לטביה), אלא אף בגלילות ובחלקי ארץ שברוסיה (אוקראינה), ועם נצחונה של המהפכה וקשייה הראשונים פגעה התנועה גם באחדותו של הצבא, והממשלה הזמנית נאלצה לחתום הסכם עם ראשי התנועה האוקראינית ולהכיר בשלטון העצמי הלאומי־מדיני של אוקראינה.

לפי דרכה של המהפכה והתרחשויותיה בחדשים אלה יש לציין בה ארבעה שלבים: (1) פברואר־מרץ — דו־שלטון, מראשית המהפכה עד ההפגנות נגד הממשלה והתפטרותם של מיליוקוב וגוצ'קוב; (2) אפריל־יוני — הקואליציה, שיתופן של המפלגות המהפכניות בשלטון עד נסיון המרד של הבולשביקים בראשית יולי; (3) שלטונו של קרנסקי, יולי־אוגוסט, ונסיונות לארגן משענת צבורית רחבה עד קריאת האסיפה המכוננת, והמרד של קורנילוב, המצביא הראשי; (4) ספטמבר־אוקטובר, מדיכוי מרד קורנילוב עד תפיסת השלטון ע"י הבולשביקים (25 באוקטובר 1917).

ג.

על מצבם, מעמדם ודרכם של היהודים והיהדות ברוסיה בשמונה חדשים אלה ניתן לעמוד מתוך בירורן של שש תופעות יסוד: (א) מצבם של היהודים בזמן התפרצותה של המהפכה; (ב) חלקם של היהודים במהלך המהפכה ובהתפתחותה; (ג) חלקם של היהודים ושיתופם במנגנון השלטון החדש ברוסיה; (ד) השפעתה של המהפכה על מצבם של היהודים; (ה) השפעת המהפכה על

התעוררותם המדינית והלאומית של המוני היהודים; (ו) עלייתה של התנועה הציונית ברוסיה.

(א) אין לעמוד על מצבם של היהודים מפברואר עד אוקטובר אלא מתוך אבחנה בתופעות היסוד של כל מה שעבר עליהם בכל שנות המלחמה. ותופעות אלה, אף אחרי שעברו, השפעתם היתה מרובה, והן:

1) התגברות השנאה ליהודים והרדיפות עליהם בימי המלחמה. השנאה והרדיפות האלו היו קשורים בתעמולת הממשלה והקצונה בצבא ושל חלק גדול מן החברה הרוסית ושל כמה מן העמים ששתפו פעולה עם הגרמנים, והיו מעוניינים להאשים את היהודים באהדה ובריגול לטובת גרמניה כדי להסיח את דעתם של הרוסים מהם, ולעורר את הרוסים „לשחרר" את ארצו־תיהם מן האוכלוסיה היהודית. תעמולה זו הצליחה להחדיר אי־אימון ליהודים אף בשכבות הציבור הרוסי שהיו נחשבות לליברליות ביחס ליהודים. אף בשעה שהם ניסו ללמד סניגוריה על היהודים נראה היה, שבעצם העובדה של אהדת היהודים לגרמניה ועזרתם לה אין הם מפקפקים. הממשלה כאילו הצליחה זמן מה גם להשתמש בשמועות אלה כבמסך־עשן להעלים מן הציבור הרוסי את עוצם תבוסתה ואת חומרת המשבר, ואף עלה בידה כאילו „לבודד" את היהודים בסבלם. אמנם, בחדשים שלפני המהפכה נראה היה שהסיוט היהודי נחלש; חומרת המשבר הממלכתי נזדקרה בכל אימותיה ורוב ה„ציבוריות הרוסית המאורגנת" התלכד בדרישתו להקמת ממשלה הנהנית מאמון העם; גם הימנים המתונים הסכימו שיש „להכניס לדרך" של ביטול הגזירות וההפליות כלפי היהודים, והיה יסוד לתקוה שבחוק שהובא לדומה ועומד לדיון תתקבל ההצעה הליברלית לפיה יושמט ממנו סעיף השולל מן היהודים זכות בחירה בהנהלה העצמית של הכפרים, ואף בחוגים הימניים הקיצוניים נשמעו דעות ונפוצו תזכירים, שהרדיפות על היהודים מזיקות למדינה ויש לבטלן או „להקל" על מצבם של היהודים, והיו אף ימים שבהם חדלו לדבר על היהודים, „ימים ריקים מיהודים". אולם, אמונם של היהודים בעתידם ברוסיה ובאפשרות של רוסיה חופשית, שהיהודים יוכלו לחיות בה כבני חורין נחלש במדה מרובה ביותר. התנועה המהפכנית שהיתה חלשה במדינה כולה חדלה לגמרי להיות גורם בעל חשיבות כל שהיא במציאות היהודית.

2) הרדיפות על היהודים, גירושם של מאות אלפי יהודים מחבלי הספר שבהם התנהלה המלחמה, העמידו בפני יהדות רוסיה בעיות של עזרה וסיוע להמוני הפליטים, של תעסוקה ועבודה להם, של חינוך לילדיהם, של רפואה לחוליהם, והיהדות הרוסית הקימה מערכת שלמה של מוסדות, התרימה שיטתית ובקביעות את כל האוכלוסיה היהודית וסידרה את כל הפליטים. ואף הרוסים ומוסדותיהם, כשהתפתחות המלחמה והתקרבות החזית הביאו המוני פליטים רוסים, למדו מן היהודים וממוסדותיהם דרכי פעולה בתחומים אלה. מערכת העזרה הזאת ויסודות ארגונה שמשו אחרי כן מופת ודוגמה לארגונה של קרן היסוד, של המגביות היהודיות. למערכת זו ולחברות היהודיות שפעלו בתחום החינוך, העבודה, התגייסו המוני צעירים מחוגי המשכילים שהיו אף רחוקים מן היהדות ובעיותיה.

3) תבוסות הצבא הרוסי והמחסור בחימוש ובציוד שנתגלו בעקבות נסיגתו הגדולה, הביאו לשיתוף הציבור במאמץ המלחמתי ולגיוסם של כל החוגים הכלכליים במדינה, חוגי המסחר, התעשיה והמלאכה, והוסר גם החרם שנהגה הממשלה בראשית המלחמה כלפי יהודים ביחס לשיתופם באספקה לצבא. פעילותם של היהודים הוכיחה לציבור הרוסי גם את ערכם וחשיבותם של היהודים בתחומים אלה, וגם

עזרה עזרה ממשית לחיסולו של חוסר העבודה הרב בין היהודים בשנת המלחמה הראשונה. ברם אף כי חלקם של היהודים במאמצים התעשיתיים־כלכליים אלה גבר והלך, לא נחלשו כלל חששותיהם של היהודים כלפי עתידם במדינה אחרי המלחמה. נתגלו תכניותיה של הממשלה ואף פעילותה באסיפת „חומר" שיטתי, שיהיה בו משום הוכחה ויסוד להטיל על כלל היהודים את האשמה על כשלונה של המדינה במלחמה. ההתעניינות של הציבור היהודי, במיוחד של הדור הצעיר, בעתיד העם היהודי ובדרכים להבטחת עתידו גברה והלכה. הלך הרוח נגד הממשלה היה נחלת הכלל היהודי כולו, אבל ביחד עם זה גבר אי האמון של היהודים בציבור הרוסי ובעם הרוסי.

4) הממשלה הרוסית הוכרחה ב־1916 להתיר לפליטים היהודים התישבות גם מחוץ לתחום, היא נאלצה לכך, משום שזרם הפליטים והמגורשים היה גובר והולך, וכך נוצרו במקומות שקודם לא ישבו בהם יהודים עשרות עשרות קהילות עם אוכלוסיה יהודית ניכרת, שייחודה היהודי היה מובהק ובולט, בערים אלה נוצרו מגעים קרובים בין האוכלוסיה המקומית הרוסית, שלא הכירה קודם יהודים וידעה עליהם מפי שמועה בלבד — וזו לא היתה אוהדת ביותר — ועכשיו ראתה אותם, הנה אלה היו לרוב חוגים עובדים, פועלים ודלי אמצעים, ובאורח חייהם ובמעמדם הסוציאלי הפריכו את כל הטענות והאשמות כלפי היהודים. ולא זו בלבד. הם לא נפלו למעמסה על הציבור. מערכת העזרה ההדדית היהודית הפליאה את האוכלוסיה הרוסית ועוררה בהם יחס של כבוד כלפי היהודים.

(ב) חלקם של היהודים במהפכה, בראשיתה, במהלכה והתפתחותה שימש, כידוע, ענין לדיונים ובירורים מרובים; אלא שמן הנכון להעיר, שיותר מאשר ענין למחקר היסטורי ועיון חברתי הוא שימש נושא לפולמוס מפלגתי, לתעמולה אנטישמית ולהסברה אפולוגטית. בירור עניינן של העובדות מלמד אותנו, שיש להבחין בבעית חלקם של היהודים במהפכה אבחנה מרובעת: אבחנה של זמן ושל מקום, של היקף ושל צורה וטיב. חלקם של היהודים בפעילות מהפכנית שונה היה בארבעת שלביה ובמשברים שעברו עליה, ויש גם להבחין במקומותיה של הפעילות המהפכנית של היהודים: לא הרי פעילות בעיר הבירה ובערים הגדולות של המדינה, כפעילותם בערי השדה, ולא הרי זו שבתחום המושב כזו שברוסיה הפנימית, ושונה היא השתתפותם של היהודם במהפכה באוקראינה מפעילותם המהפכנית ברוסיה הלבנה, וכיו"ב. ויש להבחין גם בעצם המושג: השתתפותם של היהודים בהתפתחות המהפכה. גם בימי המהפכה מרובים היו מרחיבים המושג הזה, ולא מעטים היו מצמצמיו. יש שהכניסו למושג „יהודי" כל מי שמוצאו או מוצא אבותיו ואבות אבותיו יהודים; ויש שטענו „יהודים" משמעותם אלה שפעולתם המהפכנית קשורה בפעילותם הציבורית בין היהודים; וכל האחרים היו שייכים לאותו תחום שהם משייכים עצמם אליו. וגם במונח „פעילות מהפכנית" היו מרחיבים שהיו מכלילים בו כל פעולה שקידמה את המהפכה, ישירות ובעקיפין, בכל תחומי החיים של המדינה והחברה; ויש שסברו כי במונח זה יש לגרוס את הדברים כפשוטם: משתתף בפעילות ישירה נגד השלטון הצאריסטי ומשטרו וחי את חייה של המהפכה באחד מסעיפי פעולתה המאורגנת, והקשור קשר ישיר אף עם אחד מאירגוניה, ובוודאי שיש להבחין בצורת הפעילות המהפכנית. לא הרי שליח צבור שנשלח אל אחד ממוסדות המהפכה לייצג בו את שולחיו, כהרי שליח המהפכה שהוטלה עליו שליחות מהפכנית מסויימת, לא הרי מנהיגים, קובעי דרך ונושאים באחריות כמבצעים ו„מוציאים אל הפועל", מארגנים ותועמלנים וכיו"ב.

1) מבחינת הזמן יש ראשית לציין, כי השתתפות היהודים במהפכה גברה והלכה משלבה הראשון בפברואר ועד לתפיסת השלטון על ידי הבולשביקים. מצבם של היהודים במדינה ערב המהפכה עם כל התופעות בחברה שהיוו את אקלימו של „בידוד" היהודים הביאו לכך, שכלל היהודים ברוסיה לא בלבד שלא ציפה למהפכה אלא אף תקוותיו ממנה היו קלושות, ולא היו לו כל אשליות בתחום זה. ומשום כך היתה השתתפות היהודים בראשית המהפכה לא רבה מזו של כלל האזרחים. גם האוכלוסיה היהודית של עיר הבירה היתה ברחובות, גם הפועלים היהודים היו במפגינים, והעסקנים היהודים שהיו פעילים במפלגות השונות — הם היו גם במפלגות הליברליות ורבים יותר במפלגות השמאל — לקחו חלק בפעילות מפלגותיהם. הסטודנטים היהודים השתתפו באסיפות החיילים, היו בנואמים וגם בין נציגיהם. אולם אלה היו כולם בעצם פעולות „שגרתיות", כלומר מותנות במסגרות־החיים שהיהודים היו נתונים בהם; אלא בכל הפעילות הזאת לא היה שום ייחוד יהודי, לא בנימה, לא בהדגשה ולא בהיקף. ואדם בעל חוש־שמיעה חברתית יכול היה אף להבחין בדרך דיבורם ובסגנון הופעתם של היהודים נימה של זהירות והתאפקות, של מתינות וישוב דעת. ולא זו בלבד, נדמה היה, שהמציאות מצדיקה עמדה זו, ואף מחייבת אותה, כי מציאות זו לא מעטים היו בה גילויים של „ייחוד יהודי" במהפכה על ידי האוכלוסיה הלא־יהודית, גם שלא במתכוון וגם בכוונה תחילה. גילויים בנימת־דיבור ובשאלה, במימרא ובתגובה. טרוצקי מספר, כי כאשר באו המפגינים המהפכניים במוסקבה לשחרר את האסירים המדיניים מבית כלאם, שאל הממונה על בית הסוהר: הגם את היהודים יש לשחרר? — מן המימרות של הרחוב בפטרוגראד שפרסם ולדימיר אזוב בפיליטונים שלו (בעתון „ראַטש") היתה גם המימרא: „נו, עכשיו הכל בן־אדם — גם יהודי, גם אשה". סוכאנוב, אחד מהפעילים במהפכת פברואר, ומבעלי ההשפעה שבהם, מוסר, דרך אגב, בזכרונותיו תגובות־רחוב על מתן השויון ליהודים: „המטרה הראשונה של המהפכה — שויון זכויות ליהודים — הושגה, עכשיו נראה מה יהיה עם האחרות: שלום, אדמה וחירות..." — יש גם לציין, שכבר בימים הראשונים של המהפכה, ניכרים בעתונות הרוסית מאמצים לגלות את שמותיהם האמתיים של ה„פסיבדונימים" של אותם מהפכנים ממוצא יהודי (סטיקלוב — נחמקס, היה הגילוי הראשון מסוג זה), שעוררו רושם של סיפוק לסקרנות והתעניינות מיוחדת של הצבור בשאלה זו. על מידת הזהירות וההתאפקות של היהודים בימים הראשונים יש לדון משתי העובדות הבאות: עמדת היהודים כלפי עמדות בפקידות הממשלה. היהודים דחקו להקדים ככל האפשר את פרסום החוק, וכן שזה יהיה חוק מפורט, שיצויינו בו כל סעיפי ההגבלות למיניהן ולסוגיהן שהם מתבטלים בחוק זה. והנימוק היה פשוט: היהודים רצו להבטיח שעל כל פנים ההגבלות כלפיהם יבוטלו, ושהם לא ישארו עם הכרזות על שויון ועם הגבלות בחוקים, כשם שקרה במהפכה הראשונה. המשכילים היהודים בעלי הכרה יהודית והעסקנים היהודים בעיר הבירה השתדלו להשפיע על הצעירים לא למהר לשרות הממשלה, הם נזהרו לא להידחק וזמן־מה התמהמהו ולא קיבלו מינויים שהוצעו להם. הם טענו, כי עכשיו יש לנהוג: „והצנע לכת". אולם בה במידה שהחמיר המשבר במדינה והעמיקו הניגודים בעם מסביב למהפכה והחריפו המאבקים בתוך המהפכה, שדחפו אותה משלב לשלב, מדר־שלטון לקואליציה סוציאליסטית, ומקואליציה לשלטון קרנסקי ומשלטון קרנסקי לנסיון הקשר של קורנילוב ומתוכו לגל מהפכות חדש, שהכשיל את הקשר והביא למרד הבולשביקים ולתפיסת השלטון על ידם — גברה והלכה הנימה האנטישמית

בתעמולה האזרחית, ואיתה יחד גם עלתה בהרבה השתתפותם של היהודים בפעילות המהפכנית מתוך יתר הזדהות שלמה של כל האוכלוסיה היהודית עם החששות להחזרת שלטונו לגרורותיו ושותפיו של המשטר הצאריסטי. אולם דוקא בימים ההם הורגש, כי הגישה של „הצנע לכת" ביחס להשתתפות היהודים במהפכה, שהיתה בימים הראשונים נחלתו של „כלל ישראל" במדינה, על כל שכבותיו וחוגיו, היתה הנכונה והנבונה. אמנם, בחוגים מהפכניים יהודים, ביחוד בין אלה שה„מהפכניות" היתה כאילו מקצועם ומעמדם בחברה, לגלגו לגישה זו וראו בה ביטוי ל„פחדנות יהודית בורגנית". אולם לגלוג זה היה בו בעצם אישור נכונותה של גישה זו; ואחת מתוצאותיה של אי־הבנה זו ב„עדינות" הבעיה היתה אותה הרגשה שהביאה את גורקי לפרסום מאמר שבו כתב, כי הוא חושב זאת לנחוץ לציין, שבשום מקום לא נדרש כל כך הרבה טקט, כושר אבחנה, ותחושה מוסרית כמו ביחסו של רוסי ליהודי ושל יהודי לתופעות החיים הרוסיים.

אחת הסיבות לאי הבנה יש לראות בעובדה הבאה: בין היהודים הפעילים במפלגות הסוציאליסטיות בלט מספר המשוחררים מן המאסר, החוזרים מן „החבלים" הרחוקים, ולא כל כך רחוקים, שנשלחו לשם לגולה, וכן של החוזרים מן האמיגרציה המדינית בארצות חוץ. ואף כי תופעה זו היתה במידה מסוימת כללית, הרי לגבי היהודים היא בלטה במיוחד, גם בעטיו של הדיבור הרוסי של יוצאי תחום המושב, שמבטאם הרוסי העיד גם על מקום מולדתם וגם על שהותם בארצות מסויימות באירופה או באמריקה. והנה, דווקא מהפכנים אלה שחזרו מן הגולה המדינית שמרו על קיצוניותם המהפכנית. באמיגרציה המדינית הם לא עברו את דרך היסורים והאכזבות של היהדות הרוסית, ושני הדברים בצירופם: „הייחוד" היהודי בדיבור והתוכן הקיצוני בתוכן — נחרתו בלב שומעיהם כחויה אחת של „השתלטות היהודים על המהפכה".

2) מבחינת המקום ראויות לתשומת לב העובדות הבאות: כיבושי הגרמנים צמצמו את תחום המושב היהודי יותר מאשר את מספר היהודים. חלק גדול מיהודי הפלכים קובנה וגרודנה, קורלאנד ווילנא, ווהלין ומינסק גורשו או נמלטו מגלילות המלחמה ונתפזרו, חלקם בתחום המושב, חלקם בפלכים שבפנים רוסיה, ולא מעטים בבירות המדינה, פטרוגראד ומוסקבה. רבים הועברו ביחד עם מפעלי התעשיה שלהם ועם פועליהם. המגעים עם האוכלוסיה הרוסית הורחבו, והאפשרויות של „השפעה מהפכנית" מצדם של היהודים רבו וגדלו. בפטרוגראד ובמוסקבה ריכזו המוסדות והאירגונים היהודים ארגונים להשכלה ולפיתוח המלאכה, לסיוע לפליטים ולעזרה לנפגעי מלחמה, ועדי מפלגות שונות ועסקני ציבור למיניהם — ובאוניברסיטאות ובמוסדות השכלה גבוהים ועל ידיהם ובקשר עם פעילותם רוכזו, ביחוד בעיר הבירה, מספר רב של עובדים משכילים, ברובם מן השמאל, שהיו לפי עברם, קשורים בתנועה המהפכנית לכל זרמיה וגווניה. ולאחרונה בצבא היו מגוייסים מאות אלפי צעירים (בין 300 ל־500 אלף) יהודים, שלפי רמת השכלתם היו בעלי סמכות בעיני חבריהם לצבא, וכשהמהפכה שינתה את ה„אקלים" בצבא לא יכלו לא להשמיע דעותיהם ולא להישמע להלך־רוחם של חבריהם, ולעיתים קרובות אף לשמש שליחים בעל כרחם למוסדותיה של המהפכה ואף להשתתף כחברים ביחד עם מצביאים בועדות ובמועצות, כשם שהפועלים היהודים בבתי החרושת שהועברו לערי רוסיה הפנימית השתתפו כולם בבחירות למועצות במקומותיהם, ונבחרו למוסדותיהם. ההשתתפות במהפכה היתה קשורה במסגרות־חיים, והמלחמה והתמורות שחלו בה, אף כי הרבו לבדד את היהודים ולהכניסם ל„אקלים" יהודי מיוחד, הרי

מאידך הרחיבה בהרבה את מסגרות החיים שבהם נמצאו היהודים עם הרוסים. וכשבאה המהפכה, שינתה רוח־הפרצים שלה את „האקלים", וממילא גברה השפעת היהודים במסגרות החיים המרובות, שבהם הם היו נתונים.

3) מבחינת ההיקף. היה ברור, שהרוסים הרבה יותר חשים בחלקם של היהודים במהפכה. וזאת מכמה טעמים. ראשית לא הכירה החברה הרוסית הכרה פסיכולוגית בשוויונם המדיני של היהודים. הם עוד טרם התרגלו להכרת היחיד היהודי כאישיות, שיש לדון אותה כשהיא לעצמה מבלי להביא בחשבון את מוצאה, אחד המלומדים הליברלים ברוסיה בימים ההם הגדיר זאת במאמר קצר: „גנב רוסי או פולני יכונה גנב, וגנב יהודי יכונה תמיד — גנב יהודי". ובוודאי, נוח היה לחברה זאת לתלות סיבתם וגורמיהם של כשלונות ונזקים לאומיים ומדיניים ב„זרים", באחרים, מאשר בעצמם. ומשום כך נטו להרחיב גם את היקף המושג „יהודי" וגם את היקף המושג „הפעילות המהפכנית". האנטישמים הרוסים חלמו עוד בסוף המאה הי"ט (בשנות גרוש מוסקבה ואחריו) על ימים אידיאליים, בהם תוקם בכל מרכז מדיני ותרבותי לשכת יוחסין שתחקור מוצאו של כל איש ציבור, של כל מלומד וכל סופר, ותבדוק אם אין דם של יהודים נוזל בעורקיו — כי את אלה יש להוציא מן החברה הרוסית.

הטמפרטורה של אוירת היחסים הרוסים־יהודים היתה תמיד נמוכה במדה כזאת, שלא יכלה בשום אופן „להתיך" בקרבה את היהודים שנקלטו בה והתקשתה אף לבלוע את אלה שלכאורה נטמעו בה לגמרי ועזבו את עמם ואת דתם. ומשום כך, מובן, שבעיניהם היה מספר היהודים שהשתתפו במהפכה עצום. וגילוי ה„פסיבדונימים" הרוסיים של המהפכנים היהודים ושל מוצאם היהודי של המהפכנים הרוסיים בימי התפתחות המהפכה, היה אחד התחביבים בחברה הרוסית „בינם לבין עצמם". ואמנם, אנשי ה„חברה הרוסית" השתדלו בצורות שונות, ישירות או בעקיפין, תמימות ומתממות, לספר לקוראים כי „סטיקלוב הוא נחמק"ס וטרוצקי — ברונשטיין, כי קאמקוב הוא כ"ץ, ומרטוב — צדרבוים, כי דאן הוא הורוויץ וליבר — גולדמן, זינובייב הוא רדומילסקי (או אפלבוים) וקמניב — רוזנפלד, לארין הוא לוריה וזוויזודין — ווינשטיין וכו' וכו'. על השמות המפורשים של מהפכנים יהודיים או ממוצא יהודי היו רק מרמזים: גוץ ושריידר, שטינברג ומינור, לאפינסקי וויטינסקי וכו' וכו'. היהודים משרידי דור ההשכלה ומאנשי „חבת ציון" היו אף מגלגלים ביחוסם של מהפכנים אלה שבאו מפטרבורג־וממוסקבה, מווילנא וממינסק, מקיוב ומאודיסה, מדווינסק וניקולאייב, מיליסווייטגראד ומצרניגוב. והיחוס שלהם עברי ויהודי. מרטוב הוא נכדו של ארז, עורך „המליץ", וליבר — בנו של משורר מתקופת „חבת ציון", יצחק גולדמן; מינור הוא בנו של הרב זלקינד מינור, רמ"ז הוא הפסיבדונים שלו בספרות העברית, ואברהם גוץ נכדי של ק. ז. וויסוצקי; לארין הוא בנו של שלמה זלמן לוריא, יליד מהילוב ורב העדה בקיוב, משורר עברי, ואסטרוב — אינו אלא בנו של מחבר עברי שהיגר לאודיסה וכו' וכו'.

„פעילות מהפכנית" יש להבין בהיקף רחב ביותר: כל פעולה שיש בה לסייע למהפכה ולעתים אף לא חשוב כיוון הפעולה, אלא עצם הפעולות, ההופעה היהודית שיש בה „התערבות", וזה בעצם ימי המהפכה. יו"ר וועידת הקדאדטים, מ. ווינאבר, שלח בשם הוועידה טלגרמה לראש הממשלה הצרפתית, ריבו, ובה רגשי ידידות ונאמנות של רוסיה לבעלי הברית. והטלגרמה עוררה בכמה חוגים של החברה הרוסית רוגז וטרוניה. כמובן „בינם לבין עצמם": „יש בזה משום חוסר

טקט...". העתון „דיין" (היום), עתון ראדיקלי, הטוען במרץ גלהב כל כך ובהתמדה בלתי פוסקת לבלימת תהליכי ההתפרקות בעם ובמדינה, גם הוא בעצם אינו אלא עתון של ה„בונד"; הרי אנו מכירים את הפסיבדונימים...

4) מבחינה הצורה והעמדה. יש להבחין, כפי שנאמר קודם, בין השתתפות היהודים במהפכה בתוך מסגרת החיים שלהם, שלרוב היא חייבה את היהודים שנמצאו בתוכה להשתתפות כזאת, ובין השתתפות יהודים כבאי־כוח מפלגות מהפכניות, שהשתתפותם ב„מועצות" ובוועדותיהן, ואף בוועד הפועל הכללי של המועצות, הקנתה להם השפעה לא מבוטלת. ויש גם להבחין בין התפקידים שמלאו מהפכנים יהודיים במפלגות — נואמים ותועמלנים, מארגנים ושליחים, עתונאים ודוברים, תפקידים שמעמידים את הנושאים בהם תמיד לפני הציבור ושמותיהם חוזרים ונשנים בעתונות.

אמנם, לא רבים היו היהודים בשורה הראשונה של המהפכנים. ואף על פי כן אין כלל לזלזל בהשפעתם. אפילו המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות שב„רחוב היהודים" ירדו מגדולתם והשפעתם היתה מועטה. הבונד — רק בראשית חודש אפריל התאספה הקונפרנציה שלו בפטרוגראד. אחרי שהצליח במאמצים לא מועטים להקים 37 סניפים — הוזמן להשתתף בועד הפועל של ה„מועצה" בפטרוגראד, הראה פעילות רבה, ואף „הצליח" להכשיל את ההצעה להכניס בהצהרת הממשלה הזמנית סעיף בדבר אבטונומיה לאומית; ה„מפלגה המאוחדת" (של הציונים־הסוציאליסטים ושל ה„סיימיסטים") הצליחה על ידי בא־כוחה (יהודה נובאקובסקי) להכשיל הצעת פשרה בענין פינלנד, ובא־כוח שני של ה„בונד" (ר. אברמוביץ) התפלא לאוקראינים שדחו את הצעתו לאפשר לו לטלפן ישירות למיניסטר צרטלי, רב ההשפעה בממשלה (של הקואליציה) ולתווך בענין האבטונומיה של אוקראינה... ולא עלה על דעתו, שהאוקראינים סבורים היו, שאין זה מן הנכון להזקק לתיווכו של ה„בונד" בעניני הזכויות הלאומיות שלהם בארצם. אכן, אין ספק, שמחוץ לטרוצקי לא היו יהודים בשורה הראשונה של המהפכה. אולם, אין להסיק מכאן, כי השפעתם של היהודים במהפכה לא היתה ניכרת, וכלל וכלל אין לזלזל בהשפעתם של „המנהיגים" והעסקנים מן השורה השניה והשלישית, וביחוד אין לזלזל ברושם הרב שעשתה השתתפות מרובת־פנים זו על החברה הרוסית, ובתפקידה בעלייתה של האנטישמיות הציבורית בחברה הרוסית וחלקה במאורעות של ימי מלחמת האזרחים.

(ג) חלקם של היהודים ושיתופם במנגנון השלטון החדש ברוסיה. בשנים שלפני המהפכה לא היו יהודים כלל במנגנון הממשלה, הפקידים האחרונים שהיו במנגנון זה מימי אלכסנדר השני (במשרד המשפטים) הוכרחו לצאת בדימוס על ידי הממשלה הרוסית בראשית המאה. יהודים השתתפו במוסדות הממלכה רק כנבחרים: בדומא הממלכתית מיום היוסדה, ובמועצת הממלכה נבחר יהודי אחד (ויינשטיין) כנציג המסחר והתעשיה. אמנם, פה ושם הועסקו יהודים בשרות המדינה — כיועצים משפטיים, כמהנדסים מומחים, כ„יהודים מלומדים" (לענייני החינוך היהודי, בעיות רבנות וכיו"ב) — אבל הם הועסקו לפי חוזי שכירות מבלי כל זכויות של פקידים. אפילו בפקידות של העיריות ושל כל שלטון מקומי לא היו יהודים; ליהודים לא היתה כידוע זכות בחירה למוסדות של המינהל המקומי (עיריות והנהלות מחוז), ואפילו ערים שהיהודים היוו בהן רוב גדול — הנהלתן היתה כולה בידי המיעוט הנוצרי, ויהודים לא הורשו להיות בין פקידיה. עם פרסום החוק של 22 במארס (3 באפריל) על שוויונם של היהודים וביטולן של כל

ההגבלות והאפליות כלפי היהודים, נפתחו לפני היהודים גם האפשרויות להשתתף במנגנון המדינה. הממשלה הזמנית אף מינתה מיד כמה עורכי דין מפורסמים (גרוזנברג, וינאבר ועוד) כחברים לסינט, המוסד המשפטי העליון במדינה. והיה במינוי זה משום הפגנה לביצועו של החוק על השויון. ואם כי היהודים בדרך כלל נמנעו בשבועות הראשונים מלהדחק למשרדי הממשלה, הרי כניסתם המוזרזת לשירות המדינה היתה גם תופעה טבעית כתוצאה מביטולן של האפליות, שמנעו מן היהודים מליהנות מזכויותיהם הכלליות של אזרחי המדינה במעמדם.

צעירים בעלי השכלה גבוהה או תיכונית בצבא היו בדרך כלל נשלחים לבת"ס לחינוך קצינים. הדרגה הגבוהה ביותר בצבא שיהודי יכול היה להגיע אליה לפני המהפכה — היתה זו של רב־טוראי. ועם ביטול ההגבלות כלפי היהודים נתקבלו מאות יהודים בבתי־ספר צבאיים (קדאטים, יונקרים), על אף התנגדתם של חלק מן הקצינים ולמרות ספיקותיו ופקפוקיו של שר המלחמה בימים הראשונים של המהפכה. היו במדינה גם בתי־ספר גבוהים רבים, שעצם הלימוד בהם היה קשור בשרות המדינה, (מכונים גבוהים ליערנות, לרפואה צבאית, למכרות וכיו"ב), שבוגריהם היו עוברים מיד לשירות המדינה. הכניסה לבתי־ספר ומכונים אלה היתה אסורה ליהודים; עם המהפכה החלו צעירים יהודים לנהור אליהם, ובכך נכנסו גם לשרות המדינה. והיו גם סיבות מיוחדות שזירזו את כניסת היהודים למנגנון שרות המדינה. החשובות בסיבות אלה הן: 1) פתיחתם של משרדים חדשים, שהועמדו לפניהם משימות חדשות והם היו זקוקים לפקידים רבים שיש להם גם השכלה מתאימה וגם נסיון בתחומים אלה; 2) מערכת מוסדות היהודיים וארגוניהם להשכלה, לחינוך, לעזרה סוציאלית וכיו"ב („מפיצי השכלה", אורט, „יקא", „אוזע", הועד היהודי לעזרת הפליטים וכיו"ב) היתה כולה, מימיה הראשונים של המהפכה, במשבר קשה וממושך. השיבושים בחיים הכלכליים של המדינה רבו והחמירו, והאמצעים המרובים שהיו דרושים לקיומה של מערכת זו דללו. וגם ההכרה הכללית בחשיבותה של מערכת זו נחלשה. רווחה בחוגים רבים הדעה שמעכשיו אין לנו צורך במוסדות מיוחדים. המדינה והשלטון המקומי יספקו צרכים אלה. בחברות ובמוסדות אלה היו מועסקים עובדים רבים, מומחים ומשכילים, בעלי נסיון ויוזמה בתחומי עבודתם, עובדים אלה היו ברובם גם מאנשי השמאל. ולא יפלא, איפוא, שרובם של מנהלים ופקידים בכירים במוסדות ובחברות עזבו אותן ועברו למשרדי הממשלה החדשים המתאימים: הם המשיכו בפעולתם במסגרת יותר רחבה. 3) היו גם בממשלה משרדים, שבתוקף המהפכה נאלצו עובדיהם כולם, רובם או בחלקם, לעזוב מרצונם ושלא מרצונם את עבודתם: הם היו יותר מדי קשורים במשטר הקודם, והמשטר החדש סילק אותם עם צעדיו הראשונים. היו משרדים, כגון, המשטרה, שכמעט כל עובדיהם פוטרו או הסתלקו כבר בימיהם הראשונים של המהפכה. ומספר היהודים, בני הדור הצעיר, משכילים ומשכילים למחצה, בעלי השכלה גבוהה או תיכונית, שנכנסו למשרדים אלה לא היה מבוטל. השלטון היה זקוק להם והיה בטוח בנאמנותם לשלטון החדש. 4) בחודשי הקיץ התקיימו בחירות לעיריות ולהנהלות המקומיות לגלילות המדינה. הבחירות היו דמוקרטיות לפי הנוסחה המחומשת: כלליות, שוות, ישירות, חשאיות ויחסיות. והיהודים על כל מפלגותיהם ואגודותיהם השתתפו בהם, אחרי אשר במשך 25 שנים ויותר נשללה מהם זכות בחירה כזאת. בתחום המושב היוו הנבחרים היהודים במועצות העיריות חלק ניכר בהנהלת העיריות ובמקומות לא מעטים היו החברים היהודים אף רוב במועצות והעיריות. ההרכב החדש של העיריות וכן התפקידים הנרחבים שהוטלו

עליהם תייבו את המוסדות האלה להרחיב את הפקידות שלהם. מסיבות אלה פתחו פתח רחב למדי לכניסתם של יהודים בשרות הכללי של הציבור. ברם, בתנאי הימים ההם, ימי מלחמה, שבה היו כמעט כל המועמדים שיכולים היו לבוא בחשבון לשרות המדינה מגוייסים ונמצאו בצבא; וימי המהפכה שהפעילות בתחומיה משכה אליה המונים צעירים, לרוב את הערים והמוכשרים שבהם ובתנאים, שבהם מצבו של הפקיד במדינה לא היה מן המעולים ביותר — אין להתפלא שמבחינה כמותית לא היתה השתתפות היהודים במנגנון הממשלה בעלת חשיבות ואף האוכלוסיה הלא־יהודית קבלה כניסה זו של יהודים למנגנון השלטון בלי כל ערעורים, כדבר מובן מאליו.

(ד) השפעתה של המהפכה על מצבם הכלכלי של היהודים. בהתפתחותה של המהפכה התגלה בכל עומקו המשבר הממלכתי שבו נמצאו גם המדינה הגדולה, גם עמיה המרובים ובראש וראשונה העם הרוסי שבנה את הממלכה וקיים אותה והזדהה אתה. מהלך המהפכה הביא אתו, כאמור, התפוררות מדינית והתמוטטות חברתית: מבוכת מנהיגים, השתבשות ראשי ציבור ופריקת עול של המונים. היו אלה חדשים קשים למדינה. וקשים שבעתיים היו חדשים אלה משום שהם היו גם ימים שבהם זועזעו יסודות יציבותה הכלכלית של המדינה ועוערעו אשיותיה המשקיות, נסתמו מקורות הייצור ודללו כוחות העבודה, ירד כושר המלאכה והתעשיה ושקעה תפוקתן, קולקלו דרכי התחבורה, ונהרסו סדרי משא ומתן, המחירים האמירו והסחורות פחתו, מספר שטרות הכסף עלה וערך הרכוש ירד, הספסרות גברה והמסחר שותק, — „התפתחות" זו פגעה קשות במצבה הכלכלי של האוכלוסיה היהודית, שרוב פרנסתה על המסחר, המלאכה והתעשיה. וירידה זו במצבם הכלכלי של היהודים, שבתוקף הקצב המהיר של ההתרחשויות לא הורגשה תיכף תלילותה ברמת־החיים של הפרט, היו לה מיד השלכות חמורות בחייו של הצבור היהודי: מצבם של מוסדותיו המרכזיים והמקומיים, הוחמר מחודש לחודש. המוסדות המרכזיים צימצמו לאט לאט את פעולותיהם וגם תואמו לתנאים החדשים, רוב עובדיהם הוותיקים עזבו אותם, ולרוב נשארו רק הלשכות המרכזיות. התכניות הגדולות על בנינה של רשת גדולה לחינוך לאומי המשיכו להתרחב ו„ריב הלשונות" בציבור המשכילים החריף, האפשרות לקיים מוסדות חינוך יהודיים נתמעטו, התכניות להעלאת רמתה של המלאכה וכושרה של התעשיה היהודית נידונו „לפי שעה" לגניזה — המצב הלך הלוך ורע; והם זקוקים היו לעזרתם הדחופה של העיריות ולמוסדות האחרים של ההנהלה המקומית הכללית. וחמורה ביותר היתה השפעתה של ההתפוררות הכלכלית על מצבם הבטחוני של היהודים, וכתוצאה מכך גם על מצבם המדיני. הלך־רוח של פוגרומים השתרר במדינה. ממוסקבה עד טאמבוב, מוואהלין עד סמולנסק ומאודיסה עד חרקוב. פה האשימו את היהודים שהם מסתירים קמח לבן, שם — שהם מחביאים את הערדלים; כאן שבתי־הקברות שלהם טמונים מחסני סחורות, ושם — בהתייקרות מצרכים ובהעלמתם. במקום אחד טענו שהיהודים השתלטו על המהפכה ובמקום שני הפיצו כרוזים שהם, היהודים, מתנגדי המהפכה ונלחמים בה. היהודים נאלצו לבקש הגנת השלטונות לדרגותיהם ולסוגיהם. והחיילים, שהיו נקראים לעזרה היו לעתים משתפים פעולה עם ההמון. וגם בין מפקדי הצבא והקצונה הצבאית היו לעתים די קרובות מתפרסמות פקודות וכרזות נגד היהודים, שהזכירו זמנים קודמים לא רחוקים. מבחינה מדינית היו היהודים כמעט כולם בדעה אחת: בלב ונפש בעד הממשלה הזמנית ובעד מועצות הפועלים והחיילים. אבל המצב הכללי במדינה, והשינויים לרעה במצב

הכלכלי והבטחוני, שניכרו ביותר בחדשי אוגוסט—ספטמבר, לא היה בהם לרומם את מצב רוחם של היהודים.

(ה) השפעת המהפכה על התעוררותם המדינית והלאומית של המוני היהודים ועלייתה של התנועה הציונית. מהפכת פברואר העלתה לראשונה על במת הפעילות המדינית והלאומית את המוני היהודים. ההשתוללות האנטישמית לפני המלחמה, העלילות והגירושים בימי המלחמה היו בשביל המוני היהודים שנות אלמות ואלם, שנות סבל מתוך בידוד, שנות התמרדות פנימית והתאפקות חיצונית, שנות הצטברות של מרי מבלי כל אפשרות לכוונו לבנין עתיד יותר טוב, מבלי כל יכולת לעשותו פורקן לחרונם של הרבים ולהתקוממותו של היחיד.

החידוש במהפכת פברואר היה במסגרת החדשה של הסרת האֵלם מהמונים שהורגלו דורות על דורות לשתוק ולקבל עליהם את הדין, והיעלמותו של פחד־האלמות, שהיה „כחרב המתהפכת" על ראשי ההמונים וגזר עליהם אלם ודומיה. זה היה בכל רוסיה ובתוך כל עמיה; וגם בין היהודים. התעוררותם של ההמונים היהודים התגלתה בשלוש תופעות־יסוד שעיצבו את ייחודה החברתי, הלאומי והמדיני של יהדות רוסיה, תופעות אלה הן: (1) התעניינותם המרובה של ההמונים בכל שאלות המדינה ורצונם להשתתף ולשאת באחריות לפתרונן הנכון והטוב למדינה; (2) השאיפה של כל היהדות הרוסית לפלגותיה ולזרמיה לשויון זכויות לאומי, להכרת המדינה בחוקת היסוד שלה, גם בזכותם של היהודים להוות ארגון לאומי־ממלכתי, שבמסגרתו הוא עצמאי ורבוני בסידור חייו הפנימיים; (3) עלייתה של הציונות המדינית למפלגה העממית הגדולה ביותר ביהדות הרוסית ובעלת ההשפעה המרובה ביותר בה.

(1) ההתעניינות המדינית הגדולה של המוני היהודים התגלתה לא בלבד בחידוש פעילותן של המפלגות המהפכניות היהודיות, בנהירתם של אלפים ואלפים למפלגות המהפכניות הכלליות, ואף לא בזה שכלל המוני היהודים ניצלו זכות הבחירה שלהם בכל המוסדות שהיתה להם זכות זו, אלא בהכרתם של ההמונים, שהשתתפות היהודים בחיים המדיניים הכלליים נראתה להם גם כזכות וגם כחובה וכמצוה, שאסור להשתמט ממנה. כל המפלגות והאיגודים היהודיים חשבו כדבר מובן מאליו שעליהם ראשית כל לקבוע יחסם לבעיות הגדולות של המדינה: שלום ומלחמה, משטר המדינה וזכויות העם, הפקעת קרקעות, ודרישותיהם הצודקות של הפועלים. אפילו מפלגות החרדים ותכניותיהם עסקו בזה. זה היה הסעיף הראשון באסיפה המיסדת של המפלגה: „חירות ומסורת", והשמועה אף אמרה שר' יצחק רבינוביץ (ר' איצלי מפוניבז'), מבעלי הסמכות הגדולים ביהדות רוסיה, השתדל להוכיח ע"פ ההלכה התלמודית שהפקעת הקרקעות לפי תכנית הסוציא־ליסטים־הריבולוציונרים היא גם הנכונה על פי הדין.

(2) הקונפרנציה שהתקיימה בפטרוגראד ב־18—21 ביולי, שהשתתפו בה נציגיהן של הערים והקהילות הגדולות במדינה, ונציגיהן של כל המפלגות והזרמים, מחליטה לקרוא לוועידה כללית של ב"כ היהודים ברוסיה לפני האספה המכוננת. המשימות שהוטלו על וועידה כללית זאת של יהדות רוסיה היו: לקבוע יסודות להגדרתם הלאומית העצמית של היהודים ברוסיה; להגדיר את הצורות להבטחת זכויותיו של המיעוט היהודי במדינה; לקבוע את צורות המעבר בארגון הקהילות, כלומר מן הוועידה עד לתחיקת האסיפה המכוננת; להבטיח את זכויותיהם האזרחיות והלאומיות של היהודים בפולין, בפלשתינה וברומניה, — החלטות אלה של הקונפרנציה נתקבלו אחרי משא ומתן ממושך ומיגע, שהוכיח את לחצה של דעת הקהל

ГООМЪ שנה ראשונה. הע ם

MOCKBA, 10 Марта 1917 г. № 9-10 (16-17) מוסקבה, יום ו׳, כ״ט אדר תרע״ז.

אל הציונים!

נשלמה מלחמת הדורות. שלטון היחיד הכרע. העם הרוסי נפץ מתוך פרץ ריבולוציוני פתאמי את כבלי היובלות. כשלונה של הרבולוציה בשנת 1905, הזעזועים הגדולים של המלחמה העולמית, אחדו את כחות היצירה של העם הרוסי, בראו רצון אחד כביר לחיי חופש, לשלטון העם.

אחדות הרצון, סכנת קונטר-רבולוציה התוו בכל תוקף לפני הממשלה הזמנית הרבולוציונית את תעודתה. תעודה זו היא-לבצר את כבושיה של הרבולוציה ולברוא את התנאים המכשירים את בוא האספה המיסדת.

בתוך התנאים האלה הכריזה הממשלה הזמנית על בטולן הגמור של ההגבלות הכרוכות במעמדו, בדת או בלאום. נטל ההגבלות האלו רבץ בכל משאו ביחוד על כתפיו של העם הנודד, באין בית ומקלט. הלחץ הנורא של ההגבלות האלו חלל בכל אחד מתוכנו את האדם, העיק בכל אדם מאתנו את היהודי. הפרעות ביהודים, עלילות הרשע המנוולות שמו את היהדות הרוסית קרבן-חנם למשטר אשר נפל.

קרבן זה תובע את עלבונו. מאמינים אנו, שהממשלה הזמנית תכיר בעוונה ההיסטורי של רוסיה הישנה ותקים תיכף את שויון זכויותינו. יבוא נא היהודי אל האספה המיסדת חפשי, נקי מכתם החרפה אשר שם עליו גזל-זכויותיו. ובבוא יום לטבוע צורות חיים חדשות ולהשכין שלום-עמים ברוסיה-יגיש גם העם היהודי את דרישותיו הלאומיות, דרישת זכות לחיות חיי קבון חפשי. רוסיה החדשה אי אפשר לה שתתכונן על לחץ עמים ועל שעבודה הלאומי של היהדות.

לפני עשר שנים, בועידה אשר היתה בהלסינגפורס, נסחנו נוסחה ברורה את יחוסנו אל תעודותינו הלאומיות בארצות מושבותינו. קבענו תכנית דרישותינו הלאומיות והמדיניות בארץ רוסיה. בשנות החושך והריאקציה אי אפשר היה לקיים ולהגשים את תכניתנו במלואה, אבל אנחנו לא נזינו מיסודותיה, והיסודות הללו הגיעה שעתן שיהיו לנו לראש-דרך בכל מעשינו המדיניים ברוסיה.

ובעמדנו על יסוד התכנית ההלסינגפורסית, נעבוד, בתנאי החופש של רוסיה החדשה, את עבודת תחיתנו, אותה עבודת התחיה, שבשביל האומה המתוסרת קרקע אינה גמורה, עד שיברא מרכז לאומי חפשי בארץ ישראל.

אנו נעבוד את עבודת תחיתנו מתוך התאמצות להגיע לידי כך, שנוכל לסדר מתוך הופש את היהדות ברוסיה ולהביא לידי גילוי את חייה הלאומיים ואת כחות היצירה שלה. אנחנו נעבוד את עבודת תחיתנו תוך כדי רכזו כחות היצירה שבנו והטיתם אל הדרך ההיסטורית, שהורתה הציונות. בימי המלחמה העולמית-ימי התזיזה הגדולה בחיי האנושות-אין שום עם צריך, אין שום עם יכול גם בשעת סכנה להסיח דעתו מגזירותיה ומצו שלטונה של ההיסטוריה שלו, משאיפת הדורות לאדמה ולחרות. הציונים יהא נא ערך השעה הגדולה, תהא האחריות הרבה כלפי העם לנגדכם. גשו למערכותיכם, ובסייעכם לעבודת השחרור של רוסיה התדשה, צאו ועוררו את העם לכנוס כחותיו הלאומיים. לסדור האומה הרחיבו את עבודת היצירה שלנו ברוסיה המשוחררת.

הועד המרכזי של ההסתדרות הציונית ברוסיה.

כרוז הועד המרכזי של ציוני רוסיה עם פרוץ מהפכת פברואר

לצעירי עמנו.

"הציונות שואפת לרכז מקלט בטוח לעם ישראל בארץ-ישראל".

חברים!

המשטר הישן במדינה נהרס.

בא יום השחרור לכל אומותיה של רוסיה, שחרור מכבלי דורות-השלטון עבר לידי העם, והעולם הרבה עמל ומרץ דרוש עוד כדי לשמור על השלטון הזה ולבצרו.

הגיעה שעת עבודה כבירה ותקיפה לכל הדימוקרטיה. חובה מוטלת על צעירי-עמנו לסייע לעבודת סדורים של המוני עמנו ולהכשירם להשתתפות בבחירות העתידות אל האספה המכוננת, שצריכה להקרא על-פי עיקר הפרופורציונאליות, על ידי בחירה כללית, ישרה, שוה וחשאית.

הבחירות צריכות לדגול בשם חופש גמור והתפתחות שלמה של העמים היושבים ברוסיה.

האינטרסים שלנו מתאימים אל אינטרסי הדמוקרטיה של כל הלאומים שברוסיה, ושלובי-יד עמם צריכים אנו להגין על זכויותיהם של המיעוטים הלאומיים השונים.

עוד לפני עשר שנים נתפרסמה סיסמה זו ונתנסחה נוסח מפורט ובהיר בועידת ההסתדרות הציונית בהלסינגפורס.

ואולם בטחון הזכיות הלאומיות של עמנו כל הארצות אינה עדיין ערובה לקיום לאומי טבעי של עמנו, אינה פותרת עדיין את הפרובלימה הלאומית הכללית של עמנו. אין עם יכול להיות חיים נורמליים, להתפתח וליצור בלי מרכז לאומי טריטוריאלי-אבטונומי.

ביחד עם דרישת זכויות בגולה מכריזה המפלגה הציונית גם על דרישת אדמה:

זכויות לאומיות מלאות בגולה - ומרכז אבטונומי בארץ ישראל

חברים! אנו עובדים בשעת קאטאסטרופה עולמית.

המלחמה, אשר קרבה את המהפכה ברוסיה, עתידה לשנות גבולות עמים וממלכות. כל עמי העולם מגישים את הרישותיהם המקסימליות לפני קונגרס השלום העתידי. בשעה היסטורית זו צריך העם היהודי המאוחד להגיש אף הוא את דרישותיו על דבר פתרון הפרובלימה של הלאום היהודי.

בתנאים החדשים של החיים ברוסיה ההפשית, צריכים אנחנו היהודים ברוסיה, ביחד עם אחינו בכל הארצות, להכריז ע"ד שאיפותיה של כל האומה לחיים אבטונומיים בארץ-ישראל. לתכלית זו צריכים אנו לסדר ולרכז קודם כל את כחותינו הלאומיים ברוסיה, צריכים אנחנו לקרוא לקונגרס כללי של יהודי רוסיה. המומנט ההיסטורי מטיל חובות גדולות על כל חוגי הצבור העברי, ועל אחת כמה וכמה שאנחנו הצעירים חייבים למלא את הובתנו לעמנו, חייבים אנו לעבוד את עבודת-העם, לסייע לשחרורו ולזכויותיו.

חברים! ברגע ההיסטורי הגדול הזה חובה מוטלת עלינו לצאת אל העם, לסדר את ההמונים לשם הגנה על זכויותיהם האנושיות והלאומיות, לשם מלחמה על האידיאל ההיסטורי של העם העברי, אידיאל התחיה בארץ העבר והעתיד העברי!

חברים! הסתדרו והתאחדו מסביב לדגל הציוני! התקינו את עצמכם לעבודת-עם גדולה, עבודה שאינה פוסקת בתוך העם ולשם העם.

ההסתדרות המאוחדת של
"החבר" "צעירי-ציון" במוסקבה.

דפוס באקשטיין מוס זכה טיליפון 5-57-08.

דער ציוניזם שטרעבט צו שאפען פאר'ן אידישען פאלק
א עפענטליך-רעכטלעך-געוויכערטע היים אין ארץ ישראל.

צו דער אידישער יוגענד.

חברים!

דער אלטער פלוכה-סדר איז צושטערט און נידערגעוואָרפען.

עס הויבט זיך אן א נייע צייט, א צייט פון פרייהייט פאר אלע שעלקער און נאציאנען, ווען בעזעצען רוסלאנד.

ענדליך האט דאס פאלק אריינגענומען די חנוכה אין זיינע אייגענע הענד, אליין ווען עס שמידען אן בוינע זיין עתיד.

אבער נאך א סך כוחות דארפען אנגעשטרענגט ווערען דעם נייעם פלוכה-סדר צו בעפעסטיגען; עס שטעהט פאר א גרויסע פעראנטוואָרטליכע ארבייט פאר אלע פעראייניגונג דעמאקראטישע כוחות אין לאנד.

אויף דער אידישער דעמאקראטישער אינטליגענץ מיט דער יוגענד בראש ליגט דער חוב צו וועקען און ארגאניזירען די ברייטע שיכטען פון פאלק, פארבעריטען זיך צו די קומענדיגע וואהלען אין דער גרינדונגס-עפּאָכע. די ווּאָהלען סוזען דורכגעפירט ווערען אויף די יסודות פון אלגעמיינע, פּראָפּאָרציאנעלע, גלייכע, דירעקטע און געהיימע וואהל-רעכט, אונטער די לאזונגען פון בּירגער-רעכטען אין אלזייטיגער נאציאנאלער פרייהייט און זעלבסטבעשטימונג אין רוסלאנד, ווי עלכע אין אלאנד פון פאר פערשידענע נאציאנען.

די דאזיגע פאדערונגען פון נאציאנאלער פרייהייט און זעלבסטבעשטימונג האט נאך מיט צעהען יאהר צוריק בולט פארשריבט דער העלסינגפארסער צוזאמענאהר פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין רוסלאנד, די ארגאניזאציע, ווועלכע אין טעג'ג געגענוען פאראוס אין קאמף מאר די אינטערעסען פון ד' בריטיש שיכטען פון אידישען פאלק אין אלע לענדער.

נאר שטענדיג האבען מיר געהאט אין זינען, אז די בירגערליכע און די פולסטע נאציאנאלע רעכט אין פערשידענע לענדער זיינען נאך נית ביכולת צו זיכער'ן דעם קיום פון אידישען פאלק, צו פערענטפערען די אידישע פראבלעם.

קיין פאלק קען נית לעבען און נארמאל שאפען אהן א אויטאנאמיש-טעריטאריאלען צענטר, אהן א אייגענער היים אין לאנד. נית אויסהערענדיג קיינמאל צו קעמפען פאר נאציאנאלע פולבערעכטיגונג, האבען מיר תמיד גלייכצייטיג פראקלאמירט די פאדערונג „ע ר ד" און נעארבייט פאר דער אויפלעבונג פון דעם אידישען פאלק אין ארץ ישראל.

חברים!

מיר לעבען איבער א וויכטיגען היסטאריישען מאמענט: אלע שעלקער, הן אין רוסלאנד, הן אין אנדערע לענדער. גרייפען זיך אריין פטעטליך פאר רער גאנצער וועלט מיט זייערע מאקסימאלע פאדערונגען.

דורך אייגן שטארקען ווילען פעראייניגט מוז אויך דאס אידישע פאלק צום קומענדיגען שלום-קאנגרעס אריינטרעטען מיט זייער פאדערונגען:

„נאציאנאלע רעכט אין גלות - א אויטאנאמישער צענטר אין ארץ ישראל"

חברים, אין די נייע בעדינגונגען אין בעניטצן רוסלאנד נעהמט זיך שטארקער, מוטיגער צו אונזער נאציאנאלער ארבייט!

רופט צו א קאנגרעס פון דער אידישער בע-פעלקערונג אין רוסלאנד, וועלכער זאל אויסדריקען דעם אמת'ן ווילען פון פאלק!

ארגאניזירט דעם אידישען המון, פעראיניגט זיין ווילען, טראגט מיט שטאלץ די פאהן, וועלכע ווערפט און רופט צו א פרייען לעבען אין אידישען לאנד!

ארבייט, חברים, האנד ביי האנד-און בויט די צוקונפט פון אידישען פאלק!

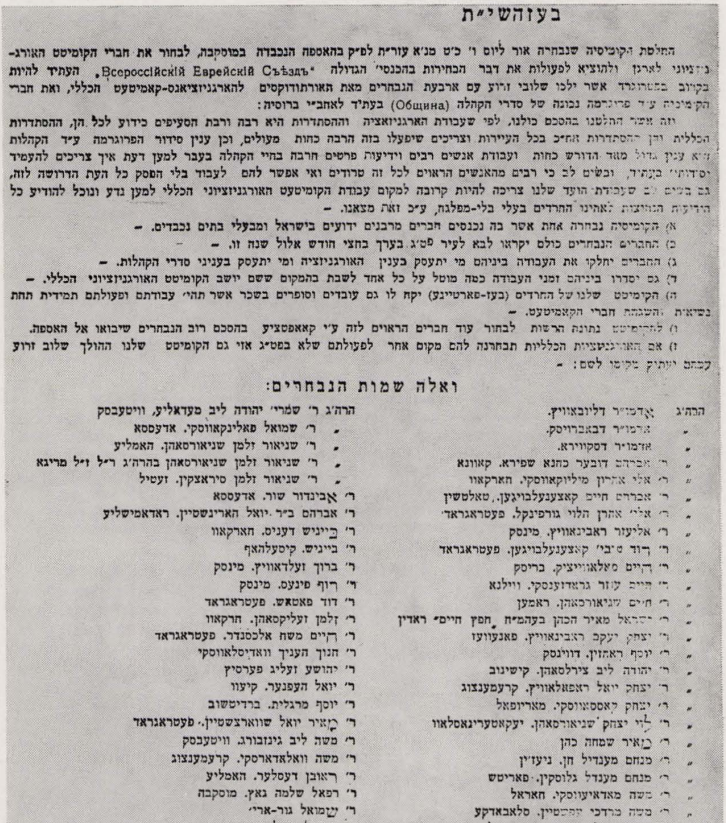
די פּעראיניגטע מאסקווער אגודות
„צעירי ציון" און „החבר".

מאסקווע, מארס 1917 יאהר.

דרוק פ. באקשיין, מאסקווע, מאראזוביי 9. טעלעפאן 68-37-5.

הכרוז של „צעירי-ציון" ו„החבר" באידיש

בעזהש״ת

התלת הקומיסיה שנבחרה אור ליום ו׳ כ״ט מנ״א עו״ת לפ״ק בהאספה הנכבדה במוסקבה, לבחור את חברי הקומיסט האורג-
נ׳זציוני לארגן ולחוציא לפעולות את דבר הבחירות בהכנסי׳ הגדולה "Всероссійскій Еврейскій Съѣздъ", העתיד להיות
בקיוב בסוכות אשר ילכו שלובי זרוע עם ארבעת הנבחרים מאת האורתודוקסים להארגניזציאנס-קאמיטעט הכללי, ואת חברי
הקומיסיה עיד פרוימה נמונה של סדרי הקהלה (Община) בעת״ד לאחב״י ברוסיה:

וזה אשר החלטנו בהסכם כולנו, לפי שעבודת הארגניזאציה וההסתדרות היא רבה ורבת הסעיפים כידוע לכל זן, ההסתדרות
הכללית וזן ההסתדרות הזאיב בכל העיירות וצריכים שיפעלו בזה הרבה כחות פעולים, וכן ענין סידור הפרוגרמה ע״ד הקהלות
הוא ענין גדול מאד הדורש כחות ועבודת אנשים רבים וידיעות פרטים חברת בחיי הקהלה בעבר למען דעת איך צריכים להעמיד
יסודותיו בעתיד, ובשים לב כי רבים מהאנשים הראוים לכל זה טרודים ואי אפשר להם לעבוד בלי הפסק כל העת הדרושה לזה,
גם בשים לב שעבודת הועד שלנו צריכה להיות קרובה למקום עבודת הקומיסעט האורגניזציוני הכללי למען נדע ונוכל להודיע כל
הדרושות הנוגעות לאחינו החרדים בלי בלי-מפלגה, ע״כ זאת מצאנו. –

א) הקומיסיה נבחרה אחת אשר בה נכנסים חברים מרבנים ידועים בישראל ומבעלי בתים נכבדים. –
ב) החברים הנבחרים כולם יקראו לבא לעיר פ״ג בערך בחצי חודש אלול שנה זו. –
ג) החברים יחלקו את העבודה ביניהם מי יתעסק בענין האורגניזציה ומי יתעסק בענייני סדרי הקהלות. –
ד) גם יסדרו ביניהם ומני העבודה כמה מוטל על כל אחד לשבת בהמקום ששם יושב הקומיטעט האורגניזציוני הכללי. –
ה) הקומיטט שלנו של החרדים (בעז-סארטיינג) יקח לו גם עובדים וסופרים בשכר אשר תהי׳ עבודתם ופעולתם תמידית תחת
בשראית והשגחת חברי הקאמיטעט. –
ו) להקומיסט נתונה הרשות לבחור עוד חברים הראוים לזה ע״י קאאפטציע בהסכם רוב הנבחרים שיבואו אל האספה.
ז) אם האורגניזציות הכלליות תבחרנה להם מקום אחר לפעולתם שלא בפ״ג אזי גם הקומיסט שלנו ההולך שלוב זרוע
עמהם יעתיק מקומו לשם: –

ואלה שמות הנבחרים:

הה״ג אדמו״ר דליבאוויץ.	הרה״ג ר׳ שמרי׳ יהודה ליב מעדאליץ, וויטעבסק
„ אדמו״ר דבאברוויסק.	„ ר׳ שמואל פאלינקאווסקי. אדעסא
„ אדמו״ר דסקווירא.	„ ר׳ שניאור זלמן שניאורסאהן. האמליץ
„ ר׳ אברהם דובער כהנא שפירא. קאוונא	„ ר׳ שניאור זלמן שניאורסאהן בהרה״ג ר״ל ז״ל מריגא
„ ר׳ אלי׳ אהרן מליווקאווסקי. האַרקאוו	„ ר׳ שניאור זלמן טיראצקין. זעטיל
„ ר׳ אברהם חיים קאצענעלבויגען. פאלטשין	ר׳ אבינדור שור. אדעסא
„ ר׳ אלי׳ אהרן הלוי גורפינקל. פעטראגראד	ר׳ אברהם ב״ר יואל האריגשסין. ראדאמישליץ
„ ר׳ אליעזר ראבינאוויץ. מינסק	ר׳ ביניש דענש. האַרקאוו
„ ר׳ דוד ס״ביר קאצענעלבויגען. פעטראגראד	ר׳ ביניש. קיסעלאַף
„ ר׳ חיים מאלאוויטץ. בריסק	ר׳ ברוך זעלדאוויץ. מינסק
„ ר׳ חיים עזר גרוזדזענסקי. ווילנא	ר׳ רוף פינעס. מינסק
„ ר׳ חיים שניאורסאהן. ראסנע	ר׳ דוד פאטאש. פעטראגראד
„ ר׳ יחזקאל מאיר הכהן בעה״ח „חפץ חיים״ ראדין	ר׳ זלמן זעליקסאהן. חרקאוו
„ ר׳ יצחק יעקב האבינאוויץ. פאנעוועז	ר׳ חיים משח אלכסנדר. פעטראגראד
„ ר׳ יוסף האזען. דווינסק	ר׳ חנוך הענרך וואדיסלאווסקי
„ ר׳ יהודה ליב צירלסאהן. קישינוב	ר׳ יהושע זעליג פערסין
„ ר׳ יצחק יואל האפאלאוויץ. קרעמענצוג	ר׳ יואל העפענער. קיעוו
„ ר׳ יצחק האפפאוווסקי. מאריופאל	ר׳ יוסף מרגלית. ברדישטוב
„ ר׳ לוי יצחק שניאורסאהן. יעקאטערינאסלאוו	ר׳ כ״איר יואל שווארצשטין. פעטראגראד
„ ר׳ כ״איר שמחה כהן	ר׳ משה ליב גינזבורג. וויטעבסק
„ ר׳ נחום מענדיל חן. ניעזין	ר׳ משה וואלאדארסקי. קרעמענצוג
„ ר׳ מנחם מענדל גלוסקין. פאריטש	ר׳ ראובן דעמלער. האמליץ
„ ר׳ משה מאדאיעווסקי. תאראל	ר׳ רפאל שלמה נאץ. מוסקבה
„ ר׳ משה מרדכי חפשטין. סלאבודקע	ר׳ שמואל גור-אריי
„ ר׳ מנחם העלמאן. יעקאטערינאסלאוו	ר׳ שמואל מיכל טריינין
„ ר׳ שמואל ראבינאוויץ. מאסקווא	ר׳ שמואל יצחק לוריא
„ ר׳ שלמה הכהן אריאנאן. קיעוו	ר׳ שמרי׳ הכהן מעקלער. וויטעבסק

כל אלה נבחרו מאתנו וזה אשר החלטנו אור ליום ב׳ ב׳ אליל עו״ת לפ״ק מוסקבה:

נאום יצחק יעקב הרכ. ראבינאוויץ	„ מנחם מענדל שניאורסאהן (בן אדמ״ור מבאבריוסק)
„ שלום דובער שניאורסאהן	„ איסר זלמן מעלצער חומ״ץ סלוצק
„ חיים עזר גראדזענסקי	„ שמרי׳ יהודא ליב מעדאליע
„ [illegible] כהנא שפירא	

בית תדפוס העברי הראשון במוסקבה סיקל. 68-57-3.

כרוזם של החרדים לארגון הבחירות לכנוס היהודי הכל־רוסי (קיץ 1917)

היהודית על המפלגות ונציגיהן לבוא לידי הסכם לשם גיוסה של כל היהדות ברוסיה להשגת המטרה הגדולה של שיוון־זכויות לאומי, שנראה היה לציבור היהודי כהישג מדיני מכריע בתולדות ישראל. בניסוחן של המשימות האלה ובמאמצים לעמוד בהן משתקפת ברורות דמותה של ההתעוררות המדינית־הלאומית של יהדות רוסיה בימי פברואר—אוקטובר.

(3) עלייתה של הציונות למפלגה העממית היהודית הגדולה היתה ברורה וגלויה כבר בראשיתה של המהפכה, כשהתנועה אך צעדה צעדיה הראשונים בתנאי חירות ביציאתה מן המחתרת. כמעט מכל מקום ופינה שבה ישבו יהודים ברוסיה הגיעו ידיעות על עצרות־עם, ישיבות ועדות, כינוס וועידות, מחוזיות וגליליות ייסודן של אגודות וכינונם של מוסדות ציוניים מכל הסוגים: מבתי ספר, ספריות, בתי־עם, אגודות לתיאטרון עברי, חוגי נוער וארגוני סטודנטים, חוגים ראשונים של חלוצים וחבורות להכשרה חקלאית — ועד לאיגודי חיילים יהודיים ושיתוף בתהלוכות ובהפגנות תחת דגלים לאומיים ובסיסמאות ציוניות (כגון: „חופש ברוסיה, אדמה וחופש בפלשתינה", ו„אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני", „בעד רוסיה החפשית, בעד דימוקרטיה מאוחדת", „בעד פלשתינה יהודית עצמאית"). הפליאו הכושר הארגוני של התנועה והמספר הרב של נוער ציוני מאורגן. בועידה הציונית הכל־רוסית, שנתכנסה בפטרוגראד ב־24—30 במאי השתתפו כ־550 צירים, שנבחרו על ידי 140,000 שוקלים בשבע מאות מקומות במדינה. הוועידה זכתה לתשומת לב מרובה בבירה ובכל הארץ. עלייתה של הציונות הוכיחה כי בשאיפה לארץ־ישראל ולעצמאות מדינית גלום כוח רב־עוצמה גם לאירגונו של העם בגולה. וצדקו אלה שטענו כי דווקא אפשרות היצירה החברתית בימי החופש תוכיח להמוני היהודים עד כמה הם מוגבלים בתחום זה בנכר. על מידת השפעתה של עליית התנועה יש להסיק משלוש העובדות הבאות: 1) רוב הציבור היהודי, מחוץ למפלגות הסוציאליסטיות היהודיות, הכניסו בתכניותיהם גם סעיפים בדבר השקידה על זכויות העם היהודי בארץ־ישראל; 2) המפלגות הסוציאליסטיות העבירו את מלחמתם בציונות לעתונות הכללית, והשתדלו להסביר לקורא הרוסי, כי הציבור היהודי לא בלבד שלא הושפע במידה מספקת מן המהפכה, אלא שיותר מאשר לפני המהפכה ציבור זה הוא עכשיו דתי־קלריקלי, ולאומני ריאקציוני. והיתה בהעברה זו ל„רשות־הרבים" של התלונה על רוב הציבור היהודי משום אות מבשר רעות על דרך היבסקציה לעתיד: לדכא את השאיפות הציוניות של העם באמצעות „הכוחות המתקדמים" של הרוסים. על הערכת הציבור הרוסי לתנועה הציונית יש אולי ללמד גם מעובדה זו: בחודש אוגוסט נתפרסמה בעתונות ידיעה, כי במשרדי מיניסטריון המלחמה הרוסי מעבדים הצעה בדבר ארגון צבא יהודי, שתעודתו תהיה שחרורה של ארץ־ישראל והקמת מדינה יהודית עצמאית בה. ונמסרו גם פרטים על דרך אירגונו של הצבא היהודי וגיוסו. רווחו גם שמועות על החוג הציוני והחוג היהודי הלא־ציוני שהיו ביוזמי התכנית הזאת, והיו שהזכירו בקשר עמה את שמותיהם של טרומפלדור ואנ־סקי.

ד.

למרות שתולדות היהודים ברוסיה בימי פברואר—אוקטובר 1917 הן בעלי משמעות היסטורית מרובה בתולדות ישראל, הן לא זכו עד עכשיו לדיון יסודי ורציני. ולא זו בלבד, גם המקורות עליהן לא נרשמו ולא צויינו, וכמובן לא נעשה

כל נסיון לכנסם. הדברים שהובאו למעלה במרכאות הם מחומר המקורות שבכרך הששי של „ישראל בגולה" והם מסוגים שונים של מקורות: מפסרות רשמית (פרוטוקולים, תעודות, כרוזים, חוקים, פקודות ותקנות), מספרי זכרונות (כגון: אברמוביץ, לונדברג, סוכאנוב וכיו"ב), מן העתונות היהודית של החדשים ההם, ולפעמים גם מספרי היסטוריה שנכתבו על ידי אישים שפעלו במהפכה (מיליוקוב, צרטלי, טרוצקי ועוד).

ברור, שתנאי מוקדם לכל תיאור היסטורי של תולדות היהודים ברוסיה בחדשים אלה הוא עיון במקורות, בתעודות ובמסמכים של הזמן, השייכים לענין זה, הן ממה שהוא גנוז בארכיונים על הזמנים האלה והן ממה שנתפרסם בדפוס. ויש לציין בצער, שבמידה ונשתמרו מקורות הם סגורים על מסגר בפנינו, ואין תקוה סבירה שייפתחו לפנינו. הנסיון שנעשה למעלה בשני פרקים קטנים (ב' ג') לתת תמונה כוללת של הימים ההם, ביסודו הוא בעובדה שכותב הטורים האלה היה באותם הימים במקום של מרכז המאורעות (פטרוגראד), וגם ביקר באותם חדשים בכמה מרכזים באוקראינה, ואף ניסה בעצם הימים ההם, לרכז בידו חומר רב של מקורות, אלא לא זכה להביאם לארץ.

ראויה מערכת „העבר" לתודה על נסיונה להקדיש חוברת — או חלק מחוברת — לפרשה היסטורית חשובה זו. ואולם מן הנכון יהיה כאן להביע משאלה לכל המעוניינים בתולדות ישראל בדורות האחרונים בכלל, ולאלה המעוניינים בתולדות היהודים ברוסיה בפרט על הצורך הדחוף לכנס את המקורות לתולדות היהודים ברוסיה בחדשים אלה ולפרסם (בסדר כרונולוגי, בדרך של כרוניקה, עם ציון מקורות של כל עובדה), וכמו כן לפרסם ביבליוגרפיה של כל מה שנתפרסם (כולל בעתונות) בכל הלשונות על תולדות היהודים ברוסיה בשמונה חדשים אלה.

ציוני מקורות:

סבורני שמן הנכון יהיה לציין ציון יותר מדויק של המקורות לכמה עובדות וענייניים, שרמזתי עליהם במאמר:

1) על יחס היהודים למהפכה ומידת ה„זהירות" שלהם השו Еврейская неделя משנת 1917, גליון 14/3 מאמר ראשי של שני (טריווס), ובגליון 10/11 מאמר ראשי של ל. שטרנברג, וכן שם — דברי וינאבר במועדון היהודי. באותו גליון גם על היהודים בצבא אחרי המהפכה, ושם פורסם גם בשלמותו החוק על ביטול ההגבלות הדתיות והלאומיות; כרוזה של ההסתדרות הציונית ב„העם" גל' 13/14 ושם גם כרוז הצירים היהודים בדומה הממלכתית.

2) על חלקם של היהודים במהפכה ובמוסדותיה ובהתפתחותה יש ספרות עצומה ודיוני בו הוא על יסוד הערכת הדברים באותם הזמנים וכן על יסוד הידיעות על „הפסיבדו־נימים" של המהפכנים היהודים. ביחס לנקודה הראשונה השוה גם מאמרו של א. אידלסון והפולמוס שלו עם גורק Разсвет 1917 גל' 4/5 מ־6 באוגוסט); בספרו של פסמניק, המהפכה הרוסית והיהודים (רוסית) פאריס, 1923; קאזשדאן, אין די טעג פון רעוואלוציע, וארשה 1928 עמ' 68; Луначарский А. Революционные силуэты מ' 24, 27־28, 33־34, 53־54; לגין בדבריו שהובאו ע"י דימנשטיין, בהקדמתו למחברתו: „לגין על השאלה היהודית" (ברוסית), מוסקבה 1923. ביחס לפסיבדונימים היהודיים, יש לציין כי אמנם מספרם היה רב, אבל אין מחקרים בענין זה, שמכמה בחינות יש לו חשיבות. כמובן, יש לזכור כי כמעט כל הפסיבדונימים היו כינויים מפלגתיים של ימי המחתרת מלפני המהפכה, תופעה שאינה כלל תופעה יהודית מיוחדת. על סטיקלוב — השוה נאבוקוב, הממשלה הזמנית (רוסית), מוסקבה 1929, עמ' 115־116. על „דוברים מהפכניים" אחרים השוה The Russian Provisional Governement V.III עמ' 1338, 1505, 1507, 1508, 1594.

3) על כניסת יהודים למשרדי הממשלה הקודמים לא ידוע רבות, אף שהיתה בלי ספק בכמה מהם (למשל, ב"כ המיניסטריון למשפטים בועדה לעיבוד יסודות הבחירות

לאסיפה המכוננת היה יהודי). אגב, בועדה זו השתתפו גם שני ב"כ יהודים, והמזכיר הראשי, המנהל, גם הוא היה יהודי. יהודים היו גם בין ב"כ המפלגות (וינאבר, בראמסון ואחרים). השוה „העם" 1917, גל' יח־יט. רב היה מספרם של היהודים במיניסטריון העבודה, ורבות היו הבדיחות והמימרות בנידון זה בחוגי הליברלים והמשכילים בעיר הבירה.

4) על הלך רוח של פרעות, על תעמולה להן ועל נסיונות של פרעות, מהן שהצליחו ומהן שלא הצליחו, ועל המיליציה ויחס השלטונות — היה בעתונות היהודית־הרוסית (Еврейская Неделя, Разсвет) מדור מיוחד כמעט בכל גליון. והשווה הרשימה ב„איזבסטיה" מספטמבר 1917, הובא ב־The Russian Provisional Governement 1961, עמ' 1644.

5) על התכניות לקריאת הוועדה היהודית וכן על הבחירות אליה (כבר אחרי מהפכת אוקטובר השוה העתון Разсвет גל' 3, 4, 5, 8, 9 משנת 1917 (קול הקורא של הועד לקריאת הוועדה היהודית); על הבחירות — „העם" 1918, גל' 6; על המפלגה „מסורת וחירות" השוה גרויבארט, ספר זכרון (לודז' 1936) עמ' 99־100, 106, 117־118, הדו"ח על האסיפה המיסדת של מפלגה זו נתפרסם בעתונות היהודית ובו גם לסעיף המדיני (הראשון). היו גם ארגוני חרדים אחרים („נצח ישראל", „אחדות"). ההכרזות של הנבחרים היהודים בעיריות החדשות ראויות הן לתשומת לב גם הן מבחינה לאומית. הן נתפרסמו בשעתן בעתונות; השוה למשל, 1917 Разсвет גל' 9.

6) הידיעות על הוועדה הציונית לקוחות מן הדו"ח של הוועדה ומן ההרצאות שבה, Разсвет 1917, גל' 21־22.

7) ידיעות על ההפגנות היהודיות והציוניות ועל הסיסמאות בהן באו ב„העם" 1917, גל' יז; וכן בשאר העתונים היהודיים.

8) הידיעה על התכנית שהוכנס למיניסטריון המלחמה על יצירת גדודים יהודיים בצבא הובאה בגל' 8 ב Разсвет מיום 30/8 1917 (עמ' 33).

9) על המאמרים־התלונות של „המאוחדים" (לירוב־ליטבקוב) ו„הבונד" „על העם היהודי הריאקציוני הלאומני" השוה Разсвет 1917 גל' 10/11 (מ־20 בספטמבר); וכן שם על זהות עמדתם של כל היהודים ביחס למדיניות הכללית הרצויה של הממשלה.

שמואל אטינגר

היהודים ברוסיה בפרוץ מהפכת פברואר

עם ביטול המשטר הצארי ברוסיה במרס 1917 והסרת האפליות החוקיות שהיו קיימות לגבי היהודים זכה הקיבוץ היהודי בן המיליונים שישב בה[1] לפריחה מדינית ותרבותית שכמותה לא הכיר מעודו. ענין מיוחד בתופעה זו גם משום שהיתה קצרת ימים ביותר (כשנתיים, לכל היותר) ורבת עצמה בעת ובעונה אחת, גם משום שפעילות מדינית וחברתית זו נשאה אופי רדיקאלי ברובה המכריע וגם משום שההתעוררות של הציבור היהודי בכל התחומים הרבים בהם פעל לא באה כתוצאה מהתפתחות הדרגתית, אלא בהתפרצות פתאום. אין ספק שכתוצאה מן המהפכה נעורו הכוחות הכמוסים אשר נצטברו ביהדות הרוסית במשך הדורות הקודמים[2], שבחלקם נתגלו כבר בשנים הראשונות של המאה ה־20, בייחוד בשנות המהפכה הרוסית הראשונה, אלא שהם דוכאו באכזריות בימי הריאקציה שבאה אחריה. דוקא בהשוואה לעשר השנים הללו (1907—1917) בהם הפעילות העצמית של יהדות רוסיה ירדה לשפל המדרגה, כאשר רבים מטובי בניה עזבו את גבולות המדינה, באה התנופה של 1917—1918 כתמורה קיצונית ובלתי־צפויה.

הגופים הפעילים בחיי הציבור היהודים בשנות מלחמת העולם הראשונה היו ארגוני העזרה היהודיים שהופעלו למען מאות אלפי הפליטים שברחו מאזורי הקרבות או גורשו מהם ע"י השלטונות הצבאיים. אין תימה שאלה היו הראשונים שהחלו מיד עם פרוץ מהפכת פברואר לגשש בדבר אפשרות להקים מוסד מייצג, שיוכל לדבר בשם יהדות רוסיה כולה. אולם לא עברו ימים מרובים וגם המפלגות היהודיות התעוררו לחיים חדשים. למפלגות הסוציאליסטיות („הבונד", „המאוחדים". פועלי־ציון), לציונים ואף למחנה הדתי נצטרפו מיד המוני חברים. המפלגות ניסחו מחדש את מצעיהן, הקימו סניפים ומוסדות חדשים והחלו בפעילות ענפה. רובם המכריע של הגופים היהודיים ראה צורך ראשון במעלה בכינוס ועידה יהודית כל־רוסית[3] שתיצור את המוסדות האוטונומיים של יהדות רוסיה ותנסח את דרישות היהודים במדינה לקראת כינוס האסיפה המכוננת, שהיתה משאת נפשן של המפלגות הליברליות והמהפכניות ברוסיה כולה. במקביל לזה החל תהליך של הקמת קהילות מקומיות, בערים ובעירות, שמוסדותיהן נבחרו בצורה דמוקרטית

---

1) אי אפשר להעריך באופן מדויק את מספר היהודים שחיו תחת השלטון הרוסי בזמן פרוץ המהפכה. לפי מפקד האוכלוסין ב־1897 ישבו בקיסרות הרוסית 5¼ מיליון יהודים. לפי אומדן של „החברה הסטטיסטית היהודית", Еврейское население России, Петроград 1916 ישבו ברוסיה האירופית (להוציא את מלכות פולין, שעד המלחמה נכללה בקיסרות הרוסית), בשטחים שלא היו כבושים בידי הגרמנים 3,837,000 יהודים. בקאוקאז, סיביריה ואסיה התיכונה ישבו לפי מפקד 1897 — 105 אלף יהודים.

2) לברור ייחודה ההיסטורי של יהדות רוסיה ראה את מאמרו של ב' דינור, דמותה ההיסטורית של היהדות הרוסית ובעיות החקר בה, „ציון", כרך כ"ב, עמ' 93—118.

3) השוה מ' אלטשולר, הנסיון לארגן כינוס כלל־יהודי ברוסיה, „העבר" חוב' י"ב, עמ' 75—89.

על ידי כל האוכלוסיה היהודית המקומית. אותם חדשים ראשונים שלאחר המהפכה היו גם עת התעוררות ופריחה לעתונות ולהוצאות ספרים ברוסית, בעברית וביידיש [4], קמה מערכת חינוך יהודית ענפה, מגני ילדים ועד בתי מדרש למורים. אולם מוסדות, ארגונים ומפלגות שפעלו בשמו של הציבור היהודי ולמענו ייצגו רק חלק (ולאו דוקא את החלק הגדול ביותר, כנראה) של המרץ הציבורי של יהדי רוסיה. גם בהתעוררותה הכללית של המדינה הרוסית לחיים חדשים אחרי המהפכה רב היה חלקם של יהודים, החל בועדי חיילים ומועצות (סובייטים) של ערים ומחוזות וכלה במפלגות הפוליטיות, אשר בהנהגתן ובין פעיליהן היו יהודים לא מעטים. וזאת למרות העובדה שברוסיה, בניגוד למצב בקיבוצים היהודיים במערב, לא היתה התקרבות ניכרת בין היהודים לבין הסביבה הנכרית אפילו מבחינה תרבותית: מן המפקד של האוכלוסין שנערך 20 שנה לפני המהפכה, בשנת 1897, מתברר שרק 24,6% של היהודים ידעו קרוא וכתוב ברוסית ורק 1% בלבד הצהיר על רוסית כשפת־אמו לעומת 97% שראו את היידיש כשפתם העיקרית[5].

מה איפוא היו הגורמים שהביאו לפעילות הנרחבת והבלתי־צפויה של יהודי רוסיה בשנת 1917? ברור שחברו כאן יחדיו תוצאות ההרפיה הפתאומית של דיכוי רצוף והשחרור המידי של כוחות כלכלה וחברה שנצטברו והלכו זמן רב בלא שניתנה להם עד כה אפשרות ביטוי. נראה שהתהליכים העיקריים שעברו על הקיבוץ היהודי ברוסיה במשך המאה ה־19 וראשית המאה ה־20 וכן התמורות שנתרחשו ביחסה של החברה הרוסית וממשלתה אל הקיבוץ היהודי הם הם אשר עצבו את דמותו ובנו את כוחו של הקיבוץ היהודי ברוסיה. המדובר הוא בראש וראשונה בתמורות הדמוגרפיות והכלכליות שעברו על יהודי רוסיה בפרק הזמן הנזכר וכן בהתפתחותם הרעיונית ובהתארגנותם החברתית. אולם נפתח את דיוננו דוקא ביחס הסביבה הרוסית אל היהודים.

בקביעת יחסה של החברה הרוסית ושל שלטונותיה ליהודים מלאה תפקיד לא מבוטל המורשת האנטישמית שהיתה גורם משפיע בחיי רוסיה דורות על דורות [6]. בגלל התסיסה הדתית והחברתית שנתעוררה ברוסיה בסוף המאה ה־15 ושכונתה בשם „כפירת המתיהדים" [7]) שעליה נתוספו כמה גורמים אחרים רבי משקל נקבע ברוסיה יחס שלילי קיצוני ליהודים [8]) ונתקבל העיקרון שאפילו יהודי אחד לא יורשה לשבת על אדמת „רוסיה הקדושה". במסעות שצבא רוסיה ערך אל מחוץ לגבולותיה היו פגיעות ביהודים, ולעתים אף השמדתם, תופעה רגילה ומקובלת. אולם לאחר שלוש חלוקות פולין, בסוף המאה ה־18, סופחו לרוסיה שטחים נרחבים המאוכלסים במאות אלפי יהודים. השלטון צריך היה לחפש דרכים כדי לשלוט באוכלוסיה זאת, ונסתמנו גם מגמות שונות בהצעות לשלב

---

4) על המו"לות היהודית באותו זמן ניתן ללמוד ממבואותיהם של י' סלוצקי וח' שמרוק ל„פרסומים יהודיים בברית־המועצות, 1917—1960", ירושלים 1961.

5) В. Брукус, Статистика еврейского населения, СПБ 1909 стр. 35, 48

6) השוה מאמרי: המורשת האנטישמית ברוסיה והשפעתה, ברבעון „גשר" מס' 47—48, עמ' 145—156.

7) עליה ראה במאמרי: ההשפעה היהודית על התסיסה הדתית במזרחה של אירופה בסוף המאה הט"ו, ב„ספר היובל ליצחק בער", ירושלים תשכ"א, עמ' 228—247.

8) השוה מאמרי: מדינת מוסקבה ביחסה אל היהודים, „ציון", כרך י"ח, עמ' 136—168.

את היהודים בחיי המדינה הרוסית. אולם כבר ב־1791 נתקבלה ע"י הממשלה הגישה שאסור להם ליהודים לצאת מחלקי פולין המסופחים ולהתישב ברוסיה הפנימית. על ידי כך נוצר „תחום המושב" שרבץ כקללה על יהודי רוסיה מאז ועד מהפכת 1917, ועצם קביעתו היא ללא ספק פרי אותה מסורת אנטישמית. מראשית המאה ה־19 נתגבשה מדיניות ברורה של שלטונות רוסיה לגבי היהודים: הם רצו לדחוק את רגלי היהודים מן הפרנסות הקשורות בכפר מתוך שקבלו את טענתם העוינת של בעלי האחוזות הפולניים שהיהודי מנצל את האיכר (כאילו היה השלטון בכפרים בידי היהודים ולא בידי בעלי האחוזות עצמם); מצד שני הם ניסו לישב יהודים באזורי רוסיה החדשה (כלומר, סמוך לחופי הים השחור) ועשו צעדים לעודד מלאכת ותעשיה בקרבם; אף שאפו לקרב את היהודים אל החברה הרוסית ועודדו המרה לדת הנוצרית. כבר הצאר אלכסנדר ה־1 הציע שורה של הנחות ליהודים מומרים[9]) ואילו ניקולאי ה־1 הפך את ההמרה לאחד היסודות העיקריים של מדיניותו כלפי היהודים. על־ידי הטלת חובת השרות הצבאי על היהודים ותפיסת נערים, ואף ילדים קטנים, לשרות זה הוא קיווה ליצור קבוצה גדולה של יהודים שיעברו לנצרות וישמשו דוגמה לצבור היהודי כולו. בהוראה של „הסינוד הקדוש" (המוסד הכנסייתי הרשמי העליון ברוסיה) לכמרים של היחידות הצבאיות משנת 1843 הודגשה חשיבות המרת הצעירים היהודים המשרתים בצבא[10]).

כל הנסיונות הללו לא הביאו, אמנם, לתוצאות של ממש, ונהפוך הוא, היו מקרים רבים של הקרבה יוצאת מן הכלל של הנערים הקנטוניסטים וגילויים מזעזעים של קידוש השם מול הלחץ האכזרי שהופעלה עליהם. גם האמצעים האחרים שנקט בהם ניקולאי 1, כגון פתיחת בתי־ספר ממשלתיים בלשון הרוסית לנערים יהודיים או הגזרות הקשות כביטול ההכרה החוקית בקהילות היהודים ב־1844 וכהצעה, על פי תכנית „הסיווג" ל„מועילים" ו„בלתי־מועילים", להכריז על 80% מכל היהודים כארחי־פרחי העומדים למעשה מחוץ לחוק — אמצעים שהפכו את תקופת ניקולאי ה־1 לתקופת אימים בזכרון יהדות רוסיה — לא הצליחו להביא שינוי של ממש בחברה היהודית, בפעילותה, ארגונה ותודעתה.

כשלון שיטות הממשל של ניקולאי ה־1, שבא לכלל גילוי עם מפלתה של רוסיה במלחמת קרים, הביא את הצאר החדש אלכסנדר ה־II ואת החוג השליט כולו לחפש דרכים מדיניות חדשות. עשר השנים הראשונות למלכותו של הצאר החדש הם תקופת „הריפורמות הגדולות", שהביאו לשינויים מופלגים בחיי רוסיה: בוטלה צמיתות האיכרים, הונהגה מערכת שיפוט פומבית בלתי־תלויה, רוככה הצנזורה, הונחו היסודות לריפורמה בצבא. חלה תזוזה גם במצבם של היהודים ולא מעטים בקרבם נתפסו לתקוות ושאיפות לשיווי־זכויות של יהודי רוסיה לאלה של יתר התושבים. אולם, למרות העובדה שנשמעו קולות שתמכו בכיוון זה אף בין הפקידות הרוסית לא נטו לכך הצאר ומקורביו[11]). למעשה הוא המשיך במסורת הקבועה של שליטי רוסיה ביחס ליהודים — קירובם למדינה הרוסית ושילובם בחייה, תוך כדי עדוד ה„מועילים" והמשכילים ופיקוח על האחרים

9) השוה В. О. Леванда, Полный ; П.П.С.З., Т. 34, № 26752 хронологический сборник законов и положений, касающихся евреев, СПБ 1874, № 84.

10) ראה ש' גינזבורג, היסטאָריש ווערק, באַנד III ניו־יורק 1937, עמ' 357—369.

11) השוה: L. Greenberg, The Jews in Russia, v. I, New Haven, 1944, pp. 87—88.

„לבל יזיקו". אלא שגם בתחום זה נלמד הלקח מכשלונו של ניקולאי ה־I להשפיע על היהודים באמצעי דיכוי והרתעה ולכן הושם הדגש על עידוד ה„ראויים" להשתלבות וטמיעה. לעשירים שבין היהודים ולשואפי ההשכלה ניתן לצאת מ„תחום המושב", ללמוד במוסדות חינוך שונים ואף להתקבל למשרות ממשלתיות. נוצרה עתונות יהודית והחלה לצמוח אינטליגנציה יהודית שלשונה רוסית[12]). גם לבעלי־מלאכה וכן לחיילים ששרתו בצבא בימי ניקולאי ה־I ולבניהם נתנו הנחות. אולם מאמצע שנות ה־60 ואילך החלה להסתמן מורת רוח בחוגים שונים של החברה הרוסית אף כלפי ניצנים ראשונים אלה של השתלבות יהודית בחייה של רוסיה. גם מגמות השלטון, במחצית השניה של מלכות אלכסנדר II, נעשו ריאקציוניות למדי. היחס אל היהודים הפך לאחת הנקודות החשובות בפולמוס המדיני והחברתי שהתנהל ברוסיה בשנות ה־70 ועובדה היא שזרמים חברתיים מנוגדים זה לזה התנבאו בשאלת זו בסגנון אחד. הסלאבופילים ראו ביהודים יסוד זר המחדיר לרוסיה את ההשפעות ההרסניות של המערב[13]) ואילו המהפכנים־הנארודניקים ראו בהם נציגי הקאפיטליזם המנצלים את העם[14]). השלטונות הדאגו מריבוי חלקם של היהודים בתסיסה המהפכנית שנתגברה ברוסיה ובייחוד בין חניכי בתי־הספר התיכוניים, בתי־המדרש לרבנים והאוניברסיטאות. נזרקה הסיסמה Жид идет — „היהודי עליך".

התוצאה הברורה של ההתפתחות הזאת היתה מפנה מכריע ביחס השלטון הרוסי ורובה הגדול של החברה הרוסית אל היהודים, מפנה שנתחולל בראשית שנות ה־80, לאחר רצח אלכסנדר II בידי המהפכנים. עליתו לשלטון של אלכסנדר III סימלה את השתלטות הזרם הריאקציוני על חייה של רוסיה, מגמה שנמשכה למעשה עד למהפכת 1917, פרט להפסקה הקצרה בימי המהפכה הרוסית הראשונה. דוקא בתקופה זו הפכה „שאלת היהודים" לאחת הבעיות המדיניות הבוערות של רוסיה.

מה היתה הסיבה לעלית חשיבותה של „שאלת היהודים" בחייה המדיניים של רוסיה? ללא ספק השפיעה כאן הופעתה והתעצמותה של התנועה האנטישמית במערב, בייחוד בגרמניה, ששמשה מורה דרך ואף הצדקה עצמית לחוגי השמרנים אולם יתירה מזאת, היהודים הוצגו בפני דעת הקהל הרוסית על ידי הסופרים

---

12) על כך ראה מאמרו של י' סלוצקי, צמיחתה של האינטליגנציה היהודית־הרוסית, „ציון", כרך כ"ה, עמ' 212—237.

13) השוה את מאמרו הנודע של
Ф. М. Достоевский, Дневник писателя, март 1877, глава вторая, וכן, И. С. Аксаков, Сочинения, Т. 3, Москва 1886.

14) על יחסו של באקונין ליהודים השוה א' זילברנר, הסוציאליזם המערבי ושאלת היהודים, ירושלים 1955, עמ' 287—293 ומ' מישקינסקי: על עמדתה של התנועה המהפכנית הרוסית לגבי היהודים בשנות ה־70 של המאה ה־19, „העבר", חוברת ט', עמ' 41—46. על יחסם של סופרים המושפעים ע"י הנארודניקים כגון נקראסוב, סאלטיקוב־שצ'דרין וכו' לשאלת היהודים השוה: J. Kunitz, Russian Literature and the Jew, N.Y. 1929, p. 74—94.
על הדמיון הרב בין השקפות הסלאבופילים השמרניים לבין האסכולה של באקונין בשלילת הצורות הממלכתיות של המערב יעידו דבריו הבאים של קונסטנטין אקסאקוב: „תהא התפתחות המדינה רחבה וליברלית כפי שתהא, אפילו היא תלבש צורה דמוקרטית קיצונית ביותר, הרי בכל זאת המדינה היא יסוד של אי־חרות, של כפיה מבחוץ... השקר מונח לא בצורה זאת או אחרת של המדינה, כי אם במדינה עצמה כאידיאה, כעיקרון... המדינה כמדינה היא שקר... העמים הסלאביים, העם הרוסי הוא בעיקרו עם בלתי־מדיני".
К. С. Аксаков, Сочинения, Т. I, Москва 1889, стр. 241—242,

הסלאבופיליים והנארודניקים כאחד, כנציגים מובהקים של הגישה ה„מערבית" זו המעדיפה את ההישגים החומריים או את ההתפתחות הקאפיטליסטית על ענייני הרוח או על המוסר החברתי, השואפת להבטיח את החירויות הדמוקרטיות ה„מזויפות" והעומדות בסתירה גמורה לכל אותן המגמות אשר בעיני חסידי ה„מקוריות" (самобытность) הרוסית או מעריצי ה„מרדנות" (бунтарство) או „חוש־הצדק הטבעי" של המוז'יק הרוסי סימלו את טבעה של רוסיה או את מסורתה המדינית והחברתית.

המפנה נתגלה בבירור אחרי רצח אלכסנדר II כאשר החלו הפרעות ביהודי אוקראינה הידועות בשם „הסופות בנגב". להפתעת רבים מבין המשכילים היהודיים לא נמצא חוג כל־שהוא בעל השפעה בחברה הרוסית (אף לא מבין המהפכנים) שהתיצב לימין הקרבנות. השלטון פתח במדיניות אנטי־יהודית קיצונית וגלויה בסוגרו בפני היהודים לחלוטין את השרות הממשלתי ואת המשרות האקדמיות ובהכבידו על כניסתם אף למקצועות החפשיים. הונהג Numerus Clausus בבתי־הספר התיכוניים והגבוהים. הוחמרו תקנות „תחום המושב" והושמו מכשולים בפני הפעילות הכלכלית של היהודים. יהודים שישבו על סמך התקנות הקיימות במוסקבה גורשו משם בצורה האכזרית ביותר ב־1891. הלחץ של המשטרה הרוסית המושחתת על היהודים גבר והלך. כאשר נתגלה כשלונה של רוסיה במלחמת יפן ב־1904 וכל המבנה המדיני האוטוקראטי החל להזדעזע ניסה השלטון למצוא לו תמיכה בחלקים שונים של הצבור על־ידי הסתה אנטישמית פרועה, ועל־ידי פוגרומים שנתארגנו והודרכו בידי המשטרה ובחסות הצבא (אוקטובר 1905 [15]), על ידי תמיכה במפלגות פוליטיות ימניות ואנטישמיות והקמת כנופיות לוחמות לפגיעה ביהודים ובמתנגדי המשטר, כגון „ברית העם הרוסי" ו„מאותיו השחורות" [16].

מדיניות קיצונית ותוקפנית זו נודעו לה תוצאות רבות. מן החשובות שבהן היתה זו, שכל מתנגדי המשטר האוטוקראטי ברוסיה הפכו למתנגדי האנטישמיות הממשלתית ורדיפות היהודים. למרות היחס האמביוואלנטי שהיה קיים בחוגים השונים של התנועה הליברלית והמהפכנית הרוסית לגבי „שאלת היהודים" ודרכי פתרונה [17] נתיצבו כל החוגים הללו באופן חד־משמעי נגד מדיניות הממשלה בענין זה. הן בדיוני ה„דומה" והן בויכוח הציבורי שנתלקח סביב נסיון עלילת־הדם שאירגנו השלטונות בקיוב בשנים 1911—1913, הוא „משפט בייליס" [18] הידוע התנהלה מערכה כבדה בין השלטון לבין מתנגדיו לגבי היחס אל היהודים. והתוצאה היתה ש„שאלת היהודים" הפכה לאחת הבעיות המדיניות המרכזיות של רוסיה במאה ה־20, ל„שיבולת", לקו הבחנה בין ריאקציונר למתקדם.

החרפה מיוחדת במאבק זה והחמרה קשה במצב היהודים באו לאחר פרוץ

---

15) השוה IL. Motzkin—ed.], Die Judenpogrome in Russland, Bd. I—II, Köln und Leipzig, 1910

16) קצת מן החומר שאספה ועדת החקירה מיוחדת של הממשלה הזמנית הרוסית כ־1917 על פעילות ארגון זה נתפרסם ע„י A. Черновский, Союз русского народа, Москва—Ленинград 1929

17) על ענין זה השוה יצחק מאור, שאלת היהודים בתנועה הליברלית והמהפכנית הרוסית, 1890—1914, ירושלים 1964.

18) על פרשה זו, A. B. Tager, The Decay of Czarism — The Beiliss trial, Philadelphia, 1935; S. Kucherov, Courts, Lawyers and Trials, N.Y. 1953, pp. 243—268; M. Samuel, Blood accusation, the strange history of the Beiliss case, N.Y. 1966.

מלחמת העולם הראשונה ולאחר המפלות שסבל הצבא הרוסי בחזית המזרח. השלטון הצארי רצה לתרץ את המפלות הללו ע"י הטלת האשמה על „הבוגדים" שאינם נאמנים לרוסיה ובראש וראשונה על היהודים. החלו התעללויות באוכלוסיה היהודית, שישבה רובה ככולה באזורים הסמוכים לחזית. נערכו גרושי מאות אלפים יהודים ממקומות ישיבתם לפנים רוסיה תוך מתן זמן לפינוי של 24 או 48 שעות בלבד, תפיסת נכבדי היהודים כ„בני ערובה" לנאמנות המדינית של האוכלוסיה היהודית, עלילות־שוא על עזרת יהודים לאויב ואף הוצאה להורג של יהודים חפים מפשע על־ידי בתי־הדין הצבאיים[19]). מצבם של היהודים נעשה חמור ביותר והיה ברור שרק מפלת השלטון הצארי תוכל להסיר את האיום מעל לראשיהם. מכאן יובן באיזה רגש הקלה קיבלו היהודים את הידיעה על פרוץ מהפכת פברואר ועל נפילת הצאר ועלית הכוחות המדיניים הליברליים לשלטון. יהודי רוסיה חיו במצב של אימה וצפיה לגאולה והשחרור מן המועקה שבא עם המהפכה פרץ את הסכרים ונתן דחיפה לפעילות היהודית העצמית האדירה. וכיון שהאופי־זיציה במדינה עמדה באופן מוצהר לימין היהודים הרי גם הפעילות במסגרות היהודיות העצמאית השתלבה בזרם הכללי של המהפכה הרוסית והפכה לחלק מן הדמוקרטיה הרוסית המתחדשת.

אין ספק שיחס החברה והממשלה הרוסית אל היהודים הושפע לא רק משיקולי המאבק המדיני הפנימי אלא גם מן ההתפתחות של הקיבוץ היהודי עצמו. כמה תהליכים עצבו את מקומו בחיי רוסיה, את ארגונו הפנימי ואת תודעתו העצמית, אך נראה שהחשוב שבכולם היה קצב הריבוי הטבעי. רוסיה נמנתה במאה ה־19 על המדינות שהריבוי הטבעי בהן היה גדול מאוד ביחס, אולם הריבוי הטבעי של היהודים היה בערך כפליים מהיר ממנו[20]). רק לקראת סוף המאה ה־19 הואט הקצב ונעשה דומה לזה של האוכלוסיה הכללית, כלומר כ־2% לשנה[21]).

ריבוי זה בתנאים של „תחום המושב" הסגור והלחץ האדמיניסטרטיבי מצד השלטונות יצר עודפי אוכלוסין יהודים שלא נקלטו בכלכלת האיזור ובקרב הצבור היהודי נתפשטה הרגשת מחנק. למרות ההתפתחות הקאפיטליסטית המהירה שהחלה ברוסיה בשנות ה־60 של המאה ה־19, אשר פתחה ענפי תעשיה חדשים והניחה יסודות לדרכי תחבורה מודרניות, רובו המכריע של הישוב היהודי ב„תחום המושב" נפגע על־ידה בצורה קשה, כי היא קיפחה מקורות פרנסה מסורתיים של יהודים רבים, שהיו קשורים לאחוזתו של האציל ושמשו מתווכים בין העיר לבין הכפר על יסוד יחסים כלכליים שנתגבשו במשך מאות בשנים. כתוצאה מכך גדל מספר היהודים שפנו למלאכת כפים, רובם כבעלי מלאכה (בשנים האחרונות של המאה ה־19

---

19) ראה על כך „השאלה היהודית בדומה, נאומים של צירים" ברוסית ובאנגלית, לונדון 1915. העתקים של פקודות ממשלתיות וצבאיות נגד היהודים פורסמו ע"י ועד חו"ל של ה„בונד" בינואר 1916, בפרסום השני שבסדרה Разгром евреев в России, כמו כן חומר רב ב־The Jews and the War, Memorandum of the Jewish Socialist Labour Confederation Poale-Zion, The Hague, 1916.

פולמוס מיוחד עוררה הודעה ממשלתית שיהודים הסתירו חיילים גרמנים בעיירה קוז'שבליטא וחיילים אלה הציתו לאחר מכן את המקום. המקרה נחקר ע"י חבר הדומה קרנסקי, ראש הממשלה הזמנית לאחר מכן, והוכח כעלילת שקר גמורה.

20) י' לעשצינסקי, דאס אידישע פאלק אין ציפערן, ברלין 1922, עמ' 29.

21) П. Клинин בתוך הפרסום של החברה הסטטיסטית היהודית שנזכר בהערה מס' 1.

היה מספר האומנים, פועליהם ושוליותיהם כחצי מיליון איש) ומעוטם כפועלים (כ־150 אלף) [22]. בסוף המאה התפרנסו מן החרושת והמלאכה יותר יהודים מאשר מן המסחר והיה בזה משום שינוי ניכר לעומת המצב בראשיתה של אותה המאה [23]. גדל מספר הנזקקים לקופות הצדקה ואחוז ניכר של האוכלוסיה היהודית ברוסיה היה חי בתנאים שזעזעו כל מתבונן אוביקטיבי [24].

כיון שהתעשיה הכבדה היתה מרוכזת באזורים שמחוץ ל„תחום המושב" מובן מאליו שלא היו בה פועלים יהודיים, אולם גם בתעשיות הטכסטיל, הסוכר ושאר סוגי תוצרת המזון שהיו מפותחות ביחס באיזור זה, ובחלקן הגדול נמצאו בידי יהודים, לא נפתחו השערים בפני הפועל היהודי. רוב העובדים שהיו דרושים בענפים אלה היו עובדים בלתי מאומנים ולמטרה זו נוח היה יותר למעבידים להעסיק איכרים שהיו באים העירה לעבודות עונתיות או יוצאי־כפר פרימיטיביים. מבלי להזכיר את ההמנעות מלעבוד בשבת שהיתה נפוצה מאוד עדיין באותו זמן בין הפועלים היהודיים, הרי הפועל היהודי היה משכיל יותר ומאורגן יותר ובתוך שפע כוחות העבודה שעמדו לרשות התעשיה ברוסיה לא היה הכרח להזקק דוקא אליו. היו מקומות בודדים בהם הורגש כוחו של הפועל השכיר היהודי, למשל, בין סבלי הנמל באודיסה.

רוב המתפרנסים מעמל כפים היו איפוא בעלי מלאכה. אולם גם בתחום זה היו מקצועות רבים שהיהודים לא הצליחו לחדור אליהם. שוליה יהודי לא יכול היה להתגורר אצל אומן נוצרי ולכן בדרך כלל היו בעלי־המלאכה היהודיים מרוכזים בענפים מספר, שהיו מושרשים בחברה היהודית. ממפקד 1897 נתברר שכמעט מחציתם (43,6%) של כל אלה שהתפרנסו מחרושת השתייכו ליצרני הבגדים. מיעוט ההשקעות הכספיות שהיו דרושות כדי לפתוח בית־מלאכה בענף זה ויכולתן של נשים לעבוד בו הגדילו את מספר הפונים אליו. לעומת המספר העצום של החייטים והתופרות היו הסנדלרים 14,4% מכל בעלי המלאכה, נגרים 6%, מסגרים 3,1% וכו' [25].

ריבוי בעלי המלאכה היהודיים במספר מקצועות מצומצם בלבד הביא לידי התחרות קשה ביניהם, להורדת מחירים וכתוצאה מכך גם לתוצרת ירודה. אמנם האיכר והעירון ברוסיה המערבית שהיו הצרכנים העיקריים של תוצרת בעלי־המלאכה היהודיים לא נזקקו לתוצרת מעולה, אולם היו גורמים אחרים שנוספו ופעלו לרעת האומן היהודי. נוסף על ההתחרות הפרועה פעלה לרעתו התלות במלווה ברבית להשגת אשראי למחזור, תלות שסיכנה את עצם קיומה של המלאכה היהודית ב„תחום המושב". אחד הנסיונות לשיפור מצבם של בעלי המלאכה היה בייסוד קואופרטיבים לאשראי שהיו מאפשרים לאומנים לקנות את חומרי הגלם בשעת הזול ובתנאים הנוחים וגם להכין מלאי של תוצרת מוכנה לקראת עונת חגים או ירידים, וכך להשתחרר מתלות במתווכים. בין השנים 1898—1902 נוצרו 50 קואופרטיבים יהודיים כאלה, אולם אותה שנה החל מיניסטריון הכספים הרוסי

---

22) Сборник материалов об экономическом положении еврейского населения в России, СПБ 1904, Т. I, стр. 201

23) לפי נתוני המפקד של 1897 התפרנסו מן החרושת 36,3% מכלל המפרנסים היהודיים ואילו מן המסחר 31% בלבד.

24) ראה, למשל, רשמי מסע ב„תחום המושב" של הכלכלן А. Субботин, В черте еврейской оседлости, СПБ 1888, 1890

25) Сборник материалов и.т.д., Т. I, стр. 198

לדרוש ש־⅔ מחברי ההנהלה של קואופרטיב יהיו נוצרים ודבר זה בלם את התפתחותם. אחרי מהפכת 1905 חדלו להקפיד על תביעה זו והקואופרציה של אשראי החלה להתפתח במהירות והפכה לסימן היכר של העזרה ההדדית שנתחזקה בחברה היהודית ברוסיה. ב־1.1.1913 היו ב„תחום המושב" 632 קואופרטיבים יהודיים לאשראי שהיו מאורגנים בהם מאות אלפי חברים ומחזורם היה 30 מיליון רובל[26].

אולם למרות ההתפתחות המהירה של מוסדות העזרה ההדדית היו בעלי־המלאכה היהודיים המועמדים הראשונים להגירה. כ־40% מכלל המפרנסים בקרב המהגרים היהודיים התפרנסו מענף המחט וכ־⅔ מהם התפרנסו ממלאכה בדרך כלל.

ההגירה, כידוע, הפכה אחד מסימני ההיכר הבולטים של הקבוץ היהודי ברוסיה. בשנים 1898—1914 הגרו מרוסיה כ־1¼ יהודים[27] וע"י כך כיוונה ההגירה אל מחוץ למדינה זו פחות או יותר את הריבוי הטבעי של היהודים. חלקם של המהגרים בין היהודים ברוסיה היה גדול פי שלושה ויותר מחלקם בקרב העמים האחרים, אף בין אלה שהיו מרבים להגר מרוסיה באותה תקופה, כגון הפינים או הפולנים. אופיה של ההגירה היהודית היה שונה גם בכך מכלל ההגירה שאחוז החוזרים בה היה קטן מאוד ביחס (5%—7% לעומת כשליש בהגירה בכללותה), בזה שהיה בין המהגרים מספר רב של נשים וילדים ובזה שמהגרים רבים נעזרו בתשלום דמי הנסיעה על־ידי קרוביהם[28]. כל זה מלמד שהיהודים הגרו מרוסיה שלא על מנת לחזור, שלא כאחרים שנסעו על מנת לצבור כספים בארצות נכר ולהתבסס בבית, אלא כדי להשתקע בארצותיהם החדשות.

כבכל ההגירה היהודית הגדולה של סוף המאה ה־19 וראשית המאה ה־20 שימשו כמניע להגירת יהדי רוסיה יסודות מיסודות שונים: השאיפה למצוא מקור מחיה המפרנס את בעליו בכבוד, הכמיהה לזקיפות קומה וזכות־אזרח מובטחת והרצון לברוח מן ההגבלות, הרדיפות והפרעות שתכסו והלכו במפנה המאות הנ"ל. עובדה היא שמספר המהגרים עלה בקפיצה כל כמה שנתחדשו גזרות או נתרחשי פרעות (כגון אחרי גרוש מוסקבה ב־1891 או אחרי הגל הגדול של הפוגרומים באוקטובר—נובמבר 1905).

סבירה, על כן, ההנחה שרבים מיהודי רוסיה, שנואשו מהשגת זכויות בתוך מדינה זו „הצביעו ברגליהם" (אם להשתמש בביטויו של לנין) בעד אמנציפציה וזכויות אדם ואזרח. אולם החל משנות ה־80 של המאה ה־19 שימשה עצם עובדת ההגירה היהודית הגדולה כהוכחה לחוג רחב בקרב יהדות רוסיה לזרותם הגמורה של היהודים אף בארצות בהן ישבו מאות בשנים ודחפה אותם למסקנה שיש הכרח למצוא טריטוריה מיוחדת להתישבות יהודית או ליצור מסגרת טריטוריאלית־מדינית יהודית עצמית.

אחת התוצאות רבות ההשפעה שנבעה מתהליך שידוד המערכות הכלכלי והחברתי שעבר על יהדי רוסיה במחצית השניה של המאה ה־19 היתה הדיפרנציאציה החברתית הגדלה והולכת. ודאי הוא שמתח חברתי היה קיים בין יהדי אירופה המזרחית הן בזמן ישיבתם במלכות פולין והן לאחר חלוקתה של מדינה זו. ואף־

(26 И. Блюм и Л. Зак, Кооперация среди евреев, СПБ 1913, стр. 16—17;
С. Н. Прокопович, Кооперативное движение в России, изд. 2-ое СПБ 1913, стр. 439—441

(27 Еврейское население России, стр. V—VI

[28] L. Hersch, The Jewish Migration in International Migrations, edited by W. E. Wilcox, vol. II, New York 1931, pp. 471—520.

על־פי־כן עשו היציבות הכלכלית והחברתית היחסית והרגשת שותפות הגורל של היהודים הנרדפים והמתגוננים לטשטוש המבדיל והדגשת המשותף. פרצה מוחשית ראשונה בהרגשת השותפות היהודית נתהוותה בימי הגזירות של ניקולאי 1 כאשר ראשי הקהילות ניסו לפצות את המולך של התביעות הממשלתיות, הן לגיוס לצבא והן ל„שקולעס", בהקרבת בני דלת העם והיסודות החלשים בחברה היהודית. כבר אז הורגשה המתיחות הגוברת בין ראשי הקהל, הגבירים ובעלי־ה„טאקסע" (מכס הבשר) לבין רובו של הצבור היהודי[29]. מתיחות זו הפכה לתהום ממש עם גבור התהליכים הכלכליים החדשים, עם המעבר רב הסבל והיסורים של המון גדול לעמל כפים, תהליך שגרר עמו פרוליטאריזציה, פאופריזציה והגירה ושהביא לגבוש תודעה סוציאליסטית ולאומית בחוגים רחבים, וזאת בה בשעה שהמיעוט של העשירים והמשכילים שבצמרת המשיך לרקום תכניות להשתלבות בחיי רוסיה ונטל חלק פעיל בהתפתחותה הכלכלית. עובדה ידועה היא, שכאשר נשמעו בשנות ה־80 וה־90 הצעות לתכנן הגירה של יהודי רוסיה או לנסות לארגנה ולכוונה התנגדו לכך עשירי היהודים בטענה שפעילות מעין זו תחזק את אלה ברוסיה הטוענים שיהודים אינם בני המקום ואין להם חלק במדינה זו[30]. רב היה חלקם של בעלי ההון היהודיים בסלילת מסילות ברזל ברוסיה, בייחוד בשנות ה־60 וה־70 (משנות ה־80 החלה הממשלה הרוסית לבנות מסילות חדשות בכספיה היא ואף הוציאה במהירות את המסילות שנבנו קודם לכן מידי היהודים[31]). רב היה חלקם בפיתוח הבנקאות, בייחוד בבנקים מסחריים ואפותיקאיים[32]). לפי מקור ממשלתי רוסי, מלאו האחים פוליאקוב „את התפקיד הראשי בהחדרת האשראי הקרקעי"[33]). יהודים היו חלוצי תעשיות המזון והטכסטיל ב„תחום המושב", גם בהובלה על פני הנהרות ובהפקת נפט[34]) ומתכות יקרות היה לחברות יהודיות משקל רב.

המשבר הכלכלי שפרץ ברוסיה בשנים האחרונות של המאה ה־19 ונמשך גם בשנות מלחמת יפן ומהפכת 1905 פגע גם בבעלי־ההון היהודיים. אולם ב־1908 החלה התעוררות מחודשת וגדלה השתתפותם של בעלי הון יהודיים בהפקת פחם בדרום רוסיה, בזיקוק נפט ושיווקו בקאוקאז והם נכנסו אף לתעשיות כבדות בשתוף עם בעלי הון ממערב אירופה. גם השתתפותם בתעשיה הקלה גדלה, וזאת למרות תקנות מחמירות מצד הממשלה שדרשה רוב של נוצרים בהנהלות המפעלים (בדומה לדרישה לגבי הקואופרטיבים לאשראי שנזכרה לעיל), ואף תמכה ועודדה בנקים וחברות שמטרתם היתה לסלק את ההשפעה היהודית מן הכלכלה הרוסית.

ההתפתחויות הדמוגרפיות, הכלכליות והחברתיות שנזכרו לעיל היתה להן

---

29) השוה א' צ'ריקובר, יהודים בעתות מהפכה, ת"א תש"ח, עמ' 109—116.

30) השווה נוסח ההחלטה של התועדות הנכבדים היהודיים בפטרבורג באפריל 1882 בעניני ההגירה, S. Dubnow, History of the Jews in Russia and Poland, Philadelphia 1946, v. II, p. 307 ומאמרו של ב' דינור „תכניותיו" של איגנאטייב ל„פתרון שאלת היהודים" וועידת נציגי הקהילות בפטרבורג בשנות תרמ"א־ב', „העבר", חוברת י', עמ' 5—82.

31) השוה Н. А. Кислин, Наша железнодорожная политика, СПБ 1902, Т. III, стр. 113—114.

32) ראה ה' לאנדוי, יידן און די אנטוויקלונג פון קרעדיט און טראַנספּאָרט אין רוסלאַנד, ווי"א, עקאָנאָמישע שריפטן, בד. II, ווילנא 1932, עמ' 93—105.

33) К. Х. Спасский, История торговли и промышленности в России, Вып. 4, СПБ 1911, стр. 37.

34) F. D. Henry, Baku — An Eventful History, London 1905, p. 113.

השפעה מכרעת על עצוב דמותו של הקיבוץ היהודי ברוסיה. רובו של הצבור היהודי איבד את אמונו לא בשלטון בלבד, אלא גם בשכבת הנוטבלים היהודיים שהשקיעה פעילותה ומאמציה במטרות ומגמות הרחוקות מאלה של רוב בני עמם. הוא החל לתת אמונו יותר בהתארגנות יהודית עצמית, בעזרה ההדדית ובתכניות פוליטיות לטווח ארוך שבחלקם העתיקו את מרכז התעניינותו מחוץ לגבולותיה של רוסיה. כל זה הביא לידי פעילות מדינית וחברתית ענפה שהקיפה בצבור היהודי חלקים גדולים לאין ערוך מאשר בכל קבוצה לאומית אחרת שישבה בגבולות הקיסרות הרוסית. ואילו השכבה העשירה והמשכילה התרחקה בשפתה, מושגיה ואורח חייה מן הציבור היהודי, אולם, כאמור, חשה גם היא שמעמדה בחברה הרוסית ובייחוד במדינה הרוסית רחוק מלשקף את משקלה הריאלי ואת מימדי פעולתה בתחום הכלכלה ובמחשבה החברתית והמדינית. שני חלקיו של העם היהודי ברוסיה ציפו בכליון עינים לתמורות המדיניות העתידות לבוא.

אלו צורות לבשה פעילותם המדינית והחברתית של יהודי רוסיה באותו זמן? לא נוכל לעמוד על ייחודה של פעילות זאת אם לא ננסה לחשוף את שרשיה העמוקים יותר. המחשבה המדינית היהודית נתגבשה בעיקרה באירופה של ימי הביניים, כאשר ליהודים הוקצה מקום של קורפורציה חברתית־דתית במסגרת החברה הכללית. הקהילה היהודית באירופה נתגבשה מתוך שיתוף הפעולה שבין ההנהגה היהודית, שהיתה מעונינת לקיים בחברה היהודית משמעת פנימית ו„דין תורה", לבין השלטונות, שראו בה אמצעי להשגת מטרות פיסקליות ומכשיר לפקוח אדמיניסטראטיבי על היהודים. שיתוף פעולה זה בין ראשי היהודים לבין השלטונות הפך לסימן היכר עיקרי לגבי מעמדם החוקי של היהודים בעיני הסביבה וגרם לסבל רב ליהודים בתקופת התפרצויות ומרידות של ההמון נגד השלטון. אולם גם בחברה היהודית פנימה הפכו ההשענות על השלטון והנאמנות לו למגמה מגובשת וברורה.

המפנה החל להסתמן עם הופעתה של התנועה החסידית במחצית השניה של המאה ה־18 ועם התמיכה הגוברת מצד שלטונות רוסיה ואוסטריה בתכניות המשכילים היהודיים להחליש את האוטונומיה היהודית הפנימית בארצותיהם. הציבור היהודי החל לראות במגמות אלה ובהתערבות השלטון בעניניו הפנימיים גזרות קשות והמסגרת של העדות החסידיות וחצרות ה„צדיקים" החסידיים הפכו לתאי התנגדות להן. ואף החברה היהודית כולה, פרט למשכילים המעטים, החלה לעבור במזרחה של אירופה מליכוד פנימי בתמיכת השלטונות לליכוד מהודק ביתר שאת בלי השלטונות ואף נגדם. רוח מרי זו שהחלה להתגלות בציבור היהודי הנאמן באופן מסורתי לשלטון והאינרטי בדרך כלל מבחינה מדינית, קיום חברתי שכאילו איננו מכיר כלל במסגרת המדינה ומגמותיה היו בין הגורמים שהניעו את ניקולאי 1 לבטל את ההכרה החוקית בקיום הקהילה היהודית ב־1844. על־ידי כך קיווה השלטון לפגוע בליכוד הפנימי של היהודים[35].

תנועת ההשכלה בקרב יהודי מזרח אירופה היתה, כאמור נחלתם של מעטים, בעיקר מבין העשירים ואותם בני־נוער שספגו מתרבותה של אירופה המרכזית והמערבית. היא לא הגיעה לכלל השפעה ציבורית נרחבת וקיוותה להשיג את

---

35) השוה התזכיר Об устройстве еврейского народа של „הועד לקביעת האמצעים לשינוים היסודי של היהודים ברוסיה" משנת 1841 שפורסם ע"י דובנוב ב־ Книжки Восхода מס' 4—5 1901, בייחוד מס' 5, עמ' 6.

מטרותיה, כלומר את שינוי אורח־החיים המסורתי של היהודים, את מקורות מחיתם ואת מבנה חברתם, בעזרתה של הממשלה שנראתה בעיניה כשוחרת טובת היהודים אולם הסתמכות זו על הממשלה והתמיכה בתכניותיה שנחשבו בעיני רוב הציבור לגזירות קשות רק הגבירה את המרחק שבין קומץ המשכילים לבין רובם המכריע של היהודים. התוצאה הפרדוקסלית של התפתחות זו היתה שכבר בשנות ה־70 וה־80 של המאה ה־19 נתנו רבים מצעירי היהודים המשכילים, בעיקר מבין חניכי בתי־הספר ובתי־המדרש לרבנים הממשלתיים, את כוחם ומרצם לתנועות ולזרמים הרדיקליים והמהפכניים, בניגוד גמור למגמת שיתוף הפעולה עם השלטונות שלו הטיפו המשכילים מן הדור הקודם. למרות העובדה שהבדלים אידיולוגיים עמוקים הפרידו בין בעלי ההשקפות השונות, למרות זה שחלקם נשאו עיניהם לשינוי מהפכני של המשטר הקיים ברוסיה וחלקם נואשו מכל וכל מן המדינה הזאת וראו את הגאולה בייסוד מדינת יהודים מיוחדת, היה גם צד דימיון ביניהם. הצד השווה שבהם היה זה שכולם התיחסו בחוסר אמון למגמות השלטון כלפי היהודים וראו בו גורם עוין שפתרון „שאלת היהודים" צריך לבוא בלעדיו ואף נגדו. בזה הם נתנו ביטוי למגמות ששרשיהן, כאמור, היו מצויות זה מכבר בציבור היהודים בכללותו ומכאן גם הפופולאריות הרבה של החוגים הלאומיים והמהפכניים בקרב אותו ציבור. כאשר נתכנס בשנת 1897 הקונגרס הציוני הראשון ונתקיימה בה בשנה ועידת היסוד של „הבונד", שני מאורעות שנתנו ביטוי אירגוני למגמות הראדיקאליזם הלאומי והחברתי בעם היהודי, הרי ההד ששניהם עוררו בקרב ההמון היהודי ברוסיה היה רב ועצום. כאילו הקיץ בבת־אחת ההמון הגדול הזה מתרדמתו המדינית והחל לברור אידיולוגיות, לבחון פרוגרמות מדיניות ואף פנה להקים חוגים ומפלגות פוליטיות, קופות של פועלים, אגודות מקצועיות ואירגונים לעזרה הדדית. זמן קצר לאחר מכן החלו אף נסיונות למזג את הראדיקאליזם הלאומי והחברתי למסכת אחת במסגרת האידיולוגיה הציונית סוציאליסטית.

נקודת מפנה נוספת בתהליך זה שמשו הפרעות שנערכו ביהודי קישינוב באביב 1903. אזי הוברר לציבור היהודי ברוסיה שלא זו בלבד שהשלטון אינו שוקד על שמירת הסדר הציבורי ועל הגנת חיי היהודים, אלא שהוא אף מסייע בפועל בידי הפורעים. מאז החלה פרשת הגבורה של התארגנות חשאית והקמת יחידות לוחמות של ההגנה העצמית שנטלה לידיה תפקיד השמירה על החיים ועל הכבוד היהודי. תהליך זה התעצם בשנות המהפכה (1905—1907). זאת היתה, כידוע, תקופת תסיסה והתעוררות בחייה המדיניים של רוסיה והציבור היהודי נטל חלק פעיל ביותר בהתרחשויות אלו. החלקים הלא־סוציאליסטיים שבו התאגדו ב„ברית להשגת מלוא שיווי הזכויות ליהדי רוסיה", ששמה לה למטרה לעבד תכנית להתארגנות לאומית של כל יהודי רוסיה ולהקים „מועדון" מיוחד של נציגים יהודיים בתוך ה„דומה" או, לפחות, הדרכה מרוכזת לצירים בשאלות הנוגעות ליהודים, ואילו הזרמים הסוציאליסטיים של ציבור היהודים ארגנו שביתות והפגנות, הקימו קבוצות לוחמות להדיפת פורעים ולהתנגדות למשטרה ולצבא החוסים עליהם. שנות המהפכה הרוסית הראשונה שמשו איפוא שלב חדש בהתעוררות הציבורית של יהודי רוסיה, בהתארגנותם לפעילות בתחום המדיני, ומכוחה הבשילה ההכרה שחייבים הם ליטול גורלם בידיהם.

לאחר ההפיכה המדינית הריאקציונית של יולי 1907 הוכו אמנם הכוחות המהפכניים והליברליים ברוסיה מכה קשה. גם פעילותן המדינית של המפלגות היהודיות שותקה למעשה. פרוץ מלחמת העולם הראשונה הגביר תחילה את היאוש.

השלטון, כאמור, חיפש שעיר לעזאזל על כשלונותיו הצבאיים והמדיניים וניסה בכל כוחו להציג את היהודים כבלתי נאמנים לרוסיה ומשרתים את האינטרסים של האויב. נאסרה התכתבות ביידיש ובעברית וב־5.7.1915 הוטל איסור על כל הפרסומים הנדפסים באות עברית[36]. וזאת לגבי אוכלוסיה בת מיליונים, שברובה המכריע לא נזקקה ללשונות אחרות. אך חרף הרדיפות והגרושים התנהלה בשנות המלחמה פעילות עצמית מוגברת של יהודים, בייחוד לעזרת מאות אלפי הפליטים היהודיים שגורשו או ברחו מאיזור הקרובות. אף השלטונות נאלצו להתחשב במצב החדש שנוצר ועל פי החלטת מועצת המיניסטרים מיום 4.8.1915 הוסרו זמנית האיסורים על ישיבת היהודים מחוץ ל„תחום המושב" ונתנו הקלות ליהודים להתקבל למוסדות חינוך ולארגן את מוסדותיהם ברוסיה הפנימית[37]. הארגון היהודי לעזרת נפגעי המלחמה EKOПO פיתח פעילות ענפה בשיתוף עם יק"א ובסיוע הג'וינט. התעוררות זו נתנה דחיפה לארגונים ולמוסדות היהודים לנסות ולחדש את פעילותם בשאר התחומים.

בסיכום ניתן לומר שביהדות רוסיה היו גלומים כוחות רבים שנתגלו והופעלו בעצמה כשנוצרו התנאים המאפשרים זאת. ואין תימה שעם פרוץ מהפכת פברואר ב־1917 ועם ביטול ההגבלות נשתחרר המרץ הציבורי שנצטבר ביהדות רוסיה והיא הפכה לכוח רב השפעה הן בחייה המדיניים של רוסיה והן בחיפושי הדרך לעיצוב דמותה העצמית.

(36 Из недавнего прошлого. Речи еврейских депутатов в Государственной Думе за годы войны, Петроград 1917, стр. 67—69.

(37 Я. И. Гиммельсон — Л. М. Брамсон, законы о евреях. Добавление, Расширение черты оседлости, Петроград, 1916.

וכן י' סלוצקי, דיוני מועצת המיניסטרים הרוסית בביטול תחום המושב ליהודים (אוגוסט 1915) „העבר", חוברת י"ג, עמ' 41—58.

יהודה סלוצקי

יהדות רוסיה בשנת המהפכה 1917

שנת 1917 היתה יוצאת דופן בתולדותיהם של יהודי רוסיה. קרן אורה האירה לזמן קצר את האפלה בה היו שרויים מיום שבאו תחת שלטון בית רומאנוב עד הימים ההם. בבת אחת נפתחו בפניהם אפשרויות בלתי־מוגבלות להתפתחות חפשית בכל שטחי חייהם וכהרף עין — כעבור פחות מתשעה חדשים — התקדרו שוב שמיה של רוסיה והחל אותו חורף של כליה בחומר וברוח הנמשך זה יובל שנים וקיצו לא נראה עדיין.

חורף זה הביא גם לקפאון בחקר תולדותיה של יהדות רוסיה ועד עתה לא ניתן לנו מחקר היסטורי מקיף גם לגבי אותה שנת המהפכה הדימוקרטית ברוסיה, שבה התגלתה במלוא עצמתה שפעת הכוחות הפוטנציאלים שהיו כמוסים באותה יהדות. במאמר קצר זה אנסה לתת תמונה כללית של מאורעות אותה שנה ברחוב היהודי ברוסיה.

דמותה של יהדות רוסיה על סף המהפכה

מהפכת פברואר 1917 מצאה את יהדות רוסיה בדמות שונה מאוד מאותה דמות שהתגבשה ערב מלחמת העולם הראשונה. במשך שלושים חדשי המלחמה חלו שינויים מהפכניים בהרכבה, במעמדה ובדמותה של היהדות הרוסית, שמקורן היה בהתפתחות המדינית והצבאית במדינה.

קודם כל הביאו הכיבושים הגדולים של גרמניה ואוסטריה בשנת 1915 לניתוקם הגמור של כ־40% מכלל היהודים מאחיהם שנשארו תחת השלטון הרוסי. היהודים באיזור הכיבוש היוו את החלק השרשי ביותר של יהדות רוסיה. כאן היו המרכזים התרבותיים הגדולים — וארשה ווילנה; כאן היתה קיימת היהדות החסידית בפולין, שכמעט ולא נפגעה ולא הושפעה מזרמי הזמן החדש, ההשכלה והתנועה המהפכנית; כאן נמצאו הישיבות הגדולות של ליטא (שחלק מהן עבר, אמנם, עם התקדמות החזית, לפנים רוסיה). באיזור שנשאר בידי רוסיה התגוררו ב־1917 לערך 3,440,000 יהודים [1]).

שנוי דמוגרפי, שגרר אחריו שינויים תרבותיים־רוחניים, בא עם זרם הפליטים מאזורי החזית ועם גירושם של יהודי ליטא בקיץ 1917. לפי הערכה מן הימים ההם

---

1) מספר זה הוא לפי לוח „קדימה" (רוסית), פטרוגראד 1918 (העורך: ב. גולדברג). לפי נתונים אלה היו היהודים מחולקים לפי אזורי מגוריהם כדלקמן:

אוקראינה	2.104.825
בילורוסיה	689.623
רוסיה אירופית	532.000
רוסיה אסיתית	155.093

באיזור הכבוש על־ידי הגרמנים והאוסטרים התגוררו — לפי נתונים אלה — 2.264.000 יהודים.

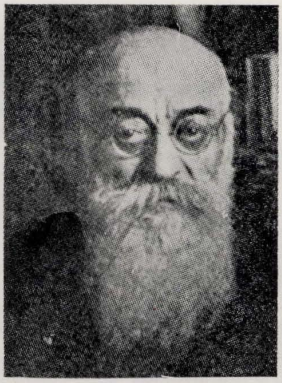
ל. ברמסון

א. גרוזנברג

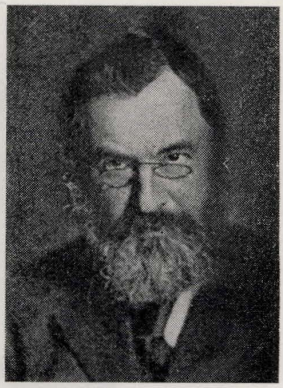
ה. סליוזברג

אוסיפ מינור

פ. רוטנברג

פ. אכסלרוד

פ. דאן

מ. ליבר־גולדמן

י. מארטוב־צדרבוים

ל. טרוצקי

ג. זינוביב

ל. קמניב

מ. אוריצקי

יחיאל צ'לנוב

מ. אוסישקין

א. אידלסון

מיכאל אליניקוב

בוריס גולדברג

י. גרינבוים

הלל זלטופולסקי

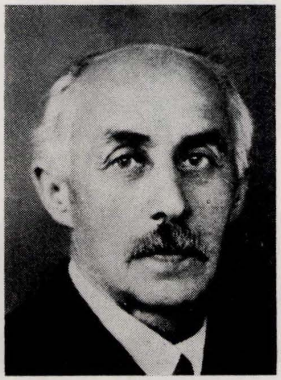

ל. יפה

יצחק נייזיץ

צירים ציונים שנבחרו לאספה המכוננת הרוסית

ד"ר י. ברוצקוס

ד"ר יעקב ברנשטיין־כהן

ד"ר אלכסנדר גולדשטיין

זאב טיומקין

הרב י. מזא"ה

מ. נ. סירקין

עלה מספר היהודים בפלכי רוסיה האירופית שמחוץ לתחום מושב היהודים ל־532,000 נפש (לעומת 208,000 במפקד 1897) [2]. רבבות מן המגורשים התפזרו בקהילות היהודיות הקטנות שמעבר לתחום המושב ושינו כליל את פרצופן הרוחני. שפת אידיש צלצלה ברחובות קאזאן וסאראטוב, ובבוגורודסק, הסמוכה למוסקבה, התנועעו בחורי ישיבה על ספרי הגמרא [3]. הטיפול בפליטים והדאגה לצרכיהם החמריים והתרבותיים הביאו להתעוררות ציבורית גדולה בין יהודי רוסיה, הפיחו רוח חיים בחברות הותיקות „חברת מפיצי ההשכלה", „אורט" ואוז"ה והביאה להקמת ארגון העזרה הגדול „יקופו". ארגונים אלה הביאו לכלל פעילות ציבורית יהודית אלפי צעירים ובני־נוער, רבים מהם חברי מפלגות ציוניות וסוציאליסטיות־יהודיות.

שרותם של מאות אלפי [4] יהודים בצבא הרוסי הביא אותם במגע קרוב עם המוני החיילים הרוסים וחיזק את מגמות הרוסיפיקאציה בקרב הצעירים היהודים. לתהליך הרוסיפיקאציה סייע גם איסור השימוש בעברית ובאידיש הן בהדפסת ספרים והן באספות ואפילו בכתיבת מכתבים. שלא ברצון נאלצו המוני יהודים להזקק לשפה הרוסית להבעת מחשבותיהם וצרכיהם בכתב ובדפוס.

אבל שינוי חשוב התחולל בשנת 1916 במעמדם של היהודים במדינה. אנו קוראים ושומעים רבות על הרדיפות האיומות על היהודים באיזורי החזית הרחבים שהקיפו את חלקו המערבי של תחום מושב היהודים, אולם רדיפות אלה נמשכו בעיקרן בשנה הראשונה למלחמה [5], הם גרמו להתמרמרות בקרב הציבוריות הרוסית והדברים הגיע לידי כך שבאוגוסט 1915 נאלצה ממשלת רוסיה לבטל למעשה את תחום המושב ליהודים [6]. לאחר הכשלון הצבאי הגדול בקיץ 1915, כאשר צבאות גרמניה ואוסטריה כבשו את כל פולין וחלקים גדולים של ליטא, בילורוסיה ואוקראינה, התברר לשלטונות הרוסים, כי שורש המפלה הוא בנחשלותה הכלכלית של רוסיה ובחוסר יכולתה לספק נשק וציוד לצבאותיה העצומים. אז התחולל מפנה גדול ביחס הממשלה לחוגי הבורגנות הרוסית, שעזרתם היתה חיונית להצלת מצבה הכספי של הממשלה ולחיזוק התעשיה הצבאית הרוסית. משינוי יחס זה נהנתה במישרין ובעקיפין גם הבורגנות היהודית, יהודים לקחו חלק ב„ועדים התרשתיים" שהוקמו על מנת לארגן את העזרה הציבורית למאמץ המלחמתי של המדינה. לשינוי יחס זה ניתן ביטוי על ידי בחירתו של איש יהודי, ג. ויינשטיין [7]

---

2) שם, שם, עמ' 15, הערה 3.

3) ר' י. אהרוני, בית הספר העברי בסאראטוב, „העבר", חוב' י', תשכ"ג, עמ' 188—201.

4) מספר החיילים היהודים בצבא הרוסי אינו ניתן להערכה מדויקת. מיניסטר המלחמה האחרון בממשלת קרנסקי הגנרל א. ורחובסקי מציין בזכרונותיו на Россия Гольгофе טרוגראד 1918, עמ' 123) כי ב־1917 היו בצבא הרוסי 10.000.000 אנשי צבא, מהם 2.000.000 חיילים בחזית, והשאר בעורף. מאחר שאחוז היהודים ברוסיה היה 4% מכלל תושביה, אפשר להעריך את מספר החיילים היהודים ב־1917 ב־400.000, מהם 80.000 בחזית. ה. סליוזברג העריך בעדותו במשפט שוורצבארד את מספר החיילים היהודים בצבא הרוסי ל־500.000 איש H. Torres, Le Procès des Pogroms, פאריס 1928, עמ' 208).

5) ר' המדור „בשנות מלחמת העולם הראשונה", „העבר" חוב' י"ג (תשכ"ח), עמ' 3—58.

6) ר' מאמרי „דיוני מועצת המיניסטרים הרוסית בביטול תחום המושב ליהודים", „העבר", שם, עמ' 41—45.

7) גריגורי ויינשטיין נולד בחרסון (1861). סיים את המכון הטכנולוגי בפטרבורג (1882). היה פעיל במוסדות מדעיים וכלכליים רוסיים. היה יו"ר הסניף האודיסאי של „חברת מפיצי ההשכלה".

מאודיסה, לחבר מועצת המלוכה, בפעם הראשונה בתולדותיה של רוסיה. יהודים בעלי הון ותעשינים וסוחרים באו לפטרוגראד ולמוסקבה ועמהם פקידיהם ומשמשיהם. ואם כי לא חלה תזוזה של ממש בתחוקה היהודית, על כל הגבלותיה הקבועות וה„זמניות", ברור היה כי נוצרה מציאות שהשמיטה מתחתיה את הקרקע.

עריקות וספסרות

דמותה של יהדות רוסיה בפרוץ המהפכה לא תהיה שלמה אם לא נזכיר שתי תופעות חברתיות שנתגלו בקרבה בעקבות המלחמה, והן — העריקות והספסרות.

אמת — היהודים, בהיותם חסרי זכויות ונרדפים במדינה היתה להם הזכות המוסרית המלאה לראות עצמם פטורים מחובת השרות בצבא, ובכך הודו אפילו כמה מהליברלים הרוסים. מצד שני — התפשטה העריקות אף בין הלא־יהודים, וביחוד בין העירונים והמשכילים. אולם החזית הרוסית־גרמנית עברה בלב תחום מושב היהודים. „אין לו לחייל הפשוט, הבור והגס אלא מה שעיניו רואות, — כותב א. ליטאי באחת מרשימותיו — וכשהוא עובר או חונה באודיסה, ביקאטרינוסלאב, בחרסון, בניקולאייב, בברדיצ׳ב, ברובנה, במינסק או בויטבסק, רואה הוא והנה יהודים במיטב שנותיהם, בני־גילו, עוברים להם ברחובות המונים־המונים, עוסקים במסחרם או במלאכתם, או מטיילים להם להנאתם כבני־חורין, — — והתחילה תרעומת גדולה בין החיילים" [8].

ועריקים אלה, מהם שלא הגיעו לכלל גיוס ומהם שברחו מן החזית, היו רבים. מהם מצאו מחבוא בעיירות נדחות, בהם שלמו „מס" למשטרה המקומית [9], מהם נרשמו כעובדים פיקטיביים בבתי־חרושת שעבדו למען החזית; היו שעשו מומים בגופם, ותופעה זו לא יכלה שלא לנקר עיניהם של הלא־יהודים [10].

גם הספסרות בשנות המלחמה היתה חלק בלתי־נפרד מהמשטר הכלכלי במדינה מפגרת כמו רוסיה, וגם בה לקחו חלק רב סוחרים רוסיים גדולים וקטנים, אבל המסחר הזעיר באזורים הקרובים לחזית, היה בידי היהודים,ובשנות המלחמה תקפה הספסרות והשאיפה להתעשר לא רק את המתווכים־החנונים היהודים, שהיה עסקם בכך. „הרי יודעים אנו — כותב א. ליטאי — שרבבות נסחפו בזרם זה והתחילו לעסוק בסחר־ומכר, לא מפני שהיו מצויים אצלו, אלא לשם התעשרות. ואלמנט זה הרי הגדיל עוד את המהומה והרבה לסבך את המצב" [11].

העריקות והספסרות התפשטו בין היהודים בה במידה שנמשכה המלחמה והם הזינו מדעת ושלא מדעת, בגלוי ובהסתר, את השנאה ליהודים, שפרצה באכזרות רבה בשנות מלחמת האזרחים שלאחר שנת המהפכה 1917.

---

8) א. ליטאי, בין המצרים, „השלוח", כרך ל״ג, עמ׳ 248.

9) ר׳ תאור חיי העריקים בעירה גולובנבסק (פודוליה) בזכרונותיו של י. קלינאוו „אַ קאַפּיטל זעלבסטשוץ", א. טשעריקאָווער (עורך), „אין דער תקופה פון רעוואָלוציע", בערלין 1924, עמ׳ 161—163.

10) ר׳ מאמרו הנ״ל של א. ליטאי, עמ׳ 244—246. ברומאן של א. פרימן „1919" (ח״ב, תרצ״ה, עמ׳ 125), שומעים אנו הד לרושם שעשתה תופעה זו על הלא־יהודים.

11) מאמרו הנ״ל של ליטאי, עמ׳ 252. ובמקום אחר כותב א. טירון: „דוקא בעטיה של המלחמה נתבצר למראית עין מצבם של אוכלוסינו — — שהרי רבים מהם עשו עושר, כלומר רכשו להם שפע שטרות של נייר מכל המינים" („השילוח", כרך ל״ד, עמ׳ 392).

רושם המהפכה ברחוב היהודי

מהפכת פברואר 1917 היתה תוצאה טבעית של אותו תהליך שתחילתו בשיתוף הבורגנות במאמץ המלחמה בשנת 1916. בורגנות זאת נוכחה לדעת שהמשטר הקיים והפקידות שלו הם חסרי אונים להתגבר על הבעיות החמורות שהעמידה המלחמה בפני רוסיה ויש חשש שכדי להציל את משטרם נכונים הם לבוא לכלל שלום נפרד עם גרמניה, שלום שעלול היה לפגוע קשות במעמדה של רוסיה כמעצמה אירופית. מצב זה הביא למהפכה ולהדחת הצאר ולעליתה של „ממשלה זמנית", שבה לקחו חלק נציגי מפלגות ליברליות ודימוקרטיות ומטרתה היתה להמשיך ביתר יעילות את המלחמה, תוך שיתופם המלא של כל שכבות האוכלוסים באימפריה הרוסית.

בבת אחת התמוטט כל בנינה של האדמיניסטרציה הצארית. הפקידות הגבוהה הודחה בלי כל התנגדות מצידה. ארכיוני ה„אוחראנקה" (הבולשת המדינית), שהפילה חיתתה על כל רוסיה, נפתחו בפני שליחי המהפכה, „פושעים" מדיניים לאלפיהם חזרו ממקומות מאסרם וגירושם, וגם — מחוץ לארץ, בכל קצוי המדינה נערכו הפגנות שמחה ספונטניות.

„אנו, היהודים, חברי הדומה הממלכתית — כתבו בכרוזם הצירים היהודים בדומה — שנשאנו על שכמנו את משא המלחמה הקשה עם המשטר הישן בעד כבוד העם היהודי וזכויותיו, מציינים בשמחה כי המשא הכבד הזה הוסר מעל שכמנו על־ידי רוסיה המשוחררת. אנו נשארים על מקומנו, אך מעשינו יהיו מעתה חדשים, תעודותינו חדשות. יחד עם המלחמה בעד חיזוק המשטר הישן נגש העם היהודי תיכף לסדר את כוחותיו עצמו. יצירותיהם של חיי הקהילות שלנו שעבר זמנן צריכות להתחדש. הקהילות שיסתדרו על יסודות חפשיים ועממיים תעזורנה לעם היהודי לפתור את השאלות הגדולות, העומדות לפניו ברוסיה המחודשת. במלחמה החזקה בעד החופש, בבנין שכם אחד עם כל יושבי רוסיה חיים חדשים — הערובה להצלחתנו ולאשרנו" [12].

וברחוב היהודי היתה השמחה שלמה. „נשלמה מלחמת הדורות — הכריז מרכז ציוני רוסיה — שלטון היחיד הוכרע, העם הרוסי ניפץ מתוך פרץ ריבולוציוני פתאומי את כבלי היובלות — —. לפני עשר שנים, בועידה אשר היתה בהלסינגפורס, ניסחנו נוסחה ברורה את יחוסנו אל תעודותינו הלאומיות בארצות מושבותינו. קבענו תוכנית דרישותנו הלאומיות והמדיניות בארץ אסיה. — — בעמדנו על יסוד התכנית ההלסינגפורסית נעבוד, בתנאי החופש של רוסיה החדשה, את עבודת תחייתנו, אותה עבודת התחיה שבשביל האומה המחוסרת קרקע אינה גמורה, עד שיברא מרכז לאומי חפשי בארץ־ישראל" [13].

„יחד עם כל שאר האוכלוסיה — כתב עתונו המרכזי של ה„בונד", שהחל להופיע מיד לאחר נצחון המהפכה — נכנס גם מעמד הפועלים היהודי לתקופת חיים חדשים. כוחה של המהפכה, כוחה של התנועה הפרולטרית הכל־רוסית הביא חרות גם לעם היהודי. הצלחתה של המהפכה ורק כוחו של הפרולטריון, ורק זה — יביא לידי כך, שהניצחון לא יתבטל, וברוסיה החדשה המשוחררת יוכל הפרולטריון היהודי ליהנות מכל זכויותיו המדיניות האזרחיות" [14].

---

12) מכרוז הצירים היהודים של הדומה, ה„עם" 1917, גל' 14-13.
13) מכרוז של מרכז ציוני רוסיה, שם, שם.
14) „די צווייטע רוסישע רעוואלוציע", „אַרבעטער שטימע", נומ' 1 (8.3.1917).

ב־3 במרס פרסמה „הממשלה הזמנית" הראשונה, שבראשה עמד הנסיך ג. לבוב, את תכניתה. הסעיף השלישי בתכנית קבע את „ביטולן של כל ההגבלות הקשורות בהשתייכות למעמד, דת או אומה מסוימים". על שר המשפטים קרנסקי הוטל לעבד תכנית לביצועו של סעיף זה.

בחוגי העסקנים היהודים בעיר־הבירה שהיו מרוכזים ב„לשכה המדינית ליד הצירים היהודים של הדומה הממלכתית" התפתח ויכוח. היו שטענו כי יש להסתפק בהכרזה סתמית על ביטול חוקי האפליה הדתית והלאומית, מבלי להזכיר את היהודים. בהשקפה זו דגל במיוחד מ. מ. וינאבר, מראשי המפלגה הקד"טית, שעמדה אז בראש הממשלה הזמנית. אחרים טענו כי אין להחמיץ את השעה ויש לתבוע ביטול מפורש של חוקי האפליה נגד היהודים.

בויכוח זה הכריעה ה„ממשלה הזמנית", שבאה לכלל החלטה, כי יש למהר בביטול רשמי של חוקי האפליה נגד היהודים, ובמיוחד לנוכח העובדה שמערכת חוקים זו התמוטטה ממילא בחיי יום יום מיד עם פרוץ המהפכה. ב־11 במארס מונתה ועדה שחבריה (בהם יהודי אחד — ציר הדומה הראשונה ל. בראמסון) [15] עברו על כל 16 הכרכים של ספר החוקים הדוסי והגישו לממשלה רשימה שלמה של החוקים הנוגעים ליהודים. ב־20 במרץ אישרה הממשלה את הצעת ביטולם של כל החוקים האלה. וב־22 במרץ 1917 (י"ב ניסן תרע"ז) פורסם הצו (דקרט) על ביטול ההגבלות החוקתיות נגד היהודים „לגבי זכות הישיבה, החזקת רכוש, עבודה, מסחר, תעשיה, השתתפות בחברת מניות, בפקידות ממשלתית, אזרחית וצבאית, שרותים ציבוריים, חובת הצבא, חינוך, השתתפות בחבר מושבעים ותפקידים משפטיים אחרים וכו' וכו'".

הצו היה למעשה אישור חוקי לתמורה שהתחוללה מאליה עם פרוץ המהפכה. כבר בימים הראשונים למהפכה ניתנו הוראות למשרדי המשפטים להכניס תיכף ומיד את היהודים עוזרי עורכי־הדין שהרשמתם כעורכי־דין נאסרה בימי השלטון הצארי, לרשימת חברי המעמד של עורכי־דין. שר המלחמה גוצ'קוב נתן הוראה דחופה לבטל את כל ההגבלות לעליתם של יהודים בדרגות הצבא ולנהוג בהם כבכל שאר החיילים.

העתונות הראדיקאלית קבלה בברכה את הצו, וגם העתונות הימנית, שאיבדה את עשתונותיה בימים הראשונים למהפכה, אמרה אמן. ה„נובויה וריימיה", ראש המשטינים האנטישמים במשך עשרות שנים, הפך עורו מיד עם פרוץ המהפכה ועם פרסום הצו הביע שמחתו על כך ש„כל הסיוטים של העבר נעקרו מן השורש ושוב לא יחזרו, בין עמי רוסיה הגדולה שוב אין מדוכאים ומשוללי־זכויות" [16].

הצו על ביטול ההגבלות התפרסם שלושה ימים לפני חג הפסח. שמחת השחרור האזרחי נצטרפה לשמחת החג. „חגגו כעין יציאת מצרים חדשה — כותב בזכרונותיו ש. גינזבורג — בבתים רבים של יהודים מתבוללים בפטרוגראד קראו במקום ה„הגדה" את נוסח הצו" [17].

---

15) ר' עליו מאמרו של ש. אורון „העבר" י"ב (תשכ"ה), עמ' 191—198.
16) לפי ש. גינזבורג, „אמאליקע פעטערבורג", ניו־יארק 1944, עמ' 252.
17) שם, שם.

השתתפותם הפעילה של היהודים בחיים המדיניים הכלליים

טבעי היה הדבר שהיהודים, שהיו בין המדוכאים ביותר ברוסיה שלפני המהפכה, יתנו לה ידם בלב שלם וישתתפו בכל מאודם בחיים הפוליטיים התוססים שהחלו במדינה. השתתפות זו ניכרת היתה בכל המפלגות הדימוקרטיות והמהפכניות, בכל המוסדות, הארגונים והועידות, ובכל הדרגות — מן המנהיגות ועד לאנשי השורה.

בין ראשי המפלגה הקונסטיטוציונית־דימוקרטית (הקד"טים) נמנה המשפטן מאכסים וינאבר[18]) שמונה מיד לסנאטור וצורף לנשיאות הועדה לעיבוד חוק הבחירות לאספה המכוננת. כן היו פעילים במפלגה עו"ד הנריק סליוזברג, או גרוזנברג והפובליציסט י. גסן. לל. בראמסון, העסקן היהודי הידוע וחבר מפלגת ה„עמלנים", הציע קרנסקי לשרת כסגנו במיניסטריון המשפטים. הצעות דומות לכהן במשרות ממשלתיות רמות הוצעו לוינאבר, לגרוזנברג ולעסקנים אחרים, אולם הם דחו אותן מחשש שמא תזיק התבלטותם המהירה של יהודים במשטר החדש — הן למשטר עצמו והן ליהודים[19]).

ביתר שאת התבלטו היהודים בקרב מחנה המפלגות הסוציאליסטיות. יהודים תפסו תמיד מקום חשוב בין המשכילים שנספחו למפלגות השמאל, ועתה הופיעו, מהם בשמותיהם היהודיים המובהקים ומהם בשינוי־שם, כדי לטשטש את מוצאם, כנציגי פועלים וחיילים במועצות („סוביטים"), כחברי מרכזים של מפלגות, כעתונאים, כנואמים ותעמלנים.

נזכיר רק מראשי המדברים והפעילים. במפלגה הגדולה ביותר בימים ההם — מפלגת הסוציאליסטים־הריבולוציונרים (ס.ר.) נמנו מנהיגים יהודים הן באגפה הימני והן באגפה השמאלי (ששיתף פעולה עם הבולשביקים ולקח חלק במהפכת אוקטובר).

בין הימניים נזכיר את או. מינור[20]), שנבחר לראש עירית מוסקבה, אברהם גוץ, סגן יושב הראש של מועצת הפועלים והאכרים הכל־רוסית, פ. רוטנברג, ששימש זמן מה סגן מושל העיר פטרוגראד, מארק וישניאק, שהיה מזכיר האספה המכוננת בראשית 1918[21]). כן השתתף בעבודת המפלגה ס. אנ־סקי. בין השמאליים התבלטו המנהיג הותיק מרק נתנסון, בוריס קאמקוב (כץ) וי. נ. שטיינברג, שהיה לאחר מכן הקומיסאר למשפטים בממשלה הסוביטית הראשונה.

בין המנשביקים תפסו מקום בראש מנהיגיהם היהודים יולי מארטוב (צדרבוים,[22]), פ. דאן (הורוביץ), פ. אכסלרוד, אי. מארטינוב (פיקר), ויקטור קרוכמל (מצאצאיו של רנ"ק). כן היו פעילים במסגרת המפלגה המנשביסטית ראשי ה„בונד" מ. ליבר (גולדמאן), ר. אברמוביץ, ה. ארליך ואחרים.

בין הבולשביקים והקרובים אליהם נמנו ל. טרוצקי (ברונשטיין), י. סברדלוב[23]), י. קאמֶנֶב (רוזנפלד), י. סטֶקלוֹב (נחאמקס), ג. זינוֹביב (אפלבוים),

18) ר' עליו בחוברת זו של „העבר", עמ' 203—207.

19) על הסתלקותם של וינאבר וגרוזנברג „ממשרות גבוהות במיניסטריום המשפטים" — ר' „העם" 1917, גל' 12־11, עמ' 25.

20) על מינור, גוץ ונתנסון כותב ו. צ'רנוב בספרו „יידישע טוער אין די פֿאַרטיי ס.ר.", ניו־יאָרק 1948.

21) ר' ספר זכרונותיו М. Вишняк, Дань прошлому ניו־יורק 1954, עמ' 245—381.

22) ר' עליו „העבר" חוב' ז', עמ' 194—196.

23) ר' עליו רשימותיהם של ש. אורון וי. ברזילי בחוברת זו, עמ' 208 ו־211.

וכמה שעברו אליהם מן המנשביקים, כמו נ. ריאזאנוב (גולדנדאך), א. לחובסקי (ש. דרידזו), שנבחר ביולי 1917 למזכיר מועצת האגודות המקצועיות הכל־רוסית, י. לארין (לוריה) ומ. אוריצקי.

אפילו האנרכיסטים לא מצאו להם למנהיגים אלא את שני האחים אבא וולף גורדין, בני משפחת רבנים מליטא [24]).

יהודים רבים עמדו בראש המהפכנים בערי השדה, שהיו עניות ביותר בכוחות אינטלקטואליים [25]).

קולות אזהרה בפני השתתפותם היתרה והמובלטת של היהודים בפעילות המדינית נשמעו בקרב חוגים יהודים שונים עוד בימים הראשונים למהפכה. בנאום במועדון הציבורי היהודי בפטרוגראד אמר מ. וינאבר: „הבה ונהיה סבלנים, אַל ניתן לשונאינו נימוקים יתרים נגדנו. אין אנו צריכים להתפרץ למשרות מכובדות ובולטות. עלינו להוכיח כי היהודים יכולים לשרת את מולדתם גם בתפקידים שאינם בולטים" [26]).

„חייבים אנו לשמור על עצמנו מפני שגיאות וחוסר טקט — כתב הפובליציסט היהודי משה טריבוס — בימים הראשונים למהפכה — הבה ונודה — היו גם כאלה. כל שגיאה יהודית תנוצל על ידי אויבנו בשקידה הגדולה ביותר. אנטישמים לא פסו מרוסיה; היום מבטלים הם את המהפכה, מחר יסיתו לפרעות. האופי היהודי, הפזיזות היהודית, העצבנות — מתבלטים יתר על המדה על רקע האינרטיות הרוסית. דבר זה מעורר לא רק בחוגים אנטישמיים מובהקים, אלא אף בהמונים הרחבים חסרי ההכרה, אי רצון עמום, העובר על נקלה לרוגז ואיבה אקטיביים. יש להתחשב בהלכי רוח כאלה, עד כמה שלא יהיו בלתי צודקים" [27]).

אולם אי אפשר היה לחסום את התפרצותם של רבבות אנשים שקשרו עצמם זה שנים רבות בתנועה המהפכנית. המהפכנים היהודים עשו את שלהם: את חשבון הדמים שילם העם היהודי כולו בשנים הבאות.

---

24) ר' א. גארדין, „זכרונות און חשבונות", בואנוס איירעס, 1955.

25) כך מספר א. מוקדוני בזכרונותיו כי בראש המהפכה הבולשביסטית בקאזאן עמד בחור יהודי מפליטי ליטא, מילך שמו, שגיצח עם חייליו, „לאחר קרב מר, את חניכי בית הספר לקצינים" (א. טשעריקאווער — עורך — „אין דער תקופה פון רעוואלוציע", כרך א' 1924, עמ' 88). בראש מועצת הפועלים בקאזאן עמד היהודי שיינקמאן (שם, שם, עמ' 80). אגב, גם ראשי המדברים מטעם הקד"טים בקאזאן היו שני יהודים (שם, שם, עמ' 85 בהערה). ראש מועצת הפועלים בסאמארה היה היהודי ליפסקי (שם, שם, עמ' 94), בסאראטוב — הבונדאי דוד צ'רטקוב, בויטבסק — הבונדאי גריגורי אראנסון (ר' „געשיכטע פון בונד" ח"ג, ניר־יארק 1966, עמ' 103—104). אופייני הוא סיפורו של נ. ניר על הישיבה הגורלית של ועידת הסובייטים הכל־רוסית בעצם יום המהפכה (25 באוקטובר 1917): „יצויין כאן פרט מענין — מספר הוא — כל נציגי המפלגות שמסרו אותה שעה את הודעותיהם היו יהודים: בשם המנשביקים הופיעו דאן וליבר („בונד"), בשם האינטרנציונליסטים השמאליים — סוכאנוב (גימר), בשם הבולשביקים — קאמניב, טרוצקי וזינוביב, בשם פ.ס.ס. — ליפקינד, בשם הסוציאל־דימוקרטים. האוקראינים — ליכאץ, בשם הס.ר. הימניים — א. גוץ, בשם ס.ר. השמאליים — קאמקוב־כץ, בשם ה„מאוחדים" — גוסמן, בשם ס.ר. מאכסימליסטים — ריבקין". („פרקי חיים", ת"א 1958, עמ' 217). ממש ישיבה של ה„כנסת" בירושלים!

26) נאומו של וינאבר מ־11.3.1917, לפי „ייבריייסקאיה איידיילא" מה־14.3, וכן ר' ב. דינור, „בימי מלחמה ומהפכה", ירושלים 1960, עמ' 145.

27) שמי (טריבוס), ב„ייבריייסקאיה ניידיילא" מ־14.3.1917. כן ר' את מאמרו של א. ליטאי „תלושים" („השילוח", כרך ל"ב, חוב' יוני 1917, עמ' 486—498).

עם כל ריבויים של היהודים בתנועה המהפכנית הכללית, הנה לא היו, אם גם מנו רבבות רבות, אלא קומץ קטן, קצף על פני מליוני היהודים ברוסיה, שחיו כשהם מאוחדים בהמוניהם בדבקותם לעמם. הביטוי העמוק ביותר לדבקות זו ניתן בהתעוררות הכבירה של התנועה הציונית בשנת המהפכה הדימוקרטית.

מעולם לא ידעה התנועה הציונית ברוסיה ימים יפים כאותם חדשים שבין פברואר לבין אוקטובר 1917. כוחותיה הכלואים של התנועה התפרצו בכל עוזם. בערים ובעיירות התאגדו הציונים כשהם מטביעים את חותמם על חיי היהודים, רבבות בני נוער התייצבו בשורות התנועה הציונית.

חיש מהר התבדתה טענתם של אויבי התנועה הציונית, כי עם מתן שווי הזכויות ליהודים תאבד הציונות את השפעתה ביניהם. באספת העם היהודית, שנערכה במוסקבה בקרקס ניקיטין ב־20 במארס השתתפו כ־7000 איש[28]). בשם הציונים דיבר אלכסנדר גולדשטיין, שהעלה על נס את ארץ־ישראל. הפתרון הראדיקלי היחיד של שאלת היהודים. „כאשר גמרתי — מספר הוא בזכרונותיו — קמו הנאספים לאלפיהם מתוך דחיפה ספונטאנית חזקה ושירת ‚התקוה' מלאה את חלל האולם הענקי, ה‚תקוה' בכינוס היהודי הראשון שאחר המהפכה במוסקבה!"[29]).

באודיסה החליטה מועצת הפועלים והחיילים המקומית, בהשפעת ה„בונד", שרק ה„בונד" יופיע כמייצג היהודים בתהלוכת האחד במאי. אולם המציאות היתה חזקה יותר מתכסיסיו של ה„בונד". הארגונים הציוניים השתלבו בתהלוכה במסגרת „החברה לשמירת הבריאות" („אוזע"). בתהלוכה הציונית צעדו כעשרת אלפים איש, בהם קבוצות מאורגנות של „צעירי ציון", „הסתדרות התלמידים היהודים", חיילים יהודים וכו'. הם נשאו יחד עם הדגלים האדומים את דגלי ציון וכרזות בעברית וברוסית ושרו יחד עם שירי המהפכה את „התקוה". הקהל היהודי והלא־יהודי קיבלו בתשואות את התהלוכה הציונית[30]).

בט"ז בסיון (24 במאי) נפתחה בפטרוגראד הועידה השביעית של ציוני רוסיה, 552 צירים יצגו 140,000 שוקלים מכל פינות המדינה. לנשיאות הועידה נבחרו המנהיגים הותיקים יחיאל צ'לנוב ומנחם אוסישקין. בישיבת הפתיחה נקרא מכתב ברכה של שר החוץ מ. טרשצ'נקו[31]). את הכינוס ברכו ש. דובנוב, ה. סליוזברג, ש. גינזבורג והמשורר ש. טשרניחובסקי. אחת הבעיות שעוררו חילוקי דעות בועידה היתה בעית הגדודים העבריים. קבוצת צירים „אקטיביסטים" שבחו את מדיניותם של ח. וייצמן וז. ז'בוטינסקי, ותבעו מהכינוס שיכריז על עמידתו לצידן של „בנות הברית" במלחמת העולם. י. גרינבוים דיבר על חידוש תכנית

---

28) ר' תאור האספה ב„ייבריסקאיה ז'יזן" מ־14.3.17.

29) ר' „העבר" י"ד (תשכ"ז), עמ' 97.

30) ר' „העם" 1917, גל' 17, עמ' 19. ברוח אחרת מתאר את התהלוכה הציונית הבונדאי ל. בערמאן בזכרונותיו (אין לויף פון יאַרן", ניו־יאָרק, 1945, עמ' 365). „בתהלוכה — כותב הוא — לא חסרו מומנטים קומיים. הציונים הבורגנים באו עם הדגלים הלבנים־כחולים שלהם. מ. מ. אוסישקין הלך בראש קבוצה גדולה של נוער לומד מבתי הספר התיכוניים — — הם עברו בכיכר העיריה תוך דומית מות. איש לא ציפה להם ואיש לא ברך אותם. כמה קריאות עידוד של הציונים נשארו תלויות באויר והדגישו עוד יותר את השתיקה העוינת מסביב". מענין כי „לייבאטשקע" (כינויו המפלגתי של בערמאן) מתמוגג כמה שורות לפני כן באזרו את תהלוכת הקוזאקים שבאו להשתתף בתהלוכה...

31) ר' נוסח מכתבו ב„ייבריסקאיה ז'יזן" גל' 22־21, עמ' 20. ביום 26.5 נקראה ברכתו של יו"ר הסובייט בפטרוגראד צ'חאידזה (שם, עמ' 43).

הלסינגפורס ועל הצורך בהקמת קהילה יהודית חילונית. יום מיוחד הוקדש לבעיות התרבות והחינוך. בסיום הועידה הודיע ר. יעקבסון, כי ספריתו הגדולה של הברון ד. גינצבורג נקנתה על־ידי אישים ציונים בסך 500,000 רובל ונתרמה על ידם לספריה הלאומית בירושלים[32].

פר׳ ב. דינור מונה בזכרונותיו בין הדברים שעשו עליו רושם רב באותה ועידה, בה השתתף כאורח, את „ריבוי הנוער בועידה ומסביב לה״ ואת „ידיעת הלשון העברית״. „אתה שומע רבות את הלשון העברית — כותב הוא — מרבים להשתמש בה במסדרונות ועצם הדיבור בה גם הוא כאילו מובן וטבעי לגמרי״[33].

לועידה הציונית השביעית קדמו שלוש ועידות חלקיות רבות ערך. הראשונה בהם היתה הועידה הששית של הסתדרות המתלמדים הציונים ברוסיה „החבר״, שנפתחה ב־5 באפריל בפטרוגראד והחליטה בין השאר על יסוד אגודות ספורטיביות לנוער היהודי במסגרת ה„מכבי״.

הועידה האחרת היתה זו של „חובבי שפת עבר״, שהתכנסה במוסקבה בא׳ באייר (10 באפריל 1917), ובפתיחתה נשא ח. נ. ביאליק את נאומו „אומה ולשון״. הועידה החליטה על שינוי שם החברה מ„חובבי שפת עבר״ ל„תרבות״ וקבעה לה שלוש מטרות עיקריות: א) לעשות את הלשון העברית ללשון החינוך, התרבות והדיבור של העם העברי; ב) לעשות את יצירות התרבות העברית לקנינו של כל העם כולו; ג) לסייע להתפתחותה של היצירה העברית בכל המקצועות. כעבור ששה שבועות אישרה הועידה הציונית השביעית את „תרבות״ כ„גוף מיוחד הכפוף למרות ההסתדרות הציונית״ והמבצע את עבודת החינוך והתרבות ש„היא אחת מתעודותיה העקריות של ההסתדרות הציונית״.

תוך שנת 1917 הרחיבו ההסתדרות הציונית ו„תרבות״ את פעולותיהן התרבותיות והחינוכיות. פעלו שני בתי־מדרש למורים. האחד באודיסה (בהנהלת י. מוהילבר) והשני בחארקוב (א. כהנשטם). שני בתי־מדרש לגננות קמו: האחד באודיסה (של י. האלפרין) והשני במוסקבה (של י. אלתרמן). „תרבות״ תמכה בשתי גמנסיות עבריות — בחארקוב ובבאקו. כן פיקחה על 54 בתי־ספר עממיים עבריים וקיימה רשת של שעורי־ערב לעברית בששים קהילות. באוגוסט 1917 התכנסה באודיסה הועידה הכל־רוסית של המורים העברים, שייצגה כ־1500 מורים עבריים. בועידה זו הוחלט להקים הסתדרות מורים עברים ברוסי בשם „המורה״[34] כל אלה לא היו אלא צעדים ראשונים. בראש הפעולה עמדה שושנה פרסיץ, שביתה במוסקבה הפך למעון מטה כללי של פעולת התרבות העברית. כאן פעל מרכז „תרבות״, כאן החלה בעבודתה הוצאת „אמנות״, שראשית מעשיה היתה להכין תכניות לימוד וספרי לימוד למדעי הטבע והחשבון בשפה העברית.

כן הוחל בהוצאת עתון לילדים „שתילים״, בהשתתפות מיטב הסופרים העברים.

---

32) על גורלם של ספרים אלה, ר׳ זכרונותיו של פר׳ ש. אייזנשטדט בחוברת זו.

33) ספרו הנ״ל של פר׳ ב. דינור, עמ׳ 179.

34) ראוי להביא את שמות חברי הועד המרכזי של הסתדרות זו, שהרי רובם הגיעו כעבור מספר שנים לארץ־ישראל ופעלו בה רבות בשדה החינוך והתרבות. בראש הועד עמד א. כהנשטם, „מוחה המורים״ מנהלו של בית המדרש למורים בגרודנה, שעבר בשנות המלחמה לחארקוב (נפטר ב־1920). חברי הועד היו: ח. נ. ביאליק, ד״ר י. קלוזנר, ז. פינס, ד״ר י. מוהילבר, ד״ר ש. י. טשארנא (פעל אח״כ בוילנה), פ. כהן, י. האלפרין, י. אלתרמן, ש. ז. פוגאצ׳וב, מ. רודניצקי, י. רבינוביץ (בן־מאיר), פ. שיפמן, ד״ר י. ל. ברוך, מ. א. בייגל וב. לויצקי.

כל אלה לא היו אלא צעדים ראשונים. הפעולה התרחבה פי כמה בשנים הקרובות, עד שחוסלה בכוחו של שלטון עוין, שנעזר בבוגדים מבית.

בלנינגראד ומוסקבה הוקמו אז מרכזים תרבותיים־ספרותיים גדולים, שמומנו על ידי מצנטים ובראשם בית זלטופולסקי־פרסיץ וא. י. שטיבל, קמו עתונים יומיים בעברית („העם") ובאידיש („טאגבלאַט" בעריכת י. גרינבוים בפטרוגראד), וכן שבועות, ירחונים, ומאספים ספרותיים (בהם „התקופה", שכרכיה הראשונים יצאו במוסקבה). נערכו תכניות לתרגום שיטתי של יצירות־מופת של כל העמים לעברית (הוצ' שטיבל והוצאת אמנות), תכניות, שבוצעו ברובן לאחר מכן, מחוץ לתחומי רוסיה. באודיסה התחדש „השילוח", והוקמה חברה גדולה להוצאת ספרים בשם „דביר"[35]. עתונות וספרות ציונית יצאה גם ברוסית כשהיא מיועדת לאינטליגנציה היהודית־רוסית שחלק ניכר ממנה היה קשור בתנועה הציונית.

גילוי מיוחד של תחית התרבות העברית היה דבר יסוד הסטודיה הדרמטית „הבימה" במוסקבה, שראשית צמיחתה בימים ההם וראשית גידולה בשנים הבאות. בהן היה עליה להאבק קשות על קיומה, עד שנחלצה מתחומי רוסיה.

הועידה החשובה השלישית באביב 1917 היתה זו של „צעירי ציון". „צעירי ציון" שהיו בשנים שלפני המהפכה ארגוני נוער וצעירים, שפעלו במסגרת ההסתדרות הציונית, התגבשו בימים ההם ל„פראקציה ציונית עממית". הם ליכדו בשורותיהם את מיטב הצעירים התוססים בתנועה. בועידתם במאי 1917, בשבוע שקדם לועידה הציונית השביעית, התחולל ויכוח בין כמה זרמים, שהחשובים בהם — הזרם הסוציאליסטי־עממי והעמלני, בועידה הציונית השביעית היוו „צעירי־ציון" סיעה מלוכדת, שמנתה 112 צירים.

עם תנועת „צעירי־ציון" היתה קשורה אז תנועת „החלוץ". עוד בערב מלחמת העולם הראשונה בועידתה ב־1913 בימי הקונגרס הי"ג בבאזל, החליטה התנועה על „הכשרת חלוצים לארץ־ישראל" ובמארס 1914 הוקמה לשכה ארץ־ישראלית מרכזית בוארשה, שקראה ל„חברים וחברות שהחליטו בנפשם לעלות לארץ" „להסתדר בקבוצות מקומיות" ולצאת מיד להכשרה. מלחמת העולם הפסיקה התפתחות זו, אבל קבוצות מקומיות של „חלוצים" קמו בערים ובעיירות שונות ברוסיה. לכלל התגבשות ראשונה הגיעה התנועה רק בינואר 1918, עם מועצת החלוץ הראשונה בחארקוב. בשנה ההיא בא אל תנועת „החלוץ" לעמוד בראשה מנהיגה הדגול ומורה דרכה יוסף טרומפלדור. שנת 1917 היא אם כן — שנת נביטתם של קבוצות „החלוץ" ברחבי רוסיה, שהפכו בשנים הבאות, בתנאי החורף הסוביטי הקשה, לתנועת עם ונוער אדירה.

השפעתה של התנועה הציונית התבטאה גם בבחירות הכלל־רוסיות והיהודיות שנערכו בסוף 1917 ובראשית 1918 בפינות השונות ברוסיה. בבחירות אלה קיבלו הציונים ו„צעירי ציון" מספר קולות גדול יותר מכל שאר המפלגות והרשימות היהודיות.

בעצם ימי מהפכת אוקטובר הראשונים הגיעה לרוסיה בשורת הצהרת בלפור, והתקבלה בהתלהבות עצומה על־ידיהיהודים בכל פינות המדינה.

הפגנה כבירה נערכה לרגל ההצהרה ב־16 בנובמבר 1917 בגדולה בקהילות רוסיה — באודיסה. בהפגנה השתתפו יותר ממאה אלף יהודים, דגלי תכלת־לבן

---

35) ר' י. סלוצקי, הפרסומים העבריים בברית־המועצות, ת. שמרוק (עורך), פרסומים יהודים בברית המועצות, ירושלים תשכ"א, עמ' י"ט—ל"ג.

וסיסמאות ציוניות התנוססו לרוב, ובראשן הסיסמא: „חרות — ברוסיה, אדמה וחירות — בארץ ישראל" [36].

ראשית התארגנותה של היהדות הדתית

היהדות החרדית פיגרה מבחינה ציבורית־אירגונית מהתנועות המודרניות, שקמו ביהדות רוסיה בדור שלפני המהפכה. עם זאת נותקה יהדות זו בעקבות המלחמה ממרכזיה הגדולים בפולין ובליטא. בקרב החרדים באוקראינה, בילורוסיה ורוסיה הגדולה — התבלטו ב־1917 שלוש קבוצות. האחת היתה — הציונות הדתית, שפעלה במסגרת „ההסתדרות הציונית" ותוך קשר הדוק עמה; השניה — החסידות, וביחוד חסידי חב"ד בבילורוסיה ואוקראינה, שהיו מלוכדים סביב רבותיהם אדמו"ר שלום דב שניאורסון ובנו יוסף יצחק, שעברו עם התקרב החזית מלובאוויטש לרוסטוב. את הקבוצה השלישית היוו הרבנים ובני הישיבות, שרובם באו מליטא ופולין עם זרם פליטי החזית ומגורשיה (בהן ישיבות מיר, סלובודקה, „חפץ חיים", גובהרודוק, וכן ישיבת לובאוויטש).

עם המהפכה החלו לקום ארגונים דתיים מקומיים תחת שמות שונים: „מסורת וחירות" (מוסקבה), „נצח ישראל" (פטרוגראד), „כנסת ישראל", „שומרי תורה", „עדת ישראל", „אגודת ישראל", „ירושלים" וכד'.

בימי הועידה הציונית השביעית התכנסו הצירים הדתיים וייסדו פרקציה מיוחדת שעיקריה היו: א) בנין הקהילה היהודית על יסוד לאומי־דתי; ב) הפצת לימוד התורה בעם ובבתי־הספר; ג) הנחלת הלשון העברית בבית־הספר ובחיים. בין ראשי המדברים בפרקציה הדתית היו הרב ד"ר מ א. אייזנשטאדט מפטרוגראד, הרב מ. נורוק, הסופר זלמן אפשטיין, יצחק מארקון וכו'. שמותיהם מעידים כי זרם זה בכללו היה מורכב מן החרדים המתונים, שכרכו תורה עם השכלה. לחוג זה השתייך גם הרב י. מזא"ה ממוסקבה, שהיה מקובל מאוד בקרב ההמונים הן כנואם מוכשר והן כאחד מראשי הסניגורים במשפט עלילת הדם של מ. ביליס ב־1912.

בי"ד בתמוז (יוני) 1917 התכנסה במוסקבה ועידה של רבנים ונציגי אגודות דתיות מכל הזרמים. הרב מ. נורוק קרא לאיחוד היהדות החרדית על כל זרמיה לשם פעולה משותפת. דנו על בעיות החינוך הדתי, והרב י. ל. גרויבארט, מעסקני החינוך הדתי בקרב הפליטים, הביא תכנית ליסוד רשת חדרים, ישיבות, גימנסיות דתיות ובתי ספר מקצועיים־[37]).

הועידה שלמה מס לרוח הזמן והחליטה בין השאר על יום עבודה של שמונה שעות, על זכות השביתה, על חופש המצפון ועל חלוקת הקרקעות לאכרים. כן קיבלה הועידה את הצעת הצירים הציונים לתמוך בתביעות העם היהודי בארץ־ישראל.

הניגוד בין הציונים ובין מתנגדים החל להתבלט במהרה. ביחוד הביעו את התנגדותם לקשר עם הציונים החסידים למיניהם [38]) שהלכו לשיטתם לראות בציונות דחיקת הקץ והתחברות עם ה„אפיקורסים". ניגוד זה הביא להתפוררותן

---

36) ר' תאור ההפגנה באודיסה בזכרונותיו של י. אריאלי בחוברת זו עמ' 116.

37) ר' תאור הועידה והרצאתו של הרב גרויבארט בספרו „ספר זכרון", לודז' תרפ"ו, עמ' 103—120.

38) את המריבות בבעית הציונות באגודת „אחדות ישראל" בקיוב מתאר א. א. פרידמן ב„ספר הזכרונות" (ת"א 1926), עמ' 378—384.

של אגודות, ובבחירות בסוף אותה שנה מופיעים החרדים במקומות רבים בשתי רשימות: האחת הנושאת אופי כללי וכוללת גם את הציונים הדתיים, והאחרת — המרכזת את החרדים המתנגדים לשיתוף פעולה עם חוגים לא־דתיים בכלל ועם הציונים בפרט[39].

המפלגות היהודיות השמאליות

המפלגות היהודיות הסוציאליסטיות — ה„בונד", הס. ס., הסיימיסטים ו„פועלי ציון" הצטמצמו מאוד בשנות הריאקציה שבאו לאחר מהפכת 1905. רבים מחבריהם הפעילים נמלטו או הגרו מרוסיה, אחרים התמסרו לפעולה ציבורית בשדה החינוך, הכלכלה היהודית, ובשנות המלחמה — העזרה לפליטים. רבים פרשו מן החיים הציבוריים.

עם המהפכה התעוררו מפלגות אלה, חידשו פעילותן והרחיבו מסגרותיהן. רבים מחבריהם שהתרחקו מהם — חזרו. מפלגות אלה, וביחוד ה„בונד", ראו עצמן כ„מחותנים" נכבדים במהפכה ובמוסדותיה וכמייצגיו של העם היהודי בפני „הדימוקרטיה המהפכנית".

ה„בונד" התאושש במהרה. אמנם אף הוא נפגע קשות, לאחר שכמה ממרכזיו הגדולים (וארשה, לודז', ביאליסטוק, וילנה ועוד) נותקו עקב הכיבוש הגרמני מרוסיה. אולם המוני חסידים נשארו לו עוד ברוסיה הלבנה שלא נכבשה ובאוקראינה. כאן פעל ה„בונד" במיוחד בארגון האגודות המקצועיות היהודיות, כשהוא נשען על הנסיון ועל המסורת שנתגבשו בעשר שנות פעולתו הראשונות. בכמה ערים ועיירות ברוסיה הלבנה היוו הבונדאים את רוב חבריה של „מועצת הפועלים והחיילים", מוסד שהיה לו משקל ממלכתי בשנת המהפכה הראשונה. תוך זמן קצר לאחר המהפכה החל להופיע בפטרוגראד העתון המרכזי של המפלגה — „די ארבייטער שטימע".

ב־14 באפריל התכנסה בפטרוגראד הועידה העשירית של ה„בונד" ובה לקחו חלק 83 צירים, נציגי 37 סניפים. ראש המדברים בועידה היה מארק ליבר. במרכז הדיונים עמדה בעית „האוטונומיה התרבותית הלאומית". הותווה יסודה של הסתדרות של כל יהדי רוסיה, שתטפל בעניני התרבות והחינוך של ההמונים, בפיתוח הספרות, האמנות והמדע היהודים. „שפת ההסתדרות התרבותית והלאומית היא שפת אידיש". עניני הדת יימסרו לטיפולן של הקהילות היהודיות, שתהוונה ארגונים פרטיים ולא ממלכתיים, לעומת ההסתדרות האוטונומית, שתהיה מוסד חילוני־ממלכתי.

מבחינה פוליטית התקרבו בימים ההם הבונדאים למפלגת המנשביקים, ובהופעתם מעל במות רוסיות כלליות היוו גוש אחד עם מפלגה זו — כמה מראשי ה„בונד" ובהם ליבר ואברמוביץ' התמסרו כליל לפעולה הפוליטית הכללית בפטרוגראד. בשמרו על מעמדו כ„נציג יחיד של הפרולטריון היהודי", השקיף ה„בונד" מגבוה על שאר המפלגות היהודיות הסוציאליסטיות וסרב לשתף עמהן פעולה.

באוקטובר 1917 חגג ה„בונד" את יובל העשרים להיווסדו. החגיגה המרכזית התקיימה במינסק, אחד ממרכזי ה„בונד" ההיסטוריים שנמצא עוד בתחומי השלטון

---

39) בבחירות לקהילת פטרוגראד, למשל, הופיעה רשימת „נצח ישראל" ובראשה י. מארקון (ציוני דתי), ורשימת „שלומי אמוני ישראל", שייצגה את החוגים הדתיים הקיצוניים. (ר' „טאגבלאַט" 1917 גל' 20/12 מ־2.1.18).

הרוסי. בישיבה פתוחה של הועד המרכזי של ה„בונד" ישבו שבת אחים ראשי המפלגה. איש מהם לא העלה על הדעת כי תוך שנה־שנתיים תתפורר מפלגתם. חלק ממנהיגיה יבלע במפלגה הבולשביסטית, וחלק — ימק בבתי־הסוהר שלה או יצא את רוסיה על מנת לעמוד בראש ה„בונד" בפולין ובאַמיגרציה הרוסית הסוציא־ליסטית במערב־אירופה ובאמריקה. לאחר הישיבה עברה תהלוכת יובל ברחובות העיר ובה כ־5000 איש.

לפי הערכתם של מקורות בונדאים נמנו על מפלגתם בסוף 1917 — 40,000 חברים. הסניפים הגדולים, בהם נמנו כ־1000 חברים, היו בבובריוסק, במינסק, באודיסה, ביקטרינוסלאב, בקיוב ובהומל. כ־800 חברים נמנו בסניפי מוסקבה וויטבסק [40]).

במאי 1917 התאחדו שתי המפלגות — ס. ס. וה„סיימיסטים" במפלגת „פאַר־אייניקטע אידישע סאַציאַליסטישע אַרבייטער פאַרטיי" (או בקיצור — „פאַר־אייניקטע" — ה„מאוחדים").

המפלגה החדשה דגלה במתן אוטונומיה לאומית רחבה ליהודי רוסיה והשאירה את בעית הטריטוריאליזם פתוחה [41]). מרכזה של מפלגה זו היה באוקראינה, היו בה כוחות אינטליגנטיים רציניים. היא ראתה עצמה קרובה בתכניתה הפוליטית למפלגה הסוציאליסטית־מהפכנית (הס. ר.).

ה„בונד" וה„מאוחדים" השקיפו תוך אכזבה מרה, בהתפשטותה והתחזקותה הבלתי־צפויה של התנועה הציונית. „רק חלק קטן יחסית של האוכלוסיה היהודית הלך אחרי ה„בונד" ושאר המפלגות הסוציאליסטיות־המהפכניות — מתאונן בזכרו־נותיו ר. אברמוביץ', מראשי ה„בונד" — הרוב הגדול של האוכלוסיה הבורגנית והזעיר בורגנית הלך אחרי המפלגות הלאומניות והדתיות" [42]). הסוציאליסטים היהודים לא נרתעו כבר בימים ההם מאיומים, שריח של מלשינות עלה מהם, בהם רמזו כי ה„מהפכה" לא תרשה ל„ריאקציה" להשתלט על הרחוב היהודי [43]). את איומיהם אלה הגשימו, כידוע, כמה שנים לאחר מכן, כשחלק ממנהיגיהם הצטרף לשורות המפלגה הבולשביסטית והקים בקרבה את „הסקציות היהודיות" („הייב־סקציות") הידועות לשמצה, שהחריבו את ארגונה של יהדות רוסיה ואת התרבות העברית בארץ זו.

מעמד מוזר התייחד בשנת 1917 ל„מפלגת הפועלים היהודית הסוציאל־דימוקרטית („פועלי ציון"). „פועלי ציון" ברוסיה הלכו בדרך אחרת מזו של מפלגות המקבילות להם באמריקה, אוסטריה, ארץ־ישראל וכו'.

תוך מאבקם עם ה„בונד" והמפלגות הסוציאליסטיות האחרות ברחוב היהודי הסתגלו אליהן, בהינתקם ממקור חיותם — מההסתדרות הציונית ובהכריזם על אידיש כשפה הלאומית היהודית. הסתגלות זאת מצאה ביטוי בדבקותם המשונה

---

40) המספרים לפי „די געשיכטע פון בונד" ח"ג, ניו־יורק 1966, עמ' 176.

41) ר' החלטות הועידה ב„טאגבלאט" מ־29 מאי 1917.

42) ר. אבראמאוויטש, „אין צווייי רעוואלוציעס", ניו־יורק 1944, כרך ב' עמ' 121.

43) ב„קייבסקאיה מיסל" כתב לירוב (הוא מ. ליטבאקוב, לאחר מכן מראשי ה„ייבסקציה") כי ברחוב היהודי השתלטו הריאקציה והקונטרריבולוציה (ר' מאמרו של ס. ורין ב„ראזסביט" מ־6.8.1917 בשם „תכסיסים שפלים"). לאחר שהציונים הפגינו את כוחם הרב בתהלוכת האחד במאי באודיסה כתב אחד המנהיגים המקומיים של ה„בונד" כי „בעתיד לא ירשו לציונים מניפסטציות כאלה" (לפי „העם" 1917, גל' 17 עמ' 19). כן ראה את ספרו הנ"ל של פר' ב. דינור, עמ' 202.

בשם „פלשתינה" וברתיעה מהשם „ארץ־ישראל". אמנם תוך החדשים הראשונים למהפכה פרשה מ„פועלי ציון" סיעה קטנה בשם „ראדיקל פועלי־ציון"[44], שמרכזיה היו באודיסה ובמינסק. סיעה זו דגלה בערכים של אחדות התנועה הציונית, דבקה בשפה העברית, אף השתתפה בועידה הציונית השביעית. אולם רוב חברי המפלגה היו נאמנים למסגרת הישנה. בהתיעצות המפלגה בראשית אפריל 1917 היו מיוצגים 4000 חברים, לסוף 1917 הגיע מספרם ל־20—25 אלפים, גידול זה יש להסבירו בכך שמפלגה זו נתנה ביטוי לשני המאוים המרכזיים של הנוער היהודי: ראדיקליזם סוציאליסטי־מהפכני ושאיפה לבנין ארץ־ישראל („פאלסטיניזם" בלשון המפלגתית). בואו של מורה המפלגה ב. ברוכוב לרוסיה ב־24 באוגוסט 1917 עלול היה אולי להביא שינויים בעמדתם הנוקשה של תלמידיו, אולם לאחר כמה הופעות מזהירות, במיוחד בועידת „פועלי־ציון" בקיוב, חלה ברוכוב ונפטר לפתע בראשית דצמבר 1917, והמפלגה המשיכה דרכם בהנהגתם של תלמידיו המסורים והעקשנים, אולם צרי אופק וכבולים בנוסחאותיהם המפלגתיות[45].

מה היו יחסי הכוחות של המפלגות היהודיות השונות? מספרי הבחירות שהגיעו אלינו מן העתונות מוכיחים ראשית כל כי המוני היהודים עוד לא התעוררו למאבק מפלגתי. מספרם של הבוחרים היה רק חלק ממספר בעלי זכות הבחירה. ה„בונד" הלך במרבית המקומות ברשימה אחת עם המנשביקים. נביא שתי דוגמאות מן הבחירות לאספה המכוננת בסוף 1917.

בפלך קיוב קיבל „הועד היהודי הלאומי", שבראשו עמדו הציונים, 90.704 קולות; ה„בונד" — 20.410 קולות; ה„מאוחדים" — 4.992 קולות ו„פועלי־ציון" — 4.065 קולות[46].

בפלך מינסק קיבלה רשימת „הגוש היהודי הלאומי" — 65.406 קולות; ה„בונד" עם המנשביקים — 16.277 קולות; ה„מאוחדים" — 4.880 קולות ו„פועלי־ציון" — 1.816 קולות[47]. הציונים והקרובים להם קיבלו אם כן פי 4—4,5 קולות מה„בונד", בכל אחד משני הפלכים הנזכרים.

בכל רחבי רוסיה קיבלו הרשימות היהודיות הלאומיות כ־700.000 קולות[48] והעבירו לאספה המכוננת 7 צירים, מהם 6 חברי „ההסתדרות הציונית" (י. ברוצקוס, א. גולדשטיין, ו. טיומקין, י. כהן־ברנשטיין, י. מזא"ה, נ. סירקין) ואחד — אוהד (א. גרוזנברג)[49].

---

44) ר' „ספר היובל של מפלגת ראדיקל פועלי ציון" בעריכת י. פארמן, ת"א 1942.

45) על „פועלי ציון" ברוסיה בשנת 1917 ר' זכרונותיהם של נ. ניר („פרקי חיים", ת"א 1958, עמ' 171—211) ושל ז. אברמוביץ („בשורות התנועה", ת"א 1965, עמ' 143—167).

46) „נייע צייט" קיעוו 1918, מס' 2 (לפי א. קירזשניץ, „דער אידישער ארבעטער", ח"ד, מוסקבה 1928, עמ' 164). יש להניח כמובן כי אלפי קולות ניתנו למפלגות לא־יהודיות שונות.

47) „סאוויטסקאיא פראוודא" מינסק 1917, מס' 3, שם, שם, עמ' 163. אגב בבחירות שהתקיימו בסוף 1918 ב־161 קהילות באוקראינה, קיבלו הרשימה הציונית ו„צעירי ציון" 94.440 קולות, ה„בונד" — 37.704 קולות, „אחדות" (הדתיים) — 31.565 קולות, ה„מאוחדים" — 19.689 קולות, „פועלי ציון" — 18.416 קולות, ה„פאלקס־פארטיי" — 7.314 קולות. (שם, שם, עמ' 219).

48) לפי „ידיעות הועד המרכזי של צ"צ" (רוסית) גל' 11/12 מ־28.1.1918.

49) ה„בונד" השתתף בבחירות אלה ברשימה אחת עם המנשביקים והעביר ציר אחד (הירש לוריא). „המאוחדים" השתתפו עם הס.ר. ואף הם העבירו ציר אחד. צירים יהודים רבים נבחרו ברשימות הכלליות, אבל ברור שלא היו נציגי העם היהודי, אלא נציגי מפלגותיהם הכלל־רוסיות.

הקהילות הדימוקרטיות

בתקופה שלפני המהפכה היה מעמדה של הקהילה היחודית מעורפל ובלתי־ברור. מבחינה רשמית לא היתה קיימת. הממשלה הכירה אך בנציגי בתי־הכנסת בעיר. היה קיים מכס הבשר שממנו שולמו הוצאות החזקתם של הרבנים ושאר „כלי־הקודש", של תלמודי־התורה וכד'. מסוף המאה הי"ט היו קיימות חברות מאושרות לסיוע לעניים, שבחסותם פעלו כל מיני חברות ואגודות עזרה. היתה קיימת משרת „הרב מטעם הממשלה". למעשה היתה הנהלת עניני הקהילה נתונה לקבוצת עסקנים קטנה מבין השכבות האמידות והמשכילות של האוכלוסיה היהודית.

עם המהפכה נשמעה הקריאה ל„קהילה דימוקרטית". התחולל ויכוח לגבי אופיה של קהילה זו. המפלגות ה„שמאליות" וחלק מן הציונים תבעו הקמתה של „קהילה חילונית", שתשמש יסוד לאוטונומיה נרחבת ארצית של היהודים ברוסיה כולה. עניני הדת (מינוי רבנים, שוחטים, דאגה לבתי־כנסת, „חדרים" וכד') היו צריכים להימסר ל„קהילה דתית" שבה יקחו חלק רק היהודים הדתיים. לתפיסה זו של הקהילה התנגדו החוגים הדתיים וחלק ניכר מן הציונים, שטענו כי בכך ניטל מהקהילה תכנה העיקרי מבחינה רוחנית־והיסטורית.

הויכוח על אופיה של הקהילה התנהל באספות ובועידות מקומיות וארציות בועידה הציונית השביעית עמד בראש התובעים את הקמתה של הקהילה החילונית יצחק גרינבוים, בו תמכה סיעת „צעירי ציון", שהכריזה עוד בועידתה המוקדמת על תמיכה בחילוניותה של הקהילה היהודית ובהתרחבות תפקידיה בשטחי הכלכלה והפרודוקטיביזציה של המוני היהודים. החלטות אלה גרמו לליכודם של הציונים־דתיים והמסורתיים לפרקציה מיוחדת, שהציבה בראש תכניתה את בנין הקהילה היהודית על יסודות לאומיים־דתיים.

המפלגה השניה בהשפעתה ברחוב היהודי — ה„בונד" התייחסה אל הקהילה בהסתייגות מלכתחילה. נטייתה היתה להרחיק מהקהילה את כל הנוגע לדת ישראל, ואם זאת לצמצם את היקף העניינים הכלכליים־סוציאליים, שהן חייבים להיפתר לפי השקפת ה„בונד" על־ידי מוסדות ממלכתיים־כלליים, ולהעמיד את הקהילה בעיקר על טיפוח החינוך והתרבות היהודיים בלשון אידיש. „לקהילה יוכל להשתייך כל מי שמוכר כיהודי לפי לאומיותו — קובעת תכנית הבחירות של ועד ה„בונד" בפטרוגראד — יש להוציא מחוג תפקידיה את כל עניני הדת, את הצרכים התרבותיים יש להעביר בלשון אידיש [50]).

בקיץ ובסתיו נערכו בחירות על בסיס של זכות בחירה כללית בקהילות רבות ברוסיה. גם בבחירות אלה התבלט אחוז נמוך יחסית של משתתפים. עם זאת ניתנו רוב הקולות לציונים ולחוגים החרדיים [51]). ה„שמאל" על כל גוניו נשאר

---

50) ר' „די געשיכטע פון בונד", ח"ג, עמ' 120.

51) החומר על תוצאות הבחירות לקהילות בשנת 1917 מפוזר בעתונות של הימים ההם. עוד לא נערך מחקר מדוקדק על תוצאותיהם. נביא רק כמה דוגמאות. בקהילת ייליסאבטגראד היו בין 50 חברי ועד הקהילה 29 ציונים, 6 חרדים, 4 בונדאים, 3 „מאוחדים" 8 „בלתי־מפלגתיים". בביאלה־צרקוב — מ־36 חברים — 13 ציונים (מהם 9 צ"צ), 10 „נצח ישראל" (חרדים), 6 „מאוחדים", 4 בונדאים, 3 אחרים. במינסק הצביעו רק 25% מבעלי זכות הבחירה. מ־85 חברי הועד היו 23 ג'אגודת ישראל" (חרדים), 21 לציונים, 17 „בונד", 8 „פועלי ציון" 2 „מאוחדים", 2 „פאלקס פאַרטיי", 12 אחרים. באודיסה — מבין 101 נבחרים: 35 ציונים, 26 בונדאים, 11 חרדים, 11 פועלי־ציון, 9 פאלקס־פארטיי, 19 אחרים. בויטבסק (הצביעו רק 17% מבעלי זכות הבחירה): מ־66 חברי

במיעוט. עובדה זו גרמה לאכזבה בחוגים אלה. ובעידת ה„בונד" השמינית, שנתכנסה בדצמבר 1917 (כבר לאחר מהפכת אוקטובר) נשמעו קולות נגד שיתוף פעולה עם „כלל ישראל". עם זאת החליטה הועידה, שיש „להשתתף באורח פעיל בבחירות לקהילות היהודיות, ולפתח מאבק לקהילת חילונית־דימוקרטית, שפעולתה תוגבל אך ורק לעניינים תרבותיים[52]).

„ריב הלשונות"

אחד הנושאים שהסעירו את הציבוריות היהודית כבר לפני המלחמה — היה „ריב הלשונות" עברית־יידיש. „ריב הריבים אשר לישראל — הגדירו באחד ממאמריו ז. שזר — — ריב אשר חצה בית־ישראל לשנים, ואשר בגילגולים שונים — — עשה שמות בכולנו"[53]).

בשנת 1917 מצא ריב זה את ביטויו במאבק על לשון הלימודים בבית־הספר היהודי והתחולל בכינוסי המורים היהודים. ציבור המורים היהודים בימים ההם היה מגוון ביותר. חלק מהם קיבל חינוכו בבית־המדרש למורים הממשלתי בוילנה. שהיה חדור רוח של רוסיפיקציה, אם כי מבין חניכיו יצאו רבים שדגלו באידיש או בעברית כשפת בית־הספר העברי. אחרים היו בוגרי „הקורסים הגרודנאים" של „חברת מפיצי ההשכלה", שקיבלו חינוך יהודי־לאומי. אף הם התפלגו ל„עברים" ול„אידישאים". היו רבים שלא קיבלו חינוך פידגוגי־מקצועי, אבל רכשו להם נסיון תוך עבודתם המעשית. כן היה ציבור של מורים פרטיים לעברית וללימודי היהדות ושל „מלמדים", שאף בהם אפשר היה למצוא סוגים רבים — מתקדמים וקופאים על שמריהם. לגבי שאלת השפות התחלקו המורים לשלוש קבוצות עקריות: א) „עברים" קיצוניים, רובם ככולם ציונים; ב) אידישיסטים קיצוניים (רובם ככולם נתון להשפעת ה„בונד", „המאוחדים" ו„פועלי ציון") ו־ג) מתונים שדיברו על בית ספר דו־לשוני, שבו תשמש אידיש כשפת אֵם — שפת הכיתות הנמוכות, והעברית והתנ"ך יתפסו מקום נכבד בכיתות הגבוהות.

אחד הכינוסים החשובים בנידון זה היתה ועידת המורים שנפתחה ב־11 ביוני בפטרוגראד. בועידה השתתפו 126 צירים נציגיהם של כ־1400 מורים. זכות הבחירה ניתנה רק למורים המלמדים בבתי־ספר שבהם נלמדים גם לימודים כלליים. בכך נשללה זכות זו מן המורים הפרטיים ומן המלמדים בחדרים שאין בהם לימודים כלליים. תקנה זו פגעה במיוחד במעמדם של המורים העבריים. בועידה היתה קיימת סיעה „עברית" חזקה ובראשה א. כהנשטאם, וכן סיעה אידישיסטית גדולה. נעשה נסיון לגבש „סיעה עממית" (ראשיה ח. פיאלקוב וב. דינבורג), שחיפשה מוצא של פשרה. ה„עברים" הודיעו מראש שאין הם רואים את הועידה כמייצגת את ציבור המורים היהודי ברוסיה, מאחר שחלק גדול מהעמלים על שדה החינוך העברי נשללה זכותם להשמיע את דעתם בועידה. ברוב של 68 נגד 58 קולות הוחלט כי ההתכנסות היא בעלת סמכות של ועידת מורים. הועידה החליטה כי יש להקים את בית־הספר היהודי על סמך לשון האֵם — אידיש, וציינה את מקומן החשוב והמיוחד של הלשון והספרות העברית בחינוך היסוד של הילד

„ועד — 31 לציונים 16 ל„כנסת" (חרדים), 8 ל„בונד", 7 ל„מאוחדים", 3 ל„פועלי ציון", 1 ל„פאלקס־פארטיי". בלובני — מ־27 חברי הועד: 12 ציונים, 5 חרדים, 3 „פאלקס פארטיי", 3 בונדאים, 3 „מאוחדים", 1 „פועלי ציון".

52) „די געשיכטע פון בונד", ח"ב, עמ' 183.

53) ז. שזר, „אור אישים", ירושלים 1964, ח"ב עמ' 119.

היהודי[54]. ה„עברים" לא השתתפו בהצבעות הסופיות, וכפי שכבר צוין לעיל הקימו להם במהרה הסתדרות מורים נפרדת „המורה", שנשענה על התנועה הציונית ועל חברת „תרבות".

ההכנות לכינוס הכלל־יהודי[55])

אם היה רעיון שאיחד את כל המפלגות היהודיות ברוסיה משמאל ועד ימין — היה זה רעיון האוטונומיה הלאומית, שבו דגלו מפלגות אלה מאז המהפכה הרוסית הראשונה.

בשנות המלחמה התברר עוד יותר הצורך בארגון יהודי כללי, ואמנם קם ארגון כזה — הוא „הועד היהודי לעזרת נפגעי המלחמה" EKOПO ועמו שיתפו פעולה חברות עזרה אחרות כמו „חברת מפיצי ההשכלה OПE „חברת הסיוע למלאכה" OPT החברה לטיפוח בריאותם של היהודים" O3E וכן שרתו כשליחיו וכעוזריו של הועד עסקנים וחברים מכל המפלגות.

זמן קצר לאחר פרוץ המהפכה הושג הסכם בין כל המפלגות היהודיות. ההסתדרות הציונית פרסמה כרוז „אל העם העברי" בו קראה לכינוסה של „ועידה יהודית שתקרא עוד לפני האספה המכוננת (הכל־רוסית)" ו„תביא לידי גילוי את רצון העם היהודי להגדרה לאומית עצמית ותקבע את צורות החיים הלאומיים"[56]).

המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות, ה„בונד" וה„מאוחדים", אם כי היו מושבעים לפי הפרוגרמות שלהן להמנע מפוליטיקה של „כלל־ישראל", החליטו כי אסור להן לעמוד מן הצד ועליהן להשתתף בפעילות בהכנות לכינוס הכלל־יהודי ולהגיע בו לנציגות מכובדת ובעלת משקל.

לשם הכנת הכינוס וארגונו הוקמה ועדה אליה צורפו נציגים מכל המפלגות והארגונים. הנציגים הבולטים בועידה היו יצחק גרינבוים, שמעון דובנוב, מ. וינאבר, או. גרוזנברג, ר. אברמוביץ, ה. ארליך.

עיקר הויכוחים בועידה נסבו סביב תביעתם של נציגי הציונים להכליל בסדר היום סעיף מיוחד בדבר זכויות העם היהודי בארץ־ישראל. תביעה זו נתקלה בהתנגדותם החריפה של ה„בונדאים" וגם מפלגות אחרות לא־ציוניות לא תמכו בה. הציונים טענו כי הועדה אינה מייצגת את דעתם של המוני העם, ואינה אלא כנס מקרי של עסקנים. לאחר דחיות ממושכות הוחלט לקרוא למועצה רחבה יותר שבה ישתתפו נציגי הקהילות היהודיות במועצה, שנתכנסה ביולי 1917 השתתפו כששים צירים. גם במועצה זו היה הסעיף הארצישראלי סלע המחלוקת, ובסופו של דבר הגיעו הנאספים לנוסחה של פשרה, לפיה נכלל עניינה של ארץ־ישראל בסעיף כללי בסדר יומו של הכינוס שבו ידונו על „הבטחת זכויותיהם האזרחיות והלאומיות של היהודים בפולין — — בארץ ישראל וברומניה".

מועד הבחירות נקבע לראשית דצמבר 1917, אולם מהפכת אוקטובר גרמה לשיבושים ולדחיות. הבחירות נתקיימו רק בינואר 1918 והשתתף בהן רק כשליש

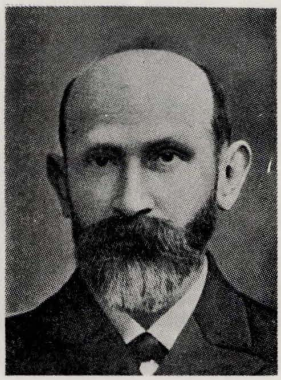
---

54) ר' דו"ח על הועידה ב„טאגבלאט" מ־15־12 ביוני 1917. זכרונות על מהלך הועידה: ב. דינור, „בימי מלחמה ומהפכה", עמ' 184—192. וכן ש. הורוביץ־זאלקעס „אמאל איז געווען, זיכרונות וועגן דער נייער יידישער שול", ניו־יארק, 1950, עמ' 56—58.

55) ר' מאמרו של מ. אלטשולר, הנסיון לארגן כינוס כלל יהודי ברוסיה אחר המהפכה, „העבר" חוב' י"ג (תשכ"ה), עמ' 75—89.

56) ר' נוסח הכרוז ב„העם" מ־29.3.1917 מס' 14/13.

מחנכים ומורים עברים ברוסיה
בשנות המהפכה

אהרן בן משה כהנשטם

ד"ר שלום יונה טשרנא

יצחק אלתרמן

יחיאל הלפרין

ד"ר יוסף מוהליבר

עסקני „צעירי ציון"

שניאור אהרונוב

חיים גרינברג

אליהו מונצ'יק־מרגלית

ישראל מרמינסקי־מרום

אליעזר קפלן

רשימת ההסתדרות
לבחירות הכנסיה היהודית הכללית
בכל מרחבי ארץ רוסיא

נקבעה

№ 3 במספר השלישי № 3

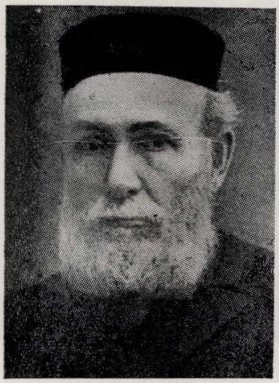
תחת הדגל הכללי

הבלוק המרכזי
„אחדות"

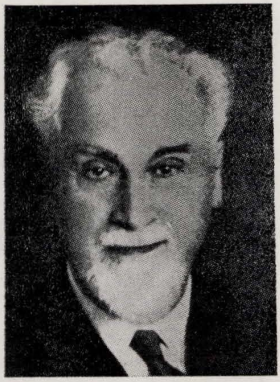
בית־הדפוס העברי שלום בוקשטין
הראשון במוסקבה מוסקבה, סדובניקי, 9

הרב מ. א. אייזנשטדט

הרב יהודה ליב גרויבארד

הרב מרדכי נורוק

הדקלרציה

שקרא
הרב מ. נוראק בשם
ה„מסרת וחרות"
בישיבת הפתיחה של קהלת
ישראל במוסקבה

(יב חשון התרע"ח)

הוצאת „מסרת וחרות" מוסקבה

„מסרת וחרות" הוציאה את הדקלרציה בצורת חוברת.
לפנינו צילום השער של החוברת

הפגנה לרגל מהפכת פברואר 1917 בעיירה באוקראינה
(בין הדגלים בהפגנה — דגל רוסי, אוקראיני ויהודי)

משה זילברפרב　　ז. לאצקי־ברטולדי　　אברהם רבוצקי

מיניסטרים לעניני היהודים בממשלת אוקראינה

כתובת באידיש על שטר הכסף האוקראיני הראשון (1917)

ממספר הבוחרים[57]). אולם בעקבות ביטול המשטר הדימוקרטי ברוסיה לא זכה הכינוס הכלל־יהודי להתכנס וסופו היה כסופם של חלומות רבים שצצו בחדשי האביב הקצרים של המהפכה הרוסית הדימוקרטית.

התסיסה בקרב החיילים היהודים

אותה שעה שבפנים המדינה התחוללה המהפכה עמדו מליוני חיילים בחזיתות במערב רוסיה ובדרום קוקז. בהם היו כמה וכמה מאות אלפים חיילים יהודים, שהיוו חלק ניכר מהדור היהודי הצעיר ברוסיה.

„העם היהודי מילא את חובתו לארץ מולדתו גם בימי המשטר הישן — הכריזו הצירים היהודים בדומה הממלכתית בימי המהפכה הראשונים — אך מי ידע את יסורי הנפש של רבבות החיילים היהודים, שעמדו בשדה המלחמה פנים אל פנים עם המוות — בשעה שבאו אל לבם המחשבות המרות של דבר הרדיפות המחפירות והמכורערות, שעברו על נשיהם וילדיהם, אבותיהם ואמותיהם.

עתה הוסר משא הקלון הזה, והחיילים היהודים בני־חורין עתידים לשאוב מנצחונו של המשפט והישר כוחות חדשים במלחמתם הקשה, ובאנרגיה כפולה ומכופלת ימשיכו את מעשי הגבורה שלהם"[58]).

בימים הראשונים של המהפכה הורה מיניסטר המלחמה א. גוצ'קוב על ביטול כל ההגבלות המעמדיות, הדתיות והלאומיות בקשר עם העלאת חיילים לדרגות קצונה. ההוראה קבעה כי יש לקבל מיד לבתי הספר להכשרת קצינים את כל החיילים היהודיים המתאימים לכך מבחינת גילם והשכלתם[59]).

המחזור הראשון של חניכים יהודים — כ־2600 איש — נכנס לבתי־הספר לקצינים באביב 1917. „בעוד שלושה־ארבעה חדשים — כתב עתונם של ה„דימוקרטים" היהודים „ייברייסקאיה ניידיליה" — יופיע בשורות הצבא הרוסי, ברחובות הערים הרוסיות, בחפירות החזית שלנו — יצורים שלא נראו בהם עד כה — יהודים במדי קצינים"[60]).

אמנם חידוש זה של קצינים יהודים לא עבר בלי התנגדות, בכמה גדודים קיבלו הקצינים הרוסים החלטות בהם הביעו את התנגדותם למתן קצינות ליהודים. בכמה בתי ספר לקצינים אירעו התנקשויות בין התלמידים הנוצרים ליהודים, אולם בתוקף דעת הקהל נאלצו כל אלה לקבל את הדין[61]).

בימים הראשונים למהפכה הודיעה הממשלה החדשה כי לכל החיילים שערקו תנתן חנינה, אם יחזרו לשורות הצבא עד 15 במאי 1917. מתוך עדויות שונות מתברר כי עריקים יהודים רבים התייצבו בלשכות הצבא וגוייסו מחדש, תוך רצון להפגין את הזדהותם עם רוסיה החדשה.

הוחל בהקמת מנגנון של רבנות צבאית שהיה לו מעמד שווה לזה של כוהני הדתות הנוצריות[62]).

---

57) ג. ניר מעריך את מספר המשתתפים בבחירות ל־120.000. ר' ספרו „פרקי חיים", ת"א 1950, עמ' 253.

58) מכרוז הצירים היהודים בדומה. הנוסח העברי לפי „העם" 1917, גל' 13/14.

59) ר' „ייברסקאיא ניידייליה" 24.3.1917, עמ' 52.

60) שם, גל' 18 מ־7.5.1917.

61) ר' ש. שוארץ, בעולם ישראל, „השילוח", כרך ל"ג, עמ' 114.

62) ר' זכרונותיו של הרב ברמן בחוברת זו, עמ' 56—58. כן ראה קריאה של רבני פטרוגראד. מ. א. אייזנשטדט ודוד טעביל קצנלנבוגן להתנגדותם של רבנים לתפקיד בצבא („סגבלאס" מ־12.7.17).

אולם במהרה נראו בצבא הרוסי הסימנים הראשונים של התפוררותו, שלה גרמו לא במעט תעמלנים, שבאו בעיקר מבין חברי המפלגה הבולשביסטית[63].

אחד מסימני התפוררות אלה היה תהליך ארגונם של החיילים בחטיבות לאומיות. קמו ועדי חיילים פולנים, אוקראינים, לטים, טטרים ואחרים, שתבעו את מילוי דרישותיהם הלאומיות של בני עמם. החיילות החלו להתרכז ביחידות לאומיות. ביחוד רב היה משקלם של הגדודים האוקראינים, שהראשון בהם נקרא על־שם בוגדן חמלניצקי. בגדודים הלאומיים הללו לא נתקבלו, כמובן, היהודים ובמידה שנקלעו ליחידות כאלה — נאלצו לעזבם. תופעה זו הביאה להתארגנותם של ועדי חיילים יהודים.

גורם נוסף שהמריץ את החיילים היהודים להתארגן ביחידות מיוחדות היתה אימת הפרעות שהתעוררה עם גבור האנרכיה ברוסיה בקיץ ובסתיו 1917, ושבה לקחו חלק לא מעט יחידות צבא שנמצאו במצב של התפוררות וכן עריקים. החיילים היהודים ראו חובה לעצמם להתארגן כדי להשתמש בכוחם ובנשקם להגנת בני עמם.

המניע השלישי היה אי־רצונם של היהודים להתערב בריב הלאומים, שסימניו הראשונים נראו כבר בסוף שנת 1917. „המוצא היחיד — כתב הרופא הצבאי ד"ר י. גורדין — הוא בהקמת גדודים יהודים מקובצים לאותם החיילים היהודים הרוצים לעזוב את יחידותיהם ולהתרכז ביחידות יהודיות שלא ישאו אופי פוליטי, כדי שבתוהו ובוהו של מלחמת האזרחים לא ישמשו מכשיר למטרות פוליטיות זרות להם"[64].

ועדות חיילים יהודים התקיימו בפינות שונות של רוסיה. החשובות בהן היו ועידת חיילים החזית הדרומית־מערבית בקיוב וועידת חיילי החזית הצפונית־מערבית בדווינסק שהתכנסו באמצע אוקטובר 1917. בועידות אלה התנהל ויכוח על אופיו של הארגון, אחד מראשי המדברים היה יוסף טרומפלדור, שהזר עם המהפכה לרוסיה ופעל להקמת גדודים יהודים במסגרת הצבא הרוסי, כדוגמת הגדודים שעמדו אז לקום במסגרת הצבא הבריטי. בענין זה היו ויכוחים סוערים בועידות החיילים. אבל היתה הסכמה כללית להקים ארגון כללי של חיילים יהודים, שאחד מתפקידיו יהיה הכנת החיילים לעמוד בראש הגנתם העצמית של היהודים.

אולם התארגנותם הארצית של החיילים היהודים בוששה לבוא. הועידה הכל־רוסית של נציגי החיילים היהודיים שעמדה להפתח ב־20 בינואר 1981 בקיוב, כבר נתכנסה באוירת מלחמת האזרחים ברוסיה. פלוגות צבא אוקראיניות החריבו את משרדי „ברית החיילים היהודים" והרגו את ראש הברית יונה גוגול. בכך נגדע באיבו נסיון להקים כוח צבאי יהודי, שעלול היה לעמוד בפרץ בימי הפרעות האיומות ביהודים בשנים 1918—1921.

ארגוני יוצאי צבא יהודים מקומיים המשיכו בקיומם. בהם „ברית החיילים היהודים" באודיסה, שמלאה תפקיד מכריע בהבטחת שלומם של היהודים בקהילה היהודית הגדולה ביותר בימים ההם בתחומי רוסיה.

יהודי אוקראינה בשנת המהפכה

כ־60% מכלל היהודים ברוסיה בתחומי שנת 1917 התגוררו באוקראינה, שעברה בשנים ההן תהליך פוליטי חמור של התבדלות מרוסיה.

---

63) אחד מהם היה ל. כגנוביץ, לאחר מכן מראשי השלטון בתקופת סטאלין.

64) ז. גורדון, „גדודים יהודים מקובצים" (ידיעות הוה"מ של צ"צ — רוסיה, גל' 11/12 ינואר 1918).

תהליך זה מצא ביטויו ראשית כל בריכוזם של היילים אוקראינים ביחידות לאומיות, שהזכרנו לעיל, אחר כך הוקמה מועצה לאומית מרכזית (ה„ראדא") שפרסמה ב־10 ביוני 1917 את ה„אוניברסאל" (ההצהרה) הראשון, ובו הכריזה על רצונם של האוקראינים באוטונומיה „מבלי להיפרד מרוסיה כולה". במשך הזמן הורעו היחסים בין הממשלה הזמנית בפטרוגראד לבין ה„ראדא" בקיוב, ובעצם ימי המהפכה הבולשביסטית, הכריזה ה„ראדא" ב„אוניברסאל" השלישי שלה — על הקמת קהיליה עממית אוקראינית, שתהיה קשורה עם רוסיה כולה בפדרציה של אומות חפשיות, תהליך זה הגיע לשיאו עם ה„אוניברסאל" הרביעי (22.1.1918), שבו הכריזה ה„ראדא" על הפיכתה של אוקראינה למדינה עצמאית.

יהודי אוקראינה בהמוניהם לא הרגישו יחס אהדה מיוחד לתנועה הלאומית האוקראינית. יניקתה של תנועה זו ממקורות מרידות הקוזאקים וההידאמקים, שהיו קשורים בזכרונם של היהודים בשחיטות איומות ביהודים, דחתה את היהודים ממנה. היהודים ישבו בערים ובעיירות ודיברו אידיש, או רוסית. השפה האוקראינית היתה זרה לרובם, ונחשבה כשפת האכרים הבורים. נוסף לזה היו יהודי אוקראינה קשורים בקשרי לאום, דת ושפה עם אחיהם בשאר חלקי רוסיה ולא היו מעונינים במחיצת גבול חדשה ביניהם לבין בני־עמם בצפון.

ביתר הבנה התיחסו לתנועה האוקראינית הלאומית המפלגות היהודיות, החל מהציונים וכלה ב„בונדאים". הם ראו דמיון בתביעות האוקראינים לאוטונומיה לתביעתם הם לאוטונומיה לאומית־פרסונלית.

האוקראינים מצדם היו זקוקים מאוד לתמיכת המיעוטים הלאומיים ובהם היהודים, בתביעותיהם הלאומיות והיו מוכנים לתת הנחות רבות למיעוטים על מנת לרכוש את ליבם.

בישיבתה הראשונה של ה„ראדא" האוקראינית ב־25 ביולי 1917 השתתפו נציגי המפלגות היהודיות, שהביעו את הזדהותן עם תביעותיהם של האוקראינים לאוטונומיה. בימים ההם מונתה ממשלה אזורית אוקראינית שניתן לה השם הצנוע „מזכירות כללית". במסגרת מזכירות זו מונה כסגן־מזכיר לעניני היהודים נציגם של ה„מאוחדים" משה זילברפארב.

ב־1 באוקטובר 1917 הכריז סגן־המזכיר לעניינים היהודיים על כוונתו להקים „מועצה לאומית" (נַאצִיאָנַאל ראַט) שבה ישתתפו נציגי כל הזרמים הציבוריים והפוליטיים בקרב יהדות רוסיה. מועצה זו תעבד את תקנות האוטונומיה הלאומית היהודית — אשר תובא לאישורה של „אספה לאומית יהודית", שתבחר באורח דימוקרטי. הוא הצהיר על כך שהקהילות היהודיות הדמוקראטיות תהיינה אבני היסוד של האוטונומיה היהודית. סגן־המזכיר ידאג לפיתוחה של רשת בתי־ספר יהודים ולזכויותיהם של השפה היהודית — שפת אידיש, בחייה המדיניים של אוקראינה.

הוקמה „מועצה לאומית" שבה השתתפו באורח פאריטטי חמש מפלגות: „הציונים", „המפלגה העממית" („פאַלקס פּאַרטיי"), „פועלי ציון", „המאוחדים" וה„בונד". בישיבתה הראשונה של „המועצה הלאומית" ב־1 באוקטובר 1917 מחו הציונים על הרכבה שלא נמצא בשום תאום לחלוקת הכוחות המפלגתיים בקרב הציבור היהודי, שבו היוו מפלגות השמאל, כפי שהוכיחו זאת הבחירות שהתקיימו שנה לאחר מכן, מיעוט (36,8%). והרי ל„מועצה הלאומית" ניתנה השליטה וההכרעה בשאלות עדינות ביותר, כלשון הלימודים בבתי־ספר היהודים (עברית

או אידיש), היחס לארץ־ישראל וכד'. הציונים סרבו לקבל עליהם את מרותה של המועצה ואת מרותו של „סגן־המזכיר".

התפתחות העניינים לאחר מכן חורגת מעבר לתחומי שנת 1917 ולא נעסוק בה כאן. כללו של דבר האוטונומיה היהודית באוקראינה לא היתה אלא אשליה קצרת זמן, היא טבעה בים של פוגרומים עקובי דם מצד האוקראינים וחוסלה מן השורש על־ידי הבולשביקים — ושום זכר לא נשאר מחוץ לדברי זכרונות של כמה מפעיליה [65]).

אנטישמיות ופרעות

עם פרוץ המהפכה אחז שיתוק את נושאי האנטישמיות הרוסית. הפתאומיות שבהתמוטטות המשטר הישן, שהשנאה ליהודים היתה מעמודי התווך של מדיניותו, הדהימה את שונאי ישראל, שלא העזו לגלות בפומבי את הרגשותיהם. ביטוי עממי להרגשה זו ניתן באמרתו של אותו נהג חשמלית שנרשמה בימים הראשונים למהפכה „עכשיו הכל בני אדם, גם ז'יד, גם אשה" [66]). Теперь все человек, и жид и баба אף העתונות הימנית, שההסתה ביהודים היתה לחם חוקה זה עשרות בשנים, שנתה טעמה.

אולם ברור היה שהאנטישמיות לא נעקרה, אלא ירדה למחתרת בבחינת „חבי כמעט רגע עד יעבור זעם" [67]). כבר בחודש הראשון למהפכה הזהירה מועצת צירי הפועלים והחיילים בפטרוגראד (היא המועצה הידועה — ה„סובייט" — שהיה לה מעמד של „ממשלה שניה" בימים ההם, מפני גילוי האנטישמיות.

„כפי שמודיעים לנו — מוסרות „ידיעות" המועצה — מתנהלת בין חוגי האוכלוסיה הבלתי מפותחים והמפגרים בפלכי קיוב ופולטאבה, תעמולה המכוונת נגד היהודים. תעמולה זו מתנהלת גם במקומות אחרים ואפילו סמוך לדומה הממלכתית הופיע על קירו של אחד הבתים כרוז הקורא את תושבי פטרוגראד לפרעות. ביהודים תולים את כשלונות צבאנו, את התנועה המהפכנית ואת נפילת משטר היחיד. — — יש צורך לנקוט תיכף ומיד באמצעים חריפים נגד תעמלני הפרעות. — — לפתח תעמולה נרחבת נגד כנופית הפורעים המתועבת, להסביר להמונים את הרקע האמיתי לתעמולתם הפושעת ולהזהירם מהתנקשות בחרות" [68]).

בקיץ 1917 הולכות ומתרבות הידיעות על התגברות התעמולה האנטישמית. בסוף יוני החליט הועד הפועל המרכזי של ה„סובייט" הפטרוגראדי לשלוח משלחת בת 15 איש לפלכי הדרום וצפון־המערב לשם „מאבק נמרץ בתעמולה הנפשעת" של האנטישמיים [69]).

---

65) בין השאר ראוי להזכיר את ספרו של מ. זילברפארב, „דער יידישער מיניס־טעריום און די יידישע אויטאָנאָמיע אין אוקראינע" קיעוו תרע"ט; את הקובץ „די אידישע אויטאָנאָמיע און דער נאציאָנאַלער סעקרעטאַריאַט אין אוקראינע", קיעוו 1920; את ספרו של המיניסטר היהודי בממשלת אוקראינה א. רעווואוצקי „אין די שוערע טעג אויף אוקראינע", בערלין 1924, את מאמרו של ש. גאלדעלמאן, די „יודישע נאציאָנאַלע אויטאָ־נאָמיע אין אוקראינע" (1917—1920), שבא בקובץ „יידן אין אוקראינע" ח"א ניו־יאָרק, עמ' 118—162.

66) ר' ב. דינור, „בימי מלחמה ומהפכה", עמ' 145.

67) ישעיהו כ"ו, כ.

68) „ידיעות מועצת צירי הפועלים והחיילים" (רוסית), פטרוגראד, מס' 7 (לפי „ייבריסקאיה ניידיליא" מ־14.3.1917).

69) „רוסקאיה ווידומוסטי" 1917, גל' 148.

„בשווקים ובמקומות אחרים בהם מתאסף קהל רב — מודיע התובע הכללי במחוז פטרוגראד לשר המשפטים פאראבארזוב — מתנהלת יום יום תעמולה לפרעות, ההולכת ומתגברת בזמן האחרון. קריאות לפוגרום ביהודים נשמעות במיוחד בויטבסק ובפטרוגראד. שם מצביעים תעמלני הפרעות על השתלטותם של היהודים על המיליציה, על מועצות צירי הפועלים ועל העיריות. לעתים תכופות נשמעות אפילו קריאות להרוג אנשים מסויימים" [70]. התובע דרש חקיקת חוק מיוחד להענשתם של המסיתים לפרעות. אותם הימים הופצו בקיוב כרוזים בחתימת „ועד החיילים הרוסים", שקראו לפרעות ביהודים [71]. באודיסה עמדו בראש ההסתה נגד היהודים כמרים. שתלו את כל תלאות השעה, יוקר החיים ופגעי המלחמה — ביהודים [72].

פה ושם נתקלה בהתנגדות חדירתם של היהודים לפקידות ולשירותים הממלכתיים. מינויו של טלגרפיסט יהודי באודסה נתקל בהפגנות של איבה מצד חבריו לעבודה, שסרבו לשתף עמו פעולה והחזירו את מברקיו בתשובה: „עם ז'יד אין אנו רוצים לעבוד, הסתלק" [73].

לאחר מרד הנפל של הבולשביקים ביולי 1917 וכשלון מרד קורנילוב בספטמבר התגברה האנרכיה במדינה. אנרכיה זו, שפגעה במיוחד בבעלי האחוזות, לא פסחה על היהודים. תפקיד לא קטן בהסתה ובהתקפות על רכוש יהודי מלאה האשמתם של היהודים בספסרות ובהעלמות סחורות. „כבר בראשית אוגוסט — כותב בזכרונותיו ב. דינור — גברה התעמולה נגד היהודים. כרוזים אנטישמיים לרוב הופצו בפטרוגראד ובמוסקבה, בקיוב ובחארקוב. בקשר עם החמרת מצב האספקה רבו החיפושים בבתי המלון, רבו הנסיונות של שוד בתחנות הרכבת והסתה מוגברת נגד הספסרות. לעתים קרובות מתוך הדגשה שחלקם של היהודים רב בזה... ובתעמולה זו היו פעילים חנוונים וספסרים רוסיים: הם רצו להעביר בדרך זו את זעם ההמונים לאפיק היהודי... היה הרושם, שיש בהסתה זו יד מתכננת" [74].

בסוף ספטמבר מודיעה הממשלה הזמנית כי „בשורת ערים מתחוללות מהומות גדולות, בעיקר על רקע אי־הסדרים באספקה, המקבלות, ביחוד בדרום, אופי אנטי יהודי. תפקיד ניכר בניהול המהומות בכמה מקומות ממלאים עסקני ברית העם הרוסי' המפיצים כרוזים לפרעות ביהודים וקוראים להחזרת המשטר המלוכני" [75].

בראשית אוקטובר כותב ש. דובנוב ביומנו: „בכל המדינה משתררת אנרכיה איומה. מרידות העם ופרעות ביהודים — — הממשלה אינה יכולה לעשות דבר נגד חיות האדם. שולחים חיילים כדי לעצור בפורעים, אולם החיילים עושים עמהם יד אחת, משתכרים עמהם ביי"ש השדוד וממשיכים בפרעות ביתר חשק ומרץ" [76].

בתקופה זו נשאו הפרעות בעיקר אופי של מעשי שוד המוניים, מעשי

---

70) שם, שם, גל' 149.
71) שם, שם, גל' 161.
72) שם, שם, גל' 180.
73) שם, שם, גל' 190.
74) ב. דינור, „בימי מלחמה ומהפכה", עמ' 220.
75) החלטות הממשלה הזמנית מ־29.9.1917 (לפי „ראזסביט" 1917, גל' 13).
76) ש. דובנוב, רשימת יומן מ־8.10.1917, א. טשעריקאווער (עורך) „אין דער תקופה פון רעוואלוציע" 1924, עמ' 151.

רצח ואונס היו נדירים. „ההתנפלויות — מציין העתון היהודי בקיוב „נייע צייט" — מכוונות לא לחיים אלא לרכוש, ולא לרכוש יהודי בלבד, אלא לרכוש בכלל, לכל מקום שיש בו סחורות שאפשר לשדוד אותן. — — התואנה היא לרוב פעילות נגד ספסרים"[77]. וחודש ימים לאחר מכן מציין העתון: „כל יום באות ידיעות על פרעות חדשות ביהודים — — ודבר אחד הולך ומתבלט: בכל מקום מתחילות הפרעות בנסיבות דומות; בכל מקום משמשים כתואנה יוקר החיים והספסרות; בכל מקום מתחילים בפרעות החיילים, לרוב אלה המשתמטים מן החזית; בכל מקום אין המיליציה מתערבת — המוסדות הדימוקרטיים המקומיים אינם מסוגלים להפסיק את הפרעות בדברי הטפה; אין שומע להם, ולעתים מוכים נציגיהם כמגיני הז'ידים"[78].

אופינית לרוח הפרעות בתקופה ההיא היא עדותו של מנשה אלטמן על הפרעות בבאלטה. „באמצע דצמבר לשנת 1917 — כותב הוא — התפרצו חיילים ומי שהיו חיילים והנלווים אליהם אל אוצר הי"ש של הממשלה, שהיה סגור ומסוגר כל שנות המלחמה מאימת השכרות ותוצאותיה, ובזזו את „הטיפה המרה' באין מכלים ומפריע; השמועה נפוצה מיד בכפרים הסמוכים, וערב רב נאספו ובאו ושללו, לא נעדרו ביניהם גם יהודים; מי ששדד, ומי שקנה משודד; השלטון הרופף היה חסר אונים לעצור בעד הרעה; יום, יומים והדבר התפתח במידה מבהילה"[79].

ניתוחן של העובדות מוכיח: א) הפרעות נשאו אופי של מהומות חיילים שפרקו עול משמעת ואליהם הצטרף האספסוף; ב) הן באו כתוצאה מהתרופפות השלטון המרכזי; ג) ראשיתן בספטמבר—אוקטובר, אולם התפשטותן הגדולה — בנובמבר—דצמבר — לאחר שהתמוטטה הממשלה הזמנית בפטרוגראד[80]; ד) הן מתרכזות בעיקר באיזור הפרעות הותיק — באוקראינה, בפלגי קיוב, וולין ופודוליה; ה) כמעט ולא היו קרבנות אדם בפרעות אלה.

היה זה אם כן רק רמז של מה שהיה צפוי ליהודים בשנות 1919—1920 — עם התפתחות האנרכיה ומלחמת האזרחים.

סיכום

שנת 1917 תשאר חקוקה בתולדות יהדי רוסיה כשנה שתחילתה בפרץ של אור, של חרות ושל סיכויים גדולים וסופה — אפלה, שעבוד ויאוש. קשה כמובן לנחש מה היה גורלה של רוסיה כולה ושל היהודים בתוכה, אילו היתה המהפכה הרוסית הולכת בדרך הדימוקרטיה, אבל יודעים אנו יפה מה הביאה בכנפיה לעם היהודי מהפכת אוקטובר. חמישים שנה לאחר שנת 1917 חוזים אנו בחרבות המרכז היהודי הגדול, שבו התפתחו בדור שלפני המהפכה התנועות והמפלגות שעצבו את דרכיו של העם היהודי עד היום הזה.

---

77) „נייע צייט" 2.10.1917 לפי И. Черниковер, Антисемитизм и погромы на Украине. 1923, עמ' 185.

78) „נייע צייט" 30.10.1917, שם, עמ' 186.

79) מ. אלתרמן, „בלטה בשנות 1917—1920", „העבר", חוב' ג' (תשט"ו), עמ' 63.

80) א. צ'ריקובר מונה בספרו הרוסי הנ"ל (עמ' 205) כ־60 ערים ועיירות בהן התחוללו פרעות „מאמצע ספטמבר עד סוף דצמבר 1917" מהם 11 בחדשי ספטמבר—אוקטובר, וכל השאר בחדשי נובמבר—דצמבר, ז.א. לאחר מהפכת אוקטובר והכרזת אוקראינה על עצמאותה.

אותם תשעה החדשים שבין שלטון היחיד של ניקולאי השני לבין שלטון היחיד של לנין חשיבותם היתה בכך שנתנו אפשרות ליהדות רוסיה לגלות את רצונה הלאומי האמיתי ולהפגין את נאמנותה למסורת ההיסטורית היהודית. אותם תשעה חדשים אף הביאו לגילויים של כוחות לאומיים עצומים, שהכבידו על השלטון הסובייטי ועל עוריו היהודים להחניק את יהדות רוסיה. כוח היצירה והמרץ העצום שגילתה יהדות רוסיה בחדשים הקצרים של חרותה מעוררים בנו את התקוה כי יהדות זאת עוד לא אמרה את דברה האחרון, וכי — על אף כל מה שעבר עליו — עם ישראל — חי.

בצבא רוסיה הדימוקרטית

הרב יעקב ברמן

רבנות צבאית ברוסיא

לא היו ימים טובים לישראל כימי (יותר נכון כחדשי) השלטון הדימוקראטי, הוא הממשל הזמני ברוסיה בשנת 1917, שבראשו עמד קרנסקי. עם חיסול השלטון הקיסרי והורדת הצאר ניקולאי השני מכסאו — בטלו כל ההגבלות והחוקים המעיקים מעל קהל ישראל ומכל יחיד בישראל וגדולה היתה השמחה, וברעש וברעם הדהדו באויר צהלות הגיל, ורבו ההפגנות הפומביות, בין ברחוב היהודים, בין בשווקים וברחובות של האוכלוסיה הכללית, המעורבת מאומות ושבטים של ישראל ועמים בצוות אחד.

מי יודע, אם שמעה ההיסטוריה הישראלית בזמן מן הזמנים הדי חרות ונשימות רווחה כאלה. מה שיש לציין במיוחד הוא, שלא כשחרורם של יהודי מערב אירופה — שחרורם של יהודי רוסיה. אם שם נ י ת ן שיווי הזכויות ליהודים בלי חליפות בשלטון הכללי וממילא הביא שיווי זה לידי ניתוק שרשרות המסורת הלאומית ולזינוק אל תוך התבוללות של עבדות בתוך העם השולט, — הרי שחרורם של יהודי רוסיה מיד לוחציהם בא יחד עם שחרור האומה השולטת מיד אותו אגרוף הרשע, מכף עריצותו של המושל היחיד, הצאר השנוא על כל שוחרי החופש ודורשי תרבות. ולא היה שחרורנו שיחרור של עבדות וכריעת־ברך לאנשי חסד, שיש להתבטל בפניהם ולוותר על עצמאותנו. אדרבא, יציאה זו מלחץ ומשעבוד מלכויות פתחה את הלב היהודי הלאומי, ובגאוה וגאון צהלנו לקראת החופש, להיות יהודים מדברים בלשון עמם ושוררים בתורתם ובנאמנותם לקדשי אומתם ולמסירו־תם לציון ולתנועת התקומה בארץ אבותם.

על כן שקדו ראשי ההמונים היהודים והקהילות היהודיות לממש בתוקף כל ביטול של שיורי גזירות והפליות ולהקים כל מוסד עצמאי, שנשלל מאתנו בצוו מלכות הרשעה.

ואחד המוסדות שנשתכחו מרוב גזירות היה מוסד הרבנות הצבאית. בה בשעה שלשאר הדתות היה בימי המשטר הצארי כהן בכל חיל צבא, ועליו כהן ראשי במטה הפיקוד הראשי, הרי לא היו דרישות הדת בצבא נזכרות ונעשות לגבי החייל היהודי. לאמיתו של דבר לא הרגשנו בעצמנו בחסרונו מרוב דיכוי והשפלה ששררו כלפי היהודי בצבא הרוסי, כשאסור היה לאיש צבא יהודי לשמש אפילו בדרגה הנמוכה ביותר של קצינות. ולא מעט היה החייל היהודי מרגיש בנחיתות ובגסות הפוקדים עליו — החל מאונטר־אופיציר ומעלה, כולם שונאי ישראל היו ומצווים על מעשי דכאון והטלת סבל גופני ומוסרי על ראשי היהודים הטוראים.

והנה ביום בהיר אחד בחודש יוני 1917, כצאת השלטון הדימוקראטי בגבורתו, אני מקבל מברק מלשכת הפיקוד המרכזי של החזית הדרומית־מערבית אם מוכן אני לקבל עלי משרת רב ליד המפקדה הראשית, שפירושו ר ב־ר א ש י ש ל ה ח ז י ת. לא ירדתי לסוף כוונתו של מינוי זה, ולא ידעתי מה מינוי זה עשוי להעניק לחייל

במחנות. גם לא היה ברור לי, אם עלי לצאת אל החזית, ומה לי לעשות שם, ולשם איזו תועלת לוותר על משרת רב העיר של ברדיטשוב. לא מהרתי לענות. ואני אז באודיסה בחופש של קיץ — מתרחץ במי הלימאן. והנה בשובי מן הרחצה, ואני פוגש בר׳ מנחם אוסישקין ז״ל, ואני מראה לו את המברק ומגלה לפניו את הרהורי לבי. אוסישקין נעץ בי את עיניו ותמה: „ואתה עומד לסרב?! הרי מינוי זה הוא אחד הביטויים של הגשמת שיווי הזכויות, שאליו נתונה לעת כזאת כל דאגתנו, הכיצד?! עליך להיענות תיכף ולקבל עליך את המינוי ואחר כך תעמוד על הפרטים״. דבר אוסישקין בימים ההם כדבר הגורל היה, ולא שבתי למעוני עד שניגשתי לדואר הקרוב, וטלגרפתי הסכמה למינויי וכל חששותי נגוזו, כאשר נקראתי והתיצבתי בפני סגן הרמטכ״ל „הגנרל הממונה על הציוד״. וגנרל זה היה מוכר לי. הלוא הוא גנרל אלסנר, שכיהן כשלישו של הרמטכ״ל בזמן הצאר. אלא, שכל המפקדים והפקידים הראשיים של הקיסר פוטרו על־ידי הממשלה הזמנית הדימוקראטית, מלבד אלה, שידועה היתה נאמנותם למהפכה ולביטול הקיסרות. וגנרל אלסנר, שבזמן שלום כיהן כפרופיסור באקדמיה הצבאית, בעל השכלה רחבה היה מסור לתנועת המהפכה בסתר.

שאלתי אותו: „מה ראית למנות דוקא אותי למשרה רמה זו?״ והוא ענה: „הרי אתה היית רב־צבאי טרם נוצר מוסד כזה, ותמיד היית בא בדרישות ותביעות למען אחיך לדת, ולחיילים היהודים היית מסדר בבתי החולים אוכל כשר, גם תפילה בצבור, גם לולב, גם חופש לחגים ולצום־כפור, וכל זה במאמצים ובמרץ, ואין לפני רב צבאי מתאים כמוך״.

אמרתי לו: „אבל לא כדין כהן דת נוצרי דין רב יהודי. הכומר מסתפק בסדור פולחן ובהשמעת דברי עדוד, לעומתו הרב — ידרוש גם תקציב למטבחים כשרים ולמקומות תפילה״.

הוא: „כל מה שתדרוש ממפקדי המחנות ינתן לך, ותקציבים ינתנו — ולזאת אנו נדאג. ועד כמה שהמלחמה אינה מפריעה — כל דרישות הדת תתמלאנה. הלא זהו הרעיון של מינוי רבנים צבאיים, אחד ע״י המפקדה, וזהו תפקידך, ועוד אחד ע״י כל מחנה. אשתדל ג״כ אצל הממשלה האזרחית, שלא תחייב אותך לוותר על משרתך הקבועה כרב העיר״.

נכנסתי לתפקיד בדרגת סגן־אלוף והתחלתי בביקורים בבתי החולים ובמחנות. בכל מקום קיבלו אותי המפקדים בכבוד רב, וגם ציידו אותי במכונית ובנהג וגם בחייל־מלווה.

בבתי חולים היה עלי לעודד פצועים ולדאוג לקשר עם המשפחות, אפילו של שבויים, ולציידם, לפי בקשתם, בטלית ובתפילין ובספרים עבריים ואידישאים. אחר כך נפניתי למחנה גדול (בעיר צ׳רקאסי), שחנו שם בין השאר קרוב ל־500 חיילים יהודים. והנה על פי הוראתי ובמעמדי נבחר ועד חיילים, ואחד יו״ר, שעליהם היה לדאוג לכל דבר יהודי בשם הרב ולפי הוראותיו. ולועד הזה ניתן סכום מתאים יום־יומי לשם סדור מטבח כשר ומסעדה, ששימשה גם מועדון. אף ניתן להם מאהל גדול לתפילה ולקריאה וכל חברי הועד הזה שוחררו מכל עבודה צבאית. כראש הועד נתמנה על־ידי מר דוד כהן *, חייל פשוט שהכרתיו מקודם כמי שלמד פעם בישיבה והתענין בתחיית המשפט העברי.

תפקידי לא הצטמצם בזה בלבד, כי אם גם בתיווך בין האוכלוסיה היהודית

---

* ראה את רשימתו בכרך זה בעמ׳ 59.

והפיקוד הצבאי. ניתן צו לשחרר כל רב וכל בן־ישיבה מגיוס בכלל, אלא שבכל מקרה דרוש היה אישור מהרב הצבאי שאמת בפי הדורש, שהוא מכהן כרב בבית־כנסת או שהוא תלמיד ישיבה, הלומד ברצינות ומתכונן לכהן כרב בעתיד. אף בכל יחסי צבור בין האוכלוסיה היהודית ובין הצבא — היה עלי לפעול. רק אז חדרה ההכרה ללבות היהודים הפשוטים, שאמנם יש תועלת במינויים של רבנים צבאיים.

אולם „ימות הגאולה" נמשכו לצערנו רק עד תחילת שנת 1918, כשגברו הבולשביקים וצוו לחסל את כל המוסדות הדתיים, הן של נוצרים הן של יהודים, להבדיל.

ואני חזרתי „אל שקי ואל תעניתי", כבימות הצאר, להתמסר להגנת קהילות ויחידים נגד חמת המציק שלא היה כמוהו לחורבן אפילו בימי הצאר. בחודש פברואר 1918 בוטל המוסד של רב־צבאי, כמו שבוטלו ופוטרו כל כהני הדתות ששרתו בצבא.

דוד כהן

בצבא ובמהפכה

המלחמה הוכרזה ברוסיה ביום 16.7.1914 לפי הלוח היוליאני, והשלטון נמסר בו ביום לצבא — למפקד הראשי, דוד המלך, ניקולאי ניקוליאביץ׳ והגנרל שונא היהודים, יאנושקביץ׳, ראש המטה. ההחדעה לעם היתה: „גרמניה הכריזה עלינו מלחמה״; הכמרים ואנשי המשטרה ערכו הפגנות פטריוטיות, עם הצלבים ודגלי הכנסיה, ובו בזמן החל גרוש היהודים מהגבולות והלעז על היהודים הבוגדים. ההפגנות הפילו אימה על היהודים בכל מקום ומקום, דגלי הכנסיה היו תמיד מבשרי פרעות ביהודים, ועכשיו הגבירו האימה והרבו את מספר העריקים היהודים.

שנת 1915; המלחמה מתלקחת. בזוינגורודקה, עיר מחוז בפלך קיוב שבאוקראינה, אוספים את כל הטירונים מהעיירות והכפרים שמסביב. המון רב; מחכים לחלוקה למקומות שרות שונים, ליחידות שונות. תורים ארוכים וצפופים מאד, שורות ליד שורות, עומדים ומחכים, גויים ויהודים בערבוביה, ויש הזדמנות להתעלל; אפשר לזרוק אדם משורה אחת אל השניה וחזרה, ככדור; מראשית התור עד קצהו, ולפגוש אותו כל פעם במכה, בדחיפה, באגרוף בחזה ובכתף, וחוזר חלילה, משחק רוסי ישן чрез строй „להעביר בין השורות״; מי שיעבור במבחן, יברך ברכת הגומל. עמדנו בתור, קבוצה של עשרות בחורים יהודים ממקומות שונים שבמחוז, ובינינו אחד, גולדשטיין, בן כפר מהסביבה, משכמו ומעלה גבוה מכולנו, בחור כארז, חזק ויפה. הוא התנדב להיות ראשון, לעבור בין השורות, וכאילו מרצון, נתן עצמו לדחיפות, הולך ושב, ובכל פעם שהוא נזרק לצד אחד, הולם הוא במי שהוא שלפניו: מהלומה בראש, סטירה על הלחי, דחיפה חזקה בחזה, עד שהנפגעים נדהמים, בורחים ונופלים. וכך הוא חוזר על עקביו, ואין לראות אם נזרק הוא או עף בעצמו ומכה בשורות משני צדיו — הנה ושוב; והשורות נהרסות, השקצים בורחים, נעשה ריק מסביבו, הז׳יד פיזר את כל ההמון; קבוצתו נהנית. הפעם הגויים הם שהפסידו במשחקם, וגם אנחנו למדנו לקח, יש רצון להתנסות.

בתמרונים

אנו נוסעים לקריוקוב שליד קרמנצ׳וג, על הדניפר. שם יאמנו אותנו. „אשלון״ * גדול; ערב רב אנשים, הנסיעה בקרונות משא שעליהם כתוב: „40 איש, 8 סוסים״, אך דוחקים לתוכם יותר מארבעים איש. איש, איש ותרמילו, באשר יוכל יעמוד או ישב. המרחק רב, אך אין להתפנק, ולסוף מגיעים.

במרתף, מתחת לקסרקטין, על אדמת בוץ רטובה, לנים אנו בלילה הראשון. מאות אנשים יחד, זוהמה ועיפוש ותרועות מכל אברי הגוף של האדם העלולים להוציא איזה שהוא קול. איך שהוא הסתדרנו.

בימי „אבינו הצאר״ לא היו האנשים מפונקים לישון במטה על מזרון.

* שיירת צבא.

בקסרקטינים של רוסיה הקדושה ישנו אלפי חיילים על רצפות עץ מוגבהות שקראו להם ברוסית „נארא", גוף ליד גוף, ופשפשים יכלו לעבור מאדם לאדם ללא גשרים.

לכל חייל היתה כף עץ, עליה שמר במוקו של המגף. בצהרים אכלו „בורשץ" (חמיצה) של כרוב מתוך גיגית גדולה וחתיכת בשר — אם ניתנה — שתפשוה ביד וישר לפה, ואשרי הזוכה. רק לעתים, ביחוד בזמן התרגילים מחוץ לקסרקטין, חולקו מנות נפרדות מדוד המבשלים לתוך קלחות ברזל, שהיו שמורות אצל כל חייל על אזור העור שעל מתניו.

התמרונים בוצעו כמעט מדי יום ביומו במשך שני חודשים; בשדה, במרחק של כארבעים פרסה מהקסרקטין; צועדים במלוא החגור, הסגין הכבד המקופל מעבר לכתף, הרובה על השכם, הכדורים בחגורה מסביב לבטן, את חפירה והקלחת מהצדדים — אדם מצוייד לכל. מתאמנים בקליעה למטרה, בשכיבה, בכריעה על ברך אחת ובהישענות על השניה, בעמידה; רצים ונופלים לקרקע וממשיכים בזחילה; בחינת נופלים וכורעים ומשתחוים.

מתאמנים בדקירה בכידון שעל הרובה, אגב ריצה, וקריאת „הורה", מחזיקים הרובה ברוחב, בשתי הידים, ודוקרים, אגב תנופה קדימה ביד ימין, במטרות, שקי קש גדולים במדת גוף אדם, הקשורים לעמודים; משתדלים לפגוע בגובה החזה, או הבטן, בחזקה, שיחדור הכידון עמוק ויזיז את המטרה, שתהי הדקירה יעילה; חייל לרצוח יולד.

ועם ערב חוזרים לקסרקטין, דרך ארוכה וכבדה, עייפים ורצוצים; שורות ארוכות של רביעיות, כתף נוגעת בכתף, כידון מציץ מעל כל ראש; רק רוחב הסגינים המקופלים שעל הכתפיים מפריד בין הרביעיות, והאיתים והקלחות שבחגור מקשקשים; והפלדפבל, זה, המולך בכפה בתמרונים, מצוה לשיר: „פיסינקו", חייב חייל להיות שמח ואין מקום למצב רוח; וכשהשיר אינו יוצא מהגרון היבש והשפתיים המבוקעות, יש לפלדפבל עצה, כיצד לדובב שיר ולהחיות את כל ה„רוטה" והוא מצוה: „לרוץ"; לרוץ עם כל החגור; עד שירטבו מזיעה אף המדים העבים. חמשה רגעים ריצה, ואז יפקד „נוח!" ויחזור שוב על הפקודה „פיסינקו"; וכך פעם, פעמיים, שלוש, עד אשר כולם ירננו פה אחד:

ווישלה דוניה זא וראטא	דוניה מן השער עלתה
אַ זאַ נייו סולדאט רוטה.	ואחריה היילים פלוגה.

או

סולובי, סולובי	הזמיר, הזמיר
טיוח דא טיוח	טיוח, טיוח, טיוח
סולוביושקה	הזמיר, הזמיר
ז'אלובנו פויוט.	בעגמימות ישיר שיר.

ובקסרקטין ממהרים לנקות את הרובה בשרביט־הניקוי העטוף בנעורת ובשמן, עד שיהיה הקנה נוצץ כראי, אחרת יצוה הפלדפבל: „לנקות מחדש", ותאחר את ארוחת הערב ותאכל לחם יבש ולא „בורשץ".

בילויי הצבא

הבילויים היו מועטים ופשוטים; משחקים בקלפים, בהחבא; עד שיתפשך ה„זבודני" — הוא המ"כ, או מישהו גדול ממנו; והעונש העיקרי הוא בו במקום: יתפוש את כסף המשחק ויחרימו, לעצמו כמובן, ולך טען.

מביאים בקבוק יי"ש בהסתר ועושים „לחיים"; ובימי ראשון משחקים

כביכול, ברוב עם, על המגרש ליד הקסרקטין, משחקים המעוררים גועל, בגסותם; חייל קופץ על גב משנהו, להדגים אהבת תיש ועז, וכדומה; והקהל, מכל תושבי קריוקוב הפרבר, על כל נשיו, מתאספים לראות במשחקי החיילים, ונהנים הנאה רבה; וקוראים „קוזליק", „קוזליק" תיש, תיש.

בקרמנצ'וג הקרובה היה ישוב יהודי גדול; היו מתכנסים בבתים לשיחות ולויכוחים; המרכז היה ביתו של המורה ברמן; הוא ואשתו ציונים, מורים יודעי ספר, וחיילים יהודים משתמטים תוך השמחה של ימי ראשון אחר הצהרים — לעתים ברשות, לעתים שלא ברשות, ונעלמים העירה וחוזרים בערב, לעתים, לאחר תרועות ה„זורי" *; יש מצליחים לחמוק על פני המשמר, ולהתגנב לקסרקטין ולשכב על ה„נארא"; ויש שייתפשו, וחייבים תשובה שתתקבל על הדעת, ולא, יובאו לדין; והתשובה הטובה ביותר לשאלה, היכן היית? מניין תבוא? היא: „אצל הנקבות", לרוב מפטרת היא מכל דין ודברים יתר.

יש גם מעשים הגונים בצבא; הדניפר עלה על גדותיו; קריוקוב נשטפת. אוזעקה, כולם לשורה, יוצאים להציל את התושבים; הולכים במים עד הברכיים, מוציאים אנשים, נשים וטף ומעבירים למקום בטוח; מוציאים חפצים; נתנה הפקודה: „אסור לסחוב מן החפצים"; אך „לא תחמוד" היא גזרה קשה; ולא תמיד אפשר לעמוד בפניה, וגויים פטורים מן המצוות.

המלחמה

התמרונים מקוצרים; ימות מלחמה; דרושים חיילים. המפקד הראשי ניקולאי ניקולאייביץ, דוד המלך, הוציא פקודה — „אין לחסוך באנשים; הם נולדים", ולחזית נשלחים יום יום „אשלונים" גדולים של חיילים; רכבות ארוכות מכל קצות רוסיה הגדולה, קרונות מרובים, עמוסי אנשים; כצאן לטבח יובל; הכל הולך לוולוצ'יסק, טארנופול; זוהי החזית הדרום־מערבית. חזרה באות הרכבות מלאות פצועים, וגם יהודים מגורשים מפלכי וארשה, וילנה, גרודנה; צבא הצאר נכשל במלחמה עם הגרמנים והאוסטרים, והוא נלחם ביהודים שבגבולותיו ותולה בהם את קולר מפלתו; הם הבוגדים, כביכול. ובצבא מתהלכת הבדיחה: „יש לדעת היכן שם, בחזית, נמצא השבי"; יערות פוליסיה ואוקראינה, סביבות פינסק; בארנוביץ, צ'רקאסי, אומאן, שוקקים מהמוני עריקים, המוני חיילים, גויים ויהודים, עוזבים את השורות בדרך לחזית ומן החזית. אנשים יראים לנסוע בדרכים — ביחוד במקום שאין רכבות ויש לנסוע בעגלות — מפחד העריקים הגויים, השודדים להחיות נפשם. עריקים יהודים חיו בחסד המשטרה, המשוחדת. בהחבא, בשמות זרים, בתעודות מזוייפות; חיי כלבים, חיי פחד, אך התרגלו בכך.

בין היהודים פשתה גם המגפה של הטלת מומים לשם שחרור משרות בצבא במלחמה; אך גם זה לא עזר תמיד; קוראים שנתונים שונים כל כמה חדשים; בעלי התעודות הכחולות, המילואים, נקראו לשרות סדיר; תעודות ירוקות, תעודות דחייה, הניתנות לחלשים, אפסו מהמציאות. בתעודות לבנות, אי־כושר מוחלט, יכל לזכות רק אדם שהינו אינווליד ממש, או אשר שילם סכום עצום לרופאי הגיוס. והולך ורב מספר בעלי המומים בישראל, גדמים וקטעים, בעלי שבר, עקורי שניים, בעלי תבלול ולקויי־ראיה, משתעלים בדם — מרוב קבלת כדורים והרעבה — ומוכי שחין; אך מגייסים גם בעלי מום; „סימולנטים" — אומרים עליהם ומגייסים;

---

* תקיעת הצוצרה למסדר הערב לזכר חללי המלחמות.

ובכל מקום מחרפים יהודים כמשתמטים ובוגדים. מאות אלפי יהודים גויסו לצבא הצאר בימי מלחמה, ומלבד מספר קטן, שעבדו בבתי חולים כסניטרים או רופאים, נשלחו כולם כטוראים לחזית בלב מלא שנאה למלך, לרוסיה, לסביבה, בלי כל ענין במלחמה, בלי כל רצון לראות בנצחון רוסיה ולא יפלא אם רבים מהמגוייסים ערקו. אולם באופן יחסי לא היו עריקי היהודים מרובים על עריקי הגויים, אשר ערקו מפחד ומתבוסנות.

„מהפכת פברואר"

הצבא בימי קרנסקי

ביום 12.3.1917 פרצה המהפכה; שורות הצבא היו כבר הרוסות וחיילים לאלפים עזבו את החפירות בהמוניהם עם הרובים ביד זמן רב לפני כן, והסתדרו ביערות. עם המהפכה יצאו מהיערות, מזוקנים ופרועי שער, שודדי יער ודרכים.

דברי המהפכה הנסיך לבוב, מיליוקוב וקרנסקי קראו לצבא להחזיק מעמד; אולם לא הצליחו. הפטריוטיות של מיליוקוב, אשר חלם עוד על נצחון, ואשר קראו לו „מיליוקוב דארדאנלסקי", על שאיפתו לכבוש את הדארדאנלים ואת קושטא, לא עזרה הרבה, וגם נסיונו של קרנסקי לחדש את הצבא לא הצליח. אולם תקופה זו של שלטון קרנסקי וההתכוננות לאספה המכוננת הראשונה, היתה תקופה של התעוררות ברוסיה, ורבים מהעריקים, ביניהם יהודים לאלפים, חזרו לצבא; היה רצון כללי להתאושש, להאמין כי ימים טובים באו; אז נתנו גם זכויות ליהודים בצבא, שלא היו כמותן מאז התקיימה מלכות הרוסים; כדוגמת הצבא האוסטרי והגרמני העלו יהודים רבים לדרגת קצינים. נתנה אפשרות גם של ארגון דתי בצבא, ובעת ובעונה אחת קם גם הארגון של הלוחמים היהודים, „ברית היהודים הלוחמים", וגם הרבנות הצבאית.

רוסיה שקקה הכרזות מהפכניות, ארגונים על גבי ארגונים, מועצות החיילים, הפועלים והאכרים, כל איש ראה מהרהורי לבו.

מינויי לרבנות הצבאית

הרב יעקב ברמן, רב וראש ישיבה ומורה בגימנסיה בברדיצ'ב, מתלמידיו של הרב ריינס ובוגר המכון למשפטים באוניברסיטה בפטרבורג (עסקן רב פעלים, מאנשי ה„מזרחי", בארץ משנת 1922), נמנה לרב צבאי ראשי בחזית הדרום־מערבית, ומושבו בז'יטומיר.

בצ'רקאסי, אשר על הדניפר, היה חיל מצב גדול, ובו מאות יהודים, ואני בתוכם — בקומנדו מס' 110.

הרב ברמן בא לצ'רקאסי, לבקר את החיילים היהודים; היתה אספה גדולה בתיאטרון; הרב דיבר על הצורך בארגון עניני הדת בין החיילים; אני — על הבעיות המיוחדות של היהודים ברוסיה; על דרישות לאומיות וציוניות, על זכויותינו כאזרחים שהשתתפו בצבא ובמלחמה, ובסיום האספה, ביום 27.8.1917, נמצאתי נבחר על ידי החיילים ונמנה על ידי הרב ברמן לממלא תפקיד הרב הצבאי בחיל המצב הצ'רקאסאי. אותו יום הוצגתי ע"י הרב ברמן בפני מפקד חיל־המצב, שר הגדוד. למחרת הוצאה לי תעודת מינוי רשמית צבאית, ממלא תפקיד רב צבאי בחיל המצב הצ'רקאסאי.

תקציב אמנם לא ניתן לי, איש גם לא שאל לכך; הייתי בד בבד עם השרות הצבאי מלמד עברית בשעורי־ערב בגימנסיה יהודית בצ'רקאסי.

מה זכות עמדה לי לזכות במנוי זה? דבר זה התברר לי רק לאחר זמן. הרב ברמן סיפר לי, כי הוא כבר הכירני מקודם. התפלאתי, לא הייתי מעולם בברדיצ'ב ובז'יטומיר, מקום משרדו הצבאי, ולא זכרתי כל פגישה אתו. אך הוא אמר לי כי היה זה בקיוב, לפני כמה חדשים, בועידה הציונית, שם שמע את נאומי על המשפט העברי כאחד מיסודות האוטונומיה היהודית, אשר עמדה אז על הפרק. וכך היה הדבר:

בקיץ 1917, כמה חודשים אחרי המהפכה של חודש מרץ, נתכנסה ועידה ציונית בקיוב, בקפה „פטקה". באו צירים מכל קצוות אוקראינה, ואני מצ'רקאסי; חייל צעיר במדים ומי שהיה כבר בארץ־ישראל; קניתי לי מקום בין המדברים. בהם יונה גרינפלד, לוריה, חפץ, קולקר, מ„צעירי־ציון"; זליקין, ד"ר סמילנסקי, במדי רופא צבאי, ופיסַרבסקי מ„עת לבנות" — קבוצה קנאית לעברית, דמוקרטית, בדרך בין ציונים כלליים לתנועת הפועלים*. היה אז צורך למצוא איזו עצמיות לגוף היהודי הגדול שבאוקראינה, בתוך מסגרת המהפכה; להביע מהו התוכן העצמי שאנו היהודים מבקשים לנו בתוך המהפכה. ה„בונד" הגדיר את יהדותו כאמצעי לנהל תעמולה סוציאליסטית באידיש וכמטרה לקיים אי אלה בתי ספר באידיש וספרות אידיש. הסיימאים דברו על תרבות יהודית חילונית, ובמה ההבדל בינם לבין הבונדאים לא נתחוור, וכן על אוטונומיה פרסונלית; יצור היולי שמצא בטויו ב„סיים" יהודי, (מעין קונגרס) או סנהדרין, המתכנס מכל קצוי עולם, בהם יהודים נחיתים, לדון ולהחליט באותה תרבות חילונית יהודית שתתקיים בגלויות, בלי השגח בגבולות עמים ובגויים לא תתחשב.

„פועלי ציון" דברו בחצי לשון על ארץ ישראל לעתיד לבוא, מרוחקת ובלתי־מחייבת, ולחמו עם ה„בונד" על הנציגות הפועלית היהודית.

„צעירי ציון", המפולגים לסיעות שונות, עמלנים, עממיים, סוציאליסטים, היו עוד ממש צעירים. טרם גבשו תורה אף מן הפה ולחוץ, והשקפה אף לעצמם;

כל המפלגות נראו כיושבות ומביטות מבעד לאשנב, לרחוב הזר, לאשר נעשה שם, ומהפשות הזדמנות כל שהיא של הופעה בין הגויים, של השתתפות במהפכה. ניהול שביתה בבית־מלאכה יהודי זעיר, הקמת אגודה מקצועית של מנין עובדים יהודים, אי אלה נוצות תפארה פרוליטריים, כזיית מעשה סוציאליסטי; היו אלה בעיקר מעשי נערות של נערים, או של אינטליגנטים רוקים, מזדקנים, מחוסרי ריחיים על צוארם ודאגות פרנסה;

מול כל אלה, המעטים אחרי הכל, ניצבו המוני עם יהודיים בכל תחום המושב על פרנסותיהם, כאשר היו, מלאכות ומסחר זעיר, חנונים וסוחרי־תבואות וסרסרים ובעלי טחנות, רבנים, שוחטים, מלמדים, ושכבה עליונה, דקה, של בעלי מקצועות חפשיים, רובם רופאים, מעוטם עורכי־דין ומהנדסים, ומספר עתונאים, סופרים ומורים מדופלמים.

לגבי רוב מנינו ובנינו של העם היתה המהפכה רק מין תרועה, מעין קול ענות, המטיל יותר אימה מאשר שמחה, יותר תוהו ובוהו מאשר תקוה. בהתחברות עם גויים — שמד; בקואופרטיבים — הרס הפרנסה; הפרולטרים — שונאי יהודים באיצטלא חדשה.

בשביל המון העם היהודי היתה הכרה במשפט העברי, בזכות היהודים

---

* ר' מאמרו של י. בילו „תנועת 'דרור' ברוסיה ובפולין", „העבר" חוב' י"ב (אייר תשכ"ה), עמ' 90—94.

לנהל חייהם לפי דיני ישראל — יסוד ממשי של אוטונומיה, גושפנקה רשמית לחיי מסורת קיימים ולמסגרת עצמית קיימת, קשר עם תוכן רב ומושרש וגם עם הלשון העברית, לשון הקודש, ועם השקפת עולם מוצקת, דתית ומנהגים קבועים ויציבים.

היה ודאי בדברי, באותה אספה, בקפה „פטקה", משום יוצא דופן והפתעה לרבים; דיסוננס לכל תרועות שופרות המהפכה; אך לגבי הרב ברמן, היה כנראה בדברי משהו המדבר מלבו ואל לבו, אשר הוא הרב, משום מה, לא נטל רשות הדבור להגידו. וזכות תורה זו שלי, בקיוב, עמדה לי, שאזכה, שלא במתכוון, בסמיכות לממלא תפקיד רב צבאי בצ'רקאסי.

ברית הלוחמים היהודים

ברית הלוחמים היהודים נולדה מתוך ההכרה, שלמרות הכל, השתתפו מאות אלפי יהודים במלחמה, היו בחפירות, נתנו קרבנות בנפש ובגוף, מאות ישובי יהודים נהרסו; והם שהנם עדיין במדים, הנם ההוכחה לזכות האזרח של היהודי ברוסיה מחד גיסא, ולזכויות העם היהודי הדורש צדק מאומות העולם, מחבר הלאומים שיתכנס לסכם את תוצאות מלחמת העולם — מאידך גיסא.

עוד טרם הוכרזה הצהרת בלפור ועוד טרם נתנה גושפנקה בין־לאומית לתביעות לאומיות יהודיות, אך הקרקע כבר הוכנה לכך והצמיחה צמח משלה. במקומות רבים קמו ארגונים של חיילים יהודים ונוצרה „ברית הלוחמים היהודים". ארגון כזה הוקם גם בחיל המצב הצ'רקאסי בד בבד עם הקמת משרת הרבנות. כיושב ראש הסניף נבחר הרופא הצבאי היהודי ד"ר סליפיאן וכסגנו נבחרתי אני. המשרה הדתית המוכרת של הרבנות והארגון החילוני — התמזגו במהרה לאחת, אם כי באופן רשמי היו שתי רשויות נפרדות. הוקמה לשכה, אליה יכלו לפנות החיילים בכל הענינים: פרטיים, דתיים וצבוריים. התקרבו ימי החגים — עסקנו בסידור מקום תפילה לחיילים ליד בית־המדרש הגדול; סודרו חופשות לחיילים וסעודות חג לאלה שנשארו בעיר.

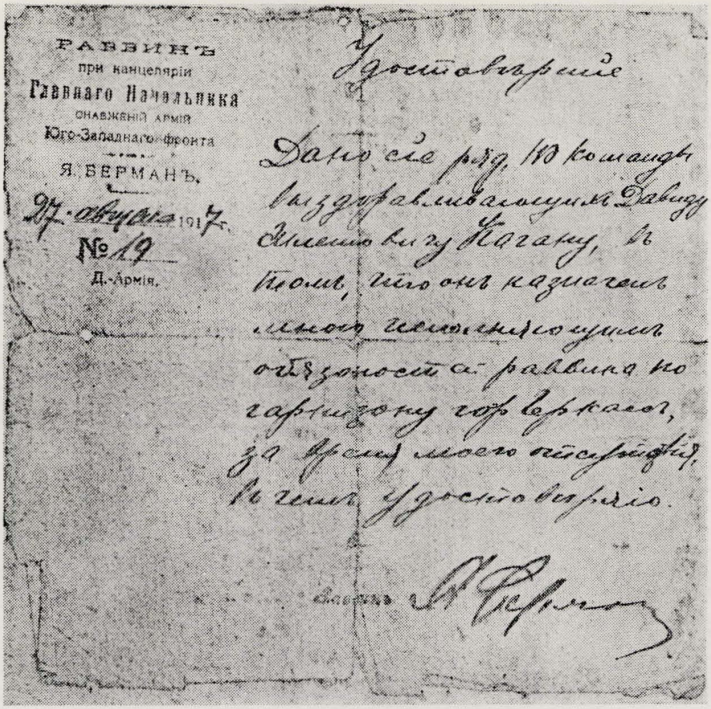
בשטח הצבורי החלה הפעולה הגדולה של התעמולה לקראת הבחירות לאספה המכוננת, שהיתה צריכה לגבש את השלטון הדמוקרטי ברוסיה. חיל המצב הפך להיות מבצר ציוני. החיילים בכלל היו גוף אקטיבי במהפכה. בכל מקום ומקום הוקמו מועצות חיילים ופועלים, והפועלים והחיילים היהודים הרגישו בחובתם ובתפקידם.

טרומפלדור ברוסיה

במחצית השניה של חודש יתי 1917 הגיע יוסף טרומפלדור מלונדון לפטרוגראד דרך אוקינוס הקרח הצפוני. הוא חלם על הקמת גדוד יהודי ברוסיה, שישלח לחזית קוקז או לחזית פרס, ומשם אולי אפשר יהיה להגיע לארץ־ישראל וללחום על שחרורה.

טרומפלדור דבר עם אי־אלה מיניסטרים של הממשלה הזמנית וחיפש פגישה עם קרנסקי, אשר היה אז שר המלחמה ונמצא אותו זמן בחזית. הוא האמין שהענין יתקדם במהירות, „ובעוד שנים, שלושה חדשים, כבר נהיה עם הגדוד היהודי בחזית, ודגלי המהפכה הרוסית, הדגלים האדומים, ודגלי התחייה היהודית, תכלת־לבן, על ראשינו" *). אולם הענין לא התקדם כה מהר ודרש הכנה, מו"מ, ממושך ומייגע.

*) מכתב של י. טרומפלדור מ־28.6.1917, „מחיי יוסף טרומפלדור", ת"א, 1945, עמ' 304.

РАВВИНЪ
при канцеляріи
Главнаго Начальника
снабженія армій
Юго-Западнаго фронта
Я. БЕРМАНЪ.
27-го августа 1917 г.
№ 19
Д.-Армія.

תרגום

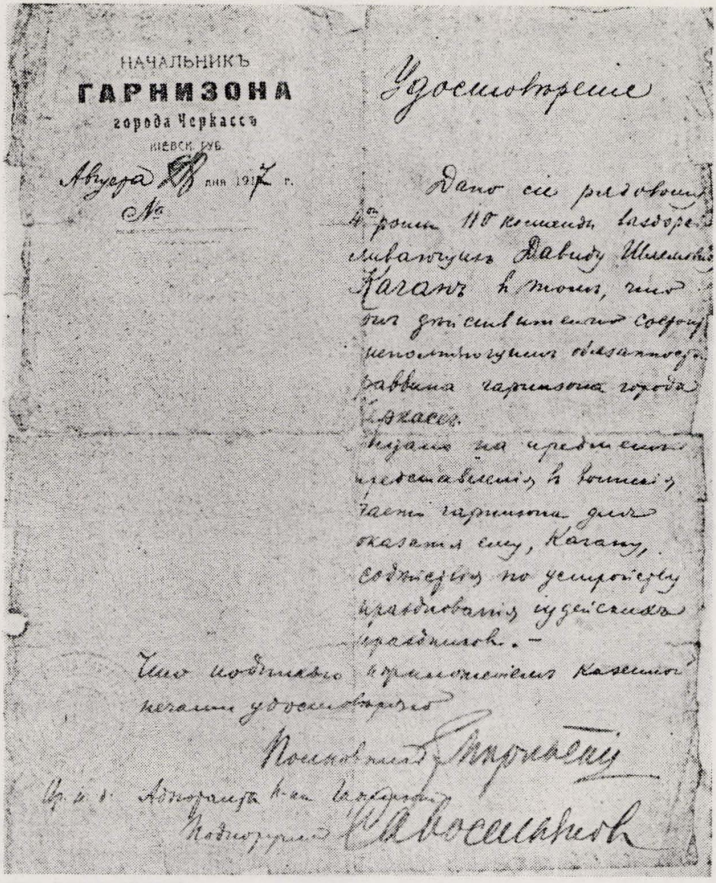
הרב
ליד משרד
המפקד הראשי להספקת הצבא
בחזית הדרום מערבית
י. ברמן

27 אוגוסט שנת 1917
מס. 19
שירות פעיל

אישור

ניתן לטוראי של הקומנדו מס. 110 של המבריאים דוד בן שלמה כהן, לתעודה כי הוא נתמנה על ידי לממלא תפקידי רב לחיל המצב של עיר צ'רקאסי, בזמן העדרי; ואת זאת הנני מאשר.

ההב יעקב ברמן

НАЧАЛЬНИКЪ
ГАРНИЗОНА
города Черкассъ
КІЕВСК. ГУБ.
Августа 28 дня 1917 г.
№

Удостовѣреніе

Дано сіе рядовому 4-й роты 110 команды Іосифу Израилевичу Давыду Шлемкѣ Каганъ въ томъ, что онъ дѣйствительно состоитъ исполняющимъ обязанности фельдшера гарнизона города Черкассъ.

Выдано на предъявителя сего, въ воинскую часть гарнизона для сказанія ему, Кагану, содѣйствія по дѣламъ службы, удостовѣренія.

Сію подписью и приложеніемъ казеннаго печати удостовѣряю

Помощникъ Старшаго

Подлинный Подписалъ Военный Фельдшеръ

מפקד הגרניזון
בעיר צ'רקאסי
פלך קיוב
28 לחודש אוגוסט שנת 1917

ת ר ג ו ם

א י ש ו ר

ניתן לטוראי של הפלוגה הרביעית של הקומנדו מס. 110 של המבריאים, דוד בן שלמה כהן לתעודה, כי הוא למעשה ממלא תפקידי הרב בחיל המצב של עיר צ'רקאסי.

ניתן למטרת הצגה בחוליות הצבאיות של חיל המצב, כדי שיותן לו, לכהן, סיוע לצורך ארגון חגיגת חגי היהודים.

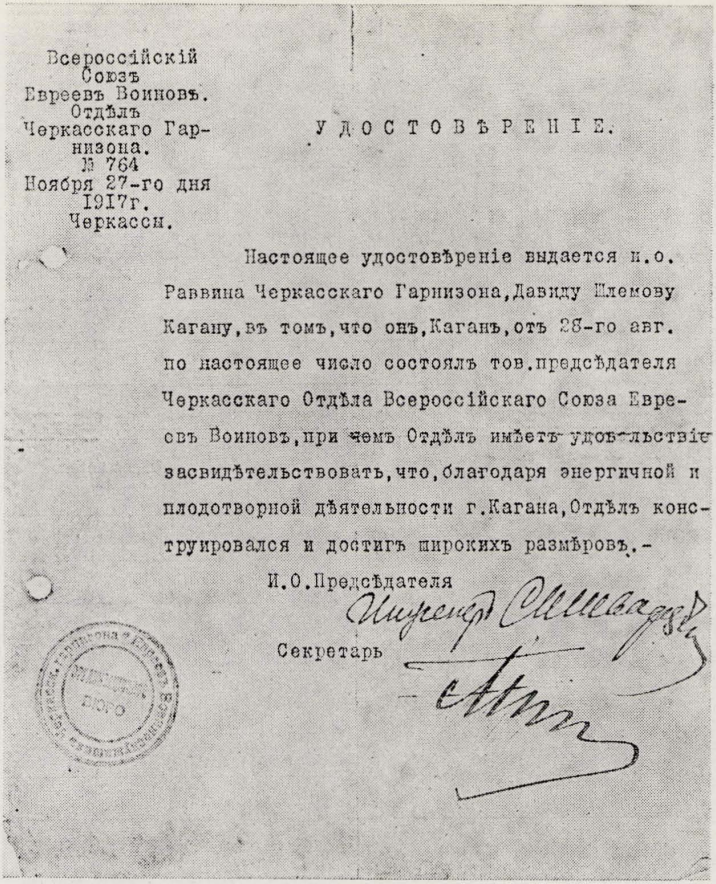
והנני מאשר בחתימתי ובצירוף החותמת הממשלתית.

חותמת
מפקד הגרניזון
של עיר צרקאסי

מפקד הגדוד
ממלא תפקיד השליש של מפקד חיל המצב,
סגן משנה

חתימה

חתימה

Всероссійскій
Союзъ
Евреевъ Воиновъ.
Отдѣлъ
Черкасскаго Гар-
низона.
№ 764
Ноября 27-го дня
1917г.
Черкассы.

УДОСТОВѢРЕНІЕ.

Настоящее удостовѣреніе выдается и.о. Раввина Черкасскаго Гарнизона, Давиду Шлемову Кагану, въ томъ, что онъ, Каганъ, отъ 28-го авг. по настоящее число состоялъ тов. предсѣдателя Черкасскаго Отдѣла Всероссійскаго Союза Евреевъ Воиновъ, при чемъ Отдѣлъ имѣетъ удовольствіе засвидѣтельствовать, что, благодаря энергичной и плодотворной дѣятельности г. Кагана, Отдѣлъ конструировался и достигъ широкихъ размѣровъ.-

И.О. Предсѣдателя

Секретарь

תרגום

ברית הלוחמים היהודים הכל־רוסית
סניף חיל המצב הצ׳רקאסאי
מס. 764
יום 27 נובמבר שנת 1917
צ׳רקאסי

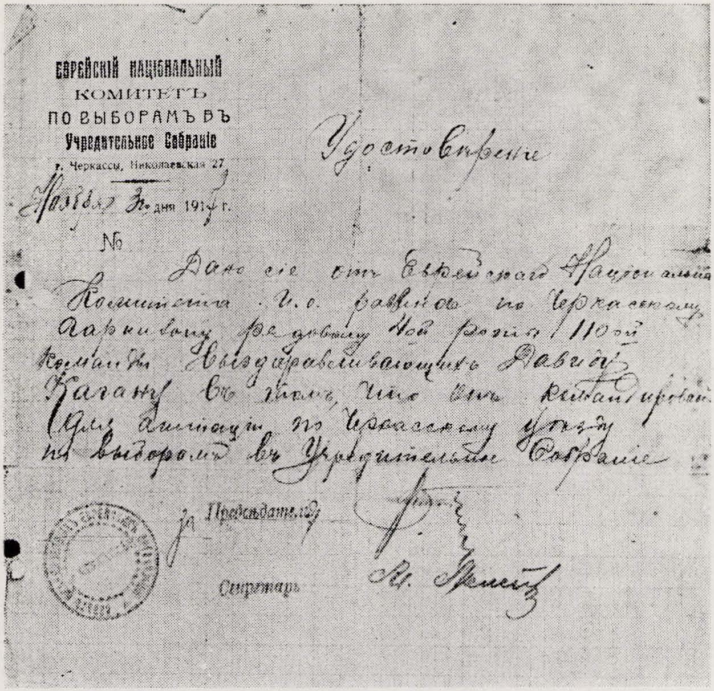
אישור

אישור זה ניתן לממלא תפקידי הרב של חיל המצב הצ׳רקאסי, דוד בן שלמה כהן, לתעודה, כי הוא, כהן, היה מיום 28 לאוגוסט עד התאריך של היום, חבר יושב ראש של הסניף הצ׳רקאסאי של ברית הלוחמים היהודים הכל־רוסית; וכי הסניף יש לו העונג לאשר, כי לרגל פעולתו החרוצה והפוריה של מר כהן, נתארגן הסניף והגיע לכלל פעולה נרחבת.

חותמת

המשרד הארגוני
של החיילים היהודים
בחיל המצב הצ׳רקאסאי

מ. מ. יושב הראש
(—) חתימה
מזכיר חתימה

ЕВРЕЙСКІЙ НАЦІОНАЛЬНЫЙ
КОМИТЕТЪ
ПО ВЫБОРАМЪ ВЪ
Учредительное Собраніе
г. Черкассы, Николаевская 27

Удостоверение

№

Председатель

Секретарь

תרגום

הועד היהודי הלאומי
לבחירות לאספה המכוננת
עיר צ'רקאסי, ר' ניקולייבסקי 27

יום 30 נובמבר שנת 1917

ניתן מאת הועד היהודי הלאומי לממלא תפקידי הרב בחיל המצב הצ'רקאסי, הטוראי של הפלוגה הרביעית של הקומנדו מס. 110 של המבריאים דוד כהן לתעודה, כי נשלח לשם תעמולה במחוז צ'רקאסי, בעניני הבחירות לאספה המכוננת.

בשם היו"ר,
המזכיר

חותמת
המועצה של הארגונים
היהודים המאוחדים
צ'רקאסי

במחצית הראשונה של חודש אוקטובר 1917 נתכנסה ועידה כל ארצית מוקדמת של חיילים יהודים — או מי שהיו חיילים, בקיוב. צעיר, בשם רוסי מובהק, יונה גוגול, היה ראש המדברים והמארגנים את הועידה.

טרומפלדור השתתף בועידה במדי סרן אנגלי, והרושם היה גדול. הוא הביא לועידה את שאיפתו וחלומו על הגדודים היהודים; על כיבוש ארץ־ישראל ע"י יהודים, על כניסה לארץ־ישראל ברגל, דרך פרס והרי אררט. הוא עצמו, אחד ממפקדי גדוד יהודי בפועל, גדוד נהגי הפרדות בגאליפולי; שבא זה לא מכבר מהחזית; וידו הקטועה מחזית פורט ארטור מלפני שנים; דמותו החסונה, וגוו הישר למרות הכל, היו ערובה של ממש לאפשרות המעש הגדול, משהו הנותן טעם לחיי חייל יהודי, צבע ותוכן לחיי ציוני; חליפין של הוד והדר לקופסה הכחולה של קרן הקיימת. „לכבוש את הארץ, את ארצנו אנו, בחזרה בכוח ובנשק, לא לקנותה שעל, שעל בפרוטות שבנדבה, שתאספנה במשך דורות".

בינתיים דובר גם על הצורך המיידי לשמור על חיי היהודים במקום, על רכושם וכבודם, בפני פורעים ופרעות בהתגוננות מסודרת וגלויה.

נתערבו יחד חלום ומעש, שאיפה וצורך, רצון והכרה, והועידה קבלה שורה של החלטות, שגבשו את הרצון המשותף של הדור הצעיר, של הלוחמים היהודים:

„לקיים את ההסתדרות הכללית של החיילים היהודים ברוסיה".

„לקיים הסתדרות כללית להגנה עצמית ברוסיה"; על הצורך בקיום הסתדרות זו לא היו חולקים; כי כולם הרגישו בפחד פן יעשו היהודים שמן המשחה בגלגלי המהפכה והשעיר לעזאזל של כל הצדדים הנלחמים זה בזה.

הוחלט גם לדרוש מהממשלה הזמנית להקים משרת קומיסאר לעניני החיילים היהודים ברוסיה. לקומיסאר הוצע יוסף טרומפלדור.

בתעמולה

„ברית הלוחמים היהודים" בצ'רקאסי לא הסתפקה בתעמולה בלבד; היא פעלה באקטיביות בבחירות בעיר ובכל הסביבה. ההסתדרות הציונית שבצ'רקאסי ראתה בשמחה ובברכה התעוררות זו. היקף הפעולה הלך וגדל, מתחילה בצ'רקאסי וסביבתה, ולאחר מכן — עד גורודישצה, שפולה, זוניגורודקה, טאלנויה, אומאן; היו ימי מלחמה, קיץ וסתיו; רכבות מסודרות לא היו. צ'רקאסי נמצאת בצידה של מסילת־הברזל לילייאבטגראד, סמוך לצומת בובריניסקויה. אומאן נמצאת בדרך לאודיסה, בצד, בענף הרכבת מתחנת הצומת קאזאטין; גורודישצה בדרך לקיוב, מעבר לצומת צויטקובו; ובין צויטקובו לקאזאטין, שפולה, זוניגורודקה, טאלנויה, ובכל צומת צריך לחכות שעות לרכבת מקשרת. אך מי ישגיח בקטנות של סבל דרכים; ומי אמר כי אי אפשר לנסוע על פלטפורמה פתוחה ברכבת משא, כשאין רכבת נוסעים. המהפכה קוראת ויש לעשות ותואר הרבנות הצבאית מחייב; תעודת הנסיעה נכתבת בלשון צבאית: „הרב הצבאי נוסע בפקודה ובעניני הבחירות לאספה המכוננת", וזה מעורר דרך ארץ, ומפלס דרך כל שהיא.

בצ'רקסי גופא, אספות כמעט מדי ערב. התיאטרון הצ'רקאסי, בית המדרש הגדול, הגימנסיה היהודית — משמשים מקומות כנוס.

צ'רקאסי עיר של אוכלוסיה יהודית גדולה; עיר מסחרית על נהר הדניפר. אין הדניפר נזכר אמנם בתנ"ך, אך אניות גדולות עוברות עליו על פני ערים גדולות: קיוב, צ'רקאסי, קרמנצ'וג, ניקולאיב, חרסון; ולכל אחת מהן — נמל,

המשמש סביבה חקלאית גדולה ובתי חרושת לסוכר וטבק; בתי החרושת של סוכר, כוהל או טבק באוקראינה רובם של יהודים היו; ברודסקי, הלפרן, זייצב, פולישוק, זאריצקי (לטבק) ואחרים. הפועלים אמנם היו רובם ככולם גויים, אך ליהודים היתה פרנסה על ידם. יהודים היו בעלי רפתות גדולות לבקר שהוקמו ליד בתי החרושת לסוכר, היו סוחרים בנופת הסוכר (מליאס) ובפסולת הסלקים (ג'ום) ששמשו מאכל לבקר. ויהודים היו הפקידים במשרדים ובסידור העבודה במחנות הפועלים הגדולים, שהועסקו בבתי החרושת וברפתות. בית החרושת לטבק וסיגריות של היהודי זאריצקי בצ'רקאסי, שייצר את הסיגריה העממית וגם הרבה טבק ו„מאכורקה", היה ידוע בכל רוסיה.

לצ'רקאסי — עטו התעמלנים של כל המפלגות; חזרו ובאו פעמים רבות, אסתר וזוק מה„בונד", קנדז'רסקי מ„פועלי ציון", אשר הגיע לרוסיה עם המהפכה; יעקב לשצ'ינסקי מה„ס.ס."; אף „צעירי ציון" שלחו הנה תגבורת, את אליעזר קפלן, וישראל ריטוב, אך המלאכה נפלה על ציוני המקום — הסוחר כרומצ'ינקו והסטודנטים אורטברג, חב"ד ולמפרט והרב מטעם מר זילברמן והצעירים ממשפחות דוביץ, זלוצבסקי, קיטאיגורודסקי, לנסקי, שפיר, שתי גננות מבית מדרשם של אלתרמן והלפרן, אחת מהן מרת פוליה רכטר (עכשיו אלמנת האדריכל זאב רכטר מתל־אביב), שבאו מרחוק והקימו גן ילדים עברי בעיר; רופאת השניים פאניה רייז ואחיה; וכמציאה מהשמים, נפלתי אני להם, פתאום, „רב צבאי" מוכתר, וחניך הסמינר למורים בירושלים, מציאה שלא תסולא בפז בימי תעמולה. ועוד זאת, שהייתי כמעט פטור מדאגות פרנסה ויכול להתמסר לתעמולה, ולרשותי ציבור חסידים נלהבים, ציבור חיילים יהודים מסורים ויקרים, שעצם העובדה של ארגון לוחמים יהודים ורב צבאי, היתה עבורם מעין סימן של גאולה. הם דאגו להאדיר את כבוד הרבנות; מנעו ממני למלא תפקידים בפלוגה, שלא להוריד את כבוד המשרה; דאגו לי למגפיים טובות, כלקצין, ולתקן לי את הסגין שיהיה לו מראה הוגן. היו נמצאים תמיד ליד הלשכה בתורנות שבהתנדבות למלא כל שליחות בעניני המשרה או בעניני התעמולה הציונית.

האספות היו מרובות; הנוהג של הימים היה ויכוחים באספות, כל המפלגות יחד; לא חשוב מי קורא את האספה ולאיזו מפלגה משתייך הפותח. אותם ימים נקראה הועידה הציונית הכל־רוסית בפטרוגרד. בין שאר ההחלטות נתקבלה שם ההחלטה כי השפה הלאומית של העם היהודי היא עברית. ליותר מזה לא היה צריך לכל המפלגות האחרות. אף המפלגות הציוניות „פועלי ציון" ו„צעירי ציון" לא הרגישו בנות, וההחלטה הפכה למשל ולשנינה בכל אספות התעמולה נגד הציונים, ה„קונטרר־ריבולוציונרים" המטמטמים את ההכרה הפוליטית של המוני העם היהודים, בחלומות ובספורי בדים.

על במת התיאטרון בצ'רקאסי נאם יעקב לשצ'ינסקי, איש הס.ס., בלעג על חלומות הציונים, הוא הבטיח אינדוסטריאליזציה של הערים והעיירות באוקראינה; יבנו בתי החרושת, היהודים יהיו פועלים, תהיה פרודוקטיביזציה, פרוליטריזציה של היהודים. שוב לא יהיו יותר מנחם־מנדלים.

הגיעה שעתי לענות, ואני עושה אתו חשבון: לבית־החרושת לטבק של זאריצקי היהודי אין הפועלים הגויים נותנים לפועלים ולפועלות יהודים להיכנס; בכפר מותר ליהודי לגור, אולם שום יהודי לא יהין לבוא לכפר אם חפץ חיים הוא. ביערות הקרובים יש כמקודם סוחר עצים יהודי, אולם לקבוצת חוטבי עצים אי־אפשר להסתדר. אנשי הכפרים הגויים תובעים את כל העבודה לעצמם, לז'ידים

אין מקום. בנמל בצ'רקאסי אין סבלים יהודים; ואני מסיים דברי באוקטאבה רמה. ובכן מה ההבדל בין החלומות שלך ובין אלה של הציונים? לציונים חלומות על אכרים על אדמת ישראל מתחת השמים הכחולים של ארץ ישראל, ולך הכלכלן. חלומות הנגררים על פני ביצות אוקראינה בין צ'רקאסי, שפולה וגורודישצ'ה — שלושה סימני דרך: המקום בו אנו עומדים, עיירת מולדתי ועיירת מולדתו של לשצ'ינסקי, המהוות כשלוש נקודות של משולש מיושב יהודים בהרבה עיירות הטובעות בבוץ בימות הגשמים.

רעם מחיאות כפיים — החיילים צוהלים. הרב הציל את המולדת. „נאַשה בירוט" („אנחנו המנצחים").

למחרת אספה שנייה, בבית המדרש. נואמים מעל הבימה המורמה ליד ארון הקודש. אני מפלס לי דרך למקום הנואמים המוקף אנשים רבים. חסידי המפלגה העורכת את האספה אינם רואים כנראה, בעין טובה את קרבתי ומשתדלים לחסום לי את הדרך; בלי אומר ובלי דברים, רק נדחקים זה לזה כחומה חייה ודוחקים את רגלי. מישהו מהצד קרא: „מע שלאַגט דעם רב", ובין רגע הופיעו כתריסר חיילים והבמה טוהרה. הם, החיילים, לא יתנו את רבם לפגיעה.

אני נוסע לאספה לגורודישצה, עיירתם של הלשצ'ינסקים, יעקב לשצ'ינסקי, הס.סאי, הכלכלן; יוסף לשצ'ינסקי, „כמורנער" אחיו, פונה לשצ'ינסקי — בן־דודם, אנרכיסט. אני מחכה להתקפה נגדית, אך הכל עבר בשלום; נקראה אספה גדולה, בחוץ. אני נואם מעל גזוזטרא של בית. כל העיירה מתכנסת, מחיאות כפיים. רב צבאי, לאו מילתא זוטרתא. באים לראות ולשמוע, מהלשצ'ינסקים לא פגשתי איש; לא היו כבר בגורודישצ'ה. מתלמידיהם לא הופיעו, נראה אין נביא בעירו. התאכסנתי במלון סלוצקי, ושם פגשתי את הסופר האידישאי דב בער סלוצקי, בן בעל הבית, בעל שפם עבה; הוא לבש מעשה אינטליגנט, עשן מקטורת א לה פרץ, שחק שח עם מישהו, וזמר בחשאי „מאכט רש"י, מאַכט רש"י, מיט די זייטען". היתה זו כנראה חריפות רבה של בעלי תרבות אידיש המהפכנית.

הגיעה השמועה על הצהרת בלפור; כרוח סערה עברה במפרשי הצבוריות היהודית. הציונים הרימו ראש. חזקה התעמולה; אך פתאום באה שמועה כי בארץ־ישראל פרצו מהומות; הערבים מוחים נגד ההצהרה.

השמועה הגיעתני בשבת בבוקר, כאשר באתי לבילוזיריה הקרובה לצ'רקאסי וסמילה. פני הציונים חפו, תקף פחד: האם לקיים את האספה? נהיה ללעג; יאמרו לנו: „הנה ארץ ישראל שלכם; פוגרומים". אנשי המקום מביטים אלי בעינים מלאות צער, ואני מכריע לקיים את האספה. אני מתחיל נאומי מהידיעות הרעות שהגיענו. אינני מרגיע, אני דורש קל וחומר; אם בארץ ישראל כך, כל עוד שאנו שם מיעוט, בין הגויים לא כל שכן. אין פתרון ליהודים אלא בביתם הם, בשלטונם הם, ועל כך יש להלחם. אין זה נופל מהשמים! הקהל מתעודד. רעם מחיאות כפים. צעירים וצעירות מסובבים אותי. נצחון על כל שונאי ציון.

„מהפכת אוקטובר"

התפוררות הצבא של קרנסקי

לצ'רקאסי מגיעות השמועות על מהפכת אוקטובר; בעיר משתרר אי־שקט; אנדרלמוסיה; כנופיות. הקומנדנט של העיר קורא לאספה את בני העיר לדון על הגנת העיר בפני התפרצות כנופיות. החילות הסדירים רופפים; השם בולשביקים אף הוא אינו מקובל עדיין. הוא פונה אל הרב הצבאי שיתן ידו להגנת

העיר להציב משמרות של חיילים יהודים במבואות. אנו נענים ובעיר משתרר שקט זמני. אך מצב זה אינו מאריך ימים. טרוצקי שר החוץ הכריז בועידת ברסט־ליטובסק, במו"מ עם הגרמנים — „לא שלום ולא מלחמה", והצבא מתפורר לחלוטין, אין מי שיחזיקו, אין מי שיכלכלו. אני מתפרנס מהוראה עברית בשעורי ערב בגימנסיה, אם כי הנני עדיין במדים. המשכתי לעבוד עד סוף נובמבר בצ'רקאסי. הרבנות הלכה ודעכה, החיילים מתפזרים, אין צורך אף בתעודת שחרור, אפשר ללכת, ודי. התעמולה לקראת האספה המכוננת עוד נמשכת, אך צל הבולשביקים כבר נטוי על כל רוסיה, וקבוצות וכנופיות קונטר־ריבולוציוניות הולכות וקמות. בא אני להיפרד ממפקד חיל המצב. הורי עברו כבר מראשית מהפכת מרץ למוסקבה, ואני מתכונן לנסוע אליהם. המפקד פונה אלי: ובכן, גם אתה עוזב? ואיננו מוסיף. הוא איש צבא ותיק. יודע הוא כי אין טעם לעכב אותי. ודאי הוא עצמו אינו יודע מה יהיה אתו בימים הקרובים. אנו נפרדים וחסל פרשת רבנות צבאית.

סניף „הברית הכל־רוסית של הלוחמים היהודים" בצ'רקאסי עוד ממשיך בפעולה והוא מוציא לי ביום 27.11.1917 תעודה על שרות בתפקיד רב־צבאי וחבר יו"ר של הסניף הצ'רקאסאי של „ברית הלוחמים היהודים הכל־רוסית".

במחצית דצמבר 1917 אני מגיע למוסקבה.

גדודו של טרומפלדור

ביום 14.12.1917 קבל טרומפלדור את הרשיון ליצירת הגדוד היהודי הראשון Первый сводный еврейский отряд התחיל להוציא חיילים וקצינים יהודים מיחידות צבא שונות ולסדרם בגדוד, שגודלו היה צריך להיות בטליון, אלף איש, ועיקר מטרתו להילחם בפרעות הנערכות ביהודים. הוא ניסה לקרוא גם לועידה של חיילים יהודים בחזית הצפונית, אולם כבר ביום 13.1.1918 עמד הגדוד בפני התפוררות ומאז היפנה טרומפלדור את פניו לארגוני ההגנה העצמית ולהחלוץ.

במוסקבה היהודית

מוסקבה הקדושה, הפראבוסלבית, בעלת שלוש מאות פעם שלוש מאות הפעמונים, בעלת הכנסיות והקאפלות בכל פינת רחוב, האסורה ליהודים, ממנה גורשו פעמים רבות, הפכה עם ראשית מלחמת העולם הראשונה וגרוש היהודים מחבלי הספר למקום משיכה להמוני יהודים, ובנפול הצאר, רבו היהודים בתוכה, והיה בה מרכז יהודי תרבותי גדול וחשוב.

בבית הכנסת המרכזי היה הרב יעקב מזא"ה דורש כמעט מדי שבת ובעיקר מדי שבת ראש חודש. והוא היה מושך המוני יהודים, גם לא חרדים, לשמוע דרשותיו, שהיו מקור תורה וחכמה, ציונות ולאומיות ועניני דיומא.

בסמוך לבית הכנסת המרכזי, באותה סמטה סוליאנקה, בבנין מס' 7 היה המרכז הציוני לגליל מוסקבה; כאן שמשו בוריס גולדברג, איש וילנה שהיה בה הנה מפעם לפעם מפטרוגראד, המשורר לייב יפה ומזכירם זלמן טראוב. הנואמים הציוניים, החשובים של אותו זמן במוסקבה היו אלכסנדר גולדשטיין וחיים גרינברג. שניהם נאמו רוסית; סגנונו של גולדשטיין היה שוטף, מלא פטוס ומושך המונים. חיים גרינברג, היה עצור בדבריו הנאמרים בכבוד ראש ובחתירה לבסוס העיוני ואידיאולוגי של הציונות.

העתון הציוני העיקרי „ראזסויט" הופיע אמנם בפטרוגראד ושימש מעורר ליהדות הרוסית כולה, אך ההמון הציוני וקוראי ה„ראזסויט" חיו במוסקבה:

אידלסון, פסמניק, ב. גולדברג, לייב יפה, אליניקוב, קליבנוב היו קובעי מצב הרוח הציוני — בעם; והם בקרו קרובות במוסקבה. מפסמניק למדו צעירים גם הגדרות כלכליות, ודוקא הוא הרחיק לצד הימין ומתוך ניגוד לשמאל התרחק גם מהתנועה הציונית וביחוד מהנוער הציוני.

בסוליאנקה 7 היה גם המרכז לנוער, ל„צעירי ציון", בראשות גרובמן ושניאור אהרונוב וייבדל לחיים ארוכים המהנדס מר לוי דובקין (היום — בקרית־חיים). כאן נוסד המשרד המרכזי (צ. ב.) של „החלוץ", שחבריו הראשונים היו, שושנה בוכמיל, מחברות „פועלי ציון", (אם כי בעלה יהושע בוכמיל היה ציוני כללי ומאנשי הרצל), י. ד. זילבר, חייל אוסטרי שנפל בשבי ברוסיה, אבנר גרושוב, א. גלובוס, דוד כהן — חמשת הפעילים ב„חלוץ", ללא מנדט מפלגתי, אליהו מונציק־מרגלית ב"כ „צעירי־ציון" ויוסף טרומפלדור.

בהרכב זה היו שלושה אנשי ארץ ישראל: אליהו מונציק, יוסף טרומפלדור ודוד כהן, כעין ערובה לפעילות ועדיפות ארץ־ישראלית. בסוף ספטמבר 1918 חודש המרכז וחבריו היו י. טרומפלדור, שניאור אהרונוב, ב. בקליישציק, (ישראלי, עכשיו חבר עין־חרוד) ודוד כהן.

ובמוסקבה אז גם מרכז עברי וציוני גדול. משה קליינמן הוציא עתון יומי בעברית, „העם", ודוד פרישמן, בהוצאת אברהם יוסף שטיבל, את כרכי „התקופה" הגדולים רבי התוכן, והיצירות הגדולות, מקוריות ומתורגמות; הזמרים הר־מלח (גוריב) ופרידמן לבוב היו זמרי העם היהודים שערכו קונצרטים באידיש.

עם ערוב השמש של תקופת התעוררות זו קמה גם הבימה — תיאטרון עברי אמנותי במוסקבה, בהנהלת נחום צמח ובהדרכתו של ואכטאנגוב. שושנה פרסיץ קיימה את הוצאת הספרים העברית „אמנות" במארוסייקה 13, רובה לנוער ולילדים. בהדרכתו של ד"ר שמואל אייזנשטדט; הוקם גם מועדון של „פועלי ציון"; בין מבקריו, הסופר נתן גרינבלט (גורן) ודוד ורדי, שערך מפעם לפעם נשפי קריאה ומשחק, וביים דמויות יהודיות לשמחת הקהל; ובין דבריו — זרובבל וקנדז'רסקי, שהגיעו מאמריקה עם המהפכה.

ההמון היהודי

היה במוסקבה ציבור יהודי גדול, מגוון, ער וציוני. יהודים תושבי מוסקבה, מהם רבים פליטים מפולין, שחיכו לבוא הזמן לחזור; והיו הרבה מבקרים מהסביבה, ואף ממרחקים, שבאו למוסקבה לקנות סחורה, מעט מנופקטורה, בדים, ולמכור בה שק קמח. גדל אז המסחר המוסתר, המובא בשקים, ומוצא בשקים — „מישוצניקי". כל עושרה ושבעה של רוסיה נעלם בבת אחת והכל נמכר ונקנה, הובא ונשלח בחבילות („פוסילקי"). במקום משרדי המשלוח הגדולים ששלחו והביאו סחורות ממוסקבה ואל מוסקבה בקרונות גדולים של אלף פוד המטען, קמו משרדי החבילות הנשלחות לא על ידי הרכבות, כי אם על ידי הדואר.

המהפכה, החופש, הביאו הרבה רוח, מלל ונקיון שניים.

השתקעותי במוסקבה

מצ'רקאסי קבלתי טלגרמה, כי מחכה לי משרת מורה לעברית בגמנסיה היהודית, משרה שלמה ומשכורת יפה, אך השהיתי תשובתי, כי לא היה לי הרצון לעזוב את בני משפחתי, וגם את מרכז החיים התרבותיים הכלליים והיהודיים. גם סכנת דרכים השפיעה.

לא עברו ימים מרובים והחלו מלחמות בין הכנופיות שבאוקראינה ובין הבולשביקים שברוסיה הגדולה. השלטון עבר מיד ליד; לפתע הגיעתני השמועה: כנופיה פרצה לצ'רקאסי; נכנסה לגן הילדים העברי, בו היו מתכנסים הציונים, והוציאה את כל הקבוצה: כרומצנקו, אורטנברג, חב"ד, הרב זילברמן ואחרים וירתה בהם. נסתם הגולל על צ'רקאסי שלי.

סניף „ברית הלוחמים היהודית" במוסקבה

בימים הראשונים לבואי למוסקבה בקרתי בסוליאנקה 7, במרכז הציוני, וקראתי מודעה כי נקראת אספה של חיילים יהודים בשרות ומשוחררים. הלכתי לאספה; שני קצינים צעירים, אלכסנדר וילנסקי ומ. גרשמן נהלו את האספה. הם דברו על הצורך להקים סניף של „ברית הלוחמים היהודים" במוסקבה; הקצינים היו צעירים ומדיהם טרם נתישנו. בין מרץ לדצמבר עברו רק 9 חדשים, אך שרותם בפועל כבר נגמר.

באספה היו אנשי מפלגות שונות. אנשי ה„בונד" חלקו על הצורך בברית הלוחמים היהודים; כל הענין הזה למה? המלחמה נגמרה, נעשתה המהפכה; לא ישא גוי אל גוי חרב. לשם מה ארגון חיילים יהודים? מה תביעות יש להם, מחוץ למהפכה, מחוץ לעם הרוסי? נאמתי גם אני על דרישות עם ישראל; עוד טרם נכרת השלום; עוד טרם הוצבו גבולות עמים וארצות; יש דרישות לחיילים היהודים, בשם עמם. ולעם ישראל, בשם בניו החיילים שהשתתפו במלחמה, יש תביעה לארץ־ישראל; לזכות יהודים להגדרה עצמית בגולה; החייל היהודי רשאי לתבוע, טרם פשט את מדיו, כל עוד הנו יכול להוות גוף מלוכד; האולם הריע כף. איזו בחורה נלהבת חבקתני ונשקה לי על פני; היתה זו נדיה מכליס־לדזינסקה (לאח"כ תושבת חיפה ועסקנית ויצ"ו שנים רבות). בסוף האספה הוקם הסניף של ברית הלוחמים היהודים במוסקבה ונבחרה הנהלה: אלכסנדר וילנסקי, מ. גרשמן ואני. נבחרתי למזכיר הסניף; קבלנו מעון גדול בסוליאנקה 8 מול המרכז היהודי; הקמנו משרד ומועדון. כבצ'רקאסי, היתה גם כאן ההשפעה הדדית, משני צדי הרחוב, מהמוסד הציוני על הברית, ולהיפך.

הקרבות ברחובות

החלו הקרבות בין הבולשביקים לבין מתנגדיהם בחוצות מוסקבה. מאסרים, שוד. וילנסקי נעלם. זכורני, ערב אחד יצאנו מאספה. הוא הרגיש פחד ובקשני ללוותו עד התיאטרון הגדול. דומני היתה שם אספת קצינים. הלכנו יחד ונפרדנו על מדרגות התיאטרון. הוא אמר לי כי הוא חרד לעצמו. יותר לא ראיתיו. רבים נעלמו כמותו, במדים ובלי מדים. השם „בוטירקה", שם בית הסוהר הידוע במוסקבה, ואח"כ לוביאנקה, מקום הצ'ק"א („צ'רזויצ'אייקה"), נעשו שגורים על כל פה ומטילים פחד. השלטון הבולשביסטי הלך והתגבר תוך הטלת מרותו בכוח; היו ימים של יריות בלתי פוסקות ואי אפשר היה לצאת לרחוב.

במוסקבה היו הרבה בתים אשר הכניסה אליהם דרך שער גבוה לתוך חצר, ובחצר כניסות לדירות המשתרעות כמין חית מסביב, מעין מבצרים סגורים, ואנשים מסתתרים בה ומחכים בפחד, מציצים מבעד חור המנעול של השער לרחוב, לדעת מה נעשה שם.

מבצר כזה היה הבית מס' שלושה עשר ברחוב מארוסייקה; כאן, באחת הדירות, בקומת מרתף, התגוררה משפחתי, בדירה סמוכה משפחת אלישיב, אמו של

הסופר „בעל מחשבות", והסבתא של הקומיסר העממי שטיינברג, יהודי חרד, מניח תפילין וראש מדברים במפלגת הסוציאל־ריבולוציונרים השמאליים, אשר שיתפה אז פעולה עם השלטון הבולשביסטי. היו גויים מתלוצצים ואומרים: „מה הבדל בין הקומיסר שטיינברג ובין תרנגולת? הוא מניח תפילין והיא מניחה (מטילה) ביצים". כאן היתה גם הוצאת הספרים העברית, „אמנות" של מרת שושנה פרסיץ.

בשליחות ציונית

ראשית חודש מרץ 1918; עוד החורף במוסקבה בכל תקפו; ואני טרם מצאתי לי ענין לעסוק בו ממש; הועד הגלילי של ההסתדרות הציונית במוסקבה מטיל עלי שליחות תעמולה לסביבות אוריול, לערים ילץ ולבני, שהיו בהן קהילות יהודיות ניכרות, פליטים מפלכי הספר שגורשו בראשית המלחמה.

אבי מבקשני לדאוג במקומות האלה למצות לפסח ההולך וקרב. בקהילות קטנות יש קמח ובודאי אופים מצות. לילץ עוד טרם הגיעה המהפכה, אך הנה באו קבוצות חיילים חמושים שהתהלכו ברחוב, כאילו באו לארץ כבושה. חנונים ניסו לסגור חנויות מחשש עין רעה; החיילים מעמידים אנשים ובודקים אותם. אני לבוש עדיין מדים ונירותי בסדר, איש צבא, טוראי. גם כתב הרבנות לא נראה בנירותי הרשמיים, על כך יש לי תעודות נפרדות. אך הסגין שלי אינו נראה בעיניהם. יש לי כתפיות, אמנם לא של קצין, אך כתפיות בכל זאת, והם גוזרים לי את הכתפיות מעל כתפי. אינני מתנגד. יהיו כתפיותי כפרתי; ובלבי אני מברך ברכת הגומל, שיצאתי בשלום.

קיימתי שליחותי. אספות ציוניות, נאומים, שאלות ותשובות, על אשר ברוסיה — במדה שאני יודע מה לענות, ועל אשר בארץ־ישראל — שם הבית הלאומי, מה שאפשר לדעת ממרחקים, ועל מה שאפשר לחלוב מתוך לב טוב של ציוני וחבר „חלוץ", ואיש ברית הלוחמים היהודים. חזרתי למוסקבה עם שתי מזודות. הבאתי מצות לפסח לשמחת אבי; אך דומני לכששמע על הכתפיות — שמח לראותני חי יותר מאשר על המצות.

שלטון הפרוליטרים

במוסקבה עורכים „ימי העניים" дни бедноты שיירות עוברות מבית לבית ומוציאות כל אשר נמצא בתוכם; לבוש ורהיטים ותכשיטים ומצרכי אוכל. סוחבים אם למקומות הרכוז, משם יחלקום אולי לעניים, ואם כל איש ואיש לביתו, מי שיש לו עמדה כל שהיא — לוקח, וכל שידיו מיובלות יותר והפנים גסים יותר ומעידים על עצמם כי מדלת העם הם, דלת תרתי משמע, הייחוס גדול יותר והבטחון גדול יותר ואין פחד ואין מתנזרים, עבדא בהפקרא ניחא ליה.

אור מציון

יהודים מתחילים לדאוג; יש אמנם רשות לגור במוסקבה, אך נראה, כי זוהי ישיבה על גבי גחלים, וללכת אין לאן.

בשעת צרה נראית מרחוק שמש ארץ־ישראל; אולי? ויש גם פתח תקוה. מפה לאוזן נמסרת שמועה: השגרירות הבריטית בפטרוגראד נשארה בלי כסף, הקשר עם לונדון כמעט בלתי־אפשרי. השגרירות פנתה לציונים, הלא הם בני בריתה, אנגליה מבטיחה להם בית לאומי בארץ ישראל. יהודים הרוצים להעביר כסף לארץ־ישראל יש להם הזדמנות, הם מוסרים את כספם לשגרירות הבריטית

בפטרוגראד באמצעות המרכז הציוני, ומקבלים העברה, שטרלינגים לבנק אנגלו־פלשתינה ביפו, וכולם יוצאים ברוח. השגרירות משיגה כספים, היהודים מצילים את כספם, העלול להיות נגזל ע"י הבולשביקים, או להפסיד את ערכו עד שלא יהיה שוה כלום, וארץ ישראל תושע. יהודים יעבירו לשם את כספם ויוכלו לבנותה. המטפל בענינים אלה הוא בוריס גולדברג; השם גולדברג רוכש אמון; י. ל. גולדברג ואחיו בוריס גולדברג ידועים ליהודים רבים, ציונים ואינם ציונים, כיהודים עשירים וציונים טובים ואנשים ישרי לב. אך הענין נשמר בסוד, ומגלים רק למי שאפשר לסמוך עליו כי לא ישתמש בסוד לרעה וכי הוא עצמו מעונין להעביר כספו לארץ־ישראל. אבי מכיר את משפחת י. ל. גולדברג, הם נפגשים באספות ציוניות במוסקבה לעתים קרובות, והסוד מתגלה לו. הוא נוסע לפטרוגראד ותמורת כמה עשרות אלפי רובלים הוא מביא פתק קטן, עליו כתוב כי הועבר לזכותו בבנק אנגלו־פלשתינא ביפו סך 1080 שטרלינג. אוצר שלם, בו בנה את"כ אבי את אכזותו בבנימינה. עם שובו מפטרוגראד הוא מתחיל לחתור לארץ ישראל, ולשם כך צריך לפנות דרומה אל חוף הים.

בשרות האזרחי של הבולשביקים

בינתיים צריך גם להתפרנס; בעזרת המשורר ליב יפה ומשפחת יהושע ורוזה בוכמיל אני משיג איזה שעורים לילדים בעברית, אך זה אינו מספיק; אני קורא מודעה, כי המחלקה לעזרה סוציאלית במוסקבה מחפשת עובדים; אני פונה ומתקבל למשרה של מדריך בהקמת בתי ילדים Инструктор по устройству детских домов מנהלת המחלקה הסוציאלית כולה, חברה איבאנובה, פועלת לשעבר באחד מבתי החרושת; היא בולשביקית קנאית, אולם בקושי תדע קרוא וכתוב, אך היא פרולטרית; היא כבר לובשת מעיל קאראקול נפלא, גדול ושחור היורד עד לקרסוליה, היא כבר עשתה נקמה בבורגנים ופארה את מעמד הפרולטריון.

ארגון בתי הילדים, זה אומר, ארגון מחדש של כל בתי המחסה לילדים („פריוטי") בעיר מוסקבה. שנים עשר היו כאלה; הילדים שבהם, היו מתינוקות שהרימו אותם רק תמול שלשום ברחוב („פודקידיש") עד בחורות מבוגרות. ביניהן, אולי, האמהות של אותם התינוקות האסופים.

חברה איבאנובה משאירה לי את הארגון; אתה, היא אומרת, מהיר כתיבה יותר, ואני מאמין לה.

עובר אני ממעון למעון; אין זה ענין קל וגם לא תמיד נעים ונוח; יש מעונות בחיטרוב רינוק, ובסוחאריבקה ובמקומות דומים; כל שגר פעם במוסקבה יודע להבדיל בין ז'יליזני מוסט (גשר הברזל) והככר האדומה, או אפילו הטורגובי דבור (החצר המסחרית) — מקומות העושר והגדולה, האצילות והמסחר הרוסי, ובין חיטרוב רינוק או חיטרובקה, היינו שוק הרמאים, או סוחאריבקה; כאן לא רק אסור לעמוד, אפילו ביום, לקנות משהו, פן ירמו אותך, אלא פן יפשטו ממך את מעילך לאור היום, או יוציאו ממך את נרתיקך בגסות, ולא איכפת לאיש אם תצעק; ושום שוטר לא יתערב; זהו מה שקוראים ברוסית безсудная земля (ארץ ללא משפט).

אני מציע לרשום את כל המוחזקים בבתי המחסה במוסקבה, בציון גילם, ולחלקם מחדש לפי הגילים: תינוקות לחוד, ילדים קטנים וילדים גדולים, נערים מתבגרים ונערות מתבגרות; ונוער מבוגר; אני מציע, כי כל הילדים, הנערים והנערות יופנו לבתי־הספר, והמתבגרים ללמוד מלאכה.

עצם ההפרדה איננה ניתנת בקלות; יש הטוענים, כי אין להפריד בין אחים או בין אחיות; ויש שאינם מגלים את נימוקם; הם רוצים להיות יחד עם הפעוטות. נראה כי החשד של קרבת דם מוצא לו סמוכין. גם החובה למבוגרים והמבוגרות יותר לצאת לעבודה, איננה מתקבלת ברצון. בעקבותיה צפויה גם החובה לעזוב את המעון, ולחדול להיות מוחזק.

הימים ימי מהומה, למצוא מקומות למוד מקצוע ועבודה דבר קשה הוא במיוחד; גם ענין בתי־הספר אינו מסודר; בהרבה מעונות, המחנכים במקום, הם גם המלמדים את החניכים; אך דא עקא — אין להשיג מחברות ועפרונות, וספרי למוד אינם במציאות. לעתים מנסים ללמד ילדים לכתוב אותיות במקלות על השלג. חבר המחנכים והמחנכות שונה ומשונה; מעטים מורים ומורות מקצועיים; בעלי השכלה בדרגא אלמנטרית מאוד; יש גם אי־אלה אינטליגנטים יותר ויש קהל מפוקפק שבימי מהפכה נוח לו להאחז במוסד ילדים.

קלאבדיה פטרובנה אלכסייבנה, מחנכת באחד המעונות, היתה דוגמא לטפוס הטוב ביותר; סטודנטית לספרות ולפילוסופיה, כותבת דיסרטציה על חמורבי, ידעה צרפתית ונגנה על פסנתר, בת אצילים מוורוניז'. המהפכה עיכבה אותה במוסקבה והיא עובדת במעון ומטפלת בילדים; טובת לב, רכה וענוגה; אך כוחה אינו רב להתגבר על חניכיה. היא היתה רגילה שישאוה על כפיים, קציניים כרעו לפניה ברך, שתו שמפניה מנעליה, והנה מהפכה פרוליטרית, עולם תוהו; איזו פועלת, מגושמת ובורית, הנה המפקחת עליה; וילדים, ערב רב, שולטים בה ולא היא עליהם.

אחרת — קוזקית, מחבל הדון, שחורת שער, אש להבה; גבוהה ומוצקה כעמוד, נראה זה קפצה מעל הסוס. בעיותיה אינן מרובות, וקול צחוקה ושירתה ממלוא החזה, מעורר ומושך גדולים וקטנים; והנה עוד אחת, סתם גויה, היא מנהלת הבית, טובת לב; אך נראה שנצטרפה בטעות למעשה חינוך; באספות היא משתתפת רק בגופה, איננה שואלת ואינה מתווכחת, וספק אם היא מקשיבה; היא מקבלת תמיד בסבר פנים, ואצלה יש תמיד מצרכי מזון, יותר מאשר בכל מקום אחר, על כל פנים לכשמבקר המפקח. היא גרה במעון, אך מחזיקה חדר באחד המלונות; תמוה, לשם מה? לימים מתברר הדבר: היא מקבלת שם ידידים, ולך דע היכן ומה עיקר פרנסתה?

מן הגברים — רבים שהיו פקידים, עובדי משטרה שמצאו לנוח לפשוט את המדים מימי הצאר וגם מורים עממיים לשעבר.

האספות רבות משתתפים, אסור להיות „סאבוטז'ניק", אך כדאי לתת לאחר לדבר; מי יודע מה טוב ומה רע להגיד.

אילן חג המולד

מתקרב יום המולד של שנת 1918; והשאלה בכל המעונות היא, אם לערוך אילן או לא? איך יראה דבר זה בעיני השלטון החדש, המהפכני, הבולשביסטי? בכל שנים־עשר, שלשה־עשר המעונות שבמוסקבה נמצא רק ילד יהודי אחד, חרש־אילם.

אני מנחה את האספה; מכריז על סדר ומציע למשתתפים להביע דעתם; אין נרשמים לרשות הדבור, אני קורא בשמות לאי אלה מהמשתתפים שהספקתי להכירם אישית, רובם עונים כי השאלה טרם נתחורה להם. טרם הוברר, איך להתיחס לחג דתי במדינה בולשביסטית; אחרים תופשים עוז ואומרים, כי יש

להתנער מצרמוניות דתיות. אני לוקח רשות הדבור ומפתיע את כולם. אני פוסק לטובת האילן ומסביר דברי: אני זר פה, רק במקרה אני נמצא ברוסיה; הנני יהודי מירושלים, החג איננו החג שלי, אולם השאלה היא חינוכית גרידא. הילדים בכל המעונות היו רגילים מדי שנה, לחג האילן, לאור, למתנות; אם נשלול מהם את החג ולא ניתן להם דבר אחר במקומו — נאכזב את הילדים; הם יראו במהפכה חילול הקודש והפרת השמחה, יש לערוך אילנות, לקשטם ככל האפשר, להרבות אור ומתנות לילדים ולדבר אתם ליד האילן על אור וחופש ושמחה ומהפכה; רעם מחיאות כפיים; כאילו מתוך לבם הוצאתי דברים.

הדברים עשו להם כנפיים בכל המעונות. כל הילדים ידעו על האספה ועל הנאום. נראה כי המחנכים היו מאושרים, וספרו בכל המעונות לא רק כי יהיה אילן, אלא גם על האספה והדיון.

ימים אחדים לפני החג נשטפתי בהזמנות מכל המעונות. הילדים דורשים כי הח' כהן יבוא לחוג אתם את חג האילן. נסעתי ממעון למעון. בכל מקום היה אילן ובכל מקום קבלוני הילדים, הילדים הגויים, את היהודי הירושלמי, בתשואות על אשר הציל להם את האילן.

המחנכים הסתכלו בי בכבוד ובדרך ארץ על האומץ שהיה לי, להתיר את האילן, ולא פחדתי פן יאשימוני בטשטוש ההכרה העממית בתעתועים דתיים, כפי שהיה רגיל להכריז אז: „רליגיה דורמאן נאַרודה" — „הדת היא שכרון העם"; אך בכל זאת היו עוד אלה ימים שלפני סטאלין ולפני רדיפות דתיות חמורות.

חיי הרוח בימי המהפכה

הנשמה היתרה של המהפכה מוצאת סיפוקה באקדמיה למדעים סוציאליים שנפתחה במוסקבה. היא פתוחה לכל הכפין והמוני צעירים וצעירות, ביניהם גם יהודים, נוהרים אליה. פה מרצים לונאצ'ארסקי, ראַדק, טוגאן־באראנובסקי, גרוסמן־רושצ'ין, סקבורצוב, ווסקריסינסקי; מהם המרצים דברים שבמדע ומהם שהרצאותיהם הופכים נאומים.

גרוסמן־רושצ'ין מרצה על המונאדולוגיה של לייבניץ, תורת החומר וקדושת החומר, על הפנתאיזם של שפינוזה. הוא לבוש כפועל, במגפיים, כשמכנסיו תקועים לתוך מוקיהם, „פידז'אַק", מדבר מהר וכולו אש להבה, ומאות אנשים שומעים ורושמים.

טוגאן באראנובסקי מרצה על הקואופרציה; לונאצ'ארסקי על דעות הסוציאליזם והדיקטטורה הפרוליטרית;

ווסקרסינסקי — אז סגן קומיסר החנוך — הופך הרצאתו לנאום וכפעם בפעם הוא תוקף את מתנגדי הבולשביזם כמו במיטינג ואומר, כמעט צועק: „באתי מאספה איתם, ושמעתי מהם דברים אשר מן הראוי היה לרשום אותם לזכר עולם בסכינים על גביהם". ובאותם הימים ממש, שחקו במוסקבה באחד התיאטרונות הטובים במשך שנה שלמה את „מלך היהודים", חייו של ישו הנוצרי; והתיאטרון האמנותי הציג במשך זמן רב את „הצפור הכחולה" של מטרלינק וקבוצת שחקנים יהודים הקימו להם תיאטרון עברי אמנותי „הבימה", ובחרדת קודש ביימו הצגות בשפה העברית, לפי הפתגם הישן נושן: הבית בוער באש והשעון דופק.

לקראת ועידת „החלוץ"

ובינתיים התנהלה העבודה ב„ברית הלוחמים היהודים", וב„חלוץ", בשני המעונות זה מול זה. עבודה פרושה ישיבות, אספות, דיבורים. אך היתה גם קבוצה חקלאית בפרבר מוסקבה שהכינה גן־ירקות וחיה חיי קומונה. הקבוצה נוהלה על־ידי האגרונומית וידרינה והחבר אבנר גרושוב, וכמדומני השתתף בה גם י. ד. זילבר, חייל יהודי אוסטרי שנפל בשבי ברוסיה ונשאר במוסקבה; השתתף בהחלוץ, אח"כ עלה ארצה, התישב בבנימינה, והיה חבר ב„בני בנימין". אני הייתי בא לקבוצה להורות עברית; וכך התנהלו החיים בין תחומים שונים ואנשים שונים.

בחדרו של שניאור אהרונוב, איש „צעירי ציון" ב„טורגובי דבור", הוחלט סופית, בסוף ספטמבר 1918, לקיים את הועידה של „החלוץ". קור ורעב שררו במוסקבה, ואנו מעטים וחלשים ולא מאמינים. אולם טרומפלדור שכנע אותנו בצורך והסכמנו; והועידה נפתחה בדירת עוה"ד סליוזברג בקאזאצי פיריאולוק 13 בפטרוגראד, ביום 6.1.1919 בערב. בדירה זו שנעזבה מבעליה התקיימה קבוצת החלוצות הפטרוגראדית, והן היו המארחות את הועידה.

טרומפלדור בקש מכל הצירים להביא עמהם מזון לשלושה ימים, ואם אפשר גם קצת יותר שיספיק גם לאחרים.

הנסיעה ממוסקבה לפטרוגראד היתה קשורה בקשיים מרובים; דרושה היתה זכות מיוחדת להשיג כרטיס לרכבת, וגם זכות מעבר; סניף החלוץ במוסקבה הוציא לנו תעודות ברוסית בשם „גחלוץ, הסתדרות להקמת קומונות חקלאיות" והגענו בשלום לפטרוגראד.

ועידת החלוץ בפטרוגרד

עשרים ושבע איש היינו בועידה. רובנו אנשי „צעירי ציון"; מישהו מ„פועלי ציון" (נאדל). טרומפלדור טען למין ציונות פועלית, קומוניסטית, אם כי לא היה מחסידי המשטר הבולשביקי. הוא הרצה על „החלוץ" לפי תפישתו הוא; החלק הצבאי, ארגון הכוח היהודי, תפש מקום רב במהלך מחשבתו; קבוצות חלוצים, אשר בסרוגין תהיינה חצי שנה במשמר הגבולות וחצי שנה באחזותיהן, מעין קוזקים רוכבי סוסים. הדון, מקום גידולו, היתה לו השפעה רבה על נשמתו והלך רוחו. הציונות הכללית, הבורגנית, עוררה בו רגשות דוחים. התרבות היהודית העתיקה לא הכתה בו שרשים. הקונצפציה היהודית שלו היתה מציאותית בלבד; רצון קיום בכבוד, עצמאי, מלא כוח; ארץ־ישראל — הארץ שלנו, המקום בו ראה לו זכות, כאשר לא ראה לעצמו בשום מקום אחר, גם אם לא ידע ולא יכל להרבות ארגומנטציה על כך: עצם העובדה, שגם מהפכה סוציאליסטית וסוציאלית לא גלתה אפקים חדשים ליהודים במקום היותם, היתה ההוכחה כי עליהם להיות במקום אחר, והמקום היחידי שניתן להשיגו, לכל הפחות להלכה, הוא ארץ־ישראל. גם המרץ הצבאי, הרצון למעשה גבורה, להופעת כבוד, ארצית, גשמית, כאשר נתפשה לו, איש צבא בכל נימי נפשו, הופנה לארץ־ישראל, באופן טבעי, רגשי, מתוך הכרה שבאמונה, כי זו הדרך ואין אחרת.

הרצאותיו בועידה היו לכן טכניות וארגוניות, קצובות ומדודות. משהו מעין דו"ח והקראת תכנית פעולה לעתיד, בטון של מפקד, מעין פקודת יום, והשפיעו על אלה שלא התפלמסו, כדבר שאין לערער עליו; ועוררו ויכוח אצל אלה,

שכבר היו נתונים בתוך ים המלל, של חפוש דוקטרינות ותיאוריות — לרוח הזמן והנבואה הסוציאליסטית־מרקסיסטית או אחרת, ואף לבעיות ציוניות לאומיות אידיאולוגיות; עוד יותר היתה קשה הנגיעה בשאלות הדת בעם, וכאשר נשאל טרומפלדור מה יהיה יחסו לדרישת ההמונים למצות לפסח. אמר: זוהי שאלה כלכלית של העם ויש לכן לפתרה.

הוא נתקל בקושי לענות על השאלה הישירה, מה על „החלוץ" לעשות עכשיו, תיכף? במה הוא נבדל משאר מפלגות של ציונים צעירים, אשר גם להם תורות סוציאליסטיות או קומוניסטיות המופנות לארץ ישראל. ולכן הטיל על שניאור אהרונוב, איש „צעירי ציון", את ההרצאה על „מהות החלוץ", ועלי את ההרצאה על „החלוץ לאלתר".

דברי טרומפלדור על החלוץ הצבאי עוררו ויכוח, ביחד נתרגש עד כדי דמעות יהודה קופיליביץ (אלמוג), הוא הקומוניסט והפציפיסט מטבע ברייתו, לא יכל לתאר לעצמו, כי גם בבוא הגאולה, בארץ־ישראל, עוד ישא גוי אל גוי חרב. היה זה טבעי ליהודה, אשר אז כבר לא הבין ולא ידע מה זה ועל מה זה רכוש פרטי ולמה צריך להגן על משהו שהוא שלי.

ומעשה באספה במוסקבה, בה היינו יחד, ונגנב מעילו של יהודה קופיליביץ — והקור גדול. הייתי מזועזע, איך נביא את יהודה הביתה בלילה בלי מעיל, בקור של מוסקבה. ועל יהודה לשוב למחרת למקום מגוריו, בטולה הקפואה בקור, שם היה מורה לעברית. היחיד שלא התרגש היה יהודה; הוא צחק ואמר: „איזה בחור נחמד הגנב הזה שפטרני מהמשא של המעיל הזה".

סדר היום של הועידה היה מלא וגדוש; דו"ח מהמקומות — טרומפלדור; מהות החלוץ — ש. אהרונוב; החלוצים לאלתר — ד. כהן; הכשרת החלוץ — א. מזא"ה; מנגנון העליה — י. טרומפלדור; אמצעים כספיים — מ. גורדון; שאלות ארגוניות — ד. כהן; החלוץ וההסתדרויות האחרות — י. טרומפלדור; שלושה ימים ולילות ישבו ודנו והתוכחו בלי הרף; רק בערבים לאחר ארוחת ערב יצאנו לטייל ליד הנייבה הקפואה ו„סוסו של פיוטר הגדול"; כאן המשכנו לשוחח שיחות ביניים על ארץ־ישראל הרחוקה, החמה; עשרים ושתים החלטות קבלה הועידה שמנתה 27 משתתפים. התימרנו לפתור קיומה של מדינה לאלתר; הכרנו בסמכות הקונגרס הציוני העולמי והכרזנו כי יסוד אחוזות וחברות על יסוד של קנין קרקע פרטי מתנגד ליסודות התישבות לאומית עובדת; החלטנו על הלאמת הקרקע בארץ ישראל ועל עברית כלשון הלאומית בארץ ישראל. על מה לא יכולים לדאוג ולהחליט פחות משלושה מנינים של בחורי ישראל?

בהרצאתי על החלוץ לאלתר עמדתי:

א) על הצורך לחדש את העלייה לארץ ישראל תיכף, ולא לחכות לאפשרויות מיוחדות; גם אם יש בכך משום סיכון.

ב) על ההכרח להקים קשר חי בין הגולה ובין ארץ־ישראל, תיכף ומיד, ולהעמיד את העולם בפני העובדה שיהודים עולים לארץ־ישראל מרצונם, בכל התנאים.

ג) כי החלוץ לאלתר יתמלא מאותם חברי החלוץ, אשר ירצו מרצונם הטוב לקבל עליהם את הסיכון של תנאי העליה באיסור ובאין דרכים.

בהתאם לכך נתקבלה ההחלטה מס׳ 3 בועידה: בתור ראשון שולח מרכז „החלוץ" לארץ־ישראל את החלוצים, שהודיעו על רצונם לעלות לארץ מיד, עפ"י הדרישה הראשונה של המרכז".

בצבא האדום

גיוס

טרוצקי שהרס את הצבא הרוסי, השארית מימי הצאר, שהחזיקה מעמד כל שהוא לאחר המהפכה, במאמציו של קרנסקי, החליט להקים צבא חדש, והוכרז על גיוס. התייצבתי, מלאתי שאלון וסווגתי כעובד בעניני תרבות, אשר חובתו לצאת לריפובליקה האוקראינית, לשרת בצבא האדום שם.

בירת הריפובליקה האוקראינית היתה אז חארקוב; ואני יוצא יחד עם מגוייסים אחרים לשם. נתמניתי מדריך הסקציה של בתי־ספר וקורסים של הגליל הצבאי בחארקוב Инструктор школьно-курсовой секции харьковского военного округа.

הגעתי לחארקוב, היה צורך לחפש חומר קריאה בשביל הצבא ולהביאי ליחידות הנמצאות בדונבאס. נקודת החניה היתה בתחנת הרכבת פירייעזדנאיא; המקום נמצא כשנים עשר פרסאות מהחזית. הצבא האדום נלחם שם עם גנרל דניקין; בחארקוב היה מרכז ציוני גדול, וקבוצות נוער ו„החלוץ" בתוכו; ראשי הדברים היו הלוינסונים — אברהם וליפמן. קבוצת „החלוץ" היתה חלשה למדי. אע"פ שיסודה קדם לועידת פטרוגראד — כי בחארקוב היתה ועידת „חלוץ" קודמת.

הספקתי להיפגש עם הקבוצה, למסור דו"ח מועידת פטרוגראד ומהחלטותיה, אולם התפקיד הצבאי חייבני לא להתעכב ולנסוע למקום יעודי.

באגן הדוניץ

אגן הדוניץ היה לפנים אזור המכרות העשיר של רוסיה; עכשיו היה בכל רע; המכרות נשטפו מים, המכונות החלידו ולא עבדו, לא היה לחם במקומות, ולא היתה עבודה. הרכבות כמעט לא הלכו. פועל לוקח שק מלח על כתפיו והולך עשרות וירסטאות (פרסאות) להחליפו בשק קמח, כי המחיר כמעט שוה. שק מול שק. לתורתנו ולספרותנו ולתעמולתנו לא היו שועים רבים; אך אנחנו מלאנו את חובתנו.

לימים ביקר אותנו יו"ר הסוביט העליון של הריפובליקה האוקראינית, ראקובסקי. הוא בא ברכבת מיוחדת ונאם בפני הפועלים מהמדרגות של הקרון; הקהל שמע אותו באי־סבלנות, והפסיקו מדי פעם בצעקות: „ולחם יהיה? סוכר יהיה?".

לאחר האספה בקרתי בקרונו — קרון שנה מן המובחר שנשאר מימי המלך; מזכירתו, אמרו שהיא יהודיה, התהלכה בשמלה ארוכה ורחבה שהגיעה עד לרצפה ומתחתה בצבצו מגפיים פשוטים של אכרים, שקשטו את שתי רגליה; היתה סמל של הפועל בשלטון. לשאלה מה דרך התעמולה שנבחר, ענה קצרות: תלחמו נגד אנטישמיות ופוגרומים; לא ידעתי אם ענה כך משום ששמי העיד על יהדותי, או משום שזה היה רצונו וכוונתו. על כל פנים אפשר היה עוד אז לקבל תשובה כזאת מראש המועצה של הריפובליקה האוקראינית. בבאחמוט הספקתי להתקשר עם „החלוץ" שבעיר. היתה גם כאן קבוצה חקלאית והרצאתי בפניה. את סדר הפסח של 1919 בליתי שם. ובחול המועד חזרתי לחארקוב.

בחלי

הרגשתי חום וצמרמורת; הורי גרו אז בחארקוב; הם עזבו את מוסקבה בדרכם לארץ־ישראל לכשגבר הרעב והקור, וצנורות המים וההסקה המרכזית

נתפוצצו, ובין כך אי אפשר היה שם להתקיים, אך לים לא יכלו להגיע: פסו דרכים ברוסיה מלחמות אזרחיות, סכנת נפשות.

באתי לדירת הורי, רק חדר אחד, לכולנו. הריפובליקה האוקראינית לא סיפקה לי דירה יותר טובה; הייתי צריך להכין תקציב למחלקתי. חבר עובד עמדי, נוצרי, בא אלי. שכבתי בחום במטה והכתבתי לו סעיפים והכפלתי ספרות בספרות; לכסף כבר לא היה ערך והכל נמנה כבר בעשרות ומאות אלפים והגיע למיליונים רובלים. חברי התפלא על כושרי להכפיל במהירות שכזו; אך לא הרגיש כי אני שרוי בחום רב. כעבור ימים מספר העבירוני לבית החולים, חליתי בטיפוס הבטן.

בית החולים בחארקוב היה גדול ומלא מפה לפה. מטה ליד מטה; היה קור עצום; המזונות מועטים ורעים. אבי היה מרבה לבקרני, למרות כל האיסורים והסכנה להדבק במחלה מדבקת זו. משתדל היה להביא לי משהו להקל עלי. קבלתי שטף דם פנימי וגם דלקת עצם האוזן כתוספת, ולמרות הכל התגברתי על הכל והבראתי; יצאתי מבית החולים ופני כפני מת; הצבא האדום נתן לי רשות לנסוע להבראה לקרים, וכן ניתנה רשות לאמי ללוותני.

קרים

יצאנו בקרונות משא והגענו עד סימפרופול. כאן נתעכבנו לקבל קצת עזרה רפואית לאזני אשר טרם הבריאה. נתנו לי דירה בבית ראש העיר לפנים — נוצרי; אלה היו דירות מוחרמות על ידי הצבא האדום. בסימפרופול היה ישוב יהודי, וחלוצים שחתרו לדרום, לחוף הים, לחצי האי קרים, נתרכזו כאן ובסביבות העיר. גם טרומפלדור הגיע שמה. בקרבת סימפרופול, בג'אנקוי, היתה קבוצה חקלאית וסכנה היתה נשקפת לחבריה מהשלטונות הבולשביקים. טרומפלדור מהר להצילם. עם בואי נערכה אספת „החלוץ", היה זה מעין מסע תעמולתי, כל מקום שבאים שמה יש לפנות ולחפש אחרי החברים ולדון עמהם על „החלוץ", על עליה לארץ.

ההתקדמות הלאה לא נראתה ברגע הראשון לאפשרית. אך מה שלא יעשה השכל יעשה הזמן. לא ארכו הימים וחילות דניקין נכנסו לסימפרופול. התחוללו מהומה ופחד. העיר קבלה צורה של עיר כבושה, אשר חיילים, קוזקים, משתלטים עליה. ברחוב תלו על עמודי הטלפון איש יהודי, בטענה כי היה קומיסר קומוניסטי.

היה ברור כי אסור להתעכב במקום זה, כי בעלי הדירה ימסרונו לקוזקים. ובחשכת הלילה יצאתי עם אמי בעגלה ליבפאטוריה. גם טרומפלדור הגיע שמה כעבור כמה ימים. ביבפאטוריה נצטבר מספר גדול של צעירים, אנשי „החלוץ" ו„צעירי ציון" ממקומות שונים; שקוו להגיע לארץ ישראל דרך קרים. הם התגלגלו בבית הכנסת ובתלמוד תורה ונזדקקו לעזרת הקהילה היהודית שבעיר. השוחט ביבפאטוריה היה אלקינד, אביו של מנדל אלקינד — לאחר כך איש „גדוד העבודה". מנדל היה אז סטודנט בפוליטכניקום, והאב והבן נשאו בדאגת החלוצים שנתאספו בעיר; אך יריות הקוזקים נשמעו בעוד ימים ספורים בקרבת העיר ונחוץ היה לנדוד הלאה וזה אומר רק לתוך הים. הים המוביל לארץ ישראל; וכך הגעתי לקיים את ההחלטה מס' 3 של ועידת החלוץ בפטרוגראד על החלוצים לאלתר.

טרומפלדור פנה לסיבסטופול לחפש אפשרות נסיעה; אך לא הצליח שם ופנה ליאלטה.

הבריחה

החלטתי לצאת את רוסיה בכל דרך שהיא. יצאתי מיבפאטוריה, ביום שני או שלישי לאוגוסט 1919 יחד עם מנדל אלקינד, יוסף גיבנמן (גבעוני) ועוד בחור

אחד, רזניק שמו, קומוניסט, באיסור, בסירת מפרשים מנוהלת על־ידי שני חברים, שאליהם, לשם כסוי של טיול, נתלותה אחותו של אלקינד. הסירה חיכתה לנו הרחק מנמל יבפאטוריה. אנו הארבעה יצאנו בנפרד, מרחובות שונים, המובילים אל הים. נפרדתי מאמי, שבקשתיה לא ללוות אותי, לא לבכות ולא להביט אחרי, ופני לים. עוד בלילה לפני זה סלקתי ממני את כל תעודות הצבא האדום וגמרתי עם שרותי הצבאי. השארתי עמי רק תעודות למודי בבתי־הספר בארץ־ישראל והן היו לנו לעזר רב.

כארבע שעות בערך שטנו בים יבפאטוריה הרחק מן החוף, מעבר למטחוי ראיה, עד שנפגשנו בבארקאס, ספינת מפרשים של קונטרבנדיסטים, ששכרנוה כמה ימים לפני זה. נמשינו על ידם בחבל שנזרק לנו לסירה ועלינו לספינה אגב שיוטה.

הבחורים ואחות אלקינד חזרו ליבפאטוריה והספינה פנתה אל הרי אנטוליה; לאמסרה; משם המשכנו ברגל בין ההרים לברטין. בדרך נאסרנו, הובאנו לבית הסוהר בברטין. נחקרנו, ובעזרת תורכי צעיר שדבר גרמנית ועל סמך תעודותי מבית הספר „למל" והסמינר של „עזרה" בירושלים, שוחררנו ביום תשעה באב 5.8.1919, כארצי־ישראלים החוזרים למולדתם. אולי דוקא משום שחשדו בנו, כי קומוניסטים אנחנו וכדאי לשלחנו אל הבריטים, לגרום להם צרות.

לאחר שבועיים בערך הגענו לקושטא. שם מצאנו כבר את טרומפלדור שהגיע לשם ביום 6.8.1919. הוא יצא את יאלטה באורח ליגאלי, כסרן בריטי החוזר לשרותו בצבא הבריטי במזרח התיכון.

ח י פ ה.

חיים ש. קופילוביץ

בעורף ובחזית

(זכרונות מימי מלחמת העולם הראשונה)

א. בריחתי מן הצבא

בסוף יולי 1915 גוייסתי לצבא הרוסי. הייתי בן 19 שנה וזמן גיוסי לפי החוק היה חייב לבוא רק כעבור שנתיים, אולם החזית היתה זקוקה ל„בשר תותחים" וגיוסם של בני גילי הוקדם. עברנו אמונים מזורזים בעיר פּאֶנזה ולמחרת חג שמחת־תורה (סוף ספטמבר 1915) יצאנו ברכבת מיוחדת לחזית הצפונית־מערבית.

כעבור כמה שבועות של גלגולים וחיבוטי־דרך עברנו את ריגה והגענו ליערות סמוך לכביש מיטאווה. שם קבלנו רובים בלי כדורים. הצבא הרוסי נחל אז את מפלותיו הגדולות ואיבד חלק ניכר מנשקו ותחמושתו. היו אז מקרים שנתנו רובה אחד לשני חיילים ואחד מהם היה צריך לחכות שחברו יהרג או יפצע — על מנת לזכות ברובהו. חסר גם אוכל ותנאי החיים ב„זמלאנקות" (חפירות עפר) בקור הגדול של החורף באזורים אלה היו קשים עד מאוד. בחזית ממש החפירות עדיין לא היו מוכנות וישנו על השלג. אותה שעה הגיעו אלינו הידיעות על הגירושים האכזריים של יהודים מאזורי החזית וגילויי אנטישמיות אחרים מצד השלטונות הרוסיים. אם כי מתחילה היה בדעתי למלא את חובתי האזרחית — הרי ידיעות אלה והסבל בחזית השפיעו עלי לערוק מן הצבא. בדעה אחת עמי היה חברי אלפרוביץ ושניגו ברחנו והגענו לריגה, שנמצאה כ־15 ק״מ ממקום חניתנו ביער.

בריגה הכרנו יהודים שעזרו לנו במתן בגדים אזרחיים אף ציידו אותנו במקצת כסף. כעבור שבוע יצאנו מריגה. חברי נסע לפנים רוסיה ואני — למינסק. כאן השגתי ניירות חדשים לפיהם הייתי צעיר בשנה מגילי האמיתי ופטור מגיוס. שהיתי במינסק כשמונה חדשים, עד קיץ 1916. אולם מינסק היתה סמוכה לחזית והרבה עריקים היו בה, ולפעמים נתפסו אנשים ונשלחו לצבא מבלי להתחשב בניירותיהם.

לפי עצת מכרים נסעתי לעיר אוריול שבלב רוסיה.

ב. באוריול ובאודיסה

באוריול לא הורגשה המלחמה ביותר ויכולתי להתגורר כאן בשלוה עם ניירותי המפוקפקים.

פעם אחת הוזמנתי לאסיפת נוער לומד (שהיתה, כמובן, בלתי־ליגלית). הדובר היה איש הבונד ד״ר כהן. הוא סיפר להם על ה„בונד" והציע לקיים חוג ללימוד תולדות הסוציאליזם. כתום הרצאתו של הד״ר בקשתי רשות דיבור. פניתי לנאספים ובקשתים שירשו לי לדבר אידיש מאחר שבשפה הרוסית עדיין לא הורגלתי לנאום בפומבי. דברתי על התנועה הציונית והצעתי לקיים חוגים ללימוד השפה העברית וההיסטוריה היהודית. עם תום דברי, פרץ הקהל במחיאות כפים

חיילים יהודים שחגגו את ראש־השנה תרע"ח (1917) בעיירה דונילביצ'י עם מארחיהם מבני העירה ובנותיה (יושב בין שתי צעירות וכובעו תחת זרועו כותב הזכרונות ח. קופילוביץ)

III־טע ארמע

קאנדידאטע צעטל

צום אלרוסלענדישע ידישען צוואמענפאהר

№ 6

ציוניסטישע ארגאניזאציע

1. ישאעיהו יעקב בן משה פאלדאט 20 אינזשענער פאלק מיטגליד פון דער ציוניסטישער מילישער סעקציע אויפן מערב פראנט.

2. קאפעליאוויץ חיים שלום בן ישראל, פאלדאט פון 23 ניואוש פאלק נעהילפ סעקרעטאר פון פראנטאוויע מיליטער קאמיטעט פון די אידישע מיליטער לייט אויפן מערב פראנט.

3. עפשטיין אברהם בן בנימין, דאקטאר, מיטגליד פון דער ציוניסטישער מילישערישער סעקציע אויפן מערב פראנט

שאפיראַ אבראַהאַם בן אבֿיהם פֿון דער X אופטע פאלדאט

5. אביאטאן זלמן בן אבנדור פאלדאט פון דער פערזאלפונג פון דעם אינטעראנאט פון 15טן קאנגרעס

6. קאנטאראוויטש ישראל־אליה בן זאב וואלף פאלדאט פון דער 10 אופטע

רשימת מועמדים ציונים לכנוס היהודי הכל־רוסי בגייס השלישי בחזית המערבית

סוערות. שתי ההצעות העמדו להצבעה. הצעתו של ד"ר כהן קיבלה את הרוב המכריע ועבור הצעתי הצביעו רק שנים. הופתעתי מחוסר הקשר בין מחיאות הכפים הסוערות לבין מיעוט המצביעים עבור הצעתי, והוסבר לי כי ציבור זה לא הבין אידיש וממילא לא הבין את דברי ומחיאות הכפים היו מעין הפגנה לאומית לעצם הדיבור באידיש באוריול הרוסית.

ראיתי לפני נוער טוב אולם זר לעמו העלול להסחף לכל רוח באין טיפול בו. פניתי לחברת „חובבי שפת עבר" (שהיתה ידועה בראשי התיבות הרוסיים של שמה הרשמי ЛЕЯ. החברה קיימה ישיבותיה בבית־הכנסת ובהנהלתה לקחו חלק „פני" העיר ובראשם הרב מטעם הממשלה, הסופר העברי ח"י קצנלסון. באתי לאחת הישיבות, ספרתי לחברי ההנהלה על אסיפת הנוער ותבעתי פעולה. בו במקום הוחלט לפתוח שעורי־ערב לעברית ולמשוך על־ידי כך את הנוער אל התנועה הלאומית. במהרה נמצא מורה טוב מבין פליטי החזית. שמשתי כמנהל שעורי הערב שלא לא על מנת לקבל פרס. וראה זה פלא, רוב משתתפי אסיפת הנוער, שהצביעו נגד ההצעה הציונית — נרשמו לשעורי־הערב לעברית.

שעורי־הערב התקדמו יפה, אולם לצערי הגיע זמני להתגייס לפי הפספורט המזויף שהיה ברשותי ונאלצתי לעזוב את אוריול. עברתי לאודיסה, אליה נקראתי על ידי חברי בן־עירי בנימין אלפרוביץ, שסידר אותי לעבודה בבית־חרושת קטן שעבד למען החזית, תוך תקוה שאקבל ארכה ולא אהיה חייב להתגייס. בבית־חרושת זה עבד אז המורה מ. רודניצקי (אדיר), וגם הסופר יעקב פיכמן היה רשום בו, אך לא עבד למעשה. עבדתי בבית־החרושת שלושה חדשים כפועל ממש במשמרות לילה, מ־11 בלילה — עד שעה 7 בבוקר. אבל לבסוף דחו השלטונות את בקשות הצעירים לארכה וחייבו אותנו להתגייס.

בלית ברירה השגתי שוב פספורט חדש, שבו צויינתי כצעיר בשנה נוספת. עברתי לעבוד כמנהל חשבונות בבית־חרושת לעורות מחוץ לעיר, שם גם אכלתי וקבעתי דירתי.

בתנאים אלה יכולתי להישאר שם חדשים רבים — עד תום המלחמה.

ג. עם מהפכת פברואר

לפתע פרצה בסוף חודש פברואר 1917 המהפכה. אודיסה צהלה ושמחה. יהודים התנשקו עם רוסים. אין לשער את השמחה שאפפה את העיר. כעבור שבועות מספר היגיעה הבשורה על ביטול כל ההגבלות על היהודים. כן התפרסם אז צו־חנינה לכל העריקים, שנקראו לחזור אל הצבא בלי אימת עונש כל־שהוא.

עם פרסום הצוים הללו אחז אותי רגש פטריוטי. החלטתי לחזור לשורות הצבא ולקחת חלק בהגנת הארץ שהפכה עתה באמת למולדתי. סיימתי את חשבונותי עם בעל בית־החרושת וספרתי לו שאני עריק ובדעתי לחזור עתה אל הצבא. חברי ניסו להניעני מצעד זה. אמרתי להם שמצפוני אינו נותן לי להמשיך בחיי עריק במצב המדיני החדש שנוצר ברוסיה.

החלטתי להתייצב במינסק, ששם התגוררה אז אמי, כדי שאוכל לראותה לפני צאתי שוב לצבא, וכן לבקר בעיר מולדתי ויליקה (פלך וילנה), שלא הייתי בה מאז גיוסי לצבא.

הגעתי למינסק ומצאתי את העיר שרויה בשמחת המהפכה, שמצאה ביטוי בשפע של נאומים. הנואמים היו מדברים משבע בבוקר עד חצות ליל במרכז העיר. נואם עולה ונואם יורד. דברו בונדאים, אנשי ס.ד., ס.ר. וגם בולשביקים —

כל אחד לפי שיטתו. בעיירה ויליקה מצאתי את חברי — מפקד המשטרה, ובמקום ה„גורודובוי" וה„איספראבניק" ושאר שמשיהם — באו שוטרים חדשים ובהם גם יהודים, דבר שאיש לא יכל להעלות בדמיונו חודש ימים לפני כן.

ימים מספר לאחר בואי למינסק באה הודעת הממשלה הזמנית שכל העריקים מהצבא יכולים להתייצב עד 15 במאי ללא עונש. החלטתי לדחות את שיבתי לצבא עד אז, התייצבתי במרכז ההסתדרות הציונית במינסק ובקשתי שיטילו עלי עבודה כל שהיא.

נמסר לי לארגן את התנועה הציונית בפרור קומארובקה במינסק. קראתי לאספה בבית־הכנסת במקום ובה נבחר ועד של הציונים־הכלליים. השתתפתי מספר פעמים בישיבות הועד, אבל לא מצאתי את מקומי בין אנשים מבוגרים ממני שגישתם לציונות היתה אחרת משלי. פניתי אז לנוער וארגנתי אותם במסגרת „צעירי־ציון". עבודתנו המעשית הראשונה היתה ליסד שעורי־ערב לעברית למבוגרים. פתחנו בהרשמת תלמידים שעברה על כל המשוער. בעזרת המרכז בעיר השגנו את אחד המורים הטובים ביותר בעיר, מר חיים מרליס. השעורים התפתחו יפה מאוד והתקיימו מספר חדשים, גם לאחר המהפכה הבולשביסטית.

מצבם הכלכלי והחברתי של היהודים ברוסיה הוטב בהרבה אחרי מהפכת פברואר, הותר להם לצאת מתחום המושב הצר למרחבי רוסיה הגדולה, כמו כן נפתחו בפניהם כל בתי־הספר התיכוניים והגבוהים וגם כל המוסדות הממשלתיים בהם תפסו יהודים משרות של מנהלים ופקידים. בכל זאת גבר ועלה הרעיון הציוני שעלה על כל יתר התנועות ברחוב היהודי. זוכר אני את חגיגת ל"ג בעומר במינסק שארגנו הציונים בגן העירוני. אלפים רבים נהרו לגן בתהלוכה מאורגנת. מכוניות צבאיות הובילו את ילדי הפליטים בליווי תזמורות צבאיות שנגנו את „התקוה", שהיתה אסורה בתכלית האיסור בימי שלטון הצאר. זוכר אני שנגש אלי חייל יהודי, הציג את עצמו כבן סיביר, שאלני אם יודע אני עברית, ואמר: תגיד „ברוך אתה שהחיינו וקיימנו והגענו לזמן הזה".

על החגיגה ניצחו אברהם קפלן ומנהיגים ציונים אחרים.

ד. בצבא בשנת המהפכה

ב־15 במאי, שחל ביום ראשון של חג השבועות, התאספנו, לפי מודעות מוקדמות, כ־500 עריקים, עברנו בסך בחוצות העיר עם דגל גדול ועליו המילים: „בוז לעריקות, נמות בעד החופש!". התיצבנו במשרד הצבאי שם נפגשתי עם עוד שנים מבני עירי, אף הם עריקים. בקשנו לשחרר אותנו ל־2 ימי החג. אחר החג נשלחנו לפי בקשתנו לעירנו שהיתה על יד החזית ומשם לעירה דולהינוב, בסביבתנו. שם שובצנו בגדוד ה־23. נשלחנו לגדוד שחנה בסביבות אגם נארוץ'.

כאשר חזר הגדוד שלנו מהחזית ל־3 שבועות מנוחה התקיימה אסיפה כללית של החיילים. ביקשתי רשות הדבור והצעתי 2 דברים: א) לבחור בלוחם יהודי לועד הגדוד, ב) להקציב כסף לחתימה על שני עתונים ביידיש לכל פלוגה (ציוני ולא־ציוני). קפץ קצין אחד והביע התנגדות לעתונים ביידיש, באמרו שעתה בוטלו הגבלות לגבי היהודים ברוסיה והכל צריכים לקרוא רוסית. הסברתי בהרחבה, שהעתונים ביידיש משקפים נאמנה את המתרחש בחיי היהודים, והלוחם המנותק מהעורף משתוקק לדעת מה מתהווה בקרב עמו. שתי הצעותי נתקבלו ונבחרתי לועד הגדוד כבא־כוח היהודים, וכמו כן נתנו לנו כסף מכספי הגדוד וחתמנו על 2 עתונים לכל פלוגה. בגדוד התפנתה אז המשרה של מזכיר בית־המשפט. חיילים

ותיקים שהיו להם מהלכים והכירו אותי בנאומי הכניסו אותי למשרה זו כדי שיהיה לי פנאי לעבוד בארגון והסברה. החיילים היהודיים היו מנותקים במשך כ־3 שנים מחיי היהודים בעורף, עבר עליהם סבל המלחמות כחיילים וכיהודים הם לא ידעו על הבעיות שצצו ועלו ברחוב היהודי אחרי המהפכה. כדי לקרבם לבעיות אלו הייתי עורך בגדוד מזמן לזמן אספת חיילים יהודיים ומספר להם על המאורעות החדשים המתרחשים ביהדות הרוסית והעולמית. הנאספים הקשיבו בענין רב.

כשהתקרבו ה„ימים הנוראים" וחג הסוכות פניתי למפקדי הגדוד והדיביזיה, החבר שעבד במשרד הקורפוס פנה למפקד הקורפוס. המפקד שחרר את כל החיילים היהודים לראש השנה, ליום הכפורים ולארבעת ימי חג הסוכות. בילינו את החגים בעירה הסמוכה דונילוביץ. קבלנו ממחסני הצבא אורז, תה, קמח וכו'. לקנית הבשר קבלנו כסף. מסרנו הכל לאנשי העירה והם הכינו את האוכל לכמה מאות חיילים שהתאספו בה לרגל החגים. הם קיבלו אותנו וטפלו בנו יפה מאוד, בשלו וסדרו את השולחנות חגיגית. חיילים רבים לא ראו דבר כזה במשך כל שנות המלחמה. קשרים אלה עם העיירה גרמו שבזמן הבריחה הגדולה מן החזית שהחלה אחרי שהבולשביקים הגיעו לשלטון ארגן הגדוד שלנו שם הגנה שעמדה נגד החיילים הבורחים שרצו לשדוד אבל לא רצו להיכנס לקרב עם כוח מאורגן ולו גם קטן ביותר.

בשני ימי החג ארגנו אסיפות של חיילי גדודנו. רציתי שתתקבל החלטה לארגן אגודה ציונית. אבל היה בגדוד בונדאי אחד שנלחם כארי נגד הציונות והואיל שלא רציתי להכניס פילוג בינינו בחזית, התפשרנו וקיבלנו החלטה המחליטה לארגן בגדודנו אגודה בשם „אוהדי הציונות" (сочувствующих сионизму).

התחילו להגיע אלינו ידיעות על פרעות ביהודים בכמה מקומות. ירח הדבש של המהפכה נגמר והתחילה אנדרלמוסיה ברוסיה ובין הקרבנות הראשונים היו כמובן גם היהודים. פנינו ברזולוציה לראש הממשלה קרנסקי שיאחז באמצעים המתאימים לדכא את הפרעות בעוד מועד *). בעורף התחילו ההכנות לבחירות לאסיפה המכוננת הכל־רוסית ולועידה היהודית הכל־רוסית. בעיות אלו ואחרות שנשאו ברומו של הרחוב היהודי העסיקו גם את אנשי הצבא, מפני שמאות אלפי יהודים השתתפו במלחמה. נמצאו אנשי צבא יהודים שהתחילו לארגן אותנו בארגון כל־רוסי וגם לפי החזיתות כדי שישמע במאורגן קולו של הלוחם היהודי. בראש ארגון הלוחמים היהודים הכל־רוסי עמד אז החייל יונה גוגול. בחודש

*) והרי תרגום גוסח הרזולוציה: „בקבלנו בברכה את ההכרזה על כינון הרפובליקה הרוסית אנו מביעים את מלוא אמוננו לשלטון המהפכני ולנציגיו, למפקד העליון החבר א. פ. קרנסקי ולמועצת צירי הפועלים והחיילים.

השמועות העגומות שהגיעו אלינו בשבתנו בחפירות החזית על פרעות ההולכות וחוזרות ביהודים בכמה ערים זעזעונו. הדאגה לגורלם של אבותינו, אמותינו ואחיותנו שעזבנום רחוק בעורף כשהם מופקרים לחסדי הגורל ובני ,המאה השחורה', שהרימה ראש, אינה נותנת לנו את האפשרות למלא במנוחה את חובתנו להגנת המולדת והמהפכה.

אנו מאמינים באמונה שלמה, כי השלטון המהפכני מסוגל לחסום דרך לגילויים אלה של היסודות האנטי־מהפכניים ויעמוד על משמר הגנת זכויותיהם של האזרחים היהודים.

די בשפיכת דמים של נקיים! תשתלט נא בכל רוסיה הרפובליקאית הסיסמה: חופש, שויון ואחוה".

יושב ראש: ח. קופיליוביץ', מזכיר: אוזדין
העיירה דונילוביצ'י 5.9.1917.

אוקטובר נקרא כינוס אנשי צבא ציונים מהחזית המערבית במינסק. עם קבלת ההזמנה לשלוח ציר מגדודנו קראתי לאספה כללית של החיילים היהודים ונבחרתי פה אחד לציר.

בין השאר השתתפו בועידה זו שני רופאים החיים אתנו בארץ, ד"ר מאיר פקר וד"ר אברהם אפשטיין. בועידה זו דנו בעמדתנו לגבי כל הבעיות שהעסיקו אז את יהדות רוסיה ונוסף לכך — בעיות ספציפיות שלנו, כמו בעד מי נצביע בבחירות לאסיפה המכוננת באין רשימה יהודית בחזית, הוחלט להצביע בעד הסוציאליסטים־רבולוציונרים — וכמו כן הוחלט לארגן ועידה של הלוחמים היהודים הכל־ארצית כדי שיביעו את דעתם בקשר לכמה דברים שהעסיקו אותנו כמו ארגון חטיבות לאומיות, הגנה, הקמת סקציה ציונית על יד מטה החזית. נבחרתי כסגן מזכיר של הסקציה הזאת.

באותה ועידה נבחרתי לציר לועידה היהודית הכל־רוסית מהארמיה השלישית. גם ד"ר א. אפשטיין הנ"ל נבחר לציר מהארמיה החמישית. ד"ר מ. פקר נבחר לציר מארמיה אחרת. מאוחר יותר נבחרתי גם כמיופה־כוח הועד הראשי לארגון הבחירות, שמושבו היה בפטרוגראד, לארגן את הבחירות באיזור הארמיה השלישית. הוזמנתי לבוא לועד. הייתי כבר ברכבת ביחד עם איש מרכזי משם (אמרו לי שזה היה הסופר וייטר), אבל בגלל הצפיפות הנוראה בקרונות היינו צריכים לעמוד בפרוזדור ועקב הקור הגדול שבגדי לא התאימו לו יצאתי מן הרכבת. בשובי לחזית אספתי את חיילי גדודנו ומסרתי להם דו"ח מהועידה.

בינתיים הלך המצב במדינה מדחי אל דחי וביום 25 לאוקטובר 1917 (לפי הלוח הישן) התחוללה המהפכה הבולשביסטית.

ה. בימים הראשונים אחר מהפכת אוקטובר

התנועה הציונית וכן יתר המפלגות הוסיפו לפעול בלי הפרעה והתכוננו לבחירות לאספה המכוננת ולעידת יהודי רוסיה.

בתוקף יפוי הכוח שלי העברתי למפקדה של הארמיה השלישית שחנתה בעיר פולוצק כדי לארגן שם את הבחירות בכל שטח הארמיה. קבלו אותי יפה מאוד והקציבו לי מקום לשינה. נתנו הוראות מתאימות שימלאו את בקשותי להתקשר עם כל היחידות של הארמיה. כמו כן נתנו לי „מנדט" מטעם הארמיה, שכל היחידות יגישו לי את כל העזרה שאדרוש, הן בתחבורה והן בקשר טלפוני וכד'.

במטה פגשני חייל יהודי קומוניסט, מכר שלי שהכיר אותי כציוני, והוא הזהיר אותי שלא אבליט, לטובתי, את הציונות שלי, אחרת יוציאוני מהמטה.

זה היה אחרי הצהרת בלפור בה הובלט הקשר שלנו עם הבריטים, והבול־שביקים התנגדו לברית עם אנגליה ולהמשכת המלחמה.

ניהלתי תעמולה בעד המשכת המלחמה עד הנצחון המלא. פעם אמר לי חייל רוסי: „ראה, ברחת מהחזית בימי הצאר. צדקת, לא היו לך זכויות כיהודי, לא היית צריך להלחם. אחרי המהפכה חזרת לצבא. אתה איש ישר, אבל אינך יודע מה שעבר עלינו בחזית בשלוש שנות המלחמה. הסבל הרב הקשור עם תנאי המלחמה והדיכוי מצד הקצינים הצאריים, שהתייחסו אלינו יותר רע מאשר לבהמות עבודה, הם היו אומרים — כאשר שלחו אותנו לשאת עצים מהיערות: סוס עולה כסף ובן־אדם אינו עולה כסף".

בינתיים הגיע מועד הועידה הכללית של אנשי הצבא היהודים בתזית המערבית. נבחרתי לציר לועידה זו שהתקיימה במינסק במשך 4—5 ימים, 29.12.17 — 1.1.18. ועידה זו היתה בשבילי בית־ספר ראשון לפרלמנטריות הואיל והיא היתה ועידה בין־מפלגתית והוכוחים עמדו על רמה גבוהה. נבחרתי לאחד המזכירים של הועידה ויכולתי לעקוב אחרי דיוניה מקרוב. רמה גבוהה זו של הויכוחים יש ליחס לעובדת השתתפותם בועידה של מנהיגי מפלגות דגולים. מטעמינו השתתף יצחק ברגר, אביהם של הרצל ברגר ז"ל ויבלח"א מרדכי ברגר. מהבונד — א. ליטבק ואסתר פרומקין, מפועלי ציון — י. זרובבל ומ„מאוחדים" (ס"ס וסיימיסטים) — גוטמן. השתתף גם יונה גוגול, ב"כ הארגון הכל־רוסי של אנשי צבא יהודיים. דנו בועידה על הנושאים שיעמדו על סדר־היום של הועידה היהודית הכל־רוסית, כמו יחסנו לציונות והעיקר — סמכות הקהילות ומסגרת פעולתן. הציונים שאפו לכך שהקהילה תקיף את כל שטחי החיים היהודים כולל עזרה סוציאלית, בתי־ספר בעברית וביידיש, תברואה, הגירה והעיקר — יחס חיובי לציונות. ה„בונד" קרא להסתפק רק בתרבות חילונית. ה„מאוחדים" — באוטונומיה תרבותית ו„פועלי־ציון" — לדרכם.

ברחוב השתררה המהפכה הבולשביסטית עם הלאמות, החרמות, הרס החזית. הטריבונלים המהפכניים הוציאו כבר פסקי־דין מוות על ימין ועל שמאל. והועידה התנהלה לפי כל כללי הפרלמנטריזם והדימוקרטיה. השתתפו נואמים רבים, צירים מהחזית, ששלחה את מיטב אנשיה לועידה. השתתפות הרופאים הצבאיים היתה ניכרת. התוכחו על דברים שלמעשה כבר לא היה להם שום ערך, אבל בכל זאת קיוינו שהמהפכה תלך בסופו של דבר באפיק אחר. כך ישבנו 4 ימים ו־4 לילות, מהבוקר עד הלילה והתוכחנו.

ב"כ הציונים יצחק ברגר הציג את הרעיון הציוני ועמדתנו בקהילות בלהט ובכשרון רב. מהצד שכנגד התבלט ב"כ ה„בונד" ליטואק שהיה פולמוסן חריף. כפי שאני זוכר אמר לגוטמן מה„פאראיניקטע": „מה דאך הציונים שיש להם כבר טריטוריה — אני שולל אותם, אתכם על אחת כמה וכמה. איפוא היא הטריטוריה שלכם? על השמים, על הירח? יותר אין לי מה לדבר אתכם".

בדברי בועידה הזכרתי את סיפורו של מנדלי „השערה" על יהודי משכיל העומד לסלק מביתו את ארון הספרים של אבא ועמו גם את הש"ס של אביו. אבל בדפדפו בש"ס מצא באחת המסכתות שערה מזקנו של אבא. דבר זה הביא אותו לידי מחשבה על מסורת אבות וגרם לו שהשאיר את הש"ס בארון. והנמשל — חובתנו לדאוג לשמירת מסורת אבות. על כך ענה לי ליטואק: „אַל ידאג הח' קופילוביץ, הילדים שלנו לא ימצאו בגמרות את שערות הזקנים שלנו".

אינצידנט חמור פרץ כאשר אסתר פרומקין פגעה בצורה גסה ביצחק ברגר באמרה שברגר הוא סוחר ולכל ענין וענין נגש הוא כסוחר. אז קמה הד"ר רונפלד ואמרה שלא תתן להמשיך בישיבה עד ש„אסתר" לא תחזור מדבריה בהן העליבה את מנהיגנו י. ברגר. תחת לחצם של כל צירי הועידה נאלצה „אסתר" לחזור בה מדבריה.

אינני זוכר עם נסתיימה הועידה בקבלת רזולוציות כל שהן, אבל זכור לי שהרוב היה בעד ההצעות הציוניות.

מסיום הועידה חזרתי לגדודי, הוזמנתי אמנם לבוא לפטרוגראד, לועד המארגן של הבחירות לועידת יהדי רוסיה, אבל בגלל הסיבות שהבאתי לעיל הסתלקתי. מצאתי כבר מעט חיילים יהודים בגדוד, בהעדרי הגיעה פניה ממוסקבה

שכל החיילים היודעים קרוא וכתוב יבואו לבירת רוסיה כדי להשתלט על המוסדות לאחר הסבוטז'ה שהכריזו הפקידים הקודמים שהתנגדו למשטר הקומוניסטי.

מענין, שבאותו הזמן הגיעה ידיעה לחיילינו, שטרומפלדור מארגן גדוד שילך לכבוש את ארץ־ישראל מהטורקים, למרות שהם היו כבר בחזית שנים רבות וסבלו סבל רב, באו אלי והודיעו לי: „אנא, רשום אותנו לגדודו של טרומפלדור".

חזרתי למפקדת הארמיה כדי לנהל את הבחירות בשטח הארמיה. קיבלתי את העזרה המלאה מהקומיסרים הצבאיים במילוי תפקידי — בתחבורה לדיביזיות השונות וכד'. העמידו לרשותי כל אמצעי הקשר. אבל בבקורי במקומות נוכחתי שאין תועלת בנסיעות, מפני שאין כבר או שיש רק מספר קטן מאוד של חיילים. התחילה הבריחה הכללית מן החזית.

המשכתי עבודתי בפולוצק עד אחרי הבחירות לועידת יהודי רוסיה. עם גמר עבודתי בשטח זה לא ראיתי שום סיבה להשאר בצבא. מאחר שעם מהפכת אוקטובר 1917 התפורר הצבא הרוסי והחלה בריחה המונית מהחזית. אבל קוינו עוד שבכל זאת יקום משטר דמוקרטי ברוסיה ולא רציתי להיות שוב עריק. נכנסתי לבית־חולים צבאי והודעתי שאני חולה. אחרי בדיקות של מספר ימים קבלתי חופשה לשלושה חדשים, כאשר אמרתי לרופא: „מה טעם נותן אתה לי שלושה חדשים חופשה? שחרר אותי כבר מהצבא". ענה לי: „בין כך ישחררו אותך". באתי למינסק לקומיסריאט הצבאי אליו השתייכתי לפי מקום מגורי, ושם שוחררתי בקשר עם הדמוביליזציה הכללית של הצבא.

במינסק פשטו אז שמועות, שהואיל והשלטון הבולשביסטי הוא חלש חושבים הפולנים להתקומם נגדו ובינתיים לערוך פרעות ביהודים. כמה מפלגות, כמו ה„בונד", „פועלי ציון" ואחרים, התחילו לארגן הגנה עצמית.

נפגשנו כמה חברים מ„צעירי־ציון", כולם חיילים משוחררים לא מבני מינסק, והחלטנו לא להתפזר למקומותינו, אלא לארגן הגנה מטעם „צעירי־ציון". קבענו את המרכז שלנו ב„שולהויף" שהיה במרכז הישוב היהודי במינסק והטלנו על החברים והאזרחים המעטים שהצטרפו אלינו לאסוף נשק ותחמושת. היינו כ־15—20 חיילים וגם מספר קטן של בני מינסק. נשק לא היה קשה להשיג משום שהחיילים הבורחים מהחזית היו משאירים את נשקם ברחוב, אפשר היה לאסוף אפילו תותחים. תוך יום אחד אספנו מספר גדול של רובים, אקדוחים וכדורים.

התחלנו לארגן אנשים, לחלקם לאזורים עם הנשק ולהעמידם בשמירה באיזורי הישוב היהודי. אזרחי מינסק היהודים לא ידעו אפילו מהנעשה. לא הספקנו ואף לא רצינו לשתף בענין את המוסדות המרכזיים שלנו, כדי שלא לגרום לסחבת.

עם התחלת הארגון, ב־20 בפברואר 1918 בא בריצה אחד הסיירים שלנו ומודיענו שברחוב גוברנאטורסקאיה „אויפן הויכן מארק" הופיעו יחידות צבא גרמניות. באמצע המשא ומתן עם טרוצקי, שזרק את האימרה הידועה שלו: „לא מלחמה ולא שלום", יצא הצבא הגרמני מהחפירות ובלי קרב, מפני שלא היה כבר עם מי להלחם, התקדם לעבר מינסק, שהיתה כ־80 ק"מ מהחזית.

עם קבלת ידיעה זו התבררו לנו שני דברים: א) עם בוא הגרמנים חלפה סכנת הפרעות. ב) אסור יהיה באיום של פסק דין מוות להחזיק נשק בשטח הכבוש. השארנו איפוא את הנשק במקום והתפזרנו כל אחד למקומו.

ז. גורדין

התארגנות החיילים היהודים בראשית המהפכה הרוסית

תהליך ה„נאציונליזציה" בצבא

ד"ר זלמן גורדין מפעילי תנועת העבודה הציונית וגאמניה, נולד בשנת 1888 (תרמ"ח) בשצ'דרין (על־יד בובריוסק). סיים חוק לימודיו ברפואה בשטראס־בורג (אלזאס). גויס לצבא הרוסי בשנות מלחמת־העולם הראשונה כרופא, ובשנת המהפכה 1917 היה פעיל בארגון החיילים היהודים בחזית דבינסק. ב־1921 עבר ללטביה. היה מפעילי „צעירי־ציון" (התאחדות), עלה ארצה ב־1935 ושימש רופא ראשי בקופת חולים בירושלים. כתב רשימות רבות על עיירת מולדתו שצ'דרין. פרסם מאמרים בעתונות הכללית והרפואית. נפטר בירושלים בשנת 1965 (תשכ"ה).

תהליך ה„נאציונליזציה" בצבא הרוסי התחיל אחרי שכבשו הגרמנים את פולין הרוסית בשנת 1915; גם הגרמנים, גם הרוסים נתנו הבטחות (כרגיל, מטושטשות), שפולין החופשית קום תקום.

בסתיו 1915 שרתתי בגדוד הסיבירי של הקלעים (9 סיבירסקי סטרלקובי פולק) של המחנה ה־12, שהתבצר בחפירות על הגדה הימנית של הנהר דבינה (חזית ריגה). החזית היתה יציבה. בחשכת הלילה היו החיילים הפולנים עוברים את „השטח המת" בין החפירות, כדי להגיע לפולין דרך השבי הגרמני. מלכתחילה היו עוברים הפולנים בקבוצות של 2—3, אולם מאוחר יותר, בשנת 1916, בקבוצות של 5—6, ואפילו יותר.

אנחנו, החיילים היהודים, שמחנו על זה מאוד. היה לנו סיפוק מיוחד, כאשר קראנו בפקודת־היום („פריקאז"), כי כך וכך טוראים „עברו לצד האויב". במיוחד היתה מתוקה לנו הנקמה, כי המפקד של הגדוד היה ממוצא פולני, ולא מעט מן הקצינים היו גם הם פולנים, שהביטו על היהודים (כל האיזור טוהר מהתושבים היהודים בשנת 1915) כעל מרגלים ואויבי המולדת. בפקודת־היום לא צוין, כמובן, כי הבוגדים הם ממוצא פולני; אולם זה היה סוד גלוי...

עקב הבריחות לא היה מספר החיילים הפולנים בצבא הרוסי רב ביותר בפרוץ מהפכת פברואר, ואלה היו ברובם תושבי הפלכים הרוסיים הגובלים עם פולין. בירת־הדבש של המהפכה ראו עצמם החיילים הפולנים כאורחים בצבא הרוסי, והם היו בין הראשונים, שאירגנו ועדים פולניים — „איסקופול" (איספולניטלני קומיטט פוליאקוב וואינוב).

היווצרות הוועדים הלטיים בצבא הרוסי („איסקולאַט") לא היתה כרוכה לגמרי בשום בעיות, כי החל מ־1915 היו הלטים מיוצגים בתוך צבא הצארי בפלוגות קלעים לטיים (לאטישסקיה סטרלקוביה באטאליוני). בפירוש: „לאטישסקיה" ז.א. לטיים, ולא לטביים, כלומר: בעלי לאומית לטית, ולא תושבי לטביה. מספר הפלוגות האלו הגיע ל־6, והן חנו בחלקים מיוחדים של החזית הריגאית והיו נתונות למרותה של המפקדה הרוסית העליונה.

גם הליטאים התארגנו ב„איסקוליט". המגמה היתה אותה המגמה: התבדלות, יצירת חיים לאומיים עצמאיים. ושוב: שום „זר" לא נכנס ל„איסקוליט". הכל על טהרת הלאומיות הליטאית!

פרשה בפני עצמה היה האירגון האוקראיני. גדודים אוקראינים קמו כבר בחודש הראשון־השני אחרי מהפכת־פברואר. ביולי 1917 — אחרי המפלה הגדולה של הצבא בחזית הדרום — היו האוקראינים עוזבים בהמוניהם את החזית ופניהם לאוקראינה. זכורני, כי אחד המברכים בכנס של החיילים היהודים של המחנה ה־5 היה פורוצ'יק יאנקובסקי מטעם ה„איסקופול", ממוצא אוקראיני, שסיים את נאומו בקריאה להפריד את אוקראינה מרוסיה!

החיילים היהודים בלבד — יחד עם העמים „נטולי־ההיסטוריה" של רוסיה רבת־הלאומים — נשארו בלתי־מאורגנים. רק בחודשי הקיץ המאוחרים, כשסכנת הפוגרומים נעשתה מוחשית ביותר, והאנרכיה התחילה להשתולל, רק אז, ממש ברגע האחרון, התחילו החיילים היהודים, שמספרם היה לגמרי לא מבוטל, להתארגן בכל רחבי רוסיה בקדחתנות וליצור הסתדרויות צבאיות יהודיות.

באוקטובר 1917 הוקם ה„איסקויב" (הועד הפועל של החיילים היהודים). ראשית פעולתו היה לשלוח נציגות לגוש הבין־לאומי שבצבא. והנה קטע ממאמרי ב„פעטראַגראדער טאַגבלאַט" מנובמבר 1917 תחת הכותרת: „דער נאציאַנאַלער בלאָק אין דער אַרמיי":

„הגוש הלאומי נוצר והתפתח עם התהוות האירגונים הלאומיים. אולם מאחר שהחיילים היהודים התארגנו האחרונים התגבש כבר הכול בתוך הגוש. הצעדים הראשונים של הגוש כבר הוכיחו, שהוא אינו איחוד אורגני, אלא צירוף שאין לו לא רצון אחיד, ולא מטרה אחידה.

הפולנים לא נכנסו לתוך העבודה המשותפת, וכשנדונו שאלות הנוגעות לאחד הלאומים, לא היו משתתפים כלל: רמז לאחרים, כי אל להם להתערב בדיונים על עניניהם של הפולנים, מתפלאים היו על הנציג היהודי בבלוק, המדבר ברורות על היהודים הפולנים וקורא לכל המיעוטים לחוות את דעתם בעניין זה.

גם האוקראינים, תלמידיהם הטובים של הפולנים, בעלי־הטון והכוח האמיתיים בבלוק, היו משתתפים בעבודה כל זמן שהדבר היה רצוי להם, אבל אם העניין לא מצא חן בעיניהם, היו מסירים אותו מסדר־היום; או שהוא היה נשאר תלוי ועומד. כשהנציג היהודי העיר על ההכרח שביצירת הגנה עצמית־יהודית, לא הסכימו לכך האוקראינים והפולנים. „שיהיו פוגרומים על היהודים, אנו נייטרליים" — זהו הפירוש האמיתי של הנייט־רליות שלהם!

צריך לקבוע, שהיהודים (ובמידה מסויימת גם העמים הקטנים האחרים) ממלאים תפקיד עצוב, כי חסר להם הכוח מאחורי גבם, ולכן אין רואים אותם כשווים, וליותר מאשר אנחה פילנטרופית אין הם זוכים.

מסיבה זו אין ההחלטות שנתקבלו מתבצעות. כך לא בוצעה עד היום ההחלטה של הבלוק בדבר פינוי בית הכנסת, שגדוד קלעים לטי תפס אותו".

הכנס הראשון של החיילים־היהודים במחנה ה־5 באוקטובר 1917

באוקטובר 1917 התכנס בדבינסק הכנס הראשון של הלוחמים־היהודים של המחנה החמישי (פיאַטוי אַרמיי). הכנס התקיים הודות ליזמה ולעזרה של ה„איסקווייב" של החזית הריגאית־הבלטית. את הרשיון לקיום הכנס העניק הארמי־סקום 5 (ארמייסקי קומיטט פיאַטוי אַרמיי), שהיה כבר בידי הבולשביקים. בראש הארמיסקום עמד ד"ר סקליאנסקי (יהודי), שהתפרסם אחר־כך בתור המזכיר של טרוצקי ושימש אז כרופא באחד הגדודים; אגב הוא נעלם אח"כ באופן מסתורי בארה"ב בשעה ששימש שליח של בריה"מ. ההזמנה לחיילים היהודים בגדודים השונים לשלוח נציגים לכנס הועברה באמצעות פקודת־יום („פריקאז") בכל המחנה. לאסיפה של הועד המכין נשלח מארמיסקום חייל יהודי־בולשביק, אולם הוא זכה לקבלת פנים כזאת, שיותר לא העיז להופיע.

מבין קצת יותר ממאה הצירים של הכנס זוכר אני את: 1) ד"ר מאיר גולדנברג, רופא־וטרינר דיביזיוני בדרגת פולקובניק (היה פולקיסט, ואחר־כך מראשי העסקנים ב„פולקס־פרטיי" בוורשה); 2) ד"ר מרדכי זאנד, רופא צבאי („צעירי־ציון", אחר־כך מראשי צ.ס. בלטביה, מת בהתחלת מלחמת העולם השניה באורנבורג); 3) טבלייב, ס.ס.; 4) בלאטשטיין, צ.צ.; 5) סוקולוביץ — בונדאי מביאליסטוק; 6) קוטשינסקי — אונטר־אופיצר, אביר מסדר גיאורגי, המפקד הנבחר הראשון של הגדוד הצ'רנומורסקי; 7) יצחק לוין־שאצקס (אז פולקיסט, ואחר־כך מראשי ה„בונד" בלטביה; כיום עורך ה„וועקער" — בטאון האיגוד היהודי הסוציא־ליסטי בארה"ב); 8) וכותב השורות הללו (אז רופא צבאי).

הכנס לא התעסק בבעיות מדיניות כלליות. היתה אז נטייה להתארגן לפי הלאומים, והיהודים בצבא הלכו גם הם — אם כי האחרונים — בדרך זו.

באי־כוחן של המפלגות היהודיות לא הופיעו כלל בכנס; בין הצירים היו, מובן, לא מעט חיילים, שהשתייכו למפלגה זו או אחרת.

הכנס יסד את ה„איסקווייב" 5. הוא התקיים על חשבונו של הצבא. לכל חבר ה„איסקווייב" שילמו משכורתו הקודמת בדרגתו הוא (הוא שוחרר מן היחידה שלו). לרשותו של ה„איסקווייב" העמידו בית גדול מוקף גן. נתנו לנו „פאיוק" של קצין יהעמידו לרשתנו טבח (יהודי).

הכנס של החיילים היהודים של החזית הצפונית־מערבית בדצמבר 1917

הכנס של החיילים היהודים של החזית הצפונית־מערבית אורגן ע"י הקפיטן טרומפלדור (הוא הופיע במדים של הצבא האנגלי) ונפתח בדבינסק בדצמבר 1917.

טרומפלדור בא לדבינסק בלוויית שלישו ברמס, מי שהיה אחר־כך העורך של העיתון — סוודניא" בריגה. יחד אתו בא העסקן הציוני, בא־כוח הגרניזון הפינלנדי, קישיניבסקי.

טרומפלדור בא מפטרוגראד. גם אחרי מהפכת־אוקטובר היה השלטון בלתי יציב, ובאוקראינה תחת שלטונה של ה„ראדה" היו פוגרומים על היהודים דבר שכיח. הישוב היהודי עמד בסכנה גדולה, ובכל מקום היה צורך להגן עליו. מצב מסוכן זה לעם היהודי ברוסיה גזל את מנוחתו של טרומפלדור.

אמת, בכל המרכזים היו קיימות בימים ההם הסתדרויות צבאיות יהודיות, אבל כולן כאחת היו בסטדיה של התארגנות, ותכנית ברורה של פעולה לא היתה להן. איש לא אירגן אותן: הן צמחו ועלו מתוך המציאות. והמציאות היתה אחרת בקיוב ובאודיסה, מאשר בדבינסק ובמינסק. לכן ה„דרום" התחיל להתארגן קודם, כי שם ראו החיילים היהודים עין בעין פוגרומים, שנערכו בהוריהם, בנשיהם ובטף, ואילו במערב ובפטרוגראד פרצו מזמן לזמן מהומות של שיכורים ושל המוני־העם המשתוללים, שצביונם היה אנטי־יהודי.

ההסתדרויות הפוליטיות שלנו לא עמדו תחילה כלל על חשיבות ההתעניינות בחייל היהודי ועל הצורך לארגן את „הכוח החיוני" הזה — כך כינו את הצבא כל עמי רוסיה. שלטה בנו השאיפה לפתור שאלות להלכה, וחסר לנו הרצון ליצור עובדות ממשיות בחיים היהודיים. ורק במאוחר יותר התחילו להתייחס בחיוב אל האירגונים הצבאיים היהודיים ההסתדרות הציונית ו„צעירי־ציון", ואילו השמאל היהודי — ה„בונד" וה„מאוחדים" — כשנוכחו לדעת, שעיקר דאגתן של ההסתדרויות הצבאיות היהודיות היא ליצור אירגונים צבאיים, כדי שיהיה בכוחם להגן על התושבים היהודים, התנגדו בכל תוקף לעמדה זו. השמאל היהודי ב„ראדה" — ה„בונד" וה„מאוחדים" (ברוסיה לא היתה נציגות יהודית בממשלה) פעלו לפי פסי התכנית היהודית הגלותית: לא להגן, לא לפעול, אלא להשתדל — אם כי בצורה „דמוקרטית" — בהענשת האשמים.

טרומפלדור היה הראשון שהתווה תכנית־פעולה לחייל היהודי, וגם מימש אותה בחיים. החייל היהודי ידע היטב אבל רק דבר אחד, שעליו להתארגן, אבל מה תהא צורת האירגון, איש לא ידע. מאוחר יותר הוא בא לידי הכרה, שעליו להגן בנשקו הוא על חייה של האוכלוסיה היהודית, שנשארה ללא הגנה. סיסמת החיילים היהודים, מאודסה שבדרום ועד לפטרוגראד שבצפון, היתה: ההתארגנות, יצירת המסגרת החיצונית; את השאר יעשה הזמן. אבל דבר אחד היה ברור מהתחלה לחייל היהודי: השותף הטוב ביותר הוא היהודי עצמו!

בכל להט נפשו נכנס טרומפלדור לארגן את הכוח היהודי שנראה לו — את החייל היהודי, והוא עמד בראש האירגון של הכוחות הצבאיים היהודיים שבצפון רוסיה. לא רק תכנית ברורה היתה לו, גם נסיון רב של עובדות הביא אתו לכנס; הוא יצר בפטרוגראד את הגדוד היהודי הראשון, והוא גם היה למפקדו; וגדודו — חיי קסרקטין, משמעת צבאית.

ובכן: „חזרה אל הקסרקטין!"... כמה בלתי־פופולרית היתה סיסמה זו לאחר שלוש שנות מלחמה ויותר, ומה גדול היה אומץ רוחו של טרומפלדור, כשהחליט בעת כזאת ליצור כוח צבאי יהודי! יצירת גדודים יהודים בכל רחבי רוסיה — על דרישה זו הגן טרומפלדור בכנס אנשי־הצבא היהודים בחזית הצפונית־מערבית.

מהמרכז של ה„מאוחדים" שבפטרוגראד באו לברך הפרופ' מ. לורסון והגב' קנטור. לזרסון דיבר נגד ה„לגיון".

בשם „פועלי־ציון" נשא את דברו נ. רפלקס; יחד אתו בא חבר „פועלי־ציון" בצלאל, שהגיע לפני זמן קצר מאנגליה, בה היה כלוא בעוון תעמולה נגד המלחמה. נ. רפלקס (כיום ניר) בספרו „פרקי חיים" (עמוד 257) כותב: „השאלות העיקריות שנידונו בועידה הזאת היו: דבר יצירת גדודים יהודיים ואירגון הגנה עצמית נגד הפרעות שכבר פרצו בכמה מערי השדה, ב־12 קולות לעומת 11 (ובהם קולי) נדחתה ההצעה על יצירת גדודים יהודיים. לעומת זאת הוחלט לארגן בכל מקום פלוגות של הגנה עצמית, שבראשן יעמדו אירגוני החיילים בצבא. בקשר

למצב הפוליטי קיבלה הועידה את ההחלטה הבאה: „במלחמת אזרחים במדינה ישמור העם היהודי על נייטרליותו".

ה„בונד" לא שלח שליח מיוחד; בשמו דיבר בונדאי מקומי ווליה גודל (נהפך אחר־כך לקומוניסט קיצוני) בחריפות גדולה נגד התבדלותם של היהודים. בשם הציונים הכלליים דיבר בהתלהבות רבה מר קישיניבסקי הנ"ל וקרא את החיילים היהודים להתארגן ולהגן על חייהם של אחיהם ואחיותיהם.

המאבק בכנס התרכז מסביב ה„לגיון". זאת היתה השאלה העיקרית. הצעתו של טרומפלדור נפלה בקול אחד *).

בשעת הכנס הגיעה הידיעה, כי חיילים שודדים חנויות ומכים ביהודים בפרבר הגאיוקי. כל משתתפי הכנס יצאו למקום. החוליגנים התפזרו חיש מהר.

יש עוד להעיר, כי חוץ מן הנימוקים הנזכרים בדבר הכרח ליצירת גדודים יהודים, היה טרומפלדור — בשיחות פרטיות עם חברים קרובים לו — מראה באצבע על הערך הגדול שבקיום הגדודים היהודים למען ארץ־ישראל. הוא רואה בהם את האלמנט הטוב ביותר, שישמש במשך הימים לבנין הארץ, ובשעת הצורך — גם להגנתה.

טרומפלדור דיבר על התיישבות שיש להעמידה על יסודות הקומונה; הוא דיבר על קומונות־פועליות, על שיתוף העבודה בקרקע המולדת. „ואולם אם יפריעו לנו בעבודת האדמה — עבודת השלום — נגן על עצמנו ונילחם".

הצירים מטעם „איסקווייב" 5 לכנס הכל־רוסי של הלוחמים־היהודים היו גולדשטיין, מנדלייב, כותב השורות האלו ועוד שנים־שלושה שאת שמם אינני זוכר. באמצע ינואר בערך הגענו לקיוב. בעיר התרחשה, כפי שאמרו, המהפכה העשירית. פגזים התעופפו מעל הרחובות. מיד באנו למפקדה של חזית הדרום של החיילים היהודים ונפגשנו שם עם חברים רבים מכל קצוות הארץ. נוכחנו לדעת, שעבודה גדולה נעשתה ע"י ועד־הפועל של החזית־הדרום. את טרומפלדור לא ראיתי. את יונה גוגול, יושב־ראש ועד הפועל של האיגוד הצבאי בחזית־הדרום, לא פגשנו במפקדה, נאמר לנו, שהוא עוסק בהכנת האולם שנועד לכנס. היה כבר „לא נוח" להסתובב בעיר והלכנו למקום־הלינה על מנת לגשת למחרת לעבודה. אולם הדבר לא ניתן לנו, כי ההפגזה של העיר מצד הבולשביקים נעשתה ביותר עוז, והתחילו חילופי יריות מבית לבית. באותו יום או למחרת קיבלנו את הידיעה, כי ההיידמקים התפרצו לאולם המיועד לכנס ושאלו את האחראי, וכשגוגול ניגש אליהם, נורה במקום. החברים המועטים שנמצאו באולם הספיקו להסתלק.

הספקנו לעזוב בעוד מועד את קיוב, עד לתחנה הקרובה הלכנו ברגל, ובדרך־לא־דרך הגענו אחרי שבוע בערך לדבינסק, כדי ליפול כעבור 7—10 ימים לידי הגרמנים (פברואר 1918), שתפסו על סמך שלום בריסק גם את דבינסק.

הספקנו עוד לקבור את הארכיון של ה„איסקווייב" 5.

---

*) ראוי לציין כי כינוסי החיילים של החזית הדרומית, שהתקיימו בהשתתפותו של טרומפלדור בקיוב באוקטובר ובדצמבר 1917 החליטו בחיוב על הקמת יחידות יהודיות מיוחדות (ר' א. צ'ריקובר, „יהודים בעתות מהפכה", ת"א 1957, עמ' 477—480).

נספחים

א. ההחלטות שנתקבלו בכנס הראשון של החיילים היהודים של המחנה החמישי באוקטובר 1917

על התפקידים שלנו

לאחר שהכנס שמע את ההרצאה על התפקידים שלנו — מוצא הכנס של החיילים היהודים של המחנה החמישי, שבהתפתחותה של הדמוקרטיה המהפכנית בכללותה ושל המפלגות הסוציאליסטיות בפרט מסתמנים קווים של לאומיות, כיוון שההגנה של האינטרסים הלאומיים קשורה קשר הדוק עם ההגנה על האינטרסים המעמדיים, והמוני העובדים מעוניינים יותר בקביעתן ובהבטחתן של הזכויות האזרחיות והלאומיות. בקשר לזה התחילה פעולה יוצרת של בניין חיים יהודיים לאומיים חדשים ברוסיה; כדי להאדיר ולפתח את הפעולה, יש לארגן את הכוחות המעולים ביותר של העם היהודי, את הלוחמים־היהודים.

הכנס מחליט ליצור אירגון לאומי חזק של החיילים־היהודים של המחנה החמישי, המעמיד לעצמו את התפקידים הבאים:

1. לבצר ולהרחיב את ההישגים של המהפכה הרוסית לטובת המוני העובדים תוך שיתוף פעולה עם הדמוקרטיה המהפכנית בכללותה והמיעוטים הלאומיים בפרט;
2. להגן על הזכויות האזרחיות והלאומיות של העם היהודי;
3. לנקוט בשיתוף עם הדמוקרטיה המהפכנית היהודית והדמוקרטיה המהפכנית של העמים האחרים בכל האמצעים על מנת לארגן כל התנגדות אפשרית לכוחות הריאקציה, המשתוקקים תוך ניצול התהור־ובוהו שהשתררו במדינה ובצבא, להטביע בדם יהודי את המהפכה הרוסית ואתה גם הזכויות הלאומיות שלנו;
4. לפתח עבודה תרבותית נרחבת בקרב היהודים־הלוחמים במחנה;
5. למשוך את היהודים־הלוחמים ליטול חלק פעיל בחיים הפוליטיים והלאומיים של העם היהודי;
6. לחזק ולפתח את ההכרה הלאומית, הפוליטית והמעמדית של החייל היהודי.

על צורות השלטון היהודי העצמי

לאור ההרצאות על הכנס היהודי הכל־רוסי ועל צורות השלטון העצמאי היהודי — מחליט הכנס של הלוחמים היהודים של המחנה החמישי:

1. הכנס היהודי הכל־רוסי הוא המוסד האחד והיחיד הרשאי ומוסמך לקבוע את הצורות של האוטונומיה הלאומית שלנו בכללותן ושל הקהילה היהודית בפרט.
2. הכרחי בהחלט, ברגע היסטורי כזה של עבודה יוצרת, שהדמוקרטיה היהודית תצעד בשורות מלוכדות על מנת לבצע את עקרונותיה לטובת האינטרסים של המוני העם, ולכן המוני הלוחמים צריכים ליטול את החלק הפעיל ביותר בבחירות לכנס היהודי הכל־רוסי.
3. בהתחשב עם התנאים המיוחדים של המציאות היהודית יש הכרח מתוך האינטרסים של המוני העם להכניס לתחום הסמכויות של השלטון היהודי העצמאי נוסף לצרכים התרבותיים את כל הצרכים האחרים של החיים היהודיים, שבהם מתבלט היחוד שלהם.
4. השאלה של אופי הקהילה היהודי נשארת לדיון עד לכנס היהודי הכל־רוסי.

על מצב היהודים בפלשתינה, ברומניה ובפולין

לאור ההרצאה על מצב היהודים בפלשתינה, ברומניה ובפולין — מחליט הכנס:

1. יהדות רוסיה בתור חלק של היהדות העולמית המפוצלת מתייצבת בכנס היהודי הכל־רוסי לפתור את השאלה של הצגת הדרישה בפני הדמוקרטיה העולמית ביחס להגנת הזכויות האזרחיות והלאומיות של היהודים בפולין, בפלשתינה וברומניה. הכנס של הלוחמים־היהודים אשר במחנה החמישי בתור נציגות של חלק ממאות אלפים של לוחמים־יהודים בחזית, אשר בדמם נקנה האושר העתיד של עמים, מרים את קולו המאורגן ומציג בכל רחבותן וחריפותן את השאלות המוגדרות לעיל בפני הדמוקרטיה העולמית ותובע, שתפתרנה בצורה רב־צדדית.
(נתקבלה פה־אחד).

2. בהכירו, שפתרון רדיקלי של הבעייה היהודית הלאומית יתכן רק בריכוז כוחות העם בטריטוריה מסויימת, תובע הכנס מן הדמוקרטיה העולמית להבטיח ליהודים חופש של הגירה והתיישבות בפלשתינה.
(נתקבלה ב־47 קול נגד 44, ו־6 נמנעו)

ב. ז. גורדין, הגדודים היהודים המקובצים

השאלה בדבר יצירת גדודים יהודים היעמדה בפני החייל היהודי בכל חריפותה. כמו בעניינים רבים אחרים כן גם בשאלה זאת מכריחים אותנו לא החיים הפנימיים של חיינו אנו, כי אם הסביבה הזרה, בה אנו חיים. לא אנו עוררנו את הבעייה של יצירת גדודים משלנו, כי אם התנאים האיומים, שבהם אנו חיים, הם שדחפו אותנו להחלטה חיובית זו. ומכיוון שבעצם לא נוצר הרעיון הזה מתוך תוכו של החייל היהודי, אלא בתוקף הכוחות החיצוניים הסובבים אותנו, הרי שאחרים הטילו עלינו את המשימה הזאת.

כל אלה מעמיסים עלינו קשיים לאומיים, פוליטיים וטכניים עצומים, כי החיים היהודיים אינם מסוגלים לקבל כל דבר מצוי בסביבה הזרה כמות שהוא. ובאמת סראגי הוא המצב, כשאנו מוכרחים להעלות עור ובשר של מציאות ממשית על רעיון, שהוא זר לרוח העם, ושרק בקושי אפשר להתאימו לחיינו החסרים תנאים אוביקטיביים לגידולו.

וכך מופיע ההכרח למצוא את האמצעים הקונקרטיים, שיתירו את פקעת השאלות המסובכות, שהועמדה בפני החייל היהודי ותובעת את פתרונה מיד. וקודם כל ומעל לכל זוהי שאלת הנציונליזציה של הצבא. עובדה קיימת היא, שנוצרו צבאות לאומיים. אנו — ודאי שלא נוכל לעכב את התהליך הזה. אצל כל לאום מסביר הציבור לעצמו את סיסמת הנציונליזציה במובן הפשוט של המושג, היינו, שיש להכניס לגדודים האוקראינים רק אוקראינים בלבד, כי אם לא — מה טעם יש ביצירות גדודים לאומיים מיוחדים? אין לשכוח כי תנועת הנציונליזציה, שאנו עדים לה, לפי מהותה הריהי תופעה חדשה, וטבעי הדבר, שבזמן הראשון נתונה היא במסגרת מצומצמת, במובן זה נהנה ציבור החיילים מהאהדה המלאה ביותר של האינטליגנציה העממית, העומדת בראש הפוליטיקה הלאומית. מן השאילתה, ששאל המזכיר הראשי של המועצה הלאומית היהודית ד"ר מ. זילברפרב. יש להסיק מסקנה ברורה, שכך הדבר ולא אחרת: „כיצד מבין מיניסטר הצבא האוקראיני — הוא שאל — את הנציונליזציה של הצבא: במובן הטריטוריאלי או במובן הלאומי?" פטליורה השיב, ויש לדעת שהדבר היה בסוף נובמבר, בשעה שהגדודים האוקראינים כבר נוצרו בשלמות — כי שאלה זו עדיין לא נדונה בפרוטרוט, ועל כן איננו יכול לתת עליה תשובה מוחלטת.

למעשה המצב הוא כזה: היהודים אינם מתקבלים בגדודים האוקראינים, קציניהם יהודים בצבא האוקראיני יש לחפש בנרות, ושום יהודי איננו יכול להתקבל בגדודים ע"ש בוגדן חמילניצקי וע"ש פולובוטסקו. כמובן, שאין זה לפי כבודנו — ולא לפי הרגשתנו הלאומית והאזרחית להתחנן לפני אנשים שיקבלונו במקום שאין רוצים בנו. מבלי לשמש מטרה לחיצי עלבון יכול החייל היהודי למלא את חובתו האזרחית בגדודו היהודי הוא. המציאות האיומה דוחפת אותנו ליצירת גדודים יהודים. לפני זמן מה, בימי הפרעות בפטרוגראד, שהפכו להשתוללות פראית של שיכורים ומרי נפש, כשפנינו אל הנציג האחראי של הדמוקרטיה המהפכנית מר אנטונוב בדרישה למנוע את התפשטותה, התקשר הלה עם הנציגים של הגדודים בדבר נקיטת אמצעים דחופים, והללו, המפקדים, הודיעו לו, שאין הם יכולים להיות ערבים לבחורים שלהם. סכנת הפרעות החישה את הפתרון המעשי לשאלה המעניינת אותנו. היה לנו מזל מיוחד במצב נורא זה, ורק הודות לכך יכולנו אותה שעה להתחיל ביצירת הגדוד היהודי הראשון. כיחידה צבאית דרוש לנו הגדוד, כדי לעצור את גל הפרעות, העלול לגאות יותר ויותר למראה חולשת השלטונות המקומיים ותעמולת „המאה השחורה", המתנהלת במרץ ב„תורים" הארוכים ברפובליקה הרוסית.

העובדה, שמספר החיילים בגדודים היהודים הוא קטן, והחשש, שלא יהיה בכוחם להתנגד לפורעים — אל נא יטילו עלינו אימה יתירה. בצבא מצויים יסודות בעלי הכרה, ורק חלק קטן של הצבא יצטרף לפורעים, ונגד חלק קטן זה יוכל כוח יהודי — ואפילו קטן — המאורגן יפה להתקומם ביעילות ולשרש את הרע בעודו באיבו.

ההיסטוריה לא תמחול לנו לעולם אם לא נדע להגן כראוי בכל האמצעים העומדים לרשותנו על כבודו של העם היהודי. עלינו לעשות כל מה שאפשר, שימי הסיוט 1903—1905 לא יחזרו עוד.

הנימוק השלישי — החשוב מאוד — הוא, שעל היהודים כלאום לשמור על נייטרליות מוחלטת במלחמת האזרחים ברוסיה. בעת יציאתו של גדוד לקרב — לא יוכלו החיילים היהודים הבודדים המפוזרים בין המוני החיילים והנתונים לאיומי כידונים, לעזוב את יחידותיהם, גם הנדודים מיחידה ליחידה אין בהם משום פתרון הבעיה. המוצא היחידי הוא: יצירת גדודים יהודים מקובצים לאלה מן החיילים היהודים, שיש להוציאם מיחידותיהם, כדי שישרתו ביחידות יהודיות, שישאו אופי א־פוליטי, ולא ישמשו בתוהו ובוהו של מלחמת האזרחים — כלי לשרותם של אינטרסים פוליטיים זרים.

בעיית הנציונליזציה של הצבאות, תפקידי ההגנה, הקושי בשמירת העמדה הלאומית במלחמת־האזרחים — כל אלה מביאים אותנו בהכרח לידי החלטה: למהר וליצור את הגדודים היהודים.

(„ידיעות הועד המרכזי של צעירי־ציון" — רוסית — מ־28.1.1918).

ג. ההחלטות שנתקבלו בכנס השני של החיילים היהודים של המחנה החמישי בדצמבר 1917

I על גדודים יהודים מקובצים: „בהתייחסו בשלילה חריפה להקמתן של יחידות צבאיות יהודיות עובר הכנס לבעית ההגנה העצמית" (נתקבל ב־12 קולות נגד 11).

II על ההגנה העצמית: האמצעי הרדיקלי ביותר למאבק בגל הפרעות המאיים על האוכלוסיה היהודית הוא הקמת הגנה עצמית על היסודות דלהלן:

1. ההגנה העצמית היא הסתדרות שאליה מצטרפים אנשי צבא ואזרחים יהודים, וכן לא־יהודים.
2. ההגנה העצמית חייבת לקיים קשרים הדוקים עם הדימוקרטיה המהפכנית של כל הלאומים.

3. בראש ההגנה העצמית חייבים לעמוד הארגונים הצבאיים היהודים, שיקומו בערים ובעיירות. בכל מקום מנהל ועד ההגנה העצמית את הפעולה.

ה ע ר ה: באותם הישובים בהם אין ארגונים צבאיים יהודים, יוצרו למטרות ההגנה העצמית ועדים מחוזיים מתאימים.

4. הועדים והארגונים הצבאיים חייבים, חוץ מארגון ההגנה העצמית, לנהל מאבק באמצעות העתונות.

5. את מרכז ההגנה העצמית חייב להוות גרעין צבאי המורכב מחיל המצב המקומי ומחיילים שנשלחו לקחת חלק בהגנה העצמית.

III על מלחמת האזרחים:

1. במלחמת האזרחים המתחוללת עתה ברוסיה נוקטת האומה היהודית עמדה נייטרלית.

ה ע ר ה: בעיית השתתפותם של אנשים בודדים במלחמת האזרחים, לא נידונה על־ידי הכנס.

2. היהודים החיילים באותן היחידות, הלוקחות חלק במלחמת האזרחים, יכולים להשתחרר מהן, אם רצונם בכך.

3. המעבר להסתדרות החיילים היהודים מיחידות הצבא האחרות יסתר לועד הפועל של החיילים היהודים, הנמצא בקשר הדוק עם שאר הארגונים הצבאיים הלאומיים.

(לפי „ייבריייסקאיה ראבוצ'איה כרוניקה" מ־27.1.1918).

דוד קופילוביץ

עיני ראו את המהפכה

הייתי עד־ראיה ולקחתי חלק במהפכת פברואר בשנת 1917.

זכורני ביום א', ב־26 בפברואר (לפי הלוח היוליאני) התאספו אלפי אנשים על ה„נייבסקי פרוספקט" סמוך לקתדרלה הקאזאנית. על הכרזות היו כתבות בהן נקראה הממשלה להתפטר ונתבעה הקמת מיניסטריון אחראי בפני הדומה הממלכתית. לפתע, בלי כל אזהרה מוקדמת, החלו יריות ממקלעים מכל הצדדים על ההמונים הבלתי־מזוינים. כולם החלו להתרוצץ לכל הצדדים או נפלו ארצה. אני ניצלתי לאחר שכוסיתי כולי בגויות הרוגים או פצועים. כאשר נפסקו היריות לזמן מה התחמקתי ורצתי לסימטא, עד שהגעתי לקרקס גינזילי. עם כמה סטודנטים פנינו לדומה הממלכתית שישבה בארמון הטאברי. היינו הראשונים שהודענו לחברי הדומה על שפיכות הדמים ב„נייבסקי פרוספקט". יצאו לקבל את פנינו מיליוקוב, ניקראסוב, רודיצ'ב, סקובילב, צ'חיאידזה ואחרים. כולם היו מזועזעים לשמע הרציחות הללו. הורגשו מבוכה וחוסר־אונים.

ביום הבא, ב־27 בפברואר, הלכתי שוב ל„נייבסקי פרוספקט". היתה שביתה כללית. החשמליות לא נעו, החנויות, בתי־הקפה והמסעדות היו סגורים. היו מודבקות מודעות בחתימת מפקד העיר חאבאלוב על איסורן של התקהלויות כל שהן תוך איום בהוצאתם להורג של המתקהלים בו במקום. ה„נייבסקי פרוספקט" היה שומם ומהלך אימים. לא רציתי לחזור לדירתי והלכתי לדודי ברחוב גאלרנאיה. היה כבר חצות היום, פתאום ראיתי כי מקסרקטיני הגדוד הליטאי, שנמצאו באותו רחוב, יוצאים חיילים וקצינים וצועדים בסך, כשנשקם עמהם. שאלתי אותם לאן מועדים פניהם, ומאחר שכובע סטודנטים היה חבוש על ראשי, והסטודנטים נחשבו למהפכנים, נעניתי כי הולכים הם אל ה„דומה". הלכתי אחרי החיילים. הגדוד ניגש במלוא הסדר לבנין הדומה ושלח את שליחיו לתבוע שמי שהוא יצא לדבר עמהם. יצא יו"ר הדומה רודזיאנקו. כעבור זמן קצר הגיע למקום הגדוד הסימיונובי, שנחשב לנאמן ביותר לבית־המלכות.

רודזיאנקו יצא בראש גלוי, בלי אדרת, למרות הקור העז. גבוה, בעל צורה, יפהפה. הוא עצמו היה מפקד גדוד בחיל המשמר, השתייך לאגף הימני במפלגת ה„אוקטיאבריסטים"

נציגי החיילים הודיעו שמסרבים הן לצאת נגד העם ולירות באחיהם והם מבקשים שה„דומה" תעמוד בראש המרד וכל חיל־המצב בפטרוגראד יתמוך בה. רודזיאנקו ענה, שמבקש הוא מן החיילים שלא להתפזר, ושהוא יקרא לישיבה יוצאת מן המנין. היה ברור לי שהמהפכה החלה ותמורות גדולות תבאנה ברוסיה.

נכנסתי עם כמה סטודנטים ואזרחים לארמון הטאברי. הישיבה היתה סוערת, והתנהלה באוירה של עצבנות. רוב חברי ה„דומה" היו מונרכיסטים והבינו כי הדבר יכול להסתיים במפלת המשטר המלוכני, אולם אי־שביעת הרצון מהממשלה והכשלונות בחזית אילצו אותם לפעול, ופה אחד הוחלט לבחור ועד בן שבעה חברים בהם הנסיך לבוב, מיליוקוב, גוצ'קוב, קרנסקי ואחרים. ועד זה חייב היה לעמוד בראש המרד ולנהל את הפעולות הבאות. למושל העיר מונה מפקד הגדוד אנגלגארדט.

ב„דומה הממלכתית" היו מעט אנשים מן החוץ. קרנסקי פנה אלי ואל סטודנט אחר

ושאל אותנו אם נקבל על עצמנו תפקיד חשוב ואחראי. הסכמנו לכך בשמחה כמובן. התפקיד היה ללכת לעתון „ויצ׳רניאיא וריימיה", שבעליו היה בוריס סובורין, לתבוע את כתבות הסדרים והמדפיסים (מאחר שהעתון שבת) ולהדפיס את הביולטין הראשון של ועד „הדומה הממלכתית". נוסח הביולטין היה קצר: כל השלטון ברוסיה עובר לידי הועד, אח״כ באו שמות חברי הועד וקריאה לשמור על השקט ולהביע בכך אמון לדומה הממלכתית.

בלווית כמה חיילים מזוינים נסענו בשתי מכוניות לאותו רחוב גאלרנאיה, שבו נמצא בית הדפוס ומערכת העתון. לא היינו בטוחים אם יותן לנו למלא את משימתנו על נקלה, מאחר שבוריס סובורין היה בנו של הריאקציונר הנודע סובורין, מוציאו לאור של העתון רב ההשפעה הרשמי למחצה „נובויה וריימיה".

בבואנו למקום קראנו את המו״ל בוריס סובורין ואת עורך העתון קסיונין ומסרנו להם את הפקודה בחתימת קרנסקי, לתמהוננו הסכימו מיד לבוא לעזרתנו. רוב הסדרים התגוררו בקרבת מקום ובזמן קצר ביותר החילונו בהדפסה. הדפסת הביולטין נמשכה כמה שעות. ניצלתי את הזמן הפנוי. לקחתי מכונית אחת של משמר החיילים ונסעתי למשרד הטלגרף. הטלגרף פעל ושלחתי מברק למשפחתי בהומל, בו ברכתי אותם על המהפכה, על המשטר החדש ועל שווי הזכויות הצפוי ליהודים. היה זה המברק הראשון שיצא מפטרבורג עם הבשורה על המהפכה.

לאחר זמן נודע לי כי המברק הגיע לביתנו ונמסר לראש האצילים בפלך שטוס, שהתגורר בבית סבא שלי נטע פבזנר. שטוס קרא את סבא, הראה לו את המברק שהיה חתום בשמי „דוד". הוא שאל, מה פירוש הדברים, מי הוא המהפכן הנמצא במשפחה בורגנית סולידית זו? סבא היה נאלץ לספר לו כי השתגעתי מן הסתם וכי סימנים לשגעוני נראו בי זה זמן רב. הוא עצמו הבין, כי אם קבלו את המברק מידי נכדו בבית־הטלגרף בפטרוגרד, הרי דברים בגו, ובהיותו גבאי בבית הכנסת הראשי בהומל מסר את החדשה לבאי בית־הכנסת. וכך היו יהודי הומל הראשונים בעולם שנודע להם דבר המהפכה. הידיעה על המהפכה הוסתרה כמה ימים, כדי שלא להביא מבוכה בקרב החיילים בחזית ולהודיע עליה רק לאחר התפטרותו של ניקולאי.

הדפסת המברק נסתיימה בחצות, נפרדנו בידידות מסובורין ומקסיונין, אשר כבדו אותנו ואת מלוינו בין החיילים בכל טוב. רק עם הפרידה שאלו מי ישלם עבור ההדפסה והנייר. תשובתנו היתה — כי זו תהיה תרומתם למהפכה.

בלילה ההוא היתה פטרוגראד אפלה ושוממת. אנשים לא ישנו והתחבאו בבתיהם. האספסוף החל להעלות באש את תחנות המשטרה. בער בית המשפט המחוזי. בדרכנו לדומה פזרנו מהביולטינים המודפסים. מפתחי הבתים יצאו במרוצה אנשים ותפסו את הכרוזים.

במספר השעות בהן נעדרנו אי־אפשר היה להכיר את ה„דומה". האולמות היו מלאים אדם, קצינים, אחיות, סטודנטים ואזרחים רבים. הובאנו לחדר־עבודתו של רודזיאנקו. הביאו לפני אדם גבוה עיור למחצה ולו זקן לבן ארוך, ואמרו לי למסור לו את הטופס הראשון. היה זה הרמאן לופאטין, מהפכן ידוע שישב עשרים שנה במבצר פטרוס ופאולוס. במאסר יחיד, ולאחר מכן הוגלה לסיביר. הוא התרגש עד מאוד, ובהתאם לנוהג הרוסי, נשקני שלוש פעמים.

בבוקר הגיע ל„דומה" חיל המשמר הימי ובראשו הנסיך הגדול קיריל (אחד מן המעטים שנותר לאחר זמן מבית המלוכה הרוסי ושהיה הטרען לכתר הרוסי). הדבר עשה רושם עצום. את פני החיילים קיבל רודזיאנקו ולשאלותיהם אם יקבלו האכרים אדמה, ענה (הוא עצמו היה מגדולי בעלי האחוזות): „כאשר תחליט האסיפה המכוננת — כן יהיה".

נשארתי לעבוד ב„דומה" כשבועיים ימים ולרוב הייתי לן בחדריה. לקחתי חלק

במאסרים ובשמירתם של הגדולים בפקידי הצאר. הם היו עצורים באחד מאגפיה של הדומה. ולאחר מכן שוחררו או נשלחו למבצר פטרוס ופאולוס במקום המהפכנים ששוחררו. זכורני שיותר מכולם היו נרעשים ונפחדים שצ'יגלוביטוב, שר המשפטים, ששיחק תפקיד בזוי ביותר במשפט ביילים, המיניסטר פרוטופופוב, שר החצר הגראף פרדריכס ואחת בשם לובורינובה, שעסקה בהוצאתה לאור של ספרות תעמולה לפרעות ביהודים.

שלטון בית רומאנוב שנמשך למעלה משלוש מאות שנה נפל כבנין קלפים. תושבי פטרוגראד שמחו ועלזו. אנשים זרים התנשקו וברכו איש את רעהו בנצחון המהפכה. המסעדות ובתי־הקפה מלאו אדם. בכל מקום נערכו אוספי תרומות לטובת החיילים הפצועים. שחקנים גדולים הופיעו ברחובות לשם כך חנם אין כסף. ההתלהבות היתה יוצאת מגדר הרגיל. היתה זו תמונה שלא תשכח של חג עממי כללי.

מנדל בובה

מוסקבה - ערב מהפכת פברואר 1917 ולאחריה

(קטעי זכרונות ורשמים)

א.

בשלהי קיץ שנת 1915 התקרבה המלחמה לאזור הגובל עם ריגה. היהודים מהפלכים הקרובים כבר גורשו קודם לכן (במאי 1915) והעברו לפלכים הפנימיים של רוסיה.

את יהודי ריגה עזבו לנפשם, בגלל סיבות שלא פה המקום לעמוד עליהן. אבל העיר החלה להתרוקן. חלק מבתי־החרושת הועברו לפנים רוסיה, בעלי־עסק שיכלו לחסל את עסקיהם עברו אף הם לאיזורים פנימיים, ו„תחום המושב" החל להיסדק תחת לחץ המאורעות. יהודים יכלו לעבור ולהתגורר במקומות שקודם היה אסור להשתהות בהם.

התברר שהלימודים בפוליטכניקום הריגאי, בו למדתי בקורס השני של הפקולטה הכימאית, לא ימשכו. לסטודנטים יעצו לעזוב את העיר ואף עזרו להם בהעמדת קרונות־משא לרשותם.

אחרי נסיעה בקרון־משא שבועיים ימים, עמידות בלי סוף בתחנות קטנות, פגישות עם רכבות משא אחרות עמוסות פליטים יהודים, הגעתי למוסקבה. חלק מהסטודנטים נסעו לפטרוגראד. משום מה בחרתי במוסקבה — קשרים לא היו לי לא במקום הראשון ולא בשני. כעבור חדשים מספר התברר שגם הפוליטכניקום הריגאי הועבר למוסקבה ויכולתי להמשיך את לימודי, במיוחד במעבדות של האוניברסיטה העממית ע"ש שניבסקי שהועמדו לרשות הפוליטכניקום הריגאי.

אחרי יומיים בבית־מחסה לפליטים, — כפליטים נחשבו כל אלה שעברי מרצונם או כמגורשים מהאזורים הסמוכים לחזית — מצאנו, אני וחברי שאול גינזבורג ז"ל, חדר ברח' מלאיה־ברונניה, רובע שהיה מאוכלס ברובו ע"י סטודנטים מבתי הספר הגבוהים במוסקבה.

ראשית דבר צריך היה לדאוג לזכות־ישיבה במוסקבה. אחרי שהגשתי את הדרכון שלי למשטרה יחד עם תעודות אחרות שנדרשו, קבלתי אותו כעבור זמן מה, חזרה עם ההחלטה הבאה: „ניתנת הרשות ליהודי פלוני בן אלמוני להתגורר בשטח העיר מוסקבה כל זמן שימשיך להיות סטודנט של הפוליטכניקום הריגאי וכל זמן שהפוליטכניקום הריגאי ימצא בגבולות העיר מוסקבה". — נוסח ברור ומוגדר.

כעבור זמן מה נודע לי שהיו במוסקבה מספר בתים בהם לא היו מקפידים על „כשרות" זכות הישיבה ואפשר היה להתגורר בהם באורח ארעי. הכתיבות היו ידועות ונמסרו למבקשים מפה לפה.

דאגתי השניה היתה דאגת הפרנסה. עוד בריגה חייתי בשנים האחרונות לא בבית ההורים אלא על חשבוני: התפרנסתי משיעורים. קבלתי כעבור כמה

ימים עבודה בבנין שהוקם ע"י המוציא לאור הרוסי המפורסם י. ד. סיטין. הקבלן של הבנין, וגם המהנדס הראשי היו יהודים. עבדתי בתור עוזר למהנדס חדשים מספר עד גמר הבנין.

ב.

מוסקבה מלפני מהפכת שנת 1917 עשתה עלי רושם כביר בגדלה, בעשרה, במקומות ההיסטוריים שבה. צביונה המיוחד — בליל של אסיה ואירופה, שמות הכיכרות ורחובותיה — כל זה אמר מקוריות רוסית שרשית. החומה הלבנה הפנימית הגובלת עם הקרמלין הכילה בתוכה חלק מסחרי חשוב של העיר שנקרא „קיטאַי־גורוד" — „העיר הסינית", והזכיר משום מה את החומה הסינית*). בתי מסחר ומחסני סחורות, שחוסר התבלטותם החיצונית העמיק עוד יותר את התחושה של עושר וביסוס, שמות הכיכרות והרחובות — דיברו על היסטוריה של מאות רבות בשנים, ועל הכל — יראת השמים הפרובסלבית: מספר אין סוף של מנזרים וכנסיות ברחבות נהדרות או בכוכים קטנים בין בנינים ו„איקונות" גדולות, מקושטות בזהב ובכסף — על השערים במבואות ל„קיטאי־גורוד".

החיים התנהלו כסדרם. לא היה מחסור בשום דבר. בתי עסק לצרכי מאכל — הגדולים בהם — היו נפתחים רק בעשר בבוקר אבל היו פתוחים עד מאוחר בלילה. איני יכול לספר על מקומות מפורסמים הידועים מהספרים כמו מרטיניץ, ייאַר ואח', — הכנסותי הצנועות ביותר לא הרשו לי להנות מהם, לעומת זאת אוכל לספר על מסעדות צמחוניות שהיו נפוצות מאוד במוסקבה. האוכל בהם היה די זול וטעים ובעשר קופיקות אפשר היה לקבל לארוחת הערב — כוס „פרוסטוקואשה" — דומה ל„לבן" שלנו, — סוכר ולחם מכל המינים בלי הגבלה...

ואם להוסיף שבמוסקבה היו תיאטראות כגון „בולשוי", „מאלי" ואחר עמידה בתור יכולת אף לקבל כרטיס לתיאטרון המפורסם „חודוז'סטווני" ולחזות בהצגת „בשפל" של גורקי או „שלוש אחיות" של צ'כוב עם הכוכבים המפורסמים סטאניס־לבסקי, קאצ'אלוב ואחרים ולפעמים ביום ראשון לבקר בגלריה ע"ש טרטיאקוב — וכל זה בגיל 22 שנה, — הרי החיים במוסקבה באלה השנים לא היו גרועים ביותר.

ג.

בריגה הייתי פעיל בחוגי „צעירי־ציון" משנת 1912. במוסקבה הצטרפתי לארגון הסטודנטים הציוני „החבר" — ארגון נוער אקדמאי שהיה קיים תחת שמות שונים בהו"ל. עם פרוץ המלחמה והחזרת סטודנטים למקום מוצאם הוקם ארגון זה גם ברוסיה. מרכז התנועה היה בפטרוגראד. בשנת 1915 החל להופיע דו־שבועון של התנועה — „ייעוורעיסקי סטודענט".

הרוח החיה ב„החבר" במוסקבה היה לוי דובקין, — סטודנט באינסטיטוט הטכנולוגי במוסקבה. איש בעל מרץ, שולט בשפה העברית, — דבר די נדיר בשנים ההם בקרב הנוער — עקבי, עמד על הצורך ללמוד ולדעת כל הקשור עם ידיעת א"י, דרש הנהגת בחינות לחברים במקצוע זה, אימפולסיבי, — וכמו כולנו צעיר, — זכורני שהוא סגר את דלת המועדון ולא נתן לחברים לצאת כאשר החלטה, — איני זוכר באיזה ענין — היתה לא לפי טעמו...

*) החומה נהרסה בזמן שלטון ברית־המועצות.

העבודה היתה בלתי־ליגלית. בשנת 1916 נסעתי לועידת „החבר" לפטרוגראד. בגלל חוסר זכות ישיבה ביליתי את ימי הועידה בביתו של יו"ר המרכז אברהם אידלסון (אילון). במוסקבה התרכזה העבודה הציונית סביב המוכירות והמועדון של „חובבי שפת־עבר", בסימטה קוזמודמינובסקי, בקרבת בית־הכנסת הגדול הקיים במוסקבה עד היום הזה. באולם המחובר עם בית־הכנסת — „אולם ע"ש פוליאקוב" — התקיימו אסיפות, הרצאות וכנוסים ובתוכו עבר חלק גדול של מאורעות יהודיים היסטוריים של תקופה זו.

במועדון של „חובבי שפת־עבר" היו מתקימות אסיפות ציוניות בלתי רשמיות. באולם זה התקיים אחד הכינוסים של „החבר" בו הרצו בין היתר מ. מ. אוסישקין וא. גולדשטיין.

והיו למשטרה סוכנים בקרב הציונים. הייתי זמן מה יו"ר „החבר" במוסקבה. יום אחד בא אלי — זה היה במשרד של „חובבי שפת־עבר" — חבר שהכרתיו בלוית רופא צבאי יהודי במדים. החבר הציג לפני את הרופא שהנו ציוני ורוצה להצטרף לשורות „החבר". אחרי שיחה קצרה הסכמתי לקבלו. הוא היה מופיע בכל אסיפות החברים וגם התיעצו אתו בשאלות עדינות, כגון שחרור מהצבא מטעמי בריאות של אנשים שהתנועה היתה מעונינת לשמור עליהם כדי שיתמסרו לעבודה במפלגה.

ביומיים הראשונים אחרי המהפכה פורסמו שמות סוכני הבולשת. לתמהוני מצאתי את שמו של הרופא „שדיוח על התנועה הציונית".

זכורה לי אפיזודה הקשורה ברב מטעם של מוסקבה, הרב יעקב מזא"ה.

התכוננו לסדר בכ' תמוז מגבית לטובת קרן־הקימת. והנה טלפנו ממזכירותו של הרב מזא"ה שיש לו למסור דבר מה. נשלחו שלושה סטודנטים, ביניהם אנכי. מרוב השנים איני יכול להזכר מי היו שני חברי. הרב מזא"ה קיבל אותנו בסבר פנים יפות, שאל את כל אחד מאתנו מאיזה מקומות הגענו למוסקבה, — בימים ההם, בגלל זרם הפליטים, היו הרבה סטודנטים שבאו מחוץ־לעיר. לבסוף סיפר שהודיעו לו מלשכת מושל העיר (Градоначальник) שלפי הידיעות שלהם מתכונ־נים היהודים לסדר איסוף כספים בלתי־לגלי. כל השיחה התנהלה כמובן ברוסית. לבסוף אמר: „תזהירו את מי שצריך" וגמר בעברית: „כדי שלא תהיה תקלה בישראל"...

אופן הדיבור של הרב מזא"ה היה מיוחד במינו — שמעתי אותו לא פעם, גם בבית־הכנסת בהספידו את יחיאל צ'לנוב ז"ל, שנפטר בלונדון בזמן שהותו שם בשליחות ציונית, ערב הכרזת בלפור. הרגשתי היתה שהנך שומע נואם השולט לא רק באופן שוטף ומושלם בשפה הרוסית, אלא עומד לפניך אמן ממדרגה ראשונה היודע את כוחו, המסתכל בשומעים ובוחן כל הזמן את השפעתו על קהל המאזינים.

ד.

אין להבין את האוירה ששררה בימים ההם במוסקבה בלי לקחת בחשבון את הגיאות הכלכלית שבאה לא מעט עקב המלחמה. מלחמת העולם הראשונה עוד לא היתה מלחמה ממוכנת. עמדות הלוחמים בחזיתות עדיין היו מבוצרות בחפירות, הטנק הומצא רק בסוף המלחמה. מוסקבה היתה, לפי מצבה הגיאוגרפי, רחוקה מהחזית וריכזה בתוכה פעילות עסקית רבת־תנופה.

היו בין יהודי מוסקבה ותיקים — סוחרים גדולים מהגילדיה הראשונה, אנשי השכלה גבוהה, עפ"י רוב אנשים אמידים ועשירים ומספר לא גדול של בעלי מקצוע, — רק לאלה היתה זכות ישיבה במוסקבה. תנאי הזמן הביאו למוסקבה גם אנשי עסקים מבחוץ והתרכזו בה מספר יהודים שעמדו בראש מפעלים או עסקים גדולים, — כגון ויסוצקי, יצ. נייריץ, ה. זלטופולסקי, פ. מ. שפירא, משפ' פרסיץ, י. שטיבל ועוד, — אני מזכיר שמות שבהזדמנויות שונות באתי אתם במגע ואין ספק שהיו רבים אחרים שלא היו ידועים לי.

עבדתי במשך חדשי קיץ אחד, כאשר הייתי חפשי מלימודים, במזכירות חברת „חובבי שפת־עבר". בראש המזכירות עמד ישראל מרמינסקי. עבודתי היתה טכנית ובלתי חשובה. אבל הזמן הזה תרם לידיעת האוירה של המוסד והאנשים שעמדו בראשו.

הרוח החיה והפוסק האחרון במוסד היתה הגב' שושנה פרסיץ. יש להניח שפעולתה הונחתה במידה מסויימת ע"י אביה, הלל זלטופולסקי, כוח רב עצמה ברוח ובחומר כאחד, איש בעל מסורת יהודית, סופר ונואם, עסקן ציוני ונדבן, שהגיע לשיא יכלתו בתקופה זו במוסקבה. לזכותו יש לצרף שורה של מפעלים תרבותיים בהם תמך, הוצאת ספרים *), עתונות — „העם" במוסקבה, „הבימה" ובראש וראשונה, „אגודת חובבי שפת־עבר" שהוא היה אחד ממייסדיה.

פרט לעבודה ציבורית עמדה שושנה פרסיץ בראש בית שהיה אחד הבתים המרכזיים ביהדות מוסקבה. רק בבית זה חונכו הילדים משחר ילדותם על טהרת השפה העברית, גם המטפלת הרוסיה ידעה מלים ספורות בעברית.

הבית התנהל ברחבות אופינית בשביל החברה הגבוהה במוסקבה. זכורני שמחת־תורה בשנת 1916. המון אנשים הצטופפו בדירה המרווחת ע"י שולחנות עמוסים מכל טוב. והנה נפתחה הדלת ולשמחה הצטרפו עשרות חיילים יהודיים ששרתו ביחידה שחנתה במוסקבה, שקבלו חופשת־חג ופנו לבית הגביר. הרושם שלי, כמסתכל מהצד, היה שלא היה ידוע מלכתחילה על בואם אבל קבלו אותם כאילו זה היה דבר מובן מאליו, נערכו מיד השולחנות והוגשה לחיילים כל מה שהוגש קודם לכן ליתר האורחים.

בזמן עבודתי במזכירות „חובבי שפת עבר" התקיימה ועידה בה השתתפו חוץ מהעסקנים והפעילים בשדה השפה העברית, גם באי־כח המרכז הציוני ברוסיה שמושבו היה בפטרוגראד. ביניהם הנני זוכר את א. ד. אידלסון ויצחק גרינבוים. עמדה על הפרק שאלת העבודה לעתיד והיחסים בין התנועה להפצת השפה העברית ובין ההסתדרות הציונית.

ריב הלשונות בתקופה זו היה בעיצומו וזרם הפליטים עם ילדיהם שניתקו ממקום ישיבתם לשעבר שימש כר נרחב לארגון בתי־ספר חדשים וגרם להתחרות בין הזרמים עברית ואידיש.

היו חילוקי דעות אף בין הציונים עצמם. היו ששללו את ערכה של לשון אידיש אף לצרכי תעמולה.

זכורני רשימה קצרה שהודפסה ב„ייברייסקי סטודנט", פרי עטו של מ. מ. אוסישקין. ספרו, שלמרות העמדה שתפס עסקן מכובד זה, הרי בגלל הבוז הקיצוני שהביע כלפי אידיש, לא נמצא עתון שידפיס את רשימתו. מערכת יי. סט. חשבה

*) כגון „כנסת", בעריכתו של ח. נ. ביאליק, אודיסה תרע"ז, הופיעה „בהוצאת הקרן לתמיכת סופרים מיסודו של הלל זלטופולסקי".

משום מה שהיא יכולה להרשות לעצמה את הדבר וששם המחבר אחראי לתוכן. הרשימה דברה על „אידיש" ההולך ותופס מקום כלשון הוראה בבתי־הספר וכו' ונסתימה במלים: Дорога великому Хаму, Грядущий ам = гоорец идет („פנו דרך לבן־חם הגדול, עם הארץ הולך ובא עלינו").

חברת „חובבי שפת־עבר", ששמה שונה בשנת 1917 ל„תרבות", נהפכה לגורם תוסס ופורה בשדה החינוך היהודי ברחבי רוסיה עם רשת של מפעלים החל מגני־ילדים וגומר בבית־מדרש למורים וגננות. מבין המורים שסייעו להתפתחות זו זכורים לי פוגצ'וב ואלתרמן, שניהם מפורסמים בשדה החינוך העברי.

הפעולה הגדולה הנ"ל התאפשרה הודות לתרומותיהם של האנשים שכמה מביניהם הזכרתי לעיל, ושתרמו מדי חודש בחודשו מ־500 עד 1000 רובלים כל־אחד. זה היה לפני ירידת ערך המטבע והיו בזמנו סכומים גדולים עד מאוד. אין ספק שחב' „תרבות" לא היה המפעל היחידי שנתמך ע"י אנשים אלה, היו עוד מוסדות ומפעלים אחרים שגם הם התקיימו הודות לתמיכתם של עסקנים אלה שהחוש הציבורי ותרבות ישראל היו נר לרגליהם.

ה.

העיר מוסקבה „התיהדה" יותר ויותר. ברחובות נראו פליטים רבים מאזורים מערביים של רוסיה. פגשתי מכרים שמקרוב באו. במיוחד השתנו פני הדברים כאשר הודות לאיסורים בפטרוגראד, שנחשבה לאיזור צבאי, החלו לעבור למוסקבה מוסדות יהודיים ובראש וראשונה העתונות והמו"לות היהודיים. מוסקבה נעשה „המרכז" לספרות עברית *).

הראשון שעבר למוסקבה בשנת 1915 היה השבועון „ראזסויט", הבטאון של מרכז ציוני רוסיה. בראש השבועון ששינה את שמו ל„יבריסקאיה ז'יזן" עמד כעורך ליב יפה. המשתתפים הראשיים היו אל. גולדשטיין, חיים גרינברג, ש. גפשטיין ואחרים.

כעבור זמן לא רב, דהיינו בשנת 1916, הוצא במוסקבה ע"י ב"צ כץ השבועון העברי „העם" בעריכתו של ד"ר מ. גליקסון, חברי המערכת היו ב"צ כץ וחיים גרינברג. אחר מהפכת שנת 1917 נהפך השבועון לעתון יומי, המערכת הורחבה והעתון היה מופיע עם חומר עשיר ומגוון. עתונאים וסופרים נמשכו למוסקבה בגלל האפשרות לעסוק ביעודם ולהתפרנס ממנו.

גולת הכותרת היתה הוצאת הספרים מיסודו של אברהם יוסף שטיבל, הוצאה שהעמידה לה למטרה: הוצאת אוספים של דברי ספורת מקוריים והעשרת הספרות העברית בתרגומים ממיטב הספרות העולמית. המטרה הראשונה הושגה ע"י ספרי „התקופה" — שלושה כרכים הראשונים בעריכתו של דוד פרישמן הופיעו במוסקבה בשנת 1918. כל ספר היה מאורע בחיים התרבותיים של שוחרי עברית.

המטרה השניה — הוצאת „ספרות העולם", כפי שפורסם, לא בלי יומרה ידועה, בכרך הראשון של התקופה, כללה שורה ארוכה של ספרים, שעמדו לתרגום בעריכת דוד פרישמן. בכרך השלישי של „התקופה", — האחרון שהופיע במוסקבה, נמנו הספרים שתורגמו והופיעו, ביניהם יצירות של אוסקר וילד, ל. טולסטוי, רימן

*) ר' רשימתו של א. ליטאי, „הירידה הספרותי העברי הגדול במוסקבה", „העבר" חוב' ג' (אלול תשט"ו), עמ' 51—59.

רולן, מטרלינק ואחרים. היחס לספרות העברית אחרי מהפכת אוקטובר אילץ את הוצאת שטיבל לעזוב את רוסיה, וההוצאה נמשכה בהתחלה בורשה, בברלין ואחר־כך בניו־יורק וחלקה בספרות העברית נכבד, הן בכרכים רבים של „התקופה" והן בספרי תרגום לעשרות ולמאות.

גם בשפה הרוסית הופיעה סדרה של ספרים. איני יכול לפסוח מלהזכיר את הכרך הראשון „תיאודור הרצל" מסדרת „ביבליותיקת הקלסיקאים של הציונות", שהופיע בפטרוגרד בשנת 1918 בהוצאת „קדימה" בעריכת אנשי ה„ראזסויט", ש. גפשטין, זיידנמאן, י. קלבנוב וסולוביציק, עם חומר עשיר, — עדות לתכנית מרחיקת לכת לסדרה כולה. מסופקני אם הופיעו כרכים נוספים.

במוסקבה אורגנה הוצ' ספרים ברוסית בשם „ספרות" "Сафрут", שהוציאה שורה של ספרים — אוספים תחת השם „אוספי ספרות" — ספרי פרוזה ושירה בתרגומיהם של סופרים מעולים.

מבין האחרונים „על נהרות בבל" ו„אנטולוגיה יהודית" בעריכתם של ליב יפה וו. חודאסביץ. בעבודת התרגום השתתפו מהידועים בספרות הרוסית: ולרי בוריסוב, וו. חודאסביץ, ויצסלב איבנוב ואח'.

כל העבודות הספרותיות האלו ריכזו במוסקבה, כאמור כוחות רבים. וכל זאת היתה „תורה שבכתב". לא אגזים אם אגיד שלחלק גדול של האוכלוסיה היהודית במוסקבה, ביחוד לצעירים שבתוכם היתה „התורה שבעל־פה" לא פחות חשובה: כונתי להרצאות שהתקיימו עפ"ר באודיטוריה של „המוזיאון הפוליטכני" של מוסקבה.

היו הרצאות על נושאים מגושאים שונים. זכורני את הופעתו של ח. נ. ביאליק בהופיעו באולם זה בהרצאתו על „הלכה ואגדה". מכיון שאסור היה להרצות בשפה אחרת, חוץ מרוסית, תרגם חיים גרינברג את ההרצאה לרוסית. יוסף קלויזנר הופיע בהרצאה על ההיסטוריה של עם ישראל.

אבל את ההתלהבות הגדולה ביותר עוררו שני נואמים, הרי הם אלכסנדר גולדשטיין וחיים גרינברג. היתה להם השפעה עצומה על הדור הצעיר, הם היו כעין „אלילים" של הנוער. להרצאות שלהם היו קונים כרטיסים, והאולם היה תמיד מלא מפה לפה. ההכנסה היתה לטובת מוסדות שונים.

שני הנואמים הנזכרים היו שונים זה מזה הן בחיצוניותם והן בתוכן ובצורת הופעותיהם. אלכסנדר גולדשטיין *), היה נלהב, סוער, מזהיר ומבריק. שטף דיבורו היה כעין זרם זיקוקין דינור הפורץ גדר והנסחף על גלי רגשותיו. קרה לעתים קרובות, ששניהם השתתפו באותה הרצאה, והנה גולדשטיין שכח בהתלהבותו כנראה את הזמן והשאיר לחיים גרינברג רק רגעים מספר מהזמן הקצוב.

לעומתו היה חיים גרינברג שמוצאו מבסאראביה, טיפוס של יהודי מזרחי, ביחוד בחיצוניותו. היו אנשים שהיו בטוחים, בגלל שליטתו הגמורה בעברית והשימוש בהברה הספרדית, דבר נדיר ברוסיה בימים ההם, שהוא בא מארץ־ישראל, ועל השאלה מתי עזב את הארץ, היה עונה — קרוב לאלפים שנה.

בניגוד לגולדשטין לא היתה בדיבורו ההברקה החיצונית המילולית — משפטיו הן בדיבור והן בכתב, בשפה הרוסית ועברית גם יחד, — היו חצובים, יפי־צורה ועשירי דמויות, — לבוש חיצוני של תוכן עשיר, עומק של מחשבה וידע מקורי.

---

*) ר' את המדור המוקדש לזכרו ב„העבר" חוב' י"ד.

ה.

המהפכה של שנת 1917 החלה בפטרוגראד ואחר־כך עברה למוסקבה. ערב יום המהפכה עברתי את הכיכר האדומה המפורסמת. ירד שלג והכיכר הענקית היתה ריקה מאדם. רק הכניסה לקרמל, — „שערי ווזנסניה" — שהיו פתוחים תמיד לעוברים ושבים והעוברים בה היו חייבים לגלות ראשם. שערים אלה היו סגורים ולפניהם ניצב קצין משטרה יחידי.

למחרת החלו תהלוכות הצבא, שצעדו בקצב ובסדר מלא בפיקודה של הקצונה, להצהיר אמונים למשטר החדש, שהוקם בפטרוגראד.

המהפכה במוסקבה עברה ללא שפיכת דמים והשרתה תחושה של חג גדול ומפואר שלא היה צפוי ולא חזוהו מראש. היתה בעיקר התעלות נפשית, הזדהות נלהבת ומליאה עם המציאות החדשה ששמה חופש, ושהיתה כל כך שונה מהרגשת הדכאון של אתמול.

ואם זו היתה ההרגשה של כלל האוכלוסיה הרי זו של היהודים היתה גדולה פי כמה. המהפכה פירושה היתה לגביהם: ביטול תחום־המושב — יהודי יוכל לנוע ולגור איפוא שירצה, להיות אזרח ככל האזרחים, לא להיות מנודה בבחירות להנהלת העיריות, לקבל השכלה תיכונית וגבוהה בלי מכסה של אחוזים, לתפוס משרות בבתי־משפט, באדמיניסטרציה המדינית והצבאית וכו' — קץ להגבלות שהלכו והתהדקו, פרו ורבו במשך תקופה של מאה עשרים וחמש שנה, וכל זה נעלם בין־רגע ואיננו.

עמדתי כאשר עברה תהלוכת הצבא, פניתי באיזה שאלה לאיש־צבא ששמר על הסדר וזה ענה לי בסבר פנים רגיל, — מבלי להביט עלי, בחשד, בביטול או בבוז, — זו היתה הרגשה חדשה, זו היתה תחושת החופש.

רוסיה היתה באמצע המלחמה ובעלת־בריתן של מעצמות המערב. דעתה של הממשלה החדשה היתה שיש להמשיך במאמץ המשותף למגר את האויב. בארץ הורגש המחסור בלחם ויתר צרכי מזון ועל הפרק עמדו שאלות של כינון המשטר החדש, בחירות לאסיפה המכוננת שתעבד את החוקה החדשה, בחירות חדשות למוסדות הקיימים, התנערות והתבצרות של המפלגות הפוליטיות שפעלו עד כה במחתרת. כבר ביומיים הראשונים של המהפכה הופיעו ניצני המאבק של המעמדות והיתה הרגשה כללית שהפירוד תוך העמקת מאבק זה עלול לשטוף את הכל בדרכו.

כל הבעיות הללו, ורבות אחרות פרצו החוצה, הותרו הרצועות: אסיפות של כל השכבות, החל בפועלים וגומר בתלמידי בתי־הספר, באולמות סגורים ובחוצות העיר, ברחבת הכיכר ע"ש סקובלב וע"י מצבת פושקין, בשדרת סטרסטנוי, בכל מיני מקומות התנהלו ויכוחים במשך חדשים ונמשכו לילות שלמים, עד עלות השחר. נואמים עלו וירדו על דוכן מאולתר. חלק מהשומעים עזבו ואחרים באו במקומם. כולם להוטים להסביר את המצב החדש שנוצר, וברובם מטיפים להעמיק את המהפכה ולהתמיד בה: Будьте революционны ז.א. התמידו בתחושת המהפכה, — זכורה לי סיסמה של אחד הנואמים. אכן סיסמה זו מצאה לה אוהדים רבים ותוצאותיה הורגשו שנים על שנים בכל התלאות שהמשטר החדש עמד מולם: פלישה של זרים ומלחמת אחים ששפכה דם ללא גבול של תושבי רוסיה לרוב ואחינו היהודים בתוכם...

וטבעי היה שגם האוכלוסיה היהודית הגיבה על המאורעות והתכוננה לקראת הבאות.

כדי לתת ביטוי לערכו של המאורע ההיסטורי בחיי יהדות רוסיה נערכה במוסקבה, ימים מספר לאחר המהפכה, אסיפה כלל־יהודית המונית בקרקס הענקי — „צירק ניקיטין" בה השתתפו נציגיהן של כל המפלגות. ליו"ר נבחר ד"ר י. צ'לנוב, נאמו הרב י. מוא"ה, אלכסנדר גולדשטין, בא־כח ה„בונד", ה„פאָלקספאַרטיי" ואחרים. כל נואם קונן על העבר המר שמאחורינו וצפה לעתיד המזהיר אליו צועדת יהדות רוסיה... כל אחד תוך הדגשת זכויותיו ההיסטוריות ועקרונותיו בהם טמון היסוד והערובה לעתיד הבא עלינו לטובה...

תוך ימים ספורים אחרי אסיפה כללית יהודית זו, התקימה באותו מקום אסיפה המונית שנקראה ע"י התנועה הציונית. בראש שוב ישב ד"ר י. צ'לנוב, הפעם לא כנבחר, אלא כיו"ר התנועה ברוסיה, שעבדה עד כה במחתרת, וכעת יכלה לצאת למרחב, ולהגשים את התכנית שעובדה לפני שנים בהלסינגפורס — שילוב חיים אקטיביים פוליטיים במקום עם התכניות להקמת הבית הלאומי בא"י.

נאם אלכסנדר גולדשטיין ודיבר על עם ישראל „שהנו שערות השיבה" של הדור האנושי וקשריו עתיקי היומין עם עקרונות החופש והדרור. חיים גרינברג, שהיה הנואם היחידי שדיבר עברית, החל את נאומו בפסוק: „זכרתי לך חסד נעוריך, אהבת כלולותיך, לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה..." הכוונה לאלה מהיהודים שהיו מתמיד נושאי הרעיון המהפכני, בתנאי רדיפה ודכאון ושהקריבו את חייהם על מזבח המלחמה בעד החופש. דיבר גם י. מרמינסקי, שקולו נפסק מעוצם ההתרגשות. דברו גם אחרים.

באחת האסיפות הציוניות שהתקיימה במוזיאון הפוליטכני הופיע לרגעים מספר על הבמה מרק שגל. למרות גילו הצעיר היה ראשו עטור שיבה ובמליב נרגשות פנה אל הקהל שהנו שמח להיות בסביבה ציונית, מצטער שאינו שולט בשפה העברית אבל נשבע שהנקודה הסופית של נדודיו תהיה בלי ספק פלסטינה...

גם הועידה של „תרבות", שהתקיימה באביב אותה השנה, ארגנה הופעה המונית בקרקס סולומונסקי, בהשתתפות עסקניה הראשיים עם דוד פרישמן, שקרא מתוך יצירותיו. זכורני שאסיפה זו לא זכתה בקהל כה רב, כפי שזכו אסיפות אחרות.

החלו גם ההכנות לבחירות שעמדו להתקיים לקהילה היהודית ועל הקירות הופיעו כרזות בעברית ובאידיש — יתכן מהראשונות מסוג זה שהופיעו מאז קום מוסקבה — לבחירות לועידה ציונית כל־רוסית. ועל כולם המו"מ המיגע והאין־סופי על הבחירות לועידה יהודית כל־רוסית, כדי ללבן את המצע ולעבד את הדרישות שהיהודים צריכים להכין לקראת האסיפה המכוננת הכל־רוסית שצריכה להתקיים בקרוב.

בזמן זה היו כמה וכמה נקודות מחלוקת ואחת החשובות היתה שאלת א"י, אם להעמיד בסדר היום סעיף זה בכלל או ביחד עם שאלת היהודים בארצות מחוץ לרוסיה או בכלל להוציאה, כי במידה שזה נוגע לרוסיה, הרי פתרון שאלת היהודים הוא דבר המובן מאליו, אחרי הצלחתה של המהפכה, ואין מקום לפתרונות אחרים...

הגיעו לכעין פשרה בהחלטה לקרוא ועידת בינים והבחירות לועידה זו התקיימו במוסקבה ב־ט' באב. זכורני את הופעתו של הרב מ. נורוק — אישיות מאוד פעילה בימים ההם במוסקבה, — שטען על הצום המכביד עליו להתרכז בשאלות העומדות על הפרק. הופיע גם ו. לאצקי־ברטולדי — „פולקיסט", שמעולם

לא היה אנטי־ציוני אבל הזהיר שהפעם הציונים מיחסים משקל יתר לשאלת א״י, כאילו זה היה הפתרון לכל הבעיות...

לאחר חדשי האביב של מהפכת פברואר באה המהפכה השניה של אוקטובר.

הייתי אז כבר נשוי וגרתי באחת הסימטאות של זַרזַקה, איזור הקרוב לכיכר האדומה ולקרמלין. חלק של הקצונה הצעירה, מתנגדי הבולשביקים, התבצרה בתוך הקרמלין ושבוע שלם התנהל קרב כדי להכניע את הקבוצה הזו שהיתה הקן האחרון של ההתנגדות במוסקבה. שבוע ימים, לא יכולנו, בגלל היריות, לעזוב את הבית ובתום הקרבות התפרצו לחדר חיילים מזוינים, מלווים כמה אזרחים גם הם חמושים וסדרו חיפוש של נשק ממנו ירו מהבית שלנו. אחד החיילים אף ניסה להסב את רגל שולחן הכתיבה שנשען על רגלים רחבות מגולפות — אולי הסתרתי בתוכן את הנשק.

ביומים הראשונים שרר תוהו ובוהו. אי־שקט וחוסר ודאות השתרר בעיר. בבתים רבים התארגנו דיירי הבתים לשמור בתורנות מפחד שוד וביזה.

זכורני ישיבה מצומצמת שהתקיימה בבית אחד העסקנים בימי הכרזת בלפור. הרחובות היו שוממים ואחד המשתתפים, סוחר ידוע במוסקבה, בא לישיבה בלוית שומר־ראש — חייל משוחרר בסגינו הצבאי.

ברחובות ובחוצות, בתורים המרוכזים ע״י הבנקים שנסגרו בימים הראשונים של המהפכה, בכל מקום ומקום הנושא היחידי היו הניחושים כמה זמן יחזיק המשטר החדש מעמד. רובם היו בדעה שזו שאלה של ימים לכל היותר שבועות מספר בלבד. כי מי הם התומכים? איך ישתלטו על המנגנון המסועף של ארץ רחבת ידים זו בלי נסיון, בלי אינטליגנציה שפנתה עורף לשליטים החדשים, בלי צבא שהתפורר כולו וכל זה במחסור במזון המחריף מדי יום ביומו?

בשבועות הראשונים עוד הרשתה לעצמה העתונות למחות על ה״דספוטיזם״ הפועלי שבא במקום ה״דיספוטיזם״ מימי הצאר. גם האמצעים של הדיכוי לא בבת־אחת נהפכו לצעדים דרסטיים.

זכורני ישיבה של מועצת עירית מוסקבה, שהתכנסה באחד מאולמי האוניברסיטה ע״ש שניבסקי, אחרי שאסרו את ישיבותיה בבנין העיריה. זמן מועט אחרי התחלת הישיבה הופיעו חיילים עם הוראה להתפזר. נוכחתי במקום עם כמה מחברי, הסתכלנו איך נכנסו חברי המועצה בויכוחים עם החיילים. אבל הישיבה לא חודשה. במהרה החל השלטון החדש לפעול בצעדים תקיפים והחיים הציבוריים פסקו.

ברחוב היהודי חוסלו המוסדות אחד־אחד, נסגרה הקהילה היהודית, בתי־הספר בעברית, והיה מאבק לא כל כך עם השלטון העליון אלא קודם כל עם הסקציה היהודית שלו ״יבסקציה״ — שהשתלטה כליל על החיים היהודיים.

זו היא פרשה ארוכה ורבת סבל החורגת ממסגרת זכרונות אלה.

החלטתי היתה נחושה לסיים את הלימודים ולעמוד בבחינות שחסרו לי לקבלת הדיפלומה. בשנת 1919 עזבתי את מוסקבה והייתי מבקר בה רק מזמן לזמן. בסוף שנת 1921 חזרתי לריגה.

ח.

תיארתי באחד הפרקים הראשונים את מוסקבה בזמן שהגעתי אליה בשנת 1915. כדאי לציין את התמורות שחלו בה בשתיים או שלוש השנים הראשונות אחרי המהפכה.

כאשר הנני חושב על הימים ההם, הדבר הראשון בו אני נזכר, הרי זה רעש המים הזורמים בהמיה מתוך צינורות ההסקה המתרוקנים לקראת החורף כדי למנוע פיצוץ הצינורות בעקבות קפיאת המים בתוכם, אחרי שהמחסור בפחם או סולר גרם להפסקת פעולות ההסקה המרכזית בבית. משום מה היו ממלאים אותם שוב לקראת האביב, אולי כדי לשמור על המתקן מפני חלודה ולקראת החורף — שוב אותו הרעש המבשר קור חודר ושלג על תקרת החדר ותנור הסקה פרימיטיבי ביותר שמפטמים אותו בכל מיני שיריים ופסולת, — עצים, ניר־עתונים וכד'. פעם חסמתי את הארובה כדי לאגור קצת חום, ורק בנס ניצלתי מהרעלה בגזים. לקור התוסף הרעב — הרגשת רעב תמידית במשך שנים. המזון הדל — עפ"ר תפוחי־אדמה, לעתים חוסר גמור של לחם, מנעו הרגשה של שובע, וגם מיצרכים דלים אלה לא תמיד היו בנמצא. ואם שמעת שבאיזה מקום נפתחה מסעדה עממית חדשה ושם ניתנת צלחת מלאה דיסת דוחן, — היית מכתת את רגליך קילומטרים שלמים כדי לאכול פעם שבעה.

מכל הפאר וההדר של בתי־מסחר וכו' לא נשאר כלום, הכל סגור ומסוגר, אף השלטים הורדו והמסגרת מעץ היתה אחת המקורות להסקת התנורים הביתיים.

ברחבי רוסיה פשטו „אנשי השק" (мешочники) שהציפו את הכפרים שלא היו נגועים ברעב והיו מחליפים, — לכסף לא היה שום ערך ממשי, — חפצים, לפעמים יקרי־ערך, על כמה קילוגרמים של קמח, שומן או חמאה.

חיי התרבות נמשכו אמנם, אבל גם האמנים סבלו מקור ומרעב. בתחנה קטנה פרובינציאלית פגשתי קרון עם זמרים ושחקנים מעולים, — שמות שהיו מפורסמים בזמנם ברוסיה — הם באו למקום הנידח עם תכנית מגוונת והיה תענוג לשמוע ולראות את הצגתם. הקרון הועבר לרשותם ע"י משרד ממשלתי, והכוונה היתה לתת להם אפשרות לאגור קצת מזון ולהחליף כוח...

השוק השחור בצרכי מזון פרח, מפורסם היה השוק ברחבת „סוחארבקה" שם אפשר היה לקבל כל מיני מצרכים, — לאלה שהיו להם האמצעים לכך.

בעקבות הקור והרעב באו גם מחלות. אחת הנוראות היה טיפוס הבהרות. מבשרי יכול אני להעיד שזו מחלה קשה, מתישה, מלווה סיוטים והלוצינציות — ואם הצלחת להתגבר עליה הרי ההחלמה היתה גורמת לתיאבון עצום, ובמה להשביע אותו אין...

לאן שלא נסעת היית צריך לדאוג מראש לקחת מזון לדרך וחזרה. לכן היו כולם עמוסים תמיד חבילות, ילקוטי גב וכד'.

הדרכים היו משובשות. ימים ולילות היו מחכים בתחנות מלאות אדם עד אפס מקום, בלי מקום לשבת ובפחד תמידי — אם עזבת המקום לרגע, יעלמו החבילות ללא תקוה להחזרתם. הדבר היחידי שאפשר היה לקבל בתחנות היו מים רתוחים.

ואת הרכבת, בזמן שהיתה מגיעה, היית צריך לקחת ב„התקפה" (с бою) שאם לא כן עלול היית להישאר בחוץ מאפס מקום, ואחרי שהצלחת לחדור פנימה, היו לעתים החלונות שבורים, וכל זה בחורף, בקור וברוח...

על כל זה אפשר להוסיף ולספר כהנה וכהנה.

האם היו בזמן זה גם כאלה שחשבו בכנות שכל זה הוא זמני ובמהרה יחלוף ושכדאי לסבול בשביל מטרה נעלה שתשנה את פני הדברים... את פני העולם? יש להאמין שהיו גם כאלה... הרוב השלים, בלית ברירה, עם המציאות המרה, סבל וחיכה בקוצר רוח לתמורות...

ישעיהו פבזנר

המבחן הגדול

על הועידה הציונית הכל־רוסית השביעית של 1917

(מזכרונות ציר הועידה)

הועידה הציונית הכל־רוסית השביעית נתכנסה בפטרוגראד ב־24.5.1917, בימי האביב של המהפכה הרוסית הגדולה, כשני חדשים אחרי מגור השלטון הצארי.

המהפכה באה באופן בלתי צפוי הן ליוזמיה ומחולליה והן למתנגדיה. כרעם ביום בהיר התחיל המרד בעיר הבירה ובמשך שבוע ימים נתלקחה הלהבה בכל קצוי הארץ המשתרעת על שני יבשות והרסה כליל את כל יסודות השלטון הישן עם מנגנונו המסועף, שהתזיק בכבלים במשך מאות שנים את כל עמי רוסיה.

על במת החיים הצבוריים הופיעו כוחות חדשים, כוחות עלומים, שקבלו בפעם הראשונה את האפשרות המלאה להתארגן, להתלכד, לקבוע ולהביע דעה על שאיפותיהם. על רקע של חופש מוחלט ובלתי מוגבל, חופש דעה וחופש תעמולה, שלא היה כמוהו אולי בתולדות האנושיות, התחילה האבקות ענקית של אינטרסים ורעיונות שונים ומתנגדים זה לזה, וכאילו חלו מחדש ימי היצירה הראשונים, ימי תוהו ובוהו על החלק הששי של כדור הארץ.

במבחן ההיסטוריה, מבחן שאינו יודע רחמים וויתורים, עמדו גם הרעיונות והתיאוריות החברתיות השונות ועמהם יחד — גם נושאי הרעיונות האלה.

גם היהדות הרוסית על כל שכבותיה וזרמיה השונים והמרובים נסחבה למערבולת זאת של „מלחמת כולם נגד כולם". כל מה שהיה טמון בציבור מגוון של 3 מיליון איש, כוח המסורת, מצד אחד, והדעות החפשיות, מצד שני, ההרגשה הלאומית מזה והשאיפה להתבוללות מזה, הדאגה לעם מזה, והרעיון האוניברסלי מזה, ונוסף לכך עניני המעמדות השונים, כל זה התחיל להמס תחת קרני שמש האביב המזהיר. מטבע הדברים יצא שהועידה הציונית השביעית, ועידה שנתכנסה ברוב עם וברוב פאר בבירת המדינה המשוחררת מיד אחרי המהפכה, היתה כעין סמל של המבחן הגדול, שבפניו הועמדה היהדות הרוסית כולה בתור עם וציבור מאורגן.

נוסף לזה עמד במבחן גם רעיון התחיה הלאומית. על הועידה היה לתת תשובה מה יהיה גורלו של הרעיון לציוני אחרי המהפכה? מקטרגים מכל המחנות טענו כי שוב אין יסוד לרעיון הציוני, שהרי מעתה ימצאו היהודים את מולדתם ברוסיה החפשית. ההסתדרות הציונית הרוסית, החלק הגדול ביותר של ההסתדרות הציונית העולמית, עמדה בבחינה. התוכל להסתגל לתנאים החדשים? האם יהיו לה הכוח והמעוף הדרושים לקיומה בתנאי חופש הארגון והפעולה?

הועידה השביעית עצמה היתה התשובה הבולטת ביותר לשאלות אלו. הועידה שנתכנסה בכנר התיאטרוני הפטרוגראדי הוכיחה, שהיהדות הרוסית, הרעיון הלאומי וגם ההסתדרות הציונית הרוסית יעמדו בנסיון המהפכה.

ב־21 למרס 1917 נתפרסם ע"י הממשלה הרוסית הזמנית החוק על שויון

זכויות מלא של היהודים ברוסיה, ומיד התחיל החוק הזה להתגשם בלי כל עכובים או סייגים כל שהם. בוטלו כל ההגבלות המרובות, שהעיקו על הגולה הרוסית הרחבה במשך מאות בשנים. נתחסל תחום המושב. יהודים רבים נתמנו למשרות ממשלתיות הגבוהות ביותר. בין לילה באה אמנציפציה שלא היתה דוגמתה בתולדותיו הארוכות של עם ישראל.

רבים מאלה שצפו בכליון עיניים למאורע זה ובתוכם גם אלה שהאמינו כי יבוא בזמן הקרוב ביותר, חששו להגבת העם למאורע זה; הם ידעו מתולדות האמנציפציה במערב אירופה, איך הגיבו כמה קבוצים יהודיים בגולה על קבלת החופש האזרחי.

זכורה היתה ההצהרה המפורסמת של הסנהדרין היהודי בצרפת משנת 1807, שבה נאמר: „חדל ישראל שכון לשבטיו עם לבדד...״

זכורה היתה גם ההגבה המאוחרת יותר של יהדי גרמניה בשנות ה־40 של המאה הקודמת והסיסמה של מבשרה העיקרי גבריאל ריסר: „היהודים הם רק כת דתית ולאומיותם רק נכפית עליהם״.

לעומת כל הזכרונות העגומים האלה קבלה היהדות הרוסית את שחרורה ואת שווי זכויותיהם מתוך כבוד לאומי מלא ומתוך רצון ברור לשמור על אפיה הלאומי ולבנות את חייה העצמאיים במסגרת חדשה של חרות וחופש.

מבחינה זו היתה הועידה שנתכנסה מיד אחרי הכרזת שויון הזכויות, להפגנה רבתי כלל יהודית והרימה בהתכנסותה את כבוד היהדות הרוסית וכבוד עם ישראל כולו.

הדגל הכחול־לבן, שהתנוסס מעל כל החזית של בנין הקונסרבטוריה הפטרוגראדית, הבליט יותר מכל החלטות ונאומים, שיהודי רוסיה מקבלים את שיווי הזכויות לא במתנה מחסידי אומות העולם וגם לא קונים אותו תמורת ויתור על ישותם הלאומית, כי אם כדבר מובן מאליו המגיע להם בתורת עם נאור בעל עבר מזהיר. הגבה זו של עם המעריך את עצמו השפיעה בלי ספק גם על גופים ציבוריים אחרים בתוך היהדות, וגם הם, ואפילו המתבוללים ביותר, שרוח העבדות היכתה שרשים עמוקים בלבם, התחילו להרגיש אחרת ולפעול אחרת בשטחי החיים הלאומיים וביחוד בהופעותיהם כלפי חוץ.

במבחן לא פחות חשוב במובן ההיסטורי עמד בתקופה ההיא גם רעיון התחיה הלאומית, לא מועטים היו בין נאמני ציון, ואפילו בין ראשי מדבריהם שחששו מה יהיה על הרעיון הציוני אחרי שהיהודים יקבלו את השויון האזרחי, לכשתפתחנה כל האפשרויות הכלכליות והתרבותיות ברחבי הארץ העשירה הזאת, כאשר תפולנה החומות של הגיטו החשוב ביותר והגדול ביותר שעל פני התבל.

על החשש הזה מצא לנחוץ לדבר ד״ר י. צ׳לנוב בנאומו המזהיר בפתיחת התנוון בתנאים החדשים, אלא להיפך, הוא התרחב ופרח באוירה של חופש והגיע לשיא ההתפשטות בין שכבות העם הרחבות.

מיד עם הכרזת החופש האזרחי ופתיחת אפשרויות ארגון כמעט בלתי מוגבלות, התחילה פריחת התנועה, הופיעו מאות עתונים וכתבים אחרים בעברית, ביידיש וברוסית ונתקיימו ועידות מחוזיות וגליליות של ההסתדרות הציונית ושל מפלגותיה השונות. הועידות האלה סמלו את גידולה הספונטני של התנועה.

לשלוש מהועידות היה ערך מיוחד כהקדמה לועידה השביעית ולעיצוב דמותה של הציונות הרוסית לתקופת האביב הרוסי הקצר ובלי ספק גם להתפתחות הרעיון הציוני כולו ולדרכי בנין הארץ.

ב־5 לאפריל התכנסה במוסקבה הועידה השישית הכל־רוסית של הסתדרות הסטודנטים הציונים „החבר". ב־10 לאפריל התקיים במוסקבה כנס כל־רוסי של עסקני התרבות והשפה העברית בהשתתפותו של ח. נ. ביאליק. מ־18 ועד 24 למאי נתקיימה בפטרוגראד הועידה השניה של „צעירי ציון". בה השתתפו יותר ממאה צירים מכל רחבי רוסיה.

הציונים תפסו מיד את המקום הראשון והמכריע בחיים יהודים כלליים. בכל ישוב יהודי בכל בחירות ובחירות למוסדות המרכזיים של המדינה, לעיריות וכמובן גם לארגונים יהודיים הצביע העם היהודי ברובו בעד הרשימות הציוניות.

הועידה השביעית מטעם 140,000 בוחרים סמלה את מצב רוחו של העם היהודי. הקהילה היהודית של רוסיה רבתי אמרה בשפה ברורה ומוחלטת שהיא לא רק רוצה לשמור על אופיה הלאומי אלא גם שואפת לחיים יהודיים בריאים ושלמים ומוכנה לשמש חלוץ לעם כולו להשגת מטרותיו הנצחיות. הדעה הידועה, שהציונות שואבת את כוחה אך ורק מהרדיפות ושהציונות בארצות הדימוקרטיות היא רק דאגה לאחים הנרדפים במזרח — נתבדתה מעיקרה, אחרי שהנרדפים מאתמול הרימו בעצמם את דגל ציון ביתר עוז דוקא בתנאי החופש והשיוון הגמור.

ההחלטות המעמיקות של הועידה השביעית בנוגע לזכויותנו על א"י בנוגע לעבודת ההתישבות, בנוגע לרפרנדום ובענין נסוח הדרישות הפוליטיות ברוסיה, על זכויות המיעוט היהודי ובנוגע לעבודה תרבותית, פרי עבודה ממושכת ומייגעת של הועידה כולה וועדותיה השונות, היו ביטוי נאמן לאותו המתח הציוני הגבוה אשר השתרר ברחוב היהודי אחרי המהפכה.

שעת נסיון מיוחדת היתה גם להסתדרות הציונית הרוסית. ההסתדרות שנוצרה והתפתחה במחתרת כגוף בלתי ליגלי עם כל ההופעות השליליות המלוות קיום ארגונים כאלה, צריכה היתה פתאום להענות לתנועה המונית כבירה, לארגן את ההמונים החדשים שנצטרפו אליה ולהדריכם מבלי לאבד את תכנה האידיאולוגי. מטבע הדברים לא היה איש מוכן לממדים חדשים של העבודה. בהתיעצות המרכז במוסקבה שבועיים אחרי המהפכה הוחלט לכנס את הועידה לפי מודד של ציר אחד על כל 100 שוקלי שקל. אולם הותנה שבמקרה ומספר הצירים יגיע ל־400, עלול המודד להשתנות. בעוד שבועיים הצטרך המרכז להכפיל את המודד עד 200 שקלים, ומספר השוקלים המיוצגים בועידה הגיע ל־140,000 מ־680 נקודות ישוב שונות.

ארגון פרלמנט ציוני בן 600 צירים במשך שני חדשים, בלי כל נסיון מוקדם של עבודה בהיקף כזה, היוה שיא של פעולת ארגון. שום מפלגה ברוסיה (יהדית ולא יהודית) לא הספיקה לארגן ועידה רצינית כזאת במשך אותו פרק הזמן על יסוד של בחירות מסודרות. ואין לשכוח שהדבר נעשה בתנאי מלחמה כאשר אמצעי התחבורה, גם הדואר וגם הטלגרף וגם הרכבת, היו במצב של אנרכיה וכאשר מלחמת האזרחים כבר התחילה להראות את סימניה בכל מקום.

הועידה לפי הרכבת דיוניה והחלטותיה היתה תעודת בגרות להסתדרות הציונית הרוסית. את זאת הרגישו אפילו אלה אשר לא היו נוכחים בה. אחד העם, שישב אז בלונדון, קרא על מה שנעשה בועידה מתוך גליון „יבריסקאיה ז'יזן" שהגיע אליו באחור של כמה חדשים, ואלה הם המלים השקולות שכתב על הועידה השביעית: „האסיפה עשתה עלי רושם טוב מאוד ביחוד, שהתנהלה בטקט הנכון והשתמשה בלשון של חכמים בלי הפלגות יתרות ואני צריך להגיד שמצדי אני, שמחתי מאוד על ההשקפות והנטיות ששלטו בה" (מכתב לי. רוזוב, אגרות כרך 6).

„...בכלל אוכל לאמור שהרושם טוב מאוד... ההחלטות שנתקבלו מראות גם כן, שבמשך השנים האחרונות הציונים הרוסים גדלו הרבה..." (מכתב למ. אוסישקין, שם).

קשה כמובן להעריך את תוכן ההחלטות שנתקבלו בועידה ותיאומן לדרישות החיים. תקופת החופש הפוליטי ברוסיה נמשכה רק חדשים מספר ולא היה בכוחה של ההסתדרות הציונית להגשים את כל ההחלטות שנתקבלו בפטרוגראד. אולם מה שהתרחש בחדשים המועטים האלה הוכיח שכיוון ההחלטות היה נכון ומתאים לא רק למציאות הרוסית שהלכה ונשתנתה מדי יום ביומו, אלא בעיקר להעמקת הרעיון הציוני העולמי.

זכורים כמה מומנטים דרמטיים בועידה, כגון שאלת בנין הקהילה, חילונית לגמרי או חילונית־דתית, שאלת הגדוד העברי של ז'בוטינסקי, שאלת המרכז לעבודה בשביל א"י (אודיסה או פטרוגראד) במומנטים האלה הגיעה חריפות הויכוח לפסגתה ונדמה היה, שסכנת פרוד מרחפת באולם.

באותם הרגעים הצילה את המצב המסורת הארגונית של ציוני רוסיה, שהיתה מצד אחד פרי ההתפתחות של 30 שנה או יותר ומצד שני מזיגה יפה בין החרות העממית של ציונות רוסיה ובין רוח המשמעת, שחדרה לתוכה מציוני מערב אירופה. כמו כל תנועה עממית מקיפה, כללה הציונות הרוסית בקרבה נטיות ושאיפות שונות: חיבת ציון, ציונות פוליטית, ציונות רוחנית, ציונות דתית, ציונות ליברלית וציונות מעמדית. אולם המטרה העיקרית, רוח הסולידריות וחובת המשמעת, הביאו את כל הגוונים האלה למזיגה אחת וגם מבחינה זו היתה הועידה השביעית הסמל והבטוי הנאמן של הגוף הארגוני החי והתוסס, ששמו התנועה הציונית הרוסית.

אברהם קאופמן

במהפכה ולאחריה

(מחיי היהודים במנג׳וריה ובמזרח הרחוק בשנת 1917)

פברואר, 1917, לפתע פתאום באה המהפכה, בפרץ פתאומי טואטא שלטון היחיד, „המשטר הישן" נעלם. ב־21 במרץ פרסמה הממשלה הזמנית את הצו על ביטול ההגבלות הדתיות והלאומיות לגבי היהודים. כבלי חוסר הזכויות, שלשלאות השעבוד, הוסרו מיהדות רוסיה.

היהודים בחארבין, בירת מנג׳וריה, ציינו ברוב פאר את צו האמנסיפציה. ביום הראשון לחג הפסח התכנסו בבית־הכנסת לתפילה חגיגית למעלה מאלפיים איש. הרב והמנהיגים הציונים אמרו כי יהודי רוסיה מקבלים יום זה לא כעבדים משוחררים, אלא כבנים בני חורין של העם היהודי, כצאצאים של האומה היהודית, ששמרה תמיד על עצמאותה הרוחנית והצועדת בדרך ההיסטורית של תחיה ממלכתית לאומית.

כל האוכלוסיה היהודית במנג׳וריה ובמזרח הרחוק שלחה בהתלהבות את ברכותיה לממשלה הזמנית ונענתה ברצון ל„מלוה החרות" עליו הכריזה ממשלה זו.

בכרוז של קהילת חארבין נקראו יהודי מנג׳וריה והמזרח הרחוק לפעול למען חיזוק החרות והזכויות של האומות. „נפלו מעוזי שלטון היחיד — נאמר בכרוז — נפל משטר הדיכוי, בו נחנקו ששת מליוני יהודי רוסיה. יהדות רוסיה, משוחררת מכבלי השעבוד, מברכת את רוסיה המתיצבת בעדת עמי התרבות. הממשלה הכריזה על „מלוה החרות". יש צורך בכספים על מנת להתחיל בבנין ובהגנת המדינה והחרות, חובתנו היא לתת סיוע לממשלה בעבודתה זו. בטוחים אנו שיהדות רוסיה המשוחררת מכבלי אי־השויון, תשתתף ביד רחבה ב„מלוה החרות". יחד עם אחיהם ברוסיה האירופית ימלאו גם יהודי סיביר והמזרח הרחוק את חובתם האזרחית לארצם המתחדשת, החפשית".

יהודי חארבין והמזרח הרחוק השתתפו בערות בכל הארגונים הכללים, שטיפלו בחיי חבל המזרח הרחוק. בחרבין הוקם גוף מנהלי „ועד פועל (מהפכני) עירוני". כל האוכלוסיה לקחה חלק בבחירות לועד זה, שטיפל בבעיות המנהל של חבל המזרח הרחוק.

לבחירות הופיעו כל המפלגות: הסוציאל־דימוקרטים, הסוציאל־ריבולוציונרים, הקד"טים, הסוציאליסטים העממים, המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות (ה„בונד" והאידישיסטים) ואחרות. בסה"כ — תשע רשימות.

ועד קהילת חארבין יצאו לבחירות ברשימה מיוחדת ובראשה ד"ר א. קאופמן. הקהילה היהודית קראה לכל היהודית לבוא לקלפי ולהצביע עבור נציגי הקהילה היהודית, עבור „הרשימה היהודית".

„רק נציגים יהודים שיבחרו על ידיכם — נאמר בכרוז הבחירות של „הרשימה היהודית" — רק הם יוכלו לעמוד על משמר ענינינו היהודיים. את הפעולה למען השגת שויון זכויותינו הלאומיות יוכלו לבצע רק נציגים שיבחרו על־ידינו,

רק צירים יהודים, שעבורם הבעיה היהודית אינה בעיה שניה במעלה, אלא בעיה חיונית יהודית. רק נציגים כאלה, שיבחרו על־ידי יהודים ויהיו אחראים בפני יהודים, יוכלו להכריז בבהירות ובבטחון על רצון היהדות, להגן על עניניו ותביעותינו הלאומיות".

לועד הפועל העירוני נבחרו ברשימת הקהילה היהודית שני נציגים, שהגנו על עניני היהודים וזכויותיהם, היהודים לקחו חלק ב„מועצת צירי הפועלים והחיילים" ובארגונים ציבוריים אחריים וכן באגודות המקצועיות.

יותר מכל השפיעה מהפכת פברואר בכיוון של עבודה יעילה ופעילות על התנועה הציונית, ההסתדרות הציונית לא התקימה באופן חוקי באזור שלנו, כמו שלא התקיימה בכל רוסיה. היה קיים חוזר חשאי של סטוליפין על איסור ההסתדרות הציונית. מפעם לפעם נערכו חיפושים בבתיהם של יהודים. חיפשו ספרות ציונית, קופסאות קרן קיימת לישראל וכד'. רדיפות אלה הפריעו לעבודה הציונית. בראשית 1912 החליטו העסקנים הציונים לעבור לעבודה ליגלית במסוה של „חברה לעזרת היהודים המהגרים לפלשתינה", כדוגמת החברה שהייתה קיימת באודיסה מאז 1890. תקנון החברה האודיסאית הוגש לשלטונות על ידי הציונים בחארבין כדוגמה לחברה הקיימת כבר ומאושרת ע"י השלטונות. במאי 1912 אושר תקנון החברה הארצישראלית בחארבין. „החברה הארצישראלית" ניהלה עבודה ציונית ויהודית בגלוי ובאורח חוקי והפכה לכוח החברתי הראשי במחוז המזרח הרחוק.

מיד לאחר מהפכת פברואר נקראה אסיפה עממית ציונית, שבה אורגנה הסתדרות ציונית, כחלק מההסתדרות הציונית העולמית והרוסית. ממרכז ציוני רוסיה בפטרוגראד בא חוזר מס' 6, שבו הודיעו לנו: „לאחר שנים רבות של שתיקה מאונס קבלנו עתה אפשרות לדבר בגלוי ובלי הגבלה, לצאת מהמחתרת האפלה לאור היום. שמונת השנים האחרונות, בהם אסרה הממשלה הישנה את העבודה הציונית וענשים משפטיים ואדמיניסטרטיביים הוטלו בשפע על פעילי הציונות, הביאו להתפוררות רבה בשורותינו, להחלשת הקשר בין מרכזי ההסתדרות לבין הפריפריה, להגבלת תנופתה של עבודתנו, ורק הודות לאֵיתנותם הרעיונית של הטובים בחברנו בסניפים ובמרכז, הודות לכוח־ההקרבה שלהם, הצלחנו לשמור על שלמות הסתדרותנו, לבצע במשך השנים האחרונות כמה מפעלים חשובים לתנועתנו ולהבטיח לנו מקום מכובד בחברה היהודית ובארגונים ומוסדות ציבוריים שונים. מעתה מתחילה עבורנו תקופה חדשה. משטר הדיכוי הקודם שרמס ברגל ברזל את כל החי והשואף לחרות ברוסיה, נפל ולא יקום. במקומו בא סדר ממלכתי חדש, המבטיח חופש לרוסיה ולכל העמים המתגוררים בה, ובתוכם גם לעם היהודי. הממשלה החדשה קובעת כאחד מיסודות תכניתה את חופש הדיבור, הדפוס וההתארגנות. בפני ההסתדרות הציונית נפתחת, איפוא, תקופה חדשה בתנאי רוסיה החדשה. אנו הציונים נוכל מעתה לנהל את עבודתנו בהיקף נרחב ביותר, לחזק ולהרחיב הרבה את שורותינו, שנפגעו קשות על ידי רדיפות המשטרה ולהופיע בזירה הציבורית היהודית והכללית כמפלגה מלוכדת ומאורגנת כראוי".

ההסתדרות הציונית בחארבין החלה בעבודה נמרצת לחיזוקה ולהרחבתה של ההסתדרות הציונית במזרח הרחוק, ובהקמת הקהילה היהודית הדימוקרטית. ניהלנו תעמולה בכל ישובי המזרח התיכון ומספר חברי הסתדרותנו הלך וגדל. התנהלה עבודה תרבותית גדולה בקרב הנוער היהודי. הוקמה ברית הנוער הלומד „החבר" וחוג נוער ציוני „התחיה". הוקם ועד קהילה זמני לריאורגניזציה של הקהילה על יסודות דימוקרטיים. הוחל בהקמת מוסדות הקהילה. הוקם בית תמחוי

לזקנים עניים, הוחל בבנין בית לגימנסיה יהודית, אשר נפתחה במהרה לפי תכנית הגימנסיות של „תרבות", נוסדה גם חברת „תרבות", ששמה לה למטרה להפיץ את ידיעת השפה העברית ולסייע להתפתחות הספרות העברית.

פרשה גדולה ומענינת בחיי יהדות תארבין והמזרח הרחוק היא פרשת הכנס היהודי הכלל־רוסי. בעית כנס זה העמדה על הפרק מן הימים הראשונים למהפכת פברואר. היתה זו בעיה חשובה של קיומנו הלאומי בגולה, בה אנו מהווים מיעוט המפוזר בקרב לאומים שונים. בעית התרבות הלאומית, שפתנו הלאומית, השלטון העצמי שלנו, האידיאל הלאומי שלנו — כל הבעיות הללו חייבות היו להתברר בכנס היהודי הכלל־רוסי, באספה המייסדת שלנו.

הועד המארגן של הכנס היהודי הכל־רוסי עיבד תקנון בחירות לכנס וקבע 21 איזורי בחירה, שישלחו 600 צירים. מנג'וריה, חבל האמור וחבל האוקינוס השקט היוו אזור בחירה מיוחד, שהיה חייב לבחור ארבעה צירים. לשכת הבחירות החבלית נמצאה בחארבין. מאבק בחירות קשה התנהל במשך חדשים. לכל ישובי החבל נשלחו מדריכים, תעמלנים, אספות ומיטינגים התקיימו כמעט כל יום; נשלחו ביולטינים, עלונים, כרוזים, תעמולה בכתב. תכנית הציונים בבחירות היתה: אחדות לאומית של היהדות בעולם כולו; קהילה אחת דימוקרטית ועממית, שתספק את צרכיהם הרוחניים והגשמיים של המוני העם היהודי; בית־ספר יהודי לאומי; הנהלה עצמית של יהדות רוסיה בכל שטחי חייה הלאומיים; ערובה מלאה לזכויות המיעוטים הלאומיים, תחיית עם ישראל במולדתו ההיסטורית — ארץ־ישראל.

בבחירות השתתפו ארבע רשימות: „פאלקס־פארטיי", ה„בונד", „פועלי־ציון" והציונים. הרשימה הציונית קיבלה 76.5% של המצביעים. כל ארבעה הצירים נבחרו מן הרשימה הציונית.

אויבי הציונות כתבו: החרות המדינית ברוסיה — תהלום את הציונים. הם קראו: קץ לציונות! אולם החיים הוכיחו את משגתם. חוסר הזכויות הפריע לפעולה הציונית ולא ניתנה לנו האפשרות לפתח במלוא כוחנו את תכניותינו. זאת הוכיח יום יום גידולה של התנועה הציונית. המהפכה הגבירה את אמונתה של יהדות רוסיה בהתגשמות האידיאל הלאומי ונתנה מרץ מחודש ללוחמי התחיה.

הוקמה התאחדות חבלית של ההסתדרויות הציוניות במזרח הרחוק. שמשרדה המרכזי נמצא בחארבין. ההתאחדות פיתחה פעולה ציונית ענפה, החל להופיע כתב־עת של ההתאחדות הציונית בשפה הרוסית בשם Еврейское слово בעריכת א. קאופמן.

בנובמבר 1917 באה טלגרמה דחופה ממרכז ההסתדרות הציונית ברוסיה (פטרוגראד) על הצהרת בלפור. יהודי חארבין והמזרח הרחוק ציינו ברוב פאר מאורע זה, היה חג יהודי גדול, נתקיימה אספת עם גדולה ומשלחת יצאה אל בית הקונסול הכללי של בריטניה למסור את רגשי תודתם של היהודים במזרח הרחוק.

מרכז ההסתדרות הציונית קבע התיעצות של הצירים הציונים לכנס היהודי הכל־רוסי כמה ימים לפני התכנסותו. הצירים נתבקשו להגיע לפטרבורג חמישה ימים לפני הכנס. יצאתי לדרך בעוד מועד עם אחד הצירים האחרים. בתחנת צ'יטא (מזרחית לאגם בייקאל) קיבלתי טלגרמה מחארבין, שהגיעה מפטרוגראד: הכנס היהודי הכל־רוסי נדחה למועד שלא נקבע עדיין... חזרתי לחארבין. גורלו של הכנס היהודי הכל־רוסי נחרץ על־ידי הבולשביקים...

(תרגם ש. אורון)

יוסף אריאל

בשורת הצהרת באלפור באודיסה

הידיעה הראשונה על הצהרת בלפור חדרה לאודיסא במקרה. ערב מהפכת אוקטובר היינו למעשה מנותקים מן הצפון. המאורעות המהפכניים התפתחו במהירות דוהרת. הרכבות פעלו בצורה גרועה — לעתים נדירות ובלתי סדירות — וקבלנו באיחור ובדרך בלתי סדירה את הדואר מן הבירה וממוסקבה.

נוסף על כך לא היה שקט באודיסה בתקופה ההיא. ציפו לאפשרות של פוגרום ביהודים. היתה „הגנה עצמית" וגם „גדוד יהודי" שהתארגנו ביוזמת הציונים. לשם ניהול פוליטי של ארגונים אלה הוקם „ועד ציבורי", שבראשו עמד הפרקליט המפורסם, הידוע ממשפט עלילת הדם של ביילים, או. גרוזנברג, שהתגורר אז באודיסה בדירת חתנו ב. י. פרגל. פעם אחת בסוף אוקטובר — ימים ספורים אחרי מהפכת אוקטובר — התאסף הועד שלנו בשעות אחר הצהרים אצל או. גרוזנברג. זוכר אני משתתפים אחדים באותה ישיבה: האחים א. ו־י. קרכמלניקוב; המנוח ס. יענקלביץ־יעקבי, אחד ממייסדי ההגנה העצמית באודיסה; שיטרין־גלין, ממפלגת ה„אס־ארים" היהודים (שקראו להם „אנשי הסיים") אשר עבר אחר כך לקומוניסטים, והוצא להורג ביריה בעת אחד ה„טיהורים" העקובים מדם; היו גם אחרים. בתחילת הישיבה נטל גרוזנברג בחגיגיות רבה את גליון ה„בירז'בקה" — דומני מיום 26 באוקטובר (כידוע הופיעו „ידיעות הבורסה" במשך ימים אחדים אחרי המהפכה) — שמישהו הביא לאודיסה. באותה חגיגיות מודגשת קרא בפנינו הודעה חשובה, שבאה מלונדון. נאמר בה כי שר החוץ של בריטניה הגדולה, במכתב אל לורד רוטשילד, מסר על כוונתה של בריטניה הגדולה לסייע לכינון בית לאומי לעם היהודי בארץ־ישראל. זוכר אני איך מישהו מבין הנוכחים הביע ספק בדבר חשיבותה המדינית של ההודעה, היות ודובר בה על כוונה ולא על החלטה של ממשלת אנגליה. אולם אוסקר אוסיפוביץ' (גרוזנברג) השיב מיד כי כוונתה המפורשת של מעצמה אדירה כמו בריטניה הגדולה מחייבת אותה מעצמה. „מאורע חשוב" פסק גרוזנברג בכובד ראש. אח"כ פתח הישיבה ועברנו לסדר היום.

כאשר חזרתי הביתה בתום הישיבה, טלפנתי ל־מ. מ. אוסישקין, שהיה אז יושב־ראש הועד הציוני באודיסה, ולמעשה היה יחד עם וו. צ'לנוב מנהיג הציונות הרוסית. ספרתי לו על ההודעה ב„ידיעות הבורסה". מנחם אוסישקין ענה לי כי לא קיבל כל הודעה מפטרוגראד. אולם כבר למחרת בבוקר נודע לי כי בא באיחור־מה מברק מאת הועד המרכזי של ההסתדרות הציונית הכלל־רוסית. המברק הביא את הנוסח המלא של הצהרת בלפור, והמליץ על עריכת טקס חגיגי לציון מאורע היסטורי זה. הוקם בדחיפות ועד לשם כך. ישיבתו נערכה בדירת „הועד הארץ־ישראלי" (חובבי ציון) בסמטת „וז'ניקוב".

למרות מצב הרוח החגיגי והמרומם ביותר, התלקח עד מהרה ויכוח סוער בקרב משתתפי הישיבה. המחלוקת החלה מסביב לשאלה אם יש להגיב על המאורע על־ידי ארגון הפגנת רחוב גדולה, או אם יש להסתפק בארגון אסיפת־עם, רבת

משתתפים, אך היה ויכוח גם בהערכת המאורע עצמו, בתורת שלב בדרך להגשמת הרעיון הציוני.

חברים אחדים חששו פן תגרום האוירה הסוערת של אותם הימים לכך שהפגנת־רחוב יהודית תעורר הפגנה נגדית מצד הבולשביקים, והיו אפילו כאלה שטענו כי עלולים הם להשתמש בהפגנה שלנו כדי לחרחר מהומות ולתפוש את השלטון בעיר. היו גם דעות אחרות: טענו כי הפגנת רחוב גדולה יכולה לעורר תגובה תוקפנית מצדם של חוגים אנטישמיים, צמאי פוגרום. הנוער — נציגי „צעירי־ציון" וארגון הסטודנטים „החבר" שמלאו אז תפקיד חשוב בחיים הציוניים באודיסה, עמד בתוקף על ההכרח לציין את המאורע על־ידי ארגון הפגנת רחוב כבירה, והם גם הציעו שעל כל צרה שלא תבוא יצעדו בראש ההפגנה חברי „הגדוד היהודי" שמנה אז כאלף לוחמים, על הרוב למודי נסיון משרותם במלחמת העולם. נקודת ההשקפה של הנוער קבלה עידוד רב מצדו של מנחם אוסישקין, אם־כי הוא השמיע שורה שלמה של הסתייגויות ביחס להצהרת בלפור כשהיא לעצמה. אוסישקין ניתח צעד היסטורי זה והעריך אותו כמאורע גדול, אך הצביע גם על הצדדים החלשים והשליליים, של ההצהרה: בעיניו חתרו תכונותיה אלו תחת האימון בכנות הכוונות של ממשלת בריטניה.

אוסישקין התיחס באי־אימון מאז פרוץ המלחמה לבריטים ולמעצמות ההסכמה בכלל. הוא לא הסתיר את עמדתו המדינית. אוסישקין היה „חובב תורכיה" ותבוסן. הוא חשב כי היהודים ישיגו שוויי זכויות ברוסיה רק אם זו תנוצח במלחמה. מאידך היה אוסישקין משוכנע כי לשם ביצוע מטרותינו בארץ־ישראל מוטב לנו לשאת ולתת עם בן־ברית חלש — כמו תורכיה — מאשר עם האיפריה הבריטית. שעוד תתחזק מאוד אחרי נצחון במלחמה; יהיה זה קשה הרבה יותר להתנגד לה במקרה אם היא עצמה תתנגד לאינטרסים שלנו. משום כך היה אוסישקין יריב של וו. ז'בוטינסקי וה„אוריאנטציה הבריטית" שלו.

שלטונות הצאר ידעו יפה מאוד על ה„תורכופיליות" של אוסישקין. לפי צוו המושל הכללי הצבאי של האזור הצבאי של אודיסה, נאסר עליו להתגורר באודיסה. אוסישקין נסע אז למוסקבה, שם גר כמעט עד המהפכה אצל ידידו הותיק י. א. נייִדיץ', ציוני ידוע תושב מוסקבה.

למרות יחסו הספקני לנוסח הצהרת בלפור, חשב אוסישקין בכל זאת כי עצם העובדה של הכרת זכותנו על ארץ־ישראל בידי מעצמה כה גדולה, מהווה בשביל הציונות הישג מדיני גדול, ויש לערוך לציון מאורע זה חג עצום.

בפטרוגראד, ביום 26 באוקטובר (לפי הלוח הרוסי הישן — המתרגם) התחוללה ההפיכה המפורסמת אשר הנהיגה את הדיקטטורה של השלטון הסובייטי; ואילו באודיסה, כמו ברוב חלקי רוסיה אז, היה עדיין משטר דמוקראטי, שהונהג בידי הממשלה הזמנית. היה קיים עדיין חופש אסיפות, וגם חופש הפגנות רחוב. היו אז באודיסה, יחד עם הפליטים שזרמו בשנת 1915 מפולין, כ־200,000 יהודים לפחות. היתה זו הקהילה היהודית הגדולה ביותר ברוסיה, אחרי וורשה, שכבר אי אפשר היה לנו אז להתקשר עמה. הפגנת רחוב יהודית בעיר כמו עירנו היתה בעלת ערך רב. בתורת מיפגן של סולידריות מוסרית עם קיום הצהרת בלפור. לפיכך סיימו את הויכוח שהתלקח בעת ישיבת ועד ההסתדרות הציונית באודיסה, והחליטו לארגן לציון חג „ההכרזה" תהלוכת־עם גדולה ברחובות אודיסה. התאריך נקבע ל־19 בנובמבר. לקחו בחשבון דגלונים, דגלונים, תזמורות, שירים, וכמובן מספר רב של נואמים. ההסתדרות הציונית הזמינה את כל האוכלוסיה היהודית של

העיר לקחת חלק בתהלוכה חגיגית זו, ואמנם כמעט כל יהודי אודיסה נענו לקריאתה.

התהלוכה השתרעה על יותר מחמישה קילומטר. לפי הערכת אנשים מהימנים השתתפו בה למעלה מ־50,000 נפש. יחד עם המספר העצום של יהודים, וגם לא יהודים, שהצטופפו על המדרכות ופגשו את המפגינים בתשואות רמות, הגיע ההמון אשר נטל חלק בהפגנה, למאה אלף נפש.

כמקום מיפגש נקבע „שדה קוליקוב", הכיכר הרחבה ביותר בעיר, שם יכלו בנקל למצוא מקום עשרות אלפי איש. הכיכר נמצאת בקרבת תחנת הרכבת וממנה יוצאים בצורת חצי־מניפה הרחובות המרכזיים. „שדה קוליקוב" היה מאז ומתמיד מקום לשמחות עממיות, תהלוכות והפגנות־המון *).

כבר בבוקר השכם היתה הכיכר מלאה עד אפס מקום בהמון מפגינים, אשר נערכו בשורות לפי מפלגות פוליטיות וארגוני ציבור, עם דגלים ודגלונים בראש.

מכיכר קוליקוב צעד ההמון העצום תחילה אל הפרברים שם גרו בצפיפות יהודים מדלת העם, ורק אחר כך התקדמה התהלוכה ברחובות הראשיים של העיר וקודם כל — לאורך רחוב פושקין. שם שכנה הקונסוליה הכללית של בריטניה הגדולה. התהלוכה ארכה שעות. בראש ההפגנה נסעה מכונית שנשכרה במיוחד; מכוניות היו עדיין נדירות באודיסה. המכונית היתה מקושטת בדגלים: דגלי תכלת־לבן של הציונים, דגלים אדומים (של הרפובליקה הדמוקראטית הרוסית) וגם דגלי בריטניה. בתוך המכונית שכנה כבוד משלחת ההסתדרות הציונית שהוטל עליה למסור מיגשר מיוחד לקונסול הכללי. המשלחת היתה מורכבת מן האישים הבאים: מ. מ. אוסישקין (יושב־ראש), ד"ר י. ל. קלוזנר, ד"ר ז. י. טמקין, ד"ר שימקין, עוה"ד י. א. טריבוס, ואנכי; הייתי אותה עת יושב־ראש איגוד הסטודנטים היהודים וארגון הסטודנטים הציוני „החבר".

מאחורינו צעד המון־עם עצום, עם „הגדוד היהודי" בראשו. ה„גדוד" הזה, חלק מ„התאחדות הלוחמים היהודים", הוקם ברוסיה מיד אחרי מהפכת פברואר, לשם הגנת האוכלוסיה היהודית מפוגרומים אפשריים. ה„גדוד" שלנו הוקם ביוזמה ציונית, וקלט אלפי חיילים יהודים, שהתבדלו למטרה זו מן הצבא כולו. כל ה„גדוד" השתתף בהפגנה. אחרי הלוחמים צעדו ארגונים יהודיים רבים — ארגונים מקצועיים, מפלגתיים, של נוער לומד, ארגונים להפצת השכלה ותרבות ועוד ועוד. תזמורת צבאית נהדרת של „הגדוד היהודי" נגנה בזה אחר זה את התקוה, את ה„מארסלייזה" ואת ההימנון הבריטי, וגם שירים ארצישראליים שונים. ההמון ענה לתזמורת בקול אדיר, בצוותא. התהלוכה נעצרה תכופות בפינות של רחובות ובכיכרות. ההפסקה הקצרה היתה מיועדת לשמיעת דברי הנואמים, אשר הסבירו להמון את המשמעות הכבירה של המאורע שקרה. הסדר היה אידיאלי. רשימת הנואמים וגם מקומות המיפגשים ברחוב היו קבועים מראש, לפי תכנית, אותה קבעה ועדה מיוחדת. על תכנית זו שמרו בקפדנות יוצאת מן הכלל.

לבסוף התקרבנו לבנין הקונסוליה הבריטית ברחוב פושקין, שם תוכננה שהות ממושכת יותר.

הקונסול, ששמו היה, דומני, בוטגוט (אך איני בטוח ביותר בנכונות השם) ידע כמובן מראש על בואה של משלחת מטעם ההסתדרות הציונית אשר תוצג בפניו ותמסור לידיו מיגשר חגיגי. בפנינו ניצב אנגלי גבוה וטיפוסי, מגולח, צעיר יחסית, בעל פנים מדושנות. היה לבוש בחליפה שחורה הדורה וענד עניבה אפורה בהירה — כמו לקבלת פנים רשמית וחגיגית. גם אנחנו היינו כולנו לבושים בגדי

*) בימינו הוסב שמו ל„ככר מהפכת אוקטובר".

חג, בחליפות כהות. אוסישקין לבש חליפה שחורה ארוכה עם פסי משי, ואני לבשתי מדי סטודנט. פניו של אוסישקין קרנו מאושר, ועיניו החודרות בדרך כלל, אורו ממש מענג. המינשר היה כתוב בכתיב אמנותי־קאליגראפי בעברית, בידי אחד מטובי סופרי סת״ם באודיסה. הוא היה כתוב על נייר יפה דומה לקלף, והיה טמון בגליל אדום, מקושט יפה גם הוא. אוסישקין החליט לקרוא את המינשר בעברית כדי לציין ברגע חגיגי זה כי השפה העברית היא אמנם שפתנו הלאומית ושפתו הרשמית של הבית הלאומי היהודי. עסקן ציוני צעיר, בוריס ויגודסקי, ששלט יפה בשפה האנגלית, צורף למשלחת שלנו בתורת תורגמן. עליו היה לקרוא את התרגום האנגלי של המינשר; התרגום הודפס לשם כך במכונת כתיבה, על נייר לבן רגיל.

אחרי שאוסישקין הציג את עצמו בפני הקונסול, והציג בפניו את חברי המשלחת, הוא פתח את הגליל שדמה לקלף, והחל לקרוא את המינשר. קולו היה מחמיר והוא הסתיר בקושי את סערת נפשו. הוא קרא לאט ובהבעה רבה. לדאבוני הרב לא אוכל לפרסם את נוסח המיסמך הזה, שלו משקל כה רב. ארכיוני ההסתדרות הציונית אבדו בעת המהפכה ובארכיוני ישראל וספריותיה אין טפסים של עתוני אודיסה מאותה התקופה; ואינני בטוח, אם הנוסח נמסר בכלל לעתונות. אולם זוכר אני היטב את התוכן. בשנת 1938 כאשר ביקר אוסישקין בפאריס, שם גרתי אותה עת, הזכרתי לו משהו על אותה הפגנה. הוא אישר את דיוק זכרוני ובקש ממני, בעת מצוא, להזכיר על כך בעתונות. אני שמח למקרה זה המאפשר לי למלא את משאלתו.

אוסישקין הודה לבריטניה הגדולה על מעשה היסטורי רב חשיבות, הפותח תקופה חדשה בתולדות העם היהודי ובתולדות הציונות, והביע תקווה לכך כי ההבטחה החגיגית של אנגליה אמנם תקויים... ללא כל מבוכה בקש אוסישקין מאת הקונסול הבריטי לצאת לגזוזטרת מעונו ולהגיד להמון המצפה, הממתין למטה, כי אנגליה תהא נאמנה לדברה, תזכור את הבטחותיה ותעזור לעם היהודי לבנות במולדת ההיסטורית של עם ישראל, את ביתו הלאומי.

כל עוד קרא אוסישקין את המגילה שלו בשפה העברית, הביעו פניו של הקונסול אותו חיוך רגיל ורשמי, שהוא נכס כל מכניס־אורחים אדיב ולבבי. הוא כאילו רחש אהדה למגילה שאת לשונה לא שמע, והניח כנראה שהמינשר יכול להיות רק נעים לנציג מעצמה גדולה אשר הבטיחה לסייע לתקומת הבית הלאומי היהודי. אולם כאשר בוריס ויגודסקי החל לקרוא את הנוסח האנגלי של המינשר — וגם תרגם את משאלתו של מ. מ. אוסישקין בפניתו אל הקונסול — השתנתה הבעת פניו של הקונסול האנגלי והוא נראה מודאג, ואפילו מחמיר מעט. אולם, כאנגלי מובהק, האזין הקונסול הכללי של בריטניה הגדולה לנוסח התרגום, בשלוות־פסל ממש. כאשר סיים המתרגם את דברו, יצא הקונסול למרפסת, שהשקיפה לרחוב פושקין. המשלחת יצאה אחריו. אוסישקין עמד לימינו של הקונסול, ואנחנו עמדנו בשורה מאחוריהם. רעם של „הידד״ פרץ מגרונות אלפי הנאספים ברחוב. התזמורת נגנה „גוד סייב דה קינג״ (ההימנון הבריטי). כולנו היינו נרגשים עד מאוד. ד״ר קלוזנר ריסן בקושי את דמעות החדווה שהופיעו בעיניו. לבסוף נתן הקונסול אות להמון — שפרושו בקשת שקט — והחל לשאת נאום. אותה תקופה טרם היו רמקולים בעולם, אך קולו של הקונסול היה רם וברור, ואילו ההמון הקשיב בשקט מוחלט ובלע כל מלה שיצאה מפיו של האיש. הוא דבר רוסית, לגמרי לא רע, עם מיבטא בריטי בלתי נמנע. דרך ההיגוי היתה עם זאת מצוינת.

הנאום היה קצר. הקונסול בירך את ההמון, הזדהה עם מצב הרוח החגיגי שלו, ובקול רם והדור — כאילו היה משיב לאוסישקין — הכריז כי אנגליה תקיים כמובן את הבטחותיה, וכי לעולם לא ראתה בהתחייבויותיה — „פיסת נייר". היה זה רמז ברור להכרזתו הצינית הידועה של בטמן־הולווג, שנאמרה בתחילת המלחמה כדי לתרץ את ההפרה הגסה של הנייטראליות הבלגית על־ידי גרמניה. היה זה גם רמז חריף לממשלת „הקומיסארים העממיים" שהוקמה אז בפטרוגראד ושהכריזה על רצונה — בניגוד להתחייבויותיה של רוסיה — לכרות הסכם שלום נפרד עם גרמניה. דבריו של הקונסול האנגלי היו לפיכך בהחלט בעתם — היתה בהם גם תשובה לאוסישקין, וגם אתגר לשליטים החדשים שתפסו את השלטון בבירה הרוסית.

נאומו של הקונסול הבריטי זכה לתשואות סוערות, ל„הידד" רב־עוצמה, ולקריאות „תחי אנגליה". התזמורת של „הגדוד היהודי" פתחה שוב בהימנון הבריטי ובצלילי „התקוה". אחר כך נפרדה המשלחת שלנו מן הקונסול ויצאנו.

כאשר נסתיימה הפגנה זו, שהיתה יחידה במינה בהתלהבותה ובעוצמת־ממדיה, הציע אוסישקין לקלוזנר ולי להסיע אותנו הביתה. בדרך החלפנו כמובן רשמים על קורות יום גדול זה. היה לי אז העוז לשאול את אוסישקין אם אמנם צריך היה, ביום כה חגיגי, ובנסיבות כה רבות הדר, להביע בפני הקונסול הבריטי — אפילו בדרך עקיפין ורמיזה — ספק־מה בכוונות הנאמנות של בריטניה כלפינו.

עלי להודות כי נפגעתי מעט על־ידי הז'סטה של אוסישקין. מאז תחילת המלחמה הייתי בעל „אוריאנטציה מערבית" (אז היו אומרים: אוהד ההסכמה) ותמכתי, מבחינה זו, ובהתלהבות, בעמדתו של וו. ז'בוטינסקי.

זוכר אני באיזו בהירות־ראייה וראיית הנולד השיב לי אוסישקין:

— „אם אנו נסמוך על רצונה הטוב של אנגליה ועל הנאמנות שלה, הרי תהפך הצהרת בלפור לאותה „פיסת נייר". חשיבות פעולה זו טמונה בכך, שנוכל עתה לנהל את עבודתנו בארץ בתוצאות גדולות יותר, מאשר עד כה. ועתה עלינו להתכונן ליציאה לארץ־ישראל, ולהיאבק".

סוכנות רויטר הפיצה מברק רב־כמות על ההפגנה, והמברק פורסם בכל העתונות העולמית ועשה רושם רב על דעת הקהל, כפי שציין זאת מאוחר יותר נחום סוקולוב בספרו הקלאסי על תולדות הציונות. המיפגן באודיסה שנערך שלושה שבועות לאחר מהפכת אוקטובר בפטרוגראד, השתקף בדעת הקהל המערב־אירופית והאמריקאית בתור אירוע המוני ענקי לכבוד מעצמות ההסכמה, ונגד הנטיה התבוסנית של ממשלת הקומיסארים העממיים, שהחלה להשתרש בצפון רוסיה.

מעניין לציין כי גם בתוככי אודיסה עצמה פרשו האלמנטים הבולשביסטיים את הפגנתנו בצורה דומה. כשבועיים אחרי התהלוכה שלנו, נערכה הפגנת־נגד שארגנו הבולשביקים יחד עם האנרכיסטים. סיסמאותיה היו: לחם, שלום מידי ללא סיפוחי שטח ועונשין בממון („אנקסיות וקונטריבוציות"), נגד „האימפריאליזם והמיליטריזם של ההסכמה". גם בהפגנה זו השתתף המון רב, אך קטן בהרבה מאשר ב־19 בנובמבר (הוא 3 בדצמבר לפי התאריך המערב־אירופי). היא יצאה עם דגלים אדומים וישחורים בראשה, על הדגל השחור היה מצויר שלד לבן. עוברים ושבים פגשו את ההפגנה בשתיקה אכזרית ותכופות ליווה במבטים עוינים. ההמון של הפגנת הנגד היה שונה לחלוטין — הוא אשר קבע באודיסה את השלטון הסובייטי, שהתבסס בה סופית רק בפברואר 1920, ורק אחרי מאורעות דמים שנמשכו שנתיים ולאחר התנגדות ארוכה ונמרצת.

(תרגמה מרוסית: מרים טל)

יוסף שפירא

ציונות בימי מהפכה

רשימות אלה — לפי הזכרון — משקפות פעולה ציונית־ציבורית בעיר אחת, סקבירה, פלך קיוב (אוקראינה) בשנים הראשונות של המהפכה ברוסיה, עד שעלה הכורת חיאבסקי והקומוניסטי על הציונות והעברית ועל החיים היהודיים בכלל. ואם כי הרשימות מיוחדות לעיר אחת, הן כעין אספקלריה להווי הציוני והציבורי ויחס המפלגות ברחוב היהודי בערי אוקראינה ועיירותיה בימי ה„סער והדחף" של המהפכה, בבחינת פרט הבא ללמד על הכלל.

היו אלה ימי ה„אביב" — תרתי משמע: תקופת אביב של השנה וימי ה„אביב", ימי זוהר ראשונים — ואולי היחידים — של המהפכה ברוסיה.

קדמו לימי אביב אלה עשר שנים של ריאקציה שחורה, ובסופם ימי מלחמת העולם הראשונה. גבולות מנותקים; עול הגיוס מכביד — על מה ולמה יפלו צעירי ישראל במלחמת זרים, כאשר זרים אלה מתנכלים יום־יום לקיומו הפיסי ממש של היהודי כעם וכפרט? ובכל זאת התגייסו צעירי ישראל לאלפיהם ורבו הנופלים בשדה הקרב; דרכי הכלכלה משובשים, יחידים מתעשרים והמוני העם סובלים; זרם פליטים יהודים, שהורחקו מן הגבולות משום שהשלטון הדביק בכלל ישראל תו של אי־נאמנות, סיבה נוספת לרדיפת יהודים; חיי הציבור מצומצמים כמעט עד לאפס מעשה. בערים הגדולות עוד נעשות פעולות במחתרת, גם פעולה ציונית וגם של מפלגות הפועלים; ניכרת בהן גם פעילות מוסדות הצדקה, שבראשם התייצבו אנשי ציבור ידועים, אך בעיירות ישראל — השתקה גמורה.

הפעולה בקרב הצעירים כמעט שנפסקה כליל. רבים משרתים בצבא, ואלה אשר החליטו לא להתייצב לצבא, או שכבר היו בחזית ובאו לחופש על מנת לא לחזור שנית, ירדו למחבואים; מהם שעברו למקומות אחרים שאין מכירים אותם שם, ומהם שלבשו צורה אחרת, גידלו זקנים ולבשו ארוכים, מתבודדים, או מתערבים בחברת זקנים, בחצר הרבי ובפינה חבויה בקלויז, כפופים על גמרא או מעיינים בספר ובצאתם החוצה הם בוחרים ללכת בסימטאות צדדיות, בשולי דרכים, עיניהם רוגלות על כל צעד, שלא ייפגשו ב„כפתור" (שוטר). מאמינים הם, שאיש אינו יודע מי הוא המסתתר תחת הזקן, הקפוטה והגב השחוח וליתר זהירות הם שומרים על הכלל „אַל תרבה שיחה". גם לא עם נער בקלויז, ששחייתו בים התלמוד היא עדיין לשם שמים, כדי לקיים „והגית בו". בין ה„נעלמים" האלה יש גם „זרים", לא בני עיר ולא בני עיירה קרובה, אלא אנשים שבאו מעבר לגבול ממש, צעירים שנפלו בשבי הרוסים, בעיקר בני גליציה. במקום לבלות את ימיהם במחנה שבויים, בחרו להשתמט ולחיות בין אחינו בני ישראל, אם כי לא ב„איתגליא" אלא באיפור מתאים. שתיקתם היתירה נימוק נוסף לה — כל הברה היוצאת מפיהם מעידה על זרותם, ה„אייי־ווי" הגליציאי עלול להיות למכשול למו...

הימים הראשונים של המהפכה ברוסיה באביב 1917 היו ימים טובים לגלבים בעיירות היהודיות. כל המספרות כוסו שער. נשרו זקנים ופיאות, תלתלים מצבעים

שונים. נכנסו זקנים ויצאו צעירים. בצאתם לרחוב נתקבלו ב„שלום עליכם" ר ח ב. כאילו באמת חזרו ממרחקים. מלאו העיירות צעירים, ביניהם חיילים במדים, שבאו מן החזית המתפוררת לחוג את חג הפסח בבית הורים, ומהם שבויים („פלעניקעס" בלע"ז) במדים, שבתוך החופש של המהפכה הרגישו את עצמם כבני־חורין בשבי האויב. בין החיילים השבויים נתגלו צעירים יהודים מגליציה, שמהם היו גם בדרגה של קצינים. היו ביניהם ציונים טובים, פעילי „צעירי־ציון" ו„פועלי־ציון" והם הופיעו באסיפות שנערכו על־ידי האגודות הציוניות למיניהן, וגם ריכזו סביבם קבוצות נערים ונערות, ערכו שיחות ולימדו אותם שירי ציון.

תור הנוער הגיע לארץ.

בחירת ציר לועידה הציונית השביעית החפשית בפטרוגרד

עיר מולדתי סקבירה לא היתה בין הערים ה„מצויינות" בציונות. ערים ועיירות רבות עלו עליה גם בפעילות ציונית וגם בעלייה לארץ בימי העליה השניה.

אחד משמונת בניו של ר' מרדכי מצ'רנוביל — ר' יצחק — הקים „חצר" בסקבירה, שפרשה את שלטונה על עיירות ישראל באוקראינה ובבסרביה ואף מעבר לתחומיהן. ירושתו נחלקה בין בנו ר' דויד'ל ובין נכדו ר' משה דן. לא כל החסידים בעיר דבקו בחצרות האדמו"רים האלה. רבים שמרו אמונים לאדמו"רי בית ריז'ין: סדיגורה, בויאן, הוסיאטין. בשנים הראשונות לא שרר שלום בין חסידי בית סדיגורה ובין חסידי בית ריז'ין וכל צד התאמץ להצר רגלי יריבו. הצד השווה שביניהם: אלה ואלה לא גילו חיבה לציונות, פרט לבודדים, שלא ראו בציונות משום התנגדות לחסידות.

ואם העיר לא זכתה לפעולה ציונית רחבה, היה לה קשר לארץ־ישראל ולציונות הודות ל„יחס" אישי לשתיהן.

אחד מחסידי סדיגורה, ר' ישעיה יוסל, זכה זכיה מיוחדת להיות נציגו ה„אישי" של הרבי מסדיגורה בהשגחה על בניית בית־הכנסת „תפארת ישראל" בירושלים (בשנת תר"ל, בערך). הוא שהה בירושלים ח"י חדשים, התהלך בסימטאותיה ושאף מקדושתה. לא היה „שולחן" חסידים בקלויז, שעל ידו לא סופר אחד הסיפורים על „מאורע" זה של נסיעת ר' ישעיה יוסל לארץ־ישראל בפקודת הרבי ועל ימי שהותו בה. אבות היו מספרים על כך לבנים וסבים לנכדים.

נערי הקלויז, שהיו מטים אוזן לסיפורים אלה בהילולה של ג' בחשון (יום הזכרון של ר' ישראל מריז'ין, מייסד השושלת) וי"א באלול (יום הזכרון של הרבי ר' אברהם יעקב מסדיגורה) ובהזדמנויות אחרות, הכירו את „תפארת ישראל" — בית הכנסת בירושלים העתיקה וגילו בו ענין רב. אגב כך התענינו גם ב„שכניו" של בית־כנסת זה בירושלים העתיקה ולימים הוכיחו את בקיאותם ב„ידיעת הארץ" באגודת הנוער הציונית. מכל מקום — שהותו של ר' ישעיה יוסל בירושלים והסיפורים שסופרו אודותיו בקלויז של חסידי סדיגורה ובויאן (בזמנו היה ריב בין חסידי סדיגורה ובין חסידי בויאן בקלויז, וכנראה גברו האחרונים והקלויז נקרא על שם עיר־מגוריו של רבם „בויאנער קלויז"), חלק להם בחינוכם הציוני של צעירי עירנו, שהסתופפו במחיצתם של החסידים בקלויז.

אחד מחשובי החסידים בקלויז של חסידי סדיגורה — עוד לפני הריב — וראש וראשון להם, היה ר' ישעיה גינצברג, הוא אביו של אשר גינצברג, א ח ד ה ע ם. על מנהיגותו בקהל החסידים התהלכו סיפורים רבים, אולם זקני הקלויז

כאשר היו מספרים אודותיו, ליוו את שיחותיהם באנחה, כאילו איזה צל העיב על דמותו, והאשם לא היה בו, כי אם בבנו, שיצא „לתרבות רעה", רחמנא ליצלן. (סבא שלי, כאשר רצה להביע מורת־רוח מהתנהגותי, היה מעיר ביאוש ובכאב: „עס וואַקסט אַן־אַשר־קע", רצה לומר, כשאגדל אהיה אפיקורס כאשר בן ר' ישעיה). עם זאת היתה גאוותם של בני העיר, גם בחוגי החסידים, על בן עירם זה, שהוא גברא רבא, תלמיד־חכם, פילוסוף ומהלכים לו בערי הבירה של העולם וביחוד מקורב הוא לויסוצקי עצמו, שודאי אינו עושה אף צעד אחד מבלי להיוועץ בו. והרי ר' ישעיה עצמו עלה אף הוא לגדולה כאשר עזב את סקבירה וחכר אחוזה בכפר הופטשיצא *). אגדות התהלכו על היחסים הקרובים בינו ובין הגרף איגנטייב, שהיה שר בימי מלכותו של אלכסנדר השלישי.

שמו של אחד העם, יליד סקבירה, ומקומו בתנועה הלאומית, היתה להם השפעה על אברכי העיר, שיסדו בזמנם את האגודה הציונית הראשונה בעיר והיא לא פגה גם כאשר נתחדשה הפעולה הציונית בחוגי הנוער לאחר המהפכה של שנת 1917.

אם הסיפורים על ביקורו של ר' ישעיה יוסל בירושלים היו רחוקים בזמן ואחד העם היה רחוק במקום, התהלך בתוכנו ממש אדם בשנות העמידה, שעם כל ענוַת־רוחו כאילו נשבה סביבו רוח של גדלות ציונית, שנבעה ממעשה של קידוש הרעיון — הוא נפתלי הרץ ברסקי, אביו של משה ברסקי, אשר בנפול בנו בשדות הגליל, שלח את בנו השני לארץ ואף כתב מכתב עידוד לחבריו בקבוצת דגניה *).

אין זה המקום לספר על משפחת ברסקי, אך ראוי להזכיר, כי בשנים שישעיה יוסל האציל על הקלויז וחסידיה מקדושת ירושלים, ור' ישעיה גינצברג חיזק במנהיגותו את מערכות חסידי סדיגורה, היה בעל־התפילה בקלויז ר' ישיקע ראאיזנער (ואף עליו יספרו סיפורים). תפילותיו ומנגינותיו היו מהיכל הנגינה, שרק יחידים זוכים להיכנס בפתחו. את מקומו כבעל־תפילה בקלויז ירש חתנו ר' יוסל ראאיזנער, הוא אביו של נפתלי הרץ וסבו של משה ברסקי.

מכתבו של הרץ ברסקי הלהיב צעירים רבים בעלייתם לארץ בשנה האחרונה לעלייה השניה, ערב מלחמת העולם הראשונה (לוי אשכול, ראש הממשלה, סיפר על השפעת מכתב זה להחשת עלייתו לארץ). הנוער הציוני בעירנו ראה בו אדם שאינו רק נאה דורש, ובדברים המעטים שהיה משמיע באסיפות היה משום ניגון חודר ללב, כי אם בעיקר נאה מקיים — בכל לבבו ובכל נפשו.

בט"ז בסיון תרע"ז התכנסה בפטרוגרד הועידה הציונית השביעית החפשית. גם הציונים בסקבירה היו זכאים לבחור ציר לאסיפה זו. אינני זוכר מי היה זכאי לבחור, אך אנו בני הנוער, וביניהם גם בני חמש־עשרה, היינו פעילים מאוד במהלך הבחירות באסיפה רבת־עם שהתכנסה באולם הציוני. המועמד של הועד הציוני כציר לועידה בפטרוגרד היה ראש הועד ש' ל', יהודי עשיר, בנו של חסיד ידוע, שבשנות מלחמת העולם עבר ממקום מגוריו בכפר לעיר. היה ל' בעל הדרת פנים, בעל נימוסים של בן כרך, הדור בלבושו וכספות לבנות על ידיו, ובאלגנטיות היה מסיר את הכפפה מיד ימין להושטת שלום. נואם בעל לשון מצוחצחת והעברית רהוטה בפיו. מאז המהפכה התייצב בראש הציונים בעיר — והיה זה דבר מובן

*) ר' אסתר גינצברג־שמקין, „בבית הוריו של אחד העם", חיפה (1941).
*) ר' נוסח המכתב ב„הפועל הצעיר" תרע"ד, גל' 18.

מאליו שהוא ולא אחר יהיה הציר הנבחר לועידה בפטרוגרד. בחירה זו פתרה את הבעיה של כיסוי ההוצאות, כי במה נחשב הדבר לגבי אדם בעל פרנסה כמוהו?

בחוגי הנוער, שעדיין לא היו מאורגנים, לא היתה אהדה רבה לש' ל' והופעתו האלגנטית לא קסמה להם. הוא נראה להם אריסטוקרטי יותר מיד וכל חזותו העידה על „בורגניות", שבימי מהפכה אינה „תעודה" לשבח. באסיפה רבת־עם זו לא היתה לבני הנוער „עמדה" שהיא. לא היה להם גם מועמד מתאים. לאחר התיעצות קצרה בפינת האולם התקרב נער אחד לשולחן הנשיאות וביקש רשות הדיבור, אך יושב־הראש — ש' ל' עצמו — פסל אותו בשל גילו. „להתערב" בענין זה של בחירות. הנער עמד על שלו ומשלא ניתנה לו זכות הדיבור הרים את קולו והודיע: „אנחנו רוצים להציע עוד מועמד". נוצרו שני צדדים: אלה טענו שיש לשמוע את ההצעה ואלה טענו, שאין זה „עסקם" של נערים — אך עמדה לו זכות הדימוקרטיה וניתנה לו רשות להעלות את הצעתו, אף שלא לו ולא לחבריו לא היתה זכות ההצבעה. עלה הנער על השולחן ובקול רם והטעמה הציע את הצעתו: „אנו מציעים כמועמד לציר לועידה את הציוני האמיתי הרצל ברסקי ומבקשים מכל הזכאים לבחור, למסור לו את קולותיהם. בחירתו תהיה לכבוד לציונים בעירנו". ההצעה הדהימה, אף לוותה מחיאות־כפים סוערות, שבחלקן נועדו גם לנער „עז־הפנים". חברי הועד שליד שולחן הנשיאות ערכו התיעצות ביניהם, ולאחריה מסר יושב־הראש הועדה, כי לפי כל כללי הדימוקרטיה תהיה ההצבעה חשאית על־ידי פתקאות וכל בוחר ירשום את שמו של אחד המועמדים. ברסקי שישב בקצה השולחן ניסה להוריד את מועמדותו, אך גבר עליו לחץ הציבור ולא עמד על סירובו.

בעוד שנעשו ההכנות לעריכת הבחירות, ונשמעו נאומים שונים על הועידה ועל סדר־יומה, הופיע בחור צעיר וביקש רשות הדיבור, שניתנה לו בזכות מדי החייל שלבש (ועד היום לא אדע אם באמת היה חייל, או רק לבש מעיל חיילים). הצעיר היה בעל קומה, פנים לא יפים ביותר שהאף תפס בהם שטח נרחב ללא כל יחס, אך משפתח את פיו, השתרר שקט באולם והכל היטו אוזן. אף אלו שלא הבינו את דבריו. הוא דיבר עברית ובהברה הספרדית. סיפר על הגימנסיה „הרצליה" ביפו, שהיה תלמיד בה לפני פרוץ המלחמה; תיאר את נוף הארץ ומשהגיע לירדן ולכנרת סיפר על קבוצת דגניה ועל קברו של משה ברסקי ובפטטיות רבה הכריז: „הנני מברך על השעה הגדולה בחיי שזכיתי להיפגש וללחוץ את יד אביו של משה ברסקי, זה האב הציוני הגדול בדורנו". עיני רבים זלגו דמעות וההתרגשות באולם גברה כאשר הצעיר ניגש אל ברסקי ולחץ את ידו.

איש לא ידע מי הוא הצעיר ומאין הופיע. ברור היה, שהוא היה שליח עצמו. לנאומו היתה השפעה רבה על תוצאות הבחירות וכאשר נאספו הפתקאות וסוכמו התוצאות, זכה ברסקי למספר גדול יותר מאשר עלו בגורלו של ש' ל'. אמנם בסופו של דבר נסע לועידה ל' ולא ברסקי, שברוב ענוונותו ויתר על זכותו.

הצעיר הנלהב והמלהיב התהלך בעירנו שבועות אחדים. הופיע בחוגי הנוער והיתה זאת זכותו שאחדים מאתנו ניסו להרגיל את לשונם לדבר עברית בהברה הספרדית, אך כשם שהופיע בלי ידיעה מוקדמת, כך נעלם ללא פרידה. יום אחד שוב לא נראה — ולא ידע איש את צאתו.

עברו שנתים. זמן קצר לאחר עלייתם של הבולשביקים לשלטון נעצרו חברי הועד הציוני והוכרחו לחתום על הצהרה שלא ימשיכו בפעולה ציונית. שני צעירים, נציגי הנוער, התעקשו וסרבו לחתום על הצהרה כזו וטענו שציונות

וקונטרבולוציה אינן היינו הך. יומיים נשארו השנים במעצר ואחר־כך הובאו בפני חוקר שבא מן החוץ, ומה רבה היתה תדהמתם בראותם לנגד עיניהם את זה הצעיר, תלמיד הגימנסיה „הרצליה" — והוא החוקר שלהם והוא התובע מהם לחתום על הצהרה להסתלק מפעולה ציונית. מרוב תמהון ורוגז הודיעו שניהם: א. שפת דיבורם היא עברית ובהברה הספרדית (היו אלה עדיין ימים שהעזו לעמוד על דיבור עברי בפני בא־כוח השלטון הבולשביסטי); ב. הם ציונים וישארו נאמנים לשאיפתם לעלות לארץ־ישראל ובשום אופן לא יתכחשו לאידיאל הציוני, אך אין להם חלק במעשי קונטרבולוציה ואין זה ענינם אם העם ברוסיה בוחר בשלטון בולשביסטי או בכל שלטון אחר.

לאחר דין־ודברים מתוח נשבר תלמיד הגימנסיה „הרצליה" ודיבר עמהם עברית בהברה הספרדית ואף קיבל מהם חתימה על הצהרה שתכנה התאימה להודעתם — והחתימה באותיות עבריות.

עברו שנים ואני בארץ. הופיע ספרו של ש. הלל׳ס „בהימוט ארץ", ובחלק השני עמ׳ 359—367, מתואר פקיד הצ׳ק״א ליד הגבול, בשם פטרובסקי שרדף את החלוצים שנהרו לגבולות רומניה, כדי לעבור אותו בדרכם לארץ־ישראל. ערב אחד תקפה אותו חרטה על מעשיו הרעים, התוודה על חטאיו ולבסוף איבד את עצמו לדעת. קראתי וחשבתי: מיטב הסיפור — דימיונו, אך תיאור חזותו של הצעיר, תלמיד הגימנסיה „הרצליה", היה כל־כך ריאלי, וימים לא סר מנגד עיני. הלכתי אל הלל׳ס ובשיחה אתו התברר לי, כי הסיפור לקוח מן המציאות.

ועד היום לא אדע אם פטרובסקי של הלל׳ס הוא אותו צעיר, שהשמיע את מדברותיו הנלהבות באסיפת הבחירות לועידה הציונית השביעית בפטרוגרד, בעיר סקבירה, שבועות אחדים לאחר פרוץ מהפכת פברואר בשנת 1917.

סניף „הפועל הצעיר"

עוד מלפני מלחמת העולם הראשונה היו בערי רוסיה קוראי „הפועל הצעיר" — אחד בעיירה ושנים בעיר. בשנת 1910, למשל, היתה וילנה בין הערים שנתקבלו בהן מ־2—5 טפסים של „הפועל הצעיר", וברדיצ׳ב וקישינוב בין אלה שנתקבלו בהן מ־8—10 טפסים. בשנת תרע״ב היה אבי בין קוראי „הפועל הצעיר", וודאי היו בעיר עוד 2—3 קוראים של העתון, ואולי הסתפקו כולם בטופס אחד.

שבועות אחדים לאחר פרוץ המהפכה התארגנה בעירנו אגודה בשם „ישראל הצעיר". רוב חבריה היו תלמידים ותלמידות של גימנסיה, בני אמידים, שהאגודה שימשה להם גם מקום לפגישות חברתיות. במועדון האגודה נערכו שיחות ודיונים בשאלות שונות והפעולה המעשית היתה בעיקר התרמה לקרן־הקיימת, מכירת בולים ועריכת „יום הפרח". באותו יום יצאו חברי האגודה עונדים סרטי תכלת־לבן וקופסאות קרן־הקיימת בידיהם, וזוג שעלה בידו לקבל תרומה הגונה זכה להצטיינות. היו הורים שהגדילו את תרומתם לא כל כך לשם גאולת הקרקע, כי אם לשם כך שהבן, וביחוד הבת, יזכו לציון בעד עבודתם הטובה.

בין חברי האגודה היו גם אחדים שזכו להתקבל כחברים בה אם משום שהיו בנים לאבות ציונים, או על שום ידיעתם את השפה העברית והתאמצותם לדבר בה בפומבי. מהם שלא התאימו בכלל לחברה אם משום לבושם הדל, אם משום רצינותם שנבעה מדאגת משפחה, או משום שהציונות היתה להם יותר מחברות באגודה חברתית. לא עבר זמן רב ובאגודה פרץ סכסוך שהביא לידי פילוג.

השאלה שהיתה שנויה במחלוקת לא היתה לא אידיאולוגית ולא עקרונית, אך היה לה צד סוציאלי. לדיון עמדה שאלת עריכת קורסים ללימוד השפה העברית. הכל הסכימו, שזוהי פעולה ראויה לאגודת נוער ציונית. היא חשובה לבנות יותר מאשר לבנים, אשר ברובם למדו עברית בחדר או בשיעורים פרטיים. לא כן הבנות, שברובן למדו רוסית ושפת האֵם שלהן היתה יידיש. הסכסוך פרץ על שעות הלימוד. הבנות טענו, כי שעות הערב נועדו לטיול ולא ללימוד עברית. על כן הציעו כי לימוד העברית יהיה בשעות שלאחרי הצהרים. ההצעה והנמקתה נתקבלו על דעת הרוב, אך המיעוט העלה הצעה אחרת ונימוקו אתו.

בעיר היו בתי־חרושת לטבק, בהם עבדו בנות עניים, בנות בעלי־מלאכה שגרו לא ברחובות הראשיים, כי אם בסימטאות. שכרן המועט עזר לפרנסת המשפחה. מובן, שה„בונד" ראה את שטח בתי־החרושת והעובדות בהם כשטח פעולתו הוא. הרי הן לכל הדעות „פרולטריאט" ממש. הסתער ה„בונד" לכבוש את עובדות בתי־החרושת, ופעיליו שידלו אותן במיטב הארגומנטציה של „מלחמת־מעמדות". הרי אי־אפשר לאדם בלי סיגרה וזהו כמעט מצרך ראשון, ואין לעבד את הטבק לסיגרות בלי פועלות — ובית־החרושת קיים עליהן. על־כן עליהן להיאבק על דרישותיהן להגדלת השכר ולהטבת התנאים — ומי מגן להן אם לא ה„בונד"? מה להן, פועלות החיות על עבודתן, ולציונות? והא ראיה: בעל בית־חרושת אחד הוא עצמו ציוני ובנו של האחר ובתו של השלישי הם חברים באגודת הנוער הציונית — היתכן, שהפועלת ובעל־הבית או בניו יהיו חברים לאגודה אחת? המנצל יחד עם המנוצלת?

שליחי ה„בונד" העתירו דברים על פועלות בתי־החרושת ואף עלה בידם להכניס רבות מהן תחת כנפי שכינתו. נערי „עמך" שבין חברי „ישראל הצעיר" לא השלימו עם עובדה זו. ה„בונד" אמנם דואג להקלת מצבן הכלכלי, אבל בנות ישראל הרי אף הן חלק מהכלל היהודי השואף לגאולתו — האם אפשר להפקירן להשפעת ה„בונד"? ניסו את כוחם ואם כי קצירם היה מועט, השפיעו בכל־זאת על אחדות מהן לבוא למועדון של „ישראל הצעיר".

אין לומר, כי הן נתקבלו ב„חברה" של בני הבעלי־בתים, וביחוד בנות הבעלי־בתים, כשוות עם שוות. ה„דיפרנציאציה המעמדית" הורגשה היטב בלבוש וגם בשפה. אלה דיברו ביניהן רוסית ואלה דיברו יידיש — ולא קרבו אלה אל אלה. אך המטפלים בהכנסת בנות הפרולטריון תחת כנפי השכינה הציונית לא התייאשו וניסו בכל כוחם לקרבן. הם התעלמו מן המציאות, מן ההווי המפריד ותיארו את העתיד בשדות ישראל ובכרמי יהודה, שם הכל עובדים בתנאים שווים. אדרבא, אלה הרגילים בעבודה גופנית ייטב חלקם וחבלי הסתגלותם שם יהיו קלים יותר וכו'.

והנה עלתה שאלת הקורסים לעברית ומועד הלימודים. ברור היה, שפועלות בתי־החרושת אינן יכולות להתפנות ללימודים בשעות שלאחרי הצהרים, ואם תתקבל החלטה זו הרי מלכתחילה נועלים דלת בפניהן. אם הגימנסיסטיות חשקה נפשן בלימוד עברית ודוקא בשעות שלאחר הצהרים, יש להן אפשרות לקבל שיעורים ממורה פרטי ולשלם במיטב כספן. לפועלות בתי־החרושת אין אפשרות כזו, כי שכר עבודתן נועד לקיום, לשמלה ולנעל.

היה זה ויכוח סוער. מלחמת־מעמדות. מגיני ה„פרולטריון" באגודת הנוער הציונית עמדו מול התפנקותן של בנות עשירים. הם טענו בכל כוח הסברתם, כי הציונות היא תנועת־עם ויש לקרב את בני העם ובנותיו. בויכוח היתה ידם

על העליונה, אך בהצבעה נשארו מיעוט. ניצח הרוב ה„בורגני". המיעוט אי־אפשר היה לו לוותר. השאלה של מועד השיעורים הפכה להיות שאלה עקרונית: האם אפשר להפקיר את ה„שכבות הרחבות" של העם לתעמולת ה„בונד" והאם אין מחובת התנועה הציונית והנוער הציוני לכבוש את הנוער העובד? בכגון דא אין לוותר. המיעוט פרש מאגודת „ישראל הצעיר". חל פילוג.

פרישה צורך ארגון היא. המטרה של האגודה החדשה ברורה היא. תוך להט הויכוח על מועד הלימוד העברית התבררה ועוצבה. היא תאגד בתוכה בני עניים ושאיפתה מיזוג ציונות עם עבודה. אמנם יש מפלגה המכריזה על שילוב זה — „פועלי־ציון", אך היא מתנגדת לעברית ואינה רואה את הציונות והעליה לארץ כמטרה יחידה. יש איפוא למצוא שם לאגודה החדשה. ישבו שלושה צעירים ודנו על השם. האחד, והוא בוגר גימנסיה, נכד הרב ואביו ציוני, והוא „תיאורטיקן" המעלה רעיונות מרעיונות שונים וטוחנם יחד; האחר, בן־דודו, בן הרב מסמורדוק (סמגארדאק) ליד ברדיצ'ב, והוא עדיין בלבוש הישיבה, מעיל ארוך מקוצר ושאריות של פיאות, נלהב בדיבורו; והשלישי צעיר מהם, מכיר את העיר על סימטאותיה ומבואיה, קרוב אל „עמך" ובשבת אחרי־צהרים אף לומד „עין־יעקב" או פרקי „אבות" עם בעלי־מלאכה בקלייזל שלהם. היה הויכוח על השם בין השנים המבוגרים יותר והצעיר הקשיב למוצא פיהם. גלגלו בשמות משמות, הפכו בזכותו של כל אחד מהם ולבסוף דחהו מנימוקים שונים. נזכר הצעיר שבחבורה בגליונות „הפועל הצעיר" במדפי ארון הספרים הסגור בבית אבא. מיהר הביתה והביא אחד הגליונות שצהבו מרוב ימים. קראו שלשתם את המוטו שבראש הגליון: „התרבותו של הפועל העברי הארץ־ישראלי והתבצרותו בכל ענפי העבודה". חזרו וקראו, כאילו משננים הם את הדברים בעל־פה. הביטו איש בעיני רעהו — ונשקפה מהן הסכמה ללא דברים. השם כולל גם „פועל" וגם „צעיר"; המוטו מבטא את השאיפה להתגשמות הציונות על־ידי עליה („התרבותו של הפועל העברי" — ואין התרבות ללא עליה) ועבודה. חזרו שוב ושוב על השם „הפועל הצעיר" ושוב שיננו את המוטו על התרבות והתבצרות. נמנו וגמרו פה אחד, כי בסקבירה העיר תקום אגודה של צעירים ציונים, שתעשה מאמצים לאגוד בתוכה פועלים ופועלות צעירים, משרתים בחנויות („פריקאזטשיקעס" בלע"ז) וגם מנהלי־חשבונות (בוכהאלטערס), שוליות של בעלי־מלאכה ופועלות בתי־חרושת לטבק — ויקרא שמה „הפועל הצעיר".

כך נוסדה אגודת „הפועל הצעיר" בסקבירה. נדמה, שהיתה זו אגודה יחידה בשם זה בעיירות אוקראינה. לימים הצטרפה האגודה להסתדרות „צעירי־ציון", אך לא ויתרה על שם „הפועל הצעיר" כל הימים שהיתה קיימת ופעילה.

מורים נאמנים

ביום ששי אחד, כשנה לפני מלחמת העולם הראשונה, הופיעו ברחובות העיר שני אנשים זרים, האחד בעל־קומה ובעל זקן ששיבה זרקה בו, והאחד בעל קומה ממוצעת, אף הוא עטור זקן שחור עגול, שניהם לבושים שכמיות („פעלירינה" בלע"ז). הם עוררו סקרנות וחבורות ילדים סובבו אותם ולא סרו מהם אף לרגע, ליוו אותם למלון שבו התאכסנו ושמרו על פתחיו, בבואם ובצאתם.

למלון התחילו לבוא משכילי העיר, מורים עבריים וכל מי שחשוד כי ספרים חיצוניים נושרים מחיקו. התחילו ניחושים מניחושים שונים. לפי תלתליו הארוכים של בעל זקן־השיבה נמנו וגמרו כי סופר הוא. בקרוב יצא הסוד: בעל התלתלים

הוא ש. אנ־סקי ומלוו — מורה עברי ושמו ש. שרייאר. עניינם בפולקלור ובעתיקות, אותו ודאי אפשר למצוא בחצרות האדמו״רים, גם חפצים בעלי־ערך שעברו בירושה מדור לדור וגם סיפורים אוטנטיים, שנשמר בהם נוסח ראשונים. כל מספרי אגדות, כל יודעי סיפור, כל מזמרי זמר ומנגני ניגון, הובאו לפניהם. הם רשמו כל היוצא מפיהם וגם שילמו במיטב כספם לכל מי שביקש שכר סיפור או ניגון.

שבת זו של ביקורו של אנ־סקי ומלוו היתה זכורה לרבים זמן רב והם לא נלאו מלחזור על הסיפורים והבדיחות ששמעו מפי מלוו, ש. שרייאר.

עברו שנתים ויותר. באמצע מלחמת העולם הראשונה הגיע שרייאר שוב לעיר — והפעם לישיבת־קבע. הוא הקים תלמידים רבים, שעם פרוץ המהפכה היו לפעילי אגודות הנוער הציוניות. עם חידוש הפעולה הציונית הופיע באסיפות ונטל חלק פעיל בהדרכת הנוער. כעבור זמן לא רב עבר לעיירה הסמוכה ריז׳ין, שם כיהן כמנהל הגימנסיה העברית, אך מזמן לזמן היה מבקר בסקבירה לשם פעולה ציונית. עם התבססותו של השלטון הקומוניסטי, לא היתה אפשרות להמשיך בקיומה של הגימנסיה העברית. בסוף שנת תר״פ נדד שרייאר לפולין ומשם עלה לארץ, בה נודע כאיש החינוך והסופר שמואל שרירא.

חסרונו של שרייאר היה מורגש בעיר. בזכותו של ראש הציונים ש׳ ל׳, בא לסקבירה צבי וויסלבסקי, שהיה למשענתם של החוגים הציונים בעיר והנוער נהנה מתורתו ומהדרכתו *). כוח אינטלקטואלי כביר ואיש העם. מרצה בספרות, מדריך בחוגים ונואם בהתלהבות באסיפות פומביות ומתווכח שנון עם יריבים לדעה. מרכזי המפלגות בקיוב שלחו לעירנו את מיטב נואמיהם לעמוד בויכוח עם וויסלבסקי והם לא החזיקו מעמד בפניו. הוא לא סיגל לו את סגנון הויכוח של מנהיגי מפלגות, לא חזר אחרי פראזות מבריקות, אך היה מסביר כל סוגיה לגופה, מנתח כל נימוק של היריב וסותר אותו באופן משכנע. גם כנואם באסיפה פומבית ניכר בו כבר הסוציולוג לעתיד, אך גם בחריפות ההגיון לא התנזר ממשל עממי. חום־דיבורו לא היה בסתירה לעומק־מחשבתו ומעולם לא נקט לשון קינטור וזלזול במתנגדו, גם כאשר הכל הרגישו כי בנינו של הלה מתמוטט והולך נדבך אחרי נדבך ולא נשארה בו אבן אחת שלמה.

הנוער הציוני היה דבוק בוויסלבסקי והרגיש כי הוא במחיצתו של תלמיד חכם ואיש מוסר ועם זה מורה נאמן, שטוב להישען עליו.

שנתיים היה וויסלבסקי בסקבירה. הוא היה בין נבחרי הציונים לקהילה. עמד בויכוח גם נגד המפלגה הדתית („אחדות״) וגם נגד מפלגות השמאל. כבן תורה ידע להתמודד עם נציגי המפלגה הדתית גם בדברי תורה ונציגי השמאל לא יכלו להטיח בפניו את הכינוי „בורגני״, באשר ידעו כי בצנע יתנהג וכי הוא נציג היהודי הפשוט, בעל־המלאכה, החי מיגיע כפיו ומאמין בגאולת ישראל במולדתו.

וויסלבסקי היה אתנו עד אשר התקרבו ימי אימים של פוגרומים והרג רב. בדבריו עודד וחיזק את אמונתנו בעתיד. אלה מאתנו אשר זכו כעבור שנים להיפגש עם ד״ר צבי וויסלבסקי, איש המחשבה, הסופר בעל הסגנון המלוטש, העורך המובהק — ידעו כי גדל האיש בתורה ובחכמה, ובלבם הכרת־תודה על כי עלה בגורלם, שבתקופת הנעורים הסוערת היה הוא מורם־מדריכם.

---

*) על תקופת וויסלבסקי בסקבירה, ראה רשימתי ב„דבר״, ט״ז בכסלו, תשי״ח, וכן בספר „עטרת צבי״, עמ׳ 157־158.

נוער מגן על כבוד ארץ־ישראל

רבו המפלגות ברחוב היהודי. זריזים מיהרו להסתפח לאחת המפלגות, ואם בחירה ראשונה לא עלתה יפה, חצו את הקו ונדדו ממפלגה למפלגה. נואמים מקומיים שאבו את תוכן נאומיהם מ„ברושורות" למיניהן, בהן הוצפו כל עסקני המפלגות. היתה בחירה רבה ואפשר היה ללקט גם מכאן וגם מכאן, העיקר למצוא „פראזה" שתעשה רושם ו„תמשוך" את לב השומע, אם גם יש בזה משום סיכון של סתירה בין רישא וסיפא. מפלגה שכיבדה את עצמה דאגה להביא נואמים מן החוץ, מקיוב ומחארקוב. המענינות ביותר היו אסיפות „דיספוט", היינו, שבהן הסכים הנואם מראש לויכוח פומבי, ולנציגי מפלגות אחרות ניתנה אפשרות לסתור את דברי הנואם. לכל מרצה ולכל מתווכח היו מצדדים משלו, אך הקהל ברובו נהנה מ„צחצוח לשונות". לא ה„מה" היה העיקר, כי אם ה„איך", וכל המרבה ל„הרביץ" ביריבו הרי זה משובח („אַיי, האָט ער אים דערלאַנגט"..).

בני הנעורים אף הם לא עמדו מן הצד. קבוצת נוער שזכתה למדריך בעל־יכולת ערכה „חוגים תיאורטיים". על כל אחד מחברי הקבוצה הוטל לעבד נושא מסויים. בקריאה מדוקדקת למדו את הנושא ומי שעלה בידו להכין הרצאה טובה ניתנה לו ההזדמנות להשמיעה לא רק בחוג המצומצם, כי אם גם בפני קהל רחב יותר, ומשהתגבר על „אימתא דציבורא" אף העז להופיע בקהל, בקריאת ביניים לנואם ובהצגת שאלה למרצה — ובקרוב יצא שמו כמי שראוי להופיע על הבמה.

מפלגת ה„מאוחדים" (פאַראייניקטע יידישע סאָציאַליסטישע אַרבעטער פּאַרטיי, ס.ס. וסיים) הביאה מרצה מן החוץ ששמו הלך לפניו. מי שהיה ציוני וחסידו של אחד־העם, מדבר עברית עם הקונדוקטור של ה„טראם" באודיסה, ואשר נפנותו שמאלה נטש את הציונות והיה ממתנגדיה החריפים. (רק לאחר מחצית זבל שנים חזר בו ולעת זקנה אף עלה לארץ והיה נאמן תנועת העבודה והמדינה). אף שהיה איש המחשבה והמדע הסוציולוגי לא יכול לסיים הרצאה או נאום מבלי להשתמש בביטוי ה„קלאסי" של שונאי־ציון בימים ההם „דאָס געפֿיל־טע לאַנד" — ארץ ישראל, „די געפֿיל־טע שפּראַך" — עברית.

ביקור זה חל כבר בשנה השניה למהפכה. מעיר לעיר מסרו על סגנונו של כל מרצה. בעיר היו שני אולמות לאסיפות גדולות: האחד ברשותם של הציונים, וביחסי המפלגות בימים ההם לא עלה על הדעת, שמפלגה תגלה „אדיבות" כזאת כלפי מפלגה יריבה ותעמיד לרשותה את אולמה; האולם האחר היה ברשות העיריה — „נאַראַדני דאָם", ומשום מה לא הועמד אף הוא לרשות ה„מאוחדים". ההרצאה נערכה באולם הצר של סניף המפלגה, שמידת קיבולו היתה מצומצמת. קבוצת בני־נוער הקדימה לבוא וכשמצאו את הדלת סגורה, בקעו דרך פנימה בעד החלונות וכבשו את הספסלים הראשונים. עם הופעתם של המרצה ומלוויו עלתה „משלחת" אל הנשיאות ומסרה אולטימטום: „באנו לשמוע הרצאה על הנושא שפורסם במודעות, נקשיב ונלמד; אך אם המרצה יחרוג מתחומי הנושא וישמיע דברים בגנות ארץ־ישראל — לא ניתן לו להמשיך". יושב־ראש האסיפה, והוא מורה עברי לשעבר ועתה יידישיסט קיצוני, נמלא רוגז לשמע האולטימטום ובעברית. הוא ראה בזה „פרובוקציה", ואת זעמו שפך על מוסר ה„אולטימטום" שהכירו כזאטוט — „ואתה.. שכמותך, תלמד את המרצה מה לאמור ומה לא".

כעסו לא השפיע. הוא הרגיש כי הנערים מתייחסים לדבר ברצינות ולאחר התיעצות עם המרצה ניתנה הבטחה, שהכל יהיה בסדר. מיד פינו הנערים את הספסלים למבוגרים והסתדרו על אדני החלונות ובפינות האולם הצר. המרצה קיים

את הבטחתו. ההרצאה היתה מעניינת ואחריה ניתנה רשות לשאלות. אך בתשובתו לשואלים שוב לא יכול המרצה להתאפק וה„גע׳פגר׳טע לאַנד" יצא לחלל האויר — וכהרף עין נעו ספי החלונות והקולות של נערים ונערות צעירים לא חדלו. לא הועילו ההפצרות של המבוגרים. פתאום התחיל אחד בשירת „התקוה". רובו של הקהל עמד על רגליו והצטרף לשירה. המרצה והנשיאות נבוכו ועזבו את הבמה.

בקונגרס הציוני הי"ח בפראג בשנת תרצ"ג נפגשתי עם המרצה הנ"ל, אשר כבר חזר בתשובה. הוא ישב בבית קפה שליד אולם הקונגרס בחברתו של הסופר והעתונאי ש. רוזנפלד, שהיה אז תושב ניו־יורק וסופרו של ה„טאג". ש. רוזנפלד ראה אותי מרחוק וקרא לי ועשה לי היכרות עם המסב אתו לשולחן. נזכרתי באסיפה ההיא בעיר מולדתי ובחיוך על שפתי אמרתי: „כבר היתה לי הזכות להכיר את כבודו, אם כי לא באופן אישי". הזכרתי לו את האסיפה. לתמהוני הרב אף הוא נזכר ב„אפיזודה" זו והעיר: „כיום אני מוכן לא רק להצטרף לשירת „התקוה", אלא שותף אני לתקוה זו בכל לבי ובכל נפשי".

פגישה עם תיאורטיקן של „פועלי־ציון"

„פועלי־ציון" ניסו להקים סניף בעיר, אך לא נמצאו להם תומכים. נציגם היחיד, שכוחו לא עמד לו מול ה„מאוחדים" וה„בונד", השתדל להיעזר על־ידי מרצים מן החוץ, בעלי־שם והשפעה, אשר הופיעו באסיפות. הציבור בא לשמוע אותם, אך תוצאות לא היו ואיש לא הצטרף למפלגה. נעשה נסיון להשפיע על יחידים, בשיחות פרטיות ובהסברה ישרה.

בערב קיץ אחד פגש בי ב"כ של „פועלי־ציון" והציע לי לבוא לשיחה עם המרצה האורח של מפלגתו נח בארו במלון („גאסטיניצא") שבו הוא מתאכסן. לשאלתי על מטרת השיחה אמר לי, שהוא רוצה להסביר לי את הפרוגרמה של „פועלי־ציון". ניסיתי לאמור לו, שאיני מעוניין כלל וכלל בפרוגרמה, שעדיין צעיר הנני מלהתעסק בדברים כגון אלה, שהם למעלה מהשגתי. אך הוא המשיך להפציר בי, לאחר שכבר אמר לאורח על ביקורי אצלו, ומה יש לי להפסיד. מכל מקום אלמד משהו מפי אדם בעל השקפת־עולם מסויימת. נפתיתי והסכמתי לבוא בערב אל ה„גאסטיניצא".

לא קלים היו צעדי בלכתי אל ה„פגישה". ביישנות של נער צעיר ופחד הנובע ממיעוט יכולת לעמוד נגד „השפעה" בלתי־רצויה, יותר מתוך אינסטינקט מאשר מתוך הכרה, הם שליוו בדרכי. ההליכה נמשכה זמן רב למדי, אף כי המרחק היה לא רב. הביישנות לא סרה גם כאשר דפקתי על דלת חדרו של האורח החשוב, והפחד גבר והלך עם התחלת השיחה.

אכן, היה לו לנוח בארו — אז איש צעיר, ממושקף, בעל דיבור שקט ומסביר — מה לאמור לנער הצעיר שישב לפניו מקשיב ומתאמץ לקלוט כל משפט; אך הוא לא יכול היה לדעת כי הנער הזה, אשר המליצו לפניו לקרבו, באשר הוא קרוב ל„עמך", לא עסק עד כה בסוגיה זו של סוציאל־דימוקרטיה ופרוצס סטיכי וכל אותה התיאוריה המסובכת על ציונות שהיא מחוייבת השקפת־עולם של סוציאליזם המחייב ריבונות עם ישראל בטריטוריה שלו — והדברים נאמרו בלשון רוסית עשירה, כפרופיסור באוניברסיטה המרצה בפני תלמידיו, והשומע ידיעתו בלשון זו מצומצמת, כי היא לא היתה לו לא שפת אֵם ולא שפת בית־הספר, כי רכש אותה באופן אקסטרני, ומרוב עקשנות לדבר עברית לא תרגל לשונו בשפה

הרוסית, והציונות וארץ־ישראל היו לו ענין „טבעי" ופשוט. שאין כל צורך בהסברה תיאורטית. בארו המשיך בדבריו, ההרצאה היתה שוטפת, והשומע לו היו מכוונים הדברים, לא העז להפסיקו אף בשאלה קלה ואף לא להעיר כי הדברים הם למעלה מהשגתו, ואם כי הוא מדבר על אוזן שומעת, רב הוא המרחק בין שמיעה לחדירה ללב.

בא־כוח „פועלי־ציון", שהיה נוכח בשיחה, שלח אלי כל פעם מבט מלא הערצה למרצה, כאילו הוא רוצה להשמיעני: „לא כל נער זוכה לשמוע דברי תורה נשגבים כאלה". לרגע חלפה מחשבה במוחי, שאף הוא אינו חודר לעומק הדברים, אך אין לו כל ספק כי כל היוצא מפי המרצה נכון ויציב הוא. ההרצאה נמשכה כשעתיים ויותר, עד שלבסוף אזרתי עוז וכאשר גמע המרצה מכוס התה שבעל המלון הגיש לו (אני לא העזתי לנגוע בכוס התה שכיבדני בה האורח) ביקשתי רשות לאמור „משהו" ובקול מהסס אמרתי דברים מעין אלה:

— יסלח לי, חבר בארו הנכבד, אך עלי להודות, כי לצערי לא חדרתי לכל הדברים הנשגבים שהשמיע באזני. אינני מבין על מה ולמה יש צורך במאמץ גדול כזה להסביר דברים פשוטים. אני חונכתי בבית ציוני. למדתי עברית ותולדות עם ישראל. אני שואף לנסוע לארץ־ישראל, לדבר עברית, ואם אנו רוצים ליצור חיים עצמאיים עלינו לעבוד במו ידינו כל עבודה: לחרוש, לזרוע, לנטוע, לבנות, להתקין דרכים וכו'. האם אין זה פשוט ומובן? אגב, לו היה החבר בארו מדבר אלי עברית, יתכן והייתי מבין יותר, לא רק משום שלשון זו שגורה בפי יותר, אלא היא גם „מובנת" יותר...

חיוך עלה על שפתיו של האורח, שלח מבט אלכסוני לחברו, כאילו הוא תובע ממנו תשובה, על מה ולמה הביא נער זה לפניו ובזבז שעות יקרות שלו, ואת השיחה אתי סיים בדברים קצרים:

— אתה עוד צעיר, עליך עוד ללמוד הרבה (לדברים אלה הסכמתי הסכמה מלאה). כאשר תלמד ותתעמק בדברים, תבין שהדברים אינם פשוטים. אנו לא רק בנים לעמנו, אלא גם חלק של הפרולטריון העולמי — והדברים טעונים ביסוס אידיאולוגי. תחשוב על מה שאמרתי לך. אשר לעברית — לא משום התנגדות פרינציפיונית איני מדבר בה, אלא פשוט היא אינה שגורה בפי, כשם שהרוסית אינה שגורה בפיך.

דוקא על דברים אלה היה לי מה לענות, אך הבינותי שהשיחה נגמרה. אמרתי שלום — ובעברית — ויצאתי יחידי מן החדר. המלווה עוד נשאר בחדרי של האורח. ודאי שקל למטרפסיה. מכל מקום כאשר נפגש אתי ברחוב אמרנו שלום איש לרעהו מרחוק ושוב לא החלפנו דברים על הפגישה ועל השיחה.

נוח בארו הצטרף לאגף השמאלי של „פועלי־ציון", אך לא השמאיל עד לקומוניזם. הוא עזב את רוסיה הסובייטית והיה פעיל במפלגתו. בשנות חייו האחרונות היה פעיל בתנועת הקונגרס היהודי העולמי ומקום מושבו היה בלונדון. לפני כשלוש־עשרה שנה ביקר בארץ. הזדמנתי ללשכתו של יושב־ראש הכנסת יוסף שפרינצק ז"ל, בקריה בתל־אביב, בשעת ביקורו של בארו אצלו. כאשר שפרינצק עשה לנו היכרות לא גרעתי עין מהאורח במשך כל זמן השיחה ביניהם. שפרינצק בפכחותו תפס כי הבטה ממושכת זו יש לה „סיבה" והוא שאל אותי: האם אתה יודע מי זה ד"ר בארו? — לא רק שאני יודע מיהו, אלא גם היתה לי הזכות לשמוע מפיו הרצאה מקיפה ביחידות. סיפרתי להם על הפגישה ועל השיחה.

תגובתו של בארו היתה קצרה: „מעניין מאוד", אך שפרינצק הוסיף סיפור משלו:

— בבואי לקישינוב בשנת 1905 נטפל אלי בחור אחד מוזר במראהו, גבוה ורזה ואשר בהבעתו היתה תערובת של טוב־לב, תמהון ועקשנות. הוא תבע ממני להסביר לו את הנחותיו ועיקריו של ב. ברוכוב. במיוחד לא נתן לו מנוחה ענין הפרוצס הסטיכי ושאלתו היתה: „לפני שהפרוצס יהיה סטיכי לא צריך לנסוע לארץ־ישראל?" הבחור המוזר הזה היה יוסף רבינוביץ, שלא חיכה לפרוצס הסטיכי והיה בין ראשוני העליה השניה ומאנשי הקואופרציה במרחביה.

בפנותו אל אורחו סיים שפרינצק את סיפורו בהערה ידידותית: „כאלה היו הבחורים המשונים של ‚צעירי־ציון' מקישינוב ועד סקבירה, מהמהפכה הראשונה ועד השניה. לא רצו בתיאוריה. ארץ־ישראל, עברית, עבודה — ודי להם. משונה. לא כן, ידידי, חבר בארו?"

„לעקציע דיספוט" ותקרית בצדה

סניף ה„מאוחדים" בסקבירה היה לא גדול במספר חבריו, אך בראשו עמדה קבוצת אנשים בעלי השכלה, מהם שהיו קודם ציונים ועברו לס"ס. רובם יודעי עברית ובקיאים בהלכה הציונית ובספרותה וגם בספרות העברית. מהם שלא שכחו תלמודם מימי נעוריהם.

בראש הקבוצה היה שלום ז'ק, בן־יחיד להורים אמידים. האפיקורסות שלו היתה משכילית ואם כי היה בן מסור להוריו, סרב לאמור קדיש על קבר אביו. היה זה בניגוד להכרתו. עם זאת קיבל את ירושת האב. אמנם בניהול העסקים סמך על ה„נאמנים" על אביו, אבל לא הדיר הנאה מפירותיהם של נכסי האב. בחייו הפרטיים התנהג בצנע, אך ידו היתה פתוחה לכל מפעל של צדקה בעיר, וב„יום הפרח" של הקרן־הקיימת היתה תרומתו ביד נדיבה, על אף התנגדותו לציונות. לימים נודע, כי קיים „מתן בסתר" ותמך במשפחות רבות של אלמנות ויתומים — ואיש לא ידע על כך בחייו. הוא נספה במגיפת הטיפוס בימי דניקין.

היה ש. ז'ק נואם בעל תוכן, אך כבד־דיבור. כל משפט עלה לו בקושי רב וכאשר נתקשה בהשלמתו, עשה תנועה ביד, כאילו בדרך זו הוא רוצה להוציא את המלים מן הפה. היו אומרים עליו, כי מן הדברים שאין הוא מוציא מן הפה אפשר לבנות תלי־תלים של נאומים. בשיחה אישית היה דיבורו רגיל ואף שוטף. היה מקרב כל אדם, וביחוד צעירים. היתה לו ספריה עשירה בשפות שונות ובה חלק עברי חשוב. כאשר צעיר פנה אליו בדבר השאלת ספר, נענה לו ואף היה נכנס בשיחה אתו על נושא הספר וכאשר נודע לו, כי הצעיר מכין שיחה או הרצאה לחוג התיאורטי, הדריך אותו בריכוז חומר לנושא. הוא לא מנע את עזרתו ואת עצתו גם מחברי אגודות הנוער הציוניות ובקיאותו היתה רבה בנושאים הציוניים. בלימוד ובהשכלה לא תחם כל תחום מפלגתי.

שלום ז'ק היה זַכחן חריף. כל תיזה מיצה עד תומה וכל נימוק ביסס במיטב ההסברה התיאורטית. בפולמוס מפלגתי נמנע מלפגוע ביריביו ויש והיה גם מודה בפומבי כי בנקודה מסויימת צדק היריב. יחסים טובים שררו ביניו ובין אחדים מהפעילים הציוניים. יהודים פשוטים לא יכלו להשיג כי יריבים מפלגתיים המתנגשים קשות על הבמה הציבורית, מושיטים יד זה לזה לאחר גמר האסיפה ואף מבקרים איש בבית רעהו ביקורים ידידותיים.

עוד לפני שהתגלו ברבים כל המעשים הטובים של ש. ז'ק, היה מכובד בעיר. רבים היו באים לשאול בעצתו בענינים שונים, של ציבור ושל פרט. בשעה

שלא עסק בעניני מפלגה ובעניני ציבור היה שקוע בקריאה, וגם בהיותו „יידישיסט" חיבב את העברית ונתן לה את משפט הבכורה ברשות היחיד. גירסא דינקותא.

ההסתדרות הציונית בעיר הביאה אורח־מרצה מקיוב. חבר המרכז הציוני וציר ה„מאלא ראדא" (הפרלמנט האוקראיני) — יוסף שכטמן. הרצאותיו היו לאו דוקא על טהרת הנושאים הציוניים. הרצאה אחת בשפה הרוסית היתה על י. ל. פרץ. בית־העם היה מלא על כל גדותיו. המרצה כבש את הלבבות. כן גם בהרצאות על נושאים אחרים. אחת ההרצאות נועדה לויכוח בין־מפלגתי — „לעקציע דיספוס". לאחר חמישים שנה נעלם מזכרוני נושא ההרצאה והויכוחים, אך עדיין עומד לפני עיני הקהל הנלהב. הרצאתו של שכטמן ארכה כשעתיים. ראשי הציונים רוו נחת. מחיאות־הכפיים נמשכו דקות אחדות ורבים נדחקו אל הבמה ללחוץ את ידו של המרצה. הויכוחים היו בשני המשכים. השתתפו בהם המתווכחים הראשיים של כל מפלגה. הקהל ברובו נטה לציונים, אך כל מפלגה גייסה את חבריה. באולם היתה צפיפות רבה. בני הנוער כבשו את אדני החלונות ואף הם היו מחולקים לפי מפלגות. כל אמרה חריפה וכל נימוק קולע זכו לתשואות. היה וגם היריב זכה למחיאות־כפיים ממתנגדיו על שגינות הביטוי.

בהמשך השני של הויכוח השתתף שלום ז׳ק. היו דבריו רציניים וכבדים, אך הם נאמרו בנחת ובהדגשה, ללא להט. הוא הגן על עמדתו ביסודיות. ככל שהאריך בדבריו כן כבד עליו הביטוי ורבתה תנועת היד בכיוון הפה — למשוך מלים. מתוך יחס של כבוד הקשיב הקהל לדבריו, גם היריבים. אך הנה העלה ז׳ק עובדה אחת, שלא נראתה בעיני המרצה־האורח. קפץ שכטמן ממקומו ליד שולחן הנשיאות, הפסיק את הנואם־המתווכח והטיח כלפיו: „אין זה נכון". ז׳ק ענה בשקט: „ככל שידוע לי נכון הוא הדבר ואף אוכיח זאת". לא הניח לו שכטמן להוכיח, הוציא את השעון מכיס אפודתו ובטון של קפידה פנה אל ז׳ק: „אני מקציב לך שתי דקות לחזור בך מדבריך!" באולם השלך הס. זה מול זה עמדו היריבים, שכטמן שעונו בידו, מסתכל בתנועת המחוג וז׳ק מבטו הרציני מופנה אל האורח, ללא ניע וללא זיע. עברה דקה ושכטמן הכריז: „עוד דקה אחת נשארה לך לחזור מדבריך". המתיחות גברה באולם. עיני שכטמן נעוצות במחוגי השעון, עיני ז׳ק בפני האורח ומאות עינים של הקהל באולם מרוכזות בנעשה על הבמה. והנה נשמע שוב קולו של שכטמן: „עברו שתי דקות. האם הנך חוזר מדבריך?" ז׳ק ענה בשלווה: „לא!". — „ובכן, אתה שקרן!" — רעם שכטמן. פני ז׳ק החוירו. רגע עמד על מקומו ללא נוע, אחר־כך אסף את פתקאותיו שהיו מפוזרות על שולחן הנואמים — והתחיל לצעוד אל מדרגות היציאה מן הבמה.

על במת הנשיאות השתררה מבוכה. באולם רעש והמולה. גם מתנגדיו של ז׳ק הרגישו כי נעשה לו עוול. יתכן והוא מסר עובדה לא כהווייתה המדויקת, אך ודאי היה בטוח באמיתותה, כי לא איש כז׳ק ישקר בכוונה תחילה. הוא, הזהיר בכבוד יריבו — על מה ולמה עלתה לו ככה? וז׳ק צועד במתינות מן הבמה לאורך האולם — אך ראה, הנה ירד מן הבמה צבי וויסלבסקי והוא מחיש צעדיו ומדביק את ז׳ק, שם ידיו על כתפיו ומדבר אליו בחום. ודאי רוצה הוא להשפיע עליו לחזור אל הבמה ולסיים את דבריו. האם היתה זו יזמה אישית, או שהלך בשליחות הנשיאות? אין זה חשוב. וויסלבסקי סמכות לו משלו ומעשה הפיוס שלו חשוב הוא. אך ז׳ק אינו חוזר בו. הוא ממשיך לצעוד אל הדלת ווויסלבסקי בעקבותיו. שניהם לא שבו אל האולם.

נפגמה התלהבות האסיפה. ה„דיספוט" היה לריב קשה...

שמואל איזנשטדט

לתולדות הציבוריות והתרבות העברית ברוסיה בתחילת המאה העשרים

כוונת רשימותי הבאות היא להעלות פרקים מתולדות ישראל ברוסיה מלפני חמישים שנה ולציין את החזיונות החברתיים והתרבותיים שהיו קרובים לי ביותר וביחוד את אלה שהשתתפתי בהם באופן אישי כעסקן ציבורי ותרבותי פעיל. דברי מכונסים ומרוכזים כאן בשלושה פרקים גדולים: האחד כולל סקירה על סוף התקופה הצארית, מראשית מלחמת־העולם הראשונה, מאי 1914 עד מהפכת פברואר 1917. השני מקיף את התקופה הקצרה ורבת־הפעלים של ימי מהפכת פברואר, פברואר—אוקטובר 1917 והשלישי סוקר התרחשויות ופעולות בראשית התקופה הסובייטית, למן נצחונה של מהפכה זו ועד עלייתי עם משפחתי ארצה (17 באוקטובר 1917 — מארס 1925).

בתור מבוא לשלושת הפרקים הללו עלי להתעכב בקיצור על השנתיים שקדמו למלחמת העולם הראשונה ואשר בהן נאבקה הציבוריות היהודית ברוסיה במידה רבה עם המעצורים והמגבלות הנוקשים מצד הממשלה הצארית.

א.

הריאקציה המדינית, שהשתררה עם כשלונה של מהפכת ה־17 באוקטובר 1905, הספיקה לחתור עמוקות תחת היזמה החברתית, שהתעוררה תחילה במדינה, והרסה כליל את תאי־חייה הציבוריים של היהדות הרוסית. לאחר שוך הגלים הענקיים של התנועה המהפכנית שפשטו בערים ובעיירות של תחום המושב היהודי, השתרר בקרב היישוב היהודי דיכאון רב. אנשי התנועה הציונית הכללית, שהיתה ביסודה תנועה של המעמד הבינוני, נבהלו נחפזו וקיפלו את דגלם מפחד הרדיפות מצד הממשלה הצארית. אגודות ה„בונד", „הציונים־הסוציאליסטים" (ס"ס) ו„פועלי־ציון", שהקיפו קודם המונים נרחבים, הלכו ונצטמקו ואף התחסלו לגמרי עקב הגירתם ההמונית של פועלים, בעלי־מלאכה ואינטליגנציה ועקב הסתייגותם של רבים, אשר כרעו תחת מהלומותיה של הריאקציה.

אך בימים העכורים של אותו בין־השמשות הפוליטי נדלק אור לעם בקרב הנוער שגדל בינתיים בערים ובגבולין. הנוער התעורר באופן מוחשי לפעולה למען העם, הקים לכך אגודות חשאיות ולא נרתע בפני רדיפות מן החוץ אשר ארבו לו בלי הרף. היתה זאת תנועה בעלת אופי בלתי־מוגדר בתחילתה, אך התבלטו בעבודתה שתי מגמות ברורות, שהשלימו זו את זו: עבודת־ההווה, כפי שהיו קוראים לה בזמן ההוא, ועבודה למען ארץ־ישראל.

עבודת־ההווה פירושה היה עבודה למען אירגונה האבטונומי של החברה היהודית למקומותיה וייסוד קהילות חילוניות, שתספקנה את צרכיו הכלכליים והתרבותיים של היישוב היהודי המקומי, ועבודה למען ארץ־ישראל, שפירושה היה הכשרת עליה עובדת לארץ־ישראל על ידי הפצת ידיעות גיאוגרפיות וחקלאיות

ועל ידי ייסוד חוות חקלאיות לשם הכשרה מעשית במקצועות השונים של החקלאות. על ברכי תנועת אותו נוער נולדה בימים ההם תנועת „החלוץ" על ענפיה השונים ובתור זרם חי נבעה ממנה העליה החלוצית שראתה עצמה כתנועת־המשך לעלייה השנייה.

תנועה זו, תנועת „צעירי־ציון" היתה ביסודה תנועת התעוררות המונית של כוחות צעירים ביהדות הרוסית והפולנית. היא צמחה מבפנים באופן סטיכי. בעיירות נידחות ברוסיה הלבנה, בליטא, באוקראינה ובפולין קמו מאליהם תאים ראשונים של נוער חלוצי מתעורר, ואנו, אנשי־המרכז של תנועה זו, רק הוספנו להט לניצוצות שהתלקחו, עוררנו את הגעגועים לפעולה ציבורית, הדרכנו, קבענו מגמות מעשיות וצורות ארגוניות לתנועה.

ההתעוררות החברתית גררה אחריה גם התעוררות תרבותית וספרותית. עם הנוער המתעורר, שברובו היה מורכב מפועלים ופקידים, הלכו מורים צעירים ובחורי־ישיבות, שהיו באים לפרקים לאסיפות החשאיות של הנוער שלא על דעת ראשי־הישיבות. בערים הגדולות הצטרפו לתנועה גם סטודנטים, תלמידי בתי־הספר הרוסיים הגבוהים על כל סוגיהם, והם שסייעו להרמתה התרבותית הכללית של התנועה בעוד שיוצאי־הישיבות מצידם סייעו לציודה בערכים תורניים־רוחניים יהודיים.

התעוררותו של נוער משכיל זה, שהצטרף לדגלה של תנועת „צעירי־ציון", פתחה גם דף חדש בספרות העברית וגרמה להופעת כוחות ספרותיים חדשים, לתקומת ספרות עברית צעירה.

בכמה נקודות־יישוב מרכזיות, כגון במינסק, בווילנא ובאודיסה קמו ועדים אזוריים. לשם איחודן הארצי של האגודות החל בסיורי אינטליגנציה עממית, שהתייצבה בראש התנועה, לשם קריאת הרצאות והדרכה. בשל הצורך ליצור לפי מידת־האפשר גם כלים ליגליים ולייסד בסיס חברתי־ספרותי, שישמש בימה ציבורית לשאיפותיה של התנועה ולריכוז כוחות חברתיים וספרותיים צעירים סביבה.

היתה זאת תקופה של התחלפות משמרות בספרות העברית, ובייחוד בשירה העברית. האריות שבחבורה חיים נחמן ביאליק, שאול טשרניחובסקי, זלמן שניאור כבר כבשו את מקומם בספרותנו. ליעקב שטינברג ולדוד שמעונוביץ (שמעוני) כבר יצאו מוניטין בתור דור שני בשירה העברית. פרט לירחון השקול והבררני „השלח", שנערך על ידי ד"ר יוסף קלוזנר, לא היתה קיימת בימה ספרותית קבועה ופתוחה למשוררים הצעירים, שנתגלו בימי התסיסה וההתעוררות של הנוער. בתור מקלט יחידי כמעט לנוער הספרותי, שהיה מזנק ועולה והיה צמא להבעה ולהופעה, שימשו התוספות הספרותיות הרזות של „הצפירה" ו„הזמן", שהיו מופיעות בערבי־שבתות ובערבי־חגים.

היה צורך חיוני בפעולה יזומה בשדה הספרות והעיתונות העברית ובשדה תנועת־הנוער. מקום ראוי ביותר לכך היה בזמן ההוא אודיסה.

אודיסה משכה אליה בעשרות השנים הראשונות של מאה זו באופן מיוחד את הנוער היהודי ברוסיה כולה ובייחוד באוקראינה הקרובה. היא קסמה לו לא רק במרחב ימה, באפקיה הבהירים וברחב נופה. מבחינה תרבותית היתה קרקע בתולה. לא העיק עליה סבל מסורת של דורות כמו בליטא, ווהלין, פודוליה ופולין. היה זה אזור „רוסיה החדשה". כאן ניתן לחרוש, לזרוע ביתר קלות, לפתוח דרכי־חיים חדשות ולמצוא צורות־הבעה חדשות. לפיכך זרם הנה ממרכזי היהדות המסורתיים נוער, שעמד על סף בית המדרש, רווי געגועים להתחדשות התרבות

העברית, ללימוד מקורותיה ולהתקשרותה עם התנועה הציבורית, שקמה בקרב הנוער — תנועת „צעירי־ציון".

וסגולה גדולה ומיוחדת נוספת על כולן היתה לאודיסה — היא שער־העליה לארץ־ישראל: ספינות מפליגות מדי שבוע בשבוע מנמלה אל חוף יפו. הן הולכות ושבות ומביאות אתן את אווירה של ארץ־ישראל, המגרה, המושך, המעורר ומחשל רצון עליה, שלא היה בכוח הבולשת הצארית לבולמו.

בשני מרכזים חשאיים מצאו להם מקלט פעילי תנועת „צעירי־ציון" באודיסה — בחדרי שברחוב קאנאטנאייא ובבית הכנסת „יבנה", ששימש כסות לתנועה הציונית בעיר. התנועה הציונית הכללית היתה משותקת גם באודיסה. אך עסקניה, עם מנחם אוסישקין בראשם, היו מוכנים להחיש את עזרתם לבני הנוער המתייצבים במערכה מבלי לבקר את אמונותיהם ודעותיהם בבעיות חברתיות. גם הסופרים, המדענים והעסקנים בגיל העמידה היו רואים בעין טובה את צמיחתו של נוער פעיל, נאמן לעם ולתנועת שחרורו, ורבים מהם היו באים בשבתות לבית הכנסת „יבנה" לא רק על מנת „לשמוע אל הרנה והתפילה", כי אם גם אל הנאומים, שהיו מטיפים נציגי הנוער על תחיית העם וישוב הארץ מעל בימת בית הכנסת. כשהם עטופים בטליתותיהם. היו גם ימים שבהם היינו מסדרים ישיבות חשאיות בחדר עבודתו של הד"ר יוסף קלוזנר, בייחוד באותו זמן, שבו היה יוצא את העיר לשם קריאת הרצאות.

בסתיו של שנת 1912 נכנסתי להוראת המשפט העברי בישיבה החדישה מייסודו של הרב חיים טשרנוביץ (רב צעיר), שחיים נחמן ביאליק וד"ר יוסף קלוזנר היו מחלוצי מרציה, ומעמדי זה בתור מרצה בישיבה פתח לפני שערים חדשים לפעולה ציבורית וקשר אותי עוד יותר עם הסופרים העבריים שבעיר ועם הנוער הלומד.

למען הרחבת פעולתם החברתית והציבורית של „צעירי־ציון" ייסדה קבוצה של סופרים ועסקנים עממיים באודיסה, ביזמתי, את הירחון „שחרית", „עיתון מוקדש לענייני־הצעירים הלאומיים בתפוצות הגולה". הוא הופיע בשנים 1912—1913 בעריכתי ובהשתתפות חבר־מערכת, שחבריו היו יהושע גוטמן, נתן גרינבלט ומ. זרנסקי (מ. א. ז'ק). כמזכיר המערכת שימש אברהם וורטהיים. הירחון ריכז סביבו מאות חותמים ומפיצים בכל רחבי המדינה. אחד ממפיציו החרוצים היה גם אברהם יוסף שטיבל, שייסד לאחר זמן את הוצאת „התקופה" במוסקבה־וורשה. מאנשי־המדע שפירסמו ב„שחרית" את ביכורי־כתביהם ראויים לציון חוקר המקרא המפורסם יחזקאל קויפמן וחוקר התרבות והספרות ההלניסטית יהושע גוטמן. כאן באו שיריהם של משוררים צעירים שהופיעו קודם על בימות ספרותיות אחרות, כגון פסח גינצבורג, נתן גרינבלט, אורי צבי גרינברג, אליהו מייטוס, מ. ז. וולפובסקי ואחרים, וכן גם משוררים שנתגלו בראשונה ושחלק מהם נעלם אחר כך מן האופק הספרותי, כמו י. מ. מרגולין, ע. מ. חזנוב, ראובן רוטשיק. כאן נדפסו סיפוריו של נתן גרינבלט, שמאי חלטניקוב, ש. ויגדרמן, רשימותיו של יצחק ספיבק על בעיות החינוך והגיונותיו של נחום ברודסקי (נ. בנארי). על בעיות תרבות ושאלות הזמן נכתבו מאמרים מפורטים על ידי העורך ועל ידי מ. א. ז'ק.

הופעתה של „שחרית" עוררה הדים בנוער וסייעה להתגלות סופרים צעירים, בייחוד של משוררים, ששלחו את יצירותיהם למערכת. גמרנו אומר לגשת לפירסום קבצים מיוחדים לשירה עברית צעירה בשם „פקעים".

הקובץ הראשון והיחידי של „פקעים" יצא בעריכתם של חברי מערכת „שחרית" נתן גרינבלט ומ. א. ז'ק והיה מוקדש „לזכרון נשמה נוגה ועדינה, זכה וטהורה, נשמת הסופר אורי ניסן גנסין ז"ל". באותו קובץ נתפרסמו שיריהם (לפי הסדר) של יחיאל רברבי, אליהו מייטוס, נתן גרינבלט, אפרים א. ליסיצקי, פסח גינצבורג, יצחק כהן, א. מ. זילברברג, מ. ז. וולפובסקי, ר. שאול, יוסף ליכטנבוים, הלל בבלי, יצחק מרגולין, ראובן רוטשיק, אריה רזניק, ע. מ. חזנוב, א. אלין, מנחם ריבולוב, אברהם לוינסון, שלום וויס, י. ח. בן־דוד, נודד ויעקב שניס.

יש לציין, כי מכלל משוררי „פקעים" נתפרסם יחיאל רברבי בתור פרופ' לספרות עברית, ששימש במשך שנים רבות מרצה קבוע למקצוע באוניברסיטה הסוביטית בלנינגרד. אפרים א. ליסיצקי, מנחם ריבולוב והלל בבלי היו לאחר זמן לעמודי־התווך של השירה העברית החדשה בארצות הברית, ור. שאול (שאול רוטבלט), שהיה אחד המצויינים שבחבורת המשוררים הצעירים, עבד בתור סבל בקיוב ונספה בדמי־ימיו. הוא שחיים נחמן ביאליק קרא את שיריו בכתב והכריז עליו בהתלהבות: „עתיד זה להשכיח אותי".

עם צאתי בענייני התנועה מאודיסה בתחילת שנת 1913 נפסקה הוצאת „שחרית", והיא קמה ונתחדשה שוב לאחר ועידת־היסוד של הסתדרות „צעירי־ציון" העולמית בווינה בשעת הקונגרס הציוני האחד־עשרה בסתיו 1913. לפי החלטת אותה ועידה הוכרזה „שחרית" כבטאון רשמי של תנועת „צעירי־ציון" ומקום הופעתה נקבע בווארשה, מקומו של מרכז „צעירי־ציון", שנבחר בוועידת־ווינה ומקום מושבי אני. אני נבחרתי לחבר הוועד המרכזי ולעורך ראשי של „שחרית" הוורשאית. חברים למערכת שימשו באותה תקופה החברים אליהו מונצ'יק־מרגלית, שניאור אהרונוב ומנחם ריבולוב.

בינואר 1914 הופיע הגליון הראשון של „שחרית" הווארשאית.

בכוונתנו היה להרחיב את מסגרת הירחון ואף להוציא ספרים בעלי תוכן רעיוני, אף הספקנו להוציא את החוברת הראשונה בשם: „אפסניה" — חברת הספקה לצרכי הפועלים בארץ־ישראל — מאת חבר המרכז אליהו מונצ'יק־מרגלית, שבה שורטטו תכניות להקמת מפעליו הכלכליים של ציבור הפועלים בארץ, שמצאו אחר כך את הגשמתם בצורת חברת „הסנה", „בנק־הפועלים", „המשביר מרכזי", „תנובה", „קופת־חולים" ומוסדות אחרים של הסתדרות העובדים*.

מיד אחרי הקונגרס הציוני ייסדנו ליד מרכז „צעירי־ציון לשכה ארץ־ישראלית מיוחדת, תחילה בווארשה, ביאליסטוק ואחר־כך במוסקבה, שקשרה קשרים עם האגודות המקומיות לשם ארגון מפעל ההכשרה. לימוד יסודי של השפה העברית ושל ידיעת ארץ ישראל נקבעו בתור יסודות עיקריים לכל חלוץ, הנכנס להכשרה.

מה שלא הספקנו לעשות בתקופת ווארשה, בגלל מלחמת העולם הראשונה שפרצה בינתיים, המשכנו לאחר הפסקה של חדשים מספר במוסקבה, שקיבצה בתוכה משנת 1915 ואילך את טובי העסקנים והיוצרים בכל שטחי המדע, התרבות, האמנות והפעולה החברתית.

טבעי היה הדבר, שהמרכז הנודד של תנועת „צעירי־ציון" ימצא אף הוא שם אכסניה לעצמו. ועלי, שהשתקעתי במוסקבה ועל הח' אליהו מונצ'יק, שהשתקע

---

* אפסניה, חברת הספקה לצרכי הפועלים בארץ־ישראל מאת אליהו מונצ'יק, הוצאת „שחרית", וורשה תרע"ד, 16 עמודים.

לאחר זמן קצר בניז'ני־נובגורוד (עכשיו גורקי), הוטל עול העבודה התרבותית מטעם המרכז.

מוסקבה שימשה אותו זמן מרכז גם לפעולה הציונית בקרב ציבור הסטודנטים היהודיים ולארגון סטודנטים מיוחד בשם „החבר". במסגרת תנועה זו פעלו אליעזר קפלן ו. מרמינסקי. הארגון היה מוציא כתב־עת בשפה הרוסית בשם Еврейский Студент. הארגון היה בעל אופי אקדמאי מצומצם בתחילתו, אך חיפש לו דרך לפעולה עממית, המונית לפי דוגמת ארגוני הסטודנטים הרוסיים. כתוצאה מן המגע ההדוק והמשא והמתן בין מרכז „צעירי־ציון" ומרכז „החבר" התכנסה ועידת „החבר" במוסקבה בשנת 1915 והחליטה על איחד עם תנועת „צעירי־ציון". על ידי כך נכנסה לשורות תנועת „צעירי־ציון" תגבורת של נוער אקדמאי, שהיה חסר לנו קודם, שהיה דרוש באופן חיוני לשרות המוני־העם ושסייע מאז בפועל לפיתוחה הרעיוני של התנועה.

באותם ימים הצטרפו לתנועתנו בין האחרים הח' אברהם לוינסון, שהיה סטודנט ושפירסם את שיריו הראשונים ב„שחרית", ואליעזר קפלן.

ב.

מקומות מושבם המרוכז של יהודי רוסיה בצפונה מערבה של המדינה הפכו בימי מלחמת־העולם הראשונה אזור מלחמה והממשלה הצארית היתה אנוסה להרחיב במידה מרובה את גבולות תחום המושב היהודי ואף לחסלו כמעט כליל. המוני יהודים נעקרו משטחי הספר המערבי וזרמו לרוסיה המרכזית ולסיביר שנפתחו בשביל היהודים באופן רשמי על ידי פקודת מיניסטר־הפנים שצ'רבאטיב מאוגוסט 1915 בדבר הרחבת תחום־המושב.

תזוזת ההמונים חתרה עמוק תחת מקורות קיומם הכלכלי של היהודים ואף הרסה את רשת מוסדות החינוך שהיו קיימים בכל מקום והמיטה חורבן חמרי ורוחני כאחד על רוב מניינה של היהדות הרוסית. עזרה ציבורית רחבת־מידות למשפחות המגורשים ולעקורים והמגורשים היתה הכרחית, והממשלה, שלא ידעה ולא רצתה אף בימי שלום לדאוג לצרכי האזרחים בכלל ולצרכי היהודים בפרט, היתה עכשיו קצרת־יד וחסרת־ישע ביותר. לא נותרה לממשלה דרך אחרת אלא להתיר במידת מה את רצועת־החנק שהיתה מוטלת כל השנים על היזמה הציבורית ולהניח מקום יותר רחב לעסקנות החפשית. וזו לא בוששה לבוא. הציבור הרוסי המתקדם נענה ראשון לצרכי השעה והתאגד במשך זמן קצר בשני איגודים ארציים פעילים: איגוד הרשויות האזוריות Земский союз ואיגוד הרשויות העירוניות (Союз городов) שנטלו לידם את המשימה של מתן עזרה לנפגעי־המלחמה בהיקף ממלכתי־ציבורי.

כמעט באותו זמן נוסדו שני ועדי־עזרה מרכזיים מיוחדים ליהודים נפגעי המלחמה, בפטרוגראד ובמוסקבה, שפיתחו פעולה עצמאית ואף שיתפו פעולה עם ועדי־העזרה הכלליים של המדינה. הקוו האופייני בדרכי פעולתם של הוועדים — שבשניהם נאבק הכיוון הפילנטרופי הישן עם הכיוון הציבורי החדש. הצד השווה בפעולתם היה, שהם התרכזו בגיוס אמצעים חמריים ובהחשת עזרה כלכלית לנצרכים.

אך ההמונים, שהיו עכשיו במצב של הגירה פנימית בלתי פוסקת ושל קליטה ראשונה במקומות יישוב חדשים, היו זקוקים גם למוסדות חינוך ולימוד, וצורך

השעה היה להקים במקומות החדשים גני־ילדים, חדרים ובתי־ספר, ואף ספריות ושיעורי־ערב למבוגרים.

לא היתה קיימת בימים ההם בקרב היהדות הרוסית שיטת חינוך אחידה, שתתקבל על דעת הציבור כולו, והדרך היעילה ביותר, שהיתה נראית בימים ההם לרובם המכריע של עסקני־הציבור, היתה לספק את צרכי החינוך וההשכלה להמונים באמצעות מנגנונה של החברה הוותיקה „חברת מפיצי השכלה בקרב היהודים". חברה זו פעלה במשך שנים בערי תחום המושב היהודי, תמכה במפעלי־חינוך והשכלה ואף כלכלה את צרכיהם של „השיעורים הפדגוגיים" בגרודנו, שהכשירו מורים בעלי השכלה כללית ויהודית למען בתי־הספר שבתחום המושב. אולם יחסה של „חברת מפיצי־השכלה" לשפה העברית ולקנייני התרבות העברית לא היה יציב וקבוע ביותר. בין עסקני החברה היו הדעות חלוקות לא רק בדבר היקף לימודי־התנ"ך, ההיסטוריה והספרות העברית, כי אם גם בדבר שפת־הלימוד. לא היתה זאת מחלוקת לשם שמים בלבד, כי אם מחלוקת על דרכי הפעולה החינוכית המעשית, היום־יומית. יידישיסטים, בראיסטים ורוסיפיקאטורים ניצחו אלה את אלה, ויש גם ש„בעלי־המטבע" היו גם „בעלי־הדעה" והיו כופים על המוסדות הנתמכים על ידם את דעתם על דרכי־הלימוד ושפת־ההוראה.

ההתחרות הרעיונית בין הדוגלים בשיטה החינוכית שכולה עברית ובין הדוגלים בשיטה שכולה יידיש או מעורבת הגיעה אותה שעה לממדים רחבים. על מחנה העברים, שיצא ברובו מקופה במאבק זה, הוטל אז ייעוד דחוף — לשפר את כלי־מאבקו, להקים גוף מרכזי הדרכתי, שיפעיל את נאמני השפה והתרבות העברית, המורים, הסופרים, אנשי המדע והאמנות.

למטרה זו הוקם בבירתה העתיקה של רוסיה במחציתה השניה של שנת 1915 מרכז ארצי בעל יזמה ובעל כושר פעולה ארגונית, תעמולתית והסברתית: הוועד המרכזי של חברת „חובבי־שפת עבר".

✶

מלחמת העולם הראשונה פתחה את שערי־מוסקבה בפני רבבות יהודים שנעקרו מערי־הספר. הגזירות וההגבלות על ישיבת יהודים בבירה העתיקה של רוסיה טרם בטלו לגמרי כל ימי שלטון המשטר הצארי, אך קפדנותה של המשטרה פגה במידה מרובה, ולכל יהודי, שהיה יכול להוכיח, כי הוא ממלא תפקיד מסויים בשרותי הגנת המדינה ומשקה המלחמתי, בציוד הצבא ובכלכלתו, הותרה הישיבה בעיר, ומכיוון שקבלנים ואנשי תעשיה יהודיים רבים עסקו בזמן ההוא בחרושת הצבאית ובאספקת צרכי־הצבא, הצליחו יהודים רבים אחרים, בייחוד מחוגי האינטליגנציה והמעמד הבינוני, לקנות להם שביתה במוסקבה כסוכנים, פקידים ועובדים במפעליהם של הספקים היהודיים.

השלטון הצארי במוסקבה היה יותר נוח וליברלי מאשר בבירה הצפונית, בייחוד מראשית מלחמת העולם הראשונה. ובאביב של שנת 1915, כשגברו בפטרוגראד גזירותיה של הצנזורה על העיתונות היהודית־רוסית בכלל ועל הציונית בפרט, עברה מערכת השבועון הציוני מפטרוגראד למוסקבה, שבה היתה הצנזורה יותר נוחה. השבועון, שהיה נושא תחילה את השם „ראַזסוויט" („השחר") והיה נערך על ידי אברהם אידלסון, הופיע מאז במוסקבה בשם „יעברייסקאיא זשיזן" („החיים היהודיים") ולפי החלטת מרכז ההסתדרות הציונית ברוסיה נתמנו בתור עורכים ליב יפה ואלכסנדר גולדשטיין ובתור מזכיר המערכת יעקב קליבנוב, אשר התיישבו אותו זמן במוסקבה. אברהם אידלסון, העורך הקודם, נשאר לשבת

כבתחילה בפטרוגראד והיה ממציא כל שבוע למערכת השבועון במוסקבה את מאמריו הקולעים והבהירים.

מכלל חוג הציונים ברוסיה, שהצטיינו באותו זמן בפעולתם הנאמנה והעיקבית בשדה התרבות והלשון העברית ראויים להיזכר במיוחד: 1) מנחם אוסישקין, שהרצה בקונגרס הציוני האחד עשר בווינה בשנת 1913 על הקמת אוניברסיטה עברית בירושלים ועל פעולה מדעית־תרבותית בארץ. הוא גם השתתף בייסוד החברה „קדם" לפעולה תרבותית בארץ ישראל, אשר התקיים בזמן אותו קונגרס ציוני. 2) הלל זלטופולסקי, שעמד בראש הפעולה התרבותית העברית באוקראינה עוד בימי שבתו בקיוב, שתמך תמיכה רוחנית וחמרית בפעולת ועד הלשון העברית בירושלים משנת 1912 ואילך ושהיה, כפי שנראה, מיוזמי המפעל התרבותי העברי המורחב במוסקבה בשנים 1915—1918.

מיום ליום גדל כוח משיכתה של מוסקבה. העיר, שעמדה קודם לכן כמעט מחוץ לתחום החיים הציבוריים היהודיים, הלכה והפכה מרכז תרבותי יהודי גדול, כדוגמת ערי־הבירה של ארצות אחרות. לפרברה של מוסקבה „מארינה רושצ'ה", כיוונו השלטונות עצמם אלפי משפחות של פליטים ומגורשים יהודים ושיכנו אותם בצריפים ובבתי־עץ. בבתי־החולים של הבירה אושפזו מאות חיילים יהודיים שנפצעו במלחמה, מהם גם שומרי־דת, שנזקקו לאוכל כשר ולשמירה על ההוויי הדתי. מספר ניכר של רופאים יהודים, שגוייסו לצבא, שימשו בבתי־חולים צבאיים ואחדים מהם אף טיפלו באופן מיוחד בצרכיהם הרוחניים של החולים מבני־עמם, כדוגמת ד"ר צ. ברומברג הציוני. לרופא ראשי של בית־החולים הצבאי הגדול על שם המלאך גבריאל נתמנה בימים ההם הרופא־המשורר העברי ד"ר שאול טשרניחובסקי.

מעמדה החדש של יהדות מוסקבה גרם להתיצבותה במרכז הפעולה הציבורית היהודית בכלל ופעולת התרבות בפרט. היא הפכה זירה מרכזית של המאבק על דרכי חייה ודמותה של היהדות.

ל„חברת מפיצי־השכלה", שמרכזה הארצי היה בפטרוגראד, היה סניף פעיל במוסקבה ובו השתתפו עסקנים מן האינטליגנציה היהודית המקומית, רובם לא־ציונים, שנקטו שיטה פשרנית בבעיות חינוך־העם. סניף זה קיים לפני המלחמה קשרים הדוקים גם עם עסקני החינוך והתרבות בערי השדה, והיה קיים על ידו מנגנון של מדריכים, שהיו מבקרים מזמן לזמן את בתי־הספר הנתמכים על ידי החברה בגבולין. כמו כן היתה לסניף החברה ספריה גדולה לספרים בעברית וביידיש וליודאיקה לועזית, אך ספריה זו, שהיתה שרויה במרכז מסחרי של הבירה נשרפה בתחילת ימי המלחמה יחד עם בתי המסחר הגרמניים שבאותה סביבה, שהוצתו על ידי ההמון הרוסי המתפרע. עסקני החברה טרחו לשקם את הספריה מחדש ומאמציהם הוכתרו במידה רבה בהצלחה והם קיבלו גם עזבונות ספרים חשובים, בייחוד ממשפחות גוץ וגברונסקי.

ה„בונד" ומפלגות פועלים יהודיות אחרות, שהספיקו לכבוש להם בתקופה הקודמת עמדות בחברות הלגאליות, כגון החברה למלאכה (אורט), לבריאות־העם (אוזע) ו„חברת מפיצי־השכלה" עמדו עכשיו מאורגנים ואף הצליחו ליטול בידם ברוב המקרים את ניהול מפעלי העזרה לפליטים ולעקורים היהודיים. לא כן המפלגות האזרחיות. הן היו צריכות להתארגן במיוחד לשם מטרה זו. בייחוד התנקמה המציאות באופן אכזרי ביותר בהסתדרות הציונית הכללית, שהתנגדה

תחילה ל„עבודת־ההווה" והחמיצה ברוב המקרים את ההזדמנות להשתתף במלוא הקצב בפעולת הקימום הרחבה.

הוועידה הארצית של ועדי־העזרה היהודיים, שהתקיימה בסוף שנת 1916, צמצמה את תחומי פעולתו של ועד העזרה המרכזי, העמידה אותה על אוסף כספים בלבד וחייבה את הוועד למסור את רוב האמצעים החמריים המגוייסים לידי שלוש החברות הקיימות: לידי „חברת מפיצי־השכלה", שעליה לטפל בפעולה החינוכית בין ילדי־הפליטים, לידי החברה לשמירת־הבריאות, שעליה היה מוטל לארגן את העזרה הרפואית לפליטים ולידי החברה למלאכה, אשר מתפקידה היה לארגן את ההכשרה המקצועית ואספקת עבודה לזקוקים למקומותיהם*.

בעיית החינוך העממי וארגונו היתה עכשיו חיונית ביותר.

✶

המלחמה, שעקרה אותי מראשיתה ממקום מושבי בווארשה, טלטלה אותי תחילה לעיר מולדתי בוריסוב, ברוסיה הלבנה. שם שהיתי זמן לא רב, הטיתי את שכמי לעזרת משפחותיהם של אנשי־העבודה שגוייסו לצבא. שיתפתי פעולה תרבותית עם אבי מורי ועם בני־משפחתי ויצאתי לערי מושב בני עמנו לשם קריאת הרצאות על רעיון השלום בהיסטוריה ובספרות העברית ועל הידוק קשרי־תרבות עם ארץ־ישראל העובדת, שנותקה מאתנו על ידי מערכות המלחמה בין רוסיה וטורקיה.

לאחר חדשים מספר באתי לשבת עם משפחתי בבירה הצפונית בפטרוגראד, קשרתי שם קשרים עם „החברה ההיסטורית־אתנוגרפית" ועם ההיסטוריון הדגול הקדוש פרופ' שמעון דובנוב, עם „חברת חובבי שפת עבר ועם הד"ר י. ל. קצנלסון), שעמד בראשה, ועם בן עירי המלומד ירמיהו ווינר, שניהל את אוסף הספרים וכתבי־היד העבריים החשובים של ספריית־פרידלאנד ליד המוזאון האסיאני של האקדמיה למדעים.

בתקופת ישיבתי בפטרוגראד בשנים 1914—1915 שימשתי מזכיר הוועד הציוני המרכזי, ובשליחות הוועד יצאתי באביב של שנת 1915 למסע הסברה על פני מרחבי ארץ רוסיה, ביקרתי בערים הראשיות של בילורוסיה, אוקראינה וחצי האי־קרים וסייעתי להידוק הקשרים בין המרכז והגבולין ובייחוד מסרתי לאגודות הציוניות בכל מקום את דעת המרכז, כי על יהודי רוסיה בכלל ועל הציונים בפרט לשמור על ניטרליות במאבק המתנהל בין טורקיה ובין אנגליה על השלטון במזרח הקרוב וכי לשם כך ממליץ הוועד המרכזי להימנע מהצטרפות ללגיון היהודי מייסודו של זאב ז'בוטינסקי.

באוגוסט 1915 באתי כמזכיר המרכז הציוני להשתתף בועידה הששית של ציוני רוסיה (ועידה חשאית אחרונה בתקופה הצארית) שהתקיימה במוסקבה ולמסור דין וחשבון על מסעי מטעם המרכז באביב ובקיץ של אותה שנה. נפתחה הוועידה בדירת „חובבי שפת עבר" ונמשכה אח"כ בדירתו המרווחת של ר"ז פרסיץ. הדין והחשבון שלי לא היה עפ"י תכונתו דין וחשבון של פקיד רשמי. לא יכולתי להעלים את עיני מן התלונות הרבות והצודקות של החברים בכל קצווי רוסיה, שהתאוננו על העדר כל קשר עם המרכז, על חוסר הוראות והספקת ספרות ציונית לצרכי־תעמולה. לא יכולתי להסתיר מחברי־הוועידה גם את העובדה המעציבה, כי ברובם המכריע של המקומות שביקרתי בהם לא מצאתי אגודות

* א. ניידיץ — אחרי הבחירות בחברת־העזרה במוסקבה — „העם", שבועון, גליון 3 (10) מ־20 ביאנואר 1917.

ציוניות כלל, פרט לאגודות „צעירי־ציון" וכי על פי רוב ישנם בכל עיר רק איברים מדולדלים, שאינם מלוכדים ושאינם מצטרפים לפעולה.

מברק ממוסקבה, שהיה חתום על ידי הלל זלטופולסקי, יצחק ניידיץ זשושנה פרסיץ, שנתקבל במקום מושבי בפטרוגראד באוגוסט 1915, הודיע על מינויי כמזכיר הוועד המרכזי של חברת „חובבי שפת עבר" במוסקבה.

אמנם המרכז הרשמי של החברה נמצא למן אישורה על ידי הממשלה הצארית בשנת 1912 בפטרוגראד ומייסדה־נשיאה היה הסופר והחוקר העברי הנודע י. ל. קצנלסון (בוקי בן יגלי), אולם המרכז לא היה פעיל ביותר גם בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה, אך מראשית ימי המלחמה קפאה פעולתו כמעט לגמרי.

במוסקבה היה קיים סניף מקומי של אותה חברה בנשיאותו של הרב יעקב בן ישעיהו מזא"ה, ששימש מעין מועדון ומקום מיפגש של ציבור המשכילים העבריים הלא־גדול במוסקבה. הסניף היה מארח מזמן לזמן, כדרך שאר סניפי־החברה, סופרים ועסקני־תרבות מן החוץ, שהיו קוראים את הרצאותיהם בעברית על נושאים ספרותיים ותרבותיים בפני חברי־החברה.

סניף זה קיבל עכשיו עליו, כדוגמת שאר סניפי החברה, את מרותו של המרכז החדש רב־הפעלים, שהוקם במוסקבה. מרכז זה לא הסתפק בפעולות הסברה, שיכנוע ומאבק רעיוני עם מתנגדי החינוך העברי המושלם, כי אם ניגש בתנופה רבה להקמת מוסדות־חינוך ותרבות במרכז ובגבולין ולמתן סיוע למוסדות שהוקמו על ידי החוגים העבריים למקומותיהם ביוזמת עצמם.

הבנייה התחילה מן המסד — מגן־הילדים העברי. הגן, שנוסד במוסקבה מטעם „חברת חובבי־שפת עבר", היה מן הראשונים מסוג זה ברוסיה והיה דומה לגני־הילדים בארץ־ישראל. היה מייעודו לא רק לשמש משתלה חינוכית ראשונה לתינוקותיהם של העברים בעיר, שהחיו את הדיבור העברי בחוג המשפחה, אלא בראש ובעיקר גן־ילדים לדוגמא. גן ילדים זה ואף גני־הילדים שנוסדו כדוגמתו בערים אחרות, היו קשורים עם פעולתם של שני בתי־הספר לגננות, שעקרו עם פרוץ המלחמה את מושבם מווארשה: בית־ספרו של יחיאל הלפרין ובית־ספרו של יצחק אלתרמן. השניים התקיימו עכשיו במוסקבה בסיועה של „חברת חובבי־שפת עבר". לשם הקלת תנאי חייהן של הגננות העבריות, שבאו בהמוניהן למוסקבה לשם השתלמות, הוקם מטעם החברה מעון מיוחד לגננות בסימטת טאסין.

כדוגמת גן־הילדים הוקם מטעם החברה גם בית ספר עממי, כולו עברי, שהיה נועד לשמש דוגמא לבתי־הספר, שהלכו והתייסדו בסיועה של החברה גם במקומות אחרים. בית־הספר התנהל על ידי מורים ותיקים, בעלי נסיון בהוראה ש. ז. פוגאצ'וב וח. דובניקוב.

על מנת למלא את המחסור הרב במורים עבריים, שיהיו ראויים ללכת בדרך החדשה של הוראת כל הלימודים בעברית, הוקם באודיסה מטעם מרכז „חברת חובבי שפת־עבר" במוסקבה, בהנהלתו של הד"ר יוסף מוהילובר בית מדרש למורים עברי, שהשתמש במידה רבה בנסיונם הפורה של מורי ארץ־ישראל, אך התקשה הרבה בהעמדת מורים מאומנים בעלי־יכולת להורות את הלימודים הכלליים בעברית. שאלת ייסודו של בית המדרש למורים נידונה תחילה ב„חברת חובבי שפת־עבר" בהשתתפות מורים ותיקים ועסקני־ציבור. חיים נחמן ביאליק וד"ר יוסף קלוזנר שיתפו אף הם פעולה עם מרכז החברה, ביקרו למטרה זו ולשם הידוק קשרי־תרבות בכלל במוסקבה וסייעו לציוד בית המדרש למורים בכוחות פדגוגיים

ראשונים ובעצמם הורו בו את הספרות העברית וההיסטוריה של עם ישראל.

בית המדרש למורים העברי נפתח בכ"ו שבט תרע"ז, 29 ביאנואר 1917. לאחר בחינות־כניסה מתאימות נתקבלו 30 תלמידים (18 גברים ו־12 נשים). הבוחנים למקצועות היהדות היו: חיים נחמן ביאליק — ללשון העברית, תנ"ך ותלמוד, וד"ר יוסף קלוזנר — לדברי־ימי־ישראל והספרות העברית החדשה.

באותו זמן עצמו טרחה „חברת מפיצי־השכלה" לחדש את „השיעורים לידיעת־המזרח" מייסודו של הבארון דוד גינצבורג. עובדה זו היא שנתנה ל„העם" המוסקבאי את ההזדמנות להעיר בצדק, כי „כל זמן שהלשון העברית והספרות העברית לא יתפסו בבית־הספר העממי של „המפיצים" את המקום הראוי להן, כל זמן שבית־ספר זה לא ינחיל לחניכיו ידיעות הגונות במקצועות אלה ולא יקשר אותם קשר חי וטבעי למקורות היצירה הלאומית שלנו, — לא יהא בית־הספר העליון שלהם אלא בריאה מלאכותית, מוסד תלוש וארעי" („העם", 1917, גליון ד' (א)).

„חברת חובבי שפת עבר" וחברת „תרבות", שקמה בתור ממשיכתה, שאפו גם למלא את המחסור המוחלט בספרי־לימוד לצרכי בתי־הספר החדשים ועוררו והמריצו את בעלי־המקצוע, מורים וחוקרים, שהיו קשורים אתה, לחבר ולהוציא לאור ספרי־לימוד ועזר. לא פחות מזה היה צורך חיוני בספרי־קריאה עבריים לנוער.

פעולה יזומה וחלוצית בשטח זה פיתחה בימים ההם הגב' שושנה פרסיץ, ממנהיגות „חברת חובבי־שפת עבר" ו„תרבות". היא ייסדה את הוצאת „אמנות" וניגשה לפרסום ספרות לנוער מנוקדת, מקורית ומתורגמת בעריכת המורה־הבלשן אריה ליב סמיאטיצקי, ועתון־הילדים „שתילים" בעריכת הסופר מ. בן־אליעזר (גלמבוצקי). בהוצאה זו הופיע במוסקבה גם ספר עברי נאה ומשוכלל, שבכוונתו היה לפתוח שורת ספרי־הדרכה מקצועית בעברית — ספרו של המורה מ. א. בייגל למלאכת־יד.

לשם עיון בשאלות לימודיות כלליות וידיאקטיות, שעמדו על הפרק בחיי המורים העברים ולשם קביעת קשר רוחני בין כל העמלים בשדה החינוך העברי ניגשה „חברת חובבי־שפת־עבר" גם להוצאת קבצים בשם „דרכנו" בעריכת כותב טורים אלה, אך הספיקה להוציא רק קובץ אחד. קובץ זה כלל מאמרים וסקירות משל מנחם אוסישקין, שמואל איזנשטדט, מ. א. בייגל, ח. דובניקוב, הלל זלטו־פולסקי, ש. ז. פוגאצ'וב, יוסף קלוזנר וש. טשרנא.

מיעודה של החברה היה גם לדאוג לנוער הדתי, בייחוד לזה שקיבל את חינוכו בבית הספר העממי החדש, ולהמציא לו את היכולת להמשיך את השתלמותו בישיבה מסוג חדש, שבה תוסברנה הסוגיות התלמודיות הסבר הגיוני ופשטני בלשון העברית. ישיבה שכולה עברית — בניגוד לישיבות הישנות, שבהן התנהלה ההסברה בתרגום ליידיש — נוסדה בכפר בוגורודסקוייה הסמוך למוסקבה והרב רבי ישראל בורשטיין, הלמדן והמשכיל, ששימש קודם ברבנות בעיר טוירוגן, הוזמן לשמש בה ראש ישיבה.

ליד הסניף המוסקבאי של „חברת חובבי שפת־עבר" התקיימו שיעורי־ערב לשפה העברית, למתחילים ולמתקדמים בהנהלתו של מנחם גנסין. השיעורים משכו אליהם תלמידים רבים מקרב הנוער היהודי המשכיל ושימשו מקום מיפגש לשוחרי התרבות העברית. מן הראוי להעלות כאן את זכרה של האשה הרוסית המצויינת והדגולה יליזאבטה ז'ירקובה, שהשתלמה בלשון העברית בשיעורים אלה והגיעה

לידיעה יסודית של הלשון, התחילה לתרגם שירים של משוררים עבריים לרוסית ולאחר זמן קצר פתחה בכתיבת שירים עבריים מקוריים ונתפרסמה בתור משוררת עברית בשם אלישבע. ספר שיריה הראשון הופיע בשם „כוס קטנה". היא עלתה בשנת 1925 ארצה יחד עם בעלה שמעון ביחובסקי.

מלבד שיעורי הערב לעברית ייסדה „חברת חובבי שפת עבר" גם שיעורי־ערב להיסטוריה, לספרות עברית ולתלמוד. ההרצאות בהיסטוריה עברית ובתולדות־הספרות העברית העתיקה נקראו על־ידי כותב הטורים האלה והשיעורים בתלמוד על ידי אשר גולאק.

ב־10 באפריל 1917 כונסה במוסקבה הוועידה הארצית הראשונה של „חברת חובבי־שפת־עבר" בהשתתפות כמאתיים צירים מכל קצווי־המדינה.

בנאום הפתיחה גולל הלל זלטופולסקי תכנית רחבה לפעולת החברה, ולאחר שמיעת דברי־ברכה מפי נציגי הציבוריות היהודית והציונית ובראשם נאומו העברי של ד"ר יחיאל צ'לנוב ולאחר משלוח מברק־ברכה למיניסטר להשכלת־העם בממשלה החדשה השמיע ח. נ. ביאליק בשאר רוח את הרצאתו על הנושא „אומה ולשון".

לאחר שמיעת הרצאות על תכנית הפעולה וחילופי־דברים מפורטים החליטה הוועידה לתת צורה אירגונית חדשה לתנועה העברית ולקרוא לה בשם חדש: „תרבות" — חברה לחינוך ולתרבות עברית".

בכרוז „אל הציבור העברי", שאושר מטעם הוועידה ושנפוץ בכל רחבי־רוסיה, נאמר בין השאר:

„שעה גדולה וחשובה הגיעה לעבודתנו, עבודת החינוך העברי השלם והתרבות העברית המקורית; קומץ האנשים, שהתחילו בעבודת חינוך ותרבות בשעה קשה של פורעניות וזעזועים שלא היו עוד דוגמתם, עומדים כעת לפניכם מחודשי־כוח, מחודשי־תכנית ותקווה... צעד אחרי צעד הולכת ונכבשת אותה דרך, שאליה חתרה זה דור שלם ההכרה הלאומית"...

היתה זו שעת התעוררות כוחות וערגת פעולה בשדה התרבות העברית.

צירי המורים העברים, שישים במספר, שהשתתפו באותה ועידת־היסוד של „חברת תרבות", החליטו לקרוא בחודש יולי באחת מערי הדרום לוועידה כללית של המורים העברים ברוסיה, המודים בעקרון של השלטת השפה העברית בכל מקצועות הלימודים בבית־הספר.

ביוני של אותה שנת 1917 התקיימה בפטרוגראד ועידה כל־רוסית של מורים יהודיים, שבה השתתפו מורים מן הזרמים החינוכיים השונים. באותה ועידה הכריזו 54 צירים, שייצגו 800 מורים עברים בכל רחבי־המדינה, על הצטרפותם להסתדרות המורים העברים, שנוסדה בוועידת „תרבות" במוסקבה, והגדירו את מגמת ההסתדרות בדברים הבאים: 1) קנייני התרבות של העם העברי הם יסוד החינוך; 2) לשון ההוראה של כל הלימודים בבית־הספר צריכה להיות עברית; 3) בית־הספר צריך להיות חילוני; 4) השפה היהודית (יידיש) וספרותה צריכה לימוד בתור מקצוע מיוחד במקומות שהשפה הזאת היא מדוברת בפי העם. — הוחלט לערוך ועידה כללית של המורים המודים בעקרונות הללו ב־28 ביולי באודיסה.

*

התנועה העברית הפכה מרכז מקרין ומעודד לפעולה חלוצית בשטחים השונים של התרבות העברית. היא עוררה יחידים וקבוצות להנחת יסודות למפעלים

חלוציים בשדה המדע, האמנות והתרבות העברית. ראויים להיזכר בייחוד:

א) התאטרון העברי „הבימה": **הגרעין הראשון לתיאטרון עברי נזרע על ידי שתי קבוצות מקבילות של חובבים: הקבוצה הדראמטית שעל יד „הזמיר" בלודז בהדרכתם של** יצחק קצנלסון ומנחם גנסין **ו„הבימה העברית" בביאליסטוק בהדרכתו של** נחום צמח. **מראשית צעדיהן קשרו שתי הלהקות את פעולתן באופן טבעי עם התנועה העברית בכלל ועם „חברת חובבי שפת עבר" בפרט. „הבימה העברית" הציגה את הצגותיה הראשונות באולם החברה ברחוב רימרסקא בווארשה ובסתיו של 1913 בפני צירי הקונגרס הציוני הי"א בווינה.**

שמו של התיאטרון העברי הראשון, שנוסד בשנת 1916 בתור מוסד אמנותי קבוע במוסקבה, נקרא בקיצור „הבימה" ושתי השנים הראשונות לקיומו (1916–1918) **היו שנות איסוף של צוות שחקנים ראשון ועיצוב דמותו המקורית של תיאטרון עברי. ייזכרו כאן שמותיהם של מניחי יסודותיה הראשונים של „הבימה" במוסקבה בסוף שנת 1916 והם:** שושנה אביבית (ליכטנשטיין), מרים אליאס, מנחם גנסין, חיה גרובר, אליהו ויניאר, דוד ורדי, משה הלוי (הורביץ), רחל סטרובינץ, נחום צמח וחנה רובינא. **הצטרפו אליהם בשנים הראשונות לקיום „הבימה":** יהושע ברטונוב, אברהם ברץ, חוה יואלית־ורדי, אהרון מסקין, שבתי פרודקין ותמר רובינס. **גם לאלה שמור חסד ראשונות.**

בתחילתה היוותה „הבימה" אולפן תיאטרוני צנוע, אשר שכן בדירה קטנה על שפת נהר מוסקבה, **והתנהלה בו פעולה קדחתנית להכנת ההצגות הראשונות** („נשף בראשית", „היהודי הנצחי", „הדיבוק" ו„הגולם"). באולפן זה היתה לי הזכות לקרוא שורה של הרצאות על תולדות ישראל בימי הבית השני בשביל שחקני „הבימה", שהתכוננו להציג את „היהודי הנצחי". גם המצאתי להם לאותה מטרה חומר ארכיאולוגי על ההלבשה המזרחית הקדומה מן האוסף הארכיאולוגי האטנוגראפי של בית־הספרים הממלכתי ע"ש הרוזן רומיינצוב. קרוב לשנתיים עברו עד לפתיחת „הבימה" ב־8 באוקטובר 1918. ראשוני השחקנים היו שקועים כל הזמן בפתרון מודרג של בעיות תיאטרוניות, חיפשו דרך, למדו והשתלמו ללא הפוגה. אתם שיתפו פעולה מסורה ונאמנה בתור במאים מארק ארנשטיין, ו. מצ'ידילוב, איש גרוזיה, ועל כולם הבמאי הרוסי הנודע יבגני וואכטאנגוב, איש ארמניה, אשר ליווה את התיאטרון העברי מראשית ייסודו והקדיש לו ממיטב מרצו וכשרונו. גם ציירים ומלחינים שיתפו פעולה עם „הבימה" ובראשם המלחין והמבקר המוסיקלי יואל אנגל.

ציבור יהודי נבחר היה נוהר לתיאטרון לכל הצגה. גם טובי האמנים והסופרים הרוסיים היו באורחיו ובידידיו הנאמנים, וכשהתחילו לאחר זמן רוחות רעות מנשבות מסביב לו ובחוגי הממשלה התחילו להטות אוזן לדרישתם של מתנגדי התרבות והאמנות העברית בדבר איסור הצגותיה של „הבימה", קמו לתיאטרון העברי במוסקבה מגינים בעלי־עמדה והשפעה ובראשם הקומיסאר להשכלת־העם אנאטולי לונוצ'ארסקי, הסופר המהולל מאקסים גורקי וגדול הזמרים הרוסיים פיאודור שאלייאפין. **אהדתם של אלה שימשה בידי המוסיקאי והעסקן התרבותי היהודי הבלתי־נרתע הפרופ' דוד שור נשק יעיל להגנה על „קיום הבימה".**

ב) העתון היומי והשבועון „העם": **לאחר מאמציו המרובים של הסופר והעיתונאי העברי בן ציון כץ, שהוציא בזה אחר זה קונטרסים עבריים בודדים, שנשאו שמות שונים עלה בידי עסקני־התרבות לבטל את הגזירה שנגזרה על ידי הממשלה הצארית על העיתונות העברית ולקבל רשיון להוציא במוסקבה שבועון**

עברי בשם „העם", שהפך במשך הזמן לעיתון יומי עם תוספות שבועיות.

בסוכות תרע"ז נתפרסם כרוז „אל הקהל העברי", שנתחבר על ידי ושיצא בחתימתם של ד"ר יחיאל צ'לינוב, אברהם פודלישבסקי ו. א. ניידיץ, שבו היה כתוב בין השאר:

„...בסופה של השתדלות מרובה וטרחה יתירה אנו יכולים לבשר היום לקהל העברי, שאנו יוצאים לחדש את העיתונות העברית. בעוד שבועות מעטים יהיה לנו שבועון פובליציסטי־ספרותי, ששם „העם" ייקרא עליו... „העם" ישמש מדור ליצירה העברית ויעיד על רצוננו הלאומי שלא נשבת ועל הכרתנו הלאומית, שלא לקחה. ואנו פונים אל הציבור העברי בבקשה ובדרישה שיבוא לעזרתנו ויסייע לנו בעבודת־הבניין החשובה שהטלנו על עצמנו... שעת החורבן וההריסה היא גם שעת תקומה ובניין לנו. הרגע הגדול מטיל עלינו חובות גדולים, נשתדל נא למלאותם בלב תמים ובידיים חרוצות"...

„העם", שהופיע במשך שלוש שנים רצופות, בעריכת ד"ר משה גליקסון, ריכז סביבו את מיטב הסופרים העברים ואף סייע לגילוי כוחות ספרותיים חדשים. כל מפעליה ובעיותיה של התקופה, על עליותיה ומורדותיה, מצאו את ביטויים הנאמן על עמודי־„העם".

ג) המחלקה העברית־יהודית של בית הספרים הממלכתי ע"ש הרזון רומיינ־צוב: בית הספרים הממלכתי המרכזי והוותיק הזה, שהיה נתון לחסותו של הקיסר הרוסי, היה נעול כל השנים בשביל ספרנות יהודית ורק בסתיו של שנת 1915 נענה המיניסטריון להשכלה למשאלתן המשותפת של קהילת יהודי מוסקבה, של „חברת מפיצי־השכלה" ושל „החברה למלחמה באנטישמיות" והסכים לכך, שיוזמן לעבודה זמנית בתור עובד מחוץ למניין ספרן יהודי, שיסדיר וירשום בקטלוג את הספרים בעברית וביידיש, שהיו ברובם המכריע גנוזים במרתפי־המוסד.

בחלקי נפלה הזכות להיות שליח הציבוריות והספרנות היהודית בבית־הספרים הגדול הזה ולעבוד תחילה בתור עובד שלא מן המניין ואחר כך — מימי מהפכת פברואר 1917 ואילך — כמנהל המחלקה העברית־יהודית של המוסד; העליתי לאור עולם עשרות אלפים ספרים וכתבי־עת שהיו גנוזים בתיבות־עץ במרתפים.

בתקופה הסוביטית התרחבה והתעצמה פעולתי הספרנית. כתבתי ופירסמתי עשרות מאמרים בשאלות הספרנות הכללית והיהודית שעמדו על הפרק, ניהלתי שעורים לספרנות, נתמניתי מומחה ממלכתי לספר העברי ולאוספי־הספרים, שעברו לרשות בית הספרים הממלכתי, אשר הוכתר בשמו של לנין נמסרו לפיקוחי ולניהולי, ובכללם גם בית־הספרים של „חברת מפיצי־השכלה" לשעבר, שניתן לו מעמד מיוחד בתור סניף של בית הספרים על שם לנין וששוכן בדירה מיוחדת. בזמנים שונים ניתנו לי עוזרים למחלקה העברית־יהודית מטעם הציבוריות היהודית והממשלה הסוביטית. במשך כל השנים עד יום עלייתי ארצה באפריל 1925 שימשה בתור עוזרתי הנאמנה והקבועה שרה שפירא, זו שהנציחה את שמה על ידי שירה העברי היחיד והפופולרי „אל טל ואל מטר, דמעי ירטיבו, ציון, את הרריך". בסניף בית הספרים היה בעוזרי הסופר העברי־יהודי י. ליזרוביץ (איזידור לזר). בחלקם נכנסו לרשות מחלקתי גם אוספי הספרים וכתבי־היד המולאמים מאוסף הבארון דוד גינצבורג וספריית הרבי מליובאוויטש, אשר עליהם אני מספר במיוחד.

ד) „חברת המשפט העברי": בשנת 1916 הונח במוסקבה יסוד ל„חברת המשפט העברי", שקבעה לה למטרה את מחקרו המדעי העיוני של המשפט העברי

ההיסטורי ואת הכשרתו לתחייה. היוזמים היו הרב יעקב מזא"ה, עורכי־הדין יעקב טפליצקי ויוסף רוזנטל, ד"ר יהודה יונוביץ, יוסף פרסיץ וכותב הטורים האלה.

לאחר אסיפת־היסוד ניגשה החברה לפעולה בשטח המחקר, לאירגון הרצאות מדעיות ולהכנת קודיפיקציה חדשה של המשפט העברי בשם „שערי־המשפט העברי", לפי תכנית, אשר נתפרסמה בקובץ המדעי הראשון, שהופיע מטעם ועד החברה במוסקבה ושיצא לאור במוסקבה בעריכתם של שמואל אינשטדט, פלטיאל דיקשטיין ויהודה יונוביץ בשנת תרע"ח. לאחר עלייתם של העורכים לארץ ישראל. נמסר מערוך הכרטיסים הקודיפיקציוניים של „שערי המשפט העברי", אשר הספקנו להכין עד צאתנו ממוסקבה, לשמירה במחסני הקהילה היהודית שבחצר בית־הכנסת הגדול על שם פוליאקוב.

לפני צאתנו קיבלנו החלטה, כי מרכזה של „חברת המשפט העברי" יועתק לארץ־ישראל, ואף קיימנו את החלטתנו זאת.

ה) המוסד הבלשני „שפתנו": בשנת 1916, בעודני מנהל את לשכתה של „חברת חובבי שפת עבר" במוסקבה, התקרבתי באופן אישי לשמעון יחיאל וליקובסקי והשפעתי עליו, שיעשה דבר של ממש למען הלשון העברית, מחקרה ותקומתה.

שמעון יחיאל וליקובסקי היה סוחר ובעל־תעשיה עשיר במוסקבה, מיוצאי וויטבסק ומחניכי הישיבה. הוא היה מחובבי־ציון הראשונים, מייסד חברת „שארית ישראל", שהקימה בשעתה את רוחמה בנגב ארץ־ישראל. בשטח הלשון העברית הגה כל ימיו רעיונות חלוציים, שלא מצא דרך לבצעם. הוא היה מן הראשונים, שהתייצבו בתור חברים ל„חברת חובבי שפת עבר" במוסקבה בימי היותה עוד חברה מקומית מצומצמת של דוברי־עברית בניהולו של הרב יעקב מזא"ה. משאת נפשו היתה זמן אחד להניח יסוד לחיבור מילון עברי אקדמאי מקיף, ולמטרה זו התקשר בשעתו עם ד"ר יוסף קלוזנר וד"ר שמעון ברנפלד והציע להם לכונן כנסת של 24 מלומדים עבריים, אשר כל אחד מהם יטפל בריכוז החומר המילוני של אות אחת מאותיות האלף־בית. את כלכלת צרכי כנסת זו הוא קיבל על עצמו. הרעיון הנועז והבלתי־מעשי הזה לא יצא מטעמים בלתי־ידועים לי לפועל. גם הסופר העברי ד"ר ש. ברנפלד, אשר וליקובסקי הציע לו ליטול על עצמו את עיקר יזמתו של המפעל, לא התאים לדבר בגלל ישיבתו בריחוק מקום ממרכזי־היישוב היהודי במזרח אירופה ויתר על זאת — בגלל היסוסיו ופקפוקיו בנוגע להתחדשותה ותחייתה של הלשון העברית, אשר באו לידי ביטוי בכמה מאמריו ומן הפולמוס שניהלו אתו בזמן יותר מאוחר וותיקי ועד הלשון העברית בארץ ישראל — הד"ר אהרון מאיר מזיא וחבריו[1].

עם קום מרכז התנועה העברית במוסקבה הניח שמעון יחיאל וליקובסקי, בהתאם להצעתי, בשנת 1916 יסוד למכון לחקר הלשון העברית בשם „שפתנו". הוא קבע לו מקום באחד הבתים שהיו לו במוסקבה והקדיש מרכושו להקמת בית־ספרים נרחב לספרות בלשנית עברית. ניהול המכון ובית־הספרים נמסר לידי, ובעזרת הביבליוגראף העברי מיכל רבינוביץ, איש מינסק, הצלחתי לצייד את המכון המתייסד באוסף חשוב של ספרי־דקדוק, מילונים וספרי מחקר עתיקים וחדשים. ראשית פעולתו של המכון היתה להוציא חוברות לחקר הלשון ולמונחי־

---

1) ראה את פרטי הפולמוס הלשוני בין הד"ר שמעון ברנפלד וחבר ועד הלשון הד"ר אהרון מאיר מזיא ב„זכרונות ועד הלשון" חוברת ו', ירושלים—תל־אביב תרפ"ח, עמ' 84—106.

לשון בשם „שפתנו", אשר נערכו בידי ד"ר יוסף קלוזנר וצורפו כתוספות לירחון „השלח", הנערך על ידו. לאחר זמן התרכז בידי המכון חומר חשוב של מחקרים ורשימות מפורטות של מונחים מקצועיים, פרי־פעולתם של חוקרים, אשר הופיעו בברלין לאחר מלחמת־העולם הראשונה בשני קבצים בעלי־משקל בשם „שפתנו" [1].

בתקופת חיי במוסקבה בתנאי־רעב ותלאות, אשר פקדו את הבירה בימים ההם, לא משו מלבי גם צרכי־הרוח והתרבות המיוחדים של ארץ־ישראל, ובכלל שאר המפעלים, אשר שמתי להם את לבי בימים ההם, היה גם מפעל כינוס ספרים למען בית־הספרים הלאומי בירושלים. מצאתי שותף לעבודה זו בידידי המנוח צבי קאנל, האיש המשכיל וחובב־הספר, אשר עלה לאחר זמן ארצה ועסק בהוצאת־ספרי־מדע ויזם וחלם ומת באמצע חלומותיו על אדמת נכר בארצות הברית של אמריקה.

ביומני המוסקבאי מי"ח אלול תרע"ח נמצא רשום: „הייתי בשבת אצל צבי קאנל בדבר המכון לאוסף ספרים בשביל הספריה הלאומית. הרעיון שלי מצא חן בעיניו. הוא יהא לי לשותף בעבודה חשובה זו. ראיתי אצלו כמה ספרים יקרי־המציאות, הכרתי לדעת את טעמו הטוב ואת חיבתו הגדולה לספר העברי. אולם בלי הכסף, שהוא מצוי אצלו, לא היה יכול למלא את ביתו ספרים ותמונות ופסלים... הכסף יענה את הכל".

חוץ מפעולתי התרבותית והמדעית בשדה הלשון העברית והמשפט העברי במסגרת המוסדות העבריים שקמו במוסקבה, עלה בידי להיכנס בסוף התקופה הצארית בתור מרצה באוניברסיטה העממית על שם שאנייאבסקי, שנוסדה על־ידי המדענים הרוסיים הליברליים במוסקבה וקראתי בט"ו יאנואר 1917, בשבט תרע"ז, מטעם אותה אוניברסיטה במעמד מדענים ושוחרי־תרבות רוסיים את הרצאתי על „בתי־הדינין בארץ־ישראל בסוף ימי בית שני". בוויכוח, שהתעורר עם גמר ההרצאה, השתתף המזרחן פרופ' נ. ניקולסקי. את הוויכוח סיכם פרופ' קיזוטר, מראשי האוניברסיטה. אשר הפנה את תשומת לב השומעים לערכה הרב של ההיסטוריה והספרות העברית מנקודת השקפה סוציולוגית [2].

על אף המצב הפוליטי והכלכלי שהלך והחמיר בסוף תקופת השלטון הצארי הלכה תנועת „צעירי־ציון" והתאוששה והגבירה את פעולתה האירגונית במרכזה החדש ובגבולין, בעיקר בקיוב, חרקוב ואודיסה. הוחל בהכשרה מעשית של פלוגות „החלוץ" כפי שהוכרז עליה מטעם הלשכה הארץ־ישראלית שליד מרכז „צעירי־ציון" בווארשה עוד בערב מלחמת־העולם הראשונה [3]. עם פרוץ המלחמה ביולי 1914 נותקו הקשרים בין רוסיה לארץ־ישראל, אך התקווה לשינוי המצב בקרוב דחפה כבר בשנת 1915 את חברי „צעירי־ציון" ו„החברה" לארגון „עבודת חובה" במשך שנתיים בחוות מיוחדות ובמשקים חקלאיים למען פתיחת הדרך לעליה חלוצית, עליה שלישית, שתשמש המשך לעליה השניה ותהדק מחדש את הברית בין „צעירי־ציון" ו„הפועל הצעיר", שנכרתה בשעתה בוועידת „צעירי־ציון" בימי הקונגרס הציוני בווינה בשנת 1913 ושנפסקה עקב המלחמה.

בשנת 1916 יצאו הקבוצות הראשונות להכשרה במושבות החקלאיות בדרום רוסיה: ביפה־נהר, נהר טוב, דובררייא ונובופולטאבקה.

---

1) „שפתנו", קובץ מוקדש לשאלות הרחבתה ותחייתה של הלשון העברית. קובץ ראשון (יצא בשתי מהדורות), ירושלים—ברלין תרפ"ג, קובץ שני, ברלין תרפ"ג.

2) שבועון „העם" מכ"ד שבט תרע"ז (3 פברואר 1917).

3) ראה: „שחרית" גליון 3—4 מתמוז תרע"ד.

ג.

המהפכה האזרחית של פברואר 1917, שחיסלה את המשטר הצארי, הביאה אתה רווחה לציבוריות הכול־רוסית בכלל וליהודית בפרט. דומה היה, כי באה שעת־כושר לפעולה חברתית ותרבותית רחבה.

הוועד המרכזי של התנועה הציונית ציין את בואה של התקופה החדשה ב„דבר אל העם ואל אנשי התנועה הציונית", שבו נאמר בין השאר: „...תוך עמידתנו על בסיס הפרוגרמה ההלסינגפורסאית נעבוד בתנאים החפשיים של רוסיה החדשה את עבודת־התחיה שלנו, הנשארת בלתי־מושלמת בשביל העם מחוסר־הקרקע עד שלא ייווצר מרכז לאומי חפשי בארץ־ישראל"...

„ציונים! — נאמר בסיומו של ה„דבר אל העם ואל אנשי התנועה הציונית" — הבינו את ערכה של השעה הגדולה הנוכחית, תהא ערה בקרבכם האחריות כלפי העם, הופיעו בשורות מלוכדות ובבואכם לעזרת פעולת־השחרור של רוסיה החדשה, העירו את העם לריכוז כוחותיו הלאומיים, לליכוד לאומי, הרחיבו את פעולת היצירה שלנו ברוסיה החדשה".

ואכן העם, שסבל מדיכוי ורדיפות במשך דורות, נשם לרווחה והתעורר לחיים ציבוריים מלאים. במשך כל האביב והקיץ של אותה שנה התקיימו בבירה הכול־רוסית ובכל מקומות יישובם של היהודים עצרות ואסיפות־עם תחת כיפת השמיים ובאולמים הנרחבים ביותר והעם בהמוניו התייצב במערכה למען המדינה הרוסית החפשית ולמען גאולתו הלאומית של העם היהודי.

באחת העצרות ההמוניות הללו הופיע העסקן הציוני הנודע ד"ר יחיאל צ'לנוב ובין שאר דבריו אמר: „עברו 125 שנה מזמן שבו קיבלו אחינו בצרפת זכויות אזרחיות. עכשיו באה שעתה של יהדות רוסיה ליהנות מן החירות... אך אנו לא נלך בדרכם של אחינו בצרפת, שוויתרו על חירותם הלאומית למען חירותם האזרחית. אנו נישא ברמה ברוסיה החפשית את דגל חירותנו הלאומית ונקום ביתר עוז לבניין מולדת לעם בארץ־ישראל".

ההסתדרות המאוחדת של „החבר" ו„צעירי־ציון" במוסקבה פרסמה עם נפילת המשטר הצארי כרוז בשפה העברית וביידיש[1]).

הקהילה היהודית במוסקבה הרחיבה מראשית ימי המהפכה את פעולתה בשדה התרבות. התגבר בה המיפנה החילוני, הדימוקרטי, ותוכננה שורה של תוכניות, אשר רק חלק מהם ניתן היה לבצע במסגרת ועדת התרבות, שהייתי אחד מחבריה.

ייסדנו על יד הקהילה בית־דין יהודי, שהיה מברר — על בסיס של בוררות — סכסוכים משפטיים בין יחידים ובין יחידים לבין מוסדות. לפעולה משפטית מעמיקה במסגרת בית־המשפט התמסר בלהט מיוחד עורך־הדין יוסף רוזנטל, שהיה עורך דינים וחשבונות מפורטים על ישיבות בית־הדין, בהן השתתף בתור שופט. הוא גם כיוון את דיון בית־הדין אל מסלולי המשפט התלמודי.

יחד עם ההיסטוריון פסח מַארַאק תיכנַנו להקים על יד ועד הקהילה המוסקבאית בית־עם ולרכז בכתליו קודם כל את ההרצאות והשעורים הנפרדים שהיו נקראים באותו זמן בדרך ארעי ב„הבימה" ובחברת „תרבות". אולם הדבר לא עלה בידינו מחוסר צוות של מרצים קבוע ומחמת סיבות אחרות.

בוועידה השביעית של ציוני רוסיה, שנפתחה בפטרוגראד בתנאי החופש

---

1) ר' תצלום הכרוזים בעמ' מיוחדים.

המדיני בבית הדראמה המוסיקלית ב־17 במאי 1917 השתתפו 500 צירים, נציגי מאה אלף שוקלים, שרובם שקלו את שקליהם במשך החדשים שלאחר מהפכת פברואר. רוב הצירים באו ממרכזי היישוב היהודי בליטא, בלורוסיה, אוקראינה ובסרביה, אך באו גם צירים מערי רוסיה המרכזית, מסיביריה ומקווקז. היו ביניהם רבנים רוחניים, רבנים מטעם, מהנדסים, רופאים, עורכי־דין, סופרים, אנשי־תעשיה וסוחרים, נוער לומד, קציניס וחיילים בצבא החדש של המדינה, המשוחררת מעול הצאריזם.

את הוועידה פתח בעברית חבר הוועד המרכזי אברהם אידלסון. הוא פתח את נאומו בדברי ברכה לעמי רוסיה המשוחררים וציין בייחוד, כי „נשברו הכבלים שהעיקו על כל אדם ובייחוד עלינו היהודים. העם התעורר ויאמר: יהי אור! ולאור החופש הבטנו על עצמנו והכרנו את עצמותנו האנושית והלאומית... אנו רואים את עצמנו לא כראות איבר מדולדל, כי אם בתור חוליה בשרשרת הגדולה, שרשרת היסטורית ארוכה, שראשיתה חיים נורמאליים פה ואחריתה חיים נורמאליים בארץ אבות... עד היום היינו עסוקים בהריסת החומות הגבוהות שהקימו צרינו ומנדינו, ועתה באה העת לבנות ולנטוע"...

לקול מחיאות כפיים נבחרו שני נשיאים לוועידה מנחם אוסישקין וד"ר יחיאל צ'לנוב.

ד"ר יחיאל צ'לנוב, שהיה ראשון לנואמים לאחר הפתיחה, עמד על תפקידה הכפול של התנועה הציונית בנסיבות החופש המדיני ברוסיה: „לברוא מרכז טריטוריאלי־לאומי לחלקי עמנו הפזורים, מטרופולין לאומי בשביל הקולוניות הלאומיות שלנו... ולהביא לידי הרמוניה והתמזגות שלמה של העבודה המשותפת בארץ שראל ובגולה". והוא סיים את נאומו בדברים: „אנו מאמינים, כי לכשישוב עמנו לחיות חיים נורמאליים בארצו, יתפתח וישגשג שוב בכל הדרו הגאון הלאומי והוא ייצור ערכי־תרבות כבראשונה לא רק בשביל עצמו, אלא בשביל האנושות כולה. על אמונה זאת אנו חיים. ממנה אנו שואבים כוח לעבודתנו, ובאמונה זו ננצח!"

לאחר קריאת ברכתו של מיניסטר החוץ של רוסיה טרשטשנקו ושל ראש־העיר פטרוגראד השמיעו דברי־ברכה ראש הקהילה העברית ה. וורשבסקי, העסקן הנודע הינריך סליוזברג, הרב ד"ר משה אליעזר אייזנשטדט (בעברית), ציר הדומה פרידמן, ההיסטוריונים שמעון דובנוב, יצחק דוב מארקון, שאול גינזבורג והמשורר שאול טשרניחובסקי.

לאחר דברי הברכה נשא מנחם אוסישקין את נאומו המפורט על ארץ־ישראל. הוא תיאר את מצבו של היישוב בארץ־ישראל, המנותק מיהדות רוסיה עקב המלחמה, סקר את עברו ואת מפעלי בנייתו החלוצית ואת עתידו הקרוב הלוטה עדיין בערפל. אך הביע בהרחבה את חזונו ושאיפתו של עם ישראל: „להיות בזמן הקרוב ביותר אדוני־הארץ. דבר זה נעשה עכשיו הכרח גמור, ולא לבד מצד רצוננו אנו, אלא עוד יותר מצד מהלך המאורעות. לא חינם נשפכו ימים של דם־עמים על מנת שתשוב האנושות מחדש אל קלקוליה. עולם חדש ייבנה על הריסותיה של המלחמה ובעולם הזה יתפסו המזרח הקרוב וארץ־ישראל את אחד המקומות החשובים ביותר. אנו צריכים, איפוא, למהר ולרכוש לעצמנו את העמדה הראויה בארצנו. יש לכבוש אותה כיבוש כלכלי. למטרה זו אנו דורשים מעל בימה זו את גיוסו הכללי של ההון היהודי, הלאומי והפרטי, וכמו כן ההון הבינלאומי, שמייעדו לסייע בידי כל העמים אשר סבלו מן המלחמה לבנות את חייהם מחדש. — ביחד

עם ההון היהודי נקרא לעליה ארצה גם את ידיו העובדות של עמנו. גיוס נרחב של המוני העמלים יש להתחיל כבר עתה, כדי שנהיה מוכנים ומזומנים לכשתגיע השעה — וכשיהיו לנו בארץ־ישראל אנשים, תהיה לנו שם גם תרבות, כי אין תרבות אמיתית נוצרת בישימון ועל פי הדיבור בלבד. כשיהיה בארץ־ישראל המון יהודי גדול יהיה הוא נושאה, מפתחה ומשכללה של התרבות העברית".

היום השני של הוועידה היה יום של וויכוחים כלליים פורים ורב־צדדיים על כל מכלול הבעיות, אשר קמו באותה שעה היסטורית בפני העם היהודי והתנועה הציונית. הובעו דעות שונות והוצעו הצעות מעשיות שונות.

לאחר שמיעת דין וחשבון המרכז, חילופי דברים וויכוחים ענייניים נתקבלו החלטות, שהיו מכוונות להרחבת העבודה הציונית במדינה בנסיבות החדשות ולהכשרת הבסיס לעלייה ולהתיישבות רחבת־מידות עם גמר מלחמת־העולם[1].

הפתעה נעימה ורבת־חשיבות הייתה הבשורה, שנתבשרו משתתפי־הוועידה, כי על ידי עסקנים־נדבנים ציוניים נרכש מידי הבארונית מגדלינה גינצבורג, אלמנתו של הבארון דוד גינצבורג המנוח, אוסף הספרים יקרי־המציאות וכתבי־היד החשובים שאגר כל ימי חייו במחיר של חצי מיליון רובלים. למטרה זו נדבו ז. אפשטיין (סוחר ציוני), הלל זלטופולסקי, יצחק נירדיטש ויוסף פרסיץ כל אחד סכום של מאה אלף רובלים ועל מאה האלף החמישית וויתרה הבארונית המוכרת כדי להעמיד את הסכום על חצי מיליון רובלים. האוסף בעל החשיבות היוצאת מן הכלל נרכש בשביל בית הספרים הלאומי בירושלים בתור קניין לאומי והיה מיועד למשלוח ארצה עם גמר מלחמת העולם.

הבשורה נתקבלה על ידי משתתפי הוועידה בסערת אהדה והוקרה והאוסף נארז לאחר ימים אחדים בארגזים והועבר לגניזה שבבנק הרוסי־צרפתי, שהיה בקניינו של הלל זלטופולסקי.

לאחר חודשים נתערער בטחון האוסף הגנוז, מכיוון שמרד הגנרל קורנילוב עלול היה לסכן את שלום החיים והרכוש בבירה הצפונית.

לשם שמירה יותר מעולה על הקניין הלאומי היקר הוא הועבר ברכבת משא מיוחדת למוסקבה ואוכסן בחדר־פלדה, חדר־סתרים, שהיה קיים בביתה הנאה והמשוכלל של משפחת פרסיץ בקרן רחוב פרצ'יסטנקה (עכשיו קרופוטקין) וסימטת־המוות.

זמן קצר לאחר מהפכת אוקטובר הוחרם המעון הנאה של משפחת פרסיץ על ידי הקומיסאריון לענייני היהודים, והקומיסאר שמעון דימאנשטיין, שלמד בזמנו יחד עם יוסף פרסיץ בישיבת טלז ושממנו לא נסתר דבר גינזי האוסף, הבטיח לשמור עליו עד עת מצוא[2].

הועידה השניה של „צעירי־ציון" פטרוגרד, מאי 1917 : ביום 18 במאי 1917 נפתחה בפטרוגראד הוועידה השנייה של „צעירי־ציון", שהיתה מוקדשת בעיקר לשאלות האורגניזציה הפנימית ולשאלת־הפרוגרמה.

יותר ממאה צירים נבחרו על ידי אגודות „צעירי־ציון" אל הועידה וכעשרים איש נשלחו בזכות של הבעת דעה בלבד ולא בזכות של דעה מחלטת.

אחרי שנבחרו חברי הנשיאות (א. קפלן, ש. אהרונוב, י. אידלסון, א. מונצ'יק ועוד) ואחרי נאומי־הברכה ניגשה הועידה לעבודתה.

---

1) פרוטוקול מפורט של הועידה הציונית הכול־רוסית השביעית ראה: „העם", שבועון, מוסקבה גליונות 21, 22, 23, תרע"ז 1917.

2) ר' חוברת זו, עמ' 240.

הח' ש. אהרונוב קרא דין וחשבון על עבודת הועד שנבחר בועידה הראשונה בוינה בימי הקונגרס הציוני הי"א עד המלחמה העולמית. הח' ישראל מרמינסקי מילא אחריו ומסר פרטים על עבודת ההסתדרות בשעת המלחמה.

אך עברה הבהלה הראשונה שבאה עם התחלת המלחמה, התחילו מייסדים פה ושם אגודות של צעירים. מתחילה התארגנו האגודות לשם עבודת עזרה לפליטים. מלבד זאת התאמצו הצעירים לפעול לטובת נגועי־המלחמה בארץ־ישראל. במקצוע העבודה התרבותית, אשר התפתחה לרגלי פתיחת בתי הספר לפליטים על ידי „מפיצי השכלה" ושאר החברות העובדות במקצוע זה — התחילו הצעירים לנהל מלחמה נגד היודישיסטים ולטובת בית הספר העברי. במוסקבה השתתפו „צעירי־ציון" באופן פעיל בעבודת „חובבי שפת עבר".

עם זה התחילה באגודות תסיסה בדבר שאלת הפרוגרמה של ההסתדרות. בט"ז באוקטובר נוסדה במוסקבה ועדה לסידור אספה של „צעירי־ציון", שעליה היה מוטל לפסוק הלכה בשאלה זו ולהתוות דרך לעבודה העתידה — בכ"ב בינואר נקראה במוסקבה אספה מוקדמת קטנה, שבה השתתפו צירים מחרקוב, פטרוגראד, מוסקבה, ניז'ני, קיוב ויקטרינוסלב ובה הוחלט לקרוא לאספה בחרקוב. אולם בינתיים באה המהפכה והעמידה את ההסתדרות לפני עבודה גדולה וחדשה. לשם סדורה של עבודה זו נקראה מועצה מיוחדת של הועדים המקומיים בקיוב, יקטרינוסלב, סאראטוב, פולטאבה, מוסקבה, פטרוגראד, חארקוב, ניז'ני וטולה, שבה נערכה הפרוגרמה של הוועידה הבאה.

בינתיים המשיכו „צעירי־ציון" את עבודתם וסידרו אסיפות בקהל־עם, שבהן הגינו על עמדותיהם כנגד מתנגדיהם. לפי הידיעות והמספרים שקיבל המרכז נראה, כי „פועלי־ציון" הפסידו הרבה ובקומם לתחיה אחרי המהפכה נשארו כרועים בלי צאן. רק ה„בונד" הופיע בתור המתנגד העצום ביותר לרעיון התחיה ברחוב היהודי.

העבודה בקרב העם חזקה בתוך „צעירי־ציון" את ההתנגדות למרכז ההסתדרות הציונית, ששררה בתוכם זה כבר, מפני הכח הדוחה של המרכז הקפוא בתוך נוסחאות ישנות בלי תוכן חדש. בגלל זה גברה השאיפה ליצירת פרקציה מיוחדת בתוך ההסתדרות הציונית. מלבד זאת נראו זרמים חדשים בקרב הצעירים, שנגרמו על ידי השפעת התנועה הסוציאליסטית בקרב העם ושאלת הפרוגרמה העמדה בכל תוקף על הפרק בתוך כל הועדים המקומיים והגליליים. שינוי תוכן וצורה — זוהי הדרישה הכללית.

מספר החברים נתרבה. נוסדו אגודות במאה ותשעים מקומות ומספר חבריהן המאורגנים הוא כעשרים אלף. היו קיימות אגודות בפלכי צ'רניגוב, פודוליה, קיוב, מינסק, חארקוב, אוריול, ריאזאן, סאראטוב, ניז'ני ועוד. נוסדים מועדונים, קורסים, אגודות לספורט; כמו־כן ניכרת במקומות רבים תנועה בקרב החיילים (סאראטוב, טולה, צ'רניגוב, ניז'ני ועוד). החיילים נכנסים אל בעדי האגודות. נקראות לעתים תכופות אסיפות כדי לדון בשאלת הקהילה, בשאלת היחסים בין היהודים והערבים בארץ ישראל, על תפקידה של הדמוקרטיה היהודית, על שאלת הלשונות ועוד.

רוב הועדים נטו ליסוד פרקציה מיוחדת על יד ההסתדרות הציונית.

הח' ג. פורטוגלוב הרצה על שאלת הפרוגרמה של „צעירי־ציון". הוא הציע ליצור פרקציה סוציאליסטית־עמלית־ציונית על יד ההסתדרות הציונית הכללית. ראשית הנחתו היא, כי כבר הגיעה השעה ליצור מפלגה עממית־סוציאלית־ציונית, שאם לא כן אי־אפשר יהיה למשוך את ההמונים אל התנועה. עבודת ההוה מתרחבת, העבודה הכלכלית מתפתחת ובלי השתתפות בעבודה זו על יסוד העיקרים הסוציא־

ליסטיים העולמיים הרי אנו מנודים ומופרשים מן העולם. ההסתדרות הציונית הכללית היא בורגנית יותר מדי ובכל רצונה אין היא יכולה ללכת עם הצעירים. גם בעבודתה בגולה וגם בארץ ישראל היא הולכת בדרך המשטר הקפיטליסטי הכללי. ארץ־ישראל לא תתן תשובה גמורה לשאלותינו המרובות, וגם אז, אחרי השגת מטרתנו, תהיה לנו עבודת הווה בגולה. ובקבלנו את העיקרון הסוציאלי של התכנית שלנו הרי אנו נכנסים בתור חברים אל האינטרנציונל ומלבד עזרתנו הקרובה להגשמת הרעיון הסוציאלי, אנו יכולים גם להגן בתוך האינטרנציונל על הגשמת הרעיון הציוני, שגם זו תלויה ועומדת ברצונם של המוני־העמלים והעובדים, העולים עכשיו לגדולה.

במקצוע העבודה הארץ ישראלית תשאוף הפרקציה להגשמת העיקרון הסוציאלי בקהילות ובמושבות, תילחם על הסוציאליזציה של בתי החרושת, של העבודה, של האדמה, של כל המוסדות הציוניים בארץ־ישראל. השגת המטרה הציונית תבוא על ידי הסוציאליזם הבין־לאומי, בסיוע האינטרנציונל ולפי דרישת הדמוקרטיה העולמית.

הסתדרות „צעירי ציון" צריכה להשתתף בתנועה הסוציאליסטית העולמית ביחד עם הסוציאליסטים של כל העולם על יסוד העיקרים של האינטרנציונל.

ההסתדרות קובעת יחסים תמידיים עם הזרמים הלאומיים־סוציאליים של כל העמים והארצות ועוזרת בעבודה לכל תאי ההסתדרות האבטונומית של היהודים שבכל הארצות.

ההסתדרות משתתפת במלחמה הסוציאליסטית להטבת סדרי־החברה, דורשת להבטיח את זכויותיהם של מעוטי העמים על ידי יצירת אבטונומיה פוליטית לאומית עברית בכל רחבה והיקפה. אבטונומיה אשר ביחד עם יתר האבטונומיות מעין זו, שיהיו באמריקה, בפולין, באוסטריה וכדומה, תהיה קשורה לאבטונומיה המרכזית שלה — בארץ־ישראל. היא מנהלת מלחמה סוציאלית פנימית בתוך האורגניזציות של היהדות באבטונומיות בין במקצוע העבודה החמרית ובין במקצוע החיים הרוחניים (בסיים, במועצות הגליליות, במוסדות הממלכתיים הכלליים). ההסתדרות מייסדת אסכולות, גימנסיות, אוניברסיטאות, שעורים, בתי־ספרים, תיאטרונים, מוזיאונים, מוסדות פרופסיונליים, מפעלים לעזרה סוציאלית, מפיצה ידיעות על עבודת אדמה ומלאכה, עוזרת לסדור ההגירה, מנהלת סטטיסטיקה וכדומה.

ההסתדרות משתתפת בכל המוסדות והאסיפות הציוניים ונלחמת בהם על תכניתה הלאומית־סוציאלית.

ההסתדרות משתתפת בעבודה עם כל הסיעות הסוציאליסטיות בתוך היהדות, שהיא נבדלת מהן רק בשאלות תכסיסיות, לשם מלחמה באותן המפלגות, המתכסות בפרוגרמה לאומית כדי להאפיל על השקפתן שאינה סוציאליסטית ואינה לאומית.

✶

באותה ועידה התגבשה צורת אירגונה של הסתדרות „צעירי־ציון" כפראקציה עממית בתוך ההסתדרות הציונית, אשר הקיפה את רובן של אגודות „צעירי־ציון". במרכז עבודתה של הפראקציה עמדה ההכשרה והכוננות לעליה חלוצית ארצה.

הוועדה הארץ־ישראלית שעל יד מרכז הפראקציה פירסמה אחר הועידה כרוז לחברים (ביידיש) וזו היתה לשונו:

„חברים „צעירי־ציון"!

„התנועה החלוצית לארץ־ישראל התחילה לפני 35 שנה אותה שעה שבה הרימה קבוצת אינטליגנציה יהודית בחארקוב את הדגל הלאומי שנשא את הסיסמה

„בית יעקב לכו ונלכה" (בל"ו) ועלתה לארץ־ישראל החרבה, אשר שם הניחה בעבודה קשה ומסורה את אבן־הפינה ליישוב החדש.

התקופה השנייה בהתפתחות התנועה התחילה אותה שעה, שבה הורם — בניגוד לתכנית אוגאנדה ולטריטוריאליזם בכלל — דגל „ציוני־ציון", ובאותה שעה נוצרה על ידי האינטליגנציה הציונית העממית הסיסמה החדשה: „עלו כבשו את הארץ והעבודה".

אז התחיל להתהוות צבא־החלוץ של פועלינו ושל שומרינו בארץ־ישראל, אז הוקמה המצודה הרוחנית, גאוותה ועתידה של עבודת התיישבותנו.

מיד לאחר מלחמת־העולם הנוכחית צריכה להתחיל התקופה השלישית של התנועה ההלוצית לארץ־ישראל. עמוקה ורחבה צריכה להיות התנועה, אשר ייפתחו לפניה אפקים נרחבים, וממדיה יצטרכו להיות גדולים ביותר כגודלו ועצמתו של רעיוננו כולו: תחיית עם ישראל בארץ־ישראל! יש להשתמש בכל כוחות העם ולרכזם למען ביצועה של תקוותנו ושאיפתנו בת אלפיים השנה.

ובשעה שייעוד ההסתדרות הציונית הכללית הוא לעורר את היזמה הרכושנית בארץ־ישראל, לארגן ולמשוך ארצה את ההון היהודי הדרוש ולפי מידת האפשר גם את ההון הבינלאומי, צריכה הפראקציה „צעירי־ציון" לדאוג בעיקר לאירגון המוני העובדים היהודיים, לפעול למען הטיית ההגירה היהודית לארץ־ישראל ולעזור להשגת ההון הלאומי הדרוש להתיישבות ציבורית.

המוני העובדים היהודיים — זהו צבאנו הלאומי צבא הבונים, היוצרים והפועלים, שעליו לחשל את האושר היהודי, להניח אבן אחר אבן, לבנה אחרי לבנה לבניית הבירה הלאומית, הגוף הסוציאל־פוליטי היהודי הגדול והחזק בארץ־ישראל.

וככל צבא צריכים גם בונינו שיעמוד בראשם גדוד חלוצי מאורגן יפה, בעל הכרה לאומית ובעל מסירות־נפש, שיהיה עמוד־האש של התנועה, מאיר דרכם ומדריכם של המוני־העובדים, גדוד, שיהיה הראשון בשעת כיבוש העמדות החמורות והחשובות ביותר בארץ, שיעמוד תמיד על משמר האינטרסים הלאומיים שלנו בארץ, שיגן על כבודם ועל צרכיהם היום־יומיים של המוני העובדים היהודיים, יארגן אותם ויחנכם ויעודד את הנרפים והכושלים בשעות של חיי יום־יום האפורים. לייעוד הקשה אך החשוב הזה נקראים החלוצים, חלוצי עם ישראל!

אך כל צבא חזק רק אז כשיש לו מאחוריו עורף חזק, הטורח לספק לו את כל הדרוש, עורף כדי למלא את מקום הגופלים והפצועים. שכם אחד עם חצבא צריך ללכת חיל־אספקה וחיל רפואי־סניטרי. בלי זה לא תיתכן פעולה תקינה.

ביחוד צריכים לקבל אספקה ראויה אלה הצועדים בשורות הראשונות ואלה הנמצאים בחפירות, אלה הפועלים את פעולתם באזורים המרוחקים והשוממים, אשר בהם אך מתחילה ההתיישבות. הם צריכים להיות מצויידים במכשירים החדשים והשלמים ביותר, שהם פרי התגליות האחרונות. קשר חי והדוק צריך להתקיים בין כל שורות הצבא הלאומי, הכובש את הארץ בעבודתו.

בתור עורף קרוב ביותר ובתור צבא־מילואים חייבים לשמש לנו הקבוצות והאגודות של „צעירי־ציון", כל אלה שהתלכדו מסביב לדגלה של הציונות העממית. חברים אלה נקראים לגשת מיד לעבודה. מוטל עליהם לעזור לנו, קודם כול, לכונן על יסודות קאופורטיביים את המוסדות הדרושים למען הפועלים היהודיים בארץ־ישראל בהתאם לתכנית שתישלח לכל האגודות.

יחד עם זה אנו קוראים לכל החברים, אשר החליטו לעלות מיד אחר גמר

המלחמה לארץ־ישראל, שיארגנו במקומותיהם קבוצות „החלוץ", יודיעו לנו את כתובותיהם של היחידים ושל הקבוצות המאורגנות ויעזרו לנו להקים איגוד מלוכד של הקבוצות הפזורות ולכונן שרשרת חזקה, שתמשוך את ספינת עמנו ציונה!

אנו בטוחים, כי כל החברים ייענו מיד לקריאתנו זאת ואף ישיבו למשאל אשר נמציא להם אחר כך, ולכשיתחוור לנו מהו החומר האנושי העומד לרשותנו, תהיה בידינו היכולת ללמוד ולברר את הדבר לכל צדדיו. כמו כן נוכל לשלוח לחברים את הספרות הדרושה ולגשת, במידה שיהא צורך בכך, לאירגון ועידת „החלוץ". אסור שהתנועה תשא להבא אופי מקרי, הכול צריך להיות מאורגן ומתוכנן רק על ידי אירגון מוצק נוכל להימנע מן השגיאות, אשר עשתה עד כה תנועת־„החלוץ". אסור שהתנועה תשא להבא אופי מקרי, הכול צריך להיות מאורגן ומתוכנן. לפי תכנית קבועה מראש.

השארנו את חלוצינו הראשונים במצב של גלמודים ובודדים ועל כך שילמנו בנפשם ובחייהם של טובי בני־עמנו. המצב טעון תיקון מהיר ויסודי...".

הטריד באותם הימים במיוחד את עסקני הפרקציה העממית „צעירי־ציון" המצב המדיני באוקראינה, ובכרוזו של מרכז הפרקציה לבחירות לאסיפה הלאומית הזמנית באוקראינה פירסם המרכז את מצעו לבחירות והביע את דאגתו העמוקה להמוני היהודים באוקראינה. „התנאים הבלתי נורמאליים הקשים של חיינו הגלותיים, — נאמר בין השאר בכרוז של המרכז — מלחמת־העולם והמצב המדיני השורר באוקראינה מעמידים בסכנה את נצחוננו הלאומי הגדול במהפכה האחרונה. מצד אחד, מאיימת על האבטונומיה הלאומית שלנו הריאקציה השחורה שבארץ ומצד שני, חותרים תחת פעולת היצירה והבניין שלנו יסודות הרס פנימיים".

ד.

מהפכת אוקטובר חתרה עמוקות תחת יסודי הציבוריות היהודית והתרבות העברית ברוסיה. עם ייסוד הקומיסאריון לענייני היהודים עם שמעון דימאנשטין בראשו בתחילת ימי המהפכה התחילה פעולה מודרגת מצד השלטונות לחיסול הגופים הציבוריים ומפעלי־התרבות הוותיקים ואף החדשים, שהספיק הציבור היהודי להקים עם שחרורו מעול המשטר הצארי. תחילה היה דומה כאילו משלימה הממשלה החדשה עם קיום המוסדות לתרבות עברית ויהודית — עם קיום „חברת חובבי שפת עבר" ו„חברת מפיצי השכלה בקרב היהודים", וזמן קצר אף היו הקומיסאריון לענייני היהודים וחברת „חובבי שפת עבר" שרויים תחת גג אחד בבית הפרסיצים שברחוב פרצ'יסטנקה (רחוב קרופוטקין) במוסקבה, אך בהדרגה התחיל החיסול באזוריה השונים של המדינה. הוא הקדים לבוא במוסקבה ובנקודות היישוב היהודי שבמרכז רוסיה, שהיו כפופות למוסדות־הציבור והתרבות המרכזיים שבמוסקבה ובפטרוגרד והוא בא באיחור זמן מועט גם באוקראינה. כשהתרופף והלך ונפסק בימי מלחמת האזרחים הקשר בין מוסקבה ובין קיוב וחארקוב נשלחו מטעם מרכז „חובבי שפת עבר" במוסקבה עסקני־תרבות מיוחדים לקיוב ואף הוקם שם ועד מרכזי מיוחד לאוקראינה, אשר המשיך בפעולתו זמן רב גם לאחר שנשמט לגמרי הבסיס לפעולה התרבותית העברית במוסקבה וברוסיה המרכזית.

בתקופה הראשונה, שנמשכה מראשית המהפכה עד שנת 1919, טרם בוצע חיסולם של מוסדות התרבות העברית בגלוי וביד חזקה. המוסדות עוד עמדו על תילם ודרשו לעצמם זכות קיום. בסיסם עוד טרם נשמט מתחת רגליהם. דעת הקהל עוד היתה חיה והיא הביעה להם אמון וחיזקה את ידיהם להמשך הפעולה. ועדי־

ההורים התגייסו לתמיכת־יתר בבתי־הספר העבריים שהמשיכו להתקיים, ועדי־כספים מיוחדים הוסיפו לתמוך בקיומם המתרופף של בתי־הספר ושל העיתונות העברית והציונית הנסבלת עדיין מצד הרשות ובעיתון היומי והשבועי „העם", שנוסד בערב המהפכה על ידי בן־ציון כץ ושהוסיף עוד להתקיים.

בסוף שנת 1917 ובתחילת שנת 1918 טרחתי יחד עם הח' אליהו מונצ'יק להקים במוסקבה הוצאת־ספרים של התנועה בשם „הארץ והעבודה", הח' מונצ'יק גם הכין שורה של מאמרים על בעיות אקטואליות, שהיו מיועדים בשביל קובץ ספרותי באותו שם. מאמר מפורט אחד אף סודר בדפוס וטוריו נשלחו לי להגהה ולעיון, אך ההדפסה נפסקה באמצע והפירסום לא הגיע לידי ביצוע.

במשך שנת 1918 היתה נמשכת עוד תנופתה של התנועה העברית, ובמרכז „תרבות" ובסניפיה עוד לא פסו הסיכויים להמשך בלתי־מופרע של הפעולה. המזכירים דוד מירנבורג ומשה עוזיאלי אף העלו תכניות להרחבת העבודה, ולמטרה זו אף נוסדה סקציה מיוחדת להשכלת־העם, שקבעה לה למטרה את העבודה התרבותית בין הגדולים (הקמת שיעורי־ערב לידיעת־העולם והיהדות, ספריות, בתי־עם, אוניברסיטאות עממיות, סידור נשפים, הרצאות פופולריות וכו').

הסקציה התכוננה לרכז סביבה את חברי אגודת הסופרים העבריים, שישבו עוד אותו זמן במוסקבה, ולמסור לידם עבודה בחיבור ספרי־לימוד לבוגרים וספרי־קריאה, ואף להקל על ידי כך את מצבם החמרי הקשה, שהורע ביותר עם סגירת בתי־הספר העבריים וחיסול מודרג של העיתונות העברית.

חברי אגודת הסופרים העבריים במוסקבה בזמן ההוא, הזכורים לי בשמו־תיהם היו:

זלמן אפשטין, שהתאבל בימים ההם אבל קשה על בנו שלוקח ממנו. הוא היה חולה וגלמוד, היה מתפרנס בדוחק ממכירת בדים מיד ליד והיה מוצא ניחומים בעבודתו הספרותית.

יעקב טפליצקי, היוריסטון המלומד ומחבר המאמרים על המשפט העברי שנתפרסמו ב„השלוח" ובעיתונים מדעיים אחרים ואף באנציקלופדיה היהודית. הוא שימש בימים ההם יועץ משפטי של מוסד ממלכתי מרכזי.

יוסף רוזנטל, עורך דין משכיל ותלמיד חכם, אף הוא חוקר במשפט העברי, פירסם מאמרים משפטיים ב„אנציקלופדיה היהודית־רוסית" ובקובץ „המשפט העברי" שיצא במוסקבה בעריכתי ובעריכת פ. דיקשטיין. הוא היה נשיא בית הדין היהודי שנוסד לאחר המהפכה על יד ועד הקהלה. אף הוא עבד בתור יועץ משפטי באחד המוסדות המרכזיים של הממשלה.

אליעזר ברייגר, עיתונאי ואסאיסטון ממשתתפי „העם".

אברהם פטרסיליה, מן המספרים הצעירים שקמו לספרות העברית בימים ההם, והמשוררים הצעירים.

י. ל. צפתי (צפתמן) שעלה לאחר זמן ארצה.

אברהם קריבורוטשקה (קריב) המשורר והסופר, החי אתנו ומרבה לפעול בשדה הספרות העברית בישראל.

מרץ רב השקעתי במים ההם בהידוק הקשרים בין פליטת הסופרים העבריים האלה ובשמירה על קיום האגודה כגוף ציבורי. אני וכמה מחברי טרחנו לכנס את הסופרים למסיבות, להמריץ אותם לפעולה. קראנו בצוותא את כתבי־היד, קראנו בחוג מצומצם הרצאות על נושאים ספרותיים. על אחדים מן החברים הוטל לאסוף ממקורות שונים ידיעות על המתרחש בספרות העברית בעולם.

מן הסופרים העבריים נמנעה תחילה אספקת חבילות שנשלחו מארצות

הברית על ידי צינורות הממשלה ורק לאחר דרישה מרובה ופנייה לקומיסריון להשכלת העם הוכנסו גם הסופרים העבריים לרשימת מקבלי־המזון.

הורעו ביותר תנאי הפעולה הספרותית העברית. מעולם לא הכריזו שלטונות ההשכלה במפורש על התנגדותם לשפה ולספרות העברית, אך תמיד מצאו אמתלאות למנוע פרסום ספרים, חוץ מספרי־תפילה, סידורים ומחזורים, שרשיון לפירסומם נתקבל על ידי הרב קצנלבוגן בפטרוגראד.

אגודת הסופרים העברים במוסקבה יזמה הוצאת קובץ בשם „צפון", רוכז כל החומר הספרותי ולפי דרישת השלטונות תורגם כולו בשנת 1919 רוסית והוגש לאישור השלטונות. הקובץ המתוכנן היה כולל את זכרונותיו של זלמן אפשטיין: א) מימי עניי ומרודי, ב) אבותי; את סיפורו של אברהם פטרסיליה: לאחר; את סיפורה של אלישבע: נרות שבת; את זכרונותי: ספר הנדודים; את רשימתו של בן ציון פרדקין: הוא ז"ל; את שיריהם של י. רבניצר, אלישבע, י. ל. צפתי, ש. כדורי, בן ציון פרדקין, י. נורמן, נחמן שוואַרץ; ומאמריהם ומסותיהם של דוד מגיד (משירי רבי שלמה בן גבירול), א. קרקין (לקורות הקהילה העברית העתיקה), זלמן אפשטין (בן־יהודה), של אלישוע ברייגר (רסיסי־מחשבה) ושל יוסף לוין (היהודים בפילוסופיה של ההווה) וכן גם דברי־ביקורת, מכתבי י. ח. ברנר ש. ביקובסקי ורשימה ביבליוגרפית של הספרים העבריים שהופיעו בשנים 1917—1919.

אך הרשיון להוצאת הקובץ „צפון" לא ניתן לנו ואף הוצאת תרגומי העברי למחקרו של ולאדימיר לנין על „המדינה והמהפכה" נמנעה מאתנו באמתלא של דוחק בנייר.

בשנת 1918 גר במוסקבה מגורי־ארעי גם הסופר דוד פרישמן, שהכרתיו אישית למן השנים הקודמות. כשביקרתי אצלו בי"ח באלול תרע"ח, התכונן להוציא במוסקבה, שהפכה בשנות־המלחמה מרכז לספרות העברית, את הכרכים הבאים של „התקופה", אלא שהשעה כבר לא שיחקה למפעלי־ספרות עברית בבירת ברית־המועצות והוא היה מדוכא ונבוך, אף כי טרם וויתר על הדבר בשלימות. בשעת ביקורי מצאתיו יוצא מפתח חדר עבודתו כשחבילה של כתבים בידו.

פתחנו בשיחה. הוא התאונן בפני הרבה על הבדידות ועל הזקנה ועל העבודה הספרותית העמוסה עליו, אולם התגבר על תחושת העייפות והעצבות. פניו אורו ונעשו צעירים ורעננים כמו שהיו וכל הווייתו כאילו הצהירה, כי שאיפת עלומים חדשה תוקפת אותו ושהמוזה שלו הגיעה לה שוב עדנה לאחר בלותה. הוא עוד המשיך ליצור בשדה השירה והספרות. והרי חשבנו כולנו, וגם ביאליק חשב, כי כוח יצירתו של פרישמן כבר פקע. והנה ניגש האמן מחדש אל האבנים לאחר שנים של נדודים ולבטים והוציא מתחת ידו יצירות חדשות. ולא רק פעל, כי אם גם הפעיל והעביר הנה, בשעת חירום כזו לספרותנו, את האסכולה האסתטית המיוצגת על ידו ואף העמיד תלמידים מועטים.

מראשית מהפכת אוקטובר השתתפתי בפעילות מיוחדת בעיתונות הסובייטית והייתי מפרסם מאמרים על נושאים מדעיים ועל בעיות תרבותיות שעמדו על הפרק והייתי חותם עליהם בכינויי הספרותי ס. ווסטוקוב С. Востоков אך רק פעמיים עלה בידי לפרסם בעיתונות הרוסית הכללית מאמרים על נושאים יהודיים: את מאמרי „קומונות יהודיות בארץ־ישראל לפני אלפיים שנה" (האיסיים) בירחון Журнал для всех שעורכו היה פרופיסור יהודי, ומאמר מפורט על הספרות היהודית ב„אנציקלופדיה הסובייטית הקטנה".

ביאנואר 1918 קראתי הרצאה פומבית על „הדימוקראטיה הציונית ותעודותיה

הקרובות" באולם בית־הספר הסינודאלי במוסקבה. האולם היה מלא. רוב השומעים היו צעירים המתעניינים בבעיות ציבוריות, אינטליגנציה ציונית וגם באי־כוח מפלגות מתנגדות. דיברתי בשפת יידיש וביססתי ביסוס היסטורי את הציונות העממית ונתתי תשובות ברורות למשיגי. זו היתה, כמדומני, הרצאתי הפומבית האחרונה על נושא ציוני.

ימים ספורים לאחר הרצאתי זאת התחילה פרשת ההגבלות והרדיפות. יצחק גרינבוים נאסר. ה„טאגבלאט" שנערך על ידו נסגר לפי פקודת הקומיסאריון לענייני היהודים. יצחק ניידיץ, ששהה אותו זמן בפטרוגראד, טילגרף משם, כי מיום ליום יש לצפות לרדיפות על הציונים.

הוועד המכין המיוחד, שעסק באירגון הבחירות לוועידה היהודית הכול־רוסית, קיווה עוד לכנס את הוועידה בראשית שנת 1918, והוא בחר בי כמועמד לאותה ועידה לפלך סמולנסק.

ב־5 ביאנואר 1918 באתי סמולנסקה על מנת להופיע בפני ציבור־הבוחרים, שבחרו בי לייצג אותם בפני הוועידה היהודית הכול־רוסית, שעמדה להתקיים.

באותו ערב הופעתי בפני עם ועדה באולם הגדול של מועצת־העיר וגוללתי את פרשת הייעודים המוטלים על החוגים היהודיים הרחבים בימים אלה של הקמת משטר חדש במדינה.

אחרי האסיפה באתי במגע עם הנוער היהודי העממי ועם קבוצת „החלוץ", שהתארגנה לשם עלייה ארצה בהזדמנות הקרובה ביותר. הם למדו עברית ודיברו בה. רובם היו מן הנוער הלומד בבתי־הספר התיכוניים המקומיים.

טרם צאתי את סמולנסק באו לבית־הנתיבות חברי „החלוץ" על מנת ללוות אותי לדרכי. בשעת שיחתנו העברית בקרון הרכבת על ענייני ארץ־ישראל נצטרפו אלינו שני יהודים שבאו לפני פרוץ המלחמה מארץ־ישראל. אחד מהם עבד לפני המלחמה כפועל ברחובות ונפצע בשעת תגרה עם הערבים.

מסמולנסק נסעתי לעיר רוסלאבל, פלך סמולנסק, והופעתי גם שם בפני בוחרי ב־7 ביאנואר. העיר היתה קטנה, עיר שדה טיפוסית: מגרשים רחבי־ידיים, רחובות שקטים. תום פרובינציאלי. הרצאתי נתקיימה בבית פרטי מרווח, המשמש בית־ועד לכל ציוני. המסיבה היתה נעימה ולבבית, התקיימו שיחות נרחבות, העיקר עם הנוער, על בעיות חברתיות ולאומיות, העומדות על הפרק. בילינו בלבביות עד אחר חצות.

כידוע, לא התקיימה הוועידה היהודית הכול־רוסית בגלל השינוי היסודי במשטר הפוליטי, שנתהווה עם כשלונה של מהפכת־פברואר.

בראשית התקופה הסוביטית התרחבה והסתעפה תחילה גם פעולתה של הפרקציה העממית „צעירי־ציון" בשטח ההכשרה החלוצית. הסיכויים לפתיחה קרובה של הדרך לעלייה הקנו כוח מיוחד ליזמתה האירגונית. בחוזר מ־25 באוגוסט 1918 מודיע מרכז הפרקציה לחברים, כי הח' אליעזר קפלן עומד לחזור לקיוב וימסור פרטים על מצבה של החווה באודיסה. „חלוצי החווה החליטו לסדר את חייהם לשנה הבאה על יסודות קואופרטיביים... קשה מאוד להשיג פה קרקע לגנים וגם בשביל שדה־בר. האגרונום זוסמן השיג בכל זאת את הקרקע... מכל מקום, יש סיכוי ותקווה לעבד את הקרקע עד שיעלו עובדיה לארצנו"...

לאחר מהפכת־אוקטובר הסוציאליסטית בשנת 1917 נתהוו תנאים יותר נוחים גם להקמת בימה ספרותית לתנועת „צעירי־ציון" על שני זרמיה המפולגים: הפרקציה הציונית העממית „צעירי־ציון" והתנועה הציונית־סוציאליסטית „צעירי־ציון".

הפרקציה העממית „צעירי־ציון" התכנסה לקונפרנציה ארצית במוסקבה ב־2—7 במאי 1918, ובה נועדו נציגי האגודות ברוסיה הגדולה, בסיביריה ובקווקז ובה הוחלט לגשת להוצאת בטאון מרכזי של התנועה בשפה יידיש בתור דו־שבועון בשם „ערד און פרייהייט" („אדמה וחירות") בעריכת חבר המרכז ד"ר שמואל אייזנשטדט.

כדי לקיים בינתיים קשר עם האגודות שבכל החבל הנרחב הוציא הוועד העירוני של הפרקציה הציונית העממית „צעירי־ציון" במוסקבה שלושה שבועות לפני הופעת „ערד און פרייהייט" ב־ח—ט"ו סיון תרע"ח חוברת יחידה ביידיש בשם „ארץ־ישראל", שהקיפה שמונה עמודים גדולים.

במאמר הראשון של המערכת בשם „אונדזערע אויפגאַבן" („תעודותינו") נאמר בין השאר: „בנסיבות חיצוניות קשות אנו ניגשים למלא את הייעוד, שהטילה עלינו הקונפרנציה של הפרקציה ברוסיה הגדולה, בסיביריה ובקווקז, שהתקיימה במוסקבה ב־2—7 במאי 1918".

לאחר הערכת המצב המדיני המחמיר והולך נאמר במאמר הראשי, כי הבטאון „יתווה את דרכי פעולתנו הקרובה, יחנך את חברינו חינוך פוליטי ודיס־ציפלינרי, ויכשיר אותם לפעולה אחראית. הוא יקרא אל שורותינו את החוגים הרחבים של המוני־עמנו ושל האינטליגנציה העממית ויציין את הדרך לשחרור־העם"... „בראש כל פעולתו יקדיש בטאוננו את תשומת־לבו — שכם אחד עם כל מוסדותיה של הפרקציה — לעבודתנו הקרובה בארץ־ישראל ובעד ארץ־ישראל, לשאלת היסודות הסוציאליסטיים הבריאים, שעליהם אנו באים לכונן את ההתיישבות ואת תנועת „החלוץ", האבנגרד והתקווה של יישובנו"... „לא פחות מזה יטפל בטאוננו ברצינות הראויה בשאלת העבודה הכלכלית בתפוצות, בשאלת ההשכלה המקצועית, בתנועה הקואופרטיבית, בשאלת ההגירה הפנימית והחיצונית ובשאלות הכרוכות בבניית הקהילות על בסיס דמוקרטי"... מקום ראוי יוקדש לבעיות פוליטיות כלליות... „בכל הופעותינו נשמור אמונים להחלטות הוועידה השנייה ולקונפרנציה האחרונה".

אחרי המאמר הראשי באה סקירתו של א. ריס על המצב הפוליטי במדינה בשם „פאַרן שטורם" („לפני הרעש"); מאמרו של אליהו אחר (אליהו ריס) „מה נתנה לנו הקונפרנציה המוסקבאית?"; מאמרו של אשר מוצניק „ההתיישבות העירונית והחקלאית בארץ־ישראל"; פרוטוקול מפורט של הקונפרנציה המוסקבאית מ־2—8 במאי 1917; דין וחשבון על פעולת המרכז; דרישות שלום מארץ־ישראל; פראנץ אופנהיימר — הגליל (תרגום בן־יהושע); אזכרה לבנימין זאב יעקובסון (אליעזר גרובמן) ואזכרה ליהושע אייזנשטדט־ברזילי (נ. ג.); אינפורמציה על הכינוס הארצי של הקהילות שעמד להתכנס; אינפורמציה על האזורים שמחוץ לשטח הסובייטי; כרוניקה.

חוברת ראשונה של הבטאון „ערד און פרייהייט" יצאה ב־3 (16) ביוני 1918. מסביב לבטאון התרכז צוות של עסקנים וסופרים צעירים בעלי מגמה דמוקראטית, שהושפעו השפעה חיובית מן התמורות הגדולות, אשר חלו במדינה מאז מהפכת אוקטובר, אך נשארו נאמנים כבתחילה לרעיון הציוני ולבניין הארץ, שנכנסו אף הם אותו זמן לשלב התפתחות חדשה עם הכיבוש הבריטי וקביעת המשטר המאנדטורי.

משעה לשעה הלכו והוחמרו תנאי קיומה ופעולתה הליגאלית של תנועת „צעירי־ציון", והיה הכרח להפסיק את פירסומה של „ערד און פרייהייט" עם הופעת

הגליון הכפול מס׳ 6—7 ב־27 בספטמבר 1918 ולהסתפק בהוצאת ביולטינים חשאיים, שניתן להם אחר כך השם „בשעה זו״.

ב־27 ביאנואר 1919 נפתחה בקיוב מועצת „צעירי־ציון״ של אוקראינה. זו היתה רק מועצה, מכיוון שבאו להשתתף בה רק 27 צירים מ־23 סניפים. הח׳ אליעזר קפלן פתח את המועצה בעברית וליושב ראש נבחר הח׳ חיים גולדברג. הח׳ ישראל מרימינסקי הרצה על פעולות המשרד הראשי של התנועה באוקראינה והקדיש הרצאה מיוחדת לבעיית האוטונומיה הלאומית האישית והפוליטית באוקראינה ולכינוס קונגרס יהודי־עולמי. הח׳ אליעזר קפלן הרחיב את דברו על מצבה הרעיוני של תנועת „צעירי־ציון״ ועל יחסה לבעיות המדיניות והסוציאליות הגדולות של השעה.

בשנת 1920 בא מלונדון למוסקבה בשליחות ציונית הד״ר אידר. הוא היה העסקן הציוני הראשון במערב־אירופה, שקיבל רשות־כניסה לברית־המועצות. מתפקידו היה להיפגש עם החוגים היהודיים, ובייחוד עם העסקנים הציוניים, ולמסור להם ידיעות על המתרחש בתנועה הציונית ובחיי היהדות העולמית, שיהודי ברית־המועצות היו נתוקים מהם במשך שנים אחדות. ד״ר אידר, שהיה רופא ועסקן בתנועת העבודה הבריטית, היה מידידיו הוותיקים של צ׳יצרין, השגריר הסובייטי באנגליה, ובהמלצתו ניתנה לו רשות כניסה לברית־המועצות. הוא התאכסן בביתו של הקומיסאר לענייני־חוץ קאראכאן וביקר באופן פרטי אצל הרב יעקב מזא״ה וראש המרכז הציוני החשאי אליעזר טשריקובר. יום אחד הזמין אותי ד״ר אידר לביקור פרטי אצלו בביתו של הקומיסאר קאראכאן; נושא השיחה היה — מצב האוסף החשוב של בארון דוד גינצבורג, שנרכש בשעתו למען בית הספרים הלאומי בירושלים והועבר מבית הפרסיצים שברחוב קרופוטקין לגניזה שבבית הספרים על שם רומייאנצוב במוסקבה. הוא שאל באופן פרטי בעצתי כמנהל המחלקה העברית־יהודית של בית הספרים הרומייאנצובי, כיצד אפשר להוציא את האוסף מרשות הממשלה הסובייטית ולהעבירו לרשות בעליו החוקיים. לאחר שסיפרתי לו על השתלשלות העניינים, ייעצתי, שיחפשו וימצאו בתחומי האימפריה הבריטית נכס תרבותי רוסי שיוחזר לסובייטים תמורת אוסף גינצבורג שיימסר לממשלה הבריטית בתור ממשלה מאנדאטורית על ארץ־ישראל למען העברתו ירושלימה. הסתמכתי על התקדים של חילופי ערכים תרבותיים בין פולין לברית־המועצות בתור חלק מן ההסכם הסובייטי־פולני שנכרת ביניהן.

לא נתחוור לי במשך כל השנים הרבות שעברו מאז, אם טיפל ד״ר אידר בעניין זה עם שובו לאנגליה. אך, לצערי, נשאר האוסף החשוב עד היום הזה בגניזי בית־הספרים הממלכתי במוסקבה. הוא נתון לשימושם של חוקרים ומעיינים מכל העולם ואף צילומי־מיקרופילמים של כתבי־יד בודדים הכלולים בו נעשים במעבדות המיוחדות של בית הספרים ונשלחים לדורשיהם.

שונה מזה, אולם לא פחות טראגי היה המצב לגבי אוסף הספרים של הרב מליובאוויטש. כאן היה אופן החבאתם של הספרים יותר חמור והחזרתם היתה בלתי־אפשרית בהחלט.

בימי מלחמת־העולם הראשונה הצליח בית־הרבי להוציא בעזרת חסידיו בעלי־ההשפעה והיכולת את האוסף העשיר של תשמישי־קדושה ואמנות דתית ואת אוסף הספרים יקר־המציאות, שהקיף למעלה מ־30 אלף יחידות, מליובאוויטש ולהעבירם למוסקבה בתור מרכז המדינה ובתור מקום מושבם של רבים מחסידיו ומעריציו של הרבי מקרב מעמד הסוחרים ובעלי־התעשיה הגדולים עם ר׳ זליג

פרסיץ בראשם. בהדרת כבוד וברגש של חיבה והערצה אירחו חסידי־מוסקבה את אוסף ספרי הרבי והקימו להם משכן זמני באולמים הנרחבים של בית המלון Нововарваринское Подворье העמידו מדפי־עץ והציגו עליהם את הספרים, וכל חובב ספר ואיש־רוח ובייחוד יהודי מוסקבה מנאמני הרבי מליובאוויטש, היו באים במשך חדשים רצופים לבקר בבית־המלון ולחזות בספרים היקרים, ששכנו כאן כבוד כאי יקר בתוך ים זר ורחוק.

הגיעו ימי המהפכה. המשטר הצארי נשבר בסוף פברואר 1917, לאחר שבעה חדשים שברה מהפכת אוקטובר גם את משטר־הביניים של קרנסקי.

מעמד הסוחרים, התעשיינים, והסוחרים והתעשיינים היהודיים בכלל זה, באו עד משבר, וציפו מיום ליום להלאמת מחסניהם בידי הממשלה. אולם בקוצר ראותם הפוליטית סברו, כי הסערה הפוליטית לא תימשך זמן רב וכי רוסיה תחזור בקרוב למצבה הקודם. צריך היה לקיים את הסיסמה הידועה: „חבי מעט רגע עד יעבור זעם". הם ארזו את מרכולתם בארגזים כבדי־משקל וכינסו אותה במחסני הפלדה התת־קרקעיים הענקיים שעל שפת נהר מוסקבה, שהיו שכורים על ידם, ובתור תוספת מכובדת לסחורתם טלטלו אל המחסנים האלה גם את אוסף ספרי הרבי מליובאוויטש, שהורדו מן המדפים ונארזו בעשרות ארגזים כבדים: בדים ומשי וספרי קבלה וחסידות נפגשו בימי־עברות יחד במחסני הפלדה האפלים. עם עיצוב המשטר הסובייטי הטביעה המועצה העליונה לכלכלת־העם B. C. H. X. את חותמיה על מחסני־הסחורות ולא פתחה אותם עד גמר מלחמת האזרחים. רק בשנת 1923 נפתחו המחסנים והספרים החבויים שנמצאו שם הולאמו והועברו לרשות בית־הספרים הממלכתי המרכזי ע"ש ולאדימיר לנין.

נשארו ברשות בעליהם הפרטיים רק אוספי־הספרים שלא הועלמו מן הרשות הממלכתית וניתן לכל איש־ספר ובעל־מקצוע לקיים את ספרייתו. על יסוד זה ניתן גם להרב יעקב מזא"ה רשיון מיוחד להחזיק באוסף ספריו האישי ואף הוענקה לו זכות לחדר־ספרים מיוחד בדירתו.

בשנת 1922, עם פירסום החוק על המדיניות הכלכלית החדשה НЭП שהעניק זכויות מיוחדות למפעלים קואופרטיביים, נאחזתי בו למען מציאת משען ופדות לספרות בעברית ויידיש ול„יודאיקה" בשפות לועזיות, וייסדתי בית־מסחר ספרים קואופרטיבי בשם „ליטרטורה". אספתי ספרים, שהופקרו על ידי רבים מאזרחיה היהודיים של מוסקבה, שעזבו בבהלה את העיר, קניתי לפי מידת יכולתי אספי ספרים שלמים, ובמשך 3 שנים רצופות סיפק בית מסחר הספרים „ליטרטורה" מזון רוחני למאות קוראים בכל רחבי המדינה. לאחר שאזל מלאי־הספרים נסיתי לייבא ספרים חדשים והתקשרתי עם חברת „גשר" בברלין, שריכזה בידה את הפצת הספר העברי והיהודי, אך המדור המיוחד ליבוא ספרים שעל יד קומיסאריון ההשכלה מנע ממני לבצע את יזמתי זאת.

עוד בטרם ניתנה להרב קצנלנבוגן בלנינגראד הרשות להדפיס סידורי־תפילה בשביל ציבור־החרדים קיבלתי רשות מהנהלת בית־הספרים על שם רומייאנצוב, ששימשתי מנהל מחלקתו העברית־יהודית, להוציא מגניזת הבית את מלאי הסידורים הכפולים מזמנים שונים ומנוסחאות שונות ומסרתי אותם לאנשי העדה הדתית במוסקבה.

במעצורי־נפש כבדים המשכתי את פעולתי בחזית התרבות הכללית של המדינה ובניהול פנימי של המחלקה העברית־היהודית הכללית. הייתי מקבל בכתלי בית־הספרים בלב פתוח כל שוחר הספר העברי והיהודי והייתי מכנס בגנזי

הספריה כל ספר, עיתון, קונטרס ועלון המספרים על התקופה הגדולה, שבה חיינו, פעלנו ונאבקנו, קשרתי קשרים עם העיתונות היהודית בכל ערי־המדינה ודאגתי להשלמתה. נסתייעתי בעזרתם של שוחרי הספר היהודי שהיו מועטים ושהצטיין ביניהם הביבליוגראף היהודי זלמן ראטנר, ייזכר לטובה, שניהל את מחסן הספרים של המפלגה הקומוניסטית בבניין מלון „מטרופול".

בשנת 1923 הוזמנתי מטעם הקומיסאריון להשכלת־העם לצרף למשרתי היסודית בספריית־לנין משרת־מילואים במוזאון־המהפכה ולנהל את מחלקת־המיעוטים הלאומיים. ניהלתי את העבודה הזאת במסירות ובשאר־רוח לא פחות מעבודתי היסודית, — אך חוסר חיים ציבוריים יהודיים במוסקבה וכבילות ידי לפעול פעולה תרבותית יהודית יזומה גרמו לי צער רב, שלא יכולתי להבליג עליו. משעה שנפתחה הדרך לארץ־ישראל, שהיתה סגורה תחילה בזמן המלחמה, נמנעה ממני היכולת הנפשית להישאר במקומי ולהיאבק על כל קורטוב של פעולה. עמלתי זמן רב על ביצוע עלייתי ועליית משפחתי, ולבסוף הסכימו בית־הספרים על שם לנין ומוזאון המהפכה לשחרר אותי ממשרתי הממלכתית.

עם הדרכון הסובייטי בידי באתי להיפרד מן המוסדות, מנהליהם ועובדיהם. לא קל היה הדבר לעזוב את אוצרות המדע והתרבות, את חברי לעבודה ואת המוני הפועלים והסטודנטים ששתו לרווייה ממעיינות־המדע והתרבות שנפתחו בפניהם.

כשבאתי להיפרד ממנהל מוזאון המהפכה הפרופ' ל. ב. מיצקביץ', איש־העם הנעלה, חבירו האישי של ולאדימיר לנין, הזמינני לשיחה אישית בחדרו, העלה את שבח־עבודתי בפני וברגש עצור הביע את פליאתו על פרישתי מן העבודה ויציאתי הבלתי־צפויה מברית המועצות.

— הייתי עוד מבין אותך — העיר הפרופ' מיצקביץ' — לו היית מתכונן לצאת למערב־אירופה לשם השתלמות מדעית, אך, כפי שאני שומע, אתה יוצא למזרח הקרוב, לפלשתינה, לארץ נידחה. הרי תיחנק שם מחוסר תנאים לחיים תרבותיים.

— כן, אני הולך לארץ־ישראל — עניתי לו באומץ ועוז — זוהי מולדתו ההיסטורית של עמי היהודי. ואם היא עזובה ונידחה, על כמה וכמה אני שם נחוץ. ואני יכול להזכיר לך את מאמרו המופלא של ולאדימיר לנין, שאמר באחד מספריו: „חייב כל אדם לעמוד באותה נקודה של החזית העולמית, שהוא שייך לה". — אני, לייוו בוריסוביטש, שייך לאותה נקודה, וכל הטוב, הנכון, האמיתי והנאור שביידע ובהכרה, שקניתי לעצמי בברית־המועצות, אטע, לפי מידת יכולתי, על קרקע מולדתי.

א. ז. בן־ישי

ספרות ועתונות עברית ברוסיה בתקופת המהפכה ואחריה

(50 שנה לחיסול המרכז העברי במוסקבה: תרע"ח—תשכ"ח)

א. מרכזי־הספרות העברית ברוסיה לפני מלחמת־העולם הראשונה

וורשה ואודיסה. — במשך למעלה מעשרים שנה, עד מלחמת־העולם הראשונה, היו שני המרכזים העיקריים ברוסיה לספרות ולעתונות עברית, שבהם נתרכזו רוב הסופרים (עובדי העתונות באו ברובם משורות הסופרים) — וורשה ואודיסה. שני מרכזים אלה — עיר־המטרופולין שבפולין הרוסית, והעיר הראשה של דרום־רוסיה, „פאַלמירה של הדרום", יצרו לא רק מכשירי מולו"ת ובתי־דפוס וכל הכרוך בהם, וריכוזים של בעלי־עט מקצועיים, אלא גם אסכולות רוחניות מיוחדות, סגנונות מיוחדים עם השפעת גומלין — „נוסח וורשה" ו„נוסח אודיסה" — על הנוסחאות המיוחדות (ל„נוסחות" אלו ולהבדלים שביניהן הקדיש יעקב פיכמן, שישב שנים רבות בשתי הערים ועבד בתקופות שונות גם בעתונות, שני ספרי מסות „רוחות מנגנות" — סופרי פולין, ו„אמת הבנין" — סופרי אודיסה).

וורשה היתה המרכז העיקרי של הפריודיקה העברית, זו שהאריכה ימים וגם הקיקיונית, שלא יצאה מגדר נסיונות. בה יצאו העתונים היומיים העבריים בתקופת פולין הרוסית — „הצפירה", „הצופה", „הבוקר" (וכהמשך לה גם בתקופת פולין העצמאית), שבועונים וירחונים ומאספים ועתוני־ילדים ונוער (מבין 114 כתבי־עת עבריים שיצאו במשך 80 שנה — 1841—1919 — ברוסיה על כל חבליה, יצאו 54 בוורשה). כן היתה עיר זו מקום משכנן של הוצאות־הספרים העבריות הגדולות „אחיאסף", „תושיה" ועוד, שהוציאו סידרות שלימות ממבחר הספרות העברית הישנה והחדשה, וחוללו מהפכה בשוק־הספרים העברי. וורשה היתה גם מרכז הספרות הדתית העברית, ספרי רומ"ל (ר'בנים ומל'מדים), שסיפקה ספרי־קודש לכל תפוצות ישראל.

אודיסה, עיר־הנמל שעל שפת הים השחור, היתה — מטעמים רבים ושונים, ואולי גם בגלל היותה כעין „פרוזדור ימי" לארץ־ישראל — מרכזם של חובבי־ציון, ועריסת הספרות הלאומית והציונית (במשך 80 שנה יצאו בה רק שלושה קבצים לדברי תורה, ספרי־רומ"ל לא יצאו בה כמעט כלל). באודיסה יצא במשך שנים רבות הירחון „השלוח", הבטאון העיקרי למחשבה הציונית. ובאודיסה נתבצרה הוצאת „מוריה" של ביאליק־רבניצקי, שפתחה דף חדש במולו"ת העברית, בעיקר בהוצאת ספרי לימוד ומקרא מתוקנים לבית־הספר העברי החדש.

---

*) הסופר א. ז. בן־ישי היה גר בשנות המהפכה במוסקבה. ושם גם נדפסו דברי־ספרותו הראשונים. הוא היה עד־ראיה־ושמיעה לכל המסופר בסקירתו באותה תקופה — עד עליתו לארץ בסוף 1920.

ובפרט „ספר האגדה", שנעשה במשך הזמן לספר־השולחן בבתים רבים בישראל, כספרי־יסוד מסורתיים אחרים.

ערים אחרות ברוסיה — ווילנה ופטרבורג — שבהן ישבו סופרים וחכמים עברים במספר ניכר, וגם חלקן רב בפריודיקה העברית, היו רק מרכזי־משנה, אך לא יצרו „נוסחות" וסגנונות מיוחדים.

ו ו י ל נ ה — „ירושלים דליטא", היתה עיר חכמים וסופרים ומשכילים, ומרכז חשוב לדפוס העברי, בפרט של ספרי־קודש. הש"ס הוילנאי המפואר, המדוקדק ורב־הפירושים־וההגהות, שבהוצאת האלמנה והאחים ראם, שזכות הקופירייט עליו פקעה כבר לפני שנים רבות, משמש עד היום מקור ודוגמה לכל מהדורות הש"ס החדשות, המדפיסות את הש"ס הזה מתוך צילום. בווילנה הנצו ניצני הפריודיקה העברית המשכילית לפני 127 שנה, ויצאו המאספים העתיים העברים הראשונים. בווילנא יצא לאור (בהוצאתו ובעריכתו של בן־ציון כץ) „הזמן", פעם כירחון ופעם כיומון, ומסביב לו נתרכזו כמה סופרים־עתונאים, מהם שבאו מן החוץ ועשו ישיבתם־קבע בעיר זו. בעיר זו יצא לאור בתקופה מסויימת — „העולם", בטאונה של ההסתדרות הציונית העולמית. ואף־על־פי כן לא יצא המרכז של ווילנה מגדר של מרכז־משנה, לעומת וורשה ואודיסה.

בפטרבורג (ואחר כך פטרוגראד, וכיום לנינגראד), שהיתה עיר־הבירה של מלכי רוסיה עד המהפכה ומקום־מגורם של צירי המדינות הזרות, והאוירה היתה בעיר זו „בינלאומית", נעשו נסיונות להוציא כתבי־עת עבריים (בפטרבורג יצאו 27 כתבי־עת עברים, מבין 144 שיצאו ברוסיה בתקופת 80 שנה). זכותה העיקרית של פטרבורג בתולדות הספרות והעתונות העברית: בעיר זו הופיע העתון היומי העברי הראשון **בעולם** „היום" (תרמ"ו—תרמ"ז; 1886—1887), **בעריכת** ד"ר י. ל. קנטור. ראש וראשון לעתונות היומית העברית. את נסיונו העתונאי רכש לו קנטור במערכת „הצפירה", כעורכו־בפועל של השבועון בתקופת ברלין, וכן במערכות עתונים יהודים ולא־יהודים ברוסית, שהשתתף בהם בזמן ישיבתו בפטרבורג, בה היה מורה לדת בבתי־ספר. אחרי „היום" יצא בפטרבורג כעתון יומי — „המליץ", שתחילתו כשבועון באודיסה. בעיר זו יצאו גם ירחון מדעי בשם „הקדם", **בעריכת** י. ב. מרקון וד"ר א. זרזובסקי (תרס"ז—תרע"ב; 1907—1912), וירחון לבלשנות עברית „השפה", בעריכת ד"ר י. ל. קצנלסון (תרע"ב—1912), ועוד כמה כתבי־עת, בתוכם „העבר" הראשון, ש„העבר" הנוכחי הוא ממשיכו. אך גם פטרבורג לא נעשתה מרכז עברי עם אסכולה ונוסח משלו. עיר שמחוץ לתחום־המושב, שישיבת יהודים — פרט לבעלי זכויות מיוחדות — היתה אסורה בה, לא יכלה להעשות למרכז של עתונות עברית, אף־על־פי שהיתה בה אוירה תרבותית, ישבו בה סופרים וחכמים חשובים, וגם היו בה הקלות לגבי דפוס וצנזורה (מחשש עין־הרע של שגרירי־החוץ) יותר מאשר ב„ערי השדה".

השפל בספרות העברית ערב מלחמת־העולם הראשונה

רוסיה מנתה ערב מלחמת־העולם הראשונה כ־6 מיליונים יהודים ב־25 פלכיה (10 פלכי פולין, 6 פלכי ליטא ווייסין, 9 פלכי אוקראינה ובסרביה), מבין 14 מיליון יהודים בכל חלקי תבל, ו־10 מיליון באירופה (60%). בזכות זו, שבה היה מרוכז רוב מניינה ובניינה של יהדות העולם, נעשתה בדרך טבעית גם למרכז תרבות ישראל והתחיה העברית. לאחר תקופה ארוכה של התפתחות ושגשוג הגיעו, סמוך למלחמת־העולם הראשונה, הספר והעתון העברי ברוסיה

לידי שפל שלא היה כדוגמתו. גורמים שונים גרמו לכך, ובפרט התמורות שחלו ב„רחוב היהודי", בהשפעת הרוחות המהפכניות החדשות שהתחילו מנשבות ברוסיה בראשית המאה העשרים, וכן המצוקה הכלכלית, גזירות חדשות לבקרים, והאוירה המתמדת של ערב פרעות ואי־בטחון.

ב„ועידה העברית", שנתכנסה בתרע"ג — 1913 בווינה, באה לידי ביטוי כל החרדה לגורלה של הספרות העברית. באותה ועידה הורצו שתי ההרצאות ההיסטוריות הנודעות — של ח. נ. ביאליק, על ה„כינוס", ושל דוד פרישמן, על „הספרות היפה" — הרצאות שנראו בשעתן כסותרות זו את זו וכ„הלכה לימות המשיח", ובמשך הזמן נעשו לתכניות־אב של הספרות העברית, שמהן היא ניזונית עד היום.

מלבד ההרצאות האידיאולוגיות, נעשה באותה ועידה סך־הכל עגום ביותר של מצב שוק־הספרים העברי (כולל העתון), ונעשה גם נסיון להסבר הסיבות שגרמו לירידת הספר והעתון העברי. הסיכומים הסטאטיסטיים, שהביאו שני מרצים — הסופר־העתונאי־העסקן שמואל טשרנוביץ (בהרצאתו „שוק הספרים העברי"), וא. קפלן, ראש הוצאת־הספרים החשובה „אחיאסף" (בהרצאתו „דרך להפצת הספר העברי") — היו עגומים למדי. הוברר במספרים מחכימים, שלא רק הספר העברי החדש ירדה תפוצתו פלאים אלא גם הספר העברי הישן, הפולחני־שמושי, ששום בית יהודי, ואפילו של פשוטי־עם ועמי־ארצות, לא ויתר עליו. קוראי ספר עברי — הם שרידי המשכילים הלאומיים מן הדור הישן, שהספרות העברית היא להם חובה לאומית, וכן הצעירים היהודים (בחורי־ישיבה, וכדומה), שלא טעמו השכלה כללית, והספרות העברית היא המקור היחידי להשכלתם. על ירידת תפוצתו של הספר העברי השפיעה גם ההגירה מרוסיה של קוראים עברים ותיקים, וגם פטירת קוראים מחניכי הדור הקודם. קוראים חדשים לא נתווספו, כי „הצעירים המודרניים", שנתחנכו על לשון המדינה, לא קראו כמעט עברית.

אלו היו התלונות שהובאו לועידה. ראש „אחיאסף", כמו"ל ותיק ומנוסה, תלה את ירידת הספר העברי החדש בחוסר חוג הקוראים הקבועים שיש לספר בכל ספרות אחרת — הנשים והבנות, שהן המכניסות את הספר לבית בכל אומה ולשון. עוד טענה היתה בפי המו"ל (טענה, שהמולי"ם במדינת ישראל, וגם מולי"ם במדינות אחרות, טוענים אותה עד היום): התחרות בין המולי"ם בהוצאת ספרים שיש עליהם קופצים, וכן מיעוט רצנזיות בעתונים, העושות פרסום לספרים (מאין רצנזיות — טען המרצה — נאלצים המולי"ם לפרסם מודעות צעקניות בעתונים „כנחתום המעיד על עיסתו").

מספרים מאלפים על הספרות והעתונות

השפל בספרות ובעתונות באו לידי ביטוי באותה ועידה, במספרים מאלפים:

שני מפעלי־הוצאה גדולים של ספרות עברית חדשה התחילו פעולתם בוורשה בתקופה שלפני מלחמת־העולם, האחד — „הביבליותיקה העברית", בראשית המאה ה־20, והשניה — „הביבליותיקה הגדולה" בשנת 1910. תכניתה של „הביבליותיקה העברית", היתה: לתת לקורא העברי את מבחר הספרות העברית החדישה בת־הזמן, ומבחן תרגומים מספרות העולם, ספרות יפה ומדע. תכניתה של „הביבליותיקה הגדולה" היתה: תכנית־כינוס רחבה של הספרות העברית החדשה המקורית, מתקופת ההשכלה ומתקופת התחיה. שתי הספריות ניתנו למנויים במחירים נוחים בתשלומים, חוברות־חוברות, בלי כריכות, שנצטרפו בסופן לספריות שלימות.

היו דוגמות לכך מן המולו"ת הרוסית: עתונים ושבועונים — בפרט השבועון המצוייר „ניווא" — נתנו בצורה זו את כל ספרות־המופת הרוסית, וכן את ספרות העולם בתרגום רוסי.

התחלת שתי הספריות הגדולות היתה רבת־סיכויים, הסיום היה בכל רע. ספרי „הביבליותיקה העברית" (הוצאת „תושיה"), שהחלו ב־3500 מנויים והחוברות הראשונות שלה נפוצו ב־10.000 טפסים, הגיעה אחר כך ל־300 מנויים. „הביבליותיקה הגדולה" (הוצאת משותפת של „תושיה" ו„צנטרל"), שהחלה ב־1200 מנויים, הגיעה אחר כך ל־240. הספרים הראשונים של הוצאה שלישית, „ספרות", אף היא בוורשה, יצאו ב־1000 טפסים והאחרונים ב־300. החוברות הפריודיות לספרות ולבקורת „רשפים", בעריכת ד. פרישמן, שהראשונות מהן יצאו ב־4000 טפסים, הלכו ונתמעטו מנוייהן, והחוברות האחרונות נדפסו רק ב־1000 טפסים.

על־ידי הוצאת „אחיאסף" ו„צנטראל" (איחוד של כל בתי־מסחר־הספרים: „תושיה", „פרוגרס", „השחר", „ספרות", שרברק ושימין), נעשו מאמצים להפיץ את הספר העברי באמצעות סוכנים־נוסעים, בהתחמה־מראש ובתשלומים לשעורין, כדרך שהפיצו בתי־חרושת בימים ההם סחורות אחרות מפרי תוצרתן, ואף הוצאות־הספרים הרוסיות הגדולות „קולטורה" ו„לקטור" הפיצו בדרך זו ספרים, ובפרט אנציקלופדיות רבות־כרכים.

בתקופה מסויימת הצליחו שני העתונים היומיים העבריים, „הצפירה" (וורשה) ו„הזמן" (ווילנה), להפיץ אלפי טפסים של ספרים עברים, שנדפסו במהדורות מיוחדות למטרה זו:

„דברי ימי ישראל" לגרץ, בתרגום שפ"ר, שניתנו כהוספה ל„הזמן", נפוצו ב־10,000 טפסים; „דור דור ודורשיו" לא. ה. וייס, וכן „תולדות השלמת האדם" ליוליוס ליפרט בתרגום ד. פרישמן שניתנו כהוספה ל„הצפירה", נפוצו ב־9000 טפסים. בדרך זו נפוצו באלפי טפסים גם „האוצר" לרש"י פין, וספריהם של חכמי ישראל הגדולים שי"ר (ש. י. רפאפורט) ושד"ל (שמואל דוד לוצאטו).

טוב קצת יותר היה מצבם של שני העתונים היומיים העברים באותו זמן (1913), מבחינת התפוצה: „הצפירה" בוורשה היה נפוץ בכל רחבי פולין ורוסיה, על כל פלכיה, ב־10,000 טפסים (מספר, ששום עתון עברי יומי קודם — „המליץ" ו„היום" — לא זכו לו), ו„הזמן" בווילנה נדפס בשנת 1913 ב־6000—7000 טפסים.

לעתונים היומיים העבריים קמו באותו זמן מתחרים קשים — העתונים באידיש, שהסיגו יותר ויותר את גבולו של העתון העברי, ותפוצתם של כולם הגיעה בשנת 1913 ל־200.000 טפסים בקירוב. הסיבה העיקרית היתה: העתון העברי היה נקרא רק על־ידי הגברים שבבית, בפרט מבני הדור הישן, העתון באידיש היה נקרא גם על־ידי הנשים. העתונים באידיש היו גם „עממיים" יותר, והכניסו מדורים של בידור ומדורי נשים ורומנים־בהמשכים, מגרים, שהעתונים העברים לא העיזו עדיין להכניס.

מלחמת־העולם, שפרצה בקיץ 1914, הביאה חיסול גמור לספרות ולעתונות היומית ברוסיה.

להשלמת הסקירה, ראוי להזכיר את ההרפתקאות של העתונות והספרות העברית בשנות המלחמה — ברוסיה, וכן בחבלים (פולין, ליטא) שנותקו ממנה ע"י כיבוש הגרמנים, והיו עדיין למעשה טריטוריה רוסית, כל זמן שלא הוכרזו כמדינות עצמאיות.

ב. הגזירה על האות העברית ברוסיה; העברית בגלילות הכבושים

מלחמת־העולם חיסלה, כאמור, כבר בראשיתה את הספרות והעתונות העברית ברוסיה. שתי הערים, וורשה וכן ווילנה, שבהן הופיעו שני העתונים העברים היומיים הותיקים נעשו — מפאת קירבתן לגבול — ערי־בסיס מבחינה צבאית ואיסטרטגית, והאויב הגרמני התקרב אליהן כמה פעמים. קשרי־התחבורה אתן נשתבשו, והצנזורה הצבאית על דברי דפוס החמירה יותר ויותר.

„הצפירה" (זקן העתונים העברים, שיצא משנת 1862, תחילה כשבועון ואחר כך כיומון) בוורשה נצטמצם, עם פרוץ המלחמה לשני עמודים בלבד, ואחר כך הופסק, עם פרסום הגזירה מטעם המיפקדה הצבאית הרוסית על האות העברית. לאחר שוורשה נכבשה, בסוף קיץ 1915, בידי הגרמנים, התירו שלטונות־הכיבוש את הופעתו, אך מסיבות חמריות — איבוד הקשר עם רוב הקוראים — הופסק מאליו במחצית השניה של 1916. עם התהוות הממלכה הפולנית, בראשית 1917, נתחדש „הצפירה" שוב כשבועון מדיני־ספרותי, בעריכתו של יצחק ניסנבוים. עם שובו של יצחק גרינבוים מרוסיה, בה שהה בכל שנות המלחמה (ערך את העתון הציוני באידיש „פעטראָגראדער טאָגבלאַט", והשתתף ב„העם" המוסקבאי), נכנס למערכת כעורך ראשי, והשבועון נעשה לבטאונה הרשמי של ההסתדרות הציונית. ב־1 בינואר 1930 שב ונעשה העתון ליומי, עד שנסגר לגמרי בשנת 1931.

„הזמן", שיצא ברציפות (בהפסקות קצרות בלבד), למן ה־1 בדצמבר 1904, נפסק ב־1 באפריל 1915 — מחוסר אמצעים. במקום העתון היומי נעשו הכנות להוציא שבועון בשם „עתידות", אך גזירת האיסור על האות העברית ביטלה את התכנית.

בווילנה, לאחר כיבושה — יחד עם כל ליטא — בידי הגרמנים, הותרה הוצאת עתונים בעברית ובאידיש. באידיש יצא עתון יומי „לעצטע נייעס", אך על עתון בעברית קשה היה לחלום (עורכו ומו"לו של „הזמן", בן־ציון כ"ץ, נשאר ברוסיה). רק בסוף שבט תרע"ח התחילו להוציא קבצים בשם „מעת לעת", בעריכת ש. ל. ציטרון, הקבצים — שיצאו ב־1000 טפסים, היו זקוקים לצנזורה הגרמנית, שמקום־ישיבתה היה בקובנה. בשנים 1918—1921 עברה ווילנה מיד ליד — מידי הלגיונרים הפולנים לידי הצבא האדום, ומידי הצבא האדום לידי הליטאים, ומידי הליטאים לידי הפולנים. מפעם לפעם נעשו באותה תקופה נסיונות לכתבי־עת בעברית, שלא הוציאו יותר מגליונות בודדים: בקיץ 1917 הוציא מ. ב. שניידר בווילנה שתי חוברות פריודיות בשם „שאלות היום", ובינתיים נכבשה ווילנה בידי הצבא האדום, ולא היה עוד המשך לחוברות. בקיץ 1919 יצא בווילנה שבועון קטן „השבוע" בעריכת ל. יפה, שהוציא רק שלושה גליונות. בקיץ 1920 הוציא ש. ל. ציטרון שבועון בשם „החיים", שגם הוא לא זכה ליותר משלושה גליונות. בינואר 1921 החל מוציא המזרחי בליטא שבועון בשם „העם", שגם הוא לא האריך ימים. גם לאחר שנכבשה בידי פולין, ונעשתה לחלק ממנה עד מלחמת־העולם השניה, לא חזרה עוד ווילנה להיות מרכז לדברי־דפוס עברים.

„העולם", שבועונה של ההסתדרות הציונית, שמתרס"ט עד תרע"ב (בשנה זו הועבר לאודיסה) יצא בווילנה, בעריכת א. דרויאנוב, נפסק מיד בהתחלת המלחמה. „השלוח" — הירחון האודיסאי בעריכת ד"ר י. קלוזנר, המשיך לצאת — לאחר השתדלות מרובה — עד ינואר 1915, בהשגחת הצנזורה הצבאית. היה הכרח להגיש לצנזורה תרגום רוסי מלא של כל המאמרים, מחוץ לספרות היפה. לאחר שיצאו שלוש חוברות, מצאה הצנזורה פסול בשיטת התרגום והפסיקה את הופעת „השלוח",

חדשים־מספר קודם שיצאה הגזירה על האות העברית בכלל. גזירה זו, לא זה בלבד שהביאה אלם ושיתוק מבחינה רוחנית, אלא גרמה גם לאבטלה, מאחר שנפסקה העבודה בכל בתי־הדפוס העבריים בכל הערים שהיו בהן בתי־דפוס רבים, בהן ברדיטשוב, שנחשבה לעיר־גבול, מפאת קירבתה לחזית של גליציה.

כל ההשתדלויות, שנעשו להעביר או להמתיק את רוע הגזירה — עלו בתוהו. את המתרחש במחנה ישראל נאלצו יהודי רוסיה לשאוב בשנות־האלם מתוך כתבי־עת ברוסית, שהוציאו יהודים, ובהם כתב־עת פאטריוטי אחד בשם „היהודים והמלחמה", על מעשי התנדבות, על תרומות גדולות של יהודים למלוות־המלחמה, על אותות הצטיינות לחיילים יהודים, על דברי־שבח שזכו בהם יהודים מפי מפקדיהם, ורשימות ארוכות של שמות היהודים שנפלו בחזיתות (ומספרם הגיע לרבבות רבות). העתון היה מלא ניקרולוגים במסגרות שחורות. לעתון זה היתה מגמה אפולוגטית — להזים את דברי השימצה של העתונים הרוסים האנטישמיים, שגם בימי המלחמה לא פסקו מעלילות והאשמות על השתמטות יהודים מן הצבא ומן המלחמה ומהגנת המולדת, ועל הפקת רווחים מעסקי־מלחמה.

עם התגברות המלחמה בשנת 1915, כבשו צבאות הגרמנים את ווארשה, לודז, ווילנה, ביאליסטוק, ועוד מערי תחום־המושב. פליטים יהודים מכל הערים הכבושות נמלטו לערים הגדולות שבפנים רוסיה, ובהן למוסקבה. בשעת־חירום נאלצו השלטונות הצבאיים להתיר כניסתם של פליטי־המלחמה היהודים גם לעיר הקדושה מוסקבה. בין הפליטים היו כמה תעשיינים וסוחרים יהודים גדולים, שעשו עושר בעסקי המלחמה, בהם היו יהודים דתיים וציונים וחובבי הלשון העברית.

העתונאי הוותיק בן־ציון כץ נתגלגל באותו זמן לפטרוגראד. עיר זו, וכן מוסקבה, לא נכללו בפקודת האיסור על כתב עברי, ועל־כן עלה בידי כץ לקבל רשיון להוציא בפטרוגראד שבועון בשם „החיים". לאחר שהוציא שלוש חוברות, נאסרה ההדפסה באותיות אשוריות גם בפטרוגראד, בגלל התקרבות החזית אליה. אחר כך קיבל כץ רשיון (על שם אשתו, שהיתה לה, כרופאה, רשות ישיבה במוסקבה) להוצאת שבועון בשם „העם", במוסקבה. את הרשיון מסר לידי המרכז הרוסי של ההסתדרות הציונית, שבראשו עמדו בעלי־הממון הנדבנים, וכך תודות למצנאטים אלה נוצר מרכז חדש לעתונות עברית במוסקבה.

ג. התהוותו של המרכז הספרותי העברי במוסקבה

המרכז הספרותי העברי קצר־הימים, שנוצר במוסקבה בסוף מלחמת־העולם הראשונה, והתפתח בין מהפכה למהפכה, לא היה המשך למרכזים העבריים הקודמים — לא לוורשה, לא לווילנה ולא לאודיסה. זה היה יצור חדש לגמרי, שאבותיו ועושיו היו כולם פנים חדשות, בפרט במוסקבה, משום כך היתה במרכז הזה הרבה מקריות, פרי שמחת ההגשמה וחפזון העשיה, אך לעומת זה היה במרכז זה הרבה מן החידוש ומן המעוף של תפיסת־מרובה שלא היה במרכזים שקדמו לו.

אם מפעלי הספרות והעתונות במרכזים הקודמים היו בעיקרם מפעלים מסחריים של אנשי־מעשה יחידים, שביקשו להעזר בתמיכה צבורית־מצנאטית מסויימת — הרי המפעלים במרכז החדש נוצרו מלכתחילה בתנופה מצנאטית־לאומית גדולה, בלי שום כוונות מסחריות. שנות־האלם המועטות הבשילו את הכוחות האלה. גם מספקי האמצעים ביד רחבה, גם אנשי הספרות והעתונות שנקראו „אל הדגל" בתנאים כספיים שלא ידעו כמותם מעולם — צמחו כולם מתוך ההווי החדש שנוצר בשולי מלחמת־העולם הראשונה והמהפכה המדינית. בכינון המרכז

המוסקבאי היה משהו מהשפעתה של הועידה העברית השניה בווינה, שבה הובעו כמה משאלות טובות, שנראו בשעתן כחזונות לימות המשיח, ובשנות המלחמה הוקפאו לגמרי. איש לא חלם, כי דוקא חובבי שפת־עבר וחובבי ספרות עברית, שמהם היו בעצמם אנשי־עט לעת־מצוא, יעשו בינתיים עושר והעשירות לא תשכיח את חובתם־חיבתם לעברית, והם שיהיו גואליה. שום מעצור לא עמד לפני החובבים־המגשימים האלה. הכסף ענה את הכל. במוסקבה לא היו סופרים עברים, מחוץ לבודדים שהיו בעיקר אנשי עסקים, והכתיבה היתה להם רק דבר של ארעי, תחביב לעת־מצוא. כדי להגשים את כל התכניות הגדולות, הביאו סופרים ממקומות רחוקים, מן הדרום ומן המזרח, שהדרכים ביניהם לבין המרכז הצפוני היו כבר משובשות. אם לא היה בית־דפוס עברי במוסקבה (מעולם לא היה שם דפוס עברי ממשי. היו רק קצת אותיות עבריות בבית־הדפוס שליד „המכון ללשונות המזרח", שהיו משתמשים בהן לעתים רחוקות, ולרוב בצורה משובשת), הביאו אותיות ממרחקים וגם יצקו אותיות עבריות חדשות במוסקבה עצמה. אם לא היו פועלי־דפוס לאותיות עבריות, הביאום מערי־השדה, בפרט מליטא, שבהן היו דפוסים קטנים ופועליהם היו מובטלים כל שנות המלחמה, וגם אימנו סדרים בזמן קצר במוסקבה עצמה (כמה סופרים צעירים, מתחילים, ששכר־הסופרים לא הספיק להם למחיתם וללימודיהם באוניברסיטה ובבתי־ספר לאמנות, למדו בשבועות מועטים את מלאכת סידור האותיות והשתכרו משכורת גבוהות, לפי התעריפים שקבעה בימים ההם האגודה המקצועית של פועלי־הדפוס הרוסים, שהיתה מן האגודות החזקות ביותר). הוצאת „אמנות" הכריזה על בית־ספר לקורס מהיר של סידור אותיות עבריות לנערים ונערות מבני 14 ומעלה, לנזקקים הובטחה גם הקצבה כספית לתקופת הלימודים.

המצנאטים בעלי המעוף לא היססו לרוקן את המרכזים הותיקים, ולהעביר כמה מסופריהם החשובים למרכז החדש במוסקבה. אחדים נענו ובאו בדרכים עקלקלות ומשובשות, ואחדים סרבו לנטוש את המרכזים ולבוא למוסקבה, אולי גם מחוסר אמונה באריכות־ימיו של המרכז החדש. מ. אוסישקין הרעיש עולם — כשהוזמנו כמה מסופרי אודיסה (בהם: ביאליק, דרויאנוב, קלוזנר, רבניצקי ועוד) לעבור למוסקבה — על המגמה לרוקן את אודיסה מסופרים עברים. בתוך השנתים (1917—1918) של קיום המרכז המוסקבאי נתרכזו במוסקבה, מסביב למפעלי־ההוצאה החדשים, כמה סופרים ותיקים וגם צעירים, שבגרו בתוך שנות המלחמה.

וכאן ראוי להזכיר כמה תופעות־לואי הנוגעות למרכז הספרותי שנתהווה במוסקבה.

עם התהוותו של המרכז הספרותי העברי במוסקבה, חלה בתקופה קצרה התקרבות בין סופרים עברים לבין הסופרים הרוסים המהוללים. צמח לא רק מרכז ספרותי עברי חדש, אלא הספרות העברית וסופריה „נתגלו" פתאום במרכז העיקרי של הספרות הרוסית. עד אז היו ידועים לסופרים הרוסים רק סופרים עברים בודדים, אם כי חיו ויצרו ברוסיה (ביאליק היה ידוע תודות לתרגומו הרוסי של ז. ז'בוטינסקי. משוררים אחרים לא היו ידועים כלל, כי לא נתרגמו). מבין סופרי אידיש בני הדור היו ידועים בעיקר שלום־עליכם ושלום אש, שכמה מספריהם תורגמו לרוסית קודם המלחמה. המהפכה הסירה מחיצות וקרבה רחוקים. רובם של הסופרים הרוסים החשובים היו ליבראלים, וכמה מהם גם סוציאליסטים מתונים. בודדים — כגון מאקסים גורקי — נטו למפלגה השמאלנית הקיצונית, הבולש־ביסטית. אלה ואלה ראו כעין מצוות השעה ותקון חטאיו של המשטר העריץ

הממושך בגילויי חיבה ליהודים ולתרבותם הלאומית. בפתיחת „התערוכה היהודית האמנותית הראשונה ברוסיה", שנערכה מטעם „החברה המוסקבאית להתפתחות האמנות היהודית" במוסקבה, במאי 1917, ונמשכה כשלושה חדשים (בתערוכה זו הוצגו מיצירותיהם של כל חשובי האמנים היהודים בני הזמן, החיים והנפטרים, שנאספו מתוך גלריות ואספים שונים) — ביקרו כל הציירים הרוסים שבמוסקבה, הסופרים המפורסמים, מבקרי־האמנות והמצנאטים הרוסים. לתערוכה היה הד רב בעתונות הרוסית.

משוררים רוסים מפורסמים — בהם: איוואן בונין, וויאצ'סלב איבנוב, וואלרי בריוסוב, פיודור סולוגוב ואחרים — נענו ברצון לתרגם משיריהם של המשוררים העברים בני הזמן לאנתולוגיה של „מבחר השירה העברית החדשה". בעריכת וו. חודוסביץ' ול. יפה (חודוסביץ' עצמו היה משורר מחונן, נוצרי ממוצא יהודי. אבי־אמו היה המומר יעקב ברפמן ממינסק, מחברם של „ספר הקהל" ועוד ספרי־מלשינות שהגבירו במאה ה־19 את האנטישמיות ברוסיה. הנכד היה אוהב ישראל ומתרועע עם סופרים יהודים וידיד הספרות העברית). הספר יצא בהוצאת „ספרות" מיסודו של פייבל שפירא (איש־עסקים ועברי נאמן. כעבור שנים — בעל בית־החרושת „עסיס" בתל־אביב). המתרגמים שלא ידעו עברית קיבלו מאת ל. יפה תרגום פרוזאי של השירים, וכן את משקלם, והם תירגמום תרגום פיוטי. בין המתרגמים היהודים לאנתולוגיה זו היה גם ס. מַרשק (המשורר הסובייטי המהולל, שידע אידיש וגם קצת עברית מגירסא דינקותא, ואף פירסם שירים ציוניים בעתונות היהודית־רוסית), שתירגם פרקים מן הפואימה „בהרים" לז. שניאור.

באנתולוגיה זו נדפסו תרגומי שיריהם של: י. ל. פרץ, ד. פרישמן, ח. נ. ביאליק, ש. טשרניחובסקי, יעקב כהן, י. פיכמן, ז. שניאור, ד. שמעונוביץ, יעקב שטיינברג, יצחק קצנלסון, אברהם בן יצחק, י. קרני, א. מייטוס, א. פיארשטיין, ר. שאול (האחרון, שאול רוטבלאט, משורר צעיר מבטית, יליד ווהלין, התפרנס בתקופה מסוימת בקיוב מסבלות. טבע בדניפר בשנת 1917, וצרור שיריו נתפרסם ב„העם" השבועי).

בין התרגומים באנתולוגיה זו היו גם של ז. ז'בוטינסקי (שירי ביאליק) ואליזבט ז'ירקובה, היא המשוררת העברית „אלישבע". והיה זה מאותות הזמן באנתולוגיה זו של הצגת שירה עברית ברוסית — הפגישה של משורר נוצרי ממוצא יהודי, שכיפר על חטאיו של סבו, המומר־המלשין מן המאה ה־19, וחיפש את „הנקודה היהודית", ושל נוצריה גזעית, ילידת ריאזאן, בת לאב רוסי ואם אירית, שדבקה בעם ישראל ובלשון העברית וספרותה, נישאה ליהודי (שמעון ביחובסקי, חברם של ברנר וגנסין), אף עלתה לארץ־ישראל, בה חיה ויצרה בעברית, ובה מצאה מנוחתה האחרונה (בשנת 1949) בכנרת, ליד קברה של המשוררת רחל.

ד. השבועון „העם" לאחר תקופת אלם

המבשר הראשון של תחית האות העברית המודפסת היה — השבועון „העם", שנדפס בדפוס „שלום בוקשטיין" (אחיו של העסקן הצבורי יעקב בוקשטיין מת"א), ברחוב סאדובניקי 9 — שאת הוצאתו מסרו לבן־ציון כץ, והלה מסרו, כאמור לעיל, למרכז הציוני. הגליון הראשון של השבועון הפובליציסטי־ספרותי „העם", שיצא בא' כסלו תרע"ז (13 נובמבר 1916), שלושה חדשים לפני מהפכת פברואר, היה

לא רק מאורע ספרותי בלבד, אלא גם מאורע צבורי־לאומי ממדרגה ראשונה. בקול־קורא בנוסח החגיגי־המרומם שהיה נהוג אז, אל הקהל העברי, שנתפרסם בראש הגליון הראשון, בחתימת ראשי המרכז הציוני הרוסי ד״ר יחיאל צ׳לינוב, אברהם פודלישבסקי וי. א. ניידיץ׳ — דובר על הגזירה שנגזרה על העתונות העברית, ועם הפסקתה — „נסתם אחד הצנורות המעטים, שהיה מַפרה את המחשבה הלאומית, נפסק הקשר החי והמחיה שבין הצבור ובין סופריו־דבריו, ודומיה קשה ומדכאה היתה נחלתנו בשעה ההיסטורית הגדולה, שלא היתה דוגמתה מיום שיצאנו בגולה״. בעלי הכרוז מעידים עליהם את עסקני הצבור והספרות, שגם בשעת הצרות הגדולות והצרכים הגדולים לא השלים הצבור במנוחה עם הסכנה הלאומית והחרפה הלאומית, חרפת האומה בלי לשון, ופנו אליהם יום־יום בבקשות ובדרישות „לתקן את הקללה״, ועם הוצאת „העם״ ארג הדורות, שנפסק לשעה, ישוב ויטווה מחדש״. קיומו של „העם״ בטוח על כל פנים — נאמר בהמשך הכרוז — ואולם חובה מוטלת על עסקנינו לדאוג לכך, שהאורגן העברי היחיד שלנו לא יהיה תלוי בתמיכתם של יחידים, אלא יתקיים ברצון הצבור. כאורגן יחידי בלשוננו הלאומית, יטפח „העם״ טיפוח מעולה את מקצועות הספרות היפה והבקורת, ולפיכך ראוי ואפשר לתת לו מהלכים גם בתוך אותם הקוראים שמקצועות אלה חביבים עליהם ביותר״. והכרוז מסיים „שעת החורבן וההריסה היא גם שעת תקומה ובנין לנו״.

כשאנו קוראים עכשיו את הכרוז הזה, קשה להבין לאיזו „שעת תקומה ובנין״ נתכוונו, אם לא מעין נבואה נזרקה מפיהם לאשר עומד להתרחש בעוד חדשים מספר. כי המלחמה היתה אז עדיין בעצם תקפה, החזית הרוסית בכל רע, זרם הפליטים מערי־הספר שהאויב התקרב אליהן גבר והלך, וגם המשטר עמד באיתנו.

כעורך ומו״ל רשמי של השבועון „העם״ צויין שמו של אליעזר צ׳ריקובר, מראשי העבודה הציונית במוסקבה. כעובדים קבועים במערכת השבועון צוינו בגליון הראשון: ד״ר מ. גליקסון, בן־ציון כץ, יצחק גרינבוים וחיים גרינברג.

לשם ההיסטוריה ראוי להביא גם את שמות הסופרים והחכמים, הפובלי־ציסטים והמנהיגים הציונים ברוסיה ובארצות אחרות (בעיקר בארצות ההסכמה: אנגליה, צרפת, איטליה, ארצות הברית וגם ארצות סקנדינביה), שהצליחו כנראה להתקשר אתם ולקבל הסכמתם:

ד״ר מ. אהרנפרייז, מ. אוסישקין, אחד העם, א. אידלסון, ד״ר מ.א. אייזנ־שטאדט, ד״ר ש. אייזנשטאדט, ש. אנסקי, זלמן עפשטיין, ד״ר מ. בוטאש, ח. נ. ביאליק, מ. בן־אליעזר, מ. בן־עמי, י. בן־צבי, בעל מחשבות, ד״ר י. ל. ברוך, בר־טוביה, צ. ברלס, ד״ר ש. ברנשטיין, י. ד. ברקוביץ, ב. גולדברג, א. גולדשטיין, י. י. גלס, נ. גרינבלאט, ש דובנוב, א. דרויאנוב, ד״ר ש. א. הורוֹדצקי, ד״ר ח. ד. הורביץ, הלל זלטופולסקי, י. ח. טביוב, י. א. טריווש, ל. יפה, מ. כהן, רודולפו לופו, ד״ר י. לוריא, ד״ר שמריהו לוין, מ. לזבניק, יחיאל יוסף לבונטין, יעקב לרנר. ד״ר יוסף מוהליבר, ליאו מוצקין, הרב יעקב מזאה, פנחס מינקובסקי, א. מייטוס, ד״ר ש. מ. מלמד, מנדלי מו״ס, י. א. ניידיץ, נחום סוקולוב, ש. סטנישלבסקי יהושע סירקין, נחמן סירקין, א. י. ספירנא, יעקב פיכמן, נח פינס, ש. א. פן, דוד אריה פרידמן, דוד פרישמן, ד״ר יוסף קלוזנר, יעקב קליבנוב, מ. קליינמן, ד״ר יעקב קלצקין, ד״ר י. ל. קצנלסון, ח. י. קצנלסון, יהודה קרני, י. ח. רבניצקי, א רבינוביץ, ש. רוזנפלד, ש. שווארץ, א. שטיינמן, פ. שיפמן, ד. שמעונוביץ.

מבין 74 המשתתפים והעורכים שפורטו, נמצאים בתשכ״ח במדינת ישראל —

ארבעה, יאריכו ימים: ד"ר ש. אייזנשטאדט, י. גרינבוים, א. מייטוס וא. שטיינמן. יתרם אינם עוד בחיים.

ב„על המצפה" שבראש השבועון חוזרת המערכת ואומרת: „שבועון עברי חדש אנו נותנים בזה לפני הקהל העברי, והלב מתמלא דאגה וגאון במידה שאינה מצויה. אנו מרגישים, שדבר זה שאנו נגשים לעשותו, הוא לא מפעל ספרותי, ואפילו לא מפעל צבורי פשוט, אלא מפעל לאומי, מפעל שיש בו צורך לדור ולאומה".

בחלק הפובליציסטי של הגליון היו מאמרים ורשימות על ה„דומה" — (בית־הנבחרים הרוסי) ועל „פולין הכבושה" במאמרים אלה היו קרחות־מתיקות של הצנזורה, ועמוד אחד היה חלק לגמרי, כולו נמחק.

בחלק הספרותי לא חלה יד הצנזורה, ובין השאר החלו להדפס בו, בהמשכים, שתי יצירות־מופת: ספר שני של „בימים ההם" למנדלי מו"ס, ופרקי „ספיח" של ח. נ. ביאליק, וכן מדבריהם של י. פיכמן וא. שטיינמן.

בגליון הרביעי של השבועון התחיל להתפרסם בהמשכים סיפורו של בוקי בן יגלי (ד"ר י. ל. קצנלסון), שחגגו אז את יובלו ה־75, בשם „דון קישוט מאוסטרופולי". גם פיליטון של ד. פרישמן נדפס באותו גליון, ההמשכים תפסו חלק ניכר בגליונות הבאים של השבועון.

בגליונות הבאים התחילו מתפרסמות סקירות אמנותיות משל ל. אנטוקולסקי (אמן ומבקר־אמנות יהודי, ממשפחת הפסל המהולל מארק אנטוקולסקי), שנכתבו רוסית ותורגמו בידי אחרים.

ריח של תחושת הבאות (לאחר המלחמה, בעניני ארץ־ישראל) נדף ממאמרו של אשר גולאק — „הפרובלימות הממלכתיות בדברי ימי עמנו".

תרע"ז היתה שנת שכול לספרות ישראל. הלכו לעולמם, ברוסיה, ומחוצה לה, אחדים מראשי הסופרים: „סבא" של ספרותנו החדשה מנדלי מוכר־ספרים — באודיסה; ד"ר י. ל. קצנלסון — בוקי בן יגלי — בפטרבורג (זמן־מה לאחר שחגגו את יובלו ה־75); הסופר באידיש חיים צ'מרינסקי, הידוע בכינויו הספרותי „ר' מרדכי'לה" (1862—1917), שתירגם לאידיש את „ספר האגדה" של ביאליק־רבניצקי, וגם כתב בעברית את ספרו „עיירתי מוטילי". מראשי הציונות ברוסיה נפטר ד"ר יחיאל צ'לנוב; בפאריס נפטר המזרחן פרופ' יוסף הלוי, ועוד. היתה זו גם שנת־זכרון — 50 שנה למותו של אברהם מאפו; 25 שנה למותו של י. ל. פינסקר. היתה זו השנה ה־25 לעבודתו הספרותית של ח. נ. ביאליק. והיו גם כמה ימי־זכרון של סופרים לועזיים. רוב הגליונות של השבועון „העם" היו מוקדשים לתאריכי־יובל־וזכרון אלה, ולא במאמר אחד אלא בכמה מאמרים. לא היה מחסור בדברי־ספרות אקטואליים (גם זכרונות מימים שעברו של מנדלי ושל בוקי בן יגלי, נעשו „אקטואליים" בגלל פטירת מחבריהם). לא היה גם מחסור בפובליציסטיקה אקטואלית, בעקב המאורעות והעניינים שתכפו בזה אחר זה. עד מהפכה היו כמה מן המאמרים יוצאים ב„קרחות" מחוקות של הצנזורה (המאמרים היו נשלחים לצנזורים בהגהות מתוך מכבש־הדפוס, ובמקום המחיקות היו משאירים מקומות חלקים). לעתים השאיר הצנזור רק את הכותרת ושם המחבר בלבד. בקרחות אלו היו „קוראים" לפעמים יותר מאשר במאמרים, אילולא נמחקו.

גליון „העם" מיום 30.2.1917 היה כולו בנוסח הישן, שלפני המהפכה, ובו מאמר על ה„דומה" מלא מחיקות של הצנזורה, אך בעוד הגליון תחת מכבש הדפוס, פרצה המהפכה „הפברוארית". בראש הגליון ניתנה תוספת מיוחדת על המהפכה, הודעות על הסתלקותו של ניקולאי השני מכסא־המלוכה ושל הנסיך הגדול מיכאל,

הדקלרציה של הממשלה הזמנית (שחתמו עליה המיניסטרים מיליוקוב, ניקרסוב, קונובאלוב, מאנוילוב, טירישצ'נקו, לבוב, שינגארוב, קרנסקי) ותכנית הקבינט בחתימת יו"ר הדומה הממשלתית מ. רודזיאנקו, וראש המיניסטרים הנסיך לבוב.

מאמר המערכת לכבוד המהפכה היה חגיגי ביותר: „ימים גדולים באו לרוסיה, סופת־פתאום עברה על הארץ וחידשה את חייה המדיניים. במשך ימים מעטים באה המהפכה הגדולה, יום ה־27 לחודש פברואר נעשה יום היסטורי גדול לרוסיה ולעמיה, יום חלוף תקופה ושינוי המשטר המדיני. היום הזה נסתיימה תקופה קשה בחייה של רוסיה, תקופת שלטונה של עריצות מטומטמת ובערות סמויה ונעדרת כשרון הבנין והיצירה, והתחילה תקופה חדשה של עבודת בנין וכינוס הכוחות הצבוריים בהסכם לצרכי השעה הגדולה". וכו' וכו' בנוסח זה.

ולמן הגליון הבא (8) נתחלפו הטון והנוסח של הפובליציסטיקה ב„העם". כל כותבי המאמרים שדיברו אתמול בלחש, בהתאפקות, בהיסוס וברמזים, נעשו עכשיו תקיפים וחריפים, תבענים ותופסי־מרובה. אף כותרות המאמרים אופייניות לתקופה זו: „בשעת מעבר", „אחרי המהפכה", „לשאלת זכויותינו הלאומיות", „מטרותינו הנצחיות" וכדומה. פורסמו הרבה כרוזים חגיגיים בעניני השעה — מאת הועד המרכזי של ההסתדרות הציונית ושל ההסתדרות המאוחדת „החבר" ו„צעירי ציון". דו"ח מפורט נתפרסם על ועידת „חובבי שפת עבר" במוסקבה, לכנסיה הציונית השביעית בפטרוגראד יצאו שני גליונות כפולים של „העם", ושלושה פובליציסטים חשובים (ד"ר מ. גליקסון, ש. טשרנוביץ ומ. קליינמן) פירסמו רשמיהם מועידה זו. הרי היתה זו הכנסיה הציונית הראשונה ברוסיה, שבה דיברו מפורשות וגלויות על ענינים העומדים ברומו של העולם היהודי.

בג' אב תרע"ז (14.7.1917) התחיל „העם" לצאת כעתון יומי, אך גם השבועון נמשך בצורה מצומצמת יותר כתוספת ל„העם" היומי. התוספת האחרונה (גליון מס' 65) יצאה בכ"ג סיון תרע"ח (3.6.1918).

ה. „העם" — העתון היומי העברי האחרון ברוסיה

„העם" היה העתון היומי העברי האחרון על אדמת רוסיה. גליונו הראשון יצא בג' אב תרע"ז (14 ביולי — ולפי הלוח הגריגוריאני 27 ביולי — 1917), והאחרון בכ"ג סיון תרע"ח (3 ביוני 1918). בחדשי־הופעתו הראשונים נדפס ב־15.000 עותקים. במשך הזמן, עם ניתוק חבלים שונים. ושיבוש הדואר, צומצם המספר מפעם לפעם.

עתון יומי עברי במוסקבה — זה היה אחד מאותות־המהפכה הגדולים שחלו ברוסיה בתוך תקופה קצרה. למן תרנ"א (1891—1892), שנת „גירוש מוסקבה" בפקודת „הנסיך הגדול" סרגיי אלכסנדרוביץ, אחיו של הצאר אלכסנדר השלישי, היתה מוסקבה בראש הערים של „תחום המושב". מחוץ לסוחרים מדרגה ראשונה, או שרידי צבא־ניקולאי־הראשון (שמהם היו „רוסים" יותר מיהודים, אם גם לא המירו דתם. בניהם של אלה היו כבר „גויים גמורים"), וכן בעלי השכלה אקדימאית, היתה מוסקבה מרוקנת מיהודים ולא היו בה כמעט חיי־צבור יהודיים. במוסקבה, העיר הקדושה לפרבוסלאבים, שיש בה „ארבעים כפול ארבעים" בתי־יראה, לא היה מעולם דפוס עברי לשמו. והנה — עתון יומי עברי, המופיע בוקר־בוקר, מופץ על־ידי סוכנות־ההפצה הראשית של סובורין, בעל ה„גובייה וורמיא" — (העתון האנטי־יהודי הנפוץ ביותר ברוסיה) ומוצג לראווה בכל דוכני־העתונים, יחד עם יתר עתוני־בוקר הרוסיים מכל הסוגים שהופיעו אז עדיין.

להוצאת עתון עברי יומי במוסקבה בימים ההם היו דרושים לא רק הון־תועפות, אלא גם העזה חלוצית, רצון כביר, כוח ארגוני עצום ושידוד מערכות, שרק מיליונרים „בעלי שגעונות" וקנאים לעברית בלי גבול היו מסוגלים להם. כל הדברים האלה נמצאו בין כמה ציונים ותיקים במוסקבה שעשו הון רב בשנות המלחמה, מהם שעברו לגור במוסקבה כגון: אברהם פודליש־בסקי מוורשה, יצחק־ליב גולדברג מווילנה ועוד. ובראש הפעילים היו שתי משפחות הקשורות בקשרי חיתון, זלטופולסקי ופרסיץ. הלל זלטופולסקי, חסיד חב"ד ומשכיל עברי, אדם פיקח וממולח, וסופר עברי לעת־מצוא (פירסם מאמרים פובליציסטיים, וכן פיליטונים רבים שכונסו בספרים) * שהיה בעל עסקי סוכר בקיוב, ובסוף המלחמה עבר למוסקבה. בתו, שושנה (גרה — עד מאה ועשרים — בתל־אביב), שנתחנכה על עברית מילדותה (בחוגי חובבי שפת־עבר ברוסיה היתה מכונה „בן אבי של רוסיה", מאחר שאיתמר בן אבי, בנו־בכורו של אליעזר בן־יהודה, היה מפורסם כ„ילד העברי הראשון"), וירשה מאביה גם את סגולותיו העיקריות — כשרון המעשה ואהבה ללא־מצרים לעברית, היתה נשואה ליוסף, בנו של הסוחר המוסקבאי העשיר זליג פרסיץ. וכך נרתמו שתי המשפחות, שהיו ידועות כפעילות בעסקי צבור ונדבנות, ראשונות במעלה גם קודם המלחמה, למעשה התחיה העברית, ובכללה — ההתחדשות של העתונות היומית העברית וקיומם הספורות העברית ששותקו בשנות המלחמה. בכנסיה הציונית בפטרוגראד, באביב תרע"ז, הודיע זלטופולסקי חגיגית, שיש כבר קרן של מיליון רובל — בימים ההם 100.000 לי"ש בערך — לצרכי „התחיה". לשם כך נרכש בית־דפוס משוכלל במכונות רוטציוניות מן הדגם האחרון, שהיו מסוגלות להדפיס אלפי גליונות בשעה מועטת, וכן הוזמנו למערכת העתון כמה סופרים־עתונאים ותיקים, שבשנות המלחמה נאלצו לעבור לעבודות אחרות — כמורים, כמזכירים, כמנהלי חשבונות וכו'. הורכבה מערכת, וכן הוזמנו כמשתתפים קבועים בעתון סופרים עברים מכל העולם (שמותיהם ראה בפרק הקודם). וקודם־כל מבין אלה שנתרכזו במוסקבה ובפטרוגראד. פטרוגראד היתה עדיין עיר־מושבה של הממשלה הזמנית ומקום התבשלותם של המאורעות המדיניים וגם של החדשות האחרונות. משם היו מודיעים הקורספונדנטים המיוחדים לעתון „על פי הטלפון" (זו היתה הכותרת של הידיעות האחרונות ב„העם") עד סגירת הגליון את החדשות של הרגע האחרון. הוזמנו גם סופרים קבועים מ„ערי השדה" (בהן קיוב, אודיסה, חארקוב ועוד).

משרד המערכת, בדירה בת שני חדרים קטנים עם פרוזדרון פעוט, בקומה רביעית שבבית מס' 8 בסימטה הארמנית, רחוב מארוסייקה — נעשה תוך ימים מספר כעין בית ועד לאנשי־עט ולעסקני־ציון מאלה שהשתקעו במוסקבה, ואורחים שבמקרה. אגב: ברחוב מארוסייקה (כיום: רחוב בוגדאן חמלניצקי), ובסימטה קוסמודמיאנובסקה מס' 10, שכנו גם משרדי „תרבות" ומוסדות יהודיים אחרים.

הדפוס שבו נדפס העתון היומי היה של חברת „אמנות" (ברוסית „פיצ'אטנויא איסקוסטבו"), מיסדן של משפחות זלטופולסקי־פרסיץ, שבו נדפסו גם ספרי־לימוד ראשונים והעתון לילדים „שתילים".

בהוצאת „העם", כעתון יומי, ראו ממניו, מוציאיו ועורכיו לא רק עתון סתם לחדשות ולקריאה, אלא מפעל לאומי. דבר זה בא לידי ביטוי במאמר הראשי

---

* א) בתקופת התחיה (קבוצת מאמרים), הוצאת „מוריה", אודיסה, תרע"ז.
ב) כתבי הלל זלטופולסקי: ספר הפיליטונים, הוצאת חברת „אמנות" ת"א, תש"ד.

בשם המערכת, בגליונו הראשון של העתון (נכתב בידי העורך הראשי ד"ר מ. גליקסון), מובעת בחגיגיות מרוממת החדווה הגדולה של עתון יומי עברי, תוך קינה על שנות האֵלם, בנוסח זה:

„שמונה חדשים מלאו היום משעה שעלתה בידינו, אחרי עמל ויגיעה אין־קץ, לחדש את העתונות העברית ולהסיר מעלינו את הסכנה הלאומית והחרפה הלאומית, חרפת אומה בלי לשון. עם הנומר הראשון של „העם" השבועי הופרעה סוף־סוף הדומיה הקשה והמדכאה, דומית בית־הקברות שעלתה בגורלנו בשעה היסטורית גדולה.

שעת צרה ומצוקה נוראה היתה לנו אותה שעה, שעת פגעים ותקלות, שדוגמתה לא היתה לנו מיום שיצאנו בגולה. הסערה הגדולה שעברה על האנושיות נגעה באהלנו תחילה לערער את יסודותיו. קרבנות אין־ספורות, קרבנות אדם ורכוש וכבוד, העלינו יום־יום למולך, וטעם ושילומים לא היו להם. בודדים וסגורים היינו בתוך אחינו האזרחים, שותפים היינו להם ליסורים ולקרבנות, ולא היינו שותפים להם לתקוות ולנחמות. מבחוץ שתו עלינו צרים ואויבים, ומבפנים רבה העזובה ורב היאוש ואפס הישע.

ובשעת־משבר זו נתגלגלה לנו הזכות הלאומית הגדולה, להפיג במקצת את פחדה ועלבונה של שתיקת הנידוי. הטלנו על עצמנו להיות פה לאֵלם הגדול, ליתן ביטוי ודמות כל־שהוא לעם ולתקותו".

המערכת מדגישה, כי „בימים הגדולים שהגיעו לנו, ימי עבודת הבנין יכינוס הכוחות הלאומיים", לא די להפריע את הדומיה וליתן ביטוי כל־שהוא למאויינו ולצרכינו אחת לשבוע, אלא יש לעמוד יום־יום על המשמר הלאומי, לעורר יום־יום את המחשבה הלאומית, על־מנת לחזק ולהפרות את הרצון הלאומי".

„עם בנין החיים החדשים וערב הליקבידציה של מלחמת־העמים הגדולה — נאמר להלן באותו מאמר פרוגרמתי — יראה „העם" חובה לעצמו להביא לידי ביטוי בולט ופועל את רצוננו הלאומי הנצחי ולסייע לסידור כוחותינו הלאומיים ולגילויים. על יסוד האחדות הלאומית ולשם תביעתנו הלאומית הגדולה, תביעת המולדת. וגם על עבודת הבנין והכינוס הלאומי בגולה יכריז ויעורר „העם". „העם" ילחם לעיקרנו הלאומי הגדול בעבודת התרבות והחנוך, עיקר השלמות הנפשית והחוסן הפנימי, עיקר החנוך העברי הגמור".

על חשיבותו ועל מגמתו של העתון היומי העברי החדש דיבר בפיליטון גדול מתחת לקו גם חבר המערכת שמואל טשרנוביץ (שהיה ידוע עוד ב„הצפירה" של סוקולוב בפיליטוניו היום־יומיים הקלים, בחתימת „ספוג"):

„בשנתיים ויותר היה עולמנו הספרותי חרב ושומם, מדבר ישימון היו חיינו בשנים ההן, אין חזון ואין משא. מחשבתנו הלאומית היתה כלואה, ואנחתנו — נחנקת. במגינת־לב ומפח־נפש ישבנו על יד כנורותינו הנשברים ובכינו חרש את חורבן ספרותנו ועתונותנו, שבמשך שלושה דורות טפחנוה בעמל ובמסירות נפש. פתאום ביום אחד עלה עליה הכורת ונקטפה בלא עתה.

השנים הללו היו שנות מצוקה ואסונות נוראים, ופה לא היה לרגשותינו הסוערות, נאד לא היה לאסוף את דמעותינו אנו: דומית בית־קברות שררה במחנה ישראל, אין חזון ואין משא, אין עתונות בלשוננו הלאומית — ובינתיים הלכו ונתדלדלו גם כוחותינו הספרותיים: הסופרים נתפזרו לכל העברים, נשתקעו בקונטורות ובקנצלריות (לשכות ומשרדים — המעתיק)

ואחלנו שמם. וכשנתחדשה שוב העתונות העברית, עם הוצאת „העם" השבועי, היינו כבר מדולדלים ומרוששים, נעדרים כל התנאים המכשירים הוצאתו של עתון יומי גדול, ומוכרחים להסתפק רק בעתון שבועי בלבד. גם לנסיון זה דרוש היה אומץ־לב מרובה והתמכרות יתירה. היהדות הרוסית, שהיתה מתגאה ביצירותיה על שדה הספרות והעתונות העברית, אותה היהדות, שהיתה יכולה לפרנס בכוחות רוחניים וחמריים מספר מסויים של עתונים וירחונים, שהספיק מזון רוחני לצבור העברי, אותה היהדות, שעל ברכיה גולדו וגדלו טובי הסופרים העברים, שיצרה וטיפחה את מיטב הספרות החדשה שלנו — יהדות זו לא עצרה עוד כוח לפרנס אלא עתון שבועי אחד בלבד!" — —

טשרנוביץ, שהיה עתונאי מחונן בעל זיקה ספרותית ועסקן ספרותי מובהק, (את הרצאתו החשובה על „שוק הספרים העברי" בועידה העברית בווינה הזכרתי לעיל), יצא לתבוע את זכותה של העתונות היומית מידי הממעטים דמותה. הללו חושבים את העתונות ואת העתונאים לסוג ספרות וסופרים מדרגה שניה, פחותה בערכה, שאם אינה מזיקה להיצירה הספרותית האמתית, על־כל־פנים איננה מועילה לה.

וכאן אנו שומעים סניגוריה על העתונות, שלא שמעני עליה קודם לכן, ואף זה פרי המציאות החדשה שיצרו החיים החדשים:

„העתונות בזמן הזה חדלה זה כבר להיות מודיעה־חדשות בלבד, אצל כל האומות המתוקנות נעשתה העתונות לאחד הקנינים הלאומיים היותר חשובים: הוא ראי נאמן, שמשתקפים בו חיי האומה, קנה־המידה להעריך על ידו את מידת כחותיו ותביעותיו גם כלי־זינו להלחם על זכויותיו ועמדותיו. אף האומות התקיפות והחזקות זקוקות הן לכלי־זין זה, מפני שלא תמיד אפשר להכריע בשאלות סבוכות על־ידי החרב וכלי־התותח בלבד, ואפילו בשעת שלטונם של כלי־התותח עדיין ערכה של העתונות גדול והשפעתם מרובה. לא לבד בחיים הפנימיים של האומה אלא גם ביחסינו החיצוניים אל העמים האחרים. כי עדיין גם האגרוף זקוק לעלה־תאנה לכסות את מערומיו. איזו הרגשה חבויה מקננת בלב העמים ומושליהם, שיש דין ודיין, שיש בית משפט עליון, שהם עתידים ליתן דין וחשבון על מעשיהם, ובית־דין זה היא העתונות הלאומית שלהם".

ומהערכתה של העתונות העולמית ומקומה ביחסי עמים ומדינות, הגיע בעל המאמר לחשיבותה של העתונות העברית לצבוריות היהודית, בפרט בשעת הרת־עולם ומעבר מתקופת מלחמה לשלום. ויציאה משעבוד המשטר הצארי לחירות. „וכי לא היתה עתונותנו העברית („הצפירה" בוורשה, „השלח" באודיסה, ועוד) במעט ירחי קיומה בתחילת המלחמה, שיקוי ניחומים לצרותנו? וכי לא השכילה גם היא, למרות כל תנאי־הצנזורה הקשים, לגלות הרבה ממעשי הפרעות והזדון של השלטונות והמצביאים בימים ההם? וכי לא היתה אנחה עמוקה, אנחת העם כולו, ואנקתו מתפרצת מכל שורה, מכל מלה נדפסת בעתונות זו, אף־על־פי שלמראית עין היתה צנועה וזהירה מאד?" ולהלן:

„ואם רוצה העתונות להיות ראי נאמן לחיים האלה, למלאות את תפקידה בתור כלי מבטא לערכי החיים הללו, לגילוי רצונם של העמים, בתור כלי־זיין במלחמתם התמידית ובתור מליץ מגיד ישרם ומגין על

Цѣна № 12 коп. № 49. מחיר הגיליון 12 קופיקה. ГООМЪ HOOM

העם

Четвергъ 28 (11) Сентября 1917 г. שנה ראשונה יום ה׳ כ״ה תשרי ה׳ תרע״ח

מתקבלת החתימה על העתון היומי „העם״ מיום 1 אוקטובר 1917 עד סוף השנה.

יהודי מוסקבה! —— אנו קוראים לכם:

6 הצביעו בעד הרשימה הציונית № 6

רשימת הקנדידטים של הציונים.

הצביעו בעד הרשימה הציונית №6

מאת הועד להסתדרות הכנסיה היהודית.

הבחירות להכנסיה היהודית נועדו לימים:

3—4 ו-5 לחדש דיקבר 1917.

מאת ההסתדרות הציונית במוסקבה.

מיטינג יהודי

מיטינג יהודי

גליון של העתון „העם״ במוסקבה

המערכת והקונטורה של
„ה ע ם״
מוסקבה, ארנו הפוסטה 1242.

РЕДАКЦІЯ и КОНТОРА
„ГООМЪ“
Москва, почтовый ящикъ 1242.

טופס (בלנק) של מערכת „העם״ במוסקבה

ד״ר מ. גליקסון

ש. טשרנוביץ

ב״צ כץ

משה קליינמן

ד. שמעוני

ד״ר ש. אייזנשטדט

מ. בן־אליעזר

א. ז. בן־ישי

נתן גורן

דוד וייסמן

י. א. ליזרוביץ (איזידור לזר)

א. ליטאי

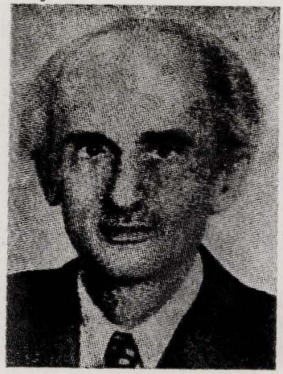
אליהו מייטוס

זינה רבינוביץ

מנחם ריבלוב

אליעזר שטינמן

„אמנות"

קבץ מקדש לאמנות ולבקרת ספרותית.

יוצא פעם לשני חדשים. ■ ■ ■ פרטי הפרוגרמה יפורסמו בקרוב.

העורכים: לאמנות: אקדמיק ל. פסטרנק.
לספרות: דיר שאהל א'רבינוביטש.

המוציא: ב. זלטופולסקי.

החתימה מתקבלת. תנאיה: לשנה — — שלשים ר'. — לחצי שנה — חמשה-עשר ר'.

Книгоиздательство „Омонусъ", Пречистенка 13. הכתובת:

יצאה לאור ובקרוב תשולח לכל החותמים חוברת כפולה (7-6)

של „שתילים"

וזה תכנה:

פרקי בציר (שיר) — יעקב פיכטמאן.
מלך וחדיוט ומלך (אגדה) — ח. נ. ביאליק.
בום-בוף (ספור) — יוליוס קלרט.
משירי סרוג העברים.
הבן הנחד (ספור) — א. שטיינמאן.
בת נמירוב (פואימה) — י. רבבי.
מאקס ליברמאן — ל. אנטוקולסקי.
*** (שיר — א. ז. בן-יש.

שבת ביער (ספור) — בן-עמי.
אברהם מאפו — ב. א.
מרפרעות.
טומנות (שירים) — ח. נ. ביאליק.
השר בקוצי (ספור-עם) — א. ז. ארצקין.
שלשת הענקים (אגדה) — ב. א.
הידות לקסנים.

בקרוב

יפתח במוסקבה בית ספר ללמוד

מלאכת הסדור-העברי

בית-הספר יתנהל תחת השגחת מסדרים מומחים אשר ילמדו את סדור-היד (ручной наборъ) ואת סדור המכונה (машинный наборъ).

אל בית-הספר מתקבלים נערים ונערות מבני יד שנה היודעים לקרוא עברית.

זמן הלמוד שני חדשים.

התלמידים אינם משלמים שכר-למוד.

הנזקקים לתמיכה יוכלו לקבל איזה סכום חדשי על מנת להחזיר בשעה שיגמרו את חק למודם ויכנסו לבית-הדפוס.

כל אלה המפצים להכנס אל בית הספר מתבקשים להודיע לנו במוקדם היותר אפשרי את כתובותיהם כדי שנוכל להזמינם ליום פתיחת בית-הספר. מספר התלמידים, מחוסר מקום מרוחק, יהיה מצומצם.

Издат. „Омонусъ", Москва, Мароссейка, Косьмодаміанск. 10, кв. 3.

כבודם וזכויותיהם — אז צריכה היא להופיע יום־יום, ואפילו כמה פעמים ביום (כמו שהדבר נהוג במדינות המתקדמות)".

בעל המאמר חולק על הדעה, שהעתון מזיק לספר, והאומנם פחותה מעלתו של העתונאי?

„הנסיון הראה לנו את ההיפך: בשעה שהיתה עתונותנו ברוח התפתחותה, היו ימים טובים גם להספר העברי, ובעתונות עצמה התעסקו סופרים חשובים, הוגי דעות ויוצרי ערכין ספרותיים לדורות. גם בעתונות הרוסית אנו רואים היום את בחירי יוצריה של הספרות עמלים וטורדים בעתונות היומית. ואולם אם נניח אפילו, שיש לפעמים שהספר מפסיד על־ידי העתונות, אין אנו רשאים בכל־זה לזלזל בה, שהרי סוף־סוף העתונות בעצמה היא ספר גדול וחשוב, שאדם מוצא בו גם עיון ומחקר וגם ידיעות שימושיות, ספר המחנך את הדור ומפרה את המחשבה ואת הרצון. זהו ספר החיים".

במאמרים אלה ניתנה הפרוגרמה והמגמה של העתון. והתבנית? והצורה? תבנית העתון היתה תבניתם של העתונים הרוסיים הותיקים במוסקבה ובפטרוגראד — „רוסקאיא ווידומוסטי", „אוטרו רוסיי" ואחרים. יריעה עצומה, ארבעה עמודים. החדשות, ובהן גם הטריות והמרעישות ביותר, היו באות בטור האחרון של העמוד השלישי, ומעברו בטור הרביעי. והחדשות — פירושן: הטלגרמות על מהלך המלחמה עם גרמניה ובנות־בריתה, שלא נסתיימה עדיין. טלגרמות אלו היו נמסרות על־ידי מקור רשמי — „המעון (כינוי לשטאב, כלומר: המטה) הראשי", וכן ידיעות אחרונות על התסיסה בפנים המדינה, הריבולוציה וחותריה מימין ומשמאל. כגון: התקוממות־הנגד הימנית של קורנילוב, וכל מעלליה של מפלגת לנין־טרוצקי (שני שמות אלה היו צמודים יחד) השמאלית. אפילו ידיעה על סיוע כספי של הגרמנים ללנין, או על פקודת מאסרו של לנין שחזר ברכבת מיוחדת מגרמניה — ניתנה בשולי עמוד שלישי ובאותיות קטנות, כעניינים פחותי־חשיבות.

הנוסח „האמריקני" של חדשות סנסציוניות בעמוד ראשון — לא היה נפוץ עדיין בעתונות רוסית (מחוץ לעתונות ערב). לעומת זה היה העמוד הראשון של „העם" — כולו מאמרים לא־קצרים — פולמוס, תוכחה, דברים כדרבנות — על בעיות השעה במדינה, בחברה היהודית, בריבולוציה הרוסית ובציונות. גם מתחת לקו ניתן בעמוד זה פיליטון ענקי — לפעמים בהמשכים — על בעיות השעה, אף הוא כתוב בכובד־ראש. אך לפעמים (בפרט בגליון ערב־שבת) היו ניתנות במדור זה גם רשימות פובליציסטיות יותר קלות, ואפילו ספור קצר.

במערכת „העם" היה צוות עובדים לא־קטן: ארבעה עורכים. העורך הראשי — ד"ר משה גליקסון, עורכי־משנה — משה קליינמן, בן־ציון כץ ושמואל טשרנוביץ. ארבעה אלה היו בעלי ה„טורים" הפובליציסטיים הקבועים שבראש העתון, וכן עורכי מדורים שונים. טשרנוביץ־ספוג היה כותב גם פיליטונים גדולים וקטנים. פיליטונים קטנים היה כותב מפעם לפעם — י. א. ליינרוביץ, שהיה חותם „איזידור לזר". רשימות כלכליות היה כותב מפעם לפעם — ד"ר דוד וייסמן (אח"כ: עורך־דין בתל־אביב). משתתפים קבועים „מתחת לקו" היו: מ. בן־אליעזר, ובכינויו א. עמנואל (בעיקר רשימות על עניני ספרות), א. שטיינמן (ספורים קטנים ומסות־הגות). עורך המדור הפיליטוני־ספרותי ב„העם" השבועי, ואחר כך בתוספת השבועית לעתון היומי, היה המשורר דוד שמעונוביץ (שמעוני), שבסוף המלחמה

נבחן בפקולטה ההיסטורית־פילולוגית באוניברסיטה של פטרוגראד, ולאחר מהפכת קרנסקי עבר למוסקבה, ושימש כמזכיר מערכת „העם" ועורך המדור הספרותי בו.

במדור שמתחת לקו היו מתפרסמים גם מדבריהם של סופרים־מתחילים, מהם שמוסקבה ו„העם" היו תחנתם הראשונה בספרות: מנחם ריבולוב ז"ל (ריפורטאז'ות, בעיקר מועידות וכינוסים, וגם דברי־ביקורת), נ. ביסטריצקי (מאמרים יובליים על סופרים), אהרן פירר ז"ל (ספורים), זינא רבינוביץ ז"ל (ספורים), כותב השורות (דברי בקורת) ועוד.

מלבד ארבעת העורכים, בעלי המוניטין והוותק בעתונות העברית שלפני המלחמה, שקבעו את דמות העתון וכיוונוהו במאמריהם ובמדוריהם, ומלבד המשתתפים הקבועים מן החוץ, שפרטתי ושלא פרטתי, נמנו עם עובדי מערכת „העם", שעשו את „המלאכה השחורה", האנונימית, של העתון — שלושה: א. ליטאי, נ. גרינבלאט (אחר כך: גורן), ו. הימלשטויב (איש ליטא), הם היו מרכזי הכרוניקה המקומית. מתרגמי הטלגרמות והידיעות מן העתונות הרוסית הכללית, וכן רושמי הדו"חות המפורטים מן הועידות והכינוסים והמועצות והקונפרנציות — כלליים, יהודיים, ציוניים ועבריים — שהיו ממלאים בימים ההם את רוב העתונים, גם הרוסים. לאחר שנות אֵלם, מחתרת וצנזורה, נפתחו בבת אחת הבארות הסתומות של הדיבּרת והנאֶמת (מסורת הנאמת נמשכת עד היום גם בעתונות רוסיה המועצתית: הנאומים וההצהרות הריתוריות קודמים לידיעות, גם החשובות ביותר). לועידות הגדולות היו מגויסים רוב אנשי המערכת, לרבות העורכים, כדי שלא להחסיר ח"ו שום נאום חשוב.

לשון העתון היתה בדרך־כלל מדוקדקת ונמלצת. המונחים הגיאוגרפיים והשימושיים לא היו מגובשים ואחידים עדיין. בערבוביה שימשו „אשכנז" ו„גרמניה". „צרפת" ו„פרנציה", את ה„קולטורה" העדיפו עדיין על „תרבות", את „האופי־ציאליות" על „רשמיות", את ה„קנצלריה" על „לשכה" או „משרד", ואת ה„פונד" על „קרן", וכדומה.

ו. מאורעות הזמן באספקלריה של „העם"

עמדתו של העתון למדיניות הכללית היתה: הערצה בלי הסתייגות למהפכת פברואר ולראש־הממשלה קרנסקי; שמחה בלתי־פוסקת על ההשתחררות מן השעבוד הצארי, שהביאה אור וחירות לכל עמי רוסיה, ובפרט ליהודים.

מלחמה היתה לפובליציסטים של „העם" בעיקר עם היריבים בפנים המחנה, ובעיקר ה„בונד", שעם המהפכה יצא אף הוא מן המחתרת והשמיע את קולו ברבים ברחוב היהודי. ה„בונד" הזדהה אז עדיין עם המנשביקים, וראה את עצמו מקורב למחוללי המהפכה הפברוארית. עיקר מלחמתו היה בציונים ובלשון העברית, כדי להשתלט על הרחוב היהודי. במשך הזמן, לאחר נצחון הבולשביקים, עברו רוב אנשי ה„בונד" אחד־אחד למפלגה השלטת, ורדפו ביד רמה ובגסות־רוח את שנואי־נפשם הציונים והעברים.

הפובליציסטים של „העם" התווכחו יום־יום גם עם יריביהם בחזית הפנימית היהודית שמחוץ לרוסיה, במידה שהגיעו ל„העם" עתונים מארצות בעלות־הברית אנגליה, צרפת ואמריקה. ויכוח חריף היה עם דויד אלכסנדר. נשיא „ועד שליחי הקהילות של יהודי בריטניה" בימים ההם, ועם קלוד מונטיפיורי, נשיא „אגודת האחים" באנגליה, שפירסמו ב„טיימס", בעצם התבשלותה של הכרזת בלפור, כרוז נגד מנהיגי הציונים „הרואים את קהילות ישראל בכל חלקי העולם כחלקי אומה

מחוסרת־בית, שאינה מוכשרת לטמיעה סוציאלית ופוליטית בקרב העמים, שבתוכה הם נמצאים, ולכן דרוש להם מרכז פוליטי ומקום מפלט גלוי בארץ אבות". „היהודים חושבים את עצמם רק לחברי קהילה דתית ולא יותר".

„אנו שואפים — כתב „העם" — ליצור מרכז ומקלט בטוח מדיני־לאומי לעם העברי, כדי להצילו מאותו השעבוד הרוחני והכליון המוסרי, ירושת הגלות, המעמידים לנו בנים חורגים, הכופרים בעצמם ומאבדים את לאומיותם מדעת. ישארו העבדים בעבדותם, יישבו על סיר הבשר ויחלמו על דבר „טמיעה בין העמים", אם חלום זה ממתיק להם את שנתם, ואנחנו נלך לאור החירות להקים בית בארץ־אבות לכל אלה שנשארו בנים נאמנים לאומה בת הנצח, שלמרות רודפיה מבחוץ ובוגדיה מבפנים עוד חיה היא ומוכשרת לקום לתחיה".

הפובליציסטים של „העם" לא נלחמו רק במרשיעי־ברית שבפנים המחנה, אלא חיזו דעה, כאזרחים שווי־זכויות, גם בעניני המדינה, עם נאמנותם לריבולוציה, לא היתה נוחה דעתם מן האמצעים התקיפים שננקטו נגד מפלגות שלא הזדהו עם השלטונות (בהם הבולשביקים, הס"רים השמאליים ועוד). מבחינה זו היה „העם" אולי העתון הדימוקרטי־ביותר באותו זמן ברוסיה.

מאידך היה „העם" חרד גם על שלמותה של רוסיה ועל הישגי המהפכה, ודוקא מפני שזכתה לחירות עמים. בן־ציון כץ, במאמרו „פינלנדיה" („העם" מיום 12.7.1917) קבל מרה על פינלאנד, שהכריזה „שהיא נפרדת מעל רוסיה, ומעכשיו תעמוד ברשות עצמה", וכל זה על יסוד „ההגדרה העצמית של הלאומים", שהכריזו כל המפלגות הסוציאליסטיות שעלו לשלטון ברוסיה.

„הפינים לא הביאו בחשבון — נאמר באותו מאמר — את מצב הרוחות ואת הפסיכולוגיה של הסביבה. הם עצמם לא עשו כלום, כדי לשחרר את עצמם מעולו של בית רומאנוב, ונשתחררו רק בעטיה של הרבולוציה הרוסית, ולבסוף הם באים וזורקים אבנים במרכבתם של הסוציאליסטים. פינלנדיה יודעת היטב, שיכולה ממשלת רוסיה בכוח הצבא שישנו בפינלנדיה לשעבד ארץ קטנה זו, אבל יחד עם זה היא יודעת, שהסוציאליסטים הרוסים לא ינהגו בה מנהג אלמות ולא יבואו להלחם בפינלנדיה על שאינה רוצה להודות בשלטונה העליון של רוסיה. במצב זה השתמשה פינלנדיה, ולא עוד אלא שעשתה מה שעשתה בשעת „המרד הפטרוגראדי" (מרד קורנילוב) כאילו ידעה לכוון את השעה... כפית־טובה זו מצד הפינים כלפי משחרריהם הסוציאליסטים יש בה משום שלם רעה תחת טובה, שאלה זו היא שאלת חיים לרוסיה. פינלנדיה העומדת ברשות עצמה מרחיקה את רוסיה מאירופה, כשתגמר המלחמה והצבא הרוסי יצא מפינלנדיה, תהיה סכנה להשאיר את פטרוגראד בתור עיר הבירה, שבה מתרכזים כל המוסדות ובתי־החרושת העובדים להגנת המדינה, אי־אפשר לה לבירה שתהיה רחוקה מן הגבול עשרים וירסטאות, ואם משום כך יצטרכו להעביר את ה„בירה" למוסקבה, הרי יהיה זה הפסד ממון גדול מאוד, כי לא דבר נקל להעתיק בירה מעיר לעיר. וחוץ מזה, הרי מוסקבה רחוקה מן הים ומן אירופה... ולפיכך מן הצד „האסטרטגי", מצד ההגנה על המדינה אי־אפשר לרוסיה להסכים, שפינלנדיה תהיה עומדת ברשות עצמה, מפני שאז לא תתן להצבא הרוסי להתבצר בה ולבנות במדינת מבצרים כסווידנבורג ועוד".

כמה מדאגותיו של כץ נתקיימו אמנם: לאחר מהפכת הבולשביקים, והכרזת פינלנד למדינה עצמאית, הועברה הבירה מפטרוגראד למוסקבה. ובכלל יש ענין רב

לדעת, במרחק של חמשים שנה, איך ראו פובליציסטים עברים את הישגי המהפכה הראשונה וכיצד דאגו לשלמותה של רוסיה.

הסכנית, בעיקר מבחינה יהודית, ולא רק מדאגה לשלמות הממלכה הרוסית בתחומיה שמלפני המלחמה, היתה עמדת „העם" להכרזה על „אוקראינה התפשית", שהאינטליגנציה האוקראינית — ודוקא הסוציאל־דימוקרטים והסוציאל־ריבולוציונרים הכריזו עליה, בהתאם ל„חופש ההגדרה העצמית של העמים"..

„נתגשם החלום של כמה דורות — פתח את מאמרו מ. קליינמן, מארבעת עורכי „העם", בגליון מיום ה' אלול תרע"ז — 18.8.1917 (23) — חלום יפה ונהדר, שהיה מזעזע נימי לב דקים ואורג ציורי־דמיון מרהיבים: אוקראינה החפשית.

חלום של מי היה זה? האם חלומו של העם האוקראיני בהמוניו? לא, עם זה בהמוניו הגדולים איננו מסוגל גם היום להתלהב לאידיאלים לאומיים גדולים, רק געגועים כמוסים ומעורפלים יש בקרב עם זה לאיזה עבר רחוק ועוטה ערפל, לזמן שהיתה אוקראינה חפשית מעול מלך ושרים, חפשית ושובבה, „כאות נפשה שואפת רוח". ואולם הימים הטובים האלו עברו זה כבר, זה כבר. ומני אז היתה אוקראינה היפה למשיסה לשכנותיה האדירות, ובעיקר למלכות פולין. את מיטב אדמתה לקחו להם אצילי הפולנים, ואת עמה כבשו לעבדים. ובעבדותה לא שאפה אוקראינה לעשות ממלכה לבדה, אלא נשאה את עיניה אם לממלכת הצארים ברוסיה ואם לשלטון החאנים בקרים. רק בעטיה של ההתחרות והאינטריגה הפוליטית התמידית בין פולין, רוסיה וטורקיה עלתה לפעמים מחשבה ע"ד מלכות אוקראינית עומדת ברשות עצמה. ונמצאו אטמנים, שחלמו על כתר מלוכה ומשכו אחריהם גם חיל לוחמים פחות או יותר גדול. אבל אלו היו רק אפיזודות בהיסטוריה האוקראינית. רעיון ממלכתי מושרש וקבוע לא היה חי בעם אוקראינה כל הימים".

ולאחר הסקירה ההיסטורית על התחרות הממושכת בין רוסיה לבין שכנותיה על שעבוד אוקראינה, כותב קליינמן:

„רוב העם האוקראיני נתון בגבולותיה של הממלכה הרוסית. מספר האוקראינים בגליציה הוא כשלושה מיליונים נפש, ואם נוסיף עליהם גם את „רוס האונגרית" ורוס הבוקובינית, והיו כחמשה מיליונים. בגבולות רוסיה ישנם עד עשרה מיליון. ואף־על־פי כן לא יכלה התנועה האוקראינית להתפשט בארץ זו. אם היו התנועות הלאומיות כולן מורדפות עד צואר ברוסיה הצאריסטית, הרי לקתה התנועה האוקראינית בהכרח כפלים. תנועה זו הרי היא חתירה עמוקה תחת כל בנינה ההיסטורי של הממלכה הרוסית. לא לחנם מרעישים עתה עולמות הקדא"ים (קדטים — דימוקרטים חוקתיים — מפלגה ברוסיה שלפני המהפכה) ושאר המפלגות ה„ממלכתיות" בגלל הויתורים שנעשו על־ידי הממשלה הזמנית לאוקראינה. הפרדת אוקראינה היא ניתוח יותר עמוק ויותר מסוכן בגוף הממלכה הרוסית מהפרדתן של פולין ופינלנדיה, למשל. פה תהיה לפנינו לא רק פשיטת־רגל של שיטה מדינית בת מאות שנים, אלא עוד יותר מזה — הריסת היסודות שעליה נוסדה הממלכה כולה, נסיגה לאחור, לתקופת הנסיכויות המובדלות".

ומכאן — ליחסי האוקראינים אל היהודים:

„יחוסיהם (יחסיהם) של האוקראינים ברוסיה אל היהודים ואל הציונות לא הוברר למדי. קצת ממנהיגיהם היו נתונים תחת השפעתם של היחוסים (היחסים) בגליציה, והיו מסבירים פנים להציונות ולהציונים,

ביחוד משהיה הדבר נוגע במלחמתם המשותפת נגד השוביניזמוס הפולני, לפני שנים אחדות נכונים היו ראשי האוקראינים בקיוב להשתתף עם הציונים במפעל רב־ערך בשטחה של מלחמה זו. אבל יותר מזה לא הרחיקו ללכת. בשעת הבחירות ל„דומות" הממלכתיות לא היה אף נסיון כל־שהוא מצדם להתקרב אלינו. ואין תימה בדבר: מצד אחד הרי היה מצבנו וכוחנו הפוליטי במדינה זו שפל ודל כל־כך, שלא היה שום חשבון ועניין לענות בנו. ומן הצד השני הרי המוניהם פה ברוסיה שפלי־רוח ונעדרי־תרבות כל־כך, שלא היתה שום תקוה להשפיע עליהם בדרך שהשפיעו המנהיגים האוקראינים בגליציה על המוניהם־הם. יפה היה כוחם של העוזרים מכוחם של המנהיגים הפוליטיים להשפיע על ההמונים הללו. וסוף דבר היה, שבכל המקומות הצביעו האכרים האוקראינים עם האנטישמיים ולא נתנו לבחור אף יהודי אחד. — —

והנה נפתר החלום: אוקראינה נעשתה חפשית, עוד קודם שהאסיפה המכוננת הכללית של ארץ רוסיה החליטה דבר, כבר הוכרחה הממשלה הזמנית לאשר ולקיים את שלטונו של עם אוקראינה בעצמו. על התוצאות הכלליות שיהיו לאקט מדיני זה בשביל הממלכה הרוסית לא נעמוד כאן, אבל מה יהיה משפט היהודים באוקראינה החפשית?

שאלה זו — ממשיך בעל המאמר — מעניינת אותנו מכמה צדדים: מה יהיו היחוסים (היחסים) בין שני העמים, בשעה שאוקראינה עוד תהיה זקוקה לדעת הקהל הגדול, כדי לבצר את עמדתה הפוליטית. ומה יהיו היחוסים אחרי אשר יגמר פרוצס היסטורי זה כולו, ואנחנו נישאר עם האוקראינים לבדנו? ואיך תשפיע תקומת הלאומיות האוקראינית על בני עמנו, שיהיו נתונים בגבוליה, במובן התרבותי? היש לחכות לאסימילציה אוקראינית? התלך זו באותה דרך שהלכה האסימילציה הפולנית, או בדרכים אחרות?"

ומ. ק. רואה חזות קשה על מצב היהודים באוקראינה החפשית:

„מן האמור אנו צריכים, לצערנו, להוציא מסקנה מעציבה בשביל העתיד הקרוב שלנו באוקראינה החפשית. צופים אנו במגינת־לב ימי מלחמה קשה לבני עמנו בארץ זו „על פני כל החזית כולה". גם במקצוע הזכויות הלאומיות. אלו ואלו יהיו אולי מובטחים לנו על הנייר, בסיועה של הממשלה הזמנית הרוסית, ובתוקף החלטותיה של האסיפה המכוננת הרוסית. אבל כשתגיע שעת הגשמתן של זכויות אלו בחיים ודאי יפגשו מעצורים רבים ותואנות מצד צוררים, שישתדלו לקצץ בהן ולמעט אותן ככל האפשר. האנטיסמיטיזמוס הסוציאלי והמדיני יהיה גדול אולי באוקראינה החפשית מן האנטיסמיטיזמוס הרוסי, ומבחינה זו ילך ודאי בעקבותיו של האנטי־סמיטיזמוס הפולני. המון העם החשוך ישטום את היהודים לפי דרכו וידחק את רגליו בכל מקצועות החיים הפומביים, הכלכליים והמדיניים. האינטלי־גנציה הלאומית, מקצתה תהא מרוגזת בגלל אופיו הלאומי המיוחד, שיראו בו כעין צרה ללאומיות האוקראינית, ומקצתה, החלק היותר שוביניסטי, ירגיש את מציאותנו בחלל כעין מועקה בגוף הלאומי, כאותה „הטוטרת על הגב", שכבר הכריזו עליה בפולין. אלו ואלו יחשבו מחשבה תמידית, איך „להפטר" מן הצרה הזאת ול„טהר" את אדמת אוקראינה מן „הקוצים והברקנים" שעלו בה...".

ולא טעה הפובליציסטן של „העם" באבגוסט 1917: „אוקראינה החפשית" בכל גלגוליה, תחילה הימנית־הלאומנית ואחר כך השמאלנית־הקומוניסטית, המשיכה את המסורת האוקראינית של שנאת ישראל מן המאה ה־17, — טבח המוני ישראל בערי אוקראינה על־ידי גייסות פטלורה בשנת 1919, שיתוף אקטיבי של אוקראינים להשמדת יהודים בזמן כיבוש הנאצים הגרמנים במלחמת־העולם השניה, והטפה ארסית מתמדת נגד היהדות באוקראינה הקומוניסטית (אחד האידיאולוגים האוקראיניים של שנאת ישראל והיהדות, טרופין קיצ'קו, שחיבר את ספר השיטנה „יהדות ללא כחל וסרק", הרווי משטמה וארס על היהדות, וכן כתב־פלסתר בשם „הציונות — מכשיר האימפריאליזם", בו הוא „מוכיח" שהקמת מדינת־ישראל בשנת 1948 באה כעמדת־חלוץ של האימפריאליזם האמריקני נגד תנועת־החופש הלאומית של הערבים — זכה לעיטור־כבוד סובייטי בשנת ה־50 למהפכה, יחד עם בעלי הישגים מדעיים ומדיניים אחרים).

אכן לא שגה הפובליציסטן של „העם" בחזותו הקשה בשנת 1917 על „אוקראינה החפשית" גם בהיותה לאומנית וגם לאחר שהוכללה במסגרת ברית הריפובליקות הסובייטיות.

ועם הדאגה לשלמותה של רוסיה ולהישגי המהפכה הראשונה, הפברוארית, לא נמנעו הפובליציסטים של „העם" מלהטיף מוסר לאבות המהפכה קרנסקי וצרטלי על הדיקטטורה הצבאית שאמרו לנקוט בה.

במאמר ראשי („העם" מיום 12.7.1917) כותב מ. קליינמן:

„לא זה המשבר, שמיניסטרים יוצאים ומיניסטרים באים, מנהיגי מדינה נסים מנוסת פחד ממערכות השלטון ואנשי־צבא נסים מנוסת פחד ממערכות המלחמה — המשבר הוא בזה, שהריבולוציה מוכרחה היתה להרוס בידי עצמה את כל בניניה. היא, שקראה לשלום כל העמים, קוראת עתה לחרב ולשפיכת דמים; היא שהרימה את דגל כבוד האדם, ביטלה את משפט המוות, ביטלה את שפלות האדם שהיתה מתכסה בעלה־תאנה של דיסציפלינה צבאית — קוראת עתה לרפרסיות חמורות כנגד המתפרצים והתירה גם את דמם; היא שנלחמה בחרף־נפש בעד שלטון העם, חופש הדבור והאסיפות, אחוות העמים — אנוסה עתה לאחוז באמצעים חריפים כנגד הפרופוגנדה של דעות מדיניות ומוסריות, לגרש מגבולות ארצה נתיני ממלכות זרות המפיצים דעות והשקפות שאינן נוחות לה, ולהכריז על הגבלת־חופש צבאית במדינה. אם בונפרטה והדומים אליו העמידו דיקטטורה על משואותיה של הרבולוציה, היה זה חזיון מוכרח, ואפילו טבעי ופשוט, אבל אם את הדיקטטורה מעמידים קרנסקי וצרטלי — הרי זה טרגדיה עמוקה וקשה".

*

„העם" היה מבוסס לא על מנויים וקונים, אלא על תמיכת נאמני העברית, ועל סנטימנטים לאומיים. תועלתו האינפורמטיבית היתה מפוקפקת, כי העתון היה מגיע בדואר המשובש ממוסקבה לרחבי המדינה לאחר ימים מספר, ולפעמים שבוע ויותר, לאחר ש„החדשות האחרונות" כבר נתישנו. מבחינה זו צדקו אולי העורכים שהעדיפו בעתון את הפובליציסטיקה ואת הדו"חות המפורטים מן הועידות, בפרט היהודיות, שעם כל היובש שבהן שימשו אספקלריה לחיים החדשים המתרקמים. לפעמים היה ניתן חלק מן הטלגרמות, ו„הסוף — בגליון של מחר", במוסקבה עצמה היו מתבדחים הרבה על האקטואליות של העתון. פרישמן היה אומר: —

„העם" הוא עתון מצוין, ואם אין בו איזו חדשות חשובות, הרי אפשר לקרוא אותן ב„רוסקאיא וידומוסטי". אבל את הוצאות העתון היו מכסים בדייקנות וביד רחבה — תומכיו העשירים.

צרכי הזמן באספקלריה של מודעות קטנות

מודעות מסחריות, שהן ראי הזמן בעתון יומי נפוץ, לא היו כמעט ב„העם". מחוץ למודעות בולטות ברוסית על „מלווה החופש 1917" של הממשלה הזמנית שנתפרסמו ודאי חנם אין כסף, חזרו ונשנו כמעט יום־יום כמה מודעות־תרומות של אנשי שלומנו, בעלי עסקים ציונים וחובבי שפ"ע: מודעה על „עור עזים אמריקני „קוזעקער", זיו עצום עם גוון מזוהב (מוזהב), חסון רך וחזק — להשיג בכל בתי מסחר של עורות מן המדרגה הראשונה". ומודעה שניה של International Shoe Company, חברה שנכנסו לתוכה שלושה בעלי הפבריקות לנעליים היותר גדולות שבכל העולם. מקבלים עליהם ערובה, שכל חלק וחלק מן הנעליים עשוי עור ממש ומן החומר היותר טוב והצורות הן היותר יפות ויותר מקבילות לרגל. מעבדים בכל יום כשבעים אלף זוג נעליים". מודעות אלו, ככתבן וכלשונן, היו כנראה של א. י. שטיבל, המו"ל־המצנאט העברי.

היתה מודעה של חברה לסחר נפט „פטרופול" בפטרוגראד, כנראה של חיים כהן, המו"ל־המצנאט, מממנם של „העבר" (הראשון) ודברי־ספרות אחרים.

מודעות ענקיות, חוזרות ונשנות, היו מודעות־החליפין של העתונים הציונים באידיש וברוסית: היומון „פעטראָגראַדער טאָגבלאַט" שבעריכת יצחק גרינבוים (1917—1918); השבועון הציוני ברוסית „ראזסווייט" (נוסד בשנת 1907 ונסגר בשנת 1915. במקומו הופיע השבועון „ייברייסקאיא ז'יז'ן", במוסקבה. ביולי 1917 נתחדש שוב השבועון „ראזסווייט" בפטרוגראד עד שהופסק בשנת 1918); הירחון „השלח" באודיסה, המאספים „כנסת", „עולמנו", „העבר" ואחרים.

משהו על צרכי־הזמן היהודיים, בעיקר בעניני חנוך ודת, ניתן ללמוד מתוך המודעות הקטנות שנתפרסמו ב„העם":

„גמנזיה עברית לנערים במוסקבה, בת שמונה מחלקות עם שתי מכינות, עם כל הזכויות אשר לתלמידי הגמנזיום להממשלה, של הקנדידט לשפות הקדם מר פ. געץ מווילנא".

„גמנזיה עברית של ל. פ. קאזאנובסקי בייקטרינוסלב עם זכויות אשר לתלמידי הגמנזיה של הממשלה".

„לגן הילדים של חברת „תרבות" בהארקוב דרושות שתי גננות מנוסות. שכר הגון ותנאים נוחים. בהצעות לפנות ע"פ הטלגרף או במכתב".

„ועד חברת „מפיצי ההשכלה" פותח בהארקוב קורסים זמניים למורים ללימודים העבריים. הקורסים יימשכו ארבעה חדשים, מ־1 לאוקטובר עד 30 ביאנואר. הלימודים: תנ"ך, השפה והספרות העברית, דברי ימי ישראל, פדגוגיקה, זמרה, ציור ומלאכת יד. השומעים יקבלו תמיכה 60 רו"כ לחודש".

„בקרוב יפתח במוסקבה בית־ספר ללימוד מלאכת הסידור העברי. אל בית־הספר מתקבלים נערים ונערות מבני י"ד שנה היודעים לקרוא עברית. זמן הלימוד שני חדשים. התלמידים אינם משלמים שכר לימוד. הנזקקים לתמיכה יוכלו לקבל איזה סכום חדשי על מנת להחזיר לאחר שיגמרו את חוק לימודם ויכנסו לבית הדפוס. הכתובת: הוצאת „אמנות".

והנה מודעות בעניני עבודה ודיור:

„עלמה עבריה מתבקשת בתור מחנכת לילד בן שלוש שנה. הבכורה — לפרבלית. לפנות ..... מוסקבה".

„צעיר בעל השכלה בינונית, שגמר את בית־הספר העליון לחכמת ישראל באודיסה, מומחה להוראת שפת־עבר וספרותה העתיקה והחדשה, מבקש שעור. לפנות ..... מוסקבה".

„סטודנטית, חניכת הגמנסיה „הרצליה". בעד חדר מיוחד ומזונות נותנת שעורים עברית בעברית. לצלצל ..... מוסקבה".

„שעור בעד חדר — בגפ"ת (גמרא, פוסקים, תנ"ך) ובשפה העברית יתן מורה מובהק, שיעשה את עבודתו באמונה. לפנות .... מוסקבה".

„דרושים: א) שמש, מתפלל וקורא; ב) בחור טוב ומלמד — יבוקש. לפנות ..... מוסקבה".

„לעיר תארקוב דרוש שו"ב מומחה ומנוסה, אומן במלאכתו וירא־שמים. שנותיו — אמצעיות (לא יותר מארבעים). הרוצה במשרה זו ישלח את ה„קנדי־דטורה" שלו על ידי ה„פאסט". ומי שלא ישלח את ה„קנדידטורה" שלו ויבוא קודם שיזמינו אותו — יאבד את זכותו".

מודעה ב„העם" מ־28 (10) יולי 1917:

„אהבת ציון" מאת אברהם מאפו (לא המעובד ע"י טביוב) — דרושים תכף אכזמפלאר אחד או שנים. מי שיכול למכרם, יפנה ע"פ האדריסה: קרמלבסקאיא נאבור. 9, „גאבימה" („הבימה"), מוסקבה".

מודעה קצרה זו צופנת בתוכה עובדה קדם־היסטורית חשובה של התיאטרון הלאומי „הבימה", שהיה אז בעצם התהוותו. המיסדים חיפשו רפרטואר עברי מקורי, והיתה הצעה לעבד את „אהבת ציון" למחזה. במוסקבה רבתי קשה היה להשיג את הספר, והמודעה נתפרסמה במשך זמן רב ב„העם".

ז. עזיבת מוסקבה; נסיונות לכתבי־עת לאחר סגירת „העם"

לאחר המהפכה הבולשביסטית נסגר „העם" לכמה ימים, ואחר כך נתחדש בתבנית מוקטנת קצת. עדיין היה חופש הדפוס והויכוח גם במשטר החדש, וב„העם" נכתבו מאמרים חריפים — כבכל יתר העתונים הרוסים של המפלגות הסוציאליסטיות, שהיו קיימים עדיין — נגד המשטר, נגד לנין ונגד „שלום בריסק". אך את כל חיצי הלעג קלעו בטרוצקי, שנתמנה לשר־הצבא (קומיסאר הצבא האדום), בעוד שהוא עצמו לא שרת מעולם בצבא, בהיותו כמבוקש פוליטי שנים רבות, עד המהפכה, מחוץ לרוסיה. הזלזול במשטר, שהיה אז כללי, בא בגלל אי־האמון בכושר שלטונו ובאריכות ימיו (בעתוני חוץ־לארץ של ממשלות ההסכמה היה הזלזול בשני ראשי המהפכה רב מאוד. בעתוני אנגליה חשבו גם את לנין ליהודי ששמו האמתי גולדנברג. חלקם של היהודים במהפכה שאמנם לא היה מועט, הופרז והוגזם ביותר). בן־ציון כץ היה, אגב, היחידי מבין הפובליציסטים, שגם כתב נגד המשטר החדש וגם ניבא לו, מתוך שיקוליו העתונאיים, אריכות־ימים.

מחוסר אמצעים (מממני העתון היו כבר מעבר לגבול, רובם באוקראינה), וגם בגלל קנס־כסף גדול שהוטל על העתון על־ידי „הקומיסאריון היהודי", שהעתונים היהודים היו בפיקוחו, על שלא פירסם בטעות בעמוד הראשון צו ממשלתי, נסגר „העם" שבועות מספר קודם שנסגרו כל העתונים שלא הזדהו עם המשטר.

עם חיסולו של „העם", יצאו מאונס את מוסקבה, אחד־אחד, עורכיו וסופריו של העתון אל מעבר לגבול, רובם ככולם היו ילידי פלכים אחרים — אוקראינה, פולין, ליטא וכו', אשר זכו בזו אחרי זו לעצמאות מדינית — ויכלו לקבל בלי קושי דרכונים מאת משלחות המדינות העצמאיות החדשות, שישבו אז במוסקבה. רובם יצאו לאוקראינה, שהיתה כבושה בידי הגרמנים, ובחסותם הכריזה על עצמה למדינה לאומית עצמאית. אודיסה העברית חזרה כמעט לכבודה שמלפני המלחמה, ואף קיוב, שעד המהפכה היתה ב„תחום המושב", שישיבת יהודים היתה מוגבלת בה — נעשתה במשך זמן קצר מרכז חשוב של תרבות עברית.

*

לשם ההיסטוריה: באותה תקופה שחוסל במוסקבה — בעיקר בעטיים של מרשיעי־ברית יהודים מן ה„ייבסקציה" — מרכז התרבות העברית, כולל הספרות והעתונות, חוסלה העתונות הרוסית שלא הזדהתה עם המשטר החדש. בתי המערכות ובתי הדפוס של עתונים רוסים ותיקים הוחרמו, ושוכנו בהם עתוני המשטר החדש. לא רק סופרים ועתונאים ועסקני־תרבות עברים, שהקרקע התמוטטה מתחת לרגליהם אך באופק רמזה להם המולדת החדשה בארץ היעודה, הקדימו לעזוב את רוסיה מאונס, בעוד מיליוני יהודים היו זקוקים להם. גם סופרים ומשוררים והוגי־דעות רוסים, פאר התרבות הרוסית, — רובם ליברלים וסוציאליסטים מתונים, שקידמו בברכה את מהפכת פברואר — שהתנגדו למשטר הטירור והאימים, לבשו כלי־גולה ועזבו מרצונם את תחומי רוסיה מולדתם. רובם נשארו מהגרים־גולים אביונים כל ימי חייהם, ומתו בעוני ובחוסר־כל בנכר, מנותקים מנוף המולדת ומקהל קוראיהם־מעריציהם. רק יחידים חזרו כעבור שנים לרוסיה האדומה, אם כנכנעים על־כרחם למשטר ואם כ„חרשים ואלמים" מבחינה חברתית. בחלקה ה„רוסית" המיוחדת בשדה־הקברות סן־ז'נבייב שבפאריס מצאו את מנוחתם האחרונה הסופרים הרוסים המהוללים: איוואן בונין, קונסטנטין בַלמונט, דימיטרי מרז'קובסקי, זינאידה גיפיוס, א. שמילוב, וולדיסלאב חודוסביץ' ועוד. ליאוניד אנדרייב, שגלה לאחר מהפכת אוקטובר לפינלאנד, מצא שם גם את מנוחתו האחרונה. אלכסנדר אמפיתיאטרוב גלה לאיטליה ושם גם נפטר. ארקאדי אוורצ'נקו גלה ומת בפראג של מאסאריק. מיכאיל ארצ'יבאשב גלה ומת בווארשה של פילסודסקי. רק א. קופרין, שעזב את רוסיה בשנת 1919 וחי בפאריס 17 שנה, חזר לרוסיה חולה אנוש, בסתיו 1937, כדי למות במולדת.

*

נסיונות להוציא כתבי־עת עבריים נעשו במוסקבה גם לאחר סגירת „העם". בן־ציון כץ היה מבין העתונאים והסופרים העברים האחרונים שנשארו במוסקבה, וכעבור שנה וחצי — בראשית 1920 — הצליח לקבל רשיון להוציא שבועון בשם „הד העם". ה„קומיסאריון היהודי" (שבראשו עמד שמעון דימנשטיין. בנעוריו — תלמיד ישיבת טלז'), שידו היתה בחיסול מפעלי התרבות העברית במוסקבה, הניח מכשולים על דרכו בחידוש עתון עברי, אך כץ — כמנהגו, בימי שלטון הצאר, שהיה מוצא דרכים לשרי הממשלה — מצא גם דרך אל קאמינייב (ליב רוזנפלד), שהיה יו"ר ה„פוליטביורו" בימי מחלת לנין, סגן יו"ר הממשלה הסובייטית וראש עירית מוסקבה — לא שטם את הציונות ו„החלוץ" והיה נוח לעברית (באבגוסט 1936 נדון למיתה על פעולות „טרוצקיסטיות"), וקיבל ממנו רשיון, מאחורי גבה של הייבסקציה. אך לא נמצא בית־דפוס. כל בתי־הדפוס היהודים, ובהם של

„אמנות", היו מוחרמים כבר, ולהדפסה היה צורך ברשיון מן ההנהלה הראשית של בתי־הדפוס. העדיפות ניתנה לפרסומים קומוניסטיים, ופרסומים אחרים היו „שניים בתור". וזו היתה אמתלה לדחות הדפסת כל דבר שאינו קומוניסטי. הרשיון נשאר איפוא בלי תנועה בכיסו של כץ — דפוס לא היה. אחר כך ניסה כץ להוציא קובץ חד־פעמי, ומאין דפוס נמסר כתב־היד לסופר סת"ם, שהעתיקו באותיות של ספרי תורה, נדפסו כמה גליונות מקובץ זה בליטוגרפיה (ההדפסה עלתה בסכום עצום, והממֵמן היה — המצנאט מ. פ. שפירא שנזכר כבר בפרק קודם).

בשנת תרע"ח—1918 נסתם הגולל על הספרות והעתונות העברית הסדירה ברוסיה הסובייטית.

ח. הפריודיקה הספרותית והמדעית העברית

הפריודיקה העברית בשנות המהפכה ברוסיה — שרובה התרכזה במרכז הספרותי החדש, במוסקבה, שנעשתה גם למרכז הצבוריות היהודית, והציונות בכללה — לא הצטמצמה בעתונות פובליציסטית־אינפורמטיבית בלבד, הקשורה בשאלות הזמן ובהווי החדש ובעיקר בתנועה הציונית, שנאמניה היו ממבני העתונות הזאת. באותו זמן נוסדו גם כתבי־עת ספרותיים ומדעיים לשמם.

הגדול במפעלים אלה, גם מבחינת ההיקף והכמות, היה הרבעון „התקופה", בהוצאת א. י. שטיבל, פנים חדשות במו"לות העברית (להלן — פרק מיוחד על הוצאה זו ומיסדה), ובעריכת דוד פרישמן, ראש המדברים של הבקורת העברית במשך דור וחצי. מרבעון זה יצאו במוסקבה רק שלושה כרכים בלבד (הרביעי יצא כבר בוורשה, בירת פולין העצמאית, שאליה עברה הוצאת שטיבל, לאחר חיסולה־מאונס במוסקבה), אך הם שימשו כעין תכנית־אב ליתר כרכי „התקופה", שהופיעו במשך 32 שנה, בהפסקות, בעריכת עורכים שונים ובארצות שונות.

*

שלושת הכרכים הראשונים של „התקופה" — היו גדושים דברי ספרות מעולים וביניים, מקור ותרגום, בעיקר מפרי עטם של סופרים וחכמים, שהיו מרוכזים באותו זמן במוסקבה ובפטרוגראד. היתה בהם לא מעט מקריות. הספרות היפה וההגותית היתה המשך של זו שנפסקה עם פרוץ מלחמת־העולם. בנות־קול מן התקופה היה ברשימותיהם של א. שטיינמן בכרך א' („המלחמה והריבולוציה", „נשכחות"), ושל איסידור לזר (י. א. לייזרוביץ') בכרכים ב' וג' („היחפים והרי־בולוציה", „הטוב והרע", „ההיסטוריה מה תהא עליה?"). הרשימות היו נאות לעצמן, אך הדברים היו מעורפלים, עטופי רמז ודרוש הגותי, פרי המבוכה הכללית, הערפל ואי־הודאות ששררו ברוסיה בראשית המהפכה המדינית־החברתית. היתה אז גם סכנה לדבר גלויות על נושא שהמחר שלו היה נתון בסימן־שאלה.

בכרך ד' של „התקופה", שיצא בשנת 1919, השנה השלישית למהפכה, מחוץ לגבולות רוסיה הבולשביסטית, בוורשה של פולין העצמאית, היו כבר הרשימות הפובליציסטיות — גם אלו של איסידור לזר — נמרצות ובהירות יותר. „עם כי יחרב" — היה שמה של אחת מרשימות א. ל. בשם הכולל „מן הסערה". והכוונה היתה לעם הרוסי. „הימות גוי יום אחד? — שאל א. ל. שקונן על „התפוררות העם הרוסי לאברים בודדים" — ואולי יש תקוה, כי כיחו ישוב אליו, ושראשו יעלה מחלפות חדשות. מי יתן והיה. שהרי כמה תקוות טובות תלתה כל האנושיות בעם הזה, שהקים מתוכו את פושקין, את טולסטוי, את דוסטוייבסקי ואת טורגנייב,

ביחוד לאחר שנתק מעל זרועותיו ומעל צוארו את עול העריצים, שחסמו את כוח יצירתו להתפרץ החוצה, בשערי ברזל שסוגרים את הדרך בעד הגלים..." הרשימה מסתיימת בפסוק חותך: „עוג מלך הבשן שמת, וגררוהו העכברים". ואם א. ל. טיפל בגורלו המר של העם הרוסי המתפורר, הרי ד. פ. (ד. פרישמן) העורך עצמו, שבדרך כלל היה שקוע בעולם השירה והיה מתחמק מן הפובליציסטיקה, יצא הפעם מן השריון הבלטריסטי שלו וזעק זעקה גדולה ומרה על הטבח ההמוני שכנופיות ההידמקים ערכו באותו זמן ביהודי אוקראינה. שורת הרשימות „חרבות עולם", של ד. פ. ובעיקר הרשימה „שמונים אלף" (מספר היהודים הטבוחים באוקראינה), היתה מזעזעת ביותר, והצדיקה את השם „התקופה" למאסף רב־הכמות־והאיכות, של ספרות שמחוץ לזמן (מדברי המקור: הספור „הנדחי" של ש"י עגנון, המשך „הר סיני" מן הסידרה „במדבר" של ד. פרישמן, שירים של ז. שניאור, יצחק קצנלסון ויעקב כהן ועוד. מדברי התרגום: „איפגיניה בטוריס" מאת גיטה, בתרגום יעקב כהן, בלדות מאת מיצקביץ' בתרגום א. צייטלין, ועוד).

חורג קצת מן השורה באותו כרך היה מאמרו של י. ה. ייבין „בימי הרת עולם", שבו קריאת תגר על הספרות היפה העברית „שלא נעתה כלל על המאורעות הכבירים, שעברו לפנינו, לא נמצא בה כל רושם של הנחשולים הגדולים שהטביעונו — אף הד כל־שהוא של הרעם, שהרעיש מלוא־מרחבי־עולם זה חמש שנים". בעל המאמר מונה את כל המאספים וכתבי־העת הספרותיים העברים שיצאו בתקופה הנ"ל: כנסת, עולמנו, התקופה (ברוסיה), העוגן (בפולין, 1917), גבולות (בווינה, 1919). „והרי הימים הללו היו שקולים כנגד כמה שנים, כנגד דורות שלמים. אפילו הנפש היותר שלווה יכולה היתה בימים כאלה לאבד את „שווי המשקל" שלה ולתעות ולעשות תעתועים. היו ימים מלאים נגה־ברק מעוור־עינים, ימים שבהם אפשר היה להשתגע משמחה, כימי האורה של הריבולוציה הרוסית הראשונה. היו ימים שחורים משחור, בלי קו־אור אחד של נחמה, כימי הדם והאופל בשנת 1915 — ובשעה זו אם נפנה אל הספרות שלנו — והנה פתאום תקיף אותנו אידיליה רבה ושקטה. הכל ממש כמו שהיה לפני חמש שנים. פיכמן קושר כתרים ל„אלול", לבציר, כמו שעשה לפני חמש שנים. שמעונוביץ מהלל את יפעת היער, את „הזלזלים הדקים הערומים" שלו. אמנם כל זה יפה, לפעמים יפה מאוד, אבל רק זה מצאו בחיים, לא יותר מזה? והפרוזה קפואה אולי עוד יותר. עפלבוים (ב„כנסת") מהלל את החסידות, כמו שעשו רבותיו. שטיינמן (ברומן „סחור, סחור" ב„התקופה") מתאר את האכסטרנים שלו, המפטפטים בלי קץ. גבורו של בן־אברם מת משחפת וירא את סבל הירושה. ובכל היצירות — אותו הויכוח הישן, הניקור הישן, אותן הסערות המתחוללות על חודו של מחט, והטרגדיות ששעורן כעדשה".

הקטרוג היה נכון ביסודו, בפרט לגבי עיתוי הפרסום, אך המקטרג התעלם מעובדה פשוטה, שרוב דברי הספרות בפריודיקה העברית שלאחר המהפכה נוצרו — ומהם היו גם מסודרים בדפוס — בשנות חירום ושתיקה־מאונס. עם פתיחת שערי בית־הכלא לא הספיקו האסירים להחליף את בגדיהם, ויצאו אל הבמה בבגדים שלפני הכליאה.

*

„שתילים", לאחר הפסקה של שנות המלחמה בהוצאת עתוני ילדים בעברית, יצא במוסקבה בשנים תרע"ז—תרע"ח דו־שבועון לילדים ונוער בשם „שתילים", בהוצאת „אמנות" (מיסודה של משפחת זלטופולסקי־פרסיץ, שפעלה גדולות לתחית התרבות העברית ובין השאר — לספרות החינוכית, וספרות ילדים בכללה),

ובעריכת מ. בן־אליעזר, סופר ומתרגם מובהק, וגם עורך ותיק של עתוני־ילדים.

„שפתנו" — המכון לחקר הלשון העברית שנוסד על ידי ש.י. וליקובסקי, איש־תעשיה מוסקבאי ותיק, ונאמן הלשון העברית, התחיל להוציא חוברות בשם „שפתנו" („לשם כינוס לשוני, לתקן, לפתח ולהפיץ את הלשון העברית, על־ידי הוצאת ספרי מחקר במקצוע הלשון"), בעריכת ד"ר יוסף קלוזנר. שתי החוברות הראשונות ניתנו כתוספות לירחון „השלוח", שנתחדש לאחר המהפכה באודיסה, ויצא עד 1919, שנת עליתו של קלוזנר, עורך הירחון, לארץ־ישראל.

„המשפט העברי" — חברת „המשפט העברי" שנוסדה במוסקבה, הוציאה בשנת 1918 קובץ א' של מחקרים משפטיים בשם „המשפט העברי", בעריכת ש. אייזנשטאדט ופ. דיקשטיין (שניהם עלו אחר כך לא"י ופעלו שנים רבות בחקר המשפט העברי והחיאתו).

בין המאספים, שיצאו לאור בשנות המהפכה במוסקבה ובערים אחרות ברוסיה, היו כאלה שנערכו, ומהם גם נסדרו בדפוס, ערב מלחמת־העולם, וגם בעצם שנות המלחמה (ותכנם היה ספרותי־מדעי טהור, בלי כל זיקה לזמן ההופעה), אך הופעתם נתעכבה בשל הגזירה על האות העברית. החשובים שבמאספים:

„כנסת" — בעריכת ח.נ. ביאליק, ובהוצאת „קרן התמיכה לסופרי ישראל מיסודו של הלל זלטופולסקי". מאסף זה — שיצא לאור באודיסה — הכניס לספרות העברית כמה יצירות־מופת מקוריות ומתורגמות („קרבן זמרה" מאת רבינדרנת טאגורי, חתן פרס־נובל 1913, בתרגום ד. פרישמן, שהיה מאורע ספרותי גדול בשעתו).

„רשומות" — באודיסה יצא גם המאסף (ספר ראשון), לדברי זכרונות, אתנוגרפיה ופולקלור — בעריכת א. דרויאנוב ובהשתתפות ח.נ. ביאליק וי. ח. רבניצקי. אף מאסף זה היה ערוך וגם מסודר בדפוס ערב המלחמה, ויצא בשנות המהפכה.

המשכם של שני המאספים האלה היה אחר כך בארץ־ישראל.

עוד שני מאספים בעלי משקל יצאו באודיסה בתרע"ט—1919, לאחר שחוסל המרכז העברי במוסקבה, ורוב הסופרים העברים ופעילי התרבות העברית ומחזיקיה נמלטו אל מחוץ לתחומי רוסיה הבולשביסטית. אוקראינה היתה נתונה במלחמת פרטיזנים, והרשויות נתחלפו שם חדשים לבקרים. הגחלת העברית לחשה עוד לחישת־גסיסה בשני מרכזים: באודיסה, שחזרה זמנית לכבודה הראשון, לאחר שמוסקבה העיבה עליה בשנות־המהפכה הראשונות והפכה אותה ל„עיר שדה", ובקיוב, המרכז החדש, שקם זמנית בימי אוקראינה הלאומנית. שתי ערים אלו שימשו, כאמור לעיל, ערי מקלט לפליטי המרכז המוסקבאי המחוסל.

„משואות" — היה שם המאסף האחד, „מאסף לשאלות הזמן (במאסף זה קדמו שאלות הזמן לעניני ספרות) ולדברי עיון וספרות", בעריכת ד"ר מ. גליקסון, מפליטי המרכז המוסקבאי ועורכו הראשי של „העם" ע"ה. במאסף זה נתפרסמו כמה מאמרים חשובים בשאלות הזמן על־ידי אחדים מן הפובליציסטים הוותיקים, בלשונם וברוחם.

„ארץ" — היה שם המאסף השני, שיצא בעריכת שלמה צמח ואליעזר שטיינמן. מן הדברים שנתפרסמו במאסף זה, שירה ופרוזה, נשבה רוח צעירה, מרידה במקובלות.

„בגשתנו אל עריכת המאסף „ארץ", תרע"ט — נאמר בדבר המערכת — היה בדעתנו לרכז בו את רוב הסופרים הצעירים ולהבליט בזה את דרכיה ושאי־

פותינו של ספרותנו הצעירה. לדאבוננו הרב, מפני המאורעות הפוליטיים לא עלה בידינו לבצע את מחשבתנו המלאה.

כן לא יכולנו בבית־הדפוס העברי הנהרס והרעוע להדר את הספר בסידור, בהגהה ובדפוס כמו שהיה ברצוננו תחילה.

הקורא העברי, בהוציאו את משפטו על המאסף שלפניו, יביא ודאי בחשבון את התנאים הקשים אשר בהם היו נתונים עורכיו".

במאסף זה השתתפו, בדברי שיר ופרוזה, מקוריים ומתורגמים, מלבד שני העורכים: י. קרני, י. פיכמן, א. פיארשטיין (הוא אביגדור המאירי), ז. רוזנטל, צ. ויסלבסקי, י. ל. טויבמן, א. עפשטיין (אחדים מהם היו פנים חדשות לגמרי בספרות).

שני המאספים האלה לא הגיעו כנראה לתפוצה גדולה, בגלל ימי החירום, הדרכים המשובשות והניתוק בין מקום ההוצאה לבין הקוראים העברים המפוזרים. גם המשך לא היה למאספים אלה, שעורכיהם עזבו את אודיסה, עם חיסול המרכז העברי האחרון בה.

גם בפטרוגראד יצאו שני מאספים חשובים באותה תקופה: „עולמנו", לשאלות החיים והספרות, בעריכת ד"ר מ. גליקסון ובהוצאת „קדם" (בקובץ זה, שהפובליציסטיקה קדמה בו לספרות, הוקדש מדור מיוחד לח. נ. ביאליק, במלאת 25 שנה ליצירתו הפיוטית. בין השאר נדפס שם שירו העברי של ש. פרוג, בשם „ביאליק", שהמשורר כתבו על ערש דוי).

כן יצאו לאור בפטרוגראד שני קבצים של „העבר", מוקדשים לדברי ימי היהודים והיהדות, בעריכת שאול גינזבורג ובהוצאת „חיים" (מיסודו של חיים כהן ז"ל, איש־עסקים עשיר ומצנאט עברי, שבניו, בנדט ודוד, המשיכו את מסורת אביהם, והיו מו"לים־מצנאטים בברלין ובתל־אביב).

*

ומן הפריודיקה — שהיא פרוזדור לספרות — למפעלי־הספרות העברים של רוסיה בשנות המהפכה.

ט. הוצאת אברהם יוסף שטיבל

בפיליטון סאטירי, באחד מלוחות „אחיאסף", בסוף המאה הי"ט, סיפר דוד פרישמן על בתולה עבריה (משל לספרות העברית), שחלתה במחלת החוורון, וכל הרופאים נלאו למצוא לה תרופה, לבסוף בא רופא צעיר וגילה את מקור מחלתה של בתולה זו: „לא חסר לה בלתי־אם איש". פרישמן עצמו חיכה כל ימיו לאיש, כלומר ליחיד, ולא לצבור, למין נסיך אגדי שיבוא ויעורר את היפהפיה העברית מתרדמתה.

והנה הופיע לאחר מלחמת־העולם הראשונה הנסיך הזה, בדמות איש צעיר, כבן שלושים, בשם אברהם־יוסף שטיבל — יליד העיירה זארקו שליד צ'נסטוכוב שבפולין, נצר מבית חסידים, חניך בית המדרש, חובב ספר ומוקיר סופרים, שנתעשר הרבה בשנות המלחמה במסחר עורות ונשתקע במוסקבה, וקרא לעזרתו מאודיסה את דוד פרישמן, הסופר האהוב עליו (הוא זכר מימי נעוריו לפרישמן הרבה חסדים, ואחד מהם — תרגום „דניאל דירונדה" מאת ג'ורג' אליוט, שעשה עליו רושם עצום) שנתגלגל לאודיסה בתחילת המלחמה — כדי „לרפא את הבתולה העבריה החוורת ממחלתה". דורשי־נוטריקון בדקו ומצאו כי „איש" זה שפרישמן

חיכה לו — ראשי תיבות: א׳ברהם י׳וסף ש׳טיבל (י. ח. ברנר: מתוך הפנקס. כל כתבי בהוצאת שטיבל, תרצ״ו).

העסקנים העשירים, שבאו בסוף המלחמה להחיות את מוסד „התחיה", לפי התכניות והמשאלות הטובות שהועלו בועידות העבריות בברלין (1910) ובווינה (1913) — היו אמנם פנים חדשות במולו״ת העברית (עד המלחמה עסקו במולו״ת עברית רק אנשי־מקצוע שנתמחו לכך, אם כי אף הם ברובם משורות הסופרים: בן־אביגדור, ביאליק ורבניצקי ואחרים), אך עסקנים אלה לא היו פנים חדשות בתנועה הציונית והעברית. היו אלה ציונים בעלי־מוניטין, שפניהם נראו כמעט בכל הקונגרסים הציוניים, והם היו מראשי המדברים בהסתדרות הציונית, באגודות „חובבי שפת עבר" וב„ועידות העבריות". לעומת זה היה א. י. שטיבל פנים חדשות לגמרי, גם במולו״ת וגם בצבור.

עד שנת 1917 לא שמע איש את שמו. כל העבר הצבורי שלו היה — קצת מכתבים אל המערכת, שהיה נוהג להגיב בהם על דברים שהטרידו את חובבי הספרות העברית — כהרבה קוראים אחרים מערי־השדה, הרואים עצמם שותפים לדאגת הכלל. במכתבו ב„המעורר", שברנר הוציא בלונדון (שנה א׳, קונטרס ד׳ אפריל 1906), התלונן קורא זה בלשון־תוכחה נמרצת על „ספרותנו הלאומית שחטאה בעצמה לגבי עצמה", ועל הסופרים העברים שנטשו את המערכה ועזבו את הדגל, לאחר שנסגרו העתונים העברים ברוסיה מתוך מצוקה. „הככה יעשו גבורי מלחמה? — שאל באירוניה אותו קורא נאמן בן העיירה שבמחוז צ׳רנסטוכוב — הנה נקח נא את כל סופרי „הצופה" (העתון היומי העברי, שיצא בוורשה בשנים 1902—1904) הגבורים — אים עתה לספרותנו? ואולם מה אקרא? היש עונה?"... אותו קורא עברי בכה תמרורים על מות השבועון „הדור" של פרישמן, בכה על מות היומון העברי „הצופה", בכה על גסיסת „המעורר". מכתביו־תגובותיו אל המערכת של אותו קורא, שנעשה בינתיים לבעל מוניטין, מצטרפים עכשיו לביוגרפיה של מו״ל־מצנאט יחיד־במינו, שלא קם כמעט כמוהו בתולדות הספרות העברית, ואולי גם בספרויות אחרות.

בתחילת פעולתו של שטיבל היו שהסתייגו קצת ממנו. מפני החידוש המפתיע שבכל ההופעה. לא האמינו, שאיש יחיד יהיה מסוגל לעשות מה שצבור לא הצליח לעשות. היו שראו בכל הדבר מעשה־קפריסה ארעי של גביר־פתע שסופו להתחרט על כל העסק־לא־עסק. אך הגביר הזה לא היה עורבא פרח, אלא השקיע ראשו ורובו בעיסוק זה. את ניהול עסקיו המסחריים הפקיד בידי פקידים אנשי משק, והוא עצמו היה יושב כל הימים ומכתיב למזכיריו מכתבים דחופים וטלגרמות דחופות אל סופרים עברים שיד הדואר השיגה אותם, ולכל הצעה היה מצרף מיקדמות בסכומים חשובים, ומאיץ וחוזר ומאיץ בהם להתחיל וגם לסיים בהקדם את היצירה המוזמנת, במקור או בתרגום. לא היה כמעט סופר, שטבל פעם בחייו את קולמוסו בעברית, ששטיבל — ובהשראתו גם פרישמן — לא פנה אליו ולא הזמינו לקחת חלק בהוצאה החדשה. גם סופרים, שפרשו לפני שנים מן הספרות העברית והלכו לרעות בשדות־ספרות אחרים — באידיש, ברוסית, בגרמנית — נתבקשו לחזור לעברית. במקרים רבים הצליח אמנם לפתות כמה מן הפורשים לחזור לעברית, להוצאה התקרבו „בעלי תשובה" אחדים — יהודים שכתבו כל ימיהם רוסית, ובימי המהפכה נשמטה הקרקע מתחת רגליהם (בהם הפולקלוריסטן ש. אנ־סקי, האקדמיקן ליאוניד פסטרנק, מבקר־האמנות ל. אנטוקולסקי ואחרים), שדבריהם עמדו להתרגם עברית. זו היתה כעין „שיבת בנים לגבולם". היו גם

כאלה — בפרט מסופרי אידיש — שקיבלו מיקדמות הגונות על סמך עבודות מוזמנות ולא קיימו את התחייבויותיהם. אחד מהם היה דוד ברגלסון, מספר רב־כשרון שקיבל על עצמו להתקין ולהשלים את הרומאן שלו „ככלות הכל" שפרקים ממנו נתפרסמו ב„העולם" האודיסאי, קודם מלחמת־העולם הראשונה. בינתיים נעשה ברגלסון לזולל־עברית קיצוני, כליטוואקוב (שהיה לשעבר מורה עברי, והשתתף ב„הדור" של פרישמן) וברגלסון הודיע לשטיבל: „אני הנני פרינציפיונית נגד עברית". וברגלסון לא היה היחידי, שנהג כך. מטבעותיו של הגביר העברי היו כשרות, העברית — טריפה.

שטיבל כונן מיסדרה עברית משוכללת באגף מיוחד של אחד מבתי־הדפוס הגדולים ברח' פטרובקי 9, שהעמיד לרשות ההוצאה את מכונות־ההדפסה שלו (הסי־דור העברי היה כולו סידור־יד), והתחיל להוציא לאור תרגומים ממיטב ספרות העולם, לפי תכנית מקפת. עד חיסול ההוצאה במוסקבה, והחרמת המיסדרה על־ידי ה„ייב־סקציה", הספיקו להוציא ספרים מועטים, שתורגמו בעיקר בידי סופרים שישבו במוסקבה ובפטרוגראד: „מונה ואנה" ו„הנזירה ביאטריס" מאת מוריס מטרלינק, בתרגום א. שטיינמן, „רודין" מאת א. ס. טורגנייב, בתרגום ל. חזן, „חג'י מוראט" ו„הקוזאקים" מאת ל. נ. טולסטוי בתרגום ד. שמעונוביץ, „אנה קרנינה" (א־ב) בתרגום י. א. טרייוש, „ז'ן כריסטוף" מאת רומן רולן (א') בתרגום י. ה. ייבין, „תמונת דוריאן גריי" מאת אוסקר ויילד בתרגום י. ח. טביוב.

כמה תרגומים מספרות העולם נעשו מהכרח ממקור שני, מן התרגום הרוסי של היצירות, מפני שבמוסקבה קשה היה באותו זמן להשיג את היצירות במקורן, והמו"ל היה מאיץ. כן יצאו בספרים מיוחדים תרגומים שנדפסו קודם לכן בכרכים הראשונים של „התקופה": „ים הצפון" מאת ה. היינה ו„ספר יורם" מאת רודולף בורכארדט — שניהם בתרגומו של ד. פרישמן. רוב הספרים — שנדפסו ב־5000 עותקים נשארו במחסנים, ולא הגיעו לידי הפצה, מפני שעת חירום ושיבושי דרכים, והם נדפסו אחר כך, מאמהות או מצילומים, באכסניות החדשות של ההוצאה, בפולין ובגרמניה.

שטיבל החיה מחדש את המולו"ת העברית, שגססה כמה שנים ערב המלחמה, ומתה לגמרי בשנות המלחמה. ספרי הוצאת „שטיבל" והוצאת „אמנות" החזירו לספרותנו את הנוער, שמעכשיו ואילך מצא בעברית את מבחר ספרות העולם — מהם בתרגומי־מופת ומהם בתרגומים בינוניים, אך בעברית. כמה פעמים נכשלו במתרגמים, ועורכים־מסגננים נאלצו לערכם עריכה יסודית. אך זוהי פרשה מיוחדת ורבת־ענין בתולדות הספרות העברית.

לאחר שחוסלה התרבות העברית ברוסיה, היתה הוצאת א. י. שטיבל קיימת במשך שנים רבות באכסניות שונות ובגלגולים שונים — בפולין העצמאית, בגרמניה, באמריקה ובארץ־ישראל. היו לה כמה עליות וירידות, ולפעמים לא נשאר לה אלא השם בלבד, כי בעליה היו אחרים. ולבסוף נמחק לגמרי שמו של א. י. שטיבל על־ידי „יורשיו" בגלגול שני או שלישי, מן הספרים ששטיבל תיכנן והוציא את מהדורותיהם הראשונות.

בשנות קיומה הכניסה הוצאת שטיבל לספרות העברית נכס עצום של 800 ספר ממבחר ספרות העולם והרבה ספרי־מקור חדשים. לא ספרי־כינוס עתיקים, ולא רק ספרים מכונסים של סופרי הדור, אלא — רומאנים וספורים חדשים, שראו אור בהוצאה זו בפעם הראשונה.

ובמרכזה של הוצאת שטיבל היה — הרבעון „התקופה", שיצא, בהפסקות,

במשך 32 שנה (תרע"ח—תש"י, 1918—1950). והשתתפו בו 301 סופרים, מתרגמים וחוקרים, שפירסמו בו 1267 חבורים בשירה, בספור, במחזות ומחקרים במדעי היהדות והרוח הכלליים.

רק שלושה מ־32 הכרכים יצאו לאור במוסקבה בעריכת דוד פרישמן, אך כרכים אלה היתוו את הדרך, מבחינת התוכן והצורה וחלוקת החומר, לכל הכרכים האחרים, שנערכו לאחר מות פרישמן, בידי עורכים שונים (15 כרכים נערכו בידי פרישמן. לאחר פטירת פרישמן בתרפ"ב—1922, ערכו את „התקופה" בזמנים שונים יעקב כהן ופ. לחובר (בתקופת וורשה), י. פיכמן, ש. טשרניחובסקי, שמעון רבינוביץ ובן־ציון כץ (בתקופת ברלין); יעקב כהן (בארץ־ישראל); יצחק זילבר־שלאג ואהרן צייטלין (בתקופת ניו־יורק).

„התקופה" היתה שנים רבות הראי של ספרות הדור, ובעיקר — בשירה ובמחשבה. פובליציסטיקה היתה מועטת בכרכי „התקופה", בעיקר בחלק הרשימות שבסוף הספר, ולא בכל הכרכים. עשרות סופרים — מהם נעשו אחר כך לבעלי מוניטין — פירסמו את ביכורי פרי־עטם בכרכי „התקופה". התקופה — היא תקופה שלמה וגדולה בספרות העברית כאותם כתבי־העת הספרותיים שנכנסו לתולדות ספרותנו כאסכולות מיוחדות וכיוצרי תקופות — „המאסף", „השחר", „השלוח" ועוד.

י. הוצאת „אמנות" *

המטרה שהציבה לעצמה הוצאת „אמנות", מיסודן של משפחות זלטופולסקי־פרסיץ (השם „אמנות" אומץ על־ידי בעלי ההוצאה, לאחר שנרכש הדפוס „פיצ'אט־נויה איסקוסטבו" שליד המכון למדעי המזרח. איסקוסטבו ברוסית — אמנות): הוצאת ספרות חינוך וקריאה לנוער וספרות־עזר למחנך.

תכניתה של הוצאת „אמנות" היתה מקפת ביותר: הוצאת ספרי קריאה ולימוד וגם מכשירי בתי־ספר, לפי המשאלות שהובעו בועידת „חובבי שפת עבר", שנתועדה באפריל 1917 (השם „תרבות" שנקבע באותה ועידה, במקום „חובבי שפת עבר", העיד אף הוא על המעבר מ„חובבות" מופשטת ליציבות מעשית ומחייבת).

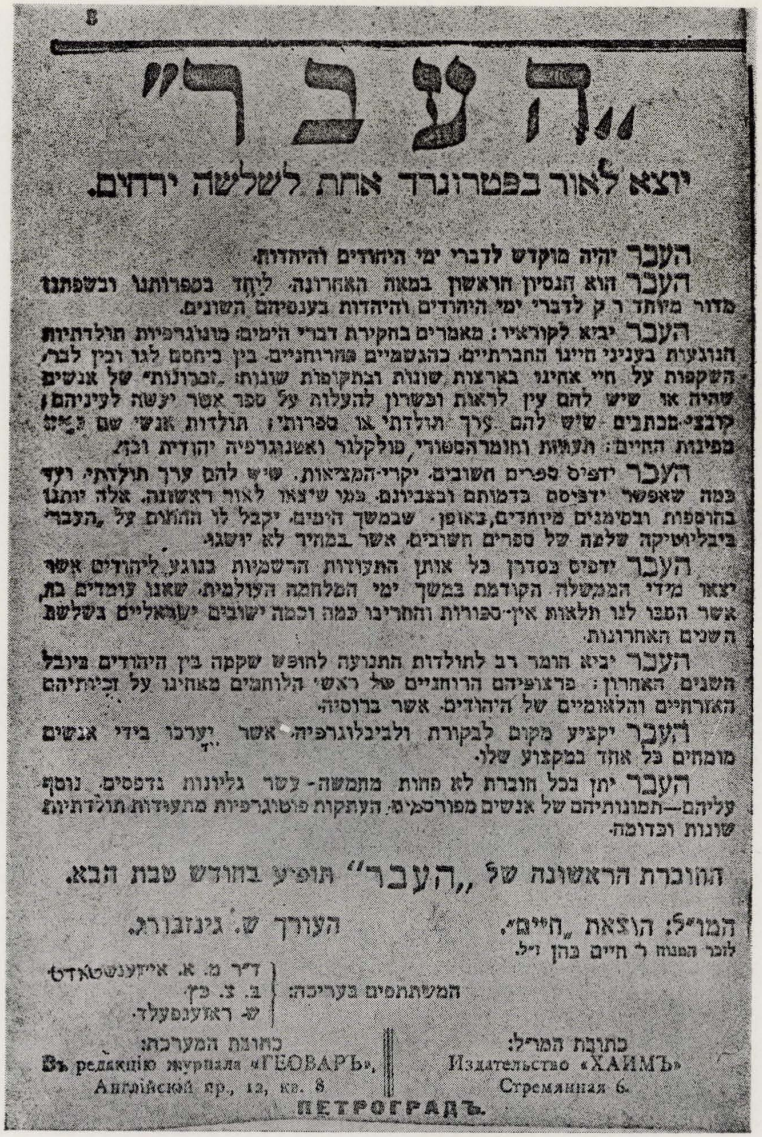
בשנות המלחמה לא יצאו ברוסיה ספרים עברים, ואזל גם מלאי הספרים שנדפסו קודם המלחמה. ספרי לימוד וקריאה לנוער נעשו ליקרי־המציאות. הוצאת „אמנות" באה למלא את החסרון הזה — בתנופה רבה, בשיטה פדגוגית מתוכננת, בהידור ובטעם רב.

אף הוצאה זו היתה שונה — ביעודה, בהיקפה, ברוחב תפיסתה, ובפרט בדקדוקיה האסתטיים שנועדו לטפח חיבה וכבוד לספר העברי — מכל ההוצאות הקודמות של ספרי־נוער עברים, שיצאו לפני מלחמת־העולם בוורשה ובאודיסה, בצורה פגומה, מעוני.

הרעיון על יסוד מיפעל ספרותי־חינוכי עלה במחשבה עוד בשנת 1915, כשמלאו להלל זלטופולסקי חמשים שנה, הכריזו בניו משה ושושנה על מתנת־יובל בסך 500.000 רובל, לצרכי תרבות עברית. האב, בעל היובל, עצמו הוסיף משלו כסכום הזה, וכך נוצרה קרן של מיליון רובל. בסכום הזה נרכש, כעבור שנתים, בית־הדפוס מן המכון למדעי המזרח במוסקבה. כן נרכשה ספריתו החשובה — מדעי היהדות — של הבארון דוד גינצבורג מפטרבורג, על־מנת להעבירה,

---

* רוב הפרטים על הוצאת „אמנות" קיבלתי מאת מרת שושנה פרסיץ, מיסדת ההוצאה.

„העבר"

יצא לאור בפטרוגרד אחת לשלשה ירחים.

העבר יהיה מוקדש לדברי ימי היהודים והיהדות.

העבר הוא הנסיון הראשון במשך האחרונה, ליחד בספרותנו ובשפתנו מדור מיוחד רק לדברי ימי היהודים והיהדות בענפיהם השונים.

העבר יביא לקוראיו: מאמרים בחקירת דברי הימים, מונוגרפיות תולדתיות הנוגעות בעניני חיינו החברתיים, כהגשמיים פחרוחניים, בין ביחסם לגו וכין לבר, השקפות על חיי אחינו בארצות שונות ובתקופות שונות, „זכרונות" של אנשים שהיה או שיש להם עין לראות ופשרון להעלות על ספר אשר יעשה לעיניהם קרובי מכתבים שיש להם ערך תולדתי או ספרותי; תולדות אנשי שם בעלי מפיעות החיים; העתות וחומר הסטורי, פולקלור ואטנוגרפיה יהודית וכו'.

העבר ידפיס ספרים חשובים, יקרי המציאות, שיש להם ערך תולדתי, ויד כמה שאפשר ידפיסם בדמותם ובצביונם, כמו שיצאו לאור ראשונה. אלה יותנו בהוספות ובסימנים מיוחדים, באופן שבמשך הימים יקבל לו ההורם של „העבר" ביבליוטיקה שלמה של ספרים חשובים, אשר במהיר לא יושגו.

העבר ידפיס בסדרן כל אותן התעודות הדשמיות בנוגע ליהודים אשר יצאו מידי הממשלה הקודמת במשך ימי המלחמה העולמית, שאנו עומדים בת, אשר הסבו לנו תלאות אין־ספורות והחריבו כמה וכמה ישובים יעבאליים בשלשה השנים האחרונות.

העבר יביא הומר רב לתולדות התנועה לחופש שקמה בין היהודים ביובל השנים האחרון: פרצופיהם הרוחניים של ראשי הלוחמים מאחינו על זכיותיהם האזרחיים והלאומיים של היהודים אשר ברוסיה.

העבר יקציע מקום לבקורת ולביבליוגרפיה, אשר יערכו בידי אנשים מומחים כל אחד במקצוע שלו.

העבר יתן בכל חוברת לא פחות מתמשה־עשר גליונות גדפסים נוסף עליהם—תמונותיהם של אנשים מפורסמים, העתקות פוטוגרפיות מתעודות תולדתיות שונות וכדומה.

החוברת הראשונה של „העבר" תופיע בחודש טבת הבא.

המו"ל: הוצאת „חיים".
לזכר המנוח ר' חיים בהן ז"ל.

העורך ש. גינזבורג.

המשתתפים בעריכה: ד"ר מ. א. אייזענשטאדט, ב. ז. כץ, ש. ראזענפעלד.

כתובת המו"ל: Издательство «ХАИМЪ» Стремянная 6.

כתובת המערכת: Въ редакцію журнала «ГЕОВАРЪ», Англійской пр., 12, кв. 8

ПЕТРОГРАДЪ.

מודעה על הקובץ הראשון של „העבר",
שהתחיל להופיע בפטרוגראד בשנות המהפכה

עם ראשיתה של „הוצאת שטיבל" במוסקבה

קיץ 1917

אברהם יוסף שטיבל (מימין), דוד פרישמן (משמאל)

דוד פרישמן — עורך „התקופה" (תר"ך—תרפ"ב 1860—1922)

(ציור של ליאוניד פסטרנק בשנת 1917, עם הווסד הוצאת שטיבל)

באפשרות הראשונה, לבית־הספרים הלאומי בירושלים (זמנית הופקדה לשמירה במוזיאון הרומיאנצובי — כיום: על שם לנין — ושם היא נמצאת עד היום. רוכשיה־בעליה טיפלו כל השנים, ובלי הצלחה, בהשגת רשיון העברתה לארץ).

מפעולותיה הראשונות של הוצאה זו: יסוד דו־שבועון לילדים ונוער „שתילים", שבא לחדש את הפריודיקה לילד העברי, שנפסקה בראשית המלחמה, לאחר שורה של עתוני־ילדים מוצלחים מאוד, שיצאו מראשית המאה העשרים, ודור שלם נתחנך עליהם („עולם קטן", „הפרחים", „השחר", „החיים" ועוד).

דו־השבועון המצויר יצא בשנים תרע"ז—תרע"ח. כל חוברת הכילה 48 עמודים. בשתי שנות הופעתו השתתפו בעתון זה מבין המשוררים והסופרים הותיקים והצעירים שהיו מרוכזים במוסקבה ובפטרוגראד, או בערי־השדה שקשרי־הדואר אתן היו תקינים. ביאליק פירסם בעתון זה את שירו הגדול „קטינא כל בר" ואת „אגדת שלמה המלך". טשרניחובסקי פירסם משירי־הילדים שלו הנחמדים ביותר. שטיינמן פירסם שם סיפור גדול בהמשכים „הבן הנודד". כן נדפסו שם תרגומים רבים מספרות העולם — אלפונס דודה, אוסקר ויילד, רודיארד קיפלינג, נתנאל האותורן, דז'ק לונדון ועוד.

במקביל להוצאת שטיבל, שהכינה תכנית להוצאת ספרי־מופת מספרות העולם לקורא העברי המבוגר, הכינה הוצאת „אמנות" תכנית עשירה ומגוונת להוצאת ספרי־מופת לילד ולנוער. לעורך ראשי של ספרי „אמנות" הוזמן — על־פי המלצת ח. נ. ביאליק — אריה סמיאטיצקי, מן הבלשנים־המסגנים העברים המעולים, שהיה קודם לכן מורה בגימנסיה העברית של ד"ר ברוידא בלודז. איש לא ידען כמעט עד אז, מחוץ לביאליק, בתפקידו כעורך, מסגנן ומעצב רמת ההוצאה, שימש סמיאטיצקי בהוצאה זו בכל תחנותיה: במוסקבה, בקיוב, באודיסה, בהומבורג ואחר־כך — בארץ־ישראל.

בין השאר תיכננה ההוצאה להוציא גם ספרי־קודש במהדורות מנופות ומדוקדקות, לאחר שהוצאת ספרים אלה נפסקה עם הניתוק ממרכזי ההוצאה של ספרי רומ"ל שבחבל פולין העצמאית. מווילנה הובא למוסקבה אחד המומחים הגדולים להוצאת ספרים אלה, יהודה אפל, וכן הובאו מפטרוגראד אותיות עבריות לסידור־יד בניקוד.

הוצאת „אמנות" הכריזה בראשית תרע"ח על דו־ירחון לאמנות ולבקורת ספרותית בשם „אמנות", לעורכו הספרותי של כתב־עת זה הוזמן המשורר שאול טשרניחובסקי, ולעורכו האמנותי — האקדמיקן־הצייר ליאוניד פסטרנק.

הוצאת „אמנות" פירסמה תכנית מפורטת לבית־הספר העממי, לפי הצעת „תרבות", בארבע חוברות שחוברו על־ידי פדגוגים חשובים: א. הלימודים העברים, מאת נח פינס; ב. תכנית לימודי הטבע והגיאוגרפיה, מאת משה צוזמר; ג. לימודי החשבון; ד. יסודות העבודה, מאת מ. א. בייגל (כיום: מ. אביגל בתל־אביב).

תוך כדי ההכנות להוצאה לפי התכנית הרחבה, חוסלה „אמנות" במוסקבה. לאחר שהוחרם על־ידי ה„קומיסאריון לעניני היהודים" בית „אמנות" ברחוב פרצ'יסטיקה (כיום: קרופוטקין) 10, הוחרם דפוס ההוצאה על כל אשר בו, וחוסלו כל מוסדות התרבות העברית — עזבה משפחת זלטופולסקי־פרסיץ, ואתה כל עובדי „תרבות" — 20 איש — את מוסקבה, בניסן תרע"ח (מארס 1918), בקרון מיוחד, שהעמיד לרשותם שגריר גרמניה במוסקבה, הרוזן מירבאך, בדרכה לאוקראינה (שהיתה בה ממשלה אוקראינית לאומית, בחסות הכובשים הגרמנים).

באוקראינה חידשה הוצאת „אמנות" את פעולותיה, תחילה בקיוב ואחר כך

באודיסה. עשרות ספרי לימוד וקריאה לנוער הוזמנו אצל סופרים ומורים. בין הספרים, שהוצאה זו הספיקה להוציא באודיסה: מלבד כמה ספרים מתורגמים לנוער גם „כתבים לתולדות חיבת ציון" מאת א. דרויאנוב, „תולדות חיבת ציון" מאת ש. ל. ציטרון, „מילות הדיבור" מאת ד"ר י. קלוזנר.

בימי מלחמת האזרחים, והשתלטות הבולשביקים על דרום רוסיה, עברה הוצאת „אמנות" לגרמניה, (בשנת 1920). משכנה היה בהומבורג. בשנת 1928 עברה ההוצאה לארץ־ישראל, והשתכנה בתל־אביב. מכל רכושה הצליחה ההוצאה להוציא מרוסיה ומאוקראינה רק את כתבי־היד.

ב־50 שנות קיומה הוציאה אמנות למעלה מ־1400 ספרים וחוברות, מקוריים ומתורגמים, רובם לילדים ולנוער, וכן ספרי לימוד, כולם מנוקדים ניקוד מלא, ובחלקם גם מצויירים. צורתם החיצונית המהודרת של ספרי „אמנות" היה בה חידוש מהפכני בספרות הנוער העברית.

בידי ההוצאה נמצאים עוד למעלה ממאתיים תרגומים מספרות העולם, שנתרגמו בידי סופרים מובהקים ולא ראו עדיין אור.

הוצאת „אמנות" היא ההוצאה העברית הקשישה ביותר, שהגיעה בתשכ"ח ליובל מלא של חמישים שנה, והנמצאת כל השנים בידי בעליה הראשונים.

יא. המרכז האודיסאי בשנות המהפכה

באותן השנים הראשונות למהפכה, שבהן נתהווה במוסקבה מרכז תרבותי־ספרותי עברי חדש, היו כבר המרכז הוורשאי ומרכז־המישנה שבווילנה מחוץ לתחומי רוסיה. יתר הערים הגדולות ברוסיה המפוררת והמפוצלת — בהן: אודיסה, קיוב, חארקוב, ועוד — נהפכו ל„ערי שדה". גם אודיסה, שהיתה שנים רבות לפני מלחמת־העולם הראשונה המטרופולין העיקרית של הספרות העברית החיה, בגלל מאורות־הספרות שנתרכזו בה, הועמדה בצל המרכז המוסקבאי. אודיסה ניזונה באותן השנים בעיקר מן האגירה הספרותית שאגרה לפני המלחמה, ושהוקפאה במגירות הסופרים והעורכים ובתי־הדפוס, בגלל הגזירות על האות העברית והצנזורה הצבאית. שני המאספים החשובים „כנסת" ו„רשומות", שיצאו לאור באותן השנים באודיסה — אין בהם זכר לתמורות שחלו בינתיים, מאז נמסרו לדפוס, בחיי ישראל, בחיי רוסיה ובחיי אירופה וחלקי־עולם אחרים. ב„כנסת" נתפרסמו דברי־ספרות מעולים מאת 15 סופרים, והבולטים בהם — דברי שירה ופרוזה משל ביאליק (לאחר תקופה ממושכת של „שתיקה", שעליה נכתבה כמעט ספרות שלמה), ודברי מקור ותרגום של ד. פרישמן (בהם: תרגום־המופת של „קרבן זמרה" לרבינדרנת טאגורי, חתן פרס־נובל 1913, שהיה מאודע ספרותי גדול בשעתו), אך לא היה שום זכר למאורעות הזמן.

הקדמתו של ביאליק למאסף „כנסת", שהוא היה עורכו, מסבירה את הסיבה לחוסר ה„אקטואליות" של המאסף. ואם כי הדברים נאמרו על תקופת המשטר שקדמה למהפכה, לא פג טעמם גם בימי המשטר שבא אחריו, ששנת 1968 היא שנת החמשים לקיומו. הרי אותו „מטה זדון" ואותה „גזירת אדרינוס" של ימי הצאר ניקולאי נמשכים גם כיום, בחסות הדגל האדום:

„לפני שנה ומחצה (1915), כשהקובץ („כנסת") אך עלה במחשבה, עוד רדה אותנו באף מטה הזדון. סערת אימה יצאה לעקור ערי ישראל משורש ולזרות תושביהן כמוץ־הרים אל ארבע הרוחות. אז התלקטה באודיסה — המקום היחידי שהמולו"ת העברית עדיין היתה מהבהבת שם

קצת — חבורה קטנה, שארית־פליטה, של סופרים עברים, שבגלל הגזירה האכזרית, גזירת־אדרינוס על הלשון העברית והיהודית, אבד להם כל מקלט ספרותי. בו בזמן הגיעתני, כדבר בעתו, גם הצעה מאת ר' הלל זלטופולסקי במוסקבה, להוציא בעריכתי ועל חשבונו קובץ ספרותי, שהכנ־ סתו — הקרן עם הרווח — תהא משמשת יסוד והתחלה קטנה לקרן תמיכה של סופרים בימי הרעה, למרות ה„תנאים המיוחדים" של אותו הזמן, תנאים מרים ומאררים, אשר לא ישכחם איש כל ימי חייו — קבלתי עלי את עריכת הקובץ, ואחרי רוב עמל עלתה בידי לאסוף לו מעט חומר ספרותי. ב„גדולות", כמובן, לא הלכתי „פרוגרמות" לא קבעתי. לנגד עיני היתה מטרה אחת: להמציא לפליטת סופרינו בית כנסת לפי שעה, מקום שישמיעו שם קול איזה שהוא, ובלבד שיפיגו את פחד השתיקה.

המטרה הזאת, ביחד עם ה„תנאים המיוחדים" — כגון מעוט הסופרים ופיזורם, קושי המשלוח של כתבי־יד עבריים על ידי הפוסטא, חומרי הצנזורה הצבאית, תנאי הדפסה הקשים, ועוד כיוצא בזה — צמצמו כמובן רצונו של העורך. כן, למשל, נזהרתי מהביא אל הקובץ דברים מעניני השעה ושאלות הזמן. אמור אמרתי, כי בעיניי אותה השעה — שלא היתה כמוה לישראל מימי אדריאנוס, שחיק עצמות, ומסעי הצלב — יפה השתיקה הגמורה מן הגמגום. עם זה דמיתי לפטור בכל את הקובץ מחבלי הצנזורה הקשים ולהחיש יציאתו.

אבל דמיתי — וטעיתי. גם אחרי שנחתם סידורו של הקובץ, נשאר כל החומר הספרותי מונח „בלי תנועה" כשנה שלמה. הצנזורה המקומית נהגה בספר עברי, ואפילו הכשר ביותר, מנהג מיוחד: היא לא הכשירה ולא פסלה, אלא עכבה, ומי יודע, עד מתי היתה מעכבת עוד, לולא — לולא באה בינתיים ה„מהפכה" והפכה על פיה את כל הקערה.

וכך יוצא עתה הקובץ בלי שום „הכשר". הזהירות היתה, איפוא, לבטלה. אבל בדיעבד, אין להצטער. רוב הדברים על „עניני השעה" של „אתמול" ממילא היו נפסלים בלינה. מה שאין כן בדברי ספרות נקיה, שזמנם — כל שעה".

והעורך מסיים בחגיגיות: „היתה הרווחה! בסימן טוב ובמזל טוב!"

גם 119 הספרים והחוברות לילדים (לגבי חישוב ביבליוגרפי דין חוברת קטנה כדין ספר גדול), שיצאו באודיסה באותן השנים, רובן בהוצאת „מוריה" (הוצאת ביאליק—רבניצקי), ויתרם בהוצאות אחרות: „האחים בלטניצקי", „כנרת", „תורגמן" וגם „אמנות" בזמן שהייתה הקצרה באודיסה) — היו ברובם מאלה שהוכנו, מהם באמהות־דפוס, קודם המלחמה: כתבים מכונסים של סופרים — כתבי ביאליק, טשרניחובסקי, שניאור, פיכמן, שופמן — ספרי לימוד ועזר.

עם חיסול המרכז במוסקבה, והאשליה שאוקראינה תשאר מדינה עצמאית שאין בה הגזירה על העברית, חזרה אודיסה לתקופה קצרה לכבודה הראשון. ב„השלוח" המחודש בעריכת י. קלוזנר, במאסף „משואות" בעריכת מ. גליקסון, וכן בשבועון „ברקאי" בעריכת א. ליטאי וי. ספיבק (מטעמים מסויימים היתה רשומה כעורכת העתון לאה וידרוביץ, עסקנית צבורית), אנו מוצאים כבר מאמרים ותגובות על עניני הזמן.

לאחר השתלטות הבולשביקים על כל אוקראינה, חוסל גם המרכז העברי האחרון ברוסיה, שהתרכז באודיסה.

כן יצאו באודיסה: א) „הגינה" (דו־ירחון לגן־הילדים העברי להלכה ולמעשה). העורכים: י. אלטרמן וי. הלפרין, בהשתתפות י. פיכמן (1917—1918); ב) „מכבי", כתב־עת מצויר לעניני החינוך הגופני, רבעון. המו"ל מרכז אגודת „המכבי" ברוסיה, העורך: יעקב ווסרמן (1918).

בעוד שאודיסה חזרה בימי אוקראינה החפשית להיות מרכז לספרות עברית, נעשתה קיוב, בירת אוקראינה, מרכז תוסס לתרבות ולחינוך עברי. בה נתרכזו מוסדות „תרבות", שעזבו את מוסקבה, ובה נעשו נסיונות להוציא כתבי־עת עברים מוקדשים לבעיות חינוך ומחשבה. השתלטות המשטר הבולשביסטי על כל אוקראינה הביאה קץ גם למרכז העברי הזה. עסקני התרבות ורוב הסופרים העברים נאלצו, מאפס מעשה, לעזוב גם את מרכזי אוקראינה כשם שעזבו קודם את המרכז המוסקבאי. רובם עלו לארץ־ישראל או לארצות חפשיות אחרות.

ואלה כתבי־העת העברים שיצאו לאור בקיוב בשנים 1917—1920, מהם זכו לחוברת אחת או שתים בלבד:

א) המורה, ירחון פדגוגי בעריכת נח פינס (1917); ב) העברי, בעריכת משה רוזנבלאט (1917); ג) תרבות, ידיעות הועד המרכזי של „תרבות", המחלקה האוקראינית, בעריכת דוד לוין (1918); ד) דרור, פעמיים בחודש, הוצאת הפדרציה של אגודות ציוניות דימוקרטיות „דרור". העורך: ישעיה פיסרבסקי (1918); ה) אחדות, הוצאת הועד המרכזי של ההסתדרות „אחדות". העורך: הרב ש. י. זוין (1918—1919); ו) השחר, שבועון, העורכים: חיים גרינברג ושמואל טשרנוביץ (1919); ז) קדימה, מאסף מוקדש לפילוסופיה ולמדע הריליגיה. העורך: יהושע פישל שניאורסון, בהשתתפות דוד קויגן וחיים גרינברג (1920).

מן הספרים המעטים שיצאו בקיוב באותה תקופה: א) תולדות ישראל (כריסטומתיה היסטורית) מאת בן־ציון דינבורג (חלק א'); ב) מילון רוסי־עברי שלם, מאת אברהם כהנא.

בהוצאת „תרבות" יצא גם בחארקוב קובץ מאמרים בעניני החיים והספרות בשם „בין הזמנים" (1918).

יב. מפעלי ספרות ועתונות שלא יצאו לפועל

בסקירה על מפעלי הספרות והעתונות העברית ברוסיה בשנות המהפכה, ובעיקר במרכז החדש, במוסקבה, מפעלים שהתחילו בתנופה חלוצית ומילונרית גדולה, ונפסקו בעקב הגזירות על הציונות ועל העברית — מהם שהיה להם המשך מחוץ לגבולות רוסיה הסובייטית ומהם שלא זכו להמשך כלל — ראוי להזכיר גם כמה מפעלים חשובים שהוכרז עליהם ונעשו כל ההכנות להגשמתם, לאחר שהובטחו להם קרנות, ונבלו בטרם צצו, תוך כדי הכנתם.

אחד המפעלים האלה: ספריית „אחינוער" לבני הנעורים, שאגודת „בני ציון" במוסקבה החליטה לייסד על־שם ח. נ. ביאליק, במלאת 25 שנה לעבודתו הספרותית. במשך חצי שנה נאספו למטרה זו 30.000 רובל (לפי שער המטבע של אז: 10 רובלים ללירה שטרלינג, בקירוב), סכום לא־מבוטל, בתורת התחלה. תכנית הספריה נערכה בהשתתפותו של ביאליק, ולמפקחים על הספריה נתמנו י. ח. טביוב וד. שמעונוביץ.

מטרת הספריה היתה: לספק חומר קריאה לבני הנעורים מכל הגילים (למן בני חמש־שש ועד בני חמש־עשרה —שש־עשרה), וכן לפעוטות: ספרי ציורים עם

חרוזים ילדותיים, משחקים, מחזות, אגדות וספורים (נושאים עבריים וכלליים), שירים עם תוי־זמרה, ספורים מצוירים מתולדות הטבע וכדומה.

לנערים ובני הגילים האחרים: ספרי־מופת מקוריים ומשל עמים אחרים, מכל התקופות.

במערכת „אחינוער" נאספו כמאה וחמשים כתבי־יד, רובם ספרים מתורגמים מלשונות שונות, ספרי־מופת וספרים מקובלים, שהוזמנו אצל מתרגמים שונים, לפי תכנית ערוכה (אף כאן נתקלו בקשיים להשיג כמה ספרים במקורם בלשונות השונות, והיה הכרח כנראה להשתמש ב„תרגום שני"). בין הספרים שתורגמו ל„אחינוער": „טרטרן מטרסקון" ו„הברנש הקטן („קטינא") לא. דודה, בתרגום מ. בן־אליעזר; „שודד הים" מאת קופר ו„המכשפות שאינן מצויות" מאת ר. קיפלינג, בתרגום יעקב לרנר; „80.000 פרסאות מתחת למים" מאת ז'ול ורן, בתרגום נ. שוואַרץ; „מכתבים מן הטחנה" מאת א. דודה בתרגום י. ל. ברוך; „עמלי הים" לוו. הוגו; „המלחים אמיצי הלב" מאת ר. קיפלינג ו„שלושת הפליטים" מאת דוגלאס וויגין, בתרגום ליפמן לוין; „מסעות גוליבר" מאת סוויפט בתרגום י. ל. ברוך; „בישימון ובערבה" מאת ה. סנקביץ בתרגום נ. גרינבלט; „בשפל המדרגה" מאת וו. קורולנקו, בתרגום ד. לוין; „רובינזון קרוזו", בתרגום א. סמיאטיצקי; „קול מיער" מאת ד. לונדון, בתרגום מ. בן־אליעזר; „גורי החיות" מאת רוברטס, בתרגום י. לרנר; „וַרדה", מחיי המצרים הקדמונים, מאת ג. אברס, בתרגום י. רבּרבי, ועוד.

מבין ספרי המקור, שעמדו לצאת לאור בספריה זו: אשמת שומרון מאת אברהם מאפו, והפואימות של י"ל ומיכ"ל, בעיבודו לנוער של י. ח. טביוב; „מסע בתימן" מאת יעקב ספיר, בעיבודו של אהרן פיהרר; „מסע לארץ־ישראל" (על־פי „עולם מתהווה") מאת ד"ר י. קלוזנר, בעיבודו לנוער של א. רבינוביץ־ליטאי; „צפורת הגן", שירי ילדים מאת שאול טשרניחובסקי; קובץ ספורים ואגדות מקוריות על האותיות העבריות מאת אהרן קלאטשקה (מאת סופר צעיר זה — רופא לפי אומנותו — נדפסו כמה ספורים ב„העם", ב„השלוח", ב„שתילים" וב„התקופה").

עם חיסול המרכז הספרותי העברי במוסקבה, נתבטלה גם ספרית „אחינוער". כמה כתבי־יד של ספרים מתורגמים נמסרו להוצאות „אמנות" ו„מוריה—דביר", ויצאו לאור על ידן, וכמה כתבי־יד גנוזים ולא ראו אור עד היום, ובינתיים תורגמו ויצאו לאור על־ידי אחרים.

בפרק על הוצאת „אמנות" כבר הזכרתי את דו־הירחון „אמנות", שהוצאה זו תיכננה להוציא בעריכת המשורר ד"ר שאול טשרניחובסקי (ספרות) והצייר האקדמיקן ליאוניד פסטרנק (אמנות), שהתקרב בשנים ההן לאנשי־הרוח העברים. והיה מוכן לתת את חלקו למפעלי המרכז העברי. אף כתב־עת זה נשאר בתכנית בלבד, ולא יצא לפועל גם לאחר שהוצאת „אמנות" הועברה אל מחוץ לגבולות רוסיה.

התקרבותו של פסטרנק לחוגים העברים הניבה שורת פורטרטים של סופרי ישראל (ביאליק, פרישמן, טשרניחובסקי ועוד) ואישים יהודים אחרים (הרב יעקב מזא"ה רבה של מוסקבה, ועוד). כן צייר — כפי שסח לי פסטרנק עצמו — אילוסטרציות לאידיליה של שאול טשרניחובסקי — „לביבות מבושלות", שנועדו לצאת לאור בהוצאת שטיבל (אילוסטרציות אלו נעלמו, ואין יודע היכן הן. גם שתי בנותיו, הגרות בלונדון, והשומרות על כל הקשור בזכר אביהן, — שנשאלו על־ידי

כותב השורות — אינן יודעות). וכן צייר שנים רבות סקיצות של אילוסטרציות ל„שיר השירים" (כדי לספוג לתוכו את ריחו ונופו של שיר־השירים, ביקר בארץ־ישראל — בזמן מגורו בברלין — בשנת 1924), ולא הגיע להשלמתן.

מפעלי־ספרות אלה לא היו היחידים, שתוכננו ברוסיה בימי השגשוג הארעי של שנות־המהפכה הראשונות, שחיסול התרבות העברית הביא עליהם כליה בעודם על סף ההגשמה.

יג. ספיחי־ספרות ועתונות עברית לאחר חיסול המרכז החדש

להשלמת הסקירה על הספרות והעתונות העברית ברוסיה, עד חיסולן על־ידי המשטר הסובייטי — ראוי להזכיר את הנסיונות — ה„ספיחים" בעברית, שנעשו על־ידי יחידים או קבוצות עקשנים, שלא השלימו עם החיסול.

נסיונות לשמור על הגחלת העברית נעשו על־ידי שני גורמים: א) הגורם היהודי־הדתי, שדאגתו היחידה היתה לספק ליהודים שומרי־מצוה (בשנות ה־20 וה־30 הגיע עוד מספרם בברית־המועצות למיליונים. המספר הלך ופחת במשך הזמן, עקב המיתה הטבעית של דור קודם, הטמיעה של הדור הצעיר וההשמדה הנאצית בחלקי רוסיה הכבושים במלחמת־העולם השניה); ב) הגורם היהודי המזדהה עם המשטר. בתוך האוירה החדשה צמח דור צעיר, שספג לתוכו את רוח המהפכה, אך נשאר נאמן לעברית. דור זה הצמית מתוכו משוררים וסופרים צעירים, שכתבו חבוריהם ברוח הזמן והמקום — בעברית, אך משביקשו להפיץ מעינותיהם חוצה, מצאו את בתי־הדפוס שיש בהם אותיות עבריות, בערי המרכז, נעולים בפניהם, בכל מיני אמתלאות־שוא.

שני הגורמים נאלצו לחפש להם דרכי עקיפין, כדי לפרסם את דבריהם, אם בבתי־דפוס במקומות „נידחים", שמעולם לא היו בהם בתי־דפוס עברים ממשיים, ואם בבתי־דפוס מחוץ לגבולות רוסיה (אף לכך היו תקדימים מימי המשטר הצארי במאה ה־19 ובראשית המאה ה־20. כתבי־עת עברים, שנערכו והוצאו על־ידי יהודי רוסיה, ואף נועדו למענם, נדפסו באוסטריה, בגרמניה וגם באנגליה). על לבטיהם והרפתקאותיהם של נאמני העברית באותן השנים, מלמדת הרשימה הביבליוגרפית של הפרסומים העברים ברוסיה לאחר המהפכה[1-2] — מה הותר לדפוס והיכן נדפסו. זוהי תעודת קלון למשטר.

ספרי־הדת שנדפסו היו מן הסוג הסטאנדארטי ביותר: סידורים, מחזורים, תחינות, תהלים, הגדה של פסח וכד', שרובם נדפסו מאמהות־דפוס ישנות, שלא היו כרוכות בשום סידור חדש אלא בהדפסה חוזרת בלבד. ומקומות הדפוס: בוברויסק, פולטאבה, ברדיטשוב, ז'יטומיר, ערי־שדה, שהיו עד המהפכה כמעט מחוץ למפת הדפוס העברי (בברדיטשוב ובז'יטומיר היו אמנם במאות ה־18 וה־19 בתי־דפוס ראשונים לספרי קודש, אך עם הווצר מרכזי־דפוס עברים אחרים, נתחסלו האכסניות הראשונות). הנסיונות הנואשים להדפיס עברית, לאחר חיסול מרכזי־הדפוס החדשים, ובפרט זה שבעיר־הבירה, מקום התבשלותם של הגזירות והאיסורים, היפנו את

---

1) פרסומים עברים בברית המועצות (1917—1960), רשימות ביבליוגרפיות לוקטו וסודרו בידי י. י. כהן, בעזרת מ. פייקאז', בצירוף מבואות מאת י. סלוצקי וח. שמרוק. סדרת „גלויות", החברה ההיסטורית הישראלית, ירושלים, תשכ"א.

2) יהדות ברוסיה הסובייטית מאת א. א. גרשוני. מוסד הרב קוק, ירושלים, תשכ"א. עמ' קכ"ט—קל"א.

המו"לים והמוסי"ם העקשנים לערי־שדה „נדחות". גרם לכך כנראה גם היחס הנוקשה־פחות של השלטונות המקומיים באותן הערים, שלא הספיקו עדיין ללמוד את הגזירות, הגלויות והמוסוות, ולדעת, שעברית, אפילו אם כותבים בה שירי הלל לאוקטובר ולחייל האדום, היא שם נרדף לקונטר־ריבולוציה ופסולה מלכתחילה. על גזירת העברית הקפידו ביותר בערים הראשיות, בעטיים של מרשיעי־ברית יהודים, צאצאי המומרים־להכעיס והמלשינים המקצועיים מדור דור.

לספרי־הדת שייכים גם שני ה„מאספים התורניים" (למעשה: חוברות צנומות), המוקדשים „לדברי תורה ופלפולים בהלכה למעשה", בשם „יגדיל תורה". חוברת א' בעריכת (הרב) יחזקאל אברמסקי, אבד"ק סלוצק, הוברת ב' בעריכת (הרב) שלמה יוסף זעווין מנובוזיבקוב (הוא הרב ש. י. זווין, העורך הראשי של האנציקלופדיה התלמודית). שתי החוברות נדפסו בבוברויסק. וכפי ששמעתי מפי העורכים עצמם של שתי החוברות — שהם תושבי ירושלים זה עשרות שנים — שימשו חוברות אלו „הוכחה" לשלטון הסובייטי בימי הנע"פ (המיפנה החדש), בשנות ה־20, כשברית־המועצות היתה זקוקה לאהדה בארצות המערב, שדת ישראל והלשון העברית אינן נרדפות ח"ו בארץ זו. לאות ולעדות הוצגו חוברות אלו בתערוכה של ברית־המועצות בלונדון, בין מוצגי־ייצור מופגנים אחרים.

תרפ"ח (1928) היתה השנה האחרונה להופעת דברי־דפוס דתיים ברוסיה הסובייטית, אפילו לשם אחיזת־עינים מופגנת כלפי חוץ. אותה שנה הוטל איסור רשמי על כל דברי־דפוס שיש להם קשר כל־שהוא לעניני דת. בשנת 1930 אישרה מועצת הקומיסאריים את פקודת הקומיסריון לעניני מסחר־חוץ בדבר איסור הכנסת ספר התנ"ך בכל הלשונות לרוסיה הסובייטית. גזירה מיוחדת היתה על הדפסת לוח־שנה עברי בתחומי ברית־המועצות. עד אז היו המוסי"ם החרוצים בפולטאבה, בובריויסק, ברדיטשוב ועוד מספקים את לוח־השנה (שחובר על ידי מישהו על־פי הספר „עתים לבינה" מאת יוסף גינצבורג, וורשה תרמ"ו, שיש בו תאריכי הלוח העברי עד סוף האלף הששי), כי הרי לוח זה הוא מיצרך הכרחי ליהודי מסורתי לקביעת חגים ומועדים יהודיים וימי זכרון לנפטרים. באותה שנה ירד גם ה„לוח" העברי למחתרת, והיה הכרח לספקו לצרכניו בכתיבת־יד או בחותמת־גומי. כלי־הקודש — רבנים, חזנים, שמשים וכדומה — שעסקו באספקה זו, כדי לזכות את הרבים במצוה, הואשמו לפעמים, אם „נתפסו בקלקלתם", במעשי ספסרות, והיו צפויים לעונש חמור. עם ה„הפשרה" ברוסיה הסובייטית בשנות הששים, התחיל מטפל בהוצאת ה„לוח" השנתי — ודאי ברשיון מיוחד — רבה הראשי של מוסקבה, המשמש בין שאר תפקידיו הפנימיים כשומר הגחלת האחרונה של היהדות בארץ זו גם כעין חלון־ראוה למשטר החופש והצדק החברתי.

ואלה הם ספיחי הספרות העברית החילונית ברוסיה שלאחר המהפכה:

בשנת 1923 נדפס בחארקוב, במאה טפסים בלבד, קובץ בן 199 עמודים, בשם „צלצלי שמע", שבו פירסמו את פרי־עטם הראשון סופרים מתחילים אחדים, שצמחו ברוסיה שלאחר המהפכה. מבחינת תכנו היה הקובץ כשר מכל הבחינות: שירי הלל למהפכת אוקטובר. אך גם זכות זו לא עמדה להם למחברים לפרסם פרי עטם בלשון העברית.

בשנת 1926 יצא קובץ ספרותי בשם „בראשית", שגם משתתפיו היו סופרים עברים צעירים שצמחו לאחר המהפכה. מקום ישיבתם של אלה — מוסקבה ולנינגראד. מבין הסופרים האלו עלו אחדים לארץ: א. קריבורוצ'קה (קריב), י. נדרמן, ד. גור (דן פינס), ג. חנוביץ', י. בת־מרים, י. סערוני. בין המשתתפים

בקובץ זה היה הסופר היהודי הסובייטי המהולל יצחק בבל (מת בבית הכלא, בזמן ה„טיהורים" של 1938). אך הקובץ הזה, שמבחינה אידיאולוגית לא נמצא בו כל פסול, והשלטונות התירו את הופעתו, לא נדפס ברוסיה, אלא בברלין (אם כי על השער רשום „מוסקבה־לנינגראד"), בערים אלו לא נמצא דפוס שיסכים להדפיס קובץ ספרותי עברי. אחר כך עיכבו את המהדורה בבית־המכס הרוסי, ובעמל רב הצליחו לשחרר מאה עותקים *).

כדוגמה אופינית ראוי להביא את התשובה לבקשתו של משורר עברי מתחיל, שמואל־מילי נובק שמו, בשנת 1923, אל „ההנהלה הפלכית לעניני דפוס", להרשות לו את הדפסת קובץ־שיריו „געש". לבקשה צורפו שלושה משיריו שתכנם מהפכני־בולשביסטי כשר למהדרין. הבקשה הועברה להכרעה ל„הנהלה המרכזית לעניני דפוס" בקיוב. העורך הפוליטי של הנהלה זו, קויגן (כהן), שידע כנראה עברית, רשם ביום 28.3.23 על הבקשה כדברים האלה: „הקובץ, המכיל שלוש פואימות, הוא נסיון לתת ביטוי בלשון העברית למשבי־הרוח של השירה הקומוניסטית המודרנית שלנו. השפעות בלוק ומאיאקובסקי אינן מוטלות בספק. החרוז — רב צלילות. במקומות מסוימים — חריף. „המשא על אוקטובר" — הימנון ל„אוקטובר", רווי שאט־נפש קיצוני לעולם־האתמול והמוסר שלו. השיר „צעיף אד" מטפל באחד מנגעי המציאות שלנו — בזנות ובחורבן שרעה זו ממיטה על נפשותינו. הקטע „איגרת" משקף את הצד ההפוך של המהפכה — אימי הקונטר־ריבולוציה. למי מיועדים השירים האלה? ברור, כי בנסיבות אחרות, בפלשתינה, עשוי הקובץ לשמש חומר־תעמולה בידי ק.פ.פ. (המפלגה הקומוניסטית הפלשתינאית), היות וחלק ניכר מפועלי פלשתינא מדבר עברית. אבל בנסיבות המציאות שלנו ישמש הקובץ הזה חומר לקינוח־סעודה פילולוגי־ספרותי בשביל החלק הקרליקאלי־בורגני שבציבור היהודי. ברור, כי הוצאת הקובץ הזה לאור אינה רצויה" **).

זוהי רק אחת הדוגמות להתחמקויותיו של המשטר הסובייטי מלהרשות הדפסה בלשון עברית. העקשנים לא השלימו עם הגזירה, שראו בה בעיקר „חוליגאניזם אידישיסטי" מירושת ה„בונד", ונאבקו — וללא הועיל — במסירות־נפש על ביטול הגזירה, אף עקפו עליה דרך דפוסי הפרובינציה ודרך דפוסי חוץ־לארץ. כששים סופרים עברים, זקנים וצעירים, משארית הפליטה העברית בברית המועצות, שלחו לפרסום את חבוריהם העברים אל מחוץ לגבולות ברית־המועצות (רשימה מפורטת של חיבורים אלה נתפרסמה בספר „פרסומים יהודיים בברית־המועצות (1917—1960)" הוצאת החברה ההיסטורית הישראלית, ירושלים תשכ"א).

יד. מספרים על העתונות העברית ברוסיה במשך 80 שנה

80 שנה (תר"א—תרע"ט; 1841—1919) היתה רוסיה על גלילותיה השונים שמלפני מלחמת־העולם הראשונה המרכז העיקרי — וזמן רב היחידי — של העתונות העברית. בתקופה זו ***) יצאו לאור 144 כתבי־עת עברים מכל הסוגים: 8 עתונים

---

*) בן־ציון גולדברג: הבעיה היהודית בברית המועצות, הוצאת „עם עובד", תל־אביב, 1966, עמ' 236.

**) „גחלים לוחשות", ילקוט מספרות עברית ומספרות אידיש בברית המועצות, לוקט וסודר בידי יהושע גלבוע. הוצאת ספרים מ. ניומן בע"מ, תל־אביב, תשי"ד.

***) א. ז. בן־יישר: 120 שנה לעתונות העברית ברוסיה (1841—1961) — ספר השנה של העתונאים בתל־אביב, תשכ"ב. עמ' 157—178.

יומיים, 23 שבועונים, 4 דו־שבועונים, 19 ירחונים, 1 דו־ירחון, 5 רבעונים, 14 שנתונים, 18 פרסומי לפרקים, 48 מאספים וקבצים 4 ספרי יובל וזכרון.

לפי מקומות הופעתם יצאו כתבי־העת כדלהלן: בוורשה — 54, בפטרבורג — 27, באודיסה — 23, בווילנה — 14, במוסקבה (בשנים הראשונות למהפכה) — 10, בקיוב (בשנה הראשונה למהפכה ובתקופת אוקראינה החפשית) — 6, בברדיטשוב — 6, בפולטאבה — 2, בפיטרקוב (פולין) — 2, באונגני (בסרביה) — 1, בבאקו (קווקז) — 1, בבנדין (פולין) — 1, בז׳יטומיר — 1, בחארקוב — 1, בטומסק (סיביר) — 1, בלוגאנסק (אוקראינה) — 1, בסלונים (ליטא) — 1, בסלוצק (רוסיה הלבנה) — 1, בריגה — 1. ובס״ה 144.

המספרים על כתבי־העת העברים ברוסיה אינם כוללים את אלה שנדפסו בערים לא־רוסיות, אם כי המערכת שלהם היתה ברוסיה. לעומת זה נמנו פעמיים כתבי־עת שנדפסו בתקופות שונות בשתי ערים שונות.

לספיחי ה„פריודיקה״ העברית ברוסיה למן שנת תר״ף (1920) יש אולי לצרף גם את „לוחות השנה״ למנין ישראל, עם זמני הדלקת הנרות בערב שבת, ולפעמים גם בתוספת „אלף בית״, „קדיש״ ו„יזכור״. לוחות אלה נדפסו כמעט שנה־שנה באחת מערי־השדה הנזכרות לעיל, לפעמים בדפוס ממשי, לפעמים בהכפלה או בצילום מתוך כתיבת יד, ובשעת ההכרח גם מחותמת־גומי.

לחן־הכיס העלוב הוא לפי שעה השריד העברי־היצירתי היחידי, שנשאר לה ליהדות רוסיה מכל היצירה התרבותית הגדולה, שיצרה במשך כמה דורות.

טו. בשולי הסקירה

סקירתי על ספרות ועתונות עברית ברוסיה, בתקופת המהפכה ואחריה, מבוססת בעיקרה על רשימות יומן, מכתבים וזכרונות אישיים משנות־המהפכה הראשונות, השנים שבהן גרתי ברוסיה, ובעיקר במוסקבה, עד סוף 1920, שנת חיסולה הגמור של התרבות העברית בארץ הסובייטים.

עם החיסול הרשמי ירדה העברית בכל גילוייה — הדתית־מסורתית־חב״דית, והמהפכנית־אוקטבראית־סתגלנית — למחתרת. מי שרצה ללמוד, לקרוא, ליצור ולפרסם יצירה עברית, נזדקק למעשי עקיפין והערמה, ל„קידוש השם״, הכרוכה גם בהסתכנות גופנית, כבתקופות הקלאסיות של האנוסים והשמד הכפוי.

מיום שהעברית נעשתה ללשון מדינה, היא מדינת ישראל, שהוכרה חגיגית גם על־ידי ברית־המועצות, נכנסה למפת הלשונות החיות, שראוי ללמדה מטעמים מדיניים ומטעמי תקשורת. האימפריה הסובייטית הגדולה אין כמוה מסוגלת להסתגל למציאות. בהדרגה הכירו שלטונות הסובייטים בלשונה הלאומית של מדינת ישראל — „עברית״ (בתי״ך דגושה) — שדיפלומטים ואנשי שרות וביון, המטפלים בעניני המזרח התיכון חייבים לדעתה. לשם כך הוציאו (1963) גם „מילון עברי־רוסי״ (חובר על־ידי פ. שפירא, והושלם, לאחר מותו, על ידי פרופ׳ ב״צ גרנדה) ב־25.000 עותקים, בהוצאה ממלכתית רשמית, כמאות מילונים „אכזוטיים״ אחרים, המכוונים לאותה מטרה. המילון נועד לאנשי שרות, לחוקרים מקצועיים וליצוא לחוץ־לארץ. בברית־המועצות עצמה קשה היה להשיג את המילון במכירה חפשית, ומי שרצה להשיגו נאלץ להשיגו באמצעות קרוביו בחוץ־לארץ, אם בית־המכס הסובייטי לא עשה קשיים.

המחקר המדעי והבלשני מפותח ביותר בברית־המועצות, בין הלשונות

השמיות הנחקרות — גם הלשון העברית, ובין החוקרים — מספר ניכר של לא־יהודים, ששמותיהם של אחדים מהם ידועים גם מחוץ לברית־המועצות *).

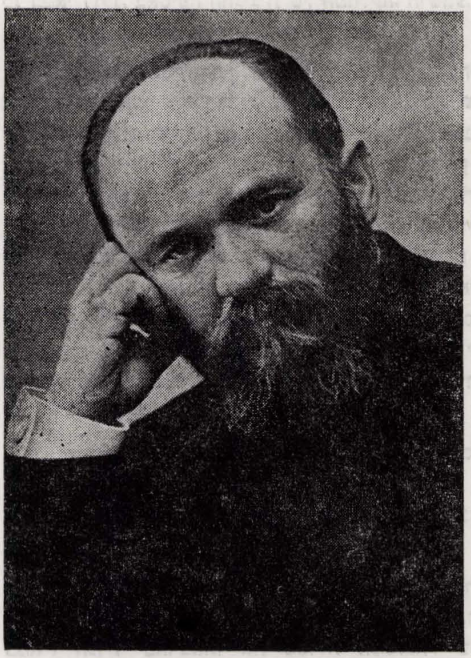
אשה רוסית, לא מבנות ברית, פרופ׳ קלבדיה סטארקובה שמה, מן המכון לחקר עמי אסיה, עוסקת זה שנים בחקר השירה העברית בימי הביניים, ואף הגיעה לתוצאות חשובות בחקר שירת ר׳ יהודה הלוי. חוקרים לא־יהודים אחרים הגיעו להישגים ניכרים במחקרים על המגילות הגנוזות של מערת קומראן וכן של כתבי יד עברים שונים מימי הביניים (בספרית לנינגראד בלבד מגיע מספרם ל־12.000). רוסים גזעיים במשטר אתאיסטי המתכחש לתרבות־העבר עוסקים בין השאר ב„מזרחנות", הגובלת ב„חכמת ישראל", שבה עסקו בדורות קודמים — בפרט בחקר המקרא והלשון העברית העתיקה — מזרחנים ותיאולוגים מעמי מערב־אירופה. עברי נאמן רשאי להתפעל גם מתופעה מיוחדת במינה: תרגום עברי מצוין של האפוס הגרוזיני „עוטה עור הנמר" של שוֹטָה רוסטאוולי (1184—1213), המשורר הלאומי של גרוזיה מן המאה ה־12 (התגורר במנזר המצלבה בירושלים) ושם נפטר), שנעשה בידי בוריס גאפונוב, משורר סובייטי צעיר שלמד כנראה עברית במכון לעמי אסיה ומשידורי „קול ישראל" (פרקים מן התרגום הזה נדפסו בדף לספרות של „על המשמר" וברבעון „קשת", והתרגום כולו נמצא בידי אחת ההוצאות החשובות בישראל). אבל בכל התופעות הנכבדות הללו, וכיוצא בהן, אין כדי לחפות במאומה על העובדה ההיסטורית האכזרית והמחפירה של חיסול התרבות העברית בברית־המועצות בראשית שנות העשרים, וניתוקם של המוני ישראל בארץ זו מלשונם הלאומית.

*) ראה: ד״ר א. גורדונוב: מיפנה במחקר הלשון והספרות העברית בברית־המועצות. „עם וספר", בטאון הברית העולמית. חוב׳ לא—לב. שבט תשכ״ו.

מ. ה.

מ. וינאבר והמהפכה הרוסית

ככל חברי הדומה הממלכתית הראשונה, שחתמו על כרוז ויבורג, היה מ. וינאבר *) עד עצם המהפכה של שנת 1917 מחוסר זכות בחירה פאסיבית ויצא מכלל עסקני הדומה הממלכתית, אולם דבר זה לא הפריע לו מלמלא תפקיד מדיני ניכר כמנהיג המפלגה הקאדטית מחוץ לפרלמנט, ובתפקיד זה מצאה אותו מהפכת

*) מאקסים בן־משה וינאבר נולד ב־1862 בוארשה. סיים את חוק לימודיו באוניברסיטת וארשה ב־1886 ועבר לעבודה משפטית בפטרבורג. השתתף בעתונות המשפטנית הרוסית וב־1905 היה לעורך „עתון ה־חברה המשפטנית". לקח חלק בחייהם הציבוריים של יהודי רוסיה. חבר פעיל ב„חברת מפיצי ההשכלה" וממיסדי „ה־ועדה ההיסטורית־אטנוגרפית", שהניחה ב־1891 את היסוד למחקר השיטתי של תולדות יהודי רוסיה. השתתף כסני־גור במשפטי הפרעות בקישנוב ובהומל והיה בין מייסדי „ה־ברית להשגת שיווי זכויות לעם היהודי ברוסיה" (1905). מ־1907 עמד בראש „הקבוצה העממית היהודית", שיצגה את החוגים הקוראים להתקרבות ל־

עם הרוסי ולתרבותו ולהשתלבות מדינית בחייה של רוסיה. וינאבר היה בין מיסדי „המפלגה הקונסטיטוציונית־דימוקרטית" (1905) וציר מטעם מפלגתו — ה„קאדטים" — ל„דומה" הראשונה. לאחר פיזור ה„דומה" הראשונה, היה בין החותמים על „כרוז ויבורג" ונידון לשלושה חודשי מאסר. המשיך בעבודתו במפלגת „הקאדטים". לקח חלק פעיל בחייה המדיניים של רוסיה בשנת המהפכה 1917. מנובמבר 1918 שימש וינאבר מיניסטר ליחסי חוץ בממשלה האזורית בקרים, ששיתפה פעולה עם „חיל המתנדבים" של דניקין. במאי 1919 עזב את רוסיה והשתקע בצרפת. ייסד עתון בשם „ייברייסקאיה טריבונה" שבו נאבק עם ההאשמות כי המהפכה הקומוניסטית היתה מעשי ידיהם של היהודים. כן היה ממיסדי עתונם המרכזי של הליברלים הרוסים בגולה „פוסלידניה נובוסטי". נפטר באוקטובר 1926.

פברואר. פ. מיליוקוב מספר *), כי ממש בשבוע הראשון אחרי המהפכה איבד הוא, מיליוקוב, „את שווי משקלו" עקב סירובו של הנסיך הגדול מיכאל אלכסנדרוביץ לעלות כמוצע לו על כסא המלכות; הוא נסע הביתה, „נרדם תרדמה עמוקה" (לאחר כמה לילות נדודים), עד שעוררה אותו משלחת הועד המרכזי ובראשה וינאבר, שהוכיחה לו בנימוקים שאין לערער עליהם, כי פרישתו בשעה זו פירושה בגידה במהפיכה ובחירות. מיליוקוב נכנע לטענה זו ונסע מיד לישיבה הראשונה של הממשלה הזמנית. וינאבר עצמו העדיף להמנע מהשתתפות בממשלה והקדיש עצמו לפעולה, שמשכה לבו ביותר הן בתור מדינאי והן בתור משפטן — עיבוד חוק הבחירות לאסיפה המכוננת הרוסית הראשונה.

בעת ובעונה אחת, מיד אחרי מהפיכת פברואר, נתמנה מ. וינאבר, בין עורכי־דין יהודים אחדים אחרים, לסנאטור במחלקת הערעורים האזרחיים, וביום 15 במאי 1917, באסיפה החגיגית של המחלקה, הושבע. על ידי כך ניתנה לו אפשרות להמשיך את פעולתו בתפקיד שופט בערכאה עליונה.

„המועצה המיוחדת", שהוקמה לעבוד חוק הבחירות לאסיפה המכוננת בנשי־אותם של וינאבר וקוקושקין, ניגשה מיד לפעולה. על ידי השקידה המיוחדת של ראשיה — שני ידידים נאמנים, שהיו קשורים בשנות עבודה משותפת במפלגה הקאדטית עוד מתקופת הדומה הראשונה — הוכן חוק הבחירות בסתיו 1917 והופעל בראשית נובמבר כשנבחרה האסיפה המכוננת הרוסית הראשונה לפי הצבעה „כללית, ישירה, שוה וחשאית". וינאבר ניהל לא רק את הפעולות הכלליות של המועצה, אלא גם את הועדה „לגלילות הגבול", ששם עוררו בעיות ההצעה הישירה קשיים מיוחדים. הוא עצמו נבחר בפטרבורג כבר לאחר מהפכת אוקטובר. האסיפה המכוננת, שבה היה הרוב למפלגת ס"ר, עמדה להפתח ב־28 בנובמבר. פתיחתה נדחתה עד 5 בינואר 1918, אבל ב־6 בינואר פוזרה על ידי השלטון הסובייטי. בכל תולדות המשטרים הקומוניסטיים היה זה המקרה היחיד של בחירות פרלמנטריות, שהשאירו את השלטון הקומוניסטי במיעוט.

מיד לאחר פרסום חוק שוויון היהודים (במרס 1917) נערכה בראשותו של וינאבר ישיבת האסיפה הצבורית היהודית, שבה הכריז: „זו הפעם הראשונה במשך אלפיים שנה נחוג את חג הפסח, זמן חרותנו, לא כעבדים אלא כאזרחים בני חורין".

כל עוד היתה קיימת תקוה, שרוסיה תוכל להפנות את התנועה המהפכנית לאפיק חוקתי, גילה וינאבר בפעולתו מרץ רב. בכינוס מפלגת חירות העם (9—12 במאי) הגדיר בהרצאתו את מטרות המפלגה: שמירת העקרונות הממלכתיים והחירות שהושגה על ידי העם ותמיכה מלאה בממשלה הזמנית. מיד אחר זה, בקשר עם הבחירות לדומות הגלילות, השתתף באסיפות עם רבות. הבחירות נערכו למרות התנגדות הבולשביקים. וינאבר נבחר ברשימת הרובע ליטייני בפטרוגראד. בימי 7—8 ביוני 1917 נאם באסיפת כל המפלגות היהודיות בפטרוגראד על הנושא „יחס החברה היהודית למצב המדיני הנוכחי". באחד מנאומיו הכריז, כי „המהפכה נתנה ליהודים חירות אזרחית מלאה בלי לדרוש תמורתה הסתלקות מן הזכויות

*) מ. וינאבר והציבוריות הרוסית בראשית המאה העשרים (רוסית), פאריז 1937, עמ' 29.

הלאומיות". למחיאות האסיפה קרא: „הממשלה הזמנית תהנה מתמיכתו המלאה של העם היהודי".

ביום 27 ביוני, באסיפה הראשונה של „החבורה העממית היהודית", היה וינאבר יושב־ראש והעביר אותו רעיון. וביולי במועצה היהודית לעריכת כינוס יהודי כל־רוסי בירך את ההסכם שהושג בין המפלגות. הוא נבחר לפי רשימת „מפלגת חירות העם" (במקום השלישי מתוך 42 מועמדים) כחבר המועצה העירונית המרכזית בפטרוגראד והיה פעיל מאוד בעבודתה.

ביום 23 ביולי פתח את הכינוס הכל־רוסי התשיעי של המפלגה, וביום 24 בחודש ישב ראש בכינוס זה. אבל הופעתו ההיסטורית החשובה ביותר היתה, אולי, לא בפני קהל רחב אלא במועצה באולם המאלאכיט של ארמון החורף בסוף אוגוסט 1917. קרנסקי הודיע על רצונו להתפטר ובכך העמיד את כל המפלגות במדינות במצב קשה. לקבל את התפטרותו אי־אפשר היה. אבל כיצד להכריח את מתנגדי קרנסקי משמאל להצטרף לקאדטים ולהביע פה אחד אמון לקרנסקי? מיליוקוב מספר, כי בעצם הוויכוח החם „הבהיל אותו וינאבר בהצעת מוצא, שלא היתה צפויה מראש בועד המרכזי". וינאבר פנה לצ'חאידזה ולס.ד. השמאליים וקרא פתאום: „ובכן, קחו את כל השלטון לעצמכם! ניתן אותו לכם; במקום למתוח בקורת על השלטון שאו באחריותו". ומיליוקוב ממשיך: „המראה הנבוך של צ'חאידזה ותשובתו המבולבלת הוכיחו מיד, שההצעה קלעה לנקודה העיקרית. עמדת הס.ד. המנשבקים נחשפה בדיבור אחד: הם כאילו הוקפו מן העורף. צ'חאידזה ידע היטב, כי אחריו עומדים ס.ד. אחדים, יותר קיצוניים, ואם יקבל את השלטון יהיה בקרוב לגביהם במצבו של קרנסקי. הוצא העוקץ מן הויכוח והטון ירד מיד. נשאר עוד להמציא נוסח הגון, כדי להציע לקרנסקי „דיקטטורה מהפכנית" בלי לפגוע ביוקרה המפלגתית.

מפנה זה נתן לקרנסקי את האפשרות לשוב לשלטון ובכך דחה בלי ספק את זמן המהפכה הסוביטית. בראשית אוקטובר צורף וינאבר למועצת הרפובליקה הרוסית ליד הממשלה הזמנית (הוא ה„קדם־פרלמנט") וב־5 באוקטובר — ל„מועצת הזקנים" ביחד עם מיליוקוב, שינגאריוב ורודיצ'יב מטעם סיעת „מפלגת העם". אותו יום נבחרו הוא ושינגאריוב לסגני נשיא מועצת הרפובליקה.

ב־18 בנובמבר ערכו השלטונות הסוביטים חיפוש ממושך בדירתו של וינאבר ודרשו ממנו חתימה שלא יעזוב את העיר. הוא כתב בכתב ידו: „בזה אני מעיד, כי ביום ה־18 בנובמבר 1917 נדרשה ממני חתימה שלא אעזוב את העיר". מובן מאליו, שאיש מעורכי החיפוש לא הבין, כי וינאבר לא נתן להם למעשה שום חתימה שלא יעזוב. אותו יום הופיע וינאבר בישיבות המועצה העירונית, ובערב הופיע באסיפה עממית ברובע ליטייני ושם הציע החלטה זו: „רוסיה לא תסלח לעולם את הבגידה המבישה של בעלות הברית, ואלו שילכו בדרך הבגידה הזאת אינם יכולים להחשב למביעי רצון העם הרוסי". אולם להשאר בפטרוגראד שוב לא יכול: ביום 28 בנובמבר נאסרו שינגאריוב, קוקושקין והנסיך דולגורוקי, וביום 2 בדצמבר פרסם הועד המרכזי של מועצת שליחי הפועלים והחיילים פקודה, שהכריזה את מפלגת הקאדטים ל„אויבי העם". בינתיים הספיק וינאבר לעבור למוסקבה ושם ישב שבעה חדשים והסתתר מעיני המשטרה הסוביטית.

רק על רקע אותו מצב אפשר להעריך את תפקידו של וינאבר בשלב אחרון זה של התנגדות למשטר הסוביטי. הנה תיאורו של פ. פ. יורנייב *):

„אוקראינה נתונה לשלטון הגרמנים, קם גבול רוסי־אוקראיני הנשמר על ידי חיילים גרמנים, ובקיוב העלתה מהפכה בנוסח תיאטרוני את מדינת ההטמאן **). פושטות שמועות על גדודים צ'כוסלובקיים, יפניים ופולניים במרחקים, אבל מקרוב, לעתים קרוב מאוד, רואים רק קסדה גרמנית ושומעים פיקוד גרמני. הדיביזיות ששוחררו בגבול רוסיה הועברו מזמן לחזית המערבית ומתקיפות את הצבא הצרפתי המתגונן בגבורה. נראה שבשביל בעלות הברית יצאה רוסיה מן החשבון. הגרמנים דורשים מאת הבולשביקים „הוכחות" לניתוק גמור מאת בעלי בריתם. בחוגי התעשיה במוסקבה, במפלגות המתונות והימניות הקודמות, מתחילות להתפתח בהשפעת המצב נטיות לצד הכיוון הגרמני. הגיעה שעתה של נציגת החוגים האינטליגנטיים, מפלגת חירות העם, לחוות את דעתה. והנה במאי 1918 מתכנסת במוסקבה הועידה העליונה האחרונה של המפלגה בשטח התפוס על ידי הבולשביקים. למרות קושי התנועה וסכנה תמידית של מאסר נתכנסו צירים רבים מכל קצווי המדינה. נעדר מיליוקוב, שיצא לדרום, ששם לפי עדותו „כבר תפס הועד המפלגתי הקיובי עמדה המשלימה עם השלטון האוקראיני שהוקם על ידי הגרמנים בצורת ההטמאן סקורופאדסקי וממשלתו, שבה השתתפו גם חברי מפלגת הקאדטים". מיליוקוב עצמו, שהתיאש מן האפשרות לשחרר את רוסיה מן הבולשביקים בלי סיוע הצבא הגרמני, נכנס אפילו לפי הצעת הפיקוד הגרמני במשא ומתן עם השלטונות הגרמניים, אלא שהמשא ומתן נפסק מיד".

בועידת המפלגה במוסקבה הרצה וינאבר על המצב הבינלאומי, אבל בניגוד למתנגדיו שלא היו מועטים, חוץ ממנהיג המפלגה מיליוקוב שנעדר, יצא בעיקר מתוך נימוקים מוסריים, מתוך ההכרח לפעול לפי התחייבויות שקיבלנו על עצמנו, והוא הוכיח כי במצב שנוצר זהה התועלת המדינית עם דרישות החוב המוסרי — נאמנות עזה לבעלות הברית עם התקוה לשחרור רוסיה מעול הסוביטים. על כך כותב יורנייב: את וינאבר העריכו תמיד מאוד במפלגה. בועד המרכזי הצליח תמיד למצוא דברים ורעיונות, שאחדו נקודות־מבט שונות. הוא היה תמיד נושא נאמן של רעיון מפלגת חירות העם. אולם וינאבר כזה, היוצא בקול קורא נמרץ להגנת האמת, כיסוד היחסים הבינלאומיים עדיין לא ידענו. פ. י. נובגורודצב, אחד מבני מוסקבה שעמדו על צד האוריינטציה הגרמנית, שוכנע בנכונות דברי וינאבר והצביע בעד הנחותיו. כעבור יומיים הגיעה ידיעה כי השגריר הגרמני מירבאך דרש מאת הבולשביקים לאסור את הועד המרכזי של המפלגה. משעה זו נפסקה כל פעולה במוסקבה. אבל קבלת ההחלטה של וינאבר נעשתה נקודת מוצא לשלב החדש בפעולתו המדינית ובמאבקו להנחות שהיו בעיניו למעלה מכל פקפוק. בשמונה ביוני בא לקיוב ושם נתקל בהתנגדות עזה מצד נציגי המפלגה במקום, שלא הסתלקו מן ה„אוריינטאציה המיוחדת" שלהם.

משם יצא לקרים ובאוקטובר נצטרף לממשלה המקומית של קרים כמיניסטר החוץ. עד כיבוש קרים על ידי צבא סוביטי באפריל 1919 נשאר בתפקידו וניהל משם משא ומתן מתמיד עם הפיקוד הצבאי האנגלי והצרפתי במקום, בהדגישו את

---

*) שם, עמ' 180.

**) ב־29 באפריל 1918 הקימו הגרמנים ממשלת־בובות באוקראינה ובראשה ההטמאן סקורופאדסקי.

ההכרח ואת האפשרות להתחדשות המשטר הדימוקרטי ברוסיה. במדיניותו של וינאבר לא היתה שום אוטופיה. מעולם לא עזבה אותו הבנתם של מטרות ואפשרויות מעשיות. אפיו המוסרי הרם, אמונתו בהכרח בגישה של צדק לבעיות מדיניות לא מנעו אותו מעולם מלראות את המציאות המדינית כהויתה. ואילו היו ממשלות צרפת ואנגליה בימי המשבר ההם, בין סתיו 1918 ואביב 1919, מתיחסות אחרת לדו"חות נציגיהן בקרים — מי יודע אם המאבק נגד השלטון הסוביטי לא היה הולך בכיוון אחר.

ביום 10 באפריל 1919 הוכרחה ממשלת קרים לעזוב את חצי האי ולוותר על המקום לצבא הסוביטי המתקדם. אנית הקיטור „נאדיז'דה", שמעולם לא יצאה ממימי נהר לים, עזבה את נמל סוואסטופול אור ליום 11 באפריל ובה כל חברי ממשלת קרים. פעולתם — וביחוד פעולת וינאבר — לא פסקה עם כך, אולם השתתפותו במאורעות התקופה המהפכנית ברוסיה, שנמשכה למעלה משנתים, נסתיימה באותו יום היסטורי לקול רעם התותחים הסוביטים שירו על מפרץ סוואסטופול.

מיליוקוב מסיים את רשימתו הנקראת „מ. וינאבר כמדינאי" במלים אלה *) :

„וינאבר לא ירא ממפלות בענין צודק. הוא יכול היה להשקיף מעבר לשיקולי הרגע החולף. מכאן ההלך הנעלה של רעיונותיו, הטון הגבוה והסגנון הנמלץ של הופעותיו. הוא חשש רק ש,שכחת העבר תהפך לעקרון אמונה', ש,יקרעו החוטים החיים המקשרים בין דור לדור, שיטושטשו דמויות האנשים, שתכוסה באפלה כוונת מאמציהם היוצרים'. — — זכר מאמציו היוצרים של מ. וינאבר לנצחון החרות והצדק לא יוכל להעלם באפלה".

*) שם, שם, עמ' 51—52.

ש. אורון (אורחוב)

יעקב סברדלוב

נשיאה הראשון של ברית־המועצות

לא קל הדבר לשחזר כיום בזכרוננו, כי רק לפני כמה עשרות שנים עמד בראש ברית־המועצות (אז ר.ס.פ.ס.ר.) איש יהודי שמילא תפקידים ראשונים במעלה בהנחת היסודות המינהליים למשטר החדש.

אליבא דאמת, לא הקדישו בתחילת המהפכה תשומת־לב מיוחדת לענייניים לאומיים בכלל. כן לא התחשבו בשלב זה במוצאו של זה או אחר בשעת מינויו לכהונה אחראית. ידוע, למשל, הוויכוח בין לנין וטרוצקי על מישרת שר־הבטחון. כשהעיר האחרון, שלא כדאי להטיל עליו תפקיד זה ולתת בכך לשונאי המשטר האנטישמיים נימוק מסוכן בתעמולתם, טען הראשון: „האם סבור אתה, כי על־ידי ויתורים נצליח לעקור את הנגע?!"

יש להניח, שעם סברדלוב לא היו ללנין שום ויכוחים על נושא זה. מאז הדחת הצאר לא נשא איש את התואר נשיא־המדינה ומישרה זו נתגלגלה לידי סברדלוב בהיסח־הדעת. הוא לא חיפש אחריה, ולא שאף אליה.

אחרי מהפכת אוקטובר הועמד סברדלוב בראש ה„ווציק" (הוועד־הפועל הכל־רוסי המרכזי של המועצות). גוף זה שימש מעין תחליף לבית־נבחרים. במרוצת הזמן צפוי מעצמה שאלה קונסטיטוציונית נוקבת, מי בעצם ראש־המדינה. הארץ הראשונה, שהכירה בר.ס.פ.ס.ר., היתה, כידוע, גרמניה הקיסרית. והנה, כששגרירה היה צריך למסור את תעודותיו, צצה בעיה זו. יודעי דת ודין גרמניים ישבו על המדוכה בכובד־ראש, חקרו את החוקה, שהיתה עדיין מקוטעת, ולא מצאו איש אחר הקרוב למעמד זה מאשר יושב־ראש הפרלמנט. כך הושב סברדלוב ע"י המשפטנים האלה על כסא חדש והוטל עליו תפקיד נוסף.

במרוצת השנים שונה השם של המוסד ל„סוביט עליון". אין כיום לגוף זה שום ערך מדיני ממשי וגם מישרת היושב־ראש שלו אינה אלא ייצוגית בלבד.

לא כך היה הדבר בתקופה הראשונה. סברדלוב היה מזכיר מרכז המפלגה הקומוניסטית ולא היתה לו נטיה וגם זמן להתעסק בייצוג כלפי חוץ. ואילו ה„ווציק" היה אז זירה של מאבק פוליטי נואש. אותו זמן השתתפו בו גם נציגי מפלגות סוציאליסטיות אחרות. מצבו של היושב־ראש לא היה מהקלים. מלבד זה היו נוהגים להטיל עליו משימות מיוחדות, שהיו מורכבות ועדינות מאוד. יצא לו שם במפלגה, עוד בהקיותו במקום גלותו, כמומחה להשכין שלום בין ניצים וליישר הדורים ביין החברים. בכל מקום שפרץ סכסוך פנימי, נזעק הוא לשם והצליח לפייס את הצדדים.

כדאי לציין, כי בחייו של סברדלוב לא לבשה, למשל, המריבה בין טרוצקי וסטאלין צורה חמורה. אף לנין היה אין־אונים במחלוקת זו, וחילוקי־הדיעות החריפו יותר ויותר במרוצת הזמן. סברדלוב חש בסכנה והשקיע מאמצים רבים בראשית המהפכה, לבל תפרוץ ההתחרות הסמויה החוצה. אכן, הוא הצליח לשכך אותה לזמן־מה.

את דרכו ברחבי המדינה עשה סברדלוב ברכבת של הצאר. זה היה, כנראה, האות היחידי למעמדו הרם. מלבד זה לא ראו בו שום סימני־שררה חיצוניים. הוא היה לבוש בצניעות. חבש על ראשו בחודשי־החורף כובע־פרווה בעל אוזניות גדולות, שהביא עמו, כנראה, מסיביר. אף דיבורו ויחסו לאנשים היו בתכלית הפשטות ללא קורטוב של רברבנות. תמיד בלתי־אמצעי וגלוי־לב.

לא איש־הלכה היה סברדלוב, לא הצטיין בכשרונות ריטוריים מזהירים וגם לא היריבה לכתוב. אך כל מה שיצא משפתיו, היה ברור ומשכנע. גישתו לעניינים — חד־משמעית ולאנשים — אינטימית. אף יריביו הוקירו בו את כנותו והיו נוהגים לשפוך לפניו את לבם בצר להם. בימי המחתרת והגולה בצפון הרחוק היה נוהג לעזור לכולם בעצה ובתושיה. כך יצא לו שם טוב בחוגי הגולים והתנועות החשאיות השונות. אין פלא, שהוא הועמד במקומות רגישים וכן נוצלה האוטוריטה שלו להידברות עם יחידים ועם קבוצות במפלגה ומחוצה לה.

*

יעקב סברדלוב נולד בשנת 1885 בניז'ני־נובגורוד (כיום גורקי) לאביו מיכאל בן ישראל סברדלוב ולאימו ייליסאביטה (כנראה — לאה) בת שלמה. האב היה חרט־שלטים במתכת בן לקאנטוניסט, שמוצאו מהעיר פולוצק שבבילורוסיה*. הוא מצא את פרנסתו בצמצום ויחד עם אשתו ושש ילדיו התגורר בדירה קטנה סמוך לבית־המלאכה ברחוב בולשאיה פוקרובקה במרכז העיר.

יעקב סברדלוב ביקר בגימנסיה, אולם נאלץ לעזבה עם גמר הכיתה הרביעית בשנת 1900, לאחר פטירת אמו, עקב הרעת מצבו החמרי של אביו. לאחר מכן עבד כשוליה בבית־מרקחת בפרבר הפועלים קאנאבינו. מגיל חמש־עשרה התמסר לפעילות במפלגה הסוציאל־דימוקראטית בעיר מולדתו, והיה מבקר לעיתים קרובות בעיר־החרושת הסמוכה סורמובו. כשאר עמיתיו, נאסר ונשלח לארץ־גזירה, נמלט והוגלה שוב. הוא הצטרף לבול־שיביקים והמשיך בקו זה ללא סטיות. ב־1905 הועמד בראש הקבוצות הסוציאל־דימוקראטיות שבחבל אוראל. העיר המרכזית באיזור זה, ייקטרינבורג, נושאת עתה את שמו — סברדלובסק. בסיביר נפגש עם סטאלין ויחד ברחו לפטרבורג. הם נבחרו (1912) לנהל את ענייני המרכז ומערכת „פראבדה". בוועידת המפלגה, באפריל 1917, נבחר למזכיר המרכז וארבעה חדשים לאחר־מכן ליושב־ראש הוועד־הפועל של המועצות (ווציק).

בינואר 1918 נפל בגורלו להיות הדובר הראשי של השלטונות באסיפה המכוננת הכל־רוסית. הוא הציע לצירים לקבל את הצווים (דקרטים), שהוצאו ע"י המשטר החדש. הרוב דחה, כידוע, הצעה זו והאסיפה פוזרה.

בישיבה הנזכרת נאם בשם סיעת־הרוב חבר מפלגת הסוציאליסטים־המהפכנים (ס.ר.) ד"ר אליהו קובארסקי, שכיהן אותו זמן כראש־העיר בפועל של מוסקבה — אף הוא יהודי מניז'ני־נובגורוד וידידו של סברדלוב. כך נפגשו חברים מילדות בשני צידי המיתרס במעמד היסטורי מכריע בגורל המדינה.

עם חיסולו של גוף עליון זה נשאר לפליטה ה„ווציק", שבו השתתפו, כאמור, גם מפלגות לא־קומוניסטיות. הן הביעו עדיין את דעתן באופן חופשי. השלטון טרם הכביד עליהן את ידו בזמן ההוא. יושב־הראש לא התמסר אז למוסד הזה. כי היה נראה לכל בר־דעת, שהוא יאבד בקרוב את חשיבותו המדינית. סברדלוב הקדיש את עיקר זמנו למזכירות המפלגה ומנגנונה המסועף. הוא הירבה לבקר בסניפים ברחבי המדינה. בדרך

---

* גם בני־משפחת סברדלוב, שכמה מהם תפסו מקום נכבד בתולדות הישוב העברי — מוצאם מפולוצק, וכנראה קיימת קרבת־משפחה ביניהם למשפחת סברדלוב בניז'ני־נובגורוד.

היה נוהג לשוחח עם המסילאים ולבקשתם גם נאם בתחנות השונות. באחת הנסיעות, בתחילת 1919 הצטנן. הוא לא שעה לעצת רופאיו לשכב במיטה והמשיך בעבודתו בקצב הרגיל. התוצאה הפאטאלית באה במהירות מפתיעה. הגוף, שסבל רבות בבתי־הסוהר ומקומות־גזירה נידחים, לא יכול היה לעמוד גם בפני מחלה קלה. הוא נפטר במרס 1919 בגיל 34 שנה.

בהספדיהם גמרו הכל את ההלל עליו והבליטו את תכונותיו הנעלות כמארגן מעולה בעל כושר־עבודה בלתי־רגיל ומשרה סביבה אווירה של אמת ויושר. לגין אמר, כי כמה אנשים מובחרים יצטרכו למלא את תפקידיו הרבים של הנפטר. „אין רבים כמוהו — אמר — בהכמת־החיים הטבעית ובכוח האינטואיציה המיוחדת שלו". אף סטאלין, ידידו, לא חסך מילות־שבח על המנוח. בכל זאת הקפיד מאוד, שעה שהשלטון עבר לידיו, שלא יתייחדו יתר על המידה עם זכרו של סברדלוב. הוא קינא בפופולריות של חברו הנפטר ולא הירשה שיחלקו לו כבוד רב. רק אחרי מותו של הרודן התחילו להופיע מאמרי־הערכה על היושב־ראש הראשון של ה„וציק" וכן מונוגרפיות, שתיארו את אישיותו מכל צדדיה.

הגדילה לעשות בכך מזכירתו לשעבר ייליסבישה דראבקין*. היא פירסמה בהמשכים סידרת־מאמרים, שהשאירו רושם עמוק על קוראיהם. בכשרון רב שירטטה את דמותו בקווים ציוריים, כאילו היה חי רק תמול־שלשום. היא תיארה בהוקרה את יחסו הלבבי לעובדים, לקהל ולכל מי שעמד במחיצתו. ספר זכרונותיו מעניין על יעקב סברדלוב כתבה גם רעיתו הרוסיה קלאבדיה סבירדלובה.

*

בכל שלבי חייו הקצרים והפעלתנים לא נתקל סברדלוב בבעיות יהודיות ספציפיות. הוא היה, כאמור לעיל, דור שלישי ברוסיה המרכזית. סבו, שנולד בעיר יהודית, נעקר ממנו בהיותו צעיר למדי ונחטף לצבאו של הצאר ניקולאי הראשון. הוא לא הספיק לספוג לתוכו הרבה מרוח היהדות. על אף חינוכו היהודי הדל לא התבחש הנכד למוצאו ואף לא התחמק ממילוי חובותיו, כשפנו אליו בעניין יהודי.

בימים הראשונים של מהפכת־אוקטובר לא היו עוד נגישות חמורות באורח־החיים היהודי ובמוסדותיו. הקומוניסטים היהודים הסתפקו אז בוויכוחים רעיוניים עם מתנגדיהם. במקרה אחד שקלו המנהיגים הציוניים במוסקבה, אם כדאי לפנות לנשיא והעדיפו עליו את הקומיסר העממי לחינוך לונאצ'ארסקי. היה זה עם התחלת סגירתם של בתי־הספר העבריים ע"י ה„יבסקציה" (הסיעה היהודית במפלגה הקומוניסטית). לונאצ'ארסקי היה, כמובן, הכתובת הראשונה במעלה לגבי ענייני בתי־הספר והיה ידוע בגישתו ההומאנית לענייני חינוך בכלל ובפרט לכל הנוגע ליהודים. כן פנה אל סברדלוב מרכז מפלגת „פועלי־ציון" בתזכיר ובקש פגישה עמו לשם תיאום היחסים בין המפלגה והשלטון. דבר זה אירע ממש לפני מותו ולא ידוע, אם הגיע לידי דיון. בדרך כלל התייחס סברדלוב בכובד־ראש לכל עניין שנתגלגל לידיו, וודאי לא נהג אחרת, כשפנו אליו יהודים באיזו שהוא בעיה. כאמור שררה בזמנו אווירה כללית לא חמורה ביותר והוא כרודף־שלום מטבעו לא שינה אותה בשום מקרה לרעה.

ברם, כיום ראויה לציון עצם העובדה, שלפני קרוב לחמישים שנה לא דחקו בברית־המועצות רגל יהודית מכהונה ייצוגית כלשהי ודווקא, כשהמשטר היה בהתהוותו ומחולליו היו רגישים לכל פרט ופרט, הועמד יהודי במקום הראשון במדינה.

---

* גם היא יהודיה.

יוסף ברזילי

יעקב סברדלוב ומהפכת אוקטובר

א.

לפי ציונו של לנין, היה יעקב סברדלוב „החשוב והמוכשר ביותר בין מארגני ההמונים, יהבולט בין חברי המפלגה הבולשביקית". הוא היה מהדור הצעיר במפלגה. מימי נעוריו היו כל חייו של סברדלוב קודש לעניני המהפכה.

סברדלוב היה אחד מאותם החברים הפעילים במפלגה הבולשביקית, שכל מאמציהם היו מרוכזים בהסברה להמונים — שהיתה בעיקרה הסברה שבעל פה. הוא לא היה ממנהיגיה הרעיוניים של המפלגה, אך היה אחד מאלה, שהודות להם נוצר הקשר ההדוק בין המפלגה להמונים. היה מאלה, שרכשו אהדה עמוקה לסיסמאות של הפלג הקיצוני שבין הסוציאל־דמוקראטים — והיה מבצע את הסיסמאות האלה בפועל — על סמך כשרונו לנסח את דבר המפלגה ולשכנע המוני פועלים בכך, שסיסמאות אלה הן היחידות המבטאות את האינטרסים שלהם, ושיש להאמין בהן, בכדי להגשים את מטרות הפועלים. בקיומם של אנשים כאלה, ובהתמצאותם במחנהו של לנין והבולשביקים — היה סוד הצלחתה של מפלגה זו. רק פעילותם מסבירה את העובדות — המתמיהות ממבט ראשון — של הצלחת לנין וחבריו להשתלט על לבבות המוני הפועלים בשלב המוקדם של המהפכה, כשעלו תוך כמה חדשים, מפברואר עד אוקטובר 1917 והגבירו את מספרם של חברי המפלגה מכמה אלפים עד לרבע מיליון. ובפעילות האנשים האלה נעוץ גם סוד הצלחתה של מהפכת אוקטובר ושל התבצרותו של השלטון הסובייטי.

בתחילת שנות השלושים התלקח במפלגה הקומוניסטית הסובייטית, בקשר למשבר השלטון והנהגת המפלגה (שהיו קשורים לעלייתו של סטאלין ולהשמדת הירושה של התקופה הלנינית) ויכוח גדול בנוגע לדרכי המפלגה הקומוניסטית ולאישים שעמדו בראשה בימי אוקטובר. באותו מעמד היו מהפכנים ותיקים רבים, מהם שהשתתפו בפועל במהפכת אוקטובר, מהם שתפשו משרות רמות מעלה בממשלה הסובייטית והמפלגה הקומוניסטית בשנות העשרים.

המתוכחים העלו את זכרון החדשים שקדמו למהפכת אוקטובר, המתיחות שקדמה למרד, והגורמים שהכריעו בעת הקרבות ולאחריהם. לא היו חלוקי דעות באשר לחלקו הרעיוני של לנין בתור מחולל המהפכה, באשר להשפעת כשרונו של ל. טרוצקי — בתור דברה הראשי, באשר למפעלם המשותף של כל חברי הועד המרכזי של הבולשביקים. יחד עם זה — היו היסוסים בנוגע לשאלה נוספת: מי הניע את מאות האלפים — ולאחר זמן קצר — את המיליונים של הפועלים הרוסים להתיצב מאחורי הבולשביקים ולהכריע את הכף לטובתם?

המהפכנים הותיקים השתדלו להסביר לצעירים בני חוץ־לארץ, שלא הכירו את התנאים של שנת 1917 במציאות הרוסית, שתמיכת ההמונים לא היתה דבר מבוטל, ושלא קל היה להשיגה. בעיקר — מפני שזו לא היתה תמיכה, כפי שהיתה

ניתנת למפלגות סוציאל־דמוקראטיות בארצות אחרות, תמיכה במערכת בחירות, על יד הקלפי, באספות ובהצבעות גרידא. הבעייה היתה לגייס פועלים למעשים מהפכניים, לעלייה על המיתרסים, להסתערות על ארמון החורף בפטרבורג — ולפעולה מאורגנת — שהיתה בה סכנת חיים לכל אחד מהמשתתפים בפעולה.

המהפכנים הותיקים הגיעו לאחר זמן קצר לעמק השוה: איש אחד היה במחנהו של לנין, שהיה יכול לרכז את כל פעולת המהפכה, הוא האיש — שביצע בפועל ממש, במגע ישיר עם ההמונים את התנועה המהפכנית של אוקטובר: זה היה יעקב מיכאילוביטש סברדלוב.

באותן שנות השלושים היו עוד רבים אשר זכרו את סברדלוב בפעולתו, אשר יכלו להעיד הן על פעולותיו של האיש, על הקסם המיוחד שהיה לו, ועל הליכותיו — גם בשנים שקדמו למהפכה, וגם בזמן הקצר, שהחזיק באחד מהמקומות הגבוהים ביותר במדינת הסובייטים.

אז היתה עוד הגדולה שבתהלות, שהיתה ניתנת לבולשביק ותיק — הזכרת הדרך שלו בימי המחתרת של הצאר. היו מהלכים לכינוי: „מהפכן מקצועי" — ויעקב סברדלוב היה אב־הטפוס של המהפכנים המקצועיים במפלגה של הבולשביקים. כפי שהתבטא אז אחד מהמשתתפים בויכוח שהיה קרוב לסברדלוב בחדשי המהפכה של 1905: „אם יהיה עלי להסביר לדור הצעיר את לידתו ואת התפתחותו של המושג הזה — הרי עלי רק להיזכר בדרך חייו של סברדלוב, ואז אהיה בטוח, כי מסביר אני את המושג עצמו של ‚מהפכן מקצועי' במשמעותו העמוקה".

ב.

סברדלוב נולד מחוץ לתחום מושבם של יהודי רוסיה, דיבורו היה רוסי טהור, ואף כי לפי מראהו החיצוני היו בו קוים, שהעידו על מוצאו היהודי — הוא נחשב לאחד הצעירים הרוסים לכל דבר — אף כי לא התכחש למוצאו היהודי. בסביבה הרוסית בו פעל — ובעיקר בין הפועלים המהפכנים — לא היה למוצאו היהודי של סברדלוב צד לגנאי, אלא להיפך: לפי מסירותו והבנתו, לפי תם־לבבו ונאמנותו למפלגה — היו חבריו מתיחסים אליו באמון גמור, ואלו כל רמז או כל הערה בנוגע לאי־רוסיותו של סברדלוב — היו נחשבים לסימן מובהק לכך, שהפולט הערה או רמז שכזה היה מעמיד את עצמו מחוץ לשורות המפלגה בהיותו מושפע מתעמולה אנטישמית של הכמרים הפראבוסלאביים או של „המאה השחורה".

המשטרה החשאית („אוכראנה") צרפה את שמו של סברדלוב לרשימת המהפכנים המסוכנים, ורדפה אותו בחימה. פעמים רבות — נאסר, אך הצליח לברוח. התחבא בסביבת הפועלים, ורכש לו ידידים נאמנים ביחוד במחוז האוראל ובעיר יקאטרינבורג.

לאחר שנת 1910 התחילה ברוסיה התעוררות ניכרת בקרב מעמד הפועלים. התנועה המהפכנית, שסבלה קשות אחרי המפלה בהתקוממות של 1905, ובגל של הריאקציה שהגיע לשיאו בשנים שלאחר מכן — התחילה מתאוששת. בזמן התלכ־דותה והתאוששותה של התנועה המהפכנית היתה לסברדלוב הזדמנות להפעיל את כשרונותיו התעמולתיים והארגוניים. בשנת 1912, כשהתכנסה ועידת הבולשביקים בפראג, ובה נבחר ועד מרכזי מורחב למפלגה — היה שמו של סברדלוב בין הפעילים, שצורפו לועד המרכזי מהבולשביקים העוסקים בעבודת המחתרת בפנים רוסיה. זמן קצר לאחר מכן — נאסר סברדלוב ונשלח לגלות, לאחד המקומות שנחשבו אז למרוחקים ביותר ברוסיה: לגדות הנהר יניסיי בסיביר במחוז טורוכאנסק.

את השנים שקדמו למלחמת העולם הראשונה (ואף את השנים הראשונות של מלחמת העולם הראשונה) בילה יעקב סברדלוב במקום גירושו שבמחוז טורוכאנסק. הוא היה רגיל בחיי הגלות, ומיד חיפש ומצא מגעים עם יתר הגולים המהפכנים, שהספיקו להשיג משטר מסויים ויחס מצד המשטרה החשאית, שהיתה מפקחת על כל מקומות הגלות המדינית. הגולים המדיניים היו יכולים להתקשר זה עם זה, עד כמה שניתן הדבר לפי תנאי האקלים והמרחקים הגיאוגראפיים העצומים שהיו בין כפר וכפר במחוז הגלות.

המגעים בין האסירים הפוליטיים — היו בזמן ההוא כעין המשך לפעולתם הפוליטית. עיקר כוונת הממשלה בהגליית האנשים, שנחשבו מסוכנים בעיניה — היתה בבידוד האנשים מהסביבה המאוכלסת (בעיקר — ממרכזי הפועלים). ואלו לנעשה בין הגולים לבין עצמם — לא היו שמים לב במיוחד. בגלות טורוכאנסק התלכדו איפוא הגולים הפוליטיים לפי השייכות המפלגתית שלהם. הסוציאל־רבולוציונרים — היו בקשר עם בני מפלגתם, כן התלכדו הסוציאל־דמוקראטים עם חבריהם, האנרכיסטים השתדלו להמשיך את המגע ביניהם לבין עצמם וכו'.

סוציאל־דמוקראטים מהנכבדים בתנועתם נפגשו אז, בראשית המלחמה, בגלות טורוכאנסק. היו דנים על כל מיני שאלות מדיניות חשובות, לגולה היו מגיעות הנוסחאות האחרונות של החלטות המרכזים של המפלגות במחתרת, הם אף קיבלו החלטות על בעיות שעמדו ברומו של עולם המהפכה. כל הזכרונות שפורסמו על חדשי המלחמה הראשונים בטורוכאנסק מדברים על הסמכות הרבה שהספיק לרכוש סברדלוב בין חבריו לגולה. הסמכות היתה לא מדינית בלבד — אלא גם אישית. הליכותיו של יעקב סברדלוב, צניעותו הרבה, וגם תקיפותו — הבטיחו לו עמדה מיוחדת בין אנשי הגולה הסוציאל־דמוקראטית (ביתר דיוק: בין הבולשביקים. לאחר הועידה בפראג בשנת 1912, הקימו הבולשביקים תאים נפרדים בכל מקום, לרבות גם את הגולה הפוליטית — לעתים היתה המלחמה בין הסיעות, כלומר בין הבולשביקים והמנשביקים, חריפה יותר מאשר בין חברי המפלגות היריבות).

למחוז טורוכאנסק הגיע אז הגרוזיני הצעיר יוסף דז'וגאשוילי (הוא סטאלין). גם הוא נחשב כאחד מהמנהיגים (אם גם לא כמנהיג מרכזי) של הבולשביקים, ולאחר חדשים מעטים התחיל בפעולה בין הגולים. בתחילת המלחמה השתתף סטאלין בויכוח הפנימי על ההחלטות של הסיעה הבולשביקית — ופה נתקל ביעקב סברדלוב. שניהם — סטאלין וסברדלוב — נהיו לאישים הראשיים בין הבולשביקים בטורוכאנסק. מפי אחד הבולשביקים הותיקים (יהודי, שנאסר בכארקוב ונשלח לשלוש שנים לטורוכאנסק לגולה — ושפגשתיו אחר כך, בשנות העשרים, כשהוא ממונה על עבודה משקית חשובה במוסקבה) שמעתי, כי היחסים בין סטאלין וסברדלוב היו מתוחים כבר בשנת 1915. לפי דבריו היתה התנהגותו הגלויה והחברית של סברדלוב נחשבת למופת בשביל חבריו, ואף היריבים המדיניים העריכו את הגינותו הרבה במאבק נגדם. לעומת זאת — היו דרכיו של סטאלין מעוררות אי־אמון, ואפילו — פחד. חבריו חשבוהו לתככן ולאדם יהיר.

הדברים הגיעו אף לקרע — ורק הידיעה, שהגיעה לגולה בטורוכאנסק בחורף של 1917 כי פרצה מהפכה בפטרבורג שמה קץ למצב המתוח בין שני מנהיגי הבולשביקים.

מיד לאחר המהפכה חזרו סברדלוב וסטאלין לרוסיה המרכזית: הם נהנו מהחנינה הכללית שהכריזה עליה הממשלה הזמנית — ומיד עם בואם לפטרבורג היו מראשי המארגנים והתעמלנים של מפלגת הבולשביקים.

כדאי לציין, שהמהדורה החדשה של „תולדות המפלגה הקומוניסטית", שפורסמה במוסקבה לקראת יובל החמישים של מהפכת אוקטובר בשנת 1967 — מזכירה את שמו של יעקב סברדלוב עשרות פעמים בתור אחד המארגנים העיקריים של נצחון הבולשביקים במהפכת אוקטובר, ואלו סטאלין — מוזכר פחות, ואף כמה וכמה פעמים בתור מי שסטה מעמדתו של לנין — בעוד ששמו של יעקב סברדלוב — הוא תמיד שמו של „בולשביק נאמן" למשנתו של לנין, מנהיגה הראשי של המפלגה.

ג.

ואלה הדברים שמיחדת ההוצאה האחרונה של „תולדות המפלגה" ליעקב סברדלוב, כהערכה כללית של אישיותו ושל התפקיד שמילא במהפכת אוקטובר ולאחריה: „יד ביד עם מנהיג המפלגה וראש הממשלה הסובייטית — עבד יו"ר הוצי"ק (ראשי תבות: הועד הפועל הכל רוסי המרכזי של הסובייטים) י. מ. סברדלוב. הוא היה לדברי לנין „הטיפוס הבולט ביותר של מהפכן מקצועי", שהכיר היטב את הקדרים (הפעילים) המפלגתיים והיה עומד בקשר הדוק עמהם. בני דורו כינוהו איש צנוע, אך עשוי מפלדה, שזרה היתה לו הצגת שאלות עקרוניות באופן חצאי, ופתרונן למחצה. במשרתו הרמה השתדל יעקב מיכאילוביץ' להבטיח את איחוד הפעולה של הממשלה הסובייטית ושל הוצ"ק. הוא עמד בראש הפעולה הארגונית של הועד המרכזי של המפלגה (שהיתה מוטלת על המזכירות) והקדיש כוחות רבים ותשומת לב לארגונים המקומיים של המפלגה, עמד בראש הועידות, שהיו מתכנסות, השתתף בעבוד תכניותיהן, היה קובע את המרצים של הועד המרכזי וכו'" („תולדות המפלגה הקומוניסטית הסובייטית", מוסקבה 1967, כרך ג', חלק א', רוסית — עמ' 447—448).

ראוי לציין, שבתוך סקירה מקיפה זו של אפיו ועבדו של סברדלוב — ניכר שרטוט הדמות, שבה נשאר סברדלוב בזכרון חבריו למפלגה לאחר חמשים שנה. הדברים הולמים ללא ספק את האמת — ויש בהם רמזים רבים לאותה הצורה בה קיוו הבולשביקים הותיקים (מדור המחתרת ומדור המהפכה של אוקטובר) לעצב את היחסים הפנים־מפלגתיים — בכדי להימנע מאותם העיוותים החמורים, שבהם נכשלה המפלגה של הבולשביקים אחר כך, במשך עשרות בשנים — כשתפש את המקום העליון במפלגה סטאלין.

היה זה נושא, שחזר כפעם בפעם בשיחות של אנשי המפלגה הותיקים בשנות העשרים והשלושים. השאלה היתה: מי היה האיש, שהיה יכול בימים הגורליים של המהפכה הרוסית (בשנות העשרים) להעמיד את עצמו מול הכוונות של שלטון־היחיד של סטאלין, האם היה איש בין חברי המרכז שהשתתפו במאבקי אוקטובר — שהיה ביכלתו להמשיך את המסורת של מזכירות המפלגה בימי לנין, איש שהיה יכול להיות אלטרנטיבה מוצלחת לסטאלין?

התשובה, בפי כל אלה, שהכירו את המפלגה בשנים הראשונות של המהפכה, שיכלו להקביל את אפיים של סטאלין וסברדלוב, היתה אחת: „אמנם היה איש שכזה — אך הוא לא היה עוד בחיים. האיש הזה — יעקב סברדלוב". (וכשזרק אחד הנוכחים את הערת־הביניים: „אבל הוא היה יהודי!" נענה מיד בפסקנות גמורה: „דוקא משום כך").

האזנתי לסיפורים רבים שתארו את עממיותו של סברדלוב בתור יושב ראש הוצי"ק דוקא בתוך אנשי השורה הרוסיים — הפועלים והאכרים, ואת האמון המלא

שרכשו לו אנשי מפלגת הבולשביקים בשנה האחרונה של חייו. הוא נפטר, בגיל 34 ממחלת השחפת, למעשה — מפני שהקדיש את כל כחותיו לעבודה המפלגתית עד יומו האחרון.

לאישיותו של סברדלוב לא נמצא יורש במפלגת הבולשביקים. ליושב ראש הוצי"ק נבחר לאחר מותו של סברדלוב אדם, שאפיו ודרך חייו היו שונים בהחלט מקודמו, והעובדה שהבחירה נפלה עליו — היה בה מן הסמל בתולדות המפלגה של הבולשביקים. בן האכרים מטבר (בצפון מערבה של מוסקבה) מיכאל קאלינין לא היה ממלא את אותם התפקידים, שאותם מלא בן „הקאנטוניסט" היהודי יעקב סברדלוב. קאלינין לא היה מהאנשים המבריקים ובעלי ההשפעה בהמונים, שהיה יכול להדמות לסברדלוב. הוא גם לא היה ממנהיגיה המוכרים של מפלגת הבולשביקים. בהעלותם את קאלינין למשרה עליונה במדינה רצו ראשו המפלגה של הבולשביקים דאז — לנין, טרוצקי וחבריו — לעשות מחווה של הסתגלות לרוב האכרי, ויחד עם זה לעשות מעין „מפנה" תכסיסי חשוב: להפריד בין השלטון הסובייטי ובין צמרת המפלגתית, שהיו מאוחדים בימי כהונתו של סברדלוב.

התוצאות הסופיות של הפרדה זו — נראו למשקיף החיצוני שנים לאחר כך. קאלינין נהפך במשך שנות העשרים לאיש־הייצוג, העוטה אביזרים של שלטון כלפי חוץ, בעוד שהשלטון הממשי התרכז יותר ויותר במזכירות המפלגתית. ובאותה מזכירות מפלגתית הלך והשתלט — מאז שנת 1922 — אותו סטאלין, שכל זמן שהיה סברדלוב — לא היה יכול להגיע להשפעה מכרעת בתוך המנגנון המפלגתי.

בזמננו, כשמחקר ההתפתחות ברוסיה, שהפכה לארץ הסובייטים, הפך למדע, שלו מקדישים את עמלם מדענים רבים, לא רק בבריה"מ, אלא גם ביתר ארצות התבל, — הרי הביאוגרפיה של יעקב סברדלוב, המהפכן הנועז שהגיע עד מקום הנשיא של ארץ הסובייטים, היא פרק מאלף מאוד, שרק תשומת לב שולית ובלתי מספקת רוכזה בו.

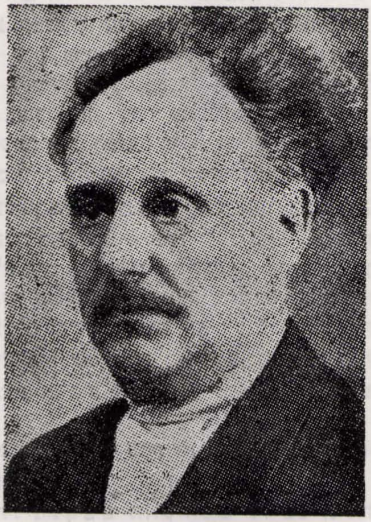
יתכן, כי דוקא ע"י חקירת פרק זה — היו מוצאים פתרון חלקי או מלא לכמה וכמה בעיות חשובות של ההיסטוריה הסובייטית.

ואגב — גם היו מתקרבים לחלק חשוב של בעיית היהודים הסובייטים — שעל תולדותיהם נכתב מעט מדי, ושכדאי לברר באופן יסודי — דוקא עתה, במלוא חמשים שנה למהפכת אוקטובר.

יוסף ברזילי

שיחות עם שמעון דימנשטיין

(דרכו של בולשביק יהודי, מתומכי לנין הראשונים)

„נכון הדבר ששמעת, הייתי בין המעטים שהצטרפו לעמדתו של לנין כמעט מהרגע הראשון" — זו היתה פתיחת השיחה הראשונה שלי עם שמעון דימנשטיין. שיחה זו התנהלה בלשכתו, בקומה החמישית של בנין הועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית הרוסית. הוזמנתי לשם ע"י שמעון דימנשטיין, שכיהן אז כממונה על עניני הלאומים במרכז המפלגה הקומוניסטית — ודימנשטיין הסכים לפגישה אתי לאחר שקבל המלצה מאת „מחלקת המזרח" של הקומאינטרן (ארגון כולל של המפלגות הקומוניסטיות, שנוסד בשנת 1919 במוסקבה) ובה נאמר, שמציעים לו לשוחח אתי ולשמוע את מה שיש בפי, וגם לספק לי אינפורמאציה על פתרון השאלה הלאומית בברית המועצות. אגב המלצה זאת הוגד לדימנשטיין — כי הגעתי שבועות מעטים לפני כן לרוסיה מארץ ישראל ובודאי אוכל לספר לו הרבה פרטים שיעניינו אותו.

היה זה בראשית שנת 1925 — ומאז עברו כארבעים ושלש שנים. במשך השנים האלה נפגשתי — בנסיבות שונות — עם מאות אנשים ברוסיה, בתוכם: עשרות עסקנים מפלגתיים, רוסים ויהודים. בכל זאת נחרתו בזכרוני הפגישות והשיחות עם שמעון דימנשטיין — לא רק בזכות התרשמותי החיובית מאישיותו

ומיחסו אלי, אלא גם מפני כך, שיכולתי ללמוד הרבה מתוך המגע אתו על טבעו וטיב הבולשביקים בכלל, ועל דעותיהם של הבולשביקים היהודים בפרט.

בפגישה הראשונה דברתי עם דימנשטיין יידיש. הבנתי אז מעט רוסית, ולא ידעתי לבטא את מחשבותי בשפה זו (היתה זו נסיעתי הראשונה לרוסיה — את נעורי בליתי מחוץ לגבולותיה וחונכתי על ברכי תרבות אחרת, מאז בואי לארץ־ישראל בסתיו של שנת 1920 קשרתי קשר אמיץ לשפה העברית, ובארץ למדתי גם לדבר יידיש. בהגיעי למוסקבה — נתקלתי לראשונה בתרבות הרוסית — אז התקרבתי גם לספרות הרוסית — אך ידיעותי היו, כאמור, דלות עדיין ולא הספיקו כדי לנהל שיחה על נושאים מופשטים).

שמעון דימנשטיין קבל את פני ברוח טובה. הוא היה צנום, גבה קומה ובעל בלורית בלונדית. לפי הבעת פניו ומראהו החיצוני — היה נראה כאיש סלאבי ולא היו בו סימני הכרה יהודיים. (גם לזאת התפלאתי ברגע הראשון, כי רוב היהודים הרוסים שהספקתי להכירם — היו טפוסים יהודים מובהקים, עפ"י רוב בעלי שער שחור ועינים יהודיות, שהעידו על יהדותם ממבט ראשון, ואלו עיניו של דימנשטיין — היו כחולות).

אולם לאחר שהחלפנו את המלים הראשונות — מיד הרגשתי בחום לבו, ובהתענינותו המיוחדת בענינים יהודים. יותר מזה: היידיש שדבר בה — היתה יידיש מקורית, עסיסית, שהעידה על מקורו היהודי ועל כך, שהוא אהב את ה„מאַמע לשון", את שפת האֵם שלו אהבה אמיתית ועמוקה. זכורני, בראשית השיחה הוא התענין ביידיש שלי. מיד הרגיש, שאין זו „שפת האֵם" שלי, ושאלני, מנין הניב הליטאי השגור בפי.

כשאמרתי לו, שלמדתי את השפה מפי חברים יוצאי ליטה — ושהיה קל לי ללמוד יידיש, מפני שעוד בימי ילדותי למדתי עברית, וגם הסביבה בארץ־ישראל מקלה על הבנת המנהגים היהודים — קרא דימנשטיין תוך כדי התפעלות בלתי־מלאכותית: „הנה כי כן, גם העברית עוזרת לרכישת „מאמע לשון".

אך מיד החלפנו את הנושא. שמעון דמנשטיין חזר לשאלתי הראשונה, שבה פתחתי את השיחה, מכיוון שהיה בטוח, כי ביקורי בא, כדי להמחיש לי את דרכו המפלגתית ואת הרגשתו של „בולשביק יהודי", אשר היה מן הראשונים שהצטרפו ללנין, כשהתפלגה המפלגה הסוציאל־דמוקראטית בשנת 1903.

„הרחוב היהודי" במהפכה הרוסית

מדבריו של דימנשטיין הסתבר, שלא היה זה מקרה, כי בימי הצאר, בתחילת המאה העשרים, בימי שחר התנועה המהפכנית ברוסיה — לא היה מפלגתו של לנין „פופולארית" בין היהודים. „אתה צריך להבין" — המשיך דימנשטיין — „כי רק יחידים־בודדים היו אשר ידעו בזמן ההוא, כי אחד מהפלגים במפלגה הסוציאל־דמוקראטית הוא פלג הבולשביקים, במה נבדלים הבולשביקים מהמנשביקים, ומה היא עמדתו של לנין — מנהיג הבולשביקים". קבלת האינפורמציה — היתה אז דבר קשה מאד, ורק מי שהתענין מאוד בתנועת הפועלים, והיה מוכן גם להסתכן למען האינפורמציה — היה משיג ידיעות.

כיצד חדרה התודעה הסוציאליסטית אל הנער היהודי ברוסיה? עוד בשיחתנו הראשונה — ניסה שמעון דימנשטיין להעמידני על המצב בקרב הקיבוץ היהודי ברוסיה, לפי שהיה בתחילת המאה הנוכחית ולפי שהוא למדו לדעת מנסיונו

(הייתי אסיר תודה לדימנשטיין על כך, מפני שמושגי אני בנוגע למצב היהודים הרוסים ודרכי התפתחותם — היו פרימיטיביים מאוד בעת ההיא, היה לי מושג כללי ש„היה רע מאוד ליהודים בימי הצאר", אולם חסרתי כל נסיון וכל קנה מידה להערכת המצב — קודם כל מפני שלא חזיתי מבשרי את הצרות הרבות שבהן התנסו היהודים הרוסים).

המיצר המרחבי, שנוצר ע"י גזרות הצאריזם לגבי היהודים, הועמד ע"י דימנשטיין בראש ההגבלות שמהן סבלו היהודים. „תאר לך" — אמר לי — „עם שלם בקרב ממלכה ענקית, שסגורים לפניו הדרכים לשטחים הגדולים והפוריים של ממלכה זו. והעם היהודי לא היה עם נחות־דרגה או מועט כשרון. להיפך, העם היהודי היה מוכשר לא פחות מיתר העמים ברוסיה — ואף כי חולק אני על הדעות שהפיצה האינטליגנציה הרוסית הפיאודלית כי בנוגע לכשרונותיו עלה העם היהודי על בני סביבתו הרוסית — הרי אין ספק בכך, כי כוח יוזמתו הארגונית, כוח ניתוחו השכלי, וגם הנסיון ההיסטורי הרב של העם היהודי — לא היו קטנות יותר מאותן התכונות אצל העם הרוסי. ועוד גורם חשוב ביותר: המזג היהודי, הטמפראמנט שבטבעם של היהודים — שהיה מעלה את היהודים מיד למעלה גבוהה בקרב כל חברה שהם היו משתתפים בה".

דימנשטיין הפסיק את דבריו לכמה רגעים — ונתן לי כמה דוגמאות על השתתפותם הפעילה של היהודים בחיי החברה הרוסית מתולדות היהודים ברוסיה במאה התשע עשרה. דוגמאות האלה לא זכורות לי כבר עתה, יותר מארבעים שנה לאחר השיחה שנהלנו, אך יודע אני, שאז התרשמתי מהן מאוד.

„ותאר לך" — המשיך דימנשטיין „שרוצים לכלוא עם כזה, נוער כזה במסגרת של ריכוזים צרים, שמנסים — אמנם בצורה אחרת — לחדש לגביהם משטר, המזכיר את חומות הגיטו של ימי־הבינים. הפילוסופיה שהיתה ביסוד החוקים של הפליה כלפי היהודים, הפלוסופיה של „תחום המושב" היהודי — נוצרה ע"י אותו מנגנון הפקידים הצאריים, שראו בחופש ליהודים או בהשוואת זכויותיהם של היהודים לזכויות האזרחים הרוסים האחרים, מקור של תסיסה מסוכנת ביותר לעצם השלטון של הצאר. בעיקר הם ראו את סכנת ה„הדבקה" של הרוח הסוערת היהודית, ולכן הם קיוו להגביל את התסיסה הזאת בתוך „תחום מושב" צר" (פה הרחיב דימנשטיין את הדיבור בנתנו תאור של המניעים האנכיים, שהביאו גם את אנשי המסחר והתעשיה — „שהיו, כדברי מארקס, בעלי תאבון לריווח ובעלי אכזריות גדולה במיוחד" — להצטרף לדרישות של הגבלת היהודים. עובדה היא, שתחום המושב, המצמצם את זכות היהודים להשתקע באזורים נרחבים ברוסיה — נשאר בתקפו עד סוף השלטון הצארי).

לנוער היהודי ברוסיה — היתה ברורה כל העולה הנעשית ליהודים ע"י החוקים המיוחדים שהוצאו נגדם — וביטול חוקים אלה היתה התביעה הטבעית של כל המיעוט היהודי.

מסקנת דבריו היתה, כי גזרות האפליה האנטי־יהודית של הצאר — היו המניע העיקרי שדחף את הנוער היהודי בערי „תחום המושב" למחשבה מהפכנית נועזה. „הרחוב היהודי — אמר דימנשטיין — היה למעשה מבוי סתום בשביל האוכלוסיה היהודית. החלום של הנוער היהודי היה לפרוץ לו דרך מהרחוב הזה אל מרחבי הארץ. להרוס את החומות, שהגבילו את חופש התפתחותם של היהודים".

המסקנות האלה הגיעו לתודעתו של דימנשטיין עוד בשנים המרוחקות מאוד מהמהפכה הרוסית, הם חדרו אליו בהיותו בישיבה, בתוך סביבה יהודית טיפוסית.

ימי הנעורים של יהודי בבילורוסיה

באותה שיחה ראשונה שנהלנו עם שמעון דימנשטיין בתחילת שנת 1925, במוסקבה, שמעתי ממנו גם דברים מאלפים רבים על ההווי היהודי בעיירה בילורוסית, שבה בילה את ימי נעוריו. העיירה היתה סְבַּז*, בה נולד שמעון במשפחה יהודית אדוקה. כשהגיע דימנשטיין לתאור העיירה ומנהגיה, כפי שהוא זכר אותם — נזכרתי גם אני, ששמעתי את שם עיירה זו אי־שם. בדרך כלל — לא היו ידיעותי בתולדות ובגיאוגרפיה של היישובים היהודים ברוסיה נרחבות. איך באה סבז' זו לראשי? הבעתי את ספקותי בקול רם, ובתשובה לכך פרץ דימנשטיין בצחוק, ושאלני: „איך הגעת למוסקבה?" עניתי, כי עברתי בדרכי מארץ־ישראל דרך איטליה, אוסטריה וגרמניה — ואחרי שהיה קצרה בברלין, עליתי לרכבת והמשכתי מזרחה. „ואיך עברת את הגבול הרוסי?" — שאל דימנשטיין.

„נסענו דרך ליטא, לאטביה, היינו בריגה..." — עניתי. פה הפסיקני שמעון דימנשטיין: „הנה אנחנו מגיעים" — קרא, ובאותו רגע התבררה לי מטרת שאלותיו־חקירתו. „אכן, לאחר ריגה באנו אל עיר הגבול בין לאטביה לברית־המועצות — ועיר הגבול היתה — סבז'!"

מובן, שהשעה הקלה שעברה עלי בעיר הגבול — עד כדי סידור הצד הפורמאלי שבבחינת הדרכונים ובבדיקת המזוודות — לא יכלה לתת לי מושג מהעיירה, ועוד פחות מהיישוב היהודי בה, ועל כך העיר מיד דימנשטיין. „האמת היא, — אמר — שהעיירה סבז' דהאידנא היא שונה מאוד מעיר הלידה שלי. עברו עשרות בשנים מאותה התקופה של נעורי, וקודם כל — על סבז' כמו על יתר העיירות היהודיות בבילורוסיה עברה סערת המהפכה הגדולה".

אגב כך — התחיל דימנשטיין בתאור חיי העיירה בסוף המאה הקודמת. וניכר היה כי יחד עם היחס השלילי בהחלט למשטר ששרר אז בעיירה, יחד עם זכרונותיו על המצוקה הרבה שבין יהודי העיירה בזמן הצאר — היתה נשמעת בתאורו גם נימה של נוסטאלגיה לימים ההם. יחד עם החינוך המסורתי שקבל דימנשטיין בימי נעוריו בעיירה — השפיעו עליו באופן בולט. גם חבריו ללימודים, שספגו מצד אחד את חכמת היהדות — ומצד שני היו מושפעים ע"י ספרים חיצוניים, ע"י חוברות שונות שעל פיהן חדרה תורת ההשכלה, ואופן המחשבה הבקרתי אל תוך העיירה.

הישיבה, שבה למד דימנשטיין (אינני זוכר שקרא בזמן השיחה אתי בשם העיירה, בו נמצאה ישיבה זו — לפי שנודע לי הרבה שנים לאחר מכן היתה זו הישיבה המפורסמת של טלז) היתה מוקדשת ללמודי הגמרא**. דימנשטיין הצטיין בשקידה הרבה שהקדיש ללמודי הגמרא. הוא היה סמוך על שולחנם של בעלי־בית שונים — כמנהג בחורי הישיבה שלמדו בעיירות — והיה נוהג ללון כאורח בבתים שונים. היו מקרים — והוא סיפר על כך במין הנאה חרישית — שהיה לוקח לביתו ספרי גמרא ומציעם למראשותיו.

על הלך מחשבותיו בימים ההם, ועל השאלה העיקרית: מה הביאו לעזיבת המסורת ולהצטרפות לתנועה המהפכנית — לא הרבה דימנשטיין לדבר. ודאי מתוך ההנחה, שלאחר עשרות שנים של ותק במפלגה הסוציאל־דמוקראטית, ולאחר

---

* סבז', עיר מחוז קטנה בפלך ויטבסק, מנתה (לפי מפקד 1897) 2561 יהודים, שהיוו כ־60% מכלל תושבי העיר. בסבז' נולדו גם חיים ושמואל טשרנוביץ.

** לפי „הלעקסיקאן" של ז. רייזין למד דימנשטיין בישיבת לובאוויטש והוסמך לרבנות בוילנה על־ידי ר' חיים עוזר גרודזנסקי.

תקופות ארוכות של ויכוחים פנימיים, בהם השתתף לצדם של הבולשביקים, בתור אחד מתומכיו הראשונים של לנין — נראה דבר המניע הראשון לדימנשטיין עצמו כמישהו, ואולי גם מפני כך, שהוא לא החשיב את תהליך התבגרותו האישית עד כדי כך שיחשוב לראוי לעמוד על זה בשיחה ראשונה.

אולם הוא נגע כבר אז בבעיית ההתפתחות הרוחנית של היהודים בסביבתו — סביבת תלמידי הישיבה בעיירה „ליטאית" בסוף המאה התשע־עשרה. בפגישות, שהיו לי עם שמעון דימנשטיין בשנים שלאחר מכך — חזר הנושא הזה כפעם בפעם (במישרין ובעקיפין) — וכך הוברר לי, כי בהשקפותיו הכלליות היה גם חלק גדול לנסיונו האישי של דימנשטיין עצמו.

הבעייה היתה, מה היו מקורות הדחיפה — הנפשית והרוחנית — של בני הנוער בעיירה בבילורוסיה ובארצות הבלטיות, שהביאו לידי התפרקותם של הצעירים היהודיים ולמעברם למחנה השמאלי והמהפכני. הסתבר, כי במבט אחורנית ראו רבים מבני הנוער את התפתחותם כשלב בהתקדמות של הסביבה היהודית, שחיו בקרבה, מהגישה התורנית, השמרנית אל החיים ואל הפילוסופיה, להשקפת עולם מעודכנת, מודרנית.

הויכוח הישן — שתחלתו היתה נעוצה עוד בדור הגר"א ותלמידיו — היה קשור לבעייה, האם הנאמנות ליהדות היא תורה, שיש ללמדה מתוך דפי הגמרא — או האם העיקר היא הדבקות, אמונה שבלב. האסכולה של הליטאים שללה את הנטיה למסתורין, לגילויים שהם „מעל" — ואף בניגוד — להיקשים שכליים. היא היתה בנוייה על התלמוד, המפרשים, הרמב"ם. מכאן השאיפה למצוא ע"י ניתוח מפוכח, הגיוני — את הדרכים לעתיד האדם, העם, האנושות כולה.

מתוך הדור היהודי שהיה עדיין קשור עם תלמידי הגר"א — יצאו ראשוני המשכילים. כיון שהוכר העולם הגדול, החי ומתפתח מחוץ ל„תחום המושב", מחוץ לכתלי הישיבה, מחוץ למסגרת היהודית־הדתית — הופיע הצורך להתוות תחומים בין ה„כלל" הגדול, האנושות, ובין הפרט — הלא היא המסגרת הלאומית, הדתית, היהודית.

ההגדרה הידועה של „היה יהודי באהליך, ואדם — בצאתך" היתה פרי מחשבתם של המשכילים, והכילה עדיין את היהדות כאחד היסודות ההכרחיים. ואלו בדור הבא של הנוער היהודי (זה שצמח ברוסיה בסוף המאה התשע־עשרה) — היתה כבר המסקנה אחרת: צרכי האנושות, החברה, המדינה כבשו את המחשבה ואת הנפש — והזיקה לערכים יהודיים היתה סימן לנחשלות, לשמרנות, ואף (בלשון המדינית, שהשתלטה במדה הולכת וגדלה) לריאקציה.

בין ה„בונד" וה„בולשביקים"

עוד בהיותו בישיבה — נקלע שמעון דימנשטיין לבין הנוער המהפכני. הדבר התחיל בקריאת כרוזים, בחוברות מודפסות על נייר דק, בויכוחים נלהבים בתוך החוגים של הנוער המהפכני. בין חבריו בישיבה לא היה דימנשטיין בודד בהלכי רוחו המהפכניים. הוא סיפר לי, שאף כי המהפכניים היו מיעוט בין בחורי הישיבה — בכל זאת היו נסבלים, לפחות במשך הזמן, שהדבר היה ידוע רק למעטים, ושלא היתה שערוריה פומבית בקשר לקריאת „ספרי חוץ" או חילול מצוות בפרהסיא.

יחד עם תחילת התמצאותו המדינית של בחור־הישיבה — היתה באה על פי רוב גם החלטתו לפעול במחתרת. לאחר זמן — היה כל מי „שהציץ ונפגע" עוזב את הישיבה ואת העיירה, ומשתדל למצוא לו מקום בעיר אחרת ובסביבה אחרת.

המטרה של הצעירים מהעיירות הבילורוסיות, או הליטאיות — היו עפ"י רוב הערים הגדולות בסביבתם, כמו וילנה, מינסק, קובנה, ריגה.

בספרו על ימי נעוריו ועל המשברים הרוחניים שעברו עליו בזמן היותו אחד התלמידים בישיבה — לא נמנע דימנשטיין מלהעיר דרך אגב, שהנשירה מהישיבה ומהיהדות החרדית לא הצטמצמה באפיקורסים בלבד, שהושפעו ע"י הברושורות והפרוקלאמאציות של הנוער המהפכני. הוא הדגיש, שתחת לחץ המציאות („ומציאות זו היתה ההתפתחות בחברה הרוסית, שהיתה קשורה בהתקדמות הטכנית ובהרחבת השוק הרכושני") — היו גם תלמידי הישיבה מבני העשירים, מהחוגים הבעל־ביתיים — עוזבים את ספסלי הישיבה ובוחרים במקצועות חילוניים. היו כאלה (וביניהם גם בני משפחות, שהיו לאחר מכן ידועות בעשרם ובהשפעתם בקהלה היהודית־רוסית) שהעדיפו השתתפות בחיי הרווחה של סוחרים מצליחים על פני מסכות הגמרא. לדעת דימנשטיין — היתה צמרת העסקנים הציונים ברוסיה מורכבת בזמן יותר מאוחר מבני גבירים כגון אלה, שנשרו מהישיבות הליטאיות.

רבים מתלמידי הישיבות היו עוברים למחנה החילוני. גם בעקבות ההחלטה, לעזוב את החיים המוגבלים והדלים ב„תחום המושב" בכלל. היו כאלה שהסתובבו זמן מה בערי רוסיה, והיו גם כאלה שהצליחו לרכוש דרכונים לעצמם (או אפשרויות לגנוב את הגבול) ולצאת אל מחוץ לרוסיה, והיו אלה דוקא בעלי היוזמה ובעלי השכל המסחרי הגדול ביותר. בשתי מלים רמז דימנשטיין על חלק היהדות הרוסית בתוך זרם ההגירה לאמריקה, שגבר משנה לשנה. (אגב: בהיותי בשנות הששים לשם ביקור בארה"ב נוכחתי לדעת, שדוקא המהגרים המצליחים ביותר באמריקה מתוך מאות אלפי היהודים, שבאו מרוסיה, היו לפנים — בני ישיבה, יהודים חריפים וממולחים, מאנשי הישיבות בליטא).

בין בני הישיבות, שעשו את צעדיהם הראשונים בערי תחום המושב עצמו, היו בני דלת העם מחפשים דרכים חדשות. במקרים רבים — היה בן הישיבה הליטאית מחפש לא חיים נוחים לעצמו בלבד, ודאגותיו היו נתונות במדה גדולה לשאלות הציבוריות. היה מטען לאומי־מסורתי גדול לבני הישיבות (ואף דימנשטיין אמר לי, שהשאיפות הלאומיות־רומנטיות שהובילו חלק מן הנוער היהודי לתנועה הציונית — מקורם היה בזיקה החזקה שטבע החינוך בישיבה בנפשות בחורי־ישיבה רבים). הנוער היהודי כולו — לרבות ההמונים שמוצאם היה מדלת העם — שרשיו היו עמוקים בתודעה היהודית.

יחד עם זה — היה זה נוער תוסס ושוחר חופש. מימי ילדותו היה הנוער היהודי ב„תחום המושב" עד להתעללות של השלטונות ביהודים, וליחס המלא איבה וגזרות הפליה לגבי היהודים — ענה הנוער היהודי בנטיות מהפכניות מובהקות.

עולם הרגשות ומחשבות זה — מצא לפניו הארגון הגדול של השמאל היהודי ברוסיה, ה„בונד", וארגון זה נזון בעצמו מתוך העולם הזה. הנאומים של המשכילים היהודים המהפכנים במפגשים („סכודקי" בלע"ז) החשאיים שהיו נערכים במקומות סתרים, כשאימת המשטרה הרוסית מרחפת על פני האספה, — הסיסמאות שבהן היו גדושות ה„פרוקלאמאציות" של ה„בונד" („ברית הפועלים היהודים ברוסיה, פולין וליטא"), וגם המצעים המפורטים, שכללו את היסודות המופשטים של התורה הסוציאליסטית — היו חודרים יום יום אל תוך המוני הפועלים היהודים.

על פי רוב קבלו אנשי־העבודה ב„תחום המושב" את ההנחה היסודית של

ה„בונד" כמובנת מעצמה. מאז שנת 1897, שנת יסוד ה„בונד" — עוד בטרם נקראה הועידה הראשונה של הסוציאל־דמוקראטים הרוסית — היה הטעון של מנהיגי ה„בונד" מקובל בין הפועלים היהודים: הטעון היה, כי המאבק למען המהפכה, למען הסוציאליזם צריך להתנהל אמנם ע"י מעמד הפועלים כולו, אולם היהודים זקוקים לארגון שיקדיש את דאגתו גם לענינים המיוחדים ליהודים עצמם, ועל כן דרושה מסגרת ארגונית יהודית עצמאית — הלא היא ה„בונד".

„הנימה הלאומנית של „הבונד" נעשתה חריפה ביותר דוקא באותן השנים, שנוסדה הסוציאלדמוקראטיה הרוסית הכללית" — העיר דימנשטיין, בגמרו את תאור ההתפתחות הפנימית של הכוחות החברותיים בקרב „תחום המושב" בסוף המאה האחרונה. יחד עם זה — לא הניח הפתרון, שהציע ה„בונד" להמונים היהודים את הדעת. הצעיר היהודי, שהיה עוזב את הישיבה ואת החינוך המסורתי מפני צרות־המוחין שראה בהם, מפני התנגדותו להתבדלות, שהיתה שותלת הדת, התלמוד, וההתנהגות לפי „השלחן הערוך" — היה מוצא ברעיונות ה„בונד" שוב פעם את הדגשת העצמאות הלאומית, ודוקא המונופולין הארגוני שנטל לעצמו ה„בונד" כנציגות יחידה של הפועלים היהודים — נראה לחלק מסויים של האינטליגנציה היהודית כחזרה על אותם ערכים ריאקציוניים, שמהם ברחו בצאתם מהישיבה ומהאוירה של העיירה היהודית „בתחום המושב".

נבואת ישעיהו והאינטרנציונליזם

את החלק האחרון של שיחתנו הראשונה — שהיתה ממושכת מאוד — הקדיש דימנשטיין להסברת ההשפעה הגדולה, שהיתה נודעת בנעוריו על צעירים בודדים מהנוער היהודי, ועל יוצאי הישיבות דוקא, לאותם הרעיונות דוקא, שהיתה בהם שלילה גמורה של הטפת המנהיגים של ה„בונד". רובו של הנוער היהודי נשאר בכבלי אותן המחשבות, שהניחו במעמקי נפשו הרבנים וראשי הישיבות. כל מבנה המחשבות האלה — היה בצל התפישה היסודית, לאמר: יהודים אנו — ויהודים נשאר, והפתרון היהודי — הוא העיקר.

בשאלה זאת — לא נחלקו בעצם היסודות השמרניים והאדוקים מזה, ושני הזרמים החילוניים שהעלו את הלכי הרוח של הקידמה והמודרניזאציה מזה: שני הזרמים ניהלו מאבק קנאי ביניהם לבין עצמם, אך אין זה יכול לשנות את העובדה, שנצח ישראל, קיום היהדות היו בראש מטרותיהם של הציונים (הוא כלל במושג זה את כל התנועות שהיו לפי מושגיו „לאומנים בגלוי") — ושל הבונדאים (שהיו „לאומנים בהסואה"). אילו היתה הציונות — המשיך דימנשטיין — קרובה יותר למציאות, אילו אפשר היה להאמין בכך, שהאידיאל הציוני של ריכוז היהודים בארץ־ישראל יתגשם אי־פעם — היה דוקא למטרה הציונית יתרון חשוב לגבי התקוות שעורר ה„בונד" לגבי עתיד היהדות. לא היתה שום אפשרות לאחד את תביעות ה„בונד" — שעיקרן היה לאומני — עם המושגים הבין־לאומיים המובהקים של תנועת הפועלים הסוציאליסטית.

מיעוט קטן היה בין המהפכנים היהודים, שמן הרגע הראשון קבלו את הסיסמאות הסוציאליסטיות, עם הדגשת האינטרנאציונאליזם שבהן, פשוטן כמשמען. אמנם האדם נולד יהודי, רוסי, גרמני וכו' — היתה הטענה של האינטרנאציונליסטים, אך השתייכותו הלאומית של האדם אינה העיקר, אינה נקודת המוצא, שמסביבה צריכות להתרכז כל המסקנות הרעיוניות. להיפך: האדם נולד קודם כל כבן אדם, כחבר למשפחה האנושית הגדולה ורק אחר כך, כתוצאה מגורמים חברותיים, מחינוך,

מסביבה — מתחילים להידבק בו סימנים לאומיים. ניפוח הסימנים הלאומיים בא כתוצאה מהאינטרסים המיוחדים של השכבה השליטה בחברה, ומכאן נובעת גם ההפליה הלאומית, הדיכוי הלאומי, האיבה הלאומית, המלחמות בין העמים.

את כל זה למדו דימנשטיין וחבריו מהכתבים היסודיים של ראשי הסוציאליזם הבין־לאומי, החל ב„מניפסט הקומוניסטי" של מרכס ואנגלס, שבסופו טבועה האמרה הפסקנית: „לפועלים אין מולדת". עקירת הלאומנות, ואף של התודעה הלאומית עצמה — היתה אחת הדרישות היסודיות של הסוציאליסטים בכל אתר ואתר, ואחד מחילוקי הדעות היסודיים בינם ובין ה„בונד" (באותם ימים היתה הציונות נחשבת לפלג בורגני, שאין לו חלק בתנועה הפרולטרית כלל).

במוחותיהם הצעירים של בחורי הישיבה לשעבר — מצאו רעיונות כלל־אנושיים אלה, והצפיה לשלום עולמי, סמוכין ובנבואת ישעיה — שהטיבו לזכרה: „וגר זאב עם כבש — וכתתו חרבותיהם לאתים — ולא ילמדו עוד מלחמה"...

שמעון דימנשטיין ספר לי בפרוטרוט, כיצד פנה עורף לכל הקבוצות היהודיות, שדגלו בשם „פַארטיקולאריזם לאומי", בעיקר — ל„בונד".

למעשה היתה אי־שביעת רצונו של דימנשטיין ממצע ה„בונד", וכן התנגדותו למה שהוא חשב לגילויי הלאומנות היהודית בתכנית האיגודים הציוניים שצצו ברחבי רוסיה — ובעיקר בתחום המושב בסוף המאה התשע־עשרה — עמדה רעיונית שהתגבשה בו זמן רב, לפני שהגיע אליו שמע המחלוקת במחנה הסוציאל־דמוקראטי ואפילו שמו של ראש הפלג הבולשביקי לנין, — אף כי בזמן ההוא פורסמו כבר (בחתימת „טולין", „אילין" ועוד שמות מושאלים) כמה מכתבי היסוד הראשונים של לנין.

הסוציאליסטים הרוסים — וחלק היהודים

אף כי לא האריך דימנשטיין בסיפורו על הדרך, בה הורחק משיתוף הפעולה עם החוגים של הנוער הציוני ושל ה„בונד" בתחילת התבגרותו המדינית, ואיך וכיצד הצטרף לפלג בולשביקי של לנין — הרי רמז לתהליכים שהובילוהו בדרך זו, בציינו, שבתור איש צעיר שנתקל לראשונה בתורה הסוציאליסטית היה זה דוקא הגורם של החלום המשיחי, הנימה של אחות העמים שלה התנבא הסוציאליזם — שהכריעו את הכף אצלו, וגם אצל צעירים יהודים אחרים (אם כי ציין, שמספרם היה מצומצם מאוד, יען כי רוב הצעירים היו שבויים במחשבה הלאומית, הם חיפשו בשורה ראשונה פתרונות לאומיים — ה„בונד" חיפש אותם בארגון עצמי של הפרולטריון היהודי, הציונים בתחיית העם היהודי כולו בארץ־ישראל).

דרך האינטרנאציונאליזם העקבי היה סגור לנוער היהודי, אילו לא היה חלק מהנוער היהודי — בעיקר מדלת־העם — מוצא בחוגים הסוציאל־דמוקראטיים (שהתחילו מתארגנים בכל קצוי רוסיה משנות התשעים ואילך) דלת פתוחה לרווחה לפעולה ולהתקדמות. היתה זו מעין פריצה אל מחוץ לתחום המושב זמן רב לפני שחלו איזה הקלות ליהודים בתור עם, כשצעיר יהודי (ומה גם, כשהיה עני ולא היתה לו תקוה להשתמש בכוח הכסף לרכישת זכויות יתר, ומה גם, כשהיו רגשותיו היסודיים מתנגדים לכך, שיכנע לדרישה המעליבה והמשפילה של המרת הדת — שגם בעקבותיה היה אפשר ל„קפוץ" אל מחוץ לתחום המושב) היה מצטרף לתנועה רוסית כללית, כשהיה קונה לעצמו בזכות החלטתו את האפשרות של קשר ישיר אל מעמד הפועלים הרוסי, כשבני האינטליגנציה הרוסית (רובם משכבת ה„דבוריאנים" המיוחסים) היו מקבלים אותו כשוה בחוגם.

עובדה היתה, שתולדותיה של הסוציאל־דמוקראטיה בשלבי התלכדותה הראשונים מאשרות לנו — בין כשההיסטוריה נכתבת ע"י מנשביקים, בין אם היא נכתבת בגושפנקא הרשמית של הבולשביקים כשבעים שנה לאחר יסוד המפלגה הסוציאל־דמוקראטית — כי בחוגים הסוציאליסטים הראשונים היו משתתפים יהודים בכל רחבי רוסיה, יותר מזה: שבכנס הראשון, כנס היסוד של המפלגה הרוסית הסוציאל־דמוקראטית (שבתוכה התהוו לאחר זמן שני הפלגים: המנשביקי והבולשביקי) היו הנציגים היהודים — הרוב*.

בהמשך קיומה של הסוציאל־דמוקראטיה הרוסית — היו כפעם בפעם הדרישות ה„עצמאיות" של ה„בונד" מתנגשות עם תביעות הסוציאל־דמוקראטיה וארגונה הכללי. כבר מצעדיהם הראשונים התחילו מנהיגי ה„בונד" משתפים פעולה עם הפלג של המנשביקים במפלגה הסוציאל־דמוקראטית, והפלג המנשביקי הכיר גם בתביעותיהם, להחשב לנציגות הסוציאל־דמוקראטית בין הפועלים היהודים. למעשה — היתה גם אפשרות להיות כאחד מנשביק במפלגה הסוציאלדמוקראטית בכלל, ובונדאי — כמשתתף בצרכים ההסברתיים המיוחדים של היהודים. ואילו הפלג הבולשביקי תפש מן הרגע הראשון עמדה עויינת בפירוש לקיומו של ה„בונד" ולתביעותיו המיוחדות.

תולדות הפולמוס בין לנין ותומכיו מצד אחד — ובין ה„בונד" ומנהיגיו מצד שני ארוכות, וידועה חריפותו של פולמוס זה משני הצדדים גם יחד. לכאורה נגע פולמוס זה — לעצם זכויותיהם של היהודים, ומוכרים הנימוקים הרעיוניים שהובאו משני הצדדים. אך בתודעתם של חברי אותם הפלגים עצמם שהשתתפו בויכוח — היה הפער בין עמדת הבולשביקים וה„בונד" בעיקר פער ארגוני. היה זה מאבק על שתופם של הפועלים היהודים המהפכנים במפלגה, ואם כי יראה הדבר כפאראדוכס בעיני האנשים שנגשים להבנת ההיסטוריה של השנים שקדמו למהפכת 1905 (המהפכה הרוסית הראשונה) — הרי בעיני האנשים שעסקו בבנין המפלגה הסוציאלדמוקראטית במחתרת בפועל היתה השאלה הארגונית שאלה ממדרגה ראשונה.

בעת פגישותי הראשונות עם שמעון דימנשטיין (לא זכור לי עם נגענו בשאלת הפולמוס של לנין נגד ה„בונד" עוד בשיחה הראשונה, או באחת השיחות, שנהלתי עם דימנשטיין לאחר מכן) — היה לי כבר מושג מה מאותה תקופה ראשונה בתולדות מפלגת הסוצאילדמוקראטית הרוסית, שבה צמחה המחלוקת בין הבולשביקים וה„בונד", אך זוכר אני, שדימנשטיין יעץ לי להוסיף ולהתענין בתקופה זו ובהסברותיו של לנין על הנזק שמביא ה„בונד" לפעולת המפלגה — אם רוצה אני להבין אל נכון את יחסו של לנין וחבריו ליהודים, ואת שנויי ההערכה של השאלה היהודית בברית־המועצות, כפי שנצטיירו לפני תפישת השלטון ולאחריו.

אגב אורחא — בתקופה זו (ראשית 1925) לא יצא עוד תרגום מלא של כתבי לנין בשפה לועזית — נשלמה רק הוצאת המהדורה הראשונה של כתבי לינן בשפה הרוסית. השקעתי עמל רב בקריאת המאמרים של לנין על ה„בונד" במקור — ואמנם מצאתי שהמלצותיו של דימנשטיין היו מועילות. לא רק לשם

---

* הכנס ההוא התכנס ב־1 במארס 1897 בעיר מינסק. השתתפו בו 9 צירים, ומהם 5 יהודים: ב. ל. איידלמן ונ. א. ויגדורצ'יק, א. א. קרמר, א. מוטניק וש. כץ. לועד המרכזי נבחרו 3 חברים, מהם שני יהודים. שלושה מהצירים הנ"ל היו חברי ה„בונד" — ובאחת מהחלטות הכנס הוכר ה„בונד" כמייצג הפועלים היהודים, שהוא עצמאי בכל השאלות הקשורות בעבודה הסוציאל־דמוקראטית בין הפרולטריון היהודי.

הבנת הפלוגתות ההלכתיות בתנועת הפועלים הרוסית — אלא גם להבנת הדרך, שבה הלכו בזמן ההיא צעירים יהודים מסוגו של דימנשטיין עצמו, בהתרחקם מתפישותיהם היהודיות שינקו הם עצמם עפ"י חינוכם היסודי — ובהתקרבם למושגיו של לנין והבולשביקים.

עיקר וטפל בשיטתו של לנין

מה היה הפולמוס המרכזי שנהל לנין בראשית דרכו עם יריביו בתוך המפלגה? את מרכז הכובד בבנין המפלגה הסוציאלדמוקראטית ראה לנין בצורך — ליצור מפלגה שתהיה כולה מוקדשת לענין המאבק עם המשטר הצארי, שתהיה יעילה בהתאבקות הגדולה נגד המנגנון של הצאר. לכאורה היה מאבקו של לנין שומר על מסורת התנועה המהפכנית ברוסיה — שיצאה מחוגי מחתרת מצומצמים של אנשים המסורים בכל נפשם ובכל מאודם לענין המפלגתי המהפכני. יריבי לנין (המנשביקים וגם ה„בונד") ראו את הדרך לנצחון המדיני — בהקמת מפלגה שתהיה קרובה ככל האפשר למפלגות הפועלים האירופיות האחרות, ז"א מפלגה המונית, הנשענת על סניפים מקומיים, על אגודות מקצועיות, המקיימת דיונים ואספות, המשתתפת בבחירות וכו'.

לעומת זאת הטיף לנין ליצירת מפלגה שתהיה מוכשרת לפעולה שוטפת נמרצת, מיוסדת על משמעת של ברזל, השומרת על מבנה מחתרתי, והמורכבת מ„מהפכנים מקצועיים" — מאנשים המוכנים בכל רגע להקריב את עצמם למען המטרה הנכספת: הפלת המשטר.

אחידות המפלגה והתרכזותה במילוי משימותיה — זה היה העיקר בפעילות המפלגתית לפי שתפש אותה לנין. כל דבר שהסיח את הדעת של חברי המפלגה, שמשך אותם הצדה מדרך המלך — היה מזיק והיה צריך להלחם נגדו בכל האמצעים.

לנין ראה כמזיק ביותר את הצגת הענינים הלאומיים של איזו אומה שהיא כנקודה עיקרית. הקמתם של ארגונים לאומיים מיוחדים, לשם הגנת ענייניהן המיוחדים של אומות מסויימות — היתה פסולה בעיני לנין. מפלגתו של לנין היתה מפלגה המאחדת פועלים לפי הסימן הטריטוריאלי ולא לפי הסימן הלאומי. תשובתו של לנין, בויכוח עם נציגיהם של המיעוטים הלאומיים השונים, שתבעו לעצמם זכות של ארגון מיוחד (למשל: הפולנים, הלאטבים וכו') היתה מוחלטת ונמרצת: כל ארגון מיוחד — מחליש את כוח התנופה וההתנגדות של המפלגה כלפי האויב הראשי — הוא הצאריזם. ואם לגבי כל הארגונים הלאומיים — כך, על אחת כמה וכמה חלים הכללים האלה על ארגון הפועלים היהודי. מכאן, זעמו נגד ה„בונד".

האם היה בעמדת לנין וחבריו, בהתנהגות הבולשביקים משום זלזול בעניני העמים האחרים שהיו יושבים על אדמת רוסיה? בפולמוס האדיר שהתנהל במשך שנים רבות על השאלה הארגונית, אמנם הובאו גם האשמות מסוג זה. אך התברר — הן מהפולמוס עצמו, והן מעמדת לנין בשאלות אחרות — שאי אפשר להעמיד את התנהגותו בנוגע לשאלת המבנה הארגוני במפלגה בשורה אחת עם השאיפות הלאומניות, שכפרו בזכות המיעוטים הלאומיים.

נקודת המוצא של עמדת לנין היתה מיוסדת על דעות ברורות בשאלה הלאומית בכלל, שהיו מנוגדות לכל אפליה לאומית, לכל קיפוח לאומי, אפילו לכל שריד קטן של לאומנות. הלאומנות הרוסית נחשבה בעיני לנין לאחד האויבים

הרעיוניים של התנועה הסוציאליסטית, שהוא עצמו נלחם בו בלי הרף ועשה כמיטב יכלתו, כדי לגייס את הפועלים נגדו.

אפילו מתנגדיו הקיצוניים ביותר של לנין לא האשימוהו בנטיות לאומניות. והדרישות של לנין וחבריו כללו תמיד, ובכל שאלה קונקרטית, את הצורך במאבק מוחלט נגד כל גילויי השוביניות הרוסית, ביחוד — היו מכוונות באופן מוחלט נגד האנטישמיות. עצם החולשה במחאות נגד הופעות אנשימיות — הוקעה ע"י לנין בכתביו, ועוד יותר: לנין עמד בהקפדה על כך שגם ביחסים האישיים — בקרב המפלגה או בשעות משבר חמורים, לא יעשה שום דבר אשר יפגע בסולידריות הבין־לאומית. חברי המפלגה נדרשו לא רק למחאה נמרצת ביותר נגד כל גילויים אנטישמיים, אלא הם נתבקשו גם להצטרף, בזמן שהיתה סכנה נשקפת ליהודים מצד כנופיות אנטישמיות, לבוא ולהגן על היהודים, עם נשק בידם, נגד הפורעים.

אפילו הדרישה של אחידות בין־לאומית מוחלטת של המפלגה, ושל אי־התרת כל התארגנות לאומית מיוחד, אפילו דרישה זו נוסחה ע"י לנין באופן שכזה, שלא היתה צריכה לפגוע בשום אופן בזכויות היהודים, אלא אדרבא: היתה זו דרישה, שהגדילה את אחריות כל המפלגה כולה לגבי שאלת הדיכוי הלאומי. הבולשביקים כפרו בכך, שהגנת הענינים המיוחדים של כל אומה ואומה היא מחובת בני אותה אומה בלבד. הגישה של לנין היתה: אם פוגעים באיזה מקום או באיזה אופן בזכויות האזרח הפולני, הלאטבי, או היהודי — הרי דבר ההגנה על עניני הנפגע הוא חובת כל המפלגה כולה.

הבולשביקים היו מוסיפים, כי דוקא בני העם העושה עוולה לעם אחר — הם האחראים העיקריים לתגובת כל המפלגה נגד מעשה הדיכוי הלאומי, ולכן הוטלה ההתנגדות לכל מעשי האנטישמיות ברוסיה על הפועלים הרוסים דוקא. ואילו דרוג מעין זה שתבע ה„בונד", למשל, הוי אומר: קביעת ארגון של הפועלים היהודים בתור לוחם עיקרי למען הענינים היהודים דוקא — היתה, אליבא דלנין, פגיעה חמורה בעקרון הסולידריות הבין־לאומית.

צמרת הבולשביקים והשאלה היהודית

השיחה הארוכה הראשונה עם שמעון דימנשטיין נסתיימה — עד כמה שזכור לי — בקביעת אותם הכללים, שמתוכם התגבשה עמדת הבולשביקים לגבי השאלה היהודית. מדברי דימנשטיין יצא, כי עוד בשנת 1903 היתה דוקא עמדה „אינטרנאציונאליסטית" זו שהשפיעה עליו, לא להצטרף לאחד מארגוני הפועלים היהודים, אלא להצטרף לבולשביקים, ולתמוך בעמדתם, לרבות הפולמוס נגד ה„בונד".

מובן, שהבהרותיו של דימנשטיין לא היה בהן די, כדי לתרץ את כל הקושיות שהתעוררו בי, הבהרות אלה עוררו את תיאבוני לזכות להסבר נוסף בשאלה זו או אחרת. במשך החדשים הראשונים של שנת 1925, היו לי שיחות נוספות עם דימנשטיין. לא עלה אמנם בידי, להתעמק יותר בצד ההלכתי של השאלה הלאומית. לפי שתפשוה הבולשביקים — אך זכורה לי שורה שלמה של פרטים חשובים — הן בהתפתחות המפלגה הבולשביקית, והן בנוגע לבעיות מעשיות של המציאות היהודית בברית־המועצות, שהובררה לי בשיחות נוספות אלה.

אף על פי שבזמן ההוא לא הייתי מתמצא בשאלה של ה„משקל הסגולי" שהיה לאנשים השונים שהוצגו לפני במפלגה ובממשלה, בכל זאת התברר לי ששמעון דימנשטיין לא היה מחברי המפלגה שנחשבו עם צמרת השלטון. הוא לא

היה גם אחד מאנשי השורה, הממונים על הביצוע בלבד. מעמדו של דימנשטיין בתוך המפלגה הקומוניסטית היה מעמד של ביניים. מצד אחד — הוא לא נחשב לאיש המשתתף בהחלטות מפלגתיות או ממלכתיות גדולות, או לאדם הקובע את הקו המדיני. הוא לא היה חבר בועד המרכזי של המפלגה — מכל שכן — לא היה נבחר גם לאיזה מן המוסדות המרכזיים, כגון מזכירות המפלגה, הלשכה הפוליטית וכו'.

יחד עם זה תפש דימנשטיין מקום די גבוה בהיראַרכיה הסובייטית. הוא היה סגנו של ה„נארקום" (הקומיסאר העממי) לעניני הלאומים בשעה שה„נארקום" עצמו היה י. וו. סטאלין. למעשה היה דימנשטיין ממונה על העבודה המעשית במשרד, כי סטאלין היה גם חבר בועד המרכזי, גם בלשכה המדינית (הפוליט־ביורו) של הועד המרכזי — ולא היה יכול להתרכז במלאכה היום־יומית בנארקומאט (מתוך הערות של דימנשטיין למדתי, שסטאלין בתור „נארקום" לא היה מתערב יתר על המידה בעניינים השוטפים, אך לעומת זה היה מקפיד בנקדות המדיניות: כל עובדי המשרד היו נזהרים שלא להכשל ב„עצמאות" יתירה; כל דבר שהיתה לו שייכות כלשהי עם הכיוון הפוליטי של המפלגה — הכרחי היה להביאו להכרעה האישית של סטאלין; הוא היה אומר „נחוצים לי אנשים, המבצעים כל החלטה — ונותנים דו"ח מדוייק על כך").

במלחמת האזרחים (בשנים 1919 ובשנים הבאות לאחר כך) עבר דימנשטיין לתפקידים שונים בצבא האדום. הוא לא היה למומחה צבאי, אך תפש משרות רמות לידי המצביאים של הצבא האדום, כגון קוייבישב, פרונזה ואחרים. מקום החטיבות, שבהן היה דימנשטיין משתתף בהנהגה המדינית, היה בעיקר בדרום ברית־המועצות, הוא השתתף במאבק נגד הכנופיות שהחדירו ה„לבנים" לאסיה המרכזית, בדיכוי ההתקוממויות של ה„באסמאצ'ים" (הם גדודי המתקוממים מאכרי הארצות המוסלמיות של מרכז אסיה — טורקסטאן, אוזבקיסטאן וכו', שאומנו והונהגו ע"י אנשי הדת המוסלמים מעבר לגבול הסובייטי, והסתננו לאחר מכן אל תוך התחום הסובייטי, בו ניהלו מלחמת־נקם אכזרית נגד הצבא האדום והאדמיניסטראציה הסובייטית). בהיותו בשירות הצבא האדום, התמחה דימנשטיין עוד יותר בטיפול בשאלה הלאומית והיה נחשב בשנות העשרים לאחד המומחים החשובים בשאלת המיעוטים הלאומיים. עד סוף חייו היה ממשיך בעבודה במישור זה.

אם כי לא היה דימנשטיין איש־הצמרת המדינית בברית־המועצות — אין ספק בכך, כי הוא היה קרוב לצמרת, וכי היו לו קשרים די נרחבים, כדי לעמוד על השקפותיהם והלכי רוחם של אנשי הצמרת עצמם. חלק מהם היה מוכר לדימנשטיין עוד שנים רבות לפני נצחון הבולשביקים והוא זקף לזכותו את העובדה, שבכל השעות החשובות שבתולדות המהפכה — היה הוא לא „בצד השני של המתרס", כגון המנשביקים והס.ר.ים. ולא בין המהססים והפוסחים על שתי הסעיפים, כגון אנשי ה„בונד" — אלא במחנה הבולשביקים שדבקו בתורת מנהיגם לנין, ונהנה מאמונם של מנהיגי המפלגה — ובתוכם של לנין עצמו.

מתוך הסתכלותו במעשיהם של מנהיגי המפלגה הבולשביקית (ולא רק מתוך קריאה בכתביהם או מתוך שמיעת נאומיהם) הגיע דימנשטיין למסקנה, שהמלחמה בלאומנות אשר חרתו לנין והבולשביקים על דגלם — לא היתה סיסמא של תעמולה גרידא, ולא היתה דבר של תכסיס, על אחת כמה וכמה לא היתה בשום אופן צביעות וחיפוי של שוביניזם ויליקורוסי, אלא שבאינטרנציונליזם היה מקופל טבעם של הבולשביקים, והם היו נאמנים לאינטרנציונליזם האמיתי

ללא גבול! מבחן האינטרנציונליזם היה היחס ללאומנות הרוסית, לשוביניזם הוילקורוסי דוקא — ובנידון זה לא היה פגם בהתנהגות הבולשביקים ובמעשיו הקונקרטיים של לנין וחבריו בכל השנים שקדמו למהפכה הרוסית ולכיבוש השלטון ע"י הבולשביקים, אף לא בשנים שלאחר כבוש השלטון.

מנהיגי הסוציאל־דמוקרטיה — רובם ככולם — היו מתנגדים ללא כל פשרה, ללא כל הסתייגות ללאומנות — בכל צורה שהיתה מופיעה במציאות הפוליטית. הם הלכו בכך בעקבות מרכס ואנגלס, שבכתביהם מצאו המון דברי זלזול בלאומנות, דברי לעג לפטריוטיזם, דברי הוקעה לעצם המושג של סולידריות לאומית — שהמרכסיזם היה כופר בה. עצם ההזדהות הלאומית נחשב בעיני ותיקי הסוציאל־דמוקראטים למעשה בגידה בעניני מעמד הפועלים בכל אתר ואתר.

המנהיגים האינטלקטואליים של הבולשביקים (שהיו ברובם המכריע מאותה השכבה החברותית, שאליה השתייכו גם מנהיגי יתר המפלגות המהפכניות — לאמר ממעמד האצילים; ז'ליאבוב וקיבאלצ'יץ — ראשי הטירוריסטים במפלגת „נרודניה וולייה", שארגנו את הוצאתו להורג של הצאר אלכסנדר השני בשנת 1881 היו לפי מוצאם החברותי אצילים (דבוריאנים), ממש כמו פלאכאנוב, „אבי הסוציאל־דמוקראטיה הרוסית", כאוליאנוב (הוא לנין) — ראש הפלג של הבולש־ביקים, כחבריו הקרובים — צ'יצ'רין, לונאצ'ארסקי, קראסין וחבריהם) הבינו את האינטרנציונליזם הפרולטארי, שאליו הגיעו באופן עיוני, פשוטו כמשמעו: כתפיסה העויינת את הלאומנות בכל צורה שהיא.

מתוך אדיקות אינטרנציונליסטית זו באה גם עמדתם הקיצונית של לנין וחבריו בשאלת „האחדות הלאומית", שהם התכחשו לה, והרימו את דגל המרד נגדה. בעקבות הפיסקה של המניפסט הקומוניסטי: „לפועל אין מולדת" — בא הניסוח הקיצוני של לנין מזמן ראשית המאבק נגד הצאריזם: הפועל רואה את אויביו לא באויבי הלאום אלא בפנים הלאום, במעמד העשירים־המנצלים את הפועלים. בזמן המלחמה נגד יאפן, בראשית המאה, הפגינו הסוציאל־דמוקראטים את אי־הזדהותם עם הצאריזם, בכך, שהם היו נגד המלחמה, אפילו צדדו בזכות תבוסת רוסיה במלחמה. (ידועה מחנתו של פלכנוב שהתחבק עם קאטאיאמה, נציג הסוציאלדמוקראטים היאפאנים, כדי להכריז, שהמלחמה מכוונת נגד הפועלים היאפאנים והרוסים גם יחד).

מכיון שבשנים שבין מהפכת 1905 ומהפכת 1917 התחזקה הנימה הלאומנית בין כל עמי אירופה — היתה השאלה של המאבק נגד הפטריוטיזם והלאומנות לשאלה מרכזית בתנועת הפועלים בכל ארץ וארץ. יותר מזה: בעיני לנין לא היה אפשר לשמור אמונים לאינטרנציונליזם הפרולטארי אלא בדרך אחד: להתקומם נגד האויב בבית, אפילו (ודוקא!) בשעה שהוא נמצא במלחמה עם האויב מבחוץ. מי שלא תמך בעמדה האנטי־פאטריוטית, בעמדה תבוסנית כלפי המדינה שלו (באופן קונקרטי: כל רוסי שלא היה בעד תבוסתה של רוסיה במלחמה) — הוכרז כבוגד באינטרנציונליזם הפרולטארי.

עמדה כזאת נדרשה מהסוציאליסטים בכל לאום ולאום. עד כמה שצרכיה של מלחמת המעמדות הגלובאלית באו בסתירה עם הסיסמאות הפטריוטיות בכל ארץ וארץ — הרי היה הצורך בסולידריות בין־לאומית עדיף על תביעותיה הלאומיות של כל אומה ואומה. ובנידון זה, דרשו לנין והבולשביקים שויון גמור בין כל העמים. (ידוע מאמרו של לנין, בו הצדיק את העמדה האנטי־פטריוטית של

הסוציאל־דמוקראטים במדינת סרביה הקטנה מבלי לשים לב לצרכי האומה הסרבית).

באשר לגישה לשאלה הלאומית היהודית — הרי היא היתה צמודה לגישה האנטי־לאומנית של לנין בכלל. מצד אחד — עמדתו של לנין היתה מנוגדת לכל צעד של הפליה, של פגיעה בזכויות היהודים, והוא דרש שויון אזרחי מלא של יהודים ולא יהודים, ואף תמיכה ממשית פיזית (אף בכוח הנשק — לפי שמראות העובדות של גיוס חטיבות־פועלים מזויינות ע"י המפלגה הבולשביקית לשם הדיפת הפרעות נגד יהודים, ביחוד באוקראינה) של היהודים.

ובעת ובעונה אחת — התנגד לנין לכל מה שהיה בו שמץ של לאומנות יהודית. אף בשאלת זכויות לאומיות ליהודים (שאלה שעורר במדה חלקית ה„בונד", ושעוררו בצורה מושלמת הארגונים הציוניים) הוא התנגד לכך בהחלטיות.

משום כך דוקא היתה גם השפעת הבולשביקים בתחום המושב היהודי בכלל, ובין הפועלים והאינטליגנציה היהודית בפרט — קטנה מאוד, בו בזמן שלבולשביקים ולתומכי לנין היו כבר סניפים די חזקים בין הפועלים הרוסים במרכזי התעשיה ובעיר הבירה פטרוגראד. בולשביק יהודי, זו היתה הופעה יוצאת דופן, והיה בה משום מחאה גלויה ואל־פשרנית נגד כל „שרידי הלאומנות בתודעה" (כפי שנקרא הדבר בלשון הויכוחים הבין־מפלגתית) — הוי אומר: כדי להיות בסוציאלדמוקרטיה, ולהשתתף לפלג של לנין היתה נחוצה עמדה אינטרנציונליסטית עקבית. לעמדה כזו הגיע שמעון דימנשטיין.

האינטרנציונליסטים הרוסים היו בעיניו דוגמא נעלה של האינטרנציונליזם בכלל. הוא היה משוכנע, כי רק אם תנצח העמדה האינטרנציונליסטית הזאת, ייטב גורלם של כל עמי רוסיה (בתוך כל עמי העולם). רק עמדה זו היתה יכולה לשים קץ לשנאה בין העמים (שראה אותה כצרעת, המנופחת מפעם לפעם ע"י המעמדות המנצלים, ע"י הפקידים של הצאר וע"י השראת הכמורה הפראבוסלאבית), רק ככה אפשר היה לחסל גם את שנאת היהודים שפשתה בקרב העם הרוסי והאוקראיני, לשים קץ לאנטישמיות ולפוגרומים.

„ואם תשכח היידיש — לא אצטער"

בגלל הגישה האינטרנאציונליסטית שלהם — היה קל למנהיגי הבולשביקים להכריז על שויון הזכויות של כל העמים. בזמן המאבק החריף על השלטון — שהתחיל לאחר סלוק הצאר בשנת 1917 — היתה נוסחא קיצונית, שבשמה דגל לנין וההנהגה הבולשביקית, נוסחת הפלא, שהעמידה את הבולשביקים בראש הלוחמים לזכויות כל הלאומים ברוסיה. הנוסחה היתה: „הגדרה עצמית לכל העמים, עד לידי הפרדה מתוך המדינה הרוסית ועד בכלל".

נוסחה זו הובאה על יסוד הטענה של הבולשביקים, שבמדינת הצאר היו זכויות יתר לויליקורוסים, וכי אין דרך אחרת להסתייג מהדיכוי הלאומי שבא בעקבות זכויות יתר אלה, אלא החופש המוחלט להגדרה עצמית של כל הלאומים. זו היתה המצוה הראשונה של האינטרנציונליזם, והיא שהביאה בשנים הראשונות שלאחר מהפכת אוקטובר להכרה בעצמאות הלאומית של פולין, פינלאנד, הארצות הבאלטיות וכו', היה נדמה שמהאימפריה הרוסית האדירה ישארו רק שרידים, שהבולשביקים לא יוכלו להחזיק מעמד עם הנוסחאות והסיסמאות האינטרנציונליסטיות שלהן בתוך הערב־רב של העמים שחיו בסוף מלחמת העולם הראשונה על אדמת האימפריה הרוסית.

היו גם ויכוחים רבים בקרב המפלגה הבולשביקית עצמה על „התוכן והמשמעות של אותה הנוסחה הכללית" בשאלה הלאומית. ופה התברר, שיש לנוסחה זו שני צדדים: מצד אחד — אמנם רשאים כל העמים להגדיר את עתידם — עד כדי הפרדה גמורה מהקשר שלהם עם רוסיה הגדולה. והיתה זו נוסחה מחייבת את הממשלה הרוסית, ואת המפלגה הבולשביקית הרוסית בראש ובראשונה.

אולם, היה צד שני למטבע: כל עם ועם היה רשאי להחליט על עתידו, ועל השתייכותו המדינית. אך אי אפשר היה לפי נוסחת לנין והאינטרנציונליזם המוחלט לחייב איזה עם שהוא בנוגע למסגרת הלאומית, שבה רצה להגשים את עתידו. הרי בכל עם ועם — שכבות ומעמדות שונים. והאינטרסים החיוניים של מעמד הפועלים מחייבים (בשם אותו אינטרנציונליזם) אחוה, וסולידריות, ואחדות עם מעמד הפועלים של האומה השכנה, ביחוד אם מעמד הפועלים הזה נמצא במצב מדיני עדיף.

בת בבת עם ההכרזה על זכות ההגדרה העצמית לכל עם באה גם הדרישה האינטרנציונליסטית בקרב כל עם ועם (קודם — העם האוקראיני והבילורוסי, אח"כ העמים הקווקיים: הגרוזינים, הארמנים והאזרבייז'אניים, לאחר כעשרים שנה העמים הבאלטיים: הליטאים, הלאטבים והאסטונים) להצטרף באיחוד מלא אל אחיהם למעמד־הפועלים הרוסים שתפסו את רשת השלטון. באופן כזה— הושלמה ה„סינטזה הדיאליקטית": מצד אחד „הגדרה עצמית", מצד שני — קיום השלטון של מוסקבה. את היתר עשה הצבא האדום.

אותה נוסחה ממש היתה גם המחייבת את היהודים. מצד אחד — היתה הנוסחה תובעת את הסרת כל ההגבלות נגד היהודים. היתה תובעת מלחמה תקיפה נגד האנטישמיות, היתה משווה את היהודים בזכויותיהם עם כל העמים החיים על הטריטוריה הסובייטית, אולם כשהגיע הדבר לתביעות־היסוד של היהודים כלאום — לא נכנסה תביעה זו במסגרת הזכויות, שהמפלגה הבולשביקית הכירה בהן. ולא מתוך אנטישמיות, או הפלית היהודים לרעה. כל מגמה אנטי־יהודית היתה זרה בהחלט לתכנית הבולשביקית, ואנשים כלנין, כלונאצ'רסקי, כצ'יצ'רין — היו חושבים לעלבון גדול לעצמם, אילו היה מישהו חושד אותם בנטייה להפלייה כלפי היהודים.

אלא, שלפי הכרתם של מנהיגי הסוציאל־דמוקרטיה הרוסית (וגם הסוציאל־דמוקראטיה העולמית בזמן ההוא) היתה השאיפה היהודית לקיים את ייחודם הלאומי — שאיפה שמרנית, שאיפה אשר היתה שריד מימי הביניים, ואילו מעמד העובדים והמשכילים היהודים לא היה מעוניין בהגשמת שאיפה זו. הייחוד היהודי היה לפי התורה הסוציאליסטית של המאה התשע־עשרה ושל תחילת שנות העשרים תוצאה מהרדיפות האנטישמיות, מקיום הגיטו היהודי. ואילו ההמונים העובדים היהודים היו מעוניינים לצאת מהגיטו, להשתבץ בתוך העמים שבקרבם היו חיים ועובדים. הסימן של חבר במפלגה מתקדמת היה בשאלת היהודים: לפתוח לרווחה את המסגרות העממיות של כל העמים לאפשר את כניסת היהודים לחברה החדשה, האידיאל של הסוציאליסטים היה יצירת חברה שלא תדע מלחמות, שחיטות לאומיות, ואת הגורם לשחיטות אלה — המשפטים הקדומים של הדת, ושל הלאומנות.

מתוך כך, ומתוך הדעת הרווחת בקרב הסוציאליסטים שלעתידה של האנושות נחוצה בסופו של דבר לא התבדלות לאומית (כתביעת היסודות הלאומנים, שנתמכו במעמדות הריאקציוניים בכל אומה ואומה) אלא הרמוניה בין הלאומים —

זאת אומרת: מיזוג לאומי — באה הנוסחה שגזרה מוות וחדלון על השאיפה של תחיה לאומית של היהודים, הנוסחה: היהודים המתקדמים אינם מעוניינים בקיום יהדות בתור עם לעתיד לבא. להיפך: לנין, אשר ידע גם את תולדות היהדות, וגם הכיר את היהודים והעריך את תרומתם לקידמה האנושית בכלל — דרש, כי כל התנועה הסוציאליסטית תכיר בזכות היהודים לקחת חלק שוה בשוה בתנועה הכל־אנושית, מבלי לעמוד על זכות קיומם הלאומי הנפרד של היהודים.

לדעתו של דימנשטיין, התקבלה דעתו זו של לנין על ה„המונים העובדים" (האראפאַשנע מאַסן) של היהודים ברוסיה דוקא בשעה שהתחוללה המהפכה הרוסית בשנת 1917 *.

אולם, נכונים היו דברי דימנשטיין שדוקא בחדשים הראשונים של המהפכה הצטרפו יהודים במדה רבה יותר מאשר במשך השנים הקודמות לבולשביקים. אם בהופעתו כבולשביק יהודי, כתומכו של לנין ב„רחוב היהודי" היה דימנשטיין „יוצא דופן" במשך שנים (באשר רובם של היהודים בתנועת הפועלים היו נמנים או על „הבונד" או על הקבוצות הציוניות. אז היו קיימות כבר קבוצות פועלי־ציוניות מתומכי בורוכוב, וקבוצות סוציאליסטיות־ציוניות אחרות) — הרי בשנת 1917, וביחוד לאחר „מהפכת אוקטובר" ב־7 בנובמבר 1917 גדל מספר הבול־שביקים ברחוב היהודי ממש מיום ליום.

אז היה הפרוש האינטנציונליסטי, שהושמע כלפי הקיבוץ היהודי ברוסיה פשוט מאוד: הנה נפתחו ע"י המהפכה כל הדרכים להתקדמות אזרחית לאוכלוסיה היהודית. הנה — נפתח כל רוסיה לרווחה בפני היהודים. הנה — נעשו היהודים שותפים אף למושלי רוסיה, ויכולים להשתתף באופן פעיל ביצירת עתידה של המדינה. מה טעם איפוא, להקים מחדש את חומות הגיטו ע"י טיפוח תרבות יהודית מיוחדת? מה טעם לחלום על מדינה יהודית, בעזרת האימפריאליזם האנגלי, בארץ מרוחקת ושוממה?

מפלגת הבולשביקים הסירה את כל ההגבלות שהעיקו על היהודים במשך 300 השנים של המשטר הצארי. העתיד, שלו חיכו הבולשביקים, היה צריך להביא עפ"י תורת מרכס ואנגלס את מיזוג האומות כולן, את הסרת המחיצות הלאומיות, אף את יצירת של עולם סוציאליסטי חדש, שבו לא יהיה מקום להבדלים עתיקים בדת, במנהגים לאומיים, אף בשפה.

כמובן — טען אז שמעון דימנשטיין — כשדנו בזכותה של לשון ההמונים היהודים ברוסיה הסובייטית לשמור על שפת הדיבור שלהם, שפת יידיש, ולטפח אותה, שזכות כזו קיימת. אך רוב היהודים יימשכו לקראת שפת המדינה, וילמדו רוסית. „האם בתנאים אלה אין סכנה, שהיידיש תשכח במשך הזמן?" — שאלי את דימנשטיין. ותשובתו היתה: „לא אצטער ביותר, אם אמנם תשכח היידיש".

אז, בשנה הראשונה לאחר מהפכת אוקטובר, היו עונים כמוהו רוב הבולש־ביקים, והיהודים שעברו לבולשביקים (אפילו אלה שדעותיהם הבולשביקיות

---

* לאחר שנים, כשנכנסתי במגע עם היהודים הסובייטים עצמם ולמדתי לדעת את תגובת המוני היהודים למהפכה, נוכחתי, כי פרט זה בתיאורו של דימנשטיין לא היה מדוייק, שהרי בעקבות מהפכת פברואר היתה גם התעוררות לאומית גדולה בין המוני היהודים, וביחוד — התחזקו הגעגועים הציוניים, אם גם נכון, שבראש התנועה הציונית בכל עברי רוסיה עמדו היסודות הבעל־ביתיים, אנשי המסחר ובכלל — השכבות האמידות של היהודים.

נתגבשו בזמן האחרון) — היו עונים כמוהו. כה חזקה היתה האמונה באחוות העמים, כה משוכנעים הבולשביקים של שנים הראשונות לאחר המהפכה שבעקבות המהפכה עתידה לקום אחדות מקיפה ויציבה של כל העובדים, בני העמים השונים, עד שלא ישאר אף זכר להבדלים הלאומיים שהיו מקור למלחמות במשך מאות בשנים, עד שיחס הביטול כלפי החיאת התרבויות הלאומיות היתה דבר טבעי לגבם.

יצירת ה„קומבונד"

עמדתם האנטי־לאומנית המוחלטת והקיצונית של הבולשביקים מלפני המהפכה, האינטרנציונליזם המוחלט של לנין, טרוצקי, זינובייב, צ'יצ'רין וחבריהם — שהתכחשו לכל מסורת לאומית, ושהיה גם כן מקובל על יהודים כדימנשטיין — נתקל עד מהרה בקשיי ביצוע בתוך המסגרת הממלכתית של המשטר הסובייטי עצמו. מובן, שלא היה מקום ל„רביזיה" כללית של עמדת הבולשביקים בשאלה הלאומית. אבל היה נחוץ „להתאים" את הקו של הבולשביקים למציאות, להפוך את השאלה הלאומית לאחד המנופים, שיעזרו למפלגה בדרכי המשטר החדש, ולא תהיה למכשול בדרכה לרכישת ההמונים.

בשיחותי עם דימנשטיין וגם עם מנהיגים קומוניסטים יהודים אחרים — התברר לי, כי אי אפשר היה לבולשביקים שלא להתחשב בעובדה, שהשפעת הבולשביקים בין ההמונים היהודים, בעיקר באוקראינה ובבילורוסיה, היתה קטנה, ולעומת זה היו ההמונים היהודים חדורים רוח „נציונאליסטית". היה צריך להתקרב למליוני היהודים בתחום המושב, היה צריך למצוא לשון משותפת אתם. והיה ברור שדוקא ה„בונד" והקבוצות הציוניות השונות החזיקו בהשפעה על ההמונים היהודיים.

מכאן, החשיבות הגדולה שייחסו הבולשביקים לפעולת מפלגתם בין הפועלים היהודים, כדי לשחררם מהשפעת ה„בונד", ולגרום לסיפוחם למפלגת הבולשביקים. לנין בכבודו ובעצמו התענין בפעולה הבולשביקית, ליצור גרעין בולשביקי בקרב ה„בונד" להכין את הקמת הבונד הקומוניסטי (בקיצור: „קומבונד") ולסלול את הדרך לכניסתו למפלגה.

לא כאן המקום לעמוד בפרוטרוט על המשא ומתן הארוך, ועל התמרונים הרבים שקדמו לחיסול ארגוני ה„בונד" ברוסיה. אמנם שמעון דימנשטיין וחבריו היו פעילים בחיסול זה, והם הצליחו להגדיל את מספר החברים היהודים, שהצטרפו במישרים לשורות הבולשביקים — אך הפעולה היתה, כאמור, מונהגת ע"י הועד המרכזי של המפלגה כולה. ועיקר הפעולה לחיסול ה„בונד" נעשה דוקא ע"י חברי ה„בונד" עצמו ומנהיגיו. באחד משיחותיו אתי — גילה לי שמעון דימנשטיין, שתולדותיו של ה„בונד" בערב חיסולו היו מורכבות הרבה יותר, מכפי שהיה הדבר נראה במבט ראשון. המסורת של „הבונד" וה„לאומנות" שלו, עכבה את הצטרפותם של ההמונים היהודים למפלגה הבולשביקית.

בסופו של דבר הוכרע ה„בונד" על הועד המרכזי שלו ועל כל מנהיגיו, שהיו יהודים ברחוב היהודי. היתה זו רשימה די מפוארת של מנהיגי־פועלים יהודיים שעמדה בראש ה„בונד" בזמן מלחמת האזרחים בשנות 1917 עד 1920. לפי מה שזכור לי נקב דימנשטיין בשמות עסקני „בונד", אשר רבים מהם לא הכרתי קודם, ואשר במשך השנים שלאחר כך תפשו מקום נכבד, ואף נכבד מאוד, בשורות הבולשביקים ומוסדות שונים של המפלגה הבולשביקית. ויינשטיין (ירחמיאל

— מזקני ומייסדי ה„בונד"), חפץ, ראפס, ליפין, פרומקינה (אסתר), לויתן — היו ברשימה ארוכה זו, ורבים מהם הצטיינו לא רק בעמדה שלילית בהתלט לגבי לנין והבולשביקים אלא שהמשיכו במשך חדשים ושנים במאבקם האנטי־בולשביקי לאחר מהפכת אוקטובר.

באותו זמן, שחלק מה„בונד" חיפש דרכים, כדי לכרות עם אויבי הבולשביקים המרים ביותר ברית של ידידות, וניסה להתלכד עם הלאומנים של אומות אחרות לחזית מאוחדת נגד הבולשביקים (ביחוד התמחה בתעמולה אנטי־בולשביקית דוד זאסלאבסקי, ממנהיגי ה„בונד" באוקראינה —אותו זאסלאבסקי, שנכנע לאחר זמן ונהפך משנות העשרים ואילך למשרת נאמן של סטאלין) — היו סניפים שלמים של ה„בונד" משתפים פעולה עם הבולשביקים כבר בשלב מוקדם של ההתפתחות.

לבסוף — הכריע מהלך מלחמת האזרחים והעובדה, שידם של הבולשביקים היתה על העליונה לעומת כל המפלגות, את הכף גם ברחוב היהודי. הברירה היתה אכזרית: התברר, שאין אף פלג אנטי־בולשביקי אחד שהיה נקי מאנטישמיות. נחשול של פרעות ביהודים, רציחות ומעשי־שוד עבר על העיירות היהודיות באוקראינה — בזמן שהתגברו באיזה מקום הכנופיות הלאומניות של האוקראינים. כשנכנסו הצבאות הלבנים, במסע האנטי־בולשביקי לאזורים המאוכלסים יהודים, התגלה תיכף ומיד שגם בני האצולה הרוסים „לא למדו ולא שכחו כלום" בשאלה היהודית, הם היו אנטישמיים, הנכספים לשפוך דם יהודי כמים, ונשארו שונאי ישראל, אף אם השתמשו לפרקים במליצות ליברליות ודמוקראטיות.

למעשה קידש הצבא האדום מלחמה על כל הזרמים האנטי־סוביטיים ועל כל הפורעים וכנופיותיהם יחד. לעומת הסכנה שהטילה האימתנות של הכנופיות האנטי־בולשביקיות על היישובים היהודים בכל מקום ומקום, למראה האלפים והרבבות שנטבחו בערים ובעיירות של אוקראינה — לא היתה ברירה לאנשי ה„בונד" אלא לברך על מאמצי הצבא האדום.

בד בבד עם המפנה בעמדת המוני האוכלוסיה היהודית ברוסיה, שהחליטו בלחץ העובדות שנתגלו להם במשך מלחמת האזרחים, לראות בשלטון הסוביטי, שבראשות הבולשביקים את ה„רע במיעוטו", הלכו ובשלו גם התנאים לחיסול ה„בונד".

עם כניסת ה„קומבונד" למפלגה הקומוניסטית הרוסית (שנחתמה סופית בקיץ של שנת 1920) בא גם שינוי מעשי חשוב בפעולה בין יהודי רוסיה. לא נכון יהיה לחשוב (נקודה זו — היה דימנשטיין מדגיש כפעם בפעם תוך כדי סיפוריו המפורטים על תקופה זו) שהבולשביקים ויתרו על התכנית (וקודם כל, על התחזית ההיסטורית שלהם) הבולשביקית לטובת התכנית של ה„בונד". אך בעבודה המעשית של המפלגה הקומוניסטית בין היהודים נעשו שינויים רבים.

עוד בזמן הראשון לאחר המהפכה, בהיות שמעון דימנשטיין ממונה על פעולת הבולשביקים בין הפועלים היהודים (ולפני שהמפלגה הוצפה חברים יהודים, בעיקר בני נוער, מחניכי מפלגות ציוניות שונות ומיוצאי ה„בונד") — היה צורך להשתמש בלשון יידיש, כדי לתרגם את החלטות המפלגה, כרוזיה וחוברותיה ללשון ההמונים היהודים בתחום המושב. עם כניסת ה„קומבונד", ועם הפעולה המוגברת ברחוב היהודי, התחילה המפלגה מפרסמת יותר ויותר חומר (בזמן הראשון בעיקר — חומר תעמולתי, אולם לאחר מכך, גם חומר ספרותי, מדעי וכו') בלשון יידיש. ש. דימנשטיין העיר גם כן (כפי דרכו — באופן צנוע

וכאלחר יד) על התפקיד שהיה לו בחיזוק פעילות המפלגה בהסברה בלשון יידיש *.

לדברי דימנשטיין, החלה החדירה של מי שהיו לא־בולשביקים או אנטי־בולשביקים בימי הצאר (ברובם — חברי ה„בונד" והקבוצות הסוציאליסטיות־הציוניות) לתוך מפלגת הבולשביקים שנתיים או שלוש שנים, לאחר המהפכה, והמעבר הזה היה בחלק מאזורי הארץ (וביחוד בעיירות של תחום היישוב) מלווה הופעת של משבר חריף וטראגי. הנער היהודי היה „לחוץ במלקחיים" בין כוחות האנטיבולשביקים והשלטון הסוביטי.

מכיון שעלה מספר הקומוניסטים מבין היהודים — נעשתה שאלת ההסברה בין היהודים לשאלה חשובה במפלגה הקומוניסטית. נחוצים היו לא רק אמצעים תעמולתיים אלא גם אמצעים ארגוניים מרחיקי לכת, בכדי לספק את צרכיהם המדיניים של הקומוניסטים בשדה זה. דימנשטיין עצמו היה בשנים 1917 עד 1920 העורך הראשי של הבטאון המרכזי של המפלגה הקומוניסטית הרוסית ביידיש שהתחיל מופיע במוסקבה בחודש אוגוסט 1918. בשם „דער אמת" דימנשטיין היה גם עורכו של העתון שקדם ל„אמת" בשם „די וואַרהייט" — „בטאון הקומוניסטים והס.ר. השמאליים" — שהופיע מתחילת 1918 עד אמצע השנה, ואילו בין עורכי ה„דער עמעס", שיצא בסוף שנת 1920 ז. א. אחרי חסול הקומבונד וכניסת הבונדאים למפלגת הבולשביקים נעשו שינויים רבים וחשובים עם הצטרפות אנשי „בונד".

האמת היא, שלאחרי שנת 1920 השתנה מעמדו של דימנשטיין ויחסו לעבודה בקרב היהודים. המפלגה הקומוניסטית החליטה לגשת לפעולה נרחבת בין היהודים — ואז נוצרה גם הזרוע הארגונית שהיתה צריכה לבצע את העבודה הזאת. נוצרה ה„סקציה היהודית" — ליתר דיוק: נוצר „הלשכה המרכזית של סקציות היהודיות" (צ. ב. פון די יידישע סעקציעס) ליד הועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית הרוסית, שהתחיל מקיף בהדרגה את כל הצדדים של העבודה ב„רחוב היהודי".

דימנשטיין לא היה מראשי הייבסקציה — פעולותיה לא היו לרוחו (אף כי כמובן הוא לא יצא בגלוי נגד פעולותיה, ולא הסתייג מהן בפומבי).

* רק לאחר שעברו כארבעים שנה לאחר פגישותי עם דימנשטיין — וכשלושים לאחר מותו — הזדמן לי, להוכח באופן בולט, עד כמה שהיתה התקופה הראשונה בשלטון הבולשביקים נבדלת מהתקופות המאוחרות יותר — בעיקר תקופת הנא„פ — בנוגע לתעמולה הקומוניסטית בשפה יידיש. בספר „פרסומים יהודים בבריה„מ" שהוצא ע„י החברה ההיסטורית הישראלית בירושלים, בשנת תשכ„א, במאמרו של ח. שמרוק על הפרסומים ביידיש, מובאת בע' ע„ב הטבלא הבאה, שמשקפת את ההתפתחות:

ספרים וחוברות ביידיש, שהופיעו מטעם הוצאות ממשלתיות

השנה	1918	1919	1920	1921
במספרים מוחלטים	30	34	21	63
באחוזים	12,7%	12,4%	20,7%	74,1%

כתבי־עת קומוניסטיים ביידיש

השנה	1918	1919	1920	1921
במספרים מוחלטים	9	30	66	30
באחוזים	14,2%	51,7%	68,7%	80,6%

פענוח המספרים ה„יבשים" האלה איננו קשה: בשנים הראשונות שלאחר המהפכה היתה ההסברה בשפת יידיש נמצאת עדיין בידי הכוחות הציבוריים הפנימיים השונים שביהדות הרוסית, ואילו מכאן ואילך, היתה ההסברה מרוכזת בידי המפלגה הקומוניסטית הסובייטית ולמעשה — בידי הבולשביקים ה„חדשים" — על פי רוב יוצאי המפלגות היהודיות שבשנים אלה התחסלו או חוסלו רובן ככולן.

הסקציה היהודית ודימנשטיין

במשך עשר השנים לקיומה (היא חוסלה ע"י החלטת הועד המרכזי של המפלגה בשנת 1930 — במסגרת של ריאורגניזציה בתוך המנגנון של הועד המרכזי, תוך כדי חיסול יתר הסקציות הלאומיות) — תואר תפקיד הייבסקציה לעתים קרובות באופן משובש בפני הציבוריות, ביחוד בפני הציבוריות היהודית מחוץ לברית המועצות.

אליבא דאמת לא היתה הייבסקציה מתחילת ברייתה מוסד אדמיניסטרטיבי או מוסד בעל סמכות מדינית. הסקציה היהודית היתה בסך הכל אחד הסניפים במנגנון התעמולתי (האגיטפרופ) של המפלגה. המטרה שלה היתה לסייע בידי המפלגה הקומוניסטית בפעולת ההסברה שלה, לתרגם לשפה המדוברת בפי ההמונים היהודים את חומר התעמולה של המפלגה, לפקח על מילוי החלטות המפלגה עד כמה שהן נוגעות לאוכלוסיה היהודית.

בעבודתה של הייבסקציה השתתפו בשורה ראשונה לא ה„בולשביקים הותיקים" מסוגו של דימנשטיין, אלא האנשים החדשים במפלגה, שבאו מהמפלגות היהודיות בתחום המושב — ואלה ראו בייבסקציה מקום, שבו היו יכולים להשתמש בנסיונם ובידיעותיהם בתנאים החדשים. הדרך שעברו בה עסקני ה„בונד", החינוך המפלגתי שקבלו — נפסלו במשך המוה"מ שהם נהלו עם המרכז של מפלגת הבולשביקים בדבר המזיגה של ה„קומבונד" עם המפלגה הקומוניסטית. יותר מכך: הבולשביקים הותיקים חשבו את חברי ה„בונד" לשעבר לבלתי מהימנים בנוגע לקו הפוליטי והתיחסו אליהם בדרך כלל כמו למנשביקים לשעבר.

והיתה זו הגישה ה„אינטרנאציונאליסטית" של ה„בונד", שהיתה העיקר בתפישת ההנהגה של הבולשביקים באשר ליחסה למי שהיו ה„בונד". אולם היו תחומים, שבהם נחשבה גישתם של חברי ה„בונד" לשעבר למועילה למטרות של המפלגה הקומוניסטית: המאבק שהתנהל בין הקומוניסטים מצד אחד, והמפלגות הבורגניות, המנשביקים והס.ר.ים מצד שני לבש דמות מיוחדת ביחס ל„רחוב היהודי". כאויבי השלטון הסובייטי, הרעיון הקומוניסטי והמפלגה הקומוניסטית — היו הבולשביקים רואים ב„רחוב היהודי" בעיקר את נושאי ההתבדלות הלאומית, שהתרכזו במחנה הדתי והציוני. הבונדאים לשעבר ראו פה חזית, שבה יכולים להוכיח את נאמנותם למפלגה הקומוניסטית.

מתוך תעמולתם הבלתי פוסקת נגד הדת היהודית, נגד המוסדות היהודים דתיים, סגירת בתי הכנסיות, החדרים ובתי המדרש — היו העסקנים הבונדאים לשעבר, אנשי הייבסקציה מאז שנת 1920 באים להתנגשויות חמורות עם ממשיכי המסורת היהודית (שהיו על פי רוב מבני הדור המבוגר והקשיש) ועם הנוער הציוני בעיירות ובערי רוסיה — חברי האגודות הציוניות, אנשי „צ.צ.", ה„חלוץ" וכו' שהיו דוגלים בשיבת ציון ובהקמת מדינה יהודית בארץ ישראל.

בצד הרדיפות של השלטון, שהתרבו ביחוד בשנות העשרים, ופגעו בתומכי האידיאולוגיות העוינות לקומוניזם (הדתיות והציוניות) — היתה תעודת הייבסקציה בהכנת הקרקע הרעיונית לשם סיפוח החלק של האוכלוסיה היהודית, שנחשב לרצוי למפלגה הקומוניסטית, אל שורותיה. בשביל חלק מסויים מהיהודים, היתה הכניסה לשורות הקומוניסטים קשה מתחילתו של השלטון הסובייטי. המפלגה הקומוניסטית, בראשותו של לנין, קבעה שהיא פותחת את שעריה לרווחה בפני הפועלים — בראש ובראשונה בפני הפועלים בתעשיה, שהם על פי מוצאם בני פועלים או עמלים, וכלפי מעמדות אחרים — זאת אומרת בני בורגנים, בורגנים

זעירים (ז"א, עוסקים במסחר או בתיווך), מנצלים עבודת הזולת, כהני דת וכו' היא מסתייגת.

דבר זה נודעה לו חשיבות רבה ביחוד בשנות העשרים, כלומר — לאחר שתמה מלחמת האזרחים והשלטון הסובייטי נעשה יציב לא רק במרכז רוסיה, אלא גם במחוזות המרוחקים. בימי המלחמה עם כל מיני הקונטר־רבולוציה הלבנה, לא היתה בדיקת הציציות הסוציאליות עדיין כל כך חריפה. אז היתה השאלה: בעד השלטון הסובייטי — או נגדו? בעד הקומוניזם או נגדו? — ואז היה משקל האינטליגנציה רב מאוד, ודוקא בתקופה הקרבית הזאת של הממשלה הסובייטית נכנסו למפלגה הקומוניסטית בני־נוער יהודים רבים מבני האינטליגנציה, ואף מבני הבורגנים היהודים — רובם לא מתוך חשבונות של קריירה אישית, אלא מתוך שיקולים רעיוניים גרידא. בני השכבות הבינוניות ב„רחוב היהודי" ראי ב„צבא האדום" את מבשר הגאולה החברותית והלאומית גם יחד, בניגוד לצבאות הקונטר־רבולוציה האנטישמיים והפורעים היו שורות הצבא האדום, שבראשו עמד ל. טרוצקי, מלאים וגדושים קציגים ומפקדים יהודים, שהיו מצטיינים גם באינטלי־גנציה וביוזמה שהיו מגלים, והעיקר: שהיו מסורים בלי גבול לשלטון הסובייטי ולמפלגה הקומוניסטית. אז, בימי מלחמת האזרחים, גדל מספר היהודים גם בקרב אנשי הצ'.ק. (שרות הבטחון הקומוניסטי שהגשים את הטירור האדום) — וגם בתור „צ'קיסטים" היו בני נוער רבים מזרע היהודים מצטיינים במילוי משימות מסובכות ומסוכנות.

על פי רוב היו הצעירים היהודים, שעברו למפלגה הקומוניסטית בשנות מלחמת האזרחים ובראשית תקופת המדיניות הכלכלית החדשה (הנא"פ) — מתרחקים הן מהמסורת, והן מהסביבה היהודית. לדברי דימנשטיין, לא היו קומוניסטים אלה הופכים ל„ייבסקים", וחלק מהם, היה אפילו שומר על קשר עם משפחותיהם (שהועברו מתחום המושב למרכזי רוסיה או לערים הגדולות באוקראינה או בבילורוסיה) והיה מתיחס בנוסטאלגיה לזכרונות היהדות מימי הילדות.

את מאבק התנופה נגד הדת ונגד המנהגים היהודים היו מנהלים בעיקר חברי הארגונים הקומוניסטיים בעיירות. בדרך כלל, לא היו אלה חברי מפלגה ותיקים, כדימנשטיין ואחרים, שעבדו לפי משימות שהוטלו עליהם בידי מרכז המפלגה או הועדים האזוריים.

אם כי דימנשטיין היה מדבר בלי התלהבות, ומתוך התאפקות על פעולות הייבסקציה בשנות העשרים, ואם כי היה מדגיש, שהוא אישית לא השתתף בפעולות אלה — אף לא היה חבר הצ.ב. של הסקציות היהודיות במוסקבה — הוא תאר לפני את הקשיים הרבים שעמדו בפני חברי הייבסקציה (ובפני אנשי התעמולה הקומוניסטית בכלל) בעיירה היהודית לאחר המהפכה.

לסיבה ראשונה בקשיים האלה חשב דימנשטיין את המהלומה הכלכלית שספגה הכלכלה של העיירה היהודית. למעשה — נהרסה העיירה היהודית כתוצאה מהמהפכה. לא היתה אחיזה של ממש לרוב המשפחות היהודיות, בין אלה שעסקו קודם במסחר, ובין אלה שהיו בעלי מלאכה (קוסטארים בלע"ז) וכו'. הסיבה השניה שהזכיר דימנשטיין היתה דבקותם הגדולה של הקיבוצים היהודיים למסורת היהודית, שכל חייהם של היהודים במשך מאות בשנים היו קשורים אליה. הסיבה השלישית — היתה (לדברי דימנשטיין) התגברות הנטיות הציוניות בקרב הנוער היהודי. בתגובה לאנטישמיות ולפרעות במקומות רבים — טען — היה חלק מהנוער היהודי מתיאש מאפשרות של השתבצות הנוער היהודי במהפכה, והיה

נכסף לפתרון אחר — לאומני, ציוני — לפתרון ע"י עזיבת רוסיה בכלל והתישבות בארץ־ישראל.

הערכת פעולתה של הייבסקציה בפי דימנשטיין היתה זהירה מאוד. מובן, שלא שמעתי ממנו דברי גנאי מפורשים. לא היה נאה, להתבטא בשלילה בנוגע לפעולתם של אנשים, שהיו מקיימים את החלטות המפלגה, ושבידם היה מסור ביצוע החלטותיה בקטע מסויים של החזית הפוליטית. בפגישותי עם דימנשטיין לאחר כמה שנים — היתה אמנם נשמעת נימה חריפה יותר, אך היא היתה מכוונת נגד אנשים בודדים בין ראשי הייבסקציה בלבד, וגם היתה מכוונת כלפי עצם ההחלטה למנות למלאכה זו אנשי ה„בונד" לשעבר, „אך מה היה צריך הועד המרכזי לעשות? בעת ההיא היו אנשי ה„קומבונד" המומחים היחידים לעבודה בקרב ההמונים היהודיים" — הוסיף דימנשטיין לדברי הבקורת שלו.

בנוגע לתוצאות של פעולת הייבסקציה במשך כל שנות פעולתם האנטי־דתית והאנטיציונית בקרב יהודי רוסיה — נוכחתי לדעת, ששמעון דימנשטיין צדק בציינו, כי ההשפעה של האמצעים בהם אחזו מנהיגי הייבסקציה נגד המוסדות הדתיים היהודיים — היתה מצומצמת, בסך הכל. הוא אמר, שבסופו של דבר לא השיגה יד הייבסקים את רוב בתי הכנסיות, שהיו קיימים אז ברחבי ברית־המועצות. „אולי נפגע רבע מהם" — אמר דימנשטיין. „הרוב הגדול מוסיף להתקיים, אם גם צומצם מספר המתפללים" *.

פגישות נוספות עם דימנשטיין

לאחר השיחה הראשונה והמפורטת שהיתה לי עם דימנשטיין בראשית שנת 1925 הוספתי להפגש אתו פעמים אחדות, בטרם עזבי את מוסקבה. הפגישות האחרות היו מוקדשות לנושאים, שעמדו אז ברומו של העולם הקומוניסטי ולנושאים כלליים. זכורה לי התעניינותו הגדולה של דימנשטיין בשאלות ארץ ישראל. הוא התמצא בשאלה זו יותר מעסקנים קומוניסטים אחרים (להוציא, אולי, את ליטבאקוב, עורך העתון „עמעס", שהיה קורא לפרקים בעצמו העתונות הארצי־ישראלית בעברית) — ומלבד הבעיות הכלליות, שהיה מקוה להבהיר בעזרתי, היה גם שואל לשלומם של מספר אנשים ממכריו, שלפי השערתו נמצאו בארץ־ישראל.

דעותיו לגבי ארץ־ישראל בכלל, וכלפי הרעיונות הציוניים בפרט — לא חרגו, לפי מיטב זכרוני, מהמסגרת הכללית, שהיתה מקובלת על הקומוניסטים בזמן ההוא. ההערכה הכללית היתה — כנהוג — שמטרות הציונות הן „אוטופיה ריאקציונית" — כשהדגש הוא על המלה הראשונה. דימנשטיין לא נמנע מלבקשני — ראשית כל — להגיד לו את האמת לאמיתה על מספר היהודים הנמצאים בארץ. וכששמע שיש בארץ (זה היה בראשית 1925) כ־150 אלף יהודים — מיד הקביל את המספר הזה עם מספר היהודים בעולם כולו (היו אז כ־16 מיליון) ועם מספרם הכללי של תושבי ארץ־ישראל בזמן ההוא.

לפי הקצב של העליה בשנים ההן בא דימנשטיין למסקנה, שנחוצים עוד כעשרים שנה עד שיגיעו למליון יהודים, ובינתיים — „מה יהיה על מליוני היהודים בעולם כולו?" בכל זאת, לא היתה שנאה למפעל הציוני בדברי דימנשטיין, כפי

---

* לפי הסטטיסטיקה — קטן המספר הכללי של בתי הכנסת מ־1034 בשנת 1917 עד 934 בשנות 1929 ו־1930, ז"א במשך עשר השנים של פעילות הייבסקציה — נסגרו 10% מבתי הכנסת ברוסיה בלבד.

שמצאתיה בדברי קומוניסטים רבים ששאלו אותי על אותו דבר וקבלו את אותן התשובות. להיפך: התרשמתי, שדימנשטיין מתיחס לפעולת „החלוצים" אפילו במדת מה של אהדה... ורחמים. (הוא אמר במידה של כנות והשתתפות בצער: „חבל על הנוער היהודי, שמשקיע את מרצו באוטופיה זו").

באשר לכנוי „ריאקציונית" אשר היה מוסיף דימנשטיין בדברו על הציונות ועל מפעלה בארץ־ישראל — הרי היה הכינוי הזה מתיחס גם להרכבה של המנהיגות הציונית (שהוא ידעה עוד מימי הצאר ברוסיה — כשהשמות של מנהיגי הציונים כגון אוסישקין, פרסיץ — שהיה מכרו האישי, שלו ושל משפחתו — שגורים בפיו), וגם לברית שכרתה הציונות עם האנגלים. דימנשטיין ייחס גם את המגמות האנטי־סובייטיות, שלבשה הציונות בשנות העשרים, הן לשנאת הפועלים של מנהיגי הציונים, והן לעיסקה בין אנגליה והציונים, שסמלה היתה הצהרת בלפור.

איך ולמה הומת דימנשטיין?

בין בקורי הראשון במוסקבה (בשנת 25/24) ותחילת שנות השלושים באתי למוסקבה פעמים אחדות מארץ־ישראל. בכל פעם, בשליחות מפלגתית שהעסיקתני במשך כל הימים שהייתי נמצא בה. בכל זאת הייתי מצליח בכל פעם גם לדימנשטיין, והיינו נפגשים לשיחות נוספות. דימנשטיין התרחק מהטיפול בעניני היהודים, אך מדי פעם היה נפגש עם ראשי הייבסקציה, כותב מאמרים ב„עמעס", והיה עוקב אחר התפתחות העניינים.

עיקר עבודתו במחצית השניה של שנות העשרים היתה כמומחה לשאלה הלאומית בבריה"מ בתור יועץ בכיר לעניני המיעוטים הלאומיים. הוא היה (אם זכרוני אינו מטעה אותי) אחד מעורכיו, או אפילו העורך הראשי של הירחון „המהפכה והלאומים" (רבולוציה אי נאַציונאַלנוסטי) שהיה מופיע ע"י הצי"ק של בריה"מ (הועה"פ המרכזי). הוא סיפר לי על המאמצים הרבים שמשקיעה הממשלה בחיזוק הלאומים הרבים החיים על השטח הסובייטי — שביניהם היו עשרות עמים, שאפילו לא היו ידועים בשמותיהם לפני המהפכה.

בכל זאת היה ניכר שאמונתו ומעמדו בתוך המפלגה הלכו ונתמעטו. או, כפי שהוא ביטא את הדבר בעצמו באחת מהפגישות שהיו לנו בסוף שנות העשרים: „ההתפתחות היא כה מהירה בימינו, שכל מי שאינו מתקדם — בהכרח הוא מהמפגרים". הרגשתי גם בנימה של פסימיות, כשנגע בשאלת החילופין בהנהגת המפלגה שחלו בסוף שנות העשרים (הכנעת האופוזיציות וגרושן מהמפלגה, עליית כוכבו של סטאלין והתחלת „פולחן האישיות" במפלגה הקומוניסטית וכו').

בשנת 1931 הגעתי למוסקבה, ואז הודיעו לי על החלטת הועד הפועל של הקומאינטרן שאני מועבר ל„עבודה אחרת", אך קודם כל — עלי לקבל חופשה קצרה. נעשו בדיקות רפואיות, וקבלתי מקום (בשבילי ובשביל משפחתי) בבית הבראה בקרים. היה זה אחד מבתי ההבראה המיוחסים בברית־המועצות, שאליו היו נוסעים חברי הצי"ק, הממשלה, הועד המרכזי של המפלגה.

לאחר ימים אחדים הגיע לבית הבראה זה (שנמצא בפורוס, בקרבת יאלטה, במקום שהיה לפנים אחד מארמונות המשפחה הצארית) גם שמעון דימנשטיין. הוא שמח מאוד לפגשני במקום זה, ובמשך שבועות אחדים, שבילינו יחד עם, היינו מתראים ומשוחחים מדי יום ביומו.

שיחותינו נשאו אז אופי יותר אישי, אפילו אינטימי, מלבד זכרונות מימי

המחתרת, משנות מלחמת האזרחים, היה דימנשטיין חוזר כפעם בפעם על נושאים, הקשורים בימי נעוריו. לתמהוני — היה מתבל דבריו בציטוטים מדברי חכמים (בעיקר, מביא בעל פה סוגיות שלמות מהתלמוד, וכשהשתוממתי על כך, התפאר: „אכן, זכורה לי היטב גירסא דינוקתא") בימים ההם לא היה מקובל להתוכח על שאלות מדיניות מובהקות, וגם דימנשטיין היה זהיר מאוד בניסוחים, כשהיה הדבר נוגע — אפילו מרחוק — בשאלות, השרויות במחלוקת במפלגה, בהערכות אישיות וכדומה.

בכל זאת זכור לי שדעותיו של דימנשטיין היו רחוקות מאוד מהאופטימיות הרשמית, שהיה מקובלת אז בפרסומים הרשמיים של המפלגה הקומוניסטית.

בנוגע לעניני היהודים — חשב דימנשטיין את חיסולה של הייבסקציה (עליו הוחלט בשנת 1930) למעשה חיובי, והעלה את הרעיון, שבעקבות החזרת הטיפול ביהודים לממשלה — יבוא סוף למונופולין של אנשי ה„בונד", שטיפלו בעניני היהודים לפי „השולחן ערוך הבונדאי" המיוחד שלהם. הוא הבהיר, שחשב את העסקתם של אנשי ה„קומבונד" בתפקידים אחראיים בתוך המפלגה לדבר חיובי, אך יש לנתק את הזיקה המיוחדת, שהיתה להם לשאלה היהודית.

כמו כן הסתייג דימנשטיין מהשגיאות שנעשו בבירוביג'אן, וחיווה את דעתו, שאין תקוה לנסיון שנעשה לרכז את היהודים באזור מרוחק של בריתהמועצות, בעת שרוב הנוער היהודי מוצא את מקומו בערים הסובייטיות המחודשות „מי בתעשיה, ומי במנגנון" והבעיה היהודית נפתרת במילא, ללא אקספרימנטים כושלים.

שייכותו של דימנשטיין לדור הותיקים הבולשביקים, שזכרו היטב את לנין, היתה בעוכריו. הוא לא היה מסוגל למלא את תביעות ההנהגה החדשה, לא היה איש אימונו של סטאלין (להיפך: מתוך הערות מספר בדבר עבודתם המשותפת של סטאלין ודימנשטיין בקומיסריון ללאומיות, הגעתי למסקנה שיחסו של סטאלין לדימנשטיין היה בלתי אוהד), ויחד עם זה היה בעל שם במפלגה, שאי אפשר היה לדחפו הצידה ולשאירו בחיים.

בשנת 1937 נודע לי, כי גם שמעון דימנשטיין הָיה בין הבולשביקים הותיקים שנאסרו בפקודת השרות החשאי (שנקרא אז נ.ק.וו.ד.) והוצאו להורג ביריה.

שמואל איזנשטדט

סודו של שמעון דימנשטיין

(צרור זכרונות מראשית תקופת המהפכה הרוסית)

ידעתי אותו יפה, הייתי מזדמן אתו יום־יום, הייתי משוחח אתו על בעיות־הזמן באותן השנים רבות־האירועים של האביב המהפכני, בעיקר בשנים 1918—1919, כשהתייצב באותה דרך־חיים מופלאה, שהוליכה מישיבת טלז אל הקרמלין במוסקבה ואף למגעיו האישיים הקרובים ביותר עם המנהיג וולאדימיר לנין.

הוא נולד במשפחת בעלי־מלאכה עניים ועם פרישתו מתלמוד תורה נכנס כבר בגיל של שמונה עשרה למפלגה הקומוניסטית החשאית. הוא עסק בהעברה חשאית של ספרות מהפכנית למינסק בימי השלטון הצארי. בשנת 1908 נאסר בריגה בכנס עירוני חשאי של הבולשביקים שנפל בידי המשטרה הצארית ונידון לשש שנות עבודת־פרך בסיביריה. משם הצליח להימלט בשנת 1913 ולהגר לצרפת. הוא חזר לרוסיה עם פרוץ מהפכת־פברואר 1917, עבד באירגוני־צבא קומוניסטיים, ערך עיתון מפלגתי צבאי ולא היה מעורב בשום ארגון יהודי מיוחד.

במשך כל תקופת העבודה במחתרת היו פעילי המפלגה בכלל ושמעון דימנשטיין בפרט קרובים קירבה חברית למנהיג ולאדימיר לנין, ועם נצחון מהפכת אוקטובר נתן בו את עיניו ביותר. לפי עצתו שיגרה אותו המפלגה לעבודה פוליטית במסגרת הקומיסאריון לענייני הלאומים ומינתה אותו לתפקיד מיוחד וחדש של קומיסאר לענייני היהודים.

בסערות המהפכה חושלה ועוצבה דמותו והוטל עליו ייעוד מהפכני נוקשה ואכזרי, שהתאים בקושי לאופיו. הוא היה מטבעו, כפי שנתגלה לי בשעת פגישותי התכופות אתו משנת 1918 ואילך, רך לב וסנטימנטלי. הוא דיבר יידיש עסיסית וחפשית בקול חרישי ונגינתי. היו לו עיניים כחולות והבעה חיננית. תהום עמוקה נראתה רובצת בין „אברך המשי" שמעון דימנשטיין ובין הקומיסאר היהודי בעל הסמכות הממלכתית הרבה ואבי־הגזירות הקשות על הספר ובית־הספר העברי ועל עבודת־התרבות העברית בכלל.

אותה שעה עצמה, שבה פתח הקומיסאר לענייני־היהודים בגזירותיו, היה הוא, בחור־הישיבה והלמדן לשעבר, שוקע להנאתו, בעלותו בלילות על משכבו בדירתו הממלכתית ב„מלון נאציונל", בקריאה רצינית בספרי־קבלה ובספרים אחרים מספרות ימי־הביניים.

עם ראשית פעולתו קבע הקומיסאריון היהודי את מושבו בנווה־הפאר של משפחת פרסיץ, שהצטיינה מראשית מלחמת־העולם בעסקנותה הענפה בשדה הלשון והתרבות העברית. היה זה בית־אדונים נרחב, שהיה שרוי בקרן רחוב פרצ'יסטנקה (עכשיו רחוב קרופוטקין) והסימטה המתה ושה־ה שייך קודם למשפחת אילי־התעשייה קונשין. אולמי־הבית וחדריו היו מצויידים ברהיטי־הוד וקירותיהם היו מצופים ציפויי־משי מעשי ידי טובי־האמנים. הרצפות היו עשויות עץ נבחר

והיו מצטחצחות למשעי ומכוסות שטיחים יקרים. אך לא שמש הבית, מאז בואו לרשותה של משפחת עסקני התרבות העברית רק מקום מגורים פרטי למשפחה, כי אם מילא תפקיד של מועדון ומקום מיפגש קבוע למורים ולסופרים העברים, לעסקנים, למדענים ולאמנים.

הגברת שושנה פרסיץ הכירה אישית את שמעון דימנשטיין, אשר למד בשעתו יחד עם בעלה יוסף פרסיץ בישיבת טלז ואשר נכנס לבית הפרסיצים כבן־בית וידיד. נפגשתי אתו שם לא פעם ונכנסתי אתו בשיחה בשאלות תרבות והשתתפתי אתו בסעודות־משפחה שהיתה עקרת הבית והעסקנית הפעילה מסדרת ביד רחבה לידידיה מחוג העסקנים והסופרים. לפי מנהג בית הפרסיצים היו הסועדים מברכים על המזון והקומיסאר היהודי היה בימים הראשונים חובש מפני הנימוס את כובעו ויושב בדממה במשך כל ברכת־המזון. אגב, לא היה הנימוס הדתי חדש, כנראה, אצלו, מכיוון שאשתו היתה בת הרב חן מעיירה הסמוכה לוויטבסק.

בהמשך ביקוריו בבית הפרסיצים פתח שמעון דימנשטיין בשיחה בשאלת הדירה, שהיה זקוק לה למען משרדי הקומיסאריון היהודי. אמנם הגב׳ שושנה פרסיץ ראתה מראש את הסכנה שנשקפה בימים ההם לדירות פרטיות, ובייחוד לדירות־פאר מרווחות במרכז הבירה, ואיכסנה בביתה, במרבית החדרים, את מוסדות־התרבות העברית — את חברת „תרבות", אשר קיוותה עוד להרחיב את פעולתה, את מערכת „העם", את מערכת הירחון לילדים „שתילים", את החברות המדעיות „המשפט העברי" והחברה הפוליטכנית למען ארץ־ישראל; אך שמעון דימנשטיין ביקש וגם דרש, שלפחות יועמד לרשותו חצי־הבית.

בהדרגה נדחקו מוסדות התרבות העברית הצידה ואף נגזר עליהם איסור וחיסול; משפחת פרסיץ עקרה אחרי לבטים רבים מברית־המועצות, והבית, אשר פנה הודו ופנה זיוו בימי הרעב, הקור ומלחמת־האזרחים, התרכז כולו בידי מקומיסאריון היהודי; אולמי הפאר הפכו משרדים. שלג וכפור הוכנסו לטרקלינים פנימה במגפיהם של העובדים והמבקרים, ובימי מלחמת־האזרחים, שהלכה ונמשכה, לא היו הלבבות והידיים פנויים לפיקוח על סדרי־הבית והניקיון, ויש גם שנמנעה יכולת כלשהי להסיק את הבית.

✶

אך סוד אחד גדול היה צפון במעבה בית־האדונים, סוד בעל ערך לאומי נכבד, אשר הגברת פרסיץ מצאה לנכון, ואולי גם להכרחי, לגלות אותו לפני צאתה מברית־המועצות לקומיסאר היהודי שמעון דימנשטיין.

ב־27 במאי 1917 בשעת הוועידה הציונית הכול־רוסית, שהתקיימה בפטרוגראד, רכשה ההסתדרות הציונית מידי אלמנתו של המדען והאספן הידוע הבארון דוד גינצבורג, מידי הגב׳ מגדה גינצבורג, במחיר של חצי מיליון רובלים את האוסף יקר־המציאות של כתבי־יד וספרים עתיקים של בעלה המנוח על מנת לשגרו לאחר זמן, לכשייפתחו הגבולות הסגורים, לארץ־ישראל ולעשותו קניין בית הספרים הלאומי בירושלים.

האוסף נארז אריזה מתאימה והיה שמור זמן קצר במקום נאמן בפטרוגראד, אך משטר־הביניים שהתקיים ברוסיה מפברואר 1917 ואילך הלך והתערער. הגנרל קורנילוב זמם לחזק את המשטר באמצעים מלחמתיים. לבירה הצפונית היה צפוי מצב של מצור ומשפחת זלטופולסקי־פרסיץ, שהתמלאה חרדה לגורל האוסף היקר, מצאה לנכון להעבירו למוסקבה ולשימו במקום מבטחים עד שתגיע שעתו. מקום

מבטחים כזה נמצא בחדר־הסתרים הגנוז יפה שהתקיים בבית קונשין—פרסיץ ובו הוצפן אוצר הספרים היקר מאז חודש אוגוסט או ספטמבר 1917.

בשעת חירום ומצוקה שהגיעה בינתיים ושהכריחה את משפחת פרסיץ לעקור ממעונה ולעזוב את ברית־המועצות בסוף שנת 1918 היתה הגב' שושנה פרסיץ אנוסה לגלות את סוד מציאותו של האוצר לא רק למנהיג ההסתדרות הציונית במוסקבה, שפעלה באותם הימים במחתרת, למר אליעזר צ'ריקובר, כי אם גם לשמעון דימנשטיין, הקומיסאר היהודי, אשר משרדו שכן בכל מרחבי־הבית, שבו היה צפון האוצר. עם כל משרתו הממשלתית והתמנותו המפלגתית הרמה, היה דימנשטיין איש־אמונים למשפחה. היא קיימה קשרי ידידות אתו גם בשעת צרה, והוא היה גם ראוי לאותו אמון, אשר לא פג גם לאחר צאת המשפחה. בשיחות שהתקיימו בינו ובין שליח המשפחה, ששוגר מקיוב למוסקבה, הוא הבטיח באופן אישי ופרטי לעמוד בהבטחתו. אך אירועי תקופת המהפכה היו יותר תקיפים גם מרצונו הטוב והבטחתו הידידותית, שהיה בה למעשה לא משום הבטחה פרטית, כי אם משום מתן הבטחה לעם ישראל ולארץ־ישראל על נכס רוחני שנרכש על ידם ושערכו מרובה בשביל הדורות הבאים.

באו ימיו הקשים של הקומוניזם הצבאי, באה שנת 1920—1921, שבה נתגייסה הממשלה הסובייטית גיוס מלא לשם הדיפתה ושבירתה המוחלטת של הקונטררבולוציה. משטר צבאי הוכרז במוסקבה. המוסדות האזרחיים והצבאיים שהיו קשורים קשר ישיר עם מאמצי המלחמה רוכזו במרכז העיר ומוסדות התרבות, החינוך והאדמיניסטרציה הפנימית הועברו לרבעים יותר מרוחקים.

על הקומיסאריון היהודי נגזרה עקירה מדירתו בבית פרסיץ לשעבר, אשר שכנה במרכז העיר, ועם צאת שמעון דימנשטיין ואנשיו מאותו בית לקח אתו גם את סוד הספרים הגנוזים.

וכאן לא שיחק המזל לאוסף־הספרים של הבארון גינצבורג: המוסד, שנכנס לשבת באותו בית במקום הקומיסאריון היהודי, היה הנהלת המהנדסים הצבאיים. הם ניקו וסידרו סידור למופת את דירתם החדשה ומדדו מדידה הנדסית מוקפדת את שטחה, וביום חורף עשיר־שלגים אחד נתגלה בפניהם חדר־הסתרים עם האוצר שבתוכו: מספר גדול של תיבות־עץ נערמות אחת על גבי חברתה.

עלה תחילה במחשבתם של המוצאים המופתעים, כי כאן נתגלה לפניהם מחסן נשק שהוטמן על ידי הבורגנות. אך לאחר שנעץ אחד מחיילי הצבא האדום את כידונו בתיבה ונתחוור הדבר, כי אוצר ספרים נפתח לנגד עיניו, התקשרו המהנדסים הצבאיים החולשים על הבית עם בית־הספרים הממלכתי המרכזי, היא הספריה על שם לנין עד היום הזה, וביום בהיר אחד נתבשרתי אני, בתור מנהל המחלקה העברית־יהודית של הבית, כי הרכוש הלאומי הגדול שלנו, שהיה טמון בבית הפרסיצים, הובא אל גנזי בית־הספרים של ברית־המועצות, — וכך נתגלה, שלא באשמתו של שמעון דימנשטיין, הסוד שהיה כמוס עמו במשך שנים ראשונות למהפכה תוך נאמנותו להבטחתו האישית ואולי גם תוך נאמנותו התת־הכרתית לערכי־הרוח של עמו.

על גורלו של אוסף הבארון גינצבורג ועל המשא והמתן שהתנהל במשך השנים מאז כניסתו לרשות בית הספרים על שם לנין במוסקבה בדבר החזרתו לרשות בעליו החוקי — בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים — אספר בהזדמנות אחרת.

מרדכי אלישיב

יצחק נחמן שטינברג

(למלאת 10 שנים למותו)

א.

הד״ר י. נ. שטינברג ז״ל היה אחת הדמויות המופלאות, התוססות, המלאות ניגודים והטרגיות ביותר, שקמו בתולדות ישראל במשך 60 השנים האחרונות.

מושרש במסורת היהודית — וסוציאליסט מהפכני; איש דתי — וחבר מפלגה הדוגלת בטירור אינדיווידואלי; רך־אופי, טוב־לבב ושופע הומור — ולוחם קנאי לדעותיו ולצדק חברתי; מדינאי ועתונאי — ורחוק מלהיות איש המעשה; אוהב ומסור לעמו — ומתנגד חריף לדרכי מדינת־ישראל, ונוסף לכל אלה — נואם ומרצה בחסד עליון וסופר פורה, וכמוהו היתה גם דרכו בחיים — סוערת ומעניינת כאחת.

*

י. נ. שטינברג נולד בשנת תרל"ח (1888) בעיר דוינסק (רוסיה) להוריו — ר' זרח שטינברג, נצר למשפחת משכילים ולומדי־תורה מיוחסת מוילנה, ולאמו — הלנה לבית אלישיב מקובנה, בעלת השכלה יהודית וכללית רחבה.

עד גיל 14 חי שטינברג בעיר מולדתו. הוא הצטיין בכשרונות יוצאים מהכלל וטובי המורים שבעיר לימדוהו עברית, תנ"ך ותלמוד, וגם מקצועות חילוניים. באותו זמן, בגיל 12—14, התלהב מהרצל ומהציונות, אולי בהשפעת דודיו ר' משה־יצחק ברלין, נכדו של הנצי"ב והד"ר י. אלישיב („בעל־מחשבות"), הציונים היחידים במשפחה, שרוב בניה בדור הקודם נטו לתנועות הסוציאליסטיות העממיות הרוסיות. הוא היה אז פעיל מאוד בחוגי הנוער הציוני בדוינסק; ארגן חוגי דוברי עברית; הוציא עתון בשם „השושנה"; חיבר וביים הצגה מחיי המכבים וכד'.

כשגדלו הבנים יצחק־נחמן ואחיו הצעיר אהרן (גם הוא סופר והוגה־דעות ידוע) התחילו ההורים לחפש בשבילם גמנסיה רוסית, שבה לא יכריחו את התלמידים היהודים לחלל את השבת. ואמנם מצאו בעיר האֶסטונית הקטנה — פרנוב, גימנסיה שמנהלה היה אדם ליברלי מאוד, ואז עברה המשפחה לגור בפרנוב (1903—6). כדי להמשיך את חנוך בניהם גם ברוח היהדות המסורתית, הזמינו להם למורה את ר' יעקב ברמן שליט"א. בהשפעת ההורים ובהשפעתו של הרב ר' י. ברמן ושל ר' זלמן ברוך רבינקוב ז"ל שבא אחריו נשארו שני האחים יראי־שמים ושומרי מסורת כל ימי חייהם.

ב.

שנות חייו של שטינברג מגיל 15 עד 18, השנים 1903—1906, היו השנים המכריעות בחייו והטביעו את חותמן על כל עתידו, קבעו את השקפותיו ונטיותיו, את גישתו לשאלות המהפכה הממשמשת ובאה ואת יחסו ליהדות ולבעיותיה.

הסביבה שבה נקלע שטינברג בפרנוב היתה שונה תכלית שנוי מסביבת חייו בעיר מולדתו דוינסק. בגמנסיה שלמד בה היה ערב רב של תלמידים בני עמים שונים — אסטים, לטים, ליטאים, פולנים, גרמנים, רוסים, ויהודים בודדים ביניהם. בין התלמידים פרצו מפעם לפעם סכסוכים והתנגשויות, ושטינברג, שרכש לו במהרה עמדה בולטת ומכובדת בין התלמידים, היה המפשר והמשכין שלום ביניהם.

בפרנוב נתקל שטינברג במפלגות המהפכניות היריבות, שנאבקו ביניהן ברחוב הרוסי, החל להתענין בבעיותיה של רוסיה ערב המהפכה ולקח חלק פעיל בויכוחים. הוא קרא בהתמדה עתונות וספרות פוליטית אסורה, ואז כבר נקבע יחסו השלילי לסוציאל־דימוקרטים, שדגלו במרכסיזם האורתודוכסי ובהשקפת עולמו המטריאליסטית, שלא הכירו בהשפעת האידיאלים והרצון האנושי על תהליך המהפכה וראו בכל תנועה לאומית — שוביניזמוס ולאומנות צרה, ובכל תנועה דתית — ריאקציה.

לעומת זאת משכה אותו תנועת הס.ר., שסמכה על האכר הרוסי ולא על הפרולטריון התעשיתי, שראתה ברצונו החפשי של האדם־הפרט והאידיאלים שלו כוח מניע ומקדם כביר, שגישתה לשאלות המהפכה — למרות הכירה בטירור האינדיווידואלי נגד מדכאי העם — היתה מוסרית־אֶתית; שהכירה בתנועות הלאומיות וגם לא נלחמה נגד הדת (ושבין מיסדיה היו לא מעט יהודים כגון נתנזון, גרשוני, זיטלובסקי, אנ־סקי ועוד). שטינברג הרגיש שאין סתירה בין הסוציאליזם הטהור שלהם לבין דתיותו, והתחיל להאמין באפשרות להיות גם סוציאליסט וגם איש דתי, שומר מסורת.

בהשפעתן של התנועות האלו פנה שטינברג עורף לציונות והתחיל להאמין בפתרון שאלת היהודים המדוכאים ברוסיה עם נצחון המהפכה.

זכורני שבזמן מהפכת 1917 היה אומר לנו, לצעירים יותר, בקצת לגלוג: „כשהיינו נערים — גם אנו היינו ציונים".

כבר אז בא לידי מסקנה, שענין הדתיות שלו הוא ענינו הפרטי ואינו נוגע לשום בן־אדם. מעולם לא דיבר ולא התוכח בשאלות אלה עם שום איש — מלבד אחיו אהרן — ואפילו לא עם ילדיו. זכורני, שפעם שאלתיו שאלה נוקבת: איך הוא משלים בין דתיותו לבין השתייכותו למפלגה הדוגלת בטירור אישי, והוא ענה לי: „אכן, זוהי שאלה נוקבת", ותו לא!

יחסו השוה לאדם, תהיה לאומיותו מה שתהיה, בא לידי ביטוי כשדרש בבית־הכנסת של פרנוב להתפלל גם לעלית נשמתו של הסטודנט הרוסי ניקולאי בלינוב, שנפל חלל בהגינו על יהדים בפרעות בז'יטומיר (פסח 1905). „חסידי אומות העולם הם כיהודים לכל דבר" אמר.

בשנים אלה היה שטינברג עד למאורעות, שזעזעו את רוסיה — מלחמת רוסיה—יפן, מרידות אכרים באסטוניה, מהפכת 1905 ודכויה האכזרי ע"י משלחות עונשין רוסיות וכד'. לא היתה לו הסבלנות לשבת עוד שנתים בגימנסיה בפנה הנדחת פרנוב והוא „דילג" על כתה י"א, בעברו במשך חדשי הקיץ לימודי שנה שלמה, וב־1906 סיים את חוק למודיו התיכוניים, ואז עברה כל המשפחה מפרנוב למוסקבה ושטינברג התחיל ללמוד משפטים באוניברסיטת מוסקבה. אותו זמן המשיך גם בפעולתו בשורות מפלגת הס. ר.

עם גבור הריאקציה ברוסיה נאסר שטינברג ונדון לגרוש לירכתי סיביר לשלוש שנים. הוריו עשו כל מה שביכלתם כדי להמתיק את גזר־הדין, ולבסוף הוחלף לו הגירוש לסיביר בגירוש לשנתים מגבולות רוסיה. במשך חדשי שבתו בבית־הסוהר שמר שטינברג על מצוות וגם את „סדר־הפסח" ערך בכלא. פקודת שחרורו נתקבלה בחג השבועות, אך הוא לא רצה לחלל את החג ולחתום על פקודת־השחרור והעדיף להשאר עוד יומים במאסר. תחנוני הוריו לא הועילו ורק בפקודת הרב דמתא שראה בשחרור מבית־הסוהר „פיקוח נפש" חתם בסופו של דבר על הפקודה ויצא לחפשי, וניתנה לו שהות של שבועיים לעזוב את רוסיה.

הוא בחר להמשיך בלימודיו בהיידלברג שבגרמניה, שרבים מבני משפחתו התגוררו שם.

בעת שהותו בגרמניה ביקר גם בשויצריה ושם מצא מושבה רבה של יוצאי־רוסיה מבני כל המפלגות המהפכניות וקשר קשרים אמיצים עם התנועה הסוציא־ליסטית הבין־לאומית. בשנת 1907 נוכח גם בקונגרס האינטרנציונל השני בשטוט־גרט. שם פגש את כל המנהיגים המהוללים של הסוציאליזם הבין־לאומי — ז'ורס, מאקדונלד, בבל, רוזה לוקסמבורג, קרל ליבקנכט, קלרה צטקין, אנג'ליקה באלאבאנובה והמנהיגים הרוסים — לנין, טרוצקי, צ'רנוב, וגם — פילסודסקי ומוסוליני.

שטינברג נוכח לדעת בקונגרס, שהסוציאליזם המרכסיסטי הוא במיעוט בעולם וקיימות תנועות אנטי־מרכסיסטיות חזקות. אמונתו במהפכה הרוסית נתחזקה בו והוא היה משוכנע שעל הדור הצעיר של הס.ר. מוטל התפקיד למלא את „הקנקן הישן יין חדש" — רווי ערכים מוסריים, ולקשרו במוסרם של נביאי ישראל.

עם למודיו המשיך שטינברג גם בפעולתו הצבורית בין יוצאי רוסיה — הרצה, התווכח ועשה נפשות למפלגת הס.ר., ופרסומו גדל בלי הרף. באותה התקופה

ארגן גם חוג שוחרי־ספרות וגברה בו ההתענינות והאהבה לספרות אידיש, וכל חייו אהב לקרוא ולהקריא מיצירותיו של שלום־עליכם.

שטינברג שאף למהר ולסיים את למודיו ולחזור לרוסיה כדי להמשיך ביתר מרץ את פעולתו המהפכנית, וכבר כעבור שלוש שנים קבל את התואר „ד"ר למשפטים" על סמך הדיסרטציה שלו „המשפט הפלילי לפי התלמוד", וגם בשובו לרוסיה הרבה להרצות על נושא זה.

ג.

בשוב י. נ. שטינברג למוסקבה בשנת 1910 עמד בבחינות עו"ד והתחיל בפעולה המשפטית כעוזרו של עו"ד ידוע אורדינסקי. הוא דאג לא רק לכלל, אלא גם לכל פרט ופרט, שנפגע ע"י עיוות דינו, כי ראה בכלל רק מה שיש בפרט ולהפך, והופיע כסניגורם של מהפכנים ושל יהודים מקופחים רבים.

בנאומיו באסיפות שונות ובהרצאותיו (הוא היה נואם מזהיר מבטן ומלידה) נתפרסם שמו במהרה, הוצע לו להציג את מועמדותו בבחירות לדומה הרביעית, שעמדו להערך בקרוב, וכן להיות אחד הסניגורים של מנדל בייליס במשפט עלילת־הדם המפורסם *). אך אם כל הרגשתו כיהודי מאמין ונאמן לעמו רחוק היה אז מפעילות בצבוריות יהודית והיה נתון כולו ורובו לפעולה המהפכנית (מחתרתית) הרוסית במסגרת מפלגת הס.ר.

בשנת 1914 נשא לאשה את נחמה לבית יסלסון (נפטרה ב־1954), שהיתה לו עזר כנגדו, נאמנה כל ימי חייה.

עם פרוץ מלחמת־העולם הראשונה, כשניתק גל של גזרות וגירושים על יהודי רוסיה המערבית הצטרף לפעולה ב„ועד לעזרת קרבנות המלחמה" (יקופו) ולחברת „מפיצי השכלה". בשלהי שנת 1916 גורש ממוסקבה לאופה ושם נשאר עד פרוץ מהפכת 1917. באופה נבחר כציר לאספה המכוננת הכל־רוסית.

פעם בנסעו לועידת צירי האכרים באופה נתאחרה הרכבת ועם כניסת השבת עדין לא הגיעה לאופה; שטינברג נשאר לשבות בעירה קטנה וכל הועידה חכתה לו יומיים.

באותו זמן — קיץ 1917 — השמאיל י. נ. שטיינברג ועבר — בקפיצות, ולא בהדרגה! — מס.ר. הימניים, שעמדו במשך המלחמה לצדן של בנות־הברית עד לנצחון על גרמניה, והיה ביחד עם מריה ספירודונובה ואחרים בין מארגני האגף השמאלי של הס.ר.; ביקר קשות את פעולת הממשלה הזמנית בראשותו של א. קרנסקי, שבה השתתפו גם נציגי המפלגות הסוציאליסטיות המתונות, התנגד להמשך המלחמה והיה בין דורשי הגשמתה של הריפורמה החקלאית לאלתר, מבלי לחכות לכינוסה של ה„אסיפה המכוננת הכל־רוסית". הוא התקרב — יחד עם חבריו — למפלגה הבולשויקית למרות הניגודים העצומים ביניהם.

ד.

ב־12 בדצמבר 1917 צורף שטינברג והוא בן 29 לממשלה הבולשביסטית, כשר המשפטים, וב־19 בדצמבר ביטל את כל מערכת השיפוט, שהיתה נהוגה ברוסיה, ובמקומה הקים את הטריבונלים המהפכניים.

עונש מוות ועבודת פרך בוטלו ע"י י. נ. שטינברג. כל מעשיו היו חדורים

*) העו"ד א. גרוזנברג התנגד לזה מפאת היותו של שטינברג חבר בס.ר.

רוח הומנית, והוא שאף לעבד ספר־חוקים מהפכני חדש, המבוסס על המוסר, היושר והצדק הסוציאלי, אך נתקל בהתנגדותה של ה„צ׳קה״ (הבולשת הסובייטית), שהאשימה אותו ברכרוכיות ובסלחנות יתרה כלפי אויבי־המהפכה.

י. נ. שטינברג דרש, שכל המאסרים, העונשים, הוצאתם לפועל וכד׳ יהיו בסמכותו הבלעדית של משרד המשפטים, ולא של ה„צ׳קה״, ולא ינקטו בשום צעדי נקם נגד אויבי המהפכה ויתיחסו אליהם במדת הרחמים. אך הממשלה פסקה לטובת ה„צ׳קה״. — שטינברג ביטל כמה מאסרים, נלחם נגד הכרזתו של כל מעמד בעלי האחוזות כעומד מחוץ לחוק, או נגד הענשתם ללא משפט של בעלי המכרות באגן הדונץ; כמו כן דרש להעניש את רוצחיהם של מי שהיו שרים בממשלה הזמנית קוקושקין ושינגריוב, שנרצחו בזמן מחלתם ע״י מלחים ועוד. אך לא תמיד הוכתרו מאמציו בהצלחה, מה שעורר בו את הרצון להתפטר מתפקידו.

אך ביתר הענינים שררה במשך שלושת החדשים של השתתפותם בממשלה הרמוניה מלאה בין הס.ר. השמאלים והבולשביקים.

אחרי מהפכת אוקטובר נתקיימו הבחירות לאסיפה המכוננת הכל־רוסית, שעברו בשקט וללא הפרעות. התוצאות היו שהס.ר. קבלו רוב מוחלט — 61%, והבולשביקים רק 25%, והם לא יכלו להשלים עם זה, ולמרות סיסמתם „כל השלטון לאסיפה המכוננת״ פזרה האספה למחרת התכנסותה ב־6 בינואר 1918 וכך נגוז חלום הדורות. הממשלה הציגה לאסיפה אולמטימטום להכיר בממשלה הסובייטית ולאשר את החוקים שפרסמה, אך האסיפה התנגדה לזה ובחרה כיו״ר את ויקטור צ׳רנוב, מנהיג הס.ר. הימנים.

ואז הופיע י. נ. שטינברג פעמים בפני האסיפה המכוננת ואיים עליה, שאם תדחה האסיפה את האולטימטום יוכיח הדבר, שהיא נגד המהפכה ונגד הפועלים, ואין לה זכות קיום; זה נאמר על ידי אדם שלחם תמיד לדימוקרטיה, והנה נתן שטינברג את ידו לפזור האסיפה המכוננת הכל־רוסית. זה היה לפי דעתי אחד המשגים הגדולים ביותר שעשה בחייו והיתה הסיבה העיקרית למלחמת־האזרחים, אך הוא לא התחרט על מעשהו זה ובשנים מאוחרות יותר הוסיף להגן עליו ולהצדיקו.

חלוקי דעות בין הס.ר. לבין הבולשביקים נתעוררו ביחס למדיניות הממשלה כלפי האכרים, ביחס לטרור הבלתי מוגבל של הצ.ק., אך ביחוד בשאלת השלום עם גרמניה.

הס.ר. השמאליים התנגדו בכל תוקף לחוזה ברסט־ליטובסק ויצאו מהממשלה (וי. נ. שטינברג פרסם אז חוברת הסברה לצעדם זה). פעולתו האחרונה של שטינברג כשר המשפטים היתה שחרורו מבית הסוהר של מורו ורבו אבקסנטיוב, מנהיג ס.ר. הימניים. אחרי שאושר החוזה בועידת הסובייטים בפעם השלישית ב־15 במרס 1918 ובועידה הבאה ב־10 ביולי 1918, קראו הס.ר. השמאליים למרד גלוי נגד הממשלה, אך המרד דוכא חיש מהר. צירי הס.ר. לועידה הושמו במאסר, הטרור התחיל לפעול ביתר עוז וכל הפרשה של שיתוף פעולה בין ס.ר. השמאליים לבין הבולשביקים באה לסיומה, אם כי עוד כמה שנים, הותר קיומה של מפלגת הס.ר. השמאליים וכן הותרה עתונותה וספרותה, עד סוף שנת 1922.

ביולי 1918 היה שטינברג בשליחות מחוץ למדינה, אך בשובו לרוסיה נאסר וישב כמעט שנה בבית הסוהר בוטירקי, שם כתב את ספרו „מפברואר עד אוקטובר״.

במשך השנים 1919—1922 היה שטינברג עדיין פעיל במפלגתו, ביקר קשות את הטרור והדיקטטורה של הבולשביקים, שראה בהם סטיות מ„רוחה ושאיפותיה

של מהפכת אוקטובר" וערך את העתון של מפלגתו „הנס", אך מצבו נעשה יותר ויותר קשה וב־1923 הצליח לעזוב את רוסיה ולצאת לגרמניה, שם עמד בראש משלחת־חו"ל של ס.ר. השמאליים ובמשך השנים הבאות — עד להתחלת שנות השלושים — פיתח פעלתנות רבה וענפה בתעמולתו נגד ממשלת הבולשייקים, נגד סטיותיה מרוח מהפכת אוקטובר, נגד הטרור ורדיפות חברי המפלגות הסוציא־ליסטיות ונגד הדיקטטורה ע"ל הפרולטריון וערך את העתון „נס המאבק".

שטינברג פרסם מאמרים אין ספור בעתונות הפועלים בארצות רבות, השתתף בכל מיני ועידות וכנוסים של המפלגות הסוציאליסטיות השמאליות בפרג, בברלין, בפריז, בארצות־הברית ועוד.

בברלין פרסם את ספרו המפורסם „דיוקנה של המהפכה", ובו תאר את לנין כרובספייר ומתח ביקורת חריפה על השלטון הסובייטי. את ספרו „הייתי קומיסר עממי", את ספרו על „מריה ספיריդונובה" (תורגם לעברית), בו בא שוב לידי בטוי ה„אני מאמין הפוליטי" שלו; פרסם מחזות „נתיב היסורים" ו„צדקת מוחנצ'וב", שזכו להערכה רבה ובהם מגלם הגבור הראשי את שטינברג ומביע את דעותיו והשקפותיו על המהפכה.

את כל כחותיו ומרצו הקדיש שטינברג בשנים אלו לתעמולה ולבקורת המשטר הסובייטי; לארגון עזרה לאסירים הפוליטיים ברוסיה הסובייטית וכד'.

בהתחלת שנות ה־30 נחלשה עבודתו של שטינברג בשדה הפוליטיקה הכללית ואת מרכז עניניו שוב תפסו שאיפותיו ונטיותיו היהודיות. עוד בשנת 1926 התחיל להוציא בוורשה — ואח"כ בלונדון — את המאסף „פרייע שריפטן" („כתבים חפשיים") ששמש במה לרעיון הסוציאליסטי היהודי החפשי ושריכז מסביבו ממיטב האינטליגנציה והנוער היהודי באירופה המזרחית. אותה שעה עדיין לא היה ממתנגדי הציונות והרים על נס מתוך הערצה רבה את מלחמת הגבורה של חברי תנועת צ.ס. (ציונים־סוציאליסטים) ברוסיה על חופש פעולתם ועל נכונותם לכל קרבן.

נוכח עליתה של התנועה הנאצית בגרמניה והרעת מצבם של היהודים בפולניה הרגיש את האסון המתקרב לעם היהודי ועוד בשנת 1928 פרסם בספרו „בסערת הימים" את נבואתו השחורה על עתיד היהודים באירופה וזו היתה אולי אחת הסיבות להצטרפותו לתנועה הטריטוריאליסטית היהודית, כי לא האמין שארץ־ישראל יכולה לשמש מקלט בטוח להמוני עם ישראל ולפתור את השאלה היהודית.

ה.

י. נ. שטינברג נמלט בנס מצפרני הנאצים והגיע עם משפחתו בראשית 1933 ללונדון. שם החל להוציא שבועון „דאס פרייע וואָרט" (המלה החופשית), שהוצאתו רבצה כעול כבד עליו ועל בני משפחתו והתישה את כוחותיהם במאמציהם לשלוח מדי שבוע בשבוע 4000 גליונות למנויים בכוחות עצמם.

אותו הזמן התחיל שטינברג להתענין גם בתנועה הטריטוריאליסטית ובשנת 1935 הצטרף ל„פריילאנד" אך עדיין לא היה פעיל בה והקדיש את זמנו לעניינים אחרים. ככה הופיע בשנת 1937 בקונגרס הבין־לאומי של ה„פן־קלוב" בפריז ויצא שם במחאה להטה נגד סופרי פולין, שאינם מוחים נגד הגיטאות באוניברסיטאות פולין לסטודנטים היהודים.

באותה שנה נסע בשליחות מטעם „המכון היהודי המדעי" („ייוא") לאפריקה הדרומית. ורק בשובו משם הצטרף באופן פעיל ל„פריילאנד" והתחיל

לערוך ביחד עם בן־אדיר את העתון „קול־חדש". ב־1938 השתתף בשם ה„פריילאנד" בועידת אוויאן (צרפת) לעניני הפליטים, שנקראה ביזמתו של הנשיא רוזוולט, ושנגמרה במפח־נפש במה שנוגע ליהודים.

במהרה נבחר שטינברג למזכירה הראשי של „פריילאנד" ואז התחיל לפעול בה בכל המרץ והלהט, שהיו אופייניים לו, ונעשה תודות לעברו המהפכני, ישרו, מוסריותו, והיותו מדינאי מרחיק־ראות, מארגן ותועמלן יוצא מהכלל ולהתגלמותה החיה של תנועת „פריילאנד" וכזה נשאר עד סוף ימיו.

גישתו של י. נ. שטינברג לטריטוריאליזם היתה אחרת מזו של מ. בן־אדיר. בו זמן שהשקפותיו של בן־אדיר היו למעשה „ציונות" לא ארץ־ישראלית, לא האמין שטינברג בקיומן העצמאי של מדינות קטנות ושאף, ביחד עם המאמצים להצלת היהודים בתור עם, אולי עוד יותר להצלת היהדות (אידישקייט) ומורשת הרוח המוסרית הדתית שלה ע"י הקמת מרכזים יהודים בגבולות מדינה דמוקרטית על יסודות של אוטונומיה תרבותית ודתית והחיים במרכזים אלה יהיו בנויים על יסודות סוציאליסטיים־קואופרטיביים של חקלאות ותעשיה, והתרבות היהודית בהם תהיה מבוססת על שפת אידיש.

מצבם של הפליטים היהודים עורר את תשומת לבן של המדינות השונות ורבו אז הצעות שונות שהוצעו ל„פריילאנד". אנגליה הציעה את טנגנייקה או גויאנה הבריטית; צרפת — את מאדאגאסקאר או קלדוניה החדשה, ארצות־הברית — את אלאסקה, אך כל זה לא הלהיב, עד שבאה החלטת ממשלת אוסטרליה המערבית — בשנת 1939 — להעמיד לרשות ההתישבות היהודית את מחוז קימברליי ושטינברג נשלח לאוסטרליה כדי לנהל ולסיים את המו"מ על תכנית זו, ונשאר תקוע באוסטרליה במשך 4 שנים (1939—1943), מנותק ממשפחתו ומחוסר אפשרות לחזור לאירופה עם פרוץ מלחמת העולם השניה, ובסופו של דבר לא נשאו מאמציו פרי והממשלה המרכזית של אוסטרליה לא אשרה את ההסכם בין ה„פריילאנד" לממשלת אוסטרליה המערבית מתוך נימוק, שהיא מתנגדת ליצירת מובלעת חד־לאומית.

בתו הבכירה של שטינברג — עדה, שהיתה תלמידתו הנאמנה בכל השטחים ויד ימינו בכל פעולותיו, הצליחה להביאו בשנת 1943 לקנדה, ובשנת 1945 — אותו ואת כל משפחתו לארצות־הברית, ואחרי פרידה של שש שנים איומות התאחדה המשפחה מחדש.

ואז מתחילה התקופה האחרונה בחייו של שטינברג, מלאת חלומות־שוא, אכזבות ויסורי־גוף ונפש.

בניו־יורק יסד שטינברג את העתון „על הסף" („אויפן שוועל") והמשיך בהוצאתו עד יום מותו. הוא ביקר בשם „פריילאנד" בקנדה, ארגנטינה ומקסיקו, בעקבות הצעת ממשלת סורינאם בקר שם שלוש פעמים כדי לבדוק את האפשרויות להתישבות היהודית, אך גם הצעה זו נגמרה בלא־כלום.

השואה שבאה על יהדות אירופה שברה את לבו והוא הקדיש מאמצים רבים לעזור ל„שארית־הפליטה". זכור המאבק הנואש שניהל יחד עם המשורר לייוויק נגד קבלת כספי השילומים מגרמניה וניצולם למטרות יהודיות לאומיות.

עם קום מדינת ישראל התיחס אליה בחיוב, אך התנגד ליחודה בעולם היהודי, ולבסוף נהפך לאחד ממבקריה המושבעים, בהתקשרו עם קב' „איחוד" בארץ ועתונה „הנר", התנגד לגנוני הממלכתיות, לכך שהמדינה קמה באש ודם; הטיף ליחסי שלום והבנה בין היהודים והערבים, שבכינונם ראה את הנסיון

החמור ואת האתגר שבפניהם הועמדה מדינת־ישראל. הוא טען, שכל בקרתו באה מאהבתו לישראל ומרצונו לראות אותה „אור לגויים".

חבל, שלא ביקר כלל בארץ. יתכן שהיה משנה על ידי כך את יחסו למדינת ישראל. הוא רכש לו המון מעריצים בארצות הגולה ושמו נישא על כל שפתים בארצות אמריקה הצפונית והלטינית וגם בישראל קיימות קבוצות תלמידיו ומעריציו.

אסונות אישיים רבים פקדו אותו בסוף ימיו. אשתו האהובה נחמה מתה עליו בשנת 1954, ומות בתו הבכירה בגיל 39, בסוף שנת 1956, שגם בהיותה כבר חולה אנושה לא חסה על כוחותיה והעמידה את עצמה לשרות ה„פריילאנד", שבר את לבו, ובינואר 1957 הלך לעולמו.

חולון, 1967.

תנועת העבודה הציונית

תל־אביב, רחוב מנדלי 9, ת. ד. 1607

מברכת את יהדות ברית המועצות

למלאות 20 שנה לעצמאות מדינת ישראל

בית מרכז „תנובה"

רחוב יהודה הלוי 17, תל־אביב

*

מברך את יהדות ברית המועצות

לשנת ה־20 של מדינת ישראל

רחל וישניצר

קישוטי בית־הכנסת במוהילב ע"נ דניפר

הידיעה הראשונה על הציורים של בית־הכנסת במוהילוב ע"נ דניפר הופיעה בשנת 1914 בספר „תולדות היהודים ברוסיה"[1]. המאמר על מוהילוב ב„אנציקלופדיה היהודית" הרוסית, כרך אחד עשר, שהופיע לפני כן, לא הכיל כלום בדבר אותו בית־כנסת של עץ. בית־הכנסת הבנוי שצוייר שם היה בנין של המאה התשע־עשרה והכתובת משנת 1700 הנזכרת שם דוקא לגבי בית־כנסת זה היא מוטעית. יתכן שנתבלבלו למחבר שני בתי־הכנסת. כל מה שידענו בשנת 1914 לערך על הציורים בבית־הכנסת של עץ היה, שהם כיסו את פנים הכיפה, והצילום היחיד שהיה ברשותנו הכיל כתובות במסגרת קשוטים בצורת אריות ועופות[2].

עד שבראשית שנות העשרים הביא אליעזר ליסיצקי הצעיר, שנמנה על התנועה ה„קונסטרוקטיביסטית", לברלין העתקי ציורים מבית־הכנסת של עץ ממוהילוב, שהוא התקין בביקורו במוהילוב והסביבה בשנת 1916 ביחד עם הצייר יששכר בער ריבאק.

מן המאמר הנ"ל ב„תולדות היהודים ברוסיה" ידע גם על בית־הכנסת בעיירה קופיס (היא קאפוסט) באותה סביבה, שאף הוא היה מקושט בציורים[3]. כשבא למוהילוב ספרו לו, שבית הכנסת בקופיס נשרף. ההעתקים של ליסיצקי פורסמו בשנת 1923 ב„רמון" העברי וב„מילגרוים" באידיש[4]. מתיאורו על קישוטי קמרון בית־הכנסת מתקבל מושג טוב למדי על טיבם. בחלק התחתון סמוך לתחתית הקמרון היו שתי תמונות גדולות. למעלה, בחלק האמצעי, היה עיגול של כתובות במדאליונים מקושטים בקפדנות וראש הקמרון היה מכותר דיסקאות ובהן צורות המזלות. כל השטח של פנים הקמרון היה מצופה קנוקנות של קוציצים (acanthus), שהיוו רקע פרחים לדמויות. הציור בצד הצפוני של הקמרון מורכב ממגדלים וצריחים עם כתובות רוסיות כמין פקעות. על גבי הציור הגבוה ביותר כתוב „ווירמש", זאת אומרת וורמס שבגרמניה. בתחתית חומת העיר שוכב דרקון גדול. העיר מעוטרת עצים, ועל גבי העץ הגדול ביותר מימין רשום „עץ החיים" (ציור א').

מדרום לקמרון נראה ארון על גלגלים, עומד במים רדודים, שבהם שוחים דגים וברוזים ומסביב עפות צפורים. מימין לארון עומד עץ ועליו רשום „עץ הדעת" (ציור ב') ומשמאלו במים אנית מפרשים (ציור ג'). חסידות ונחשים מקננים ב„עץ הדעת", והחסידה האם מביאה נחש נוסף גדול.

---

1. ר. ברנשטיין־וישניצר. האמנות של היהודים בפולין ובליטא (רוסית) ב„היסטוריה של היהודים ברוסיה" בעריכת א. י. ברוידא ועוד, מוסקבה 1914, עמ' 392.
2) שם, הטבלה מול עמוד 392.
3) שם, ציורים בעמ' 393—394.
4) א. ל. ליסיצקי על בית הכנסת במוהילוב, „רמון", חוב' ג' 1923, עמ' 9—12; „מילגרוים" חוב' ג' 1923, עמ' 9—13.

כתובת הציור על גבי טבלאות, בצד המערבי של הקמרון, ממעל לכניסה אל בית־הכנסת, מכילה את שם האמן חיים בן יצחק אייזיק סגל מסלוצק ומסומנת השנה ת"ק (1740).

ליסיצקי מפרש את תמונת וורמס כ„עיר הארורה" ואת הארון ממול כסמל ירושלים[5]). אין הוא מזכיר את הסירה, כנראה בשגגה, וכן איננו אומר כלום על החסידות ומשמעותן.

אור חדש נזרע על תמונת וורמס על ידי מלומד גרמני, אייזיק קראנצביהלר מהארשטאדט[6]). הוא כתב ספר על האפוס הניבלונגי, וכמה מידידיו היהודים הפנו את תשומת לבו לתמונת וורמס שפורסמה ב„רמון". בשנת 1927 כתב ד"ר מקס דינמן, הרב באופנבאך, לד"ר מארק ווישניצר, העורך הספרותי של „רימון", ומסר לו את בקשתו של ד"ר קרנצביהלר להרשות לו לפרסם בספרו את תמונת וורמס[7]). קרנצביהלר מת בשנת 1928 וספרו הופיע אחרי מותו בשנת 1930. בו פורסמו תמונת העיר וורמס והפרקים מ„רמון". ממחקרו של קראנצביהלר אנו למדים, שתמונת הדרקון מכוונת לנחש או לתולעת הגדולה — במיתולוגיה הגרמנית „לינדוורם". האיטימולוגיה העממית הגרמנית ראתה בשם העיר וורמס זכר ל„לינדוורם". זיגפריד, גיבור האפוס ניבלונגן, המית את ה„לינדוורם" בוורמס והציל את קרימהילד היפהפיה ונשא אותה לאשה[8]).

קרנצביהלר מזכיר נוסח אחר של אגרת „לינדוורם" — ממקור יהודי. הוא נמצא בספר „מעשה ניסים מאת יפתח יוזפא שמש בווירמשא" (אוצר הספרים של בן יעקב, אות מי"ם 1876) שחי בשנות שס"ד—תל"ח (1678—1604). בין יתר ספורי המעשיות מסופר על שחיטת המפלצת המכונה „לינדוורם" בצורה שונה. הדרקון שוכב ומחכה ליד חומות העיר וורמס ובכל יום זורקים לו, על פי גורל, אזרח העיר כדי שלא יפרוץ העירה. כשנפל הגורל על המלכה התנדב מסגר אחד לבוא במקומה. הוא התקין לעצמו מגן מצויד בחודים עזים. הוא נזרק לדרקון וזה בלע אותו ונתפקע. המסגר יצא שלם. הוא נשא את המלכה לאשה וקרא לעיר וורמס על שם ה„לינדוורם". לפני כן היה שמה ורמיזה וכך היא נקראת במקורות עבריים קדומים[9]).

על ידי הגילויים של קראנצביהלר מובררר הקשר בין העיר והדרקון. לא ברור פשר התמונה בבית הכנסת וכן לא מובן למה מוגבלת התמונה דווקא אל מול ירושלים ובכך היא מסמלת כנראה עיר חוטאת. הרי לכאורה היתה העיר וורמס בסכנה מצד הדרקון על לא עוון בכפה, ולמה צוירה כסמל הרשעות? אולם בספר „מעשה נסים" של יפתח יוזפא שמש אנו מוצאים ספור מעשה, הזורע אור דר משמעי על וורמס, יותר נכון על יהודי וורמס. המחבר חוזר לדברי ימי קדם ומספר לנו איך נגאלו היהודים מגלות בבל שנמשכה שבעים שנה וחזרו לירושלים.

---

5) מילגרוים, שם, עמ' 22. התיבה מסמלת את תיבת נח. ראה ר. ווישניצר „הגושא המשיחי בציורי בית הכנסת בדורא" (אנגלית), שיקאגו 1948, עמ' 64, 85, ציור 29.

6) א. קראנצביהלר, וורמס ואגדת הגבורים (גרמנית) בעריכת פ. מ. אילרט וורמס 1930.

7) מכתב מיום 8 באוקטובר 1927. תשובת ווישניצר היא מיום 20 באוקטובר. הדבר מוזכר משום שעורך ספרו של קראנצביהלר, שכנראה לא ידע את מקור הציור במוהילוב, לא הזכיר לא את „רמון" ולא את הצייר ליסיצקי.

8) קראנצביהלר, שם, עמ' 84, 100, 120.

9) שם, עמ' 6, 109.

היהודים שישבו בוורמס — מספר יוזפא — לא חזרו לארץ הקודש ונשארו בוורמס. בני ירושלים כתבו ליהודי וורמס, שיעזבו את הגולה ויחזרו לארץ־ישראל. מכיון שוורמס רחוקה מארץ הקודש — כתבו בני ירושלים — אי אפשר להם לעלות לרגל שלוש פעמים בשנה כדת, לפיכך עליהם להשתקע בארץ הקודש. תשובת אנשי וורמס היתה: אתם יושבים בירושלים רבתי ואנחנו יושבים בירושלים זוטא. אנחו ביחסים טובים עם השלטון ועם שכנינו הגויים ומצבנו טוב למדי. המחבר מסיים כי הגזירות הקשות שניתכו על קהילת וורמס באו כעונש על סירוב בניה לעזוב את הגולה[10].

לאחר שהוסברו היסודות העיקריים של הקישוט, ברור שהסירה מסמלת את העליה לארץ הקודש, שאנשי וורמס סרבו לקיימה.

עדיין סתומה משמעותם של עצי החיים והדעת, שכנראה יש להם יחס כל שהוא לשתי הערים.

מבראשית ב׳ ט׳ אנו יודעים, שעץ הדעת הוא העץ האסור. בתמונה שלנו נמנה בקו החסידות. החסידה היא כנראה סמל הצדק. בכך השאיל הצייר לעץ זה ערך חיובי. הנחש מייצג את הלויתן. לפי האמונה המשיחית תערך בעולם הבא לצדיקים סעודה מבשר הלויתן[11]. על ידי שהצייר סימל את הצדיק בעץ הדעת העניק לעץ זה ערך חיובי. הוא נהג לפי המקובל למן הספרות הקדומה שלאחר המקרא. העלאת ערך עץ הדעת כבר מצויה בכתובים אחרונים בספר חנוך ל״ב. מסופר שם, כי לאחר שגורשו אדם וחוה מגן העדן על שאכלו מפרי העץ הזה, „אוכלים צדיקים מפריו ורוכשים הרבה דעת״. פירות הדעת והחכמה שמורים לצדיקים כשכר צדקתם. בניגוד לעץ הדעת יש כאן לעץ החיים ערך שלילי. מקומו בשטח וורמס סימן את מקום מגורי היהודים בעיר.

אנו רואים, כי לעץ החיים יש פירות גדולים הנראים כאצטרובלים של אורן. האצטרובלים מסמלים את העקרות של עץ זה, המסמל את העדה היהודית שבחרה בגלות.

לאט לאט נחשפו המקורות הספרותיים של קישוט בית־הכנסת במוהילוב. הצייר נחום סגל הכיר כנראה את הספר „מעשה נסים״ ואת הדרשות בספרות שלאחר המקרא על עץ הדעת. עץ הדעת היה נחשב כעץ הנושא פרי הלולים כגון תאנים, אגוזים, ענבים או תפוחים[12]. הדעת שמתחילה פחדו ממנה נעשתה חשובה ביותר. בימי־הבינים היתה הדעת שם נרדף לצדיקים, ויחס האדישות לתכליות עליונות היה שם נרדף לחיים שפלים של עם־הארץ. יוזפא שמש, השמש הפרוש, התנחם כנראה בספורו של טוב ורע בראשי קהל וורמס. חיים סגל, שניצל משל זה לגבי המצב בזמנו, הלך בעקבותיו.

(תרגם ב. ק.)

---

10) השתמשתי ב„מעשה נסים״ דפוס אמסטרדם 1723, עמ׳ 57. תודתי נתונה למר נייגר מספרית „היברו יוניון קוליג׳ ״ בסינסינטי, שהעמיד לרשותי העתק מן המקור. ד״ר שלמה איידלברג סייע לי ברוב טובו בקריאת האותיות של טייטש־חומש על הספר, שהוא תרגום מעברית לאידיש על ידי בנו של המחבר, אליעזר ליברמן. המהדורה הראשונה של הספר בעברית יצאה בפרנקפורט דמיין בשנת תר״ב. המהדורה הראשונה של התרגום יצאה באמסטרדם בשנת תנ״ך.

11) בנוגע ללויתן ראה כתובים אחרונים עזרא ד׳ ו׳ ג״ב ובבא בתרא ע״ה ע״א.

12) על עץ הדעת ראה בראשית רבה ט״ו ז׳. ראה גם לוי גינצברג, אגדות היהודים (אנגלית) פילדלפיה 1942 כרך ה׳ הערה 70. על מסמכים אלה אנו חייבים תודה לפרופ׳ בועז כהן.

ב. דינור

רשימה אוטוביוגרפית של ח. ז. מרגוליות

ח. ז. מרגוליות (1832 — 1912) יליד וילנה ותלמיד ישיבותיה, ממצדדי ההשכלה של שנות החמישים והששים של המאה הקודמת, מגומרי בית־הספר הממשלתי לרבנים בז׳יטומיר (בשנת 1870), מורה בבתי״ס של הממשלה ורב העדה בדובנא (1878 — 1912), סופר עברי, שהשתתף ב„המליץ״ במאמרים „בשאלת הזמן״ (בעיקר בשנות השבעים והשמונים) בשם „חזות״ (חיים, זאב מרגליות), כתב גם סיפורים: „החטא חטאו?״ (תרמ״א, תדפיס מיוחד מן „הבוקר אור״ של גוטלובר), „ספורים וציורים״ ו„חמשה ציורים״ (שניהם — וארשה תרס״ה). הספור הראשון זכה לתשומת לבו של יל״ג, שמסר את תוכן הספור (במאמר הביקורת שלו בחתימת Меваккер, בְּ Восход 1883 חוב׳ ג׳, עמ׳ 38) וציין שעל אף הליקויים מבחינה אמנותית, יש ערך לסיפור מבחינת הבעיה החברתית שבו, מצבה של האשה היהודית, שגם יל״ג דן בו ב„קוצו של יוד״ וב„שומרת יבם״. יל״ג אף שיער שביסודו הוא „מעשה שהיה״, המסמל את גורלה של „האשה העבריה״.

ח. ז. מרגוליות פרסם ספר זכרונות („זכרונות ימים עברו״, וארשה תרנ״ה), שאף הוא ערכו בתאור הריאלי של חיי התלמידים בבית־הספר לרבנים בז׳יטומיר. אולם הפרקים הראשונים של ספר קטן זה כתובים בגוף שלישי בצורת סיפור ואין הוא מספר כמעט על ימי ילדותו.

בארכיונה העשיר של „חברת מפיצי ההשכלה״ בפטרוגראד היה תיק מיוחד לח. ז. מרגוליות, בקשר עם הפרס שניתן לו („פרס צייטלין״) על ספרו „דובנא רבתי״ (וארשה, תר״ע). זכורני שרשמתי לי כמה דברים שנראו לי מעניינים מבחינת תולדות החינוך וההשכלה (כגון תשובתו של רבו לקושיה שהוא שאל אותו בתלמוד: אתה מקשה קושיה? תגיד פשוט: איני מבין, ואסביר לך).

והנה בימים אלה, כשצריך הייתי לעיין בקשר עם יחסו של הרב ר׳ יעקב באריט (הוא „ר׳ יעקב קאוונער״) למשכילי וילנה, בחוברת „תולדות יעקב״ (ווילנא תרמ״ג), שנכתבה על ידי אחד מבניו (משה־יהודא) לפי הצעתו, ואף גם בעזרת קולמוסו של הסופר יהושע מז״ח (ר׳ „המגיד״ תרמ״ג, גל׳ 13), מצאתי על דפנות העותק של החוברת בבית־הספרים הלאומי ועל העמודים החלקים שלפני שער הספר ובסוף הספר רשימה אוטוביוגרפית של ח. ז. מרגוליות, כתובה בכתב ידו ובה גם הדברים שרשמתי לי לפני חמישים שנה ויותר בפטרוגראד, והם מפורטים יותר ומלאי ענין מכמה בחינות.

ח. ז. מרגוליות היה נוהג לשלוח ספריו — וכמה ספרים אחרים מספריתו הגדולה — לד״ר יוסף הזנוביץ, „הנודע לשם ולתהילה באספת סופרים בבית נאמן בירושלים״, ונראה שגם ספר זה נשלח לד״ר הזנוביץ. על ר׳ יעקב ברי״ט כמעט ולא נכתב כלום, מלבד מה שנכתב על־ידי הלל־נוח שטיינשניידער ב„עיר ווילנא (תר״ס), עמ׳ 62—67. ורשימתו של ח. ז. מרגוליות חשובה גם מבחינה זו.

האיש המרומם הזה, יעקב באריט, הי' דודי כי אמי מורתי עטעל נ"ע היתה אחות אשתו בת הגביר המנוח ר' אהרון פריידקעס[1]). אני נולדתי בווילנא העיר ועד השנת התשעה לימי חיי ישבתי בבית א"ז[2]) כי לא חפצתי היות בעיר הקטנה יאנאווא[3]) הסמוכה לקאוונא, מקום מושב אבי. אחרי מות אמי זקנתי, מרת שמחה נ"ע, ועסקי א"ז היו במצב לא טוב השיבוני ליאנאווא לבית אבי, אך לא רבו ימי שבתי שמה כי בשנת הארבעה עשרה לחיי שלחוני לווילנא לבית דודי הגאון נ"ע[4]). בכל יום הלכתי לקלויז רמלס[5]) ושמעתי שיעור בפ"ת מפי הר"י ומר"ץ ר' סנדר נ"ע[6]) ויתר העת למדתי בקלויז ר' נחמן פרנס[7]) בהתמדה גדולה. דודי המנוח אהבני כבן, ובעתות המרגוע לקחני אתו בלכתו לשוח או לבקר את הרב ר' חיים נחמן פרנס אשר הי' חולה וישב מחוץ לעיר בגן קאוועלס. אורחו, דרכיו ותהליכותיו עם אלהים ואנשים ראיתי וחקוקים הם על לוח לבבי. דבריו היו בנחת וכל מעשהו באמונה. הוא הי' שומר אמונים ולא נטה מכל מצוה קלה לבלי עשותה, אך לא הי' מהשומרים הבלי שוא והעובדים את האלהים בסופה וסערה והרודפים אחרי מצוה לעיני השמש. אחרי קומו בבוקר השכם ממשכבו ואחרי רחצו ידיו קרא ברכות הבוקר והגיד איזה קאפיטל תהלים. אחרי כן שתה מי טהעע[8]) והרבה פעמים ראיתי איך העמיד בעצמו את המכונה[9]) ושפך המים ונתן בו גחלי אש אשר לקח מהתנור כי לא חפץ להעיר משנתה את הנערה המשרתת. אז לקח איזה ספר גמרא או פוסק וקרא בו עד מועד התפילה. תפילתו קרא מעומד מלה במלה בנעימות ומעולם לא ראיתיו כי הניע את גופו פנים ואחור בתפלתו. אחרי התפלה למד באיזה ספר מעוטף בטלית ותפילין ורבות פעמים ראיתיו קורא בעלי עת[10]) רוסיים, הוא קורא, ואנשים אחדים בבית המדרש ר' נחמן הפרנס עומדים ושומעים כולם בטלית ותפילין. אחרי כן הלך לביתו, ברחוב דייטשע, לאכול ארוחת הבוקר. בשעה העשתי עשר ישב להגיד שעורו לפני תלמידיו כבני שלושים ויותר. בשעה השניה אכל ארוחת צהרים, מעט מרק וחתיכת עוף. משעה החמישית עד השביעית שב לשיעורו ועד השעה העשירית ישב בבית המדרש הנזכר. לפני שנתו קרא שמע, והגיד בניגון ארבעה הקאפיטל הראשונים מתהלים. בשכבו על מטתו ראיתיו אוחז בידו איזה ספר, צרפתית או אשכנזית, וקורא בו, כן מעשהו בכל יום.

ביום השבת אחרי שחרית קודם הקריאה הלך לביתו לעשות קידוש ולטעום מעוגת דבש[11]) ואחרי כן שב למדרשו. הוא היה איש גדול הקומה, יפה פנים, עיניו יונים, שפתותיו שושנים, זקנו גדול ורחב התאחד עם פאת ראשו,

---

1) הוא ר' אהרן טויבער, מבעלי הבתים החשובים והאמידים בווילנא.
2) א"ז — אבי זקני, סבי.
3) יגובה, עיירה במחוז קובנה. בימים ההם היו בה כמאה וחמישים משפחות של יהודים.
4) ר' יעקב באריט.
5) שם הישיבה, נקרא על שם החצר, „חצר ר' ממל"א"; השוה „עיר ווילנא" עמ' 119—120 (בהערה).
6) ר' סנדר אפשטיין, היה מורה הוראה וראש ישיבה בשנות תקצ"ב—תרכ"ב.
7) מראשי קהילת וילנא, מיוחסיה וגדוליה. השוה עליו „עיר וילנא" עמ' 185—189. היה מתומכיו של ר' יעקב באריט.
8) תה. 9) המיחם.
10) עתונים.
11) בכת"י: אוגת.

מלבושו כבוד, מנעליו מצהירים[12]. הוא אהב את היופי ומעולם לא עשה דבר נגד דרך ארץ ותמיד שגור היה על פיו המאמר „ומשנאי אהבו מות"[13]. אחד המיוחד מתלמידיו אז הגאון ר' שלמה[14] בלמדו בשקידה רבה שכח את כל אשר לפניו ולרגעים הניח ידיו בין רגליו וגרד את בשרו. ההרגל הזה הי' למורת רוחו בעיני דודי נ"ע וזוכר אני כי פעם אחת הגיד לו כדברים האלה: שלמה, הלא לא נופל אני ממך בידיעת התלמוד ולומד אני לא מעט ממך, בכל אופן לא תראני אוחז ידי בין רגלי, ומדוע תעשה אתה כדבר הזה, לצחוק הרואים אֹתך, הלא תלמיד חכם אתה וחובת תלמיד חכם לעשות תורתו מכובדת על הבריות.

את תלמידו המובהק הזה ר' שלמה אהב מאוד ויכבדהו בעיני זקני עיר ווילנא על ענות רוחו ויקרת נפשו. אך את אחיו הגדול, הגאון ר' בצלאל נ"ע[15], שנא בסתר לבבו ולא יכול דבר אתו לשלום מדי בואו בפעם בפעם לבית מדרשו לשאול את פיו, אף כי ר' בצלאל הכניע עצמו מאוד בפניו ולמוצא שפתיו החיל[16] כאל מלקוש. פעם אחת נתן על ידי ר' בצלאל את הלוח שקיעות וזריחות השמש לשנת תרט"ז אשר הוציא לאור ויבקש ממנו למסור את הלוח הזה לידי דודי נ"ע. ויהי כאשר מלאתי את בקשתו הגיד לי דודי את הדברים האלה: „המעט לי כי אראה את השוטה הזה בבית מדרשי, כי עוד תביאהו לביתי". הסיבה לזאת היה כאשר אדע נאמנה, יען הי' ר' בצלאל מקנא למצוות ה' יתר על המידה, וכאשר נודע לו כי איזה איש עובר עברה, בידעים או בלא ידעים, אזי רדף את האיש הזה ויקללהו ויבזהו לעיני עם ועדה.

בחצר אשר דר בו אז דודי נ"ע דר בין השכנים איש עושה מלאכת בתי־ידיים. והאיש ההוא הי' עשיר וטוב לב, אך הי' איש המוני, לא ידע דבר מה מהלכות איסר והתר. אצלו עבדו פועלים רבים, עברים ונכרים, תפרו הבתי־יד וגם הכינו ותקנו העורות הנצרכים למלאכה זאת. ביום השבת עשו הנכרים מלאכתם ותקנו העורות באחת מארות החצר. דודי לא ידע מאומה מהדבר הזה. באחד מימי השבת בא במרוצה ר' בצלאל למקום אשר עבדו שמה בחצר ואחריו הלך ללותו המון אדם רב, קטן וגדול, בקול המולה וחוגג ויחטף העורות מידי הפועלים וישליכם ארצה וירמסם[17] ברגליו וההמון אשר אתו רעש וצעק ותמלא הארץ קולם. כאשר נודע הדבר לדודי נ"ע חרה אפו וישמור זאת בלבו עד עת מצוא. ר' בצלאל אחרי מות עליו אשתו הראשונה אשר חי אתה שנים הרבה, לקח לו אשה ואחרי שלחה מפניו נשא אחרת אשר לא מצאה גם היא חן בעיניו, ויריב עם אביה ואחיה ויגיש דבריו לפני דודי נ"ע למען יעשה פשרה ביניהם. במו"ש[18] ישבו בבית דודי עד אחרי חצות הלילה וידברו לפניו דבריהם והוא הוציא משפטם. ויהי כאשר הלכו האחרים ואך ר' בצלאל נשאר בבית לבד, אז הוציא דודי נ"ע כל [חמתו] עליו ויגער עליו על המעשה אשר עשה לשכנו וידבר לו דברים קשים ויקראהו שוטה,

---

12) מבריקים, מצוחצחים.

13) משלי ח, ל"ו. ודרשו על כך (שבת קי"ד, ע"א): „כל תלמיד־חכם שנמצא רבב על בגדו חייב מיתה, שנא' כל משנאי אהבו מות, אל תקרי משנאי אלא משניאי".

14) היה מחשובי רבני ליטא בדורו; חיבר „בנין שלמה" („הגהות על התלמוד") ו„חשק שלמה" („יורה דעה"); והיה מו"צ בווילנא משנת תרי"ט עד מותו (תר"ס).

15) ר' בצלאל הכהן (תק"פ—תרל"ו) מגדולי הרבנים המפורסמים בשעתו, חיבר ספרים רבים. השווה עליו ועל קנאותו „עיר וילנא", עמ' 55—61.

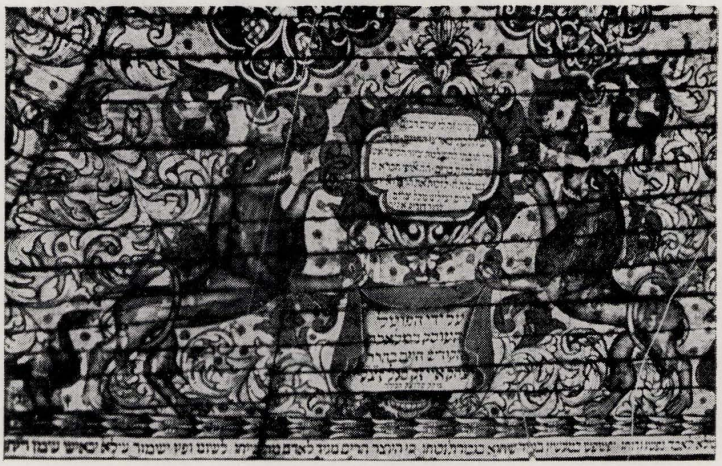
16) הוחיל.

17) בכת"י: וירמוסם.

18) במו"ש — במוצאי שבת.

ג) **בית** הכנסת במוהילב. תיבת השיט

ד) בית הכנסת במוהילב. כתובות הצייר

א) בית הכנסת במוהילב. מראה העיר וורמס עם הדרקון ליד הקיר. עץ החיים מימין

ב) בית הכנסת במוהילב. הארון הוא סמל ירושלים. עץ הדעת מימין

[חסר] דעת וכי מחלל הוא שם שמים תחת קנאתו אשר יקנא לאלהים. ראה, אמר לו, לו הגד [לי] כי יעבדו פועלין ביום השבת אז לקחתיו בחדרי ואמרתי לו כי לא כן יעשה, וכי יחלל את היום הקדוש והוא מלא אחרי דברי ולא יסף עוד לעשות כדבר הזה. עתה העלית את חמתו על חכמינו ורבנינו, ותחת כי עד היום עשה בשגגה יוסיף לעשות ולחלל את השבת בזדון [למרות] ריחנו. הנך כל היום פחז כמים וכל מעשיך לא לרצון לי. ר' בצלאל נ"ע שתק ולא ענה מאומה.

הוא שנא את הפלפול מאוד ואך הפשט הישר הי' נר לרגליו תמיד. כאשר לא ידעתי איזה מאמר בגמרא אזי ביאר לי דודי בטוב טעמו, וכאשר אמרתי, כי יש לי קושיא בדברי איזה חכם מהתלמוד, הגיד בכל פעם: מדוע תאמר כי קושיא יש לך, אמור כי לא תבין הכתוב שמה, ואני אבאר לך. הוא שנא גם את החבורים החדשים לתורה ולפלפול באמרו: „די לנו בספרים הישנים במקצוע זה, ולוּ ידע העם את דברי רבותינו הקדמונים".

פעם אחת קניתי אצל איזה מוכר ספרים את הספר „בית אברהם" אשר הוציא לאור דיין אחד בווילנא. כאשר ראה דודי נ"ע את הספר הזה בידי אמר לי כדברים האלה: הזה הוא השכר אשר תיתן לי עבור כל טובתי אתך, כי תראה איזה בערות אזי תביאה[ו] לביתי"? ספרי השכלה, חדשים וישנים, כאשר השיגם לא הניחם מידו טרם קראם עד תומם. פעם אחת התלונן עלי באזניו איש אחד אשר התפלל בבית מדרש ר' חיים נחמן פרנס על כי אקרא את הספר „הנצנים" לאב"ג[19]) „בחור כמוהו", כה אמר האיש הזה, „לא אך לא יקרא בספרים כאלה כי אם עוד ירמסם ברגליו". התשמע את דברי האיש, אמר לי דודי, ומה אומר אתה על הדבר הזה? חלילה לי, עניתיו, לרמוס ברגלי איזה ספר טרם אדע את הכתוב בו. „כנים דבריו", אמר דודי נ"ע, ובדברו לקח ממני את „הנצנים" ויקרא בו מהחל עד כלה. כן לא חשך ממני מקרוא ספרי השכלה ולא דבר לי מאומה בראותו בידי ספרים אשר לא לנחת הם בעיני הלומדים וחרדים לדבר ד' יותר מדי. הספר הראשי אשר אתי הי' הספר „משא בערן[20]) אשר פעל עלי פעולה חזקה. אחרי כן קראתי ספרי מ"א גינצבורג: „הצרפתים ברוסיה" ו„פי החירות" וכדומה. דודי נ"ע לא אך לא היה לאויב לבתי המדרש הרבנים[21]), כי עוד נתן עצתו לבקר את הבתים האלה לבני הנעורים אשר שאלו את פיו על הדבר הזה. בשנים הראשונות בהיותי בבית דודי נ"ע למדתי בשקידה עזה בבית מדרשו וכמעט עשר שעות ביום למדתי מבלי כל הפסק עד אשר רבים מבני העיר באו לראות אותי בלמדי ובסתר הניחו בכיס בגדי כסף מה. דודי צחק על הדבר הזה ותמיד הגיד כי מלאך אלהים יתן לי את הכסף הזה עבור אהבתי לתורה. מרוב למדי נפלתי בחלי רע, וכשני חדשים שכבתי על משכבי בבית דודי. אחרי קמתי לאיתני ומחלתי עברה, עברה גם התמדתי לגמרא, ואחרי שנה או שנתים באתי בבית מדרש הרבנים בווילנא אשר עזבתיו בהיותי בלשכה הרביעית ובאתי לבית המרקחת אשר בבית החולים בווילנא, אך גם בבית המרקחת לא כליתי חוג למודי, ומהרה עזבתיו, ונסעתי ארצה אשכנז ללמוד שמה באחד מבתי הספר. אך זאת לא עלתה בידי ושבתי לארץ מולדתי. אחרי כן גמרתי בדעתי לנסוע לז'יטאמיר ולבוא שמה בבית מדרש הרבנים. בבואי להפרד מפני דודי נ"ע אמר לי כדברים האלה: „חשוב דרכיך ותראה כי

---

19) אב"ג — המשורר המשכיל אברהם בר גוטלובר (1811—1899).

20) לשמואל רומנילי (מהדורה א', ברלין 1792).

21) בתי־המדרש לרבנים הממשלתיים, שהוקמו בווילנה ובז'יטומיר בשנת 1847.

לא כן עשית עד כה. למדת בבית מדרשי, ואז הציעו לי עבורך שדוך הגון עם עשרת אלפים ר"כ [22], אני אמרתי כי עוד נער הנך ועוד חזון למועד; עזבת את בית המדרש ובאת לבמה"ר [23], לו שהית שם עד אשר כלית חוג למודך. אך אתה לא כן עשית. עבדת בבית המרקחת, גם שם יכולת היות לאיש. עתה תסע לזיטאמיר. חזק ואמץ, אל תעשה עוד כמעשיך עד כה. למוד שמה ואל תעזוב את הבית הזה עד אשר תגמרהו בכל טוב"... בפעם הזאת שמעתי לעצת דודי נ"ע והייתי בבית מדרש הרבנים בזיטאמיר עד שנת תר"ל, עד אשר גמרתיו בתור רב ולקחתי משמרת מורה בראדזיוויל [24] העיר, אך לא ארכו לי הימים בראדזיוויל וכשלושה חדשים אחרי כן שלחוני למורה בבית הספר לעברים מדרגה שניה בקאנסטאנטין ישן [25]. אחרי [כי] נסגרו בתי מדרש הרבנים ובתי הספר ממדרגה שניה בשנת תרל"ג נתנו לי משמרת משגיח ומורה שפת רוסס' וחשבון בבית הספר בעיר קארעץ [26]. שמה מצאתי חני בעיני הגבירים וביחוד בעיני הגביר המנוח ה' יעקב יוסף הארנשטיין [27] ולמדתי עם אחד מבניו ועם נכדיו ושכרי נתן לי כיד נדבתו. בהיותי בעיר קארעץ באתי בברית הנשואים עם בת המנוח ר' נפתלי קעללער [28], אשר ישבה אז עם אמה בהעיר בראדי. אחרי [כי] נסגרו בתי הספר בערים רבות וגם בית הספר בקארעץ נסגר, באתי בדברים עם חתן המשורר א"ב גאטלאבער אשר הי' אז רב בדובנא והוא מסר לי את משמרתו זאת, וכן הנני כשתים עשרה שנה רב מטעם הממשלה פה דובנא ועיני כלות לתשועת ה' אשר יוציאני למרחב ויראה לי בחסדו מקום אחר אשר אוכל להשתכר בו די צרכי אשר יחסר לי פה.

חיים וואלף מרגליות

תר"ן, דובנא.

---

22) ר"כ — רובל־כסף.

23) במה"ר — בית מדרש הרבנים (הממשלתי).

24) עיירה בפלך ווהלין, על גבול גליציה.

25) עיר מחוז בפלך ווהלין.

26) עיירה בפלך ווהלין.

27) יעקב־יוסף הארנשטיין — „בעל אחוזות ויערות, שהעסיק מספר רב של יהודים והקים בקהילה מוסדות. עסקן רב פעלים ונדיב ידוע" (ד"ר נ. מ. גלבר, לתולדות היהודים בקורץ, „ספר קורץ", ת"א 1959, עמ' 30).

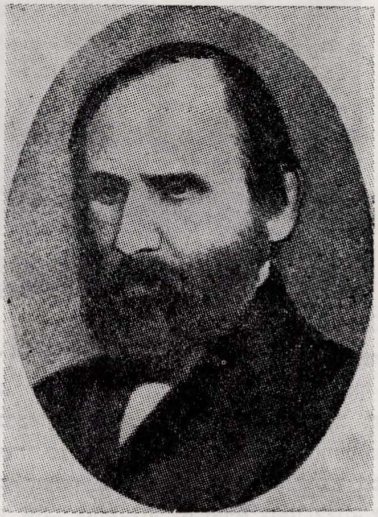
28) נפתלי קלר (1834—1865) סופר עברי, יליד גליציה, הוציא לאור בוינה את המאסף הספרות „ביכורים" (1864—1865).

ברוך קרוא

שרי המאה

מאפו, י. ל. גורדון ומנדלי

השנה חלים ימי זכרונם של שלושה סופרים עברים, המהוים את שרי הספרות העברית החדשה במאה התשע עשרה, שהיא אם ספרותנו כיום. שלושת הסופרים הם אברהם מאפו, יהודה ליב גורדון ומנדלי מוכר ספרים.

מאפו היה הראשון בספרותנו החדשה, החילונית, שקבע סגנון ודוגמה למופת, לא רק לגבי רומן מקראי, אלא גם לגבי ספור עברי בכלל; לא רק לסגנון מקראי טהור בהרצאה ספורית חילונית מודרנית, אלא גם לספור עברי שוטף במסגרת ספרות העולם בדורות האחרונים. שיא יכולתו של מאפו איננו „אהבת ציון", אלא „עיט צבוע", רומן מחיי דורו, כתוב בסגנון משובץ להפליא בשפת המקרא ושפת הספרות שאחרי המקרא. עד מאפו לא היה לנו סופר עברי חילוני בפרוזה בכלל. היו רק שירים כאלה בתקופת ספרד ובאיטליה, ואילו הפרוזה החילונית העברית הראשונה למופת היא של מאפו. ושנים רבות חיקו אותו סופרים בעלי כשרון רב או מועט, עד סוף המאה התשע עשרה היה הוא השליט בספרות. ועד היום מי שרוצה לכתוב בסגנון מקראי מוכרח ללמוד ממאפו. והוא נתחבב על קורא עברית משום שלא נלחם להשכלה. הוא נתן את ההשכלה על ידי עצם כתיבתו על נושאים בלתי דתיים בסגנון שהוא ברובו מקראי, בלי לגלוגים, בלי לדרוש

תקונים, הסתפק בתיאור דמויות ובהרצאת מאורעות ושאב את לשונו מכל המקורות. אבל קודם כל מן המקרא. עד היום לא הגיע שום סופר לכח סגנונו המקראי בפרוזה. ועדין לא קם הפדגוג, שישתמש בסגנונו של מאפו כדי לקרב את הלומדים לסגנון המקרא עצמו. אולם, כאמור, מבחינת התוכן לא הגדיל לעשות. הוא השחיז את הסכין אבל לא חתך. הוא יצר את הכלים. והוא היה ראשון שרי המאה.

י. ל. גורדון היה תלמידו המובהק של מאפו, שפיתח את סגנונו ושינה אותו והרחיב הרבה את הבמה, שעליו התחוללו הספורים, ואף הוסיף את השירה, ביחוד את השירה הצבורית, הלוחמת. בסגנון העברי היה מהפכן. מאפו הכניס רק ב„עיט צבוע" משהו מן הסגנון שלאחר המקרא, ואילו גורדון הכניס שפעי שפעים, ולא עוד אלא שהוסיף ביטויים ארמיים — הראשון בספרותנו החדשה — בהמון. הוא היה ראש לוחמי ההשכלה. לא הטיף להתבוללות, כפי שיש מאשימים אותו, אבל הגדיר בתמימות הדור את הסיסמה: „היה יהודי באהלך ואדם בצאתך". מסיסמה זו סר למעשה לאחר זמן, כשהטיף בפירוש לחיבת ציון. על הסגנון העברי השפיע יותר ממאפו, משום שאת מאפו קשה לחקות, ואילו גורדון הראה בחבוריו את הדרך הפשוטה לקחת מן הספרות הישראלית מכל הדורות ולמזג הכל ללשון אחת. אמנם הדבר לא פשוט כל כך ומה שעלה יפה בידי גורדון לא עלה יפה בידי אחרים, וסמולנסקין למשל נכשל בסגנונו לאין מרפא. אבל גורדון היה השר השני של המאה אחרי מאפו כמורה הסגנון העברי בפרוזה והשר הראשון בסגנון השיר. עוד יש מקום למחקרים, שיבררו הנחה זו בדוגמאות. אפילו ביאליק הושפע פה ושם מגורדון, אם כי עלה עליו לאין ערוך. ובתוכן השפיע גורדון יותר ממאפו, שכן הרבה את הנושאים והתקרב אל החיים. אף היה יותר בקי בספרות העולם אם כי לרוב בתרגומים רוסיים. בכלל היה גורדון ראשון לקליטת השפעת הספרות הרוסית, שמאפו היה רחוק ממנה. גורדון, שגר כמה שנים בפטרבורג הבירה, אף הכיר אישית סופרים רוסיים והיה בכלל ראשון סופרי ההשכלה שהכיר סופרים

לועזיים. בצד מאפו, השר הראשון, עומד איפוא גורדון כשר המאה השני. שניהם השפיעו יותר מאחרים על הספרות החדשה במאה התשע עשרה.

ואחרון אחרון מנדלי מוכר ספרים, שר המאה השלישי, שר השרים. שני הראשונים, מאפו וגורדון, בכל כשרונם וראשוניותם לא היו סופרים ממדרגה ראשונה, לא היו יוצרים גדולים. מחוץ לסגנונם אין יצירותיהם מקוריות בצורתן ועמוקות בתכנן. הם סופרים יותר מבינוניים, אבל לא סופרי מופת מחוץ לסגנונם. בעוד שמנדלי הוא לכל הדעות סופר מופת מבחינת ספרות העולם. הוא הנציח את חיי רוב העם, את חיי היהדות הרוסית במאה התשע עשרה. ונוסף לכך בא סגנונו, שהוא מורכב הרכב אורגני משפת המקרא והתלמוד כאחד עד שהיה לנפש חיה. בספרות שלאחר מנדלי עד היום מודגש סגנונו כמעט בכל סופר בין מדעתו בין שלא מדעתו. ביאליק לא התביש לקרוא לו סבא, כשם ששלום עליכם באידיש לא התבייש בכך. דבריו מחוצבים מאבני שתיה של המקרא והתלמוד כאחד. בנוגע לתלמוד ולמדרש הכל מודים בכך, ואילו לגבי התנ"ך לא הכל מרגישים, כי מנדלי השתמש בסגנונו במקומות הדרושים, ואם מאפו וגורדון הם אבות ספרותנו במאה התשע עשרה הרי מנדלי על אחת כמה וכמה.

מאפו מת ביום הכפורים שנת תרכ"ח והשנה מלאו איפוא 100 שנה למותו. גורדון מת בכ"ה אלול תרנ"ב, ובסוף שנת תשכ"ז מלאו איפוא 75 שנה למותו. ומנדלי מת בכ"ז כסלו תרע"ח והשנה מלאו איפוא 50 שנה למותו. ביצירת שלשתם מונה המפתח לספרות העברית שלאחריהם. הם שרי המאה התשע עשרה בספרותנו, והרי ספרות המאה העשרים אף היא מהוה מכמה בחינות המשך אותה ספרות. כל המהפכות שבספרות המאה הנוכחית הרי לא תצוירנה בלי גדולי ספרות המאה הקודמת, על כל פנים מבחינת הסגנון. שהרי לולא אותה המאה בספרותנו לא ניתן לצייר ספרות חילונית חיה וגמישה בעברית כספרותנו במאה הנוכחית. מהכרה זו תוצאה להכרות אחרות. שעוד ידובר בהן בהזדמנויות אחרות.

א. בן־אור

אהבת־ישראל של מנדלי מוכר ספרים

(חמישים שנה למותו)

I

אהבה עזה לעם־ישראל ולערכים של היהדות מכל הדורות שכנה תמיד בלבו של מנדלי מוכר־ספרים, אך לפעמים מנגיעה קלה בה, במישרין או בעקיפין, היתה מתלקחת ומסעידה אותו עד כדי התפרצות אֶכסטאַטית... בזאת השתכנעתי מראה עיניים וממשמע אזניים.

כשנתיים לפני מותו הוטל עלי מטעם הרשות הצאַרית ברוסיה לעמוד בבחינות לפני ועדה ממשלתית ממונה על מנת לקבל תעודת מורה ללימודים העבריים בבתי־הספר התיכוניים לילדי־ישראל. ועדה זו ישבה באודיסה, והבוחן הראשי שבה היה מנדלי מוכר־ספרים. והנה בבואי לאודיסה במועד שנקבע לי, נכנסתי קודם־כל לאולם־ההמתנה ומצאתי „אחים לצרה", ומפיהם נודע לי, כיצד עלי „להתנהג" בבחינות הללו:

אלף. אסור לגלות למנדלי, כי הדיבור העברי שגור בפי, שכן דוברי־עברית חשודים בעיניו על בורות, על קלות־ראש נפשעת בלשוננו הלאומית, המשופעת באידיומים, וייחודה שמור לה בניביה ובמבטאיה, בצירופיה הסגנוניים, התחביריים וכדומה; לדעתו, לא באה שיטת הלימודים „עברית בעברית" אלא כדי לצאת ידי חובת הלימוד והעיון בגנזי־שפתנו על־ידי פטפוט עברי כביכול, קלילי, משובש, מולעז ומחלל את הקודש...

בית. על הנבחן להשתדל לא לקרוא חלילה מקור עברי בהברה הספרדית ואף לא באשכנזית מוטעמת לפי כללי מלעיל ומלרע, כי גם קריאה עברית נכונה היא סטיה מהמקובל ומעידה על נטיה ל„חדש שבאופנה", על הזנחת המקורות ועל ההסתפקות בקלוקל...

גימל. וזהו העיקר, אם מנדלי יאמר לך: „ניע־טאַק", כלומר, לא כך, הרי אסור לך להתווכח עמו, אלא לשתוק ולאַפשר לו לדבר, לבאר ולהסביר כאוות־נפשו...

מצוייד בהוראות מדריכות הללו התייצבתי לפני הועדה. הבוחנים התכנסו וישבו במעונו של מנדלי, בחדר־העבודה שלו. מנדלי התגורר ב„תלמוד־התורה" של אודיסה, ברם על־כך ידוּבר להלן. מנדלי לא ישב ליד השולחן, אלא שכב על סַפה, כשרגליו הנפוחות עטופות בשמיכות חמות, ורק חצי גופו העליון, מהבטן עד קדקדו, פועל כתיקונו, ואשתו פסיה, אשה זקנה, צנומה וקמוטה, מטפלת בו, מגישה תרופות, שומרת על עטיפת רגליו, מתיישבת מן הצד או מסתלקת מן החדר. הבחינה על־פה היתה מורכבת מסעיפים שונים, ובאחד מהם נתחייב הנבחן לקרוא קטע עברי ולתרגם אותו לרוסית. והנה בשמונה־עשרה לימים נוראים הגעתי בתרגומי לפסקה: „שובה אלינו בהמון רחמיך", תרגמתי את המלה „המון" במובן

ריבוי, כלומר, בשל רחמיך הרבים, וכאן נשמעה ההערה של מנדלי: „ניע טאַק", לא כך! מיד נשתתקתי ונעצתי עיני בו כמחכה למוצא שפתיו. ראיתי, שפניו התאדמו, עיניו התרשפו, מצחו נתרומם, ומפיו התמלטו מלים בניגון של לימוד הגמרא:

— המון... המון... מה תשתוחחי ומה תהמי נפשי? המיית־נפש זו באה למשורר תהילים מאהבה אל אלוהים, ברם „המו מעו לו, רחם ארחמנו" משמע, שהמית הרחמים תקפה את הנביא ירמיהו מתוך אהבתו לאפרים, כמו שכתוב: „הבן יקיר לי אפרים" וכו', והקדוש־ברוך־הוא הרי אוהב את עמו ישראל, על־כן אנו אומרים: ריבונו־של־עולם, יהמו נא רחמיך עלינו ותכבוש את כעסך ותחדש ימינו כקדם...

התפרצות משולהבת זו היתה קצרה ולא נתרשמתי במיוחד לא מהתיקון הסימאַנטי ולא מההשלכה האַסוֹציאַטיבית, אולם ההתפרצות השניה באותו מעמד עשתה עלי רושם כביר, והניגון של מנדלי, שהיה רצוף דבקות דתית ובעיקר ביטוי התמצית הנפשית של ה„אני מאמין" שלו הן הלאומי והן האנושי־כללי — ניגון זה, שבו התנגנו דבריו הלוהטים כאש, מהדהד באזני עד היום הזה.

בפעם השניה, כעבור שעה קלה, תרגמתי לפני מנדלי לרוסית פרקי־אבות ועמדתי על המשנה „חביב אדם שנברא בצלם וכו'". הדגשתי בתרגומי ש„חביב" הוא במשקל סבילי, משמע פעול ולא פועל, וכאן נתעורר הזקן החולה, התנודד בהתלהבות עצומה ושר כרבע שעה בניגון של לימוד הגמרא:

— „חביב" משמע ציווי, צריך, חייבים אנו לחבב, לאהוב אדם! אדם... אדם... אדם... האם כתוב כאן צרפתי, אנגלי, רוסי? לא! אין כאן שום רמז להפליות, כל אדם ראוי לאהבה, ועצם הווייתו מחייבת אותנו במצוות „ואהבת לרעך". מדוע? כי כל אדם נברא בצלם אלוהים. איך שם כתוב? „נעשה אדם בצלמנו, כדמותנו" — האם כך נאמר גם ביחס ליצורים אחרים? לא! רק האדם הוא ההתגלמות האלוהית על פני האדמה, ונשמת שדי תשכון בו, בהגותו, ביצירתו, בכיסופיו הנעלים, ולפיכך אהבת האדם היא בעצם אהבת אלוהים, כי הוא, אלוהים, השקיע בו באדם מדמותו, מצלמו... אולם נקרא עכשיו את הפסקה השניה: „חביבים ישראל!" לאהבת ישראל יש נימוקים מיוחדים, כל יהודי נברא לא רק בצלם אלוהים, אלא גם כנושא הדגל האלוהי בעולם... עם ישראל... עם ישראל... מי כעמך ישראל לתורה ולמצוות, לאור גויים, למתן דת ומוסר לאנושות כולה.. נחזור, איפוא, ונזכור: חביב אדם, צריך לאהוב כל אדם בלי שום אפליה, אבל חביבים ישראל במיוחד... שתי אהבות לפנינו, והן בעצם אחת, כי משמעותן אהבה שלישית — אהבת אלוהים, אהבת כל הנעלה והיפה... צא וראה: ליד „ואהבת לרעך כמוך" כתוב „כי אני ד'", לאמר לך, שמתוך אהבת ד' נובע ההומאניזם האמתי, המוסרי, ובדרגה מיוחדת אהבתנו הגדולה לכל יהודי בכל מצב שהוא שרוי בו ובאשר הוא שם...

ברור, שנשתמרו בזכרוני רק ראשי פרקים, רק רשמי הדברים, בייחוד ניגונם, שהביע יותר מהמלים, יותר מ„הדרשה" שלו.

II

באודיסה נודעו לי פרטים רבים על מנדלי המורה־המחנך, ששימש בכהונת מנהל „תלמוד־התורה" במקום במשך עשרות בשנים, משנת 1881 עד 1917, שנת מותו, היינו כשלושים ושש שנים. כאן נתחוור לי, שאהבתו לישראל נתמזגה אצלו

עם כשרונותיו הפדגוגיים העצומים, ומזיגה זו הכווינה הן את עבודתו החינוכית והן את יצירתו הספרותית. עוד בצעירותו, בהיותו בן עשרים ושתיים, כשאך יצא להשכלה כללית, התווה את דרכו בחיים ובחר במקצוע ההוראה, עמד למבחן וקיבל תעודת מורה, ומיד החל ללמד תינוקות של בית־רבן וגם פרסם ב„המגיד" (תמוז, תרי"ז) שני מכתבים, שבהם הרצה את עקרונותיה של הפדגוגיה החדשה והדגיש את דרישותיה החמורות מהעוסקים בחינוך פרחי־הדור: „לא כל הרוצה יבוא ויטול את כתר המורה, כי־אם אחרי יגיעתו הרבה ובקיאותו בידיעת תכונת נפש הנער והשתדלותו בבחינת כוחותיה והסתגלותו אליהם" — במכתבים הללו פועמת חיבה מיוחדת לילד ונשמעת ברמה הסיסמא של פסטאַלוצי: „בכל אשם המורה! בכל" — משמע בכל הליקויים המשמעתיים, בכל הפגמים המוסריים, בכל הפיגורים הלימודיים וכיוצא באלה.

פדגוג־אידיאַליסט היה מנדלי ולא שעה בצעירותו לעצתו של ל. מנדלשטאם לעזוב את ההוראה ולהכנס לבית־הספר לרבנים באיטליה, אלא „ירד" ל„תלמוד־תורה" באודיסה, למוסד, שבו מצא פורקן יום־יום לרגשות אהבתו לעמו. ו„תלמוד־תורה" היה בתפוצות־ישראל מוסד חינוכי נחות־דרגא, מעין „חדר" לבני־עניים, ליתומים וגם לילדי־הרחוב, ואולם מנדלי עלה בידו להעלות בית־אולפנא מטיפוס ירוד זה לדרגת בית־ספר מסודר, מודרני, בן שמונה שנים, המקנה לחניכיו ידיעות־היסוד בלימודי־היהדות מבלי לקפח את מכלול הלימודים הכלליים לפי התכנית הממשלתית. מעניין, שמנדלי לא רצה לוותר על השם „תלמוד־תורה" וטען, שאין בו שום גנאי, שום פסול, אלא להפך: הוא לכבוד לנו. סיפרו לי חברים על הנהלתו הנוקשה לגבי המורים במוסד ועל יחסו הגמיש, החמים והמעודד לתלמידים, בייחוד לעניים שבהם ובמוכשרים שבהם. מנדלי אהב את ילדי־ישראל בכל לב ונפש, והללו הצמידו אותו לגורל עמו האומלל, ובסיפור „הנשרפים" נאמר:

„תינוק חלש ורפה־כוח ניגש ובא אלי, בשעה שהייתי עסוק בדברי שיחה, הניח ראשו על ברכי ונתנמנם, ואנכי לא ידעתי. כשנפסקה שיחתי והרגשתי בו, נסתכלתי בפניו הנעימים והצנומים, שאין בהם טיפת דם, נסתכלתי והשתפכה עלי נפשי! נתמלאתי רחמים ואבקש לבכות, לחבק את בן־עוני זה ואת כל אחי בני־עמי המדוכאים ולנשק כולם מנשיקות פי — — —

לבי, לבי עליך, תינוק אומלל! רחם ארחמך עמי, עם עני ואביון!"

רק מתוך אספקט פדגוגי־הומאַני ממוזג באהבת־ישראל ניתן להבין את הקינה המרה, שנשא מנדלי על הילדות היהודית ב„עמק הבכא", את התיאורים הנלבבים, הפאַתטיים, המקרינים כאב ואהבה. שבח ותהילה להירשלי השובב, למשה'לי המתמיד, לשלמה'לי, בעל הנפש הפיוטית, ליענקלי הסורר ומורה ולשאר הילדים המסכנים — תיאורים המציפים בדמעות את הסאַטירות של גדול־המספרים בישראל.

ואולם מנדלי לא הסתפק בעבודתו הפדגוגית בין כתלי בית־הספר, אלא שאף לחנך ולהשכיל גם את המוני־העם, וביטוי מובהק לשאיפה זו משמש ספרו הגדול „תולדות הטבע", שפרסם בשנות השבעים למאה שעברה. החידוש בספר זה הוא בעיקר פדגוגי, ויפה הסביר זאת י. ח. רבניצקי ז"ל:

„במקום לבוא לפני הקהל העברי בדרשות נאות לשם ההשכלה; במקום להרבות מליצות נשגבות ונלהבות על ההשכלה „בת־השמים", כמנהג הסופרים המשכילים בימים ההם, המציא מנדלי לקהל העברי את ההשכלה גופא, כלומר את דעת הטבע. וספרו זה היה לרבים מהקוראים העברים למקור ברכה של דעת

ותושיה, וה„מבינים" השתוממו על בקיאותו של המחבר בגנזי התלמוד והמדרשים ועל חריפותו הרבה שהראה ביצירת מונחים חדשים וקביעת שמות בעלי־חיים שונים".

ביסוד הספר הזה מונח העיקרון הדידקטי של המרת ההטפה להשכלה בהקניית ידיעות מדעיות, ממשיות, על המתחולל בטבע, ואגב־כך גם ללמד את הקורא העברי הגדרות נכונות של צפרים וחיות, הנזכרים במקרא ובספרות התלמודית. ואולם עקרון פדגוגי חשוב ויסודי ביותר הצטרף לזרמים האידיאולוגיים התקופתיים, שגרמו למפעלו הגדול של חידוש פני השפה המדוברת בפי הגולים והכשרתה לצרכי ההבעה הספרותית המודרנית. מנדלי קרא ושנה את הספרות החינוכית הקלאסית, את קומניוס, פיסטאלוצי, דיסטרורג, פירוגוב ואחרים, ומהם סיגל לו את הכלל הגדול, שלא יתכנו הישגים חינוכיים, השכלתיים וגם ספרותיים־פיוטיים בלי הכלים המיוחדים לשפת־האם של החניכים *, והפדגוג שבו הסיתו לנתק את מוסרות המליצה והתעמולה בשפת הנביאים ולעבור לשפת ההמונים, לאידיש. מעבר זה היה מהפכני מאוד מהרבה בחינות. המשכילים בשעתם ראו באידיש ז'ארגון מתועב, בליל לשונות בלי סדר ומשטר, בלי חוקים דקדוקיים ותחביריים, המשמש חיץ חוצץ ומפריד בין היהודים ואזרחי המדינה, אבן־נגף בדרך לאמנציפציה המיוחלת, לביטול הספציפיות היהודית ולהגברת ההידמות לגויים על־ידי הדיבור בשפת־המדינה. הז'ארגון היה בעיניהם חזיון גלותי, מכוער וגס, מעורר סלידה, כי הרי הכ הסופרים המשכילים, היו אסתטים כביכול וטיפחו את המליצה הנשגבה, את הקלאסיציזם העברי...

ברור איפוא, שהטעם הפדגוגי לא הספיק למנדלי, כדי לחולל את „ריניסנס" האידיש, אלא שהשפיעו עליו גם הזרמים הפוזיטיביסטיים מהאסכולה של פיסאריב ודוברוליובוב ובמידה מסויימת גם האידיאולוגיה של ה„עממיים" **, שהטיפו ללכת לעם, לחיות בקרב ההמונים ולהפיח בהם את רוח המהפכה... ברם על כל הנימוקים והגורמים, שבאו לו מהחוץ, מרוח הזמן, המריץ אותו לכך גורם פנימי, הריהי שאיפתו להזדהות גמורה עם אחיו היהודים, להועיל להם, וכך הוא אומר:

„אז דיברתי אני עם לבי: הנה אני מבקש לתת לבני עמנו סיפורים ממקור ישראל בשפה הקדושה, ורובם הלא אינם יודעים את השפה הזאת, ומה הוה לסופר בכל עמלו ורעיון לבו, אם לא יועיל לעמו? — — — ומה גדלה איפוא מבוכתי, בשומי אל לבי, כי־אם אשגה בזרה הזאת, הלא כבודי בקלון אמיר, אבל אהבת המועיל גברה בי על הכבוד המדומה, ואמרתי: יהי מה — ארחם את היהודית, הבת לא רוחמה, ועת לעשות לעמי!"

הבטוי „עת לעשות" מזכירנו את הפסוק „עת לעשות לד' הפרו תורתך". (תהלים, קי"ט, קכ"ו). רוצה לומר, מנדלי הפר את המקובל בידו מבית־מדרשם של המשכילים, ומהבחינה האישית היה זה מעשה משונה, שהגיע בימים ההם „כמעט למדרגת איבוד עצמו לדעת בשביל סופר עברי מפורסם כאברמוביץ', ואכן היו דרושים לו אומץ־רוח וגבורה מיוחדת" (רבניצקי), והנה כוח רוחני זה שאב ממעינות אהבתו לעמו... הזדהותו הגמורה עם פשוטי־העם התבטאה ביחוד בעבודה הסגנונית שהשקיע בז'ארגון זה: הוא „ירד" לשם כך מבמתי־המקרא למעמקי השכבות הנמוכות ביותר בעם, קלט את חיתוך־דיבורם, את הציוריות המגושמת

* אגב, בעקרון זה היו „מנגחים" האידישיסטים את ההבראיסטים לפני השואה...

** „נארודנאיא ווליה" — כלומר, חירות העם, כך נקראו המהפכנים הרוסים דאז.

שבקללותיהם ובאמרותיהם, אסף מלא חפניו מההומור, מהשנינות והחריפות שבבדיחות העם ובהלצותיו, התקין לו מַצבר לשוני גדול מאוצרות הפולקלור היהודי, וממנו הסיר את החלאה והזוהמה, את הסיגים והפסולת, ויצר לשון מלוטשת, מתוקנת, עשירה ועסיסית, אידיומאַטית בעיקרה, לשון המסוגלת לשמש כלי־ביטוי לסופרים־אמנים בישראל. עשרות בשנים דיבר אל אחיו בשפתם, היה אביה של הספרות באידיש, מחוללה ויוצרה, וזה היה לא רק מפעל ספרותי, אלא גם, או בעיקר, מפעל פדגוגי של אוהב־ישראל גדול, שאינו חס על כבודו, והאהבה כופה עליו את העשיה בשביל העם.

III

אין אהבת־עם אמיתית בלי הערצת הערכים התרבותיים הלאומיים, וזה אתה מוצא אצל מנדלי בראיה ראשונה, ברם דומה, שמכל הערכים שלנו הפלה לחיבה יתירה עד כדי האלהה והתמכרות והקרבה כוּלית — את השפה העברית.

הוא היה אומר: „רטט של יראת־הרוממות תוקפני, כשהריבי בא ב„סוד שיח שרפי־קודש", כלומר, כשהוא מתכוון ליצור משהו בלשוננו הלאומית, שבה המלאכים אומרים קדושה... ורטט זה נשא בחובו מימות גירסא דינקותא, כשהמלמד האמן יוסף הראובני לימדהו מקרא, ואז היה מנדלי, לפי דבריו, „מתענג על אמרי־נועם חוזי־יה, על ציורי־קודש נשגבים משנות עולמים, והיה חוזה בנפשו מחזות־שדי — — — ולמקצה שלוש שנים ללימודיו אלה ידע עשרים וארבעה ספרים על־פה, ותורת ד' היתה בתוך מעיו" („רשימות לתולדותי").

אולם למרות היחס של קדושה לעברית החליט מנדלי להוציאה מ„היכל־הקודש" ולהכניסה לשוק־החיים, לתתה גם בפי הדיוטות, בפי ה„קבצנים", בפי גיבוריו השונים ולעשותה כלי־שרת הן למשימות ספרותיות והן לצרכי־חולין. לעיניני יום־יום. החלטה זו נסתמנה אצלו לאחר שעברו עליו שנות העמידה, ובלבו נתפעם פתאום רצון עז לתרגם את יצירותיו מאידיש לעברית, בה שומר העם את פרי־רוחם של גדולי־ישראל. את עבודת התרגום העמיס על עצמו תוך ידיעה ברורה, שלשם־כך עליו קודם־כל ליצור מערכת לשונית חדשה, יותר נכון, לסגל את השפה העתיקה לדרישותיה של הבעה חדשה. מאז נתמלא חדר־עבודתו ספרי־קודש, והוא היה צולל בים־המקורות שלנו, תר, מחפש ומעלה חומר מילולי, ניבים וביטויים, רושם אותם במחברותיו העבות ומשמר אותם בזכרונו הפינומנלי. עבודת התרגום כשלעצמה נתרכזה אצלו בעיקר ב„מחיקות", בנפוי מאומץ עד מציאת המלה או הניב הנכונים, המותאמים לרוח השפה ולרצוי לו במובן האמנותי. ידידיו היו מדברים על לבו, שירשה לסופר עברי מובהק לתרגם את יצירותיו, ואמנם ברשותו תרגם ביאליק את שלושת הפרקים הראשונים שב„ספר הקבצנים", ברם מנדלי אסר עליו להמשיך, ומה שתרגם עיבד מחדש. מנדלי לא האמין, שיש בישראל סופר עברי, המסוגל להשתחרר מחוקי ההגיון האירופי, מהלך־המחשבות והתחביר הלועזיים ולהתמזג עם נשמת העברית על גילוייה המיוחדים בכל דרכי ההבעה; בכלל הטיל ספק, שמישהו יודע כמוהו לדלות מהגנזים הלשוניים שלנו מלים וצירופים מבלי לפגום חלילה לא בחדש ולא בישן. הוא הרגיש, שהוא ה„עברי שבעברים", ועליו רובצת החובה ליצור את הסגנון העברי הסינתטי, המודרני.

ברשימה זו אין מקום להתעכב על מהותו של סגנון זה וסגולותיו, נציין רק, שעם סגנון זה החלו תהליכי ההסתעפות של הלשון העברית והתעשרותה עד כדי התקנת הכלים לדיבור העברי ולשימוש בשפתנו בכל מקצועות המדע והפיוט.

המפעל הלשוני של מנדלי פתח את תקופת התחית העברית, וסגנונו נעשה נוסח לסופרינו עד היום הזה.

וצריך לומר, שאהבתו לעברית ושקידתו העצומה על דעת מליה ומבטאיה ניזונה ופעלה בו תודות לאדיקותו הנלהבת בכל אוצרות ספרותנו מכל הדורות, ואפילו לספר „הזוהר", ספר הקבלה, אמר מנדלי, המתנגד והמשכיל מקאפולי שבליטא, שירה פאתטית מאוד:

„הזוהר" הוא סיני בקודש, הר־אלוהים חוצב להבות אש אהבה ורגשי־ידידות נשגבים. שם שמים וארץ נשיקות דודים נשקו, בני־אלוהים ובני אדם באהבים מתעלסים יחד — — — „הזוהר" הוא עמוד־האש, שהופיע לבני־ישראל בחשכת דורות הביניים, עת בערה בם אש השנאה, והקנאה וההבל והרשעה הוציאו אותם מן העולם — זה ספר־אהבים הראשון „שיר־השירים", שירת דודים בפי אל רחום וחנון לכנסת־ישראל סגולתו, המתענה בגולה"...

ואפילו „התחינה" של שרה בת־טובים זכתה בפי מנדלי להערכה חמה ולבבית, („בעמק הבכא", ס"א), שהרי היא „התפילה הזכה של בנות ישראל לפני ריבון העולמים", הביטוי הנאמן ביותר של „הלב העברי"...

ומהערכים שבכתב נעבור אל האורות והצללים, שאפיינו את ההווי היהודי בתחום־המושב ברוסיה. בנידון זה נקט כלל גדול: „חיי ישראל כעורים הם מבחוץ, ונאים הם מבפנים", ו„פנים" זה תכולתו לדעתו היתה גדושה ומרובה מאוד, ובספריו „בעמק הבכא" ו„בימים ההם" העלה, כידוע, ליד הצללים גם את המאורות הגדולים שהאירו את הגלות החשכה. בנדאות גמורה אפשר לקבוע, כי מנדלי בעצם היה אבי הניאורומנטיקה בספרותנו, ואחריו באו הממשיכים פרץ, עגנון ואחרים, שמצאו בנין־אב לא רק בסגנונו, אלא גם בתוכן יצירותיו. אגב, בספר „בימים ההם" הקדיש מנדלי דפים אחדים גם לקשירת כתרים לחסידים, ש„החיו את הלבבות הצמוקים ומילאום שירה והתלהבות"; הוא הבדיל אותם לטובה מהמתנגדים הליטאים, שהיו אמנם יראי שמים, אבל נשמתם נחצבה מן הקרח הנורא שעל ראשי חיות־הקודש, בה בשעה „שהחסידים, אנשי הלבב, נשמתם אצולה משביבין דנורא שמתחת כסא הכבוד"...

אולי כדאי להזכיר כאן, שמנדלי ניסה פעם גם להלחם עם אויבי־ישראל, ובספרו „סוסתי" מתח בקורת חריפה על הממשלה הצארית וסיכן את מעמדו כמורה, ורק הצורה האליגורית הצילה אותו מעיני הצנזורה ומידי הבולשת הרוסית. זה היה בשנת 1873.

ובנוגע לסאטירות שביצירותיו, הרי אלה ודאי נבעו מאהבת־ישראל, ובאחד ממכתביו לשלום־עליכם כתב בנידון זה: „הוי, כמה מתחייב אני בבריאותי בכל דבר שאני כותב, כי בכתבי על עמי האומלל, שותת דמי בשעת מעשה... וכשאני צוחק כביכול, הרי זה צחוק מר מכאב נפש, עם כל ניעה ונידה של עטי אני עושה מחץ בלבבי"*. בכלל אין סאטירה סימן לשנאה, אלא להקשחת הלב מתוך רחמים, מתוך רצון להושיע, להציל, והנביאים יוכיחו, ו„נאמנים פצעי־אוהב". זכורני, שבהספדים שספדו לו באודיסה ובכל תפוצות ישראל הדגישו המספידים, שמנדלי לימד אותנו בסאטירות שלו לשנוא את הגלות, המזהמת ומכערת, המטביעה את העם ביוון־הדלות, ולשאוף לחיים תקינים־מולדתיים; מהסאטירות של מנדלי הוליכה הדרך ישר־ישר לתנועה הציונית.

---

* „הראשונים כבני־אדם" לי. ד. ברקוביץ', עמ' צ"ח.

ד"ר יהודה לייב ניסן וילנסקי

פרקים מחיי הצבוריים*)

הרבנות שלי „מטעם"

א.

הדבר היה בשנת 1902. בעת ההיא עמדה על סדר היום אחת מסיסמאותיו החשובות ביותר של הרצל: „כבוש הקהילות". בימים ההם היתה הקהילה היהודית בעולם כולו ובייחוד ברוסיה, יותר מאדישה לגבי הרעיון היהודי־הלאומי, ולא כל שכן לגבי הרעיון הציוני.

הקהילה היהודית ברוסיה היתה בעלת כוח וסמכות ניכרים בשטחים התרבותי והסוציאלי, וזאת למרות חוסר זכויותיה של היהדות לפי החוק הקיים במדינה. אלו ידעו להשתמש באינטרפריטציה נבונה ומתאימה של החוקים ההם, ניתן היה להגיע לניהול כמעט אבטונומי של שטחים אלה, אפשר היה ליצור כמעט אבטונומיה דימוקרטית. אולם בתקופה ההיא היתה השכבה האינטלקטואלית של היהדות, ובפרט הנוער היהודי, רחוקה מאוד מן היהדות, ללא כל זיקה אל עניניה הפנימיים, ולכן נפל ניהול הקהילה — כלומר ניהול כל עניני הצדקה והחינוך וכן המדיניות לגבי הממשלה — לידי מספר גבירים או עסקנים־פעלתנים אחרים. התקיימו אמנם בחירות, אך אל הקלפי באו על פי רוב רק אנשים רצויים לאותם עסקנים, וכתוצאה מכך התנהלה העזרה הסוציאלית בדרכים של אי־צדק, החנוך נקט השקפה שילדו של העני אינו צריך הרבה, והמדיניות לגבי מוסדות הממשלה היתה מדיניות של הכנעה והחנפה ללא צל של כבוד־עצמי.

אז קמה ההסתדרות הציונית והציבה לעצמה מטרה: לעורר התענינות בעניניה הפנימיים, הכאובים כל־כך, של הקהילה, להזריק לה כוחות חדשים, רעננים ולאומיים, לשחררה משלטונם של יחידים־שתדלנים, לבנותה על יסודות דימוקרטיים, להכניס סדרי יושר וצדק בעניני צדקה, להקים בתי־ספר עממיים יהודים־לאומיים, וכו', וכו'. שגים אחדות לאחר מכן נתגבשו כל התפקידים האלה ולבשו צורה מוצקה — „תכנית הלסינגפורס". ולמעשה עד היום נושאים הם את השם "Gegenwartsarbeit" („עבודת־ההווה"). מטרה כוללת זו היא היא „כבוש הקהילות". אמצעי יעיל ופעיל לכבוש הקהילות היה כבוש הכהונות של מה שנקרא „קאזיוני ראַבין" — רב־מטעם.

עם הריסת השלטון הצריסטי ברוסיה נהרס גם המוסד היקר בשם רבנות־מטעם, נהרס ללא קום אחר קיום של 70 שנה כמעט. כוונתה של הממשלה, כאשר יצרה את המיסד הזה, היתה בעצם כוונה טובה, מנקודת הראות שלה, כמובן. כוונה זו התעוררה לאיר דוגמתה של אירופה המערבית, ובייחוד של גרמניה. שם הובאו היהודים בדרך ההשכלה אל ההתבוללות. ולכן אמרה גם הממשלה הרוסית להפיץ השכלה כללית בין האוכלוסיה היהודית, ולהשגת מטרה זו אמרה להשתמש באמצעים שונים. עוד בראשית המאה שעברה — בשנת 1804 — נחקק החוק הקובע ש„כל הילדים היהודים זכאים, בלי כל הבדל משאר הילדים, ללמוד בכל בתי־הספר העממיים, בגימנסיות ובאוניברסיטאות

---

*) ר' מאמרה של גב' מרים ילן־שטקליס, „ד"ר יהודה לייב ניסן וילנסקי", „העבר" חוב' י"ג (תשכ"ו), עמ' 134—149.

ברוסיה". אולם בתקופה ההיא לא היו יהודי רוסיה להוטים אחר השכלה כללית. נזכור את הסיסמה „שקולס ניה זיילאַיים" (בבתי ספר אי אפשי!). היהודים לא ניצלו את הזכות אשר הוענקה להם, והממשלה החליטה, לפי פקודת ה־13 בנובמבר 1844, לייסד שורה של בתי־ספר מיוחדים ליהודים אשר בהם ילמדו התלמידים גם מקצועות כלליים. וכדי לשבור את התנגדותם של חוגי רבנים שומרי מסורת החליטה הממשלה להקים שורה של בתי־ספר מיוחדים לרבנים ואף למורים. כל זאת לפי אותה פקודה עצמה. בתי־הספר לרבנים לא הצליחו, אפילו בעיני הממשלה, ובשנת 1873 נגעלו כולם. אבל הכהונה אשר נקראה „רבנות מטעם" נשארה.

אם בתי־הספר לרבנים עוד הקנו בכל זאת כזית ידיעת היהדות למי שעתיד להיות רב־מטעם, הרי עם נעילתם של בתי־ספר אלה חדלה הממשלה לדרוש מן הרב־מטעם השכלה „רבנית" כלשהי. היא דרשה ממנו השכלה כללית בלבד, ותעודת גמר של שש כתות בבית־ספר תיכון הספיקה כדי להיות „רב בישראל". ולרבנים־מטעם נעשו על־פי רוב כל מיני לא־יצלחים, בורים גמורים, שלא הצליחו בשום מקצוע אחר. או רוקחים, רופאים, מהנדסים אשר הפכו את הרבנות לפרנסה שלמה, או רק חלקית, נוסף על פרנסתם ממשלח־יד.

באורח רשמי, לגבי הממשלה, נשאר הרב־מטעם „שומרו ומפרשו של הדין היהודי", כלשון הפקודה בדבר הרבנות־מטעם. אך למעשה הפך האיש פקיד ממשלתי אשר ערך את ספרי־הרשום ודאג לכך שעניני הצבור יתגלגלו בדרכים חלקלקות, כפי רצון הממשלה. מובן מאליו שההנהגה הרוחנית נשארה, כקודם, בידי הרבנים האמיתיים, המסורתיים. ומה היה יחסו של הצבור היהודי אל הרב־מטעם? את זאת אסביר כאן על־ידי ספור מעשה, מעשה שהיה:

קרא המעשה בעיר ב'*). ראש המשטרה פונה אל ראש־הקהל: „רב נאה יש לכם! אתמול בלילה בילה בבית־הזונות!"

— „מי?" שואל ראש־הקהל, „הרב החסידי, ר' אברם, או הרב המתנגדי, ר' יצחק?"

— „לא, לא הם, כי אם הרב־מטעם שלכם".

— „אם כך" ענה ראש־הקהל, „אתך הסליחה, אדוני ראש־המשטרה: זהו לא הרב שלנו, כי אם הרב שלכם!"

אולם אף על פי כן, בהתאם לחוק, ניתנה לרבנים־מטעם האפשרות להשפיע השפעה רבה על מהלך כל עניני הצבור, ובייחוד בשטחי החנוך והעזרה הסוציאלית. הרב־מטעם יכול היה, אלו רצה בכך, להעשות באכוחה האמיתי והמכובד של האוכלוסיה היהודית כלפי חוץ וכלפי פנים כאחד.

צו־השעה היה לנצל אפשרות זו ולהפוך את המוסד הרקוב הזה למוסד יהודי מועיל אשר יוליכנו אל „כבוש הקהילות". וכך קרה שאנשים כמו שמריהו לוין, טיומקין, שיינקין, ד"ר א. א. ברוק נעשו רבנים־מטעם, ואף אני החלטתי ללכת בדרך זו.

ב.

מבחר המקומות היה מצומצם מאוד, כי רבנים־מטעם היו נבחרים לתקופה של שלוש שנים. על מועמדותי התחרו שתי קהילות: אומן וניקולאייב, והריב ביניהן גרם לי צרות צרורות, ובייחוד מצד אומן. אומן ראתה עצמה זכאית לקבלני, ולוא גם מפני הסיבה הפשוטה שמועמדותי שם הועמדה תחילה. מודה אני כי אומן משכה אותי יותר מניקולאייב. הקהילה שם, אם כי עניה יותר, היתה יותר גדולה ויותר יהודית, בו בזמן שיהודי ניקולאיב,

*) בובריסק, ר' ספר בובריסק, ת"א תשכ"ז, עמ' 672 — (הערת המערכת).

בדומה ליתר הערים בדרום־רוסיה, היו אמידים יותר אך ברובם בורים במובן היהודי. משכו אותי לאומן גם שרידי־הפליטה של אותו טפוס מיוחד של הגביר היהודי־המסורתי, היחסן והלמדן, אשר עמד הרחק מכל עניני הקהילה מפני שלא רצה ללכלך ידיו בבחשו בבוץ הקהילתי. משך אותי הרעיון לנצל יהודים שכאלה לטובת הקהילה. ועוד משכו אותי אל אומן המוני הפועלים היהודים שם. אלה היו ברובם חסידי ברצלב, אשר חיו לאור זכרו הזוהר של הצדיק רבי נחמן מברצלב ע"ה אשר הנחיל לחסידיו את הרעיון שעבודה גופנית מקודשת היא, והיא חלק מן התורה ומעבודת־הבורא. כל זאת ועוד: משכה אותי אל אומן גם הקבוצה הציונית שם: אנשים יהודים, חכמים אך בלי „קונצים", ציונים מסורים ונאמנים.

השלטון בקהילת אומן היה לא בידי הגביר־היחסן, ולא בידי החסיד הברצלבי, ולא בידי הציוני. מי שאחז שם ברסן השלטון הביא את הקהילה לשלטון של אי־צדק סוציאלי, של עם־הארצות בעניני חנוך, ולהתפשטותו של הנגע האיום ביותר של חיי היהודים — המלשינות. לבי נמשך דווקא אל קהילה זו, לאומן. בה קוויתי למצוא עזרים וחברים לדעה בין באי־הכוח החשובים של התרבות היהודית על זרמיה השונים, ובה אמרתי להתחיל את המאבק שלי על התחדשות החיים היהודיים לקראת עתיד יהודי בריא וראציונלי. אולם גורלי לא התיר לי לבוא לאומן כי אם הושיב אותי על כס הרבנות של ניקולאיב, ומעשה שהיה כך היה.

בחירות הרבנים־מטעם לא היו בחירות ישירות. בשלב הראשון היו נבחרים ה„וויבור־שצ'יקי", כלומר ה„בוחרים", והם בחרו בשלב השני את הרב. רצה הגורל שבאומן, בעת שנקבע כבר התאריך לשלב השני־הסופי, עוד לא נתקבל האשור הממשלתי לבחירת ה„בוחרים", וזאת — מפני נחשול של ערעורים שהציפו את הסינט, הוא בית־הדין העליון של רוסיה, בהם נדרשה הממשלה שלא להכיר בבוחרים שנבחרו. הסינט נזדמן לו באטיות, וכך יצא שקהילת אומן עמדה בפני הבחירות הסופיות בטרם אושרו שמות הבוחרים, וייתכן היה שלא יהיה כל ערך חוקי לאותן בחירות סופיות. אותה עת קבלתי הזמנה להגיש את מועמדותי בקהילת ניקולאיב. ידידי באומן הבינו יפה מה מאוד לא בטוח המצב שנוצר בקהילתם, ונתנו לי את הסכמתם — אם כי מתוך אי־רצון רב — שאציג את מועמדותי גם בניקולאיב. אך הם דרשו ממני להתחייב בכתב, שאם בחירתי אצלם תתאשר לפני שתתאשר בניקולאיב, אקבל על עצמי את הרבנות אצלם באומן. מלאתי את דרישתם והתחייבתי בכתב. מעשה שטן — והבחירות בשתי הקהילות אושרו בעת ובעונה אחת, באותו יום עצמו — באומן בשעה שתים־עשרה בצהרים, ובניקולאיב בשעה שש לפנות ערב. יחסם של ידידי באומן אלי, נאמנותם ומסירותם, מובן שעוררו גם בלבי יחס חם ביותר אליהם והבטחתי להם בעל־פה עוד יותר מאשר הבטחתי בהתחייבותי שבכתב. בקשתי מהם — במקרה שאבחר באומן — להודיעני על כך במברק, במברק דחוף, ואבטל מיד את מועמדותי בניקולאיב. ואמנם נבחרתי באומן וידידי שלחו לי מברק, אך לא מברק דחוף; הם החליטו שגם מברק רגיל יספיק להגיע בעוד מועד, כלומר לפני שעה שש, שהיא שעת הבחירות בניקולאיב. אולם המברק שלהם אחר את המועד והגיע אלי אחר המעשה. ובכן נבחרתי בשתי הקהילות גם יחד, והתחילה פרשה של צרות. אומן בשום פנים ואופן לא רצתה להשלים עם הרעיון שאכהן בעיר אחרת ולא אצלם. הם הציפו אותי במבול של מכתבים ומברקים, פעמים אחדות נאלצתי לנסוע לאומן כדי להסביר את עמדתי פא"פ. הם דרשו ממני לוותר על ניקולאיב, ולחכות לתוצאות הבחירות באומן, וזאת למרות שבחירות ה„בוחרים" טרם אושרו ע"י הסינט, ולמרות גל ההלשנות והערעורים החדשים, הפעם ביחס לבחירת הרב עצמו, ורק השם ידע מתי כל זה עתיד היה להסתדר. טענתי לעומתם — הלא אתם בעצמכם נתתם לי את הסכמתכם להציג את מועמדותי בניקולאיב; אין לדעת מתי יבוא הסוף על ענין הבחירות

באומן, ואין לדעת מה יהיה אותו סוף, ואני מבטיח לכם עוד הפעם: אבוא אליכם אם בחירתי אצלכם תתאשר לפני שתתאשר בניקולאיב. אבל כיצד יכולים אתם לדרוש ממני לוותר על ניקולאיב עכשיו, ולחכות — לְמה ועד מתי? לבסוף החלטנו, איני זוכר עוד מי שהציע את הדבר, — לפנות אל צד שלישי, אל בורר יחיד. בורר יחיד זה היה הפרופיסור מנדלשטאם בקיוב.

לבי דואב כשחושב אני על השכחה המהירה בה מזכה העולם הציוני את אנשיו החשובים ביותר, אנשים בעלי ערך היסטורי ממשי. כך נשכח גם האיש הנפלא, אחד המומחים הגדולים בדורו ברפואת־העינים, אחד הלוחמים והידידים הקרובים ביותר של הרצל, אדם בעל רגש יהודי־לאומי עמוק, יהודי גא, בעל לב הזהב, — הפרופיסור מקס ימליאַנוביץ׳ מנדלשטאַם. היושר שלו, הכנות שבו, הטביעו את חותמם על כל פעולתו הרבגונית של האיש. אני רוצה לקוות כי שר ההיסטוריה יעשה צדק עמו וישמור לו את מקומו הנכון בין האישים החשובים ביותר של תקופת התחיה היהודית *).

ובכן, אל איש זה, אל מנדלשטאַם, נסענו לקיוב, כדי שיכריע ביניגו. יחד עמי נסעו שני באי־כוח מצויינים של הארגון הציוני באומן. שני יהודים ישרים, חכמים, יהודיים, מר רובין ומר טשקר, — השם יודע היכן הם היום? האם עודם בין החיים הם, או שמא אינם עוד?

הם, התובעים, פתחו ודברו ראשונים. בהרחבה ובאריכות רבה הביאו את טענותיהם ותביעותיהם אלי. מנדלשטאם הקשיב תוך סבלנות. אולם לאט לאט אבדה סבלנותו וניכר היה בו כי הוא הולך ומתרגש יותר ויותר. לבסוף, כדרכו האימפולסיבית, קפץ לפתע ממקומו והפליט בהתרגשות:

„מה אתם, השתגעתם? מה אתם רוצים ממנו?״

ובפנותו אלי קרא: „ואתה? השתגעת? מה אתה יושב ומקשיב לדבריהם?״

הוא תפש אותי בזרועי והוליכני אל דלת חדר־האוכל, „גלך לאכול!״

זה היה פסק־דינו של מנדלשטאם. אולם בכך לא נסתיים המעשה. בחודש פברואר 1903 נתקבל האשור הרשמי של בחירתי בניקולאיב. כשהגעתי לשם הלכתי והצגתי את עצמי בפני שר העיר ושר הפלך הקונטר־אדמירל אַנקוויסט.

עצמי בפני שר העיר ושר הפלך הקונטר־אדמירל אַנקוויסט. אמר לי הלה:

„יודע אתה מפני מה לא חשבתי הרבה ומיד אשרתי אותך לכהונתך? מפני שמן העיר אומן הגיעה אלי הלשנה עליך: כתבו לי ובקשו שלא אתן את אשורי לך, משום שהבטחת להם להיות רב אצלם. אם כן, אמרתי בלבי, אם כל כך רוצים בו במקום אחר, — מוטב לי שיהיה כאן״.

כך נעשיתי „רב־מטעם״ בניקולאיב, אולם עוד זמן רב הצטערתי עד מאוד על שהייתי נאלץ לוותר על אומן. מעולם לא שכחתי ולא אשכח את הידידות, המסירות והנאמנות של בני אומן אלי, של החברים לדעה ושל יהודים סתם.

גם בניקולאיב מצאתי שורה שלמה של ידידים. קודם כל, כמובן, הציונים ואלה מבין האינטליגנציה אשר היו קרובים לתנועה הלאומית. אולם להפתעתי הרבה מצאתי יחס ידידותי גם בתוך חוג אחר לגמרי. זה היה חוג אנשי חב״ד, — וכאן עמדה לי זכות אבות, סבא־רבא שלי (כלומר אבי סבי), ר׳ שלום וילנסקי בר׳ אריה מרוגצ׳ב זכרם לברכה, שהיה פעם, לפני הרבה־הרבה שנים, בניקולאיב. הוא בא לשם מקצתו בענין עסקים ומקצתו לשם ביקור אצל ידיד נפשו ר׳ אברהם־דוד לאַווט זצ״ל, רבה של ניקולאיב באותם ימים. בשבת הלכו להתפלל לבית־כנסת של חסידי פולין. סבא־רבא שלי, חסיד חב״די

*) ר׳ מאמר י. סלוצקי על מ. מנדלשטאם, „העבר״, חוב׳ ד׳ ו־ה׳. (הערת המערכת)

להם! (יש אומרים שנתנו לו שישי במקום שלישי...) במוצאי־שבת הוא כינס אל בית הרב את כל אנשי חב"ד שבעיר, הוכיח אותם על פניהם, הטיף להם מוסר מתובל בחרופים הגונים, ולאחר מכן ישבו ולגמו טיפת יי"ש יפה והחליטו בהתלהבות גדולה שיש לבנות משולחב, לא יכול לשאת עוול שכזה — „חבדניקים" הולכים להתפלל בבית־מדרש לא בית־כנסת חב"די בעיר ניקולאיב. הזקנים מבין חסידי חב"ד זכרו יפה את סבא־רבא. הם לא שכחו שהוא יסד את קהילת חב"ד בעיר, והם עשו חסד עם נינו של ר' שלום וילנסקי.

מובן מאליו שמצאתי לא רק ידידים כי אם גם מתנגדים. בעצם לא היה להם חומר רב לקטרוג. אבל הם היו בעד מועמדים אחרים, ולכן ממילא נגדי. אחת הטענות העיקריות שלהם היתה שאני צעיר מדי בשביל רב, בן שלושים ושתים בלבד. במסיבה אחת שלפני הבחירות ספרתי את הספור הידוע, מעשה בשלמה המלך. דוד המלך שלח את שלמה הצעיר שליח מיוחד בענין חשוב מאוד אל אחד המלכים השכנים. כשראה המלך את הבחור הצעיר נתכעס ביותר, לא אבה לשוחח עמו והכריז שיודיעו לדוד בל ישלח אליו נערים בלא זקן. „ניחא" ענה שלמה, „אגיד לאבא שישלח לך את התיש שלנו, יש לו זקן לבן וארוך".

ג.

בקבלי על עצמי את תפקיד הרב־מטעם לא עלה על דעתי שהחלק המשרדי של עבודתי וכן התפקיד הדתי יגזלו זמן רב ממני. תארתי לעצמי ששני הענינים האלה כמעט ולא ידרשו את התערבותי האישית. שיערתי לעצמי שכל מה שנוגע בעניני חתונות וגטין, ובניהול ספרי הקהילה כגון רשום לידות ומיתות וכו' וכו' — שכל אלה יסודרו ע"י הרב וע"י העוזר שלי. אולם המציאות הוכיחה לי עד מהרה כי טעיתי מאוד.

באשר לעוזרי — טינה היתה בלבו עלי, כי גם הוא כמוני הציג את מועמדותו לרבנות, והפסיד. האיש השתמט מכל עבודה, פשוטו כמשמעו, ואני הייתי נאלץ לבלום פי. האיש היה הרבה יותר מבוגר ממני. זאת ועוד: מי שקדם לי בכהונתי, ב. בוגרוב, אדם בעל השכלה יהודית וכללית מצויינת, היה קפדן — פורמליסט מאין כמוהו, ונוהג היה להכניס את ראשו בפרטי הפרטים של כל ענין משרדי פחות־ערך. כתוצאה מכל אלה נאלצתי גם אני לשאת בעול כל הקשיים והאי־נעימויות הקשורים לעבודה זו. אולם מקרה שקרה בימים הראשונים לכהונתי השפיע עלי מאוד והוכיח לי בעליל עד מה חשובה השתתפותי האישית בעריכת ההליכים הדתיים, בייחוד במקרים של גטין. ראיתי שאסור לי לסמוך על אדם זולת עצמי.

היה זה בשבוע הראשון לבואי לניקולאיב. ביום החמישי, בערב, שעה שהמשרד סגור היה מכבר, נפרצה לפתע הדלת ואל חדר עבודתי הסתער אדם צעיר צהוב־שער, בלתי נעים, ומאחוריו אשה רועדת כולה.

„אדוני הרב" אמר האיש תוך חוצפה רבה, „אנו רוצים להתגרש".

למרות השעה המאוחרת עיינתי בתעודות אשר הביא האיש, והיות שמן הצד הפורמלי לא היתה כל מניעה להסכים לדרישתו, נתתי לו פתק אל הרב דמתא בו בקשתי מהרב לסדר את הגט. הגט נערך ביום הששי בבוקר, ובמוצאי־שבת, שוב בשעה מאוחרת, התפרץ אל חדרי הזוג המגורש.

„אדוני הרב, אנו רוצים לחזור ולהתחתן!"

בראשון בשבת העמידו את החופה.

מקרה זה הרשים אותי רושם איום. הרגשתי שכאילו אני עצמי, על־ידי מתן הסכמתי לגרושין נתתי ידי למעשה של קלות דעת והפקרות, בו נהרסו בין רגע חייהם המשותפים של זוג, על מנת לחזור ולהתקשר שוב כעבור מעת־לעת. מאז נהגתי להתעמק מאוד בכל

ענין של גירושין, הרביתי לחקור כל אחד מן הצדדים ביחס לסיבות הגט, השתדלתי בכל כוחי לדחות במידת האפשר את המועד, ואף למנעו בכלל. קודם כל נהגתי להרבות בקשיים פורמליים, דרשתי הבאת תעודות אשר למעשה לא היה בהן כל צורך ממשי ואפשר היה בלעדיהן. על ידי כל אלה היו חולפים ימים לא מועטים, ורק לאחר מכן, אחר שנתמלאו כל הדרישות הרשמיות והזוג לא מש מהחלטתו להתגרש, נהגתי גם לדחות את מועד הגרושין לשלושה ארבעה שבועות. בדרך זו הצלחתי להפחית את מספר הגטין למחצית ממספרם בשנים הקודמות.

והנה עבודה זו גזלה זמן רב ממני, אך עד היום הזה מאושר אני בזאכרה שהצלחתי בעבודתי למנוע את חורבנן של משפחות יהודיות רבות, והעיקר — שהצלחתי להציל ילדי ישראל פעוטים מיתמות בעוד הוריהם חיים. רואה אני כנגד עיני את הבקתה הדלה בפרבר המרוחק. החתן עם הכלה — שניהם אינם צעירים עוד. נתגרשו לפני שנתיים ועתה חוזרים ונישאים. החתן — בעל־עגלה במעילו השחור והשחוק, מחזיק על ברכיו שני ילדים קטנים, הבכור עומד לידו. פני האב קורנות, עיני כלתו זוהרות, הילדים מאושרים. בית קטן ודל זה היה מלא גילה ורינה, אהבה ואחוה.

מובן מאליו שקרוּ מקרים הפוכים כאשר הוכרחתי להסכים למתן הגט ללא כל דחוי, יתרה מזו — כאשר נראה הצורך לאחוז בכל האמצעים כדי לערוך את הגט כשאחד הצדדים לא אבה בו. הנה מקרה אחד אשר נחרת בזכרוני במלוא הטרגיות שבו.

זוג צעיר בא אלי תוך החלטה להתגרש. מה הסיבה? שאלתי. „אין לי עליה ולא כלום, וגם לה אין עלי. אשתי אשה חביבה, מסורה, ישרה, אין לי כל טענות אליה, אך היא עומדת על דרישתה להתגרש".

— „בעלי פועל ישר, אינו שותה, אינו מתהולל, מביא לי הביתה את כל רווחיו. אדם שקט הוא, מסור ונאמן. אולם אין אני יכולה עוד להמשיך ולחיות עמו. אני מבקשת ממך רחמים — תן לנו גט!"

בקשתי מהאיש לצאת את החדר ולהשאירני ביחידות עם האשה. לא קל היה לי לזכות באמונה עד שפתחה לפני את לבה. לבסוף היא ספרה לי במילים קצרות והסבירה את אסון חייה, ואף אמן גדול לא היה מיטיב לספר ולהסביר. בעלה עובד כ„מודד", מודד את התבואות בנמל. חוזר הביתה מאוחר בלילה, עייף ויגע מן העמל הקשה, הוטף בקושי אכילה כלשהי ונרדם מיד, ועם עלות השחר יוצא הוא לעבודתו.

— ילדים אין לנו, אין דבר הקושר אותנו זה לזה. אני אוכלת את לחמו הניתן לו בזיעת אפיו, מדוע זה מגיע לי? לשם מה אפול מעמסה עליו, לשם מה צריך הוא לעמל כל כך קשה? מה נותנת אני לו? מה יש לו ממני, ומה יש לי ממנו — פרט לפרוסת הלחם?

נשמה יהודית פשוטה, טהורה וכשרה, ועדינה. שבועיים לאחר מכן נערכו הגרושין.

והנה עוד מקרים אחדים.

מעשה באשה, שמשית בבית־ספר עממי לבנות. בית־ספר זה התקיים בחסדי נדבנים, ובהלקו גם מקופת מכס הבשר. נהגתי לבקר בו לעתים תכופות למדי. השמשית בקשה ממני להשפיע על בעלה שיסכים לתת לה גט. בדמעות שליש ספרה לי עד כמה היא אומללה עם אותו שכור, עצלן, לא־יצלח. הרי הוא מכה אותה מכות רצח וגוזל ממנה את מעט הכסף שהיא מרוויחה בעמל קשה כל כך בבית־הספר, ולא די בזה, לעתים קרובות נכנס הוא אל בית־הספר בשעת הלימודים, מתפרע ומשתולל בשכרותו ומפריע את מהלך הלימודים במידה כזו שיהיה עליה לעזוב את מקום עבודתה אם לא תתפטר מאותו גוזלן. מנהלת בית־הספר, הגברת וולין, אשה מצויינת ומחנכת דגולה, אשר כל

זמנה היה קודש לאותו בית־ספר (שלא על מנת לקבל פרס), אף היא אשרה את דברי השמשית, וגם היא מצדה בקשה ממני לסייע בענין הגט. ענין קשה מאוד היה זה. נוסף על כל הצרות היה האיש גם ערום ומפולפל, והבין יפה כי ברגע שיתן את הגט יפסיד פרנסה הגונה. עברו חדשים. עשרות פעמים היה מבטיח לי אותו בר־נש, כן, הנה אני נותן לה גט, ובכל פעם היה מרמה ומשתמט. לא חסכתי לא מילים טובות ולא איומים. לבסוף סגלתי לי שיטה חדשה: התחלתי משכנע אותו כי אשתו אינה ראויה לו. כי היא לעומתו אפס גמור ואינה שווה את שרוך נעליו, ומה טוב יהיה לו כשיפטר ממנה. והנה, למרות כל ערמומיותו נפל האיש בפח. לנצחון הסופי הגעתי אחר שספרתי לו את הפור הידוע, מעשה בעז. תפס יהודי בעז, אחז בקרניה, וכשהעז התחילה דוהרת, פתח בצעקות: „הצילו, יהודים, הצילו!" „עזוב את העז" קראו אליו. עזב את קרני העז, ואורו עיניו.

עזוב את האשה הטפשה, אמרתי ל„חברה־מן" שלי, הלא היא תוליך אותך השד יודע לאן! עזוב אותה ותשמח בחלקך! החניפות שלי ואותו ספור מצאו חן בעיניו מאוד, ובו במקום לקחתי אותו והלכתי עמו אל בית הרב ולא הרפיתי ממנו עד שסוף־סוף נתן את הגט לאשתו.

והנה מעשה ברופא. ד"ר ק. היה אדם גס רוח, חסר אינטלגינציה, טפש, ונוסף על הכל — גם עריץ. אשתו — אשה אינטליגנטית, בת לאחת המשפחות הטובות ביותר בווילנה, אצילה, חכמה ויפה. הוריה והיא עצמה באו אלי ובקשוני רחמים להשיג גרושין בשבילה. חייה המשותפים עם בעלה נעשו קשים ללא נשוא. הענינים נדרדרו עד למכות: הדוקטור היה מכה את אשתו בדומה לבעל־עגלה גס שבגסים. חקרתי בענין ונודע לי שכל מה ששמעתי מפי האשה ומפי הוריה היתה אמת לאמיתה. הזמנתי אלי את הבחור הנחמד ונסיתי לדבר על לבו ולשדלו. דבורי לא נשאו כל פרי. האיש הודיעני תוך הוצפה שאין לי כל רשות להזמינו לשיחה, ושאם אעשה זאת שנית — ימאן לבוא. התריתי בו שאם לא יציית להזמנתי (רציתי שיבוא אלי יחד עם אשתו) תביא אותו המשטרה. הדוקטור צחק לי, לעג לרב היהודי — מה כחו של רב אצל חמשטרה! והלך.

ימים אחדים לאחר מכן אמנם שלחתי לו הזמנה רשמית, והפעם על־ידי המשטרה. (הצלחתי לנצל כאן חוק ישן אשר פרשתיו ברוח מתאימה לעניני, כלומר שהמשטרה חייבת לעזור בהסדרי ענינים דתיים). אגב, נצלתי גם את יחסי הטובים עם ראש המשטרה. הדוקטור שלנו, בקבלו את הזמנתי מידי שוטר, עף אלי כחץ מקשת. הפעם היתה נוכחת גם האשה. הענין נמשך זמן רב. לשוא נסיתי להשפיע עליו על ידי מכרים וקרובים. הכל ללא הועיל. האשה התחננה לפניו שיסכים לפחות לתת לה דרכון נפרד. (ברוסיה דאז היתה האשה קשורה למקום מגוריו של בעלה, אלא אם כן נתן הבעל את הסכמתו למתן לה דרכון מיוחד בשבילה). אולם גם זאת לא הצלחתי להציל ממנו. המעשה נסתיים בעזרת שר העיר, ה„גרדונצ'לניק". עוד יזדמן לי לספר בפרוטרוט על האיש הנפלא הזה, הקונטר־אדמירל אֶנקוויסט, ולספר על עבודתנו המשותפת במקרים רבים שכאלה — אולם כאן רוצה אני רק לסיים את המעשה בדוקטור ק.

בראותי שכל מאמצי עולים בתוהו ספרתי את כל הפרשה כולה לאדמירל אֶנקוויסט. מיד וללא היסוס כלשהו הסכים אנקוויסט לבוא לעזרתי ולהזמין את הרופא אליו, כדי שבמשותף נתחיל „לשפשף" את אותו תכשיט". בשעה שנקבעה בא הדוקטור לחדר עבודתו של שר־העיר ולהשתוממותו הגדולה מצא גם אותי שם. אֶנקוויסט פתח בדברי שדול וניסה להשפיע על הבעל שיתן גט לאשתו. אחר תרוצים מתרוצים שונים אמר לפתע הדוקטור ק.:

„הוד מעלתך! אני יהודי אבל חושב אני שנכון וקדוש הוא החוק של הכנסיה הפרוטסלבית הרואה בנישואים מעשה מקודש אשר אין להרסו בקלות זו בה נוהגים בענין היהודים!"

אַנקוויסט היה לא פרוֹסלבי, כי אם פרוטסטנט, והוא החוויר בשמעו את התרוץ החדש. הוא הרגיש יפה מה רבה השפלות שבאותו תרוץ אך מעמדו של אדמירל בצבא הרוסי ושל שר העיר הביא אותו למבוכה וממש נטל ממנו כוח הדבור. אז מהרתי אני לעזרתו ואמרתי:

„לפני זמן מה הופיעו בעתונות ידיעות על דיונים רציניים ביותר בחוגים הגבוהים של הכנסיה הפרוֹסלבית בדבר הכנסת הקלות ניכרות בעניני גירושין".

בשמעו את דברי אורו עיניו של אַנקוויסט והוא פתח בהתקפה מחודשת על הדוקטור. אך גם הוא לא הצליח לשדלו לתת את הגט. ובכל זאת בדבר אחד הצלחנו: הצלחנו להוציא מן האיש את ההסכמה לדרכון נפרד. בחדר הסמוך ישב ראש המשטרה ובידו דרכון מוכן, והדוקטור הנחמד נאלץ בו במקום לחתום על הבקשה אשר שחררה את אשתו מן ההכרח לחיות במחיצתו.

ד.

עוד יותר מאשר עניני גטין גזלו את זמני עניני סכסוכים אישיים. מלחמות בין אבות לבנים, מריבות בין אחים לאחים, מיני מיגים של קטטות משפחתיות — כל זה היו מביאים לפני לבוררות. כל העסקים האלה, שלא ציפיתי להם כלל, היו לי למעסה, ועוררו בי מורת רוח רבה, ובייחוד בתחילת עבודתי. הם גזלו את זמני וניתקו אותי מן העבודה הקהילתית הכללית אשר למענה קבלתי על עצמי את כהונתי. אולם אחר התקופה הראשונה התחלתי מבין ומעריך את התועלת הרבה אשר צמחה מן הטפול באותם עסקים פרטיים לא רק לצדדים אשר פנו אלי, כי אם גם בשבילי, ובייחוד בשבילי. למדתי הרבה מאוד על דרכי החיים היהודיים הפנימיים, וכל מקרה ומקרה הוסיף כבוד והערכה למעמדי בעיני בני העיר, ונתן לי הכוח והתוקף כלפי הוץ וכלפי פנים כשהעניינים נגעו באינטרסים כלליים של חיי הקהילה.

האנשים שפנו אלי באו על־פי־רוב על סיפוקם. הכרת טובה, כידוע, אינה שייכת למידות נפוצות מאוד אצל בני־אדם, אבל צריך אני לומר שבמספר רב של מקרים זכיתי לשמוע הבעות תודה גם זמן רב לאחר הבוררות. נהרתו בזכרוני דברי התודה ששמעתים מפי אם זקנה על השלום שהצלחתי להשכין ביניה לבין בנה. המקרה אירע בתחילת עבודתי. „יתן לך השם" אמרה הזקנה, „שיאהבו אותך בעוד שנה כפי שאוהבים היום את אַנקוויסט".

אדמירל אַנקוויסט זה, שר העיר של ניקולאיב, הוא הוא אשר נוהג היה לזכות אותי במספר גדול של אותם סכסוכים משפחתיים־פרטיים. בני העיר הרבו לפנות אליו בעניניהם הפרטיים שבפרטיים, והוא מצדו נהג להעביר אלי את המקרים הקשים שנגעו ביהודים. אדם יקר ובלתי רגיל היה אַנקוויסט, ואני רואה חובה לעצמי לעמוד כאן על אישיותו.

העיר ניקולאיב, כדוגמת ערי־נמל גדולות אחרות, בעלות חשיבות אסטרטגית, כמו פטרבורג, אודיסה וכו', ניהולה האדמיניסטרטיבי היה נפרד מן האדמיניסטרציה של הפלך. בראשן של ערים כאלה עמד „גרדונצ'לניק" שר־העיר, בעל סמכות עליונה ובלתי תלויה בכל המובנים. הוא לא היה קשור אל מינהל הפלך בו נמצאה עירו במובן הגיאוגרפי. למעמד כזה היו ממנים על־פי־רוב קצין גבוה מחיל־הים, לרוב בדרגת קונטר־אדמירל. בדרך זו נהגו להדגיש את חשיבותה של העיר במובן המלחמתי־הימי. זאת ועוד: באופן כזה, ע"י השרות האזרחי, ניתנה האפשרות לקציני חיל־הים הגבוהים לעלות בדרגתם הצבאית. מנוי קצינים כאלה לשרי־עיר היו בו פנים לכאן ולכאן: אנשים אלה לא היה להם נסיון כלשהו בעניני אדמיניסטרציה אזרחית, אך הם גם לא חונכו בד' אמות של פורמליות משרדית צרת־אופק. וכך רבים היו הן החסרונות והן המעלות במנויים שכאלה. קצין כזה, לא תלוי במסורת פקידותית כלשהי, אם היה בעל אופי ישר ורצון טוב, יכול

היה להשתית את יחסו לאוכלוסיה על הרות יתר ורגשי אנוש אמיתיים. מקרה מסוג זה, מקרה בולט מאוד, היה הקונטר־אדמירל אַנקוויסט. איש ממוצא שבדי, אדם בעל השכלה מצויינת, בעל אופי הגון ביותר ובעל לב זהב, — האדם הקטן, העני והמדוכא, אלה היו הקרובים ביותר ללבו. איש הצדק מאין כמוהו היה אַנקוויסט. ואין כל פלא בדבר שזמן קצד מאוד אחר בואו לעיר נעשה אהוב על כל האוכלוסיה, בלא יוצא מן הכלל. עם השכמת הבוקר היה מופיע שר־העיר בכל השווקים, בכל מקום בו הרבו אנשים להתאסף. היה נכנס בשיחה עם כל אחד ואחד, וכל אחד ואחד שפך לבו לפניו — כל הצרות כולן, כל הקובלנות על אנשים פרטיים וגם על אנשי המנגנון האדמיניסטרטיבי, כל זה הובא לפניו. וכך בדרך הטבע נעשה אַנקוויסט שופט־העם.

אַנקוויסט, עד בואו לניקולאיב, לא בא מעולם במגע כלשהו עם יהודים. והסיבה ברורה: מוצאו השבדי, והעובדה שכל ימיו בילה בשרות חיל־הים. הוא לא הכיר את היהודים, ואף לא טעם מעודו את רעל האנטישמיות בה היו נגועים כמעט כל אנשי האדמיניסטרציה של רוסיה. הוא לא הכיר את העם היהודי, ולא ידע דבר ולא חצי דבר על מנהגי החיים אצל יהודים. הזדמן לי פעם לעמוד לידו בשעת חנוכת־הבית של בית־החולים היהודי. החזן יצא וספר־התורה בזרועותיו. לחש לי אַנקוויסט על אזני ושאל: „האם זהו האוונגליון שלכם?".

בעיניו של אַנקוויסט לא היה כל הבדל בין יהודי לבין נוצרי, ובייחוד בעניינים שבין אדם לחברו. יהודים נהרו אליו כפי שנהרו אליו הנוצרים. כל אחד פתח לפניו את לבו והניח על שולחנו את כל צרותיו וקשייו וסכסוכיו, והוא שפט ביניהם מתוך כל יושר הלב ותחושת הצדק שבנשמתו הטהורה, שפט בלא משוא פנים בין יהודי ליהודי, בין נוצרי לנוצרי, ובין יהודי לנוצרי.

אַנקוויסט היה אהוב גם על חוגי פועלי בתי־החרושת, וזוהי תופעה נדירה מאוד בתקופה ההיא, כפי שהיא נדירה אף בכל התקופות. ברוסיה הצארית כל איש האדמיניס־טרציה היה האויב הטבעי של הפועל, וכל איש האדמיניסטרציה סכנה היתה נשקפת לקריירה שלו אם הראה סימנים של אהדה כלשהי למעמד הפועלים. בניקולאיב נמצאו שתי מספנות גדולות, בהן עבדו למעלה מחמשה עשר אלף פועלים. פועלים אלה היו כפופים למשטר קשה, כי בנין האניות, ברובן אניות מלחמה, תלוי היה במהירות וביעילות של עבודתם. כל שביתה היתה נושאת בחובה תוצאות חמורות, ולכן נהגה האדמיניסטרציה לדכא כל נסיון הפרעה במהלך העבודה מצד הפועלים, — בלא רחמים ובידים מזויינות.

אַנקוויסט הנהיג פוליטיקה אחרת — בטוב. הוא נעשה אהוב על הפועלים והם התיחסו אליו מתוך אמון וכבוד. פעם קרה מקרה ובאסיפת פועלים במספנה הרוסית־צרפתית, בה השתתפו כשבעת אלפים בני־אדם נרגזים, ירה מישהו מבין השורות האחרונות אבן באַנקוויסט, ואַנקוויסט נפצע קל. קמה מהומה, הפועלים הנסערים התנפלו על מבצע המעשה הנפשע ואמרו להרגו בו במקום. אַנקוויסט הצילו מידי חבריו. — מקרה מעין זה נתן לאַנקוויסט הזדמנות מצויינת לעלות בדרגה במובן האדמיניסטרטיבי, אך הוא נמנע מלנצל הזדמנות זו, והמשיך בדרכו — הגן בכל כחותיו על מעמדם וזכויותיהם של הפועלים.

ה.

כשהייתי פונה אל אַנקוויסט בעניניה של הקהילה היהודית מצאתי אצלו תמיד אוזן קשבת, תשומת לב מרובה ונכונות לבוא לעזרה. בניקולאיב שררה חוקה מיוחדת לגבי האוכלוסיה היהודית. העיר היתה שייכת לתחום ה„צ'רטה" (תחום מושב היהודים) אך לא בכל המובנים, ולמעשה שלטו בה חוקים מבולבלים ומעורפלים, מלאים מספר רב

של הגבלות. כמעט בכל מקרים בהם פניתי לאֶנקוויסט — פסק לזכויות היהודים. על כן יובן שיהודי ניקולאיב לבם נמלא רחשי כבוד ואהבה לשר־עירם.

לעתים קרובות הזדמן לי לשוחח עמו בענינים יהודיים, ובמרוצת הזמן היטיב הוא להכיר את היהודי על מעלותיו ועל חסרונותיו. נחרת בזכרוני הרושם שעשה על אֶנקוויסט מקרה — הראשון, כמדומני — של „מסירה", הלשנה יהודית. בוקר בהיר אחד קבלתי הזמנה לבוא אל שר־העיר. מצאתי את אנקוויסט במצב שלא כתמול־שלשום, קודר, מרצין תוך חומרה, בלא צל של חיוך.

„הסבר־נא לי מה זה", פנה אלי בהגישו לי דף נייר מלא וגדוש שורות צפופות. המכתב היה חתום בשמו המלא של מורה־הדת היהודי בגימנסיה העירונית. (גם עכשיו אינני רוצה לגלות את שמו של האיש). אדם ירוד, קטנוני, ראוי לרחמים. בכתב־האשמה שלו כתב אותו יהודון ראשית, שאני, רבה של ניקולאיב, הנני ציוני (התנועה היתה אסורה ברוסיה. הערת המתרגמת) והסביר יפה מה רבה הסכנה הצפויה למדינה מתנועה זו המביאה לאי־נאמנות לממשלה, ושנית, שאני יהודי לאומני מסוכן הדוגל בתחייתה וחילוניותה של הלשון העברית, לשון־הקודש, ולשם כך תומך אני בבית־ספר „ריפורמי" מיוחד, ו„חדר מתוקן".

לאֶנקוויסט, לאיש־התרבות החדור מסורת החרות של מולדתו השבדית, לא קשה היה לי להסביר לו את מהותה של התנועה הציונית ואת רעיון החייאתה של השפה העברית. גם לא קשה היה להסביר לו את כל חוסר הסכנה שבכל אלה לגבי הממשלה הרוסית. דברים אלה הבין אנקוויסט. את אשר בשום פנים ואופן לא יכול להבין — היתה ההלשנה. איך ייתכן שיהודי, ונוסף על כך גם מורה לדת ישראל, יבוא להלשין על שאיפות כה טהורות, פנימיות וטבעיות של העם היהודי?

אחרי מקרה ראשון זה הזדמן לו לא פעם לקבל הלשנות נוספות מסוגים שונים. נדמה לי שעלה בידי להסביר לו את מקורותיה של מכת־הגלות הזו. על כל פנים, יחסו הטוב אל היהודים לא נשתנה.

לצערנו הרב, לא נשאר אֶנקוויסט זמן רב בניקולאיב. עם פרוץ המלחמה הרוסית־יפאנית, בשנת 1904 קבל אֶנקוויסט מנוי חשוב כמשנה לאדמירל רוז׳דיסטבנסקי, מפקדו העליון של הצי הרוסי. אנקוויסט הופקד על ארבע אניות־מלחמה חשובות וגדולות ביותר.

קשה לתאר את אשר נעשה בעיר לפני צאתו של אֶנקוויסט. כל חוגי האוכלוסיה בלי יוצא מן הכלל לווהו לדרכו הקשה והמסוכנת תוך הבעת אהבה וחרדה בלתי רגילות. הקהילה היהודית ערכה תפילה מיוחדת לשלומו בבית־הכנסת הגדול. אלפי יהודים נדחסו אל תוך כתלי בית הכנסת, ואלפים רבים מאלה עמדו בחצר וברחוב. תוך כאב כן, תוך אחולים מלב נפרדה הקהילה היהודית משר־העיר שלה. בנאום שנשאתי השוויתי אותו להארון־אל־רשיד. אנקוויסט היה אדם נדיר, ונדירים־בלתי־רגילים היו רחשי ידידות והאהבה מצד קהילה יהודית ברוסיה לגבי אדמיניסטרטור רוסי (על כן לא יכולתי להבין את דבריו, והנימה בהם נאמרו, של חברי וידידי הוותיק ד״ר כהן־ברנשטיין ז״ל. בפגשו אותי הפליט: „גם אתה כבר נואש נאומים לכבוד גוברנטורים?!"). אנקוויסט לא דמה לגוברנטורים אחרים. — בשעת הפרידה בבית־הכנסת מסרתי לאנקוויסט בשם הקהילה ספר תנ״ך בכריכת כסף וספרתי לו את אגדת רבנו הקדוש רבי: המלך ארטבן שלח לו מתנה מרגלית יקרה מאוד ואמר: שלח לי דבר יקר כמותה. שלח לו מזוזה. נעלב המלך ושלח לרבי שליח לאמר: אני שלחתי לך דבר כל כך יקר ואתה שולח לי פיסת נייר שאינה שווה פרוטה. ענה לו רבי: אתה שלחת לי דבר שאני צריך לשמור אותו, ואני שלחתי לך דבר שישמור אותך! (ירושלמי, פרק א׳ דפאה הלכה א׳, בראשית רבה, פרשת נח). ובאמת, כנראה שספר התנ״ך הקטן שנתנו לו שמר עליו. בקרב על

צוסימה, כשאדמירל אנקוויסט התקרב לשדה־הקרב בראש אניותיו ונודעו לו הפרטים על המפלה האיומה שנחל הצי הרוסי, החליט להציל מאבדן בטוח את אנשיו ואניותיו והפליג אל האי מנילה. שלחתי לו אז מברק ברכה בשם הקהילה היהודית. גם הקיסר ניקולאי ברך אותו על ההצלה. אולם כעבור זמן קצר התחרט הקיסר על ברכתו כי מקורביו מיהרו להסביר לו שאַנקוויסט נהג בניגוד לכל כללי המשמעת הצבאית, כמעט ערק מן המערכה, ודרשו שהאדמירל ימסר לבית־דין צבאי. אבל ניקולאי שמר על הפרסטיז׳ה שלו ועל העקרון המקודש שאין להשיב את דבר המלך. אנקוויסט לא נמסר למשפט. במקום זה — שכחוהו כליל. הליצנים שלנו בניקולאיב התבדחו ואמרו שבהתקרבו לצוסימה דפדף אַנקוויסט בתנ״ך שלנו ומיד מצא את הפסוק „ויברח יעקב״. אך לאמיתו של דבר הבין והעריך כל אחד מאתנו את אהבת הבריות העמוקה אשר הדריכה את אנקוויסט בהחלטתו הגורלית. חיי אדם עמדו בשבילו ברומו של עולם. אף יהודי שהכירו לא שכחו.

ו.

ענין התלמוד־תורה: בענין זה שיקעתי עצמי ראשי ורובי. לבי התפלץ כאשר בקרתי בפעם הראשונה באותו תלמוד־תורה. שום „הקדש״ בעיירה יהודית עניה **שבליסא** לא יכול היה להתחרות — באשר לזוהמה — **עם בית־ספר עממי זה שבעיר ניקולאיב** העשירה. אינו טיגופת! מאות ילדים, ילדי דלת העם שבאוכלוסיה היהודית, למדו באותו בית־ספר. לבושי סחבות, ילדים חולים, חוורים, רעבים. לא נמצא אף אחד מבין כל אותם הרופאים, עורכי־הדין, המהנדסים ושאר ה„אינטליגנטים״ שבניקולאיב היהודית, לא נמצא אף אחד שיקום וירא עין ב„מוסד חנוכי״ זה, שיקום ויעשה למען הריאורגניזציה של התלמוד תורה. ניהול המוסד נתון היה בידי הרבנים ובידי אחדים מבין הגבירים וה„בעלי־בתים״ האדוקים. המורים היו מלמדים מן הסוג הגרוע ביותר: בורים גמורים, אכזרים. הם לימדו את הילדים קריאה עברית ותפילות. כתיבה לא למדו, כי זה נחשב לאפיקורסות. למה לו, לילד יהודי עני, לדעת לכתוב? מה נחוץ לו יותר מאשר להתפלל? ובשביל מה צריך ילד יהודי שכזה להתרחץ במרחץ? מספיק פעם־פעמיים בשנה. העיקר שיהיו שומרי־מצוות, ואזי הכל יהיה שפיר. אלה היו טענותיו של הרב הזקן, הרב הפולני, ר׳ **ישראל** ז״ל, זו היתה דעתו באמת ובתמים. תמימי דעים עמו וחסידי שיטתו היו גם **הרב החב״די** ר׳ מאיר־שלמה ז״ל, ואותם הגבירים החרדים שעמדו בראש התלמוד־תורה. הם כולם היו משוכנעים מלב ששיטת חנוך כזו הנה האמצעי היחיד לשמור על מעט יהדותם של ילדי עניים אלה בעיר כל כך „גויית״ כמו ניקולאיב.

באכזוה תקיף של אותה שיטה ומתנגדי החריף היה ר׳ **פנחס רשקובסקי**. ר׳ **פנחס** היה יהודי אמיד, סוחר־תבואה גדול לפי מושגיה של ניקולאיב, למדן מופלג, אדם ישר וחכם. כל נסיון מנסיונותי **להתערב** בניהול הענינים בתלמוד־תורה נתקל בהתנגדותו החריפה ביותר. בתחילה **עמדנו** זה מול זה כשונאים ממש, אולם מאוחר יותר התידדנו. ובכן, בתחילה אחזו האנשים בכל האמצעים כדי למנוע ממני כל **אפשרות** של גישה **לתלמוד־תורה**. אולם סוף־סוף הצלחתי **לחדור** אליו ואל תוך **ענינו**. **ומעשה שהיה כך היה**. היה זה בישיבה שזימנתי אל ביתו של הרב הפולני ר׳ ישראל (דירתי טרם היתה מוכנה), לישיבה זו הזמנתי גם כמה עסקנים מן הטיפוס של הגביר־המשכיל, **ובהקשר זה רוצה** אני להזכיר את שמו של ידידי שמואל איזַאס ז״ל, אשר אף הוא נוכח שם. ישיבה זו הפכה **לקרב מכריע**, והביאה לי את הנצחון.

מנהלי התלמוד־תורה טענו: יהי אשר יהי, אך ילדים אלה כולם ילדים יהודים שומרי מסורת, והסדרים החדשים שלך יהפכו אותם לגויים. החלטתי להעמיד את הכל על קלף אחד. שערתי לעצמי שבעיר גויית כניקולאיב, **בעלת כל „המעלות היפות״ של עיר־**

נמל, אין ערך רב כל כך לאותו ניהול שמרני־קפדני, וכן לא האמנתי כל כך באדיקותם של הילדים המסכנים.

„טוב, רבותי", אמרתי „נעשה נסיון. עתה השעה מאוחרת, מחר השכם בבוקר נלך כולנו, כל הנאספים פה, אל התלמוד־תורה. נפגוש את הילדים בבואם, בשעה שבע וחצי, ונבדוק את כולם ואם יתברר שלמעלה ממחציתם לובשים „ארבע־כנפות" — מוותר אני על התלמוד־תורה והוא ישאר בידיכם. אולם אם יתברר שפחות ממחציתם — מוותרים אתם על הניהול ואני אקח את התלמוד־תורה לידי".

הצעתי נתקבלה בשמחה רבה. אך עם בוקר היה הנצחון שלי. פחות משלושים אחוז מבין הילדים לבשו „טלית־קטן". נעשיתי „בעל־הבית" של התלמוד תורה. אולם — לא קל היה להשאר בעל־הבית. מתנגדי הדקו את השיניים ועקבו אחרי בשבע עינים. הכשלון הקטן ביותר היה לשמחה לצד שכנגד. אך מזלי שחק לי ונשארתי „בעל־הבית".

הקושי הראשון היה במציאת אדם מתאים לניהול התלמוד־תורה. הייתי זקוק לא רק למחנך טוב, כי אם גם למארגן טוב, לאיש נאמן לאידיאלים, לציוני, לאדם בעל מרץ רב ובעל מזג טוב, לאדם אשר יהיה מוכן להקדיש את כל כחותיו לשיקומו ולניהולו של בית־הספר. כל זאת ועוד: האיש צריך היה להיות גם בעל מסורת יהודית, להכירה ולהוקירה, וצריך היה להיות בעל טקט רב, שידע להתנהג עם הבריות מכל חוגי האוכלוסיה היהודית, ובייחוד עם אותו חוג האדוקים אשר אותם הרחקתי מניהול בית־הספר. מזלי שיחק לי ומצאתי את האיש. מאיר דיזנגוף, מי שעתיד היה להיות ראש עירית תל־אביב, הוא שהמליץ לי עליו. ועד היום הזה אסיר תודה אני על אותה המלצה. לעתים קרובות, כשמהרהר אני באותם ימים, אני אומר בלבי: רבונו של עולם, מה היה אלמלא מצאתי את המנהל המתאים? איך היה משפיע הדבר לא רק על התלמוד־תורה בלבד, כי אם גם על כל פעולתי בניקולאיב?

*

האיש הנכון שמצאתיו — שמו פסח אוירבוך*. אחד מטובי המחנכים, מנהל בית־ספר לבנים בתל־אביב לאחר־זמן. אז היה זה מורה צעיר בקישיניב, בלתי נודע. הצגתי את המנהל החדש בפני מועצת התלמוד־תורה באחת מישיבותיה. החרדים ערכו לו מבחן, מבחן קשה ביותר. אני ישבתי ורעדתי מפחד פן יכשל. אך לשמחתי — אוירבוך עמד בנסיון בכבוד, תרץ את כל קושיותיהם בעניני דת ומסורת מתוך טקט רב ובחכמה. האדוקים שלי נרגעו: הם קיימו בו „חשדהו וכבדהו" הלכה למעשה.

כשאוירבוך בא עמי בפעם הראשונה לבית התלמוד־תורה וראה את ההקדש — ניטל ממנו כוח הדיבור. עודדתיו ואמרתי לו: אני נותן בידך את, סלק את הרפש מתוך האורווה, עשה את ההקדש למקדש־מעט. ואוירבוך התמסר כל כולו לעבודה. יום־יום בילית עמו שעות. המורים הוותיקים שבבית־הספר, — ברובם הגדול היו אלה „עם־הארצים", בורים גמורים, הם חסרו אף שמץ של מושג בעניני חנוך, היו אכזרים לגבי הילדים, מכות עד זוב־דם היתה שיטת החנוך שלהם. את המלמדים האלה היינו חייבים לסלק אט־אט, ובמקומם להביא מורים בעלי רמה מודרנית. מה היה טיבם של אותם מלמדים יראה מעשה שהיה: לכבוד ל"ג בעומר אורגן טיול לבתי־הספר הקהילתיים אל חורשה קטנה שמחוץ לעיר. זו היתה הפעם הראשונה שבעיר ניקולאיב אורגן יום של חג שצריך היה לאחד את כל הילדים של כל בתי־הספר היהודיים ללא יוצא מן הכלל ומתוך שוויון גמור. כשאוירבוך פנה אל אחד המלמדים, אל הצעיר והמתקדם שבחבורה, ובקש ממנו לצאת בראש הילדים ולהוליכם לטיול, ענה לו האיש בזה הלשון: „לא יזכו ולא יראו הילדים האלה שאני אגרר אחריהם דרך כל העיר לחנגא של ל"ג בעומר!"

*) נפטר בשנת 1945 בתל־אביב (הערת המערכת).

אותו מורה עצמו היה נוהג להוליך את הילדים ללוויות. לא עבר זמן רב והענינים נשתנו. למרות כל הגזרות וההפצרות בטלתי אחת ולתמיד את המנהג המאוס הזה. הילדים חדלו ללכת אחר ארונות המתים, אך לטיולים הלכו, הלכו עם מוריהם החדשים.

נשתנו גם סדרי הלימודים. הילדים התחילו ללמוד עברית, תנ"ך ותולדות ישראל בעברית. הקהל צחק ולעג לנו. מה נחוצה להם, לילדי בעלי־עגלות ופועלים, ה„עברית בעברית?" אך אנו המשכנו והלכנו בדרך שלנו, ויש לומר — בהצלחה רבה. חוץ מלימודי היהדות הנהגנו גם למודים כלליים: הלשון הרוסית, חשבון, מעט גיאוגרפיה, מעט היסטוריה, בקצור — יצרנו בית־ספר, בית־ספר יהודי. גם בנין התלמוד־תורה נשתנה: שיפצנו אותו מן המסד עד הטפחות, חודש הסיוד, חודשה הצביעה, זרקנו החוצה את השולחנות עם הספסלים המזוהמים, הכנסנו ריהוט מודרני מתאים לבית־ספר, וקם בית־ספר של ממש.

רוצה אני להזכיר לטובה את ידידי, חברי ועד התלמוד־תורה, אשר עזרו לי בעבודה והשקיעו בה את כל כוחם: ר' שמואל אימַאס, ב. מיורסקי, ב. בסקין, ר' פנחס רשקובסקי, זכר כלם לברכה, ולהבדיל בין חיים למתים, ידידי הטוב המהנדס חלפין.

גם אותי זכרו לטובה על מפעל זה, — אודה ולא אבוש — עוד שנים רבות אחר שעזבתי את ניקולאיב, והדבר תמיד שמח את לבי.

ז.

בדברי הקודמים קראתי לניקולאיב פעמים אחדות: „עיר גויית". ויש אמת בדבר. בדומה לערים אחרות בדרום־רוסיה היתה התורה גם בניקולאיב ל„סחורה נדירה". הרוב הגדול של האוכלוסיה היהודית לא ידע דבר על מסורת ישראל. הן בין המון העם והן בין המשכילים רובם היו „עם־הארצים". היו אמנם אנשים אחדים, ספורים, אשר ידעו תורה מהי, ונהגו לעיין ב„נקודות השחורות", אך הרוב לא היתה לו כל ידיעה בערכי היהדות, בלשונה, בתולדות ימיה, ומובן שלא הראה גם כל ענין בעתיד העם. האינטליגנציה היהודית האקדימאית, אם כי בחלקה גטלה חלק בהחזקת מוסדות צדקה שונים, הרי הדבר לא נעשה מתוך קרבה כלשהי אל ערכים יהודיים אמיתיים. רוסית היתה שפת־האם, עברית — לשון מתה, „לשון־קודש", אידיש — מין ז'רגון שמתביישים בו. הנוער חונך תוך ניתוק מוחלט מן היהדות.

הציונים במקום הצליחו — מתוך מאמץ קשה — להקים ולהחזיק „חדר מתוקן", אשר הלמוד העיקרי בו היתה הלשון העברית. אחד ממיסדי החדר והרוח החיה שבו היה בזמן הראשון המורה שמשון בן יעקב גרוסמן. מענין שהוא עצמו לא ידע עברית, ורק לעת זקנתו התחיל בלמודה. רעיון ה„עברית בעברית" היה בשבילו לא רק עיקרון של חנוך לאומי כי אם גם שיטה פדגוגית יחידה ראויה לשמה. ביום פתיחת החדר פנה אל הילדים ברוסית ואמר:

„הנה אני מציג לפניכם את המורה שלכם" (זה היה בן־ציון גוטמן, הסופר ש. בן־ציון ז"ל). „חוץ מעברית אין הוא יודע אף שפה אחרת!" ובאמרו מילים אלה עזב את חדר הלימודים והשאיר את הילדים אשר לא ידעו מילה עברית בחברת המורה אשר לא ידע שפה אחרת זולת עברית.

חדר זה בתחילה לעג לו הקהל. האינטליגנטים ראו בו נסיון טפשי וריאקציוני. החרדים ראו בו מוסד מסוכן לחנוך אפיקורסי. הכל קראו לו לא „חדר מתוקן" כי אם „מסוכן". אולם במרוצת הזמן נעשה מפעל קטן זה לבעל השפעה לאומית גדולה.

בשדה החנוך העברי בניקולאיב פעל רבות המורה והמחנך הדגול חיים בן חיים פיאַלקוב ז"ל [דודו של חיים ויצמן. הערת המתרגם]. לצערנו הגדול הלך פיאלקוב לעולמו

בעודו באבו. בעת שהותי בניקולאיב עבד פיאלקוב בבית־הספר היהודי העממי־ממשלתי, בבית־הספר המקצועי לבנות של הגברת וולידּ ובבית־הספר העממי של גברת בסקין. הוא עשה רבות, וזאת למרות כל הקשיים, למרות ההגבלות בזמן אשר עמד לרשותו לפי תכניות הלימודים הרשמיות, ולמרות הסכנה אשר היתה צפויה לו מצד המפקחים הרשמיים. אולם כל אלה היו נסיונות ומאמצים אשר אך באטיות רבה חדרו אל הכרת המון העם האדיש ולפעמים גם עויין.

עלה בדעתי לפתוח בפעולה אשר תקיף בבת אחת את הקהילה היהודית כולה, אשר תהפוך לסמל של חיים לאומיים מתחדשים, ותתן אפשרות של קיום מפעלים לאומיים. את השבת, את מנוחת השבת אמרתי לעשות לסמל המהפכה הלאומית. ניקולאיב לא ידעה שבת מהי. כמעט כל החנויות והמשרדים היו פתוחים, שבת היתה יום עבודה ככל יתר ימות השבוע. היהודי בשבת לא ידע לא מנוחה ולא חג. חלמתי על כך שקדושת השבת תהיה לגורם עצום של אחוד לאומי. את יום השבת הפנוי מעבודה רציתי להביא מתנה למחנה הגדול של פקידים, פועלים ועובדים מכל הסוגים ומכל הגילים. ואת שעות הפנאי בשבת רציתי לנצל לעריכת קורסים שונים ללמוד עברית, היסטוריה ישראלית, וכיוצא בזה.

אכן, מבצע קשה היה זה — מבצע השבת. קשה היה לשכנע את היהודים שיוותרו על יום פרנסה. קשה היה גם המאבק נגד מה שנקרא האינטליגנציה היהודית: הם ראו בהצעתי נטיה ריאקציונית, פגיעה ב„תרבות כלל־אנושית". אך הנה פרץ הפוגרום בקישיניב (בשנת 1903) — וממנו בא לי עזרי. יהודים נזדעזעו, התעוררו (לפחות לזמן־מה), אמרו בלבם: די! נשוב ליהדות! נציל את הילדים, נציל את הנוער מן האדישות האוכלת את נפשם!

מבצע השבת שלי — נכנסתי בו בראשי וברובי, בכל הלהט של שנותי הצעירות. הקושי הגדול נעוץ היה בכך: החנווני היה טוען, — „טוב, אני מסכים להצעה, אבל מה יקרה כשהשכן שלי, היהודי, לא יסכים, והחנות שלו תהיה פתוחה בשבת בעת ששלי תהיה סגורה? הלא בהתחרות שכזו לא אוכל לעמוד! ואל נשלה את עצמנו אם יקרה כדבר הזה, לא יעבור זמן רב וגם אני אהיה נאלץ לשוב ולפתוח את חנותי!". זו היתה טענה ממשית ומבוססת, ומצאתי תשובה לטענה זו. נהגתי להזמין לאסיפה משותפת את כל חנוונים מסוג מסויים: סוחרי־מכולת, סוחרי־סידקית, אריגים, תכשיטים וכו', והייתי מחתים אותם על חוזה ערוך לפי כל כללי המשפט. לפי חוזה זה היה כל אחד ואחד מהם מתחייב לנעול את חנותו או עסקו ביום השבת, ומי שלא ימלא אחר התחייבותו — יחוייב בקנס כספי גבוה. מובן מאליו שקמו לי יריבים רבים אשר בשום פנים לא הסכימו לחתום על חוזה מעין זה. הענין הביא גם ל„מסירות", להלשנות עלי בפני הרשויות. מעשה בסוחר־תכשיטים עשיר, ולא אהסס לקראו בשמו המפורש — צוקרמן. צוקרמן זה רץ — לא פעם ולא פעמיים — אל ראש־המשטרה, והרבה להסביר לו, חזור והסבר, עד כמה מסוכן ומהפכני ואנטי־ממשלתי מבצע־השבת שלי. וזאת — לא רק בשמו הוא, כי אם גם בשמם של כל החברים לדעה שלו. יום אחד נתקלתי ב„יהודי נאה" זה בחדרו של ראש־המשטרה. אותו ראש־משטרה אדם ישר והגון היה. בהכנסי לחדרו קם על רגליו, ברכני לשלום בסבר פנים יפות, והפליט: „הנה מר צוקרמן. הוא בא אלי להלשין עליך". ולאחר פתיחה זו הרחיב את הדבור וספר את המעשה כולו. צוקרמן ישב על כסאו כאילו קטלו אותו. לבסוף פנה אליו ראש־המשטרה ואמר:

„זהו הרב שלכם. השבת היא חוק תורתכם. אינני יכול להבין כיצד אתה בא אלי עם הטענות שלך? יודע אני דבר אחד: כל זמן שהרב מלמד אותכם לשמור את השבת, והוא עושה זאת באמצעים חוקיים, אין לנו, לשלטון, שום זכות ואף שום רצון להתערב בענין ולהפריע אותו בעבודתו. שלום, אדון צוקרמן!"

כפי שאמרתי — היו מתנגדים לתכניתי, אך בסך הכל הם היוו מיעוט. הרוב התמו, והשבת נכנסה לעיר. לא היה קץ לאשרי ולשמחתי.

אולם שמחתי לא האריכה ימים. לא עבר זמן רב ושוב נעדרה מניקולאיב מנוחת השבת, קדושת השבת. ומעשה שהיה כך היה. לקוחותיה העיקריים של ניקולאיב היו המתישבים הגרמנים והאיכרים שבסביבות העיר. כל אלה נהגו להביא את תבואותיהם למכירה דווקא בשבת, ובכספים שהרוויחו נהגו לקנות כל אותן הסחורות השונות הדרושות לבית ולשדה. דווקא בשבת. יום אחר לא התאים להם. כנגד מנהג זה אפשר היה להפעיל אמצעי מצויין, והוא: לא לקנות את התבואות בשבת. סוחרי־התבואה הגדולים היו כמעט כולם יהודים, וברובם הגדול יהודים אדוקים. אילו הסכימו לנעול את מחסניהם ביום השבת היו מכריחים בזה את המתישבים הגרמנים לבוא ביום אחר, אולם דווקא את היהודים הנאים וההסודים האלה לא יכולתי להניע לשמירת השבת. תרוצים לא חסרו להם: האניות אינן יכולות להכות; כל יום פנוי עולה בממון רב; המתישבים באים בשבת מפני שזוהי ערב־השבת שלהם, וכו' וכו'. האמת היא שיהודים אלה חששו שמא יפגע הדבר חו"ח בפרנסתם, ושמירת פרנסתם גברה אצלם על שמירת השבת. באופן כזה החלו החנויות הולכות ונפתחות, והמאמץ הגדול שלי עלה כמעט בתוהו.

אומר אני „כמעט" משום שעצם הפעולה, אותו נסיון שניכשל, למרית שניכשל — הטביע את חותמו על חיי הקהילה. השעה היתה שעת כושר, ומותר לי לומר שלא מעט נעשה בעזרתי בשטח התחיה הלאומית בניקולאיב. בייחוד הגדילו לעשות חברי הציונים: שומכמן, חיים פיאלקוב ז"ל, ויבדלו לחיים ארוכים פסח אוירבוך, גילביץ' (הלוי), וגיצלטר, שלושתם אחרי כן בארץ, ועוד כמה נוספים. אורגנו קורסים לעברית ולהיסטוריה, ושומעיהם היו רבים למדי. חשיבות רבה רואה אני בענין אחד מיוחד במינו, והוא: איחוד ועדי המורים של כל בתי־הספר הקהילתיים. הקימונו ועד פדגוגי עליון אשר חבריו היו באי־כוח של כל בית־ספר ובית־ספר, וגם אני לקחתי חלק בו. התעוררה בעיה בבית־ספר. היו באי־כוחו באים ומניחים אותה על שולחן הדיונים של הועד העליון, — שם דנו בה ושם קבלו החלטות. ועד עליון זה נעשה כעין בית־ספר גבוה לכל מורי הקהילה. לאט־לאט הלך ונשתנה לטובה גם יחס האוכלוסיה הכללית למפעלים שלנו.

ח.

הציונות בעיני השלטונות בניקולאיב — אולי יותר מאשר במקומות אחרים — היתה התעסקות מסוכנת, וכל פעולה ציונית היתה מתנהלת „מתחת לפני האדמה", במחתרת. הלשנות על ציונים — כמובן מצד יהודים סתם — היו מעשים של יום־יום. מעמדי הרשמי הייב אותי לזהירות מקסימאלית, כל פעולתי בשטח זה היתה נעשית בסודי סודות, וידידי שמרו עלי בשבע עינים. ברור שידוע היה לכל שאני ציוני, אך לנוגעים בדבר לא היה במה להתלות.

כדי „למשש את הדופק" אצל הג'נדרמריה (המשטרה הפוליטית) וגם מתוך התקווה שאולי עלה בידי לפרוץ לי אשנב קטן לעבודה ציונית כלשהי, הלכתי לערוך ביקור אצל ראש המשטרה הפוליטית של ניקולאיב. איני זוכר היום את שמו של אותו קצין גבוה. אותו קצין, בדומה לרוב הג'נדרמים, היה „גוי" חכם וערום. מיד התחיל מסביר לי שיודע הוא על ציונותי, שיודע הוא שהייתי חבר בכל הקונגרסים, ושמבין הוא היטב, שבישובי פה בניקולאיב, אינני יושב בחבוק ידיים. הוא ספר לי שמבין יפה את התועלת שבציונות, ושלעת־עתה אין הוא חושב שנשקפת לממשלה סכנה ממנה. אולם בעתיד עלולה התנועה להעשות מסוכנת מאוד. הסכנה נובעת לא כל כך מתוך הרעיון, כי אם מתוך התארגנות התנועה. כל ארגון מהווה סכנה בשבילנו, אמר. לפי שעה אנו עוצמים קצת את עינינו

לגבי הפעילות הציונית, אולם עם כל התעצמות והתגברות של התארגנות יהודית־לאומית נגביר ונחריף גם אנו את התנגדותנו. ובכן, לפי שעה אנו מניחים לה, לציונות. פה התחיל הג'נדרם מדבר על האופנה החדשה של שיטת זובטוב: סוציאליזם בלי פוליטיקה. הג'נדרם צחק תוך לעג ובוז: סוציאליזם בלי פוליטיקה? הלא זהו דבר בלתי אפשרי, זהו אבסורד גמור! ובדיוק כפי שאי אפשר סוציאליזם בלי פוליטיקה, כן אי־אפשר פלשתיניזם בלי פוליטיקה. אַל תנסה לשכנע אותי שאינני צודק — אולם, כפי שאמרתי, — כל זמן שתנועתכם אינה מרשה לעצמה יותר מדי ואיננה מתערבת בעניניה הפוליטיים הכלליים של רוסיה — לא אגע בכם לרעה. אדוני, תוכל למסור את דברי לחבריך. — וכך נסתיים הביקור.

בלב כבד יצאתי את משרדו של המפקד. אולם העבודה הציונית בכל זאת הוקלה במידת מה.

בניקולאיב נתקלתי בתופעה מוזרה מאוד — אינני יודע אם מצויה היתה גם בערים אחרות, — והתופעה היא זו: המשומדים שבעיר עם הנשים שלהם השתתפו באורח ישיר ופעיל בחיי מוסדות הצדקה ומוסדות חנוך שונים של הקהילה היהודית. לא ששתי לקראת הפגישות עם הבריות הללו. אולם לא רציתי לפתוח במלחמה גלויה בהם. הייתי עסוק די והותר במלחמות על ענינים יותר חשובים.

מומרים רבים ישבו בניקולאיב, אנשים אשר המירו את דתם למען הקריירה, כדי להתקבל לאוניברסיטה או לבית־ספר גבוה אחר. לרוב היו אלה פרוטסטנטים. סוג זה של מומרים נחשב היה למין „סוג יותר קל". המשתמד הפרבוסלבי — בעת טקס ההתנצרות — הייב היה להכריז על ניתוק כל קשריו עם אביו ואמו ולקלל אותם. כנגד זה, — להפוך לפרוטסטנט היה ענין הרבה יותר קל ונוח, לעתים מספיק היה ללכת אל כוהן־דת פרוטסטנטי ולקבל ממנו „פתק" מתאים. ובכן, משומד מן הסוג הזה ראה עצמו מקורב מאוד ליהודים, ואנשי ניקולאייב התיחסו אליהם בחסד, כמעט כמו אל אנוסים.

אולם משומדים אלה לא היה ולא כלום בינם לבין האנוסים. את זאת הוכיחו יפה בתחילת שנת 1905. אז פורסם חוק חדש אשר הרשה למומרים לחזור לדתם הקודמת. ולמרות שהשיבה ליהדותם לא גררה אחריה אבוד הזכויות אשר נרכשו על ידי המרת דתם, — לא פנה אלי אף אחד, אף אחד מכל החבריא, אף אחד לא אבה לנצל את החוק החדש. אשה אחת בלבד, יהודית מומרת אחת ויחידה, באה אלי וביקשה ממני להחזירה לחיק היהדות. שאלתי אותה מי היא. שתקה האשה. שעה ארוכה לא יכולתי להציל דבר מפיה, עד שסוף־סוף אמרה: „זונה אני". כשהרימה עיניה וראתה אותות התפעלות והשתוממות בפני, פרצה בבכי מר. „האם אין אני ראויה לחזור ולהיות בת־ישראל?" היא סיפרה לי כיצד נתפתתה להמרת דתה על ידי קצין רוסי. הוא הבטיח לה לשאתה לאשה והיא התאהבה בו. אך האיש רימה אותה והוא הוא אשר הביא אותה למעמדה הארור. „רק המוות יצילני ממצבי. אבל זאת אני מבקשת ממך: אם קיימת עתה האפשרות, אנא, השיבני לפחות ליהדותי". מלאתי את בקשתה.

כל אותם עורכי־הדין ורופאים ומהנדסים, אשר קנו את הקריירה שלהם במחיר יהדותם, לא באו אלי. פחדו, כנראה, קמעא: אולי, בכל זאת, איכשהו יפגע בהם הדבר. אותה אשה זונה ידעה יפה מהו מוסר כליות ועינוייו, אך לא כן האדונים המשכילים והנכבדים. היות ושכבר השתמדנו — מילא, כבר לא כדאי לשנות את הדבר! ערב אחד נפגשתי עם אחד מאלה, עורך־הדין ו., בבית מכרים. פנה הוא אלי: „אני מרגיש שאתה מעליב אותי! הנה, אתמול הייתי בחרסון, ושם שאל אותי הרב ד"ר גינזבורג: נו, מה, אתה חוזר ליהדות? ואתה, אדוני, אינך שואל בכלל!"

במקום תשובה סיפרתי לו ספור־מעשה. מעשה בשני יהודים אשר התווכחו ורבו, —

אביו של מי היה אדוק יותר. „אבא שלי", אמר אחד, „היה ירא־שמיים כזה שבשעת עיון בקריעת ים־סוף היה חש הדבר בגופו והיה מרים את הקפוטה שלו!" „וזהו שאני טוען". ענה לו חברו, „אבא שלך היה בור גמור. אבא שלי, הוא באמת היה מאמין גדול: הוא כל כך האמין בקריעת ים־סוף שלא עלה על דעתו להרים את הקפוטה". אני מאמין שאתה תחזור ליהדות, מאמין כל כך שלא עלה בכלל על דעתי לשאול אותך. — הקהל סביבנו פרץ בצחוק רם ועורך־הדין שלנו הסמיק כסלק, אך המשומד נשאר משומד.

ט.

עתה אני מגיע לפרק קשה. קשה גם בשבילי אישית, — פרק זה הפך ושינה את כל מהלך חיי. אני מדבר על הפוגרום של אוקטובר 1905 בניקולאיב. עתה, אחר שעברו עלינו הפוגרומים של דניקין, פטליורה וחבריהם למקצוע בשנים 1918—19—20, נדמה לנו שאותו אוקטובר היה משחק ילדים. לעומת הרבבות שנטבחו בשנים ההן מה הם 810 ההרוגים של 1905? אך בשנים 18—19 כבר היינו בעלי נסיון, ובשנת 1905 ירד עלינו האסון לפתע, שפיכות־הדמים היתה כל כך פתאומית בעלת עצמה שטנית ממש, וכל כך מאורגנת, — וזהו ששבר וריסק אותנו, נפשית וגופנית. הכל נמשך יום־יומיים: רצה יהודים וגזילת רכושם בשש מאות ושישים ערים ועיירות יהודיות בבת־אחת.

אנו חיים מהר מדי ושוכחים מהר מדי. כדאי היה להביא את התקופה ההיא לידיעת הדור הצעיר, שלא ישכחו הימים האיומים של אותו אוקטובר 1905. בזמנו, מטעם קרן העזרה בלונדון, הוציא ל. מוצקין ז"ל ספר בשני כרכים, בשם: Die Judenpogrome in Russland.

הוא כתב וערך כמעט הכל בכוחות עצמו, הוציא את הספר בעלום שמו וחתם בפסוידונים א. לינדן. לדאבון לבי כמעט ונשכחה היום אותה עבודה מקיפה, מדוייקת, מצויינת. כדאי היה מאוד להוציא את הספר הזה במהדורה עממית, מקוצרת, ולהפיצה בכל תפוצות ישראל.

בזכרונותי אלה אינני יכול ואינני רוצה לעסוק בתאור אותם ימים איומים ברוסיה רבתי, אף לא בתאור הפוגרום בניקולאייב גופא. בספר הנ"ל תארתי את הפוגרום בניקולאייב במאמר מיוחד החתום בפסוידונים י. קרוצ'נסקי. כאן רוצה אני לספר רק את הדברים אשר ראיתי במו עיני והמאורעות בהם השתתפתי בעצמי.

על המניפסט של ה־17 באוקטובר שמענו רק ב־18 בבוקר. כל העיר כולה מלאה שמחה וששון והתלהבות גדולה. יהודים ונוצרים, כולם יחד, רקדו מרוב שמחה על הכרזת הקונסטיטוציה. אחר מאות שנים של שעבוד — חרות ושוויון ליהודים ולנוצרים. יום־שכרון־משמחה היה זה. יחד עם זאת עבר היום בשקט, כמעט ללא תקריות מצד ההמונים הנלהבים. נערכו אספות־עם גדולות, הושמעו נאומים, אך כמעט כולם ברוח טובה, ברוח שלום. רוב הנואמים, וגם היהודים ביניהם, קראו להמונים לנצל את החרויות החדשות בדרכי שלום, ולא להרשות כל שפיכות דמים. אירעה התנגשות אחת בין המון של אלפי פועלים לבין המשטרה ליד בית־הסוהר: הפועלים סברו שהגיע היום לשחרר את האסירים הפוליטיים, אולם גם התנגשות זו עברה ללא תוצאות חמורות.

למזלי לא הייתי אותה שעה בין המפגינים ליד בית־הסוהר. אילו אני, רבה של ניקולאייב, הייתי שם, יכלה עובדה זו לשמש למשטרה תרוץ מצויין להוכחה שהיהודים בעצמם אשמים בפוגרום שפרץ. האמת היא שהמשטרה לא היתה זקוקה לתרוצים.

ומעשה שהיה כך היה:

בשעות הבוקר של ה־18 באוקטובר הייתי מוזמן לישיבה חגיגית של מועצת העיריה. הישיבה טרם התחילה, ואני עמדתי על גזוזטרת הקומה השניה והסתכלתי בתהלוכת הענק

של 8000 פועלים אשר יצאו מהמספנה ועברו ברחוב הראשי של ניקולאיב בכוון לבית־הסוהר. הפועלים הכירו אותי ולפתע שמעתי קריאותיהם מכל עבר:

„יבוא־נא אתנו! ילך־נא יחד עמנו!"

ראיתי עצמי במצוקה קשה: אי אפשר לסרב ואי אפשר להסכים. ידעתי מה מסוכן הדבר לגבי האחראי על הקהילה היהודית. עניתי שהבנין כל כך מלא המון רב עד שאין כל אפשרות לצאת מתוכו. התרוץ לא עזר. בן רגע נערמו מעילים ופרוות מתחת לגזוזטרא. הבחורים טפסו אחד על כתפי השני, וכך הוקם סולם חי כדי להוריד אותי מעל הגזוזטרה! ברגע זה, כשלא ראיתי עוד כל מוצא מן המצב שנוצר, כשאלפי האנשים עצרו נשימתם והסתכלו בהזיון המענין, ברגע זה נשמעה לפתע הקריאה:

„חברים, מה אתם עושים! הרב צריך להשאר בישיבת מועצת העיריה! שם מקומו, ושם יעמוד לימינינו!"

„הורה!" הריעו ההמונים, והתהלוכה המשיכה את דרכה.

קשה לי לשכוח את הרגעים ההם. המציל שלי היה ח. לוריא, עתונאי־פליטוניסט של עתון ניקולאיבי, אשר השכיל כל כך לנצל את הפסיכולוגיה של ההמון ברגע הנכון.

בערב התקיימה אסיפת־עם רבתי בבנין העיריה. ישבתי ראש. תחילה נסיתי בכל כחותי להשתמט מן המשימה, אך הלחץ עלי היה כה גדול עד שנאלצתי לקבל על עצמי את הנשיאות. שמורים בזכרוני הנאומים שנישאו שם בקוויהם הכלליים. יכול אני להעיד שכל הנאומים היו חדורים רוח של שלום. רק קריאת ביניים אחת הפריעה את מצב הרוחות הכללי. היה זה מרז'ן, מורה קטן־בלתי־ידוע, לאחר מכן מפעיליה של הייבסקציה, הוא שצעק לפתע, בהצביעו אל תמונת הצאר: „זה הראש צריך להתיז!" „לזה לא תזכה!" קרא לעומתו קול מתוך ההמון. אני כיושב־ראש הערתי הערה מתאימה, ומהלך האסיפה נמשך בסדר ובשקט.

כך, בסדר ובשקט, במידה שאפשר לדרוש זאת ביום שכזה, עבר כל אותו ה־18 באוקטובר. התנהגותם של היהודים לא היה בה שום דבר העלול להצדיק, האשמות כלשהן לגביהם.

למחרת היום, ב־19, התחיל הענין. בערך בשעה עשר בבוקר הופיע ברחוב הראשי, סובורנאיה, המון מפגינים, אשר נשאו את תמונת הצאר ושרו המנונים לאומיים. המשטרה טענה לאחר מכן שאנשים מבין קהל הצופים הפריעו ל„פטריוטים". זהו שקר, איש לא הפריע, ושקר הוא שירו בתמונת הצאר. זוהי „המצאה" נוספת של המשטרה. בעת שעברו המפגינים ליד בנין המשטרה קבלו שם כלי נשק שונים והתחילו יריות מכל עבר. והתחיל הפוגרום.

במשך כמעט שני ימים רצופים השתולל האספסוף, — שדד, עינה והרג יהודים. ברוך השם, אפשר לומר שיצאנו מזה בחסד: שלושה או ארבעה הרוגים בלבד. אולם אבדן הרכוש היה גדול: שנים וחצי מיליון רובל, מלאכת מחשבת נאה בהדרכת המשטרה ובהנהגתה. וזה היה סידרה: בראש צעדה תזמורת צבאית, אחריה המפגינים — „הפטריוטים" עם כל האספסוף, ולבסוף פלוגות קוזקים, חיילים ושוטרים, אשר הגנו על הפורעים.

הגנה־עצמית לא היתה קיימת. מעשה שהיה כך היה. אחר הפוגרום בקישיניב ארגנתי, ביחד עם ידידים אחדים, את ההגנה־העצמית וכמובן — בסודי־סודות. אספנו סכומי כסף לא מבוטלים לקניית הנשק. אולם עד מהרה מצאה המשטרה חלק מן הנשק שלנו והחרימה אותו. ובכל זאת, לפני פרוץ הפוגרום עוד נשארו בידינו

כ־60—70 אקדחים. אבל מחציתם — את חטאי אני מזכיר — הרשיתי אני בעצמי למסור לארגון הפועלים של ניקולאיב. זה קרה ב־18 באוקטובר, ביום בו הגיעה בשורת הקונסטיטוציה. אותו יום פנה אלי ידידי הטוב שרגורודסקי ז"ל, איש ביל"ו לשעבר, סוציאליסט־רבולוציונר, אדם ישר ונקי מאין־כמוהו, אדם אשר בעצמו לקח חלק פעיל בארגון ההגנה־העצמית. אותו יום לא קשה היה לשרגורודסקי לשכנע אותי ש„עתה" עם מתן הקונסטיטוציה אין מה לחשוש מפני פרעות בישראל. אולם יש לחשוש מפני התנגשות ומאבק בין הפועלים לבין המשטרה. כל מה שתגדל כמות הנשק בידי הפועלים, כן יגדל הבטחון בהצלחת הפועלים להגן על זכויותיהם האזרחיות והאנושיות של האוכלוסין כולם, ובתוכם, כמובן, גם על זכויות היהודים. שוכנעתי, — ובכל זאת לא עד הסוף, ולכן הסכמתי למסור להם רק מחציתם של האקדחים. המחצית השניה נשארה בידי ההגנה־העצמית. צריך אני להעיר, למען האמת ולא כדי להסיר מעצמי את אשמתי: אילו היו בידי ההגנה העצמית לא 30—40 אקדחים, כי אם פי חמשה מזה, — גם אז היינו חסרי אונים, גם אז לא היתה כל אפשרות להתגונן בפני הפורעים אשר עשו את מלאכתם בגלוי, כשהמשטרה והקוזקים מגינים עליהם תוך השתתפות פעילה בגזל ובהרג.

בערבו של ה־19 הצלחתי, אחר מאמצים גדולים, להרכיב משלחת ולקבל את הסכמתו של הגראַדונצ'לניק להופיע לפניו. במקומו של אַנקווויסט, אוהב־הבריות, הישר והחכם, ישב גראַדונצ'לניק חדש. קונטר־אדמירל זאגרונסקי־קיסל. אולי לא היה אדם רע, אך חסר כל אופי היה האיש. הדרך אל דירתו של הגראַדונצ'לניק היתה זרועה משמרות — לשמור על בטחוננו. חלק זה של העיר, הרשמי־העשיר, היה שרוי בדממת־מוות. אך מתוך העיר הפנימית נישאו הנה קריאות הוררָא, שריקות, מוסיקה ויריות.

חברי המשלחת היו אלה: קנגיסר, המנהל הראשי של המספנה הרוסית־הצרפתית (אביו של קנגיסר הצעיר אשר עתיד היה להרג את אוריצקי); יועץ־המדינה ד"ר סמירנוב, מנהל בית־החולים העירוני (לא־יהודי); עורך־הדין קלשניקוב (לא יהודי); הרופא ד"ר קניגסברג ואני.

בחדר־העבודה הגדול של הגרדונצ'לניק נאספו כל באי־הכוח הגבוהים של הממשל בניקולאיב: ראש־המשטרה אינאנוב, אחדים מקציני הג'נדרמים הגבוהים, התובע הכללי, גנרל אחד — ראש לשכת הגרדונצ'לניק, אשר לא הכרתיו, ועוד אחדים מן הקצונה הגבוהה. כולנו השתוממנו עד מאוד על שכל אלה האוחזים ברסן השלטון יושבים כאן, בחדר־עבודתו של הגרדונצ'לניק, בו בזמן שבחוץ משתולל פוגרום. דברתי דברים קשים.

„מה אתם יושבים כאן?" פניתי אל הגרדונצ'לניק. „לשם מה התאספתם פה כולכם? מקומכם ברחוב! מלה אחת מפיך, פקודה אחת, — וכל האספסוף יתפזר!"

„הלא רואה אתה" ענה לי הגרדונצ'לניק, „אני כבר צרוד מרוב הדברים בטלפון".

„הוד מעלתך" אמרתי, „הגוברנטור של קישיניב פון ראַבן, גם הוא ישב ליד הטלפון בשעת הפוגרום. זוהי דוגמה רעה בשביל אדוני".

„ראשי סחרחר" אמר, „אני עושה במיטב יכולתי. אינני יודע מה לעשות עוד".

„יצא־נא לרחובות, וישלח־נא גם את כל האדונים האלה היושבים כאן. אם רק תראה את רצונך בכך, תוכל להפסיק את הפרעות מיד".

אני דברתי תוך התרגשות רבה ובקול מורם. ברגע זה נגש אלי גנרל נמוך קומה ורחב גרם, בעל עינים קטנות מלאות ערמה, ואמר: „אדוני הרב, האם ידוע לו עם מי הוא מדבר?"

„ידוע גם ידוע", עניתי, „עם הוד מעלתו הגרדונצ'לניק של ניקולאיב, אך לא עם אדוני".

הגנרל נשך שפתיו ופנה הצדה. והגרדונצ'לניק חזר על פזמונו: „אני עושה מה שאני יכול. יותר מזה איני יודע, איני יכול".

בזה נסתיימה קבלת המשלחת. האדונים נשארו במקום, אנחנו הלכנו.

ברור היה שהיזמה והארגון לא באו מידי הגרדונצ'לניק, אותו ברגש חלש, חסר שכל וחסר אופי. מארגני הפוגרום היו אחרים: ראש־המשטרה אינאנוב, והג'נדרמריה עם הגנרל סטופין, ראש חיל הג'נדרמים של ניקולאיב. סטופין זה — היה אותו גנרל שהתערב בשיחתי עם הגרדונצ'לניק.

הגרדונצ'לניק קבל את גזר דינו ימים אחדים בלבד לאחר הפוגרום. לפי פקודה טלגרפית מפטרבורג הודח מתפקידו בגלל „חוסר־הפעילות" שלו בעת הפרעות. בניקולאייב הוכרז מצב־מלחמה. במקום גרדונצ'לניק הופקד על העיר גנרל־גוברנטור. איש הצבא הסדיר. הגוברנטור החדש היה אותו סטופין עצמו. סטופין זה עתיד היה להתנקם יפה בי וביתר

„א"

[illegible]

ביום השני, כלומר ב־20 באוקטובר לקראת ערב, הסתיים הפוגרום. החורבן היה איום. עזרה, עזרה מיידית, זה היה הצוו המשווע. החלו פעולות עזרה קדחתניות. תוך ימים מספר אורגן ועד־העזרה. כדי למנוע הסדרים פורמליים מיותרים, וכדי להגדיל את יוקרתו בעיני הממשל, הוכרז כי ועד־העזרה פועל בחסותה ובהשגחתה של מועצת־הבורסה של ניקולאיב, שהוא מוסד רשמי ומכובד. למעלה ממאה איש התגייסו לפעולה בועד־העזרה, ואני עמדתי בראשו. היוזמים, הפעילים ביותר היו האנשים הבאים: ד"ר בראון, מר סחרזון, מר סופר, המהנדס חלפין, מר אימס, גברת קופרמן, גברת חלפין, ועוד רבים אחרים. קשה לחאר באיזו מסירות־נפש עבדו האנשים. נתארגנה שורה שלמה של ועדות משנה: ועדת חקירה; ועדה לעזרה דחופה; ועדה להשגת עבודה, ולשיקום בתי־עסק ובתי־מלאכה אשר נחרבו; עזרה ליתומים ולאלמנות וכן ועדה לעזרה משפטית. זו האחרונה היתה בה חשיבות מיוחדת. חבריה היו כמעט כל עורכי־הדין היהודים שבעיר, וכן גם אחדים מבין הנוצרים. כאישיות רשמית השתתף בועדה זו הקונסול ווולסטליצה, נשיא מועצת הבורסה. ואני, כבא־כוחה של הקהילה היהודית, הייתי היושב־ראש.

תפקידה של הועדה היה לחקור את מהלך הפוגרום ולקבוע מי ומי הם האשמים. הועדה שמעה עדויות מפי מאות אנשים, ביניהם גם נוצרים, ונרשמו פרוטוקולים מדוייקים. תפקידה השני של הועדה היה הגשת עזרה משפטית לנפגעי הפרעות. באופן כזה נערם חומר עצום בעל משמעות רשמית ומאושרת. על סמך כל החומר הזה הגיעה הוועדה פה אחד למסקנה נחרצת שהפוגרום אורגן ונוהל על־ידי באי־כוח הממשל, ללא כל אשמה מצד האוכלוסיה היהודית.

על יסוד כל החומר אשר נמצא בידיה הכינה הוועדה המשפטית ממורנדום אשר בו תואר מהלך הפוגרום מתחילתו עד סופו והוכח שבאי־כוח הממשל הם הם האשמים בו. באופן מיוחד בלטה אשמתו של ראש־המשטרה אינאנוב. כעבור חודש ימים אחר הפוגרום הוגש ממורנדום זה לשר־הפנים דורנובו, ולשם הגשתו נסעה לפטרבורג משלחת מיוחדת, בה השתתפו נשיא מועצת־הבורסה הקונסול וולסטליצה, המהנדס חמלניצקי (יהודי), ואני. המיניסטר קבל אותנו בצורה ידידותית מאוד, הקשיב לנו בתשומת־לב, קבל לידיו את הממורנדום, והבטיח לנו להדיח את אינאנוב מתפקידו. יצאנו ממנו תוך שביעות־רצון.

דורנובו קיים את הבטחתו: אינאנוב באמת הודח מתפקיד ראש המשטרה של ניקולאיב, אלא מה? במקום תפקיד זה קבל תפקיד אחר: ראש מטה הג'נדרמים של פלך חרסון, אשר ניקולאיב היתה נתונה למרותו!

חוץ מענין המשלחת אצל דורנובו היה לי בפטרבורג עוד ענין: להשיג כספים בשביל נפגעי הפרעות אצל ועד העזרה המרכזי הכל־רוסי. יושב־ראש הועד הזה היה הברון הורצי אוסיפוביץ' גינצבורג; היוזם והמכוון את פעילותו היה עורך־הדין גנריך בוריסוביץ' סליוזברג. הוזמנתי לישיבת הועד בביתו של הברון, ונהניתי מאוד מן האפשרות להכיר מקרוב את היהודי הנפלא הזה. שנים רבות עמד האיש בראש יהדות רוסיה, שומר על זכויות היהודים תוך נאמנות נדירה, בלתי נלאית, ובשעת צרה כלשהי — כללית או פרטית — היה הוא ה„מליץ־יושר" התמידי בפני השלטונות. בעל לב־זהב מאין כמוהו היה הברון גינצבורג.

בישיבה ההיא השתתפו רבים מבין עסקני הצבור של פטרבורג, ביניהם היה גם הבנקאי נאוולברג, אדם צעיר, ולפי טיבו — רע־לב. עשרות בקשות מטעם ערים ועיירות שונות מרחבי רוסיה הובאו בפני הועד. המרצה היה סליוזברג. הוא הסביר בפרוטרוט כל בקשה ובקשה, והציע סכום מתאים אשר יש להקציבו לכל מקרה ומקרה. ובכל פעם היה קם על רגליו הבנקאי נאוולברג ודורש להקטין את הסכום ככל האפשר. הסתכלתי בפניו של הברון הזקן. כל פעם, בעת דבוריו של נאוולברג, ראיתי בעיניו כאב, סבל עמוק, וראיתי שהוא מרחם לא רק על מבקשי העזרה אשר נאוולברג מתאכזר עליהם, כי אם גם על אותו נאוולברג עצמו. זמן מה בלם כאבו ובלם פיו. סוף סוף פקעה סבלנותו. הוא פנה אל הבנקאי ואמר לו בקול מלא צער אך שקט מאוד:

„מר נאוולברג! אתה עוד אדם צעיר, אני הרבה יותר זקן ממך, יש לי נסיון רב יותר. החיים לימדו אותי: כל מה שנותנים יותר — טוב יותר!"

נאוולברג נשך את שפתיו והפסיק להתערב בדיוני הישיבה. בקשת הועד הניקולאיבי נתקבלה כמעט ללא וויכוח. חזרתי לניקולאיב.

יב.

על העבודה הקשה אשר רבצה על כתפי — בלא גוזמא — יומם ולילה, נתווספה דאגה: הדאגה לבטחוני האישי. ניקולאיב כולה היתה מלאה שמועות על רצונם של השלטונות להתנקם בי. תחילה רק ניחשו והתלחשו, אחר כך החלו מדברים גלויות על הסכנה הצפויה לי. מצד אחד הגנרל־גוברנטור סטופין, אשר לא יכול לשכוח את העלבון שהעלבתי אותו בגוכחותם של כל בכירי השלטון בעת שמשלחתנו התיצבה בפניהם בערב הראשון של הפוגרום. ומאידך — ראש מטה הג'נדרמים, אותו צורר אינאנוב, אשר עליו התלוננתי בפני המיניסטר. יום־יום חששו שיאסרו אותי. בישיבה סודית התחננו לפני נכבדי הקהילה ובקשו שאצא את העיר בחשאי ואמנע מעצמי את האסון הוודאי. מאסר מעין זה בימים ההם כרוך היה בסכנת חיים. ידידי דרשו ממני לרחם על עצמי ועל משפחתי. סרבתי ללכת בדרך זו. אמרתי: „בא־כוחה של הקהילה, בא־כוחה של היהדות — אסור לו לברוח".

לבסוף הוחלט שאנסה לבקש מהגנרל־גוברנטור חופשה רשמית לזמן קצר. הגשתי בקשה מתאימה, אולם הגנרל־גוברנטור השהה והשהה את תשובתו, כנראה שלא הספיק עוד לסיים את הכנת ההליכים הרשמיים. והנה בא היום, אותו יום, בסוף חודש דצמבר, שוב נכנסתי אל הגנרל־גוברנטור כדי לקבל סוף־סוף את תשובתו בענין הופשתי. ראיתי שהוא מנומס קצת יותר מדי. בקש ממני לשבת בהדר הסמוך ולחכות שם לתשובתו. זמן רב ישבתי שם וחכיתי. חכיתי והבנתי — עסק ביש.

סוף־כל־סוף נפתחה הדלת ונכנס אלי ראש־המשטרה החדש, אשר אותו הכרתי מימים קודמים. פניו היו אדומות וכחולות, ובקול רועד הוא הכריז, בשמו של הגנרל־גוברנטור, שהנני נאסר.

בכרכרה סגורה הביא אותי ראש־המשטרה אל בית־הסוהר. — בתוקף מעמדי כרב ביקרתי לא פעם בבית־הסוהר. שעריו היו נפתחים לפני בכבוד גדול, ובאותו כבוד עצמו נסגרים אחרי. עתה, כשעברתי את השערים המוכרים לי יפה, רק עתה הרגשתי מה פרוש בית־סוהר. אדם הנכנס אל מקום זה הופך אדם בלא רצון חפשי. וזה כואב מאוד. — הנהלת בית־הסוהר וכן האסירים, הפושעים הפוליטיים, קבלו אותי בכבוד רב, וזה היה יחסם גם לאחר מכן. הכניסו אותי אל אולם ארוך ורחב, והאסירים (רבים מהם הכירוני אישית) בחרו בשבילי מקום טוב על אחד מדרגשי־העץ הצרים. מנהל בית־הסוהר שלח לביתי להביא לי כלי־מיטה, ונעשיתי „תושב" בבית־הסוהר. אותו ערב עצמו הכניסו אל האולם שלנו שלושה מחברי המשלחת אשר התיצבה עמי בפני הגרדונצ'לניק: יועץ־המדינה ד"ר סמירנוב, עורך־הדין קלשניקוב וד"ר קניגסברג. החמישי שבמשלחתנו, קנגיסר, הספיק בעוד מועד להמלט לחוץ־לארץ. מובטחני, שאותו לא היו מעיזים לאסור, כי קנגיסר היה בא־כחו של ההון הצרפתי בהנהלת המספנות.

ד"ר סמירנוב וקלשניקוב, כפי ששמותיהם מעידים, היו נוצרים. אולם שונים מאוד היו השנים: קלשניקוב היה אדם בעל הכרה ליברלית עמוקה, עסקן צבורי נודע בתנועת־השחרור הרוסית, ואילו סמירנוב המסכן היה רחוק מכל אלה ו„חף מכל פשע". לאמיתו של דבר הוא לא היה אוהב־ישראל כלל וכלל, אלא שבהתאם לרוח־הזמן לבש אצטלה של ליברל. הוא נתן את הסכמתו להצטרף אלי באותה משלחת מפני שלא עלה על דעתו במה ענין זה יכול להגמר. אמת נכון שסוף כזה לא יכול היה לעלות על דעתו אף של איש מאתנו. ובכן, רחמנו עליו. ויש עוד להוסיף ולציין שאנו שלושתנו היינו אנשים צעירים, אולם סמירנוב היה איש הרבה יותר מבוגר מאתנו.

יכול אני לומר שהישיבה בבית־הסוהר היתה, יחסית, קלה מאוד עלינו. בהשוואה לבתי־הסוהר של משחרדי רוסיה הנוכחים היה בית־הסוהר שלנו — גן־עדן. יחסם של פקידי בית־הסוהר אל האסירים הפוליטיים בכלל היה הגון באופן יוצא מן הכלל. מנהל בית־הסוהר, איש טוב־לב מטיבו, נהג לעצום את עיניו לגבי התנהגותם של הפוליטיים. יום־יום כמעט נהג להכנס לאולם כשכיסיו מלאים עתונים. הוא עצמו לא היה מחלק אותם, אלא מניח שידיים זריזות יוציאו אותם. בערבים היו מארגנים לעתים קרובות אספות כלליות, ובהן דנים על הא ועל דא, על השם ועל משיחו. הפקידים־המפקחים היו מסתכלים, מקשיבים ושותקים. היחס אל ארבעתנו היה טוב במיוחד. כעבור זמן קצר העבירו אותנו מתוך האולם הגדול אל בית־החולים של בית־הסוהר. את ארוחותינו היו מביאים לנו שלוש פעמים מבתינו. יום־יום היו עורמים עלינו סוכריות ופרחים, מכתבים ופתקים סודיים. וכל זה היה נמסר לנו בנאמנות רבה. בשעות היום מותר היה לנו לטייל בחצר כל כמה שחפצנו. באחד הימים צרפו אלינו עוד שני אסירים נכבדים: בא־כוחה של הרכבת חרקוב־ניקולאיב, העסקן היהודי הנודע, ידידי א. דיקשטיין, ועורך העתון הניקולאיבי „יוז'נאיה רוסיה" הקראי קוקיזוב. מאז הייתי מבלה כמעט כל שעותי במשחק השחמט.

אני מודה ומתוודה — לא הייתי אז מומחה לשחמט, וגם כיום אינני מומחה, אבל עד היום הזה זהו התענוג הגדול ביותר בשבילי. שחמט זה בין כתלי בית־הסוהר הקל עלי בהרבה את עול הימים הקשים ההם.

אמרתי קודם, שבית־הסוהר שלנו היה גן־עדן יחסית. האמת היא שגן־עדן זה בכל זאת לא היה גן־עדן לכל דבר. בבית־החולים הוכנסנו ארבעתנו אל חדר קטן, אשר אורכי חמישה מטר ורחבו בערך שנים. בחדר זה עמדו ארבע מיטות ברזל צרות, שתים מכל צד ארוך של החדר. ובמעבר שביניהן כמעט ואי אפשר היה לעבור. ביום, למרות הקור החורפי, נהגנו לפתוח את החלון. בלילה מוכרחים היינו לסגור אותו. אפשר היה להחנק. ערב־ערב, לפני השינה, היינו פותחים את החור הקטן שמעל הדלת, „העין", כדי שתכנס

סיפת אויר מן הפרוזדור. ובוקר־בוקר מצאנו את העין סגורה. יום־יום דברנו על כך עם השומר, התחננו וגם התרגזנו, — הכל ללא הועיל. ובשום אופן לא יכולנו להכריח אותו להסביר לנו, מדוע, בעצם, סוגר הוא את העין הקטנה. עד שסוף־סוף עלה בידי לפתוח את פיו, והוא הסביר לי:

„דרך העין הזאת יוצא אל הפרוזדור מין ריח ניחוח שכזה... שאין אני יכול לשאת אותו!" אנחנו יכולנו לשאת אותו. היו לנו דאגות גדולות מזו.

יג.

קבלנו הודעה רשמית שלפי החלטת מיניסטר־הפנים נגורש לסיביריה, באורח אדמיניסטרטיבי ובלא משפט: סמירנוב, קלשניקוב וקניגסברג לארבע שנים (בלי ציון מפורש של המקום), ואני — לחמש שנים לשטח מרוחק ביותר של אזור היאקוטים, אותו שטח שרוב אסיריו לא היו חוזרים ממנו. ההאשמה נשמעה כך: אני וחברי כינסנו קונוונט אשר בי החלטנו לייסד רפובליקה דרום־רוסית, ואני נבחרתי לנשיא של אותה רפובליקה. האשמה זו, כה מגוחכת וחסרת כל יסוד עובדתי, שימשה בסיס נאות לגזר־הדין. אולם דווקא האבסורדיות שבאותה האשמה עתידה היתה לבוא לעזרתנו במאבק לשחרורנו.

היינו מוכנים לדרך, להליכה ברגל עם ה„אֶטאפּ" [כלומר בלווי השומרים המזויינים] בימי החורף הקר אל סיביריה ואל כל פנותיה. כל אחד מאתנו הכין לעצמו מעיל־פרווה קצר, מגפיים גבוהים עשויים לבד, „באשליק" (כסוי ראש חם), ושק בשביל החפצים. לקחנו עמנו גם שטרי־כסף, מעוכים היטב ומוסתרים מאחורי־ביטנת הבגדים שעל גופנו, וגם במקומות מחבוא אחרים. לילה־לילה חכינו, — הנה באים לקחת אותנו. שנתנו לא היתה שינה טובה, אולם קרובינו לא ישנו כלל, ובעיקר — אחי ז"ל.

אחי עזב את ביתו ואת עירו והשתכן בפטרבורג. שם הוא לא נח ולא נם, והרעיש עולמות. בפטרבורג הכירו אותי אישית וכאו"א רצה לעזור כדי לחלצני ממצבי האיום. רצון זה להצילני היה בו לא רק מניע אישי, כי אם גם מניע כלל־יהודי בעל חשיבות רבה. הצבוריות היהודית לא יכלה להשלים עם הטלת אשמה פוליטית כה קשה על אחד מרבניה. פשוטו כמשמעו, לא נותר כמעט אף אדם בעל השפעה, אשר השפעתו לא נוצלה לטובתי. שנים לאחר מכן, כשבאתי לפטרבורג, נתן לי הברון דוד גינצבורג רשימה ארוכה מאוד של אנשים כדי שאבקר אצלם ואביע להם את תודתי על כל אשר עשו למעני. בראש העושים למעני עמדו הברון הורצי גינצבורג והעורך־דין סליוזברג.

אחי הצליח להשיג בשביל סליוזברג ראיון אצל וויטה, נשיא המיניסטרים דאז. המתווך בדבר היה איש ה„אוחרנה", המרגל הנודע מנואילוב־מַנַסביץ'. איש לא האמין שבו בזמן שמאות משלחות מכל קצווי האימפריה ישבו בפטרבורג וציפו שבועות על גבי שבועות לראיון אצל נשיא המיניסטרים, — יקבל הלה אדם פרטי בענין פרטי. גם סליוזברג לא האמין בזה. והנה — באותו יום מיוצד, בשעה מאוחרת בערב — באה ההזמנה הטלפונית לבקר אצל וויטה, שיחה זו היתה חשובה לאין ערוך. ואחריה, רק אחריה, החלה המלאכה בכל היקפה. לעולם לא אשכח, ועד סוף ימי אהיה אסיר תודה לסליוזברג ולכל אלה אשר עמלו כל כך כדי להצילני.

מלאכה קשה היתה זו. וויטה עמד לימיני, אולם מיניסטר הפנים דורנובו היה נגדי. המצב הגיע לכך שדורנובו הגיש אישית דין־וחשבון בענין שלנו לקיסר עצמו, וזאת — בנגוד לחוק, מאחורי גבו של נשיא המיניסטרים. אלמלא שמעתי את הדבר מפי סליוזברג לא הייתי מאמין בכך. כפי שאמרתי, המאבק היה קשה, אך לבסוף נצחו ידידי. אחר שלושה חדשים וחצי של בית־סוהר, נתקבלה הפקודה מפטרבורג להמיר את גזר־הדין: סמירנוב,

קלשניקוב וקניגסברג יגורשו מניקולאיב במקום הגרוש לסיביריה, ואני — לחוץ־לארץ, במקום אזור היאקוטים.

באחד מימי חודש אפריל 1906, אחר הצהרים, שיחררו אותנו מבית־הסוהר. בהגיעי הביתה מצאתי שם מספר ידידים אישיים ומראשי הקהילה אשר מיהרו ובאו כדי לברכני. מיד אחר בואי הגיע גם מנהל לשכת הגנרל־גובערנטור — בכבודו ובעצמו — והביא לי את דרכון־החוץ. הוא הודיע לי בשם הגנרל־גובערנטור:

א׳: מחר בבוקר, ברכבת היוצאת בשעה 8, חייב אני לצאת את ניקולאייב. ב׳: עלי לדאוג לכך שלא תהיה שום התקהלות של אנשים אשר ירצו להפרד ממני, לא בביתי ובייחוד לא בתחנת הרכבת.

בקשתי, איפוא, למסור בעיר את מצב הענינים, ולפי בקשתי באו ללוותני רק מועטים, ידידים קרובים ביותר. לעומת זאת לווה אותי הגנרל־גובערנטור „בתרועות ובחצוצרות״ וכשהכרכרה, בה ישבו הורי ז״ל ואני, יצאה לרחוב המוביל אל תחנת הרכבת, קפצו עליגו מתוך הרחובות הצדדיים כחמישים קוזקים רכובים, הקיפו את הכרכרה שלנו וכך, בעסק גדול, הביאו אותנו עד התחנה. בתחנה גופה נפרדו ממני מנהל לשכת הגובערנטור, ראש המשטרה ושורה ארוכה של בלשי המשטרה. אחד מאלה נכנס לקרון ולווה אותי עד גבול פלך חרסון.

כך נסתיימה הרבנות שלי בניקולאיב.

איני רוצה לסיים את פרק זכרונותי זה מבלי לספר על משהו שקרה אותי כשנה ומחצה אחר עזיבתי את ניקולאיב. נאלצתי לעזוב את ביתי בלא השהיה כלשהי, ולכן השארתי את כל אשר לי בידי ידידים אחדים. הנכס היקר לי ביותר היתה ספריתי, — ספריה גדולה, בעלת ערך רב. היא כללה, כמובן, את כל הספרים הרבים אשר נאספו על ידי במשך כל שנותי, אבל העיקר בה היו אלפים אחדים של ספרים אשר באו לי בירושה מסבי ר׳ דב בער וילנסקי ז״ל.

סבי היה למדן מופלג, מלומד ומשכיל, והוא השאיר ספריה נפלאה ובה מספר גדול של ספרים יקרי־מציאות בעברית וגם בגרמנית. בעיקר חשובים ויקרים היו לי ההערות בכתב־ידו בשולי ספרים שונים אשר נגעו בבעיות המיתולוגיה היהודית, — שטח מחקר כמעט לא ידוע אצלנו. אחר עזיבתי את ניקולאיב ארזו ידידי את הספרים בארגזים והעמידו אותם בדירת־מרתף שמתחת ל„חדר־המתוקן״. הם חכו להזדמנותי ביחס לספרים. בסוף שנת 1907 קבלתי לפתע הודעה מניקולאיב: כל ספרי נהרסו ואבדו בימי שטפון גדול, עת עלה הנהר בוגׂ על גדותיו. עד אותו יום לא ידעתי מה פרוש אבדן נפש קרובה ואהובה. רגשי שכול אפפו אותי לראשונה עם קבלת הידיעה המרה, ואת הכאב ההוא אני נושא בלבי עד היום.

ד"ר מרים הלפרין־פרוג'ינין

עבודת אוז"ה בפלך מינסק בשנות 1916–1918*)

א.

בראשית ינואר 1916 נשלחתי מטעם חברת אוז"ה לעיר מינסק כנציגת החברה בעיר ובפלך. תפקידי היה לארגן ולספק עזרה רפואית לפליטים ולמגורשים שנקלעו לאיזור זה.

העיר מינסק, שהיתה אז מרכז החזית הצפונית־מערבית, היתה מלאה מוסדות צבאיים, ממלכתיים וציבוריים. מבין הארגונים הלאומיים שגילו פעילות וחיוניות רבה יש לציין את היהודי, הפולני והליטאי.

בימים ההם כבר פעלה בעיר פלוגת אוז"ה שנשלחה מטעם המרכז הפטרו־גראדי בהנהלת ד"ר רוזה מירונובנה בורשטיין. היה בעיר גם סניף מקומי, חלש מבחינה אירגונית, של אוז"ה. הכרתי רק את יו"ר הסניף ד"ר קאמינסקי (לאחר מכן פרופסור למחלות עינים באוניברסיטת מינסק). הוא היה עסקן מסור והקל בהרבה על פתרונן של בעיות קשות בעבודתנו. החברות הציבוריות, כמו אור"ט, „חברת מפיצי ההשכלה" וכמו כן אוז"ה שלחו נציגיהן למינסק ואלה צרפו אליהם עסקנים מקומיים. בראש כל הארגונים הללו, עמד הועד המקומי של יקופ"ו („ועד העזרה היהודי לקרבנות המלחמה"). כאן היה הפורום, שבו נידונו ונפתרו בעיות שיקומן של 25,000 נפשות. כאן נידונו בכל הקפן בעיות חברתיות, כלכליות, השכלה ובריאות.

לא אוכל שלא להיזכר ברגשי הוקרה וכבוד עמוקים בכל העסקנים הללו הכנים והמסורים לענינם. בהם נופך, חורגין, ד"ר לונץ, ד"ר קאמינסקי, ד"ר פולאק, מיכאל קפלן, יצחק ברגר ורבים אחרים. בהקדישם את זמנם לפליטים, התאספו, דברו, התוכחו, לעתים אף בחריפות, ו...יצרו.

פלוגת אוז"ה תפסה דירה גדולה באחד הרחובות הראשיים של מינסק. הגעתי שמה בהשכמת הבוקר ביום חורף, בעת ששלג נמס ומלוכלך כיסה את הרחובות. חברי הפלוגה עוד לא הספיקו לצאת לעבודתם, הם היו נרגשים משום שיצאה פקודה להחרים את דירתם. פקודות כאלה הודבקו על הדלת כמעט כל יום. וכל פעם הוחרמה הדירה על ידי ארגון אחר, תוך ציון מועד פנוי הדירה. הפעם היתה זו „ברית הזאמסטבות".

ברור היה שלפני שאגש לעבודה השגרתית בפלוגה, עלי לשחרר את הדירה מההחרמה ולאחר מכן — לספח את הפלוגה לארגונים הגדולים הפועלים בעיר. סיפוח זה דומה שהיה נותן לפלוגה זכות קיום.

הדירה שוחררה מצו ההחרמה לאחר שביקרתי אצל נציג „ברית הזאמסטבות"

---

*) ר' מאמרה של ד"ר מ. הלפרין־פרוג'ינין **על ראשית עבודתה למען הפליטים** בשנת 1915, „העבר", חוב' י"ג (אייר תשכ"ו), עמ' 31—36.

מר וירובוב (אגב היה זה אחיה של גברת חצר המלכה אלכסנדרה פיאודורובנה, וירובובה המפורסמת).

התפקיד השני היה מורכב יותר. כפי שהזכרתי לעיל היתה מינסק מרכז לכל המוסדות הממלכתיים והציבוריים הרוסיים שעבדו למען החזית. כאן פעלו „הצלב האדום", „ברית הזימסטבות", „ברית הערים", „מרכז הסיוע הצפוני" (מוסד ממשלתי). היה זה כמעט בלתי־נמנע, שכאשר נתקלו מוסדות אלה בארגון יהודי קטן המנהל עבודה מקבילה, היתה התחשבותם בעבודתו המועילה מעטה מאוד והיו מוכנים בקלות להסירו מדרכם כמכשול חסר ערך. כעסקן מתקדם ובעל השפעה במוסדות אלה נחשב ד"ר צ'ינקייב, הרופא הראשי של „ברית הערים". לד"ר צ'ינקייב זה פניתי והבאתי לו תכנית לאיחודם של כל המוסדות העובדים לעזרת החזית והפליטים. ספרתי לו על כל אי־ההבנות ואי־הנעימויות הנובעות מחוסר הסולידריות בבצוע התכניות הרפואיות־סניטריות והצעתי לכנס אספה מארגנת של כל נציגי המוסדות הגדולים והקטנים (הלאומיים). ד"ר צ'ינקייב הסכים לתכניתי, אולם לתועלת הענין הציע למסור את היזמה לרופא ותיק מקומי. מסרתי את היזמה לד"ר קאמינסקי ולא עבר אף שבוע וד"ר קאמינסקי ואני הוזמנו לאסיפה המארגנת.

איגוד של כל המוסדות הפועלים במינסק שהוקם אז הביא סדר רב בעבודה הכללית. מפעם לפעם התקיימו ישיבות, והארגונים הקטנים שלנו קבלו אף הם הכרה וסיוע.

הבעיה הבאה שניצבה לפני ותבעה פתרון מידי היתה בעית הטבת התנאים הסניטריים בבתי המחסה לפליטים וסביבותיהם, לנקות את החצרות סביב בתי־המחסה הוזמן אדם שפרנסתו היתה — מכירת עתונים. תוך מסירות רבה ביצע תפקידו. בעגלה רתומה לסוס הוציא את האשפה שנצטברה סביב בתי־המחסה. נוצרו תנאים למניעת הצטברות מחודשת של אשפה. זכורני בכמה התפעלות קידם ועד יקופ"ו פעולה זו, קטנה למראית עין, שחשיבות רבה היתה לה במאבק עם המחלות המדבקות.

לא על נקלה פתרנו את הבעיות שהתעוררו בבתי־המחסה עצמם. כל אוכלוסית הפליטים (כ־25,000 נפש) התגוררה בבתי־כנסת ובתים צבוריים אחרים. בנינים אלה לא סיפקו אפילו את התביעות הפרימיטיביות ביותר של מגורי־אנוש. מאות משפחות מתגוררות יחד בלי כל פרגודים עם ילדיהם וזקניהם. משפחות אלה עשו שלא מרצונם את ילדיהם כעדים לכל גילויי החַיים הרגילים והבלתי־רגילים. הצפיפות וחוסר התנאים הסניטריים סייעו לצבירת לִכלוך בתוך הדירות ומחוצה להן.

הרופאים, סגל האחיות והסאניטרים שעבדו עם אוכלוסיה זו באו מכל קצות רוסיה — הן מהמרכז והן מהפרובינציה. היו אחיות מקוקאז ומסיביר, כולם, כולם, הן רופאים והן האחיות והן הסאניטרים, עבדו תוך מסירות ונאמנות לענין הציבורי. בזכרוני נחקקו עמוק שמותיהם של החברים המסורים, של הקרובים ביותר בעבודה: ד"ר רוזה בורשטיין, ד"ר מינה הירשמן, ד"ר מרים יאשונסקאיה, ד"ר לוין, ד"ר שפירא ושל האחיות היקרות: אוליה דימאנט, דוביסובה, רוזה רוזקינה.

מן הבוקר היו יוצאים ומתפזרים בבתי־המחסה ורק בערב חזרו מעבודתם. הם חיו עם הפליטים ולקחו חלק במחסוריהם. אף השתתפו בסבלותיהם הפנימיים והחיצוניים. הרופאים נתנו הוראות. האחיות ביצעו הוראות אלה. הרבה נעשה להטבת התזונה. גבורה מיוחדת גילה הצוות שלנו בביצוע ההוראות למאבק במחלות מדבקות, ביחוד בעת שהתגלו מקרים של טיפוס הבהרות.

לפי השיטה שעובדה אצלנו הרי אם התגלה מקרה של טיפוס הבהרות באחד מבתי־המחסה היו מעבירים את החולה לבית־החולים, ומבודדים אותו. כל המתגוררים באותו בית־מחסה עברו בית מרחץ וקיבלו לבנים ובגדים נקיים והועברו לבית מחסה חדש שהוכן עבורם. בדירתם הישנה נערכה דיזינפקציה קפדנית, ואז נסגרה ליום אחד, ורק לאחר מכן הוחזרו האנשים למקומם.

ראוי לציין כי בבית מחסה שעבר פעולת־חיטוי כזו לא חזרה המחלה פעם שניה. את כל הפעולה העצומה הזו היו האחיות והסניטרים שלנו מבצעים בהנהלת רופאינו, אולם מהיכן קבלו את כל כמות הלבנים והבגדים שהיו הכרחיים לביצוע תכניות אלה? את זאת הכינו להם הארגונים המקומיים של העיר מינסק. אגודת הנשים לעבודה סוציאלית, שבראשה עמדה מאשה ברגר (אשתו של יצחק ברגר ואמו של הרצל ברגל ז"ל), הקימה מחסן לבנים ובגדים בשביל הפליטים. במחסן זה היתה קיימת מחלקה סניטרית. מחלקה זו סיפקה ביד רחבה את כל הדרוש לנו בשעת חירום.

ברגשי תודה מיוחדים נזכרת אני בעבודתו של ד"ר אפשטיין, רופאה של המחלקה הסניטרית של „בריתהערים", שסייע לנו רבות במאבקנו במחלות המדבקות. בעזרתו קיבלנו מ„בריתהערים" חמרי בנין ומכשירים לחיטוי לבנינו של צריף החיטוי שלנו. עירית מינסק נתנה לנו שטח קרקע קטן למטרה זו.

וכך השתחררה עבודתנו מתלותה במוסדות הסניטריים העירוניים ויכולנו לפעול בכל המהירות הדרושה.

ב.

חלק גדול מעבודתנו במינסק תפסה העזרה לילדים. כל מוסדות הילדים נשאו אופי חינוכי־רפואי ושרתו בהם רופאים ומחנכים. גננות נשלחו אלינו מפטרוגראד או שמצאנון במינסק. בין הגננות שעבדו באחד ממגרשי המשחק שלנו היתה ג'ניה רוזנבלום, המתגוררת כיום בירושלים.

ראוי להזכיר את מעונות הילדים (очаги) שלנו, שבהם בילו הילדים מן השעה השמינית בבוקר עד חמש אחר הצהרים, קיבלו שלוש ארוחות, מנוחה אחר הצהרים, ונמצאו תחת פיקוחם של רפואים. מוסדות אלו נוהלו על ידי גננות מנוסות.

בעיר מינסק פעלו שלושה מעונות שלנו. מהם היה הטוב ביותר זה שברחוב גיאורגיובסקי מס' 6. באורח מקרי מצאנו כאן חוילה (особняк) שאפשר היה לשכן בה חמש קבוצות ילדים בנות 30 נפש כל אחת, וכן היה אולם גדול ובו פסנתר, שאפשר היה לאסוף בו את כל הילדים.

לא אשכח את ביקורי באחת משעות המנוחה של 150 הילדים. באתי לרגל ביקורי התורני במוסד. הילדים, שזוועות רבות עברו עליהם, שכבו במנוחה על גבי מזרנים שנפרשו על רצפת הפארקאט. הם נמנמו, נקיים, מרוחצים, לבושים, בהפיקם את הקסם המיוחד לילדות התמימה.

וסמוך לפסנתר ישבה הגננת, נגנה מנגינה חרישית ושרה בקול נמוך:

שלאָפט, קינדערלאך, שלאָפט,
דער טאָטע איז געפאָרן אין דאָרף,
וועט ער ברענגען אַן עפּעלע
זאָל זיין געזונט דאָס קעפּעלע —

שלאָפט, קינדערלאך, שלאָפט,
דער טאַטע איז געפאָרן אין דאָרף,
וועט ער ברענגען ניסעלאַך
זאָלן זיין געזונט די פיסעלאַך.

זמר זה הביע געגועים על העבר שאבד ואולי תקוה לעתיד טוב יותר.

במגרשי המשחקים שארגנו שחקו וקבלו מזון 2500 ילדים, וגם כאן כמו במעונות הילדים יש להעריך את עבודתן של הגננות, שיצרו אוירה של חמימות ושמחה בשביל הילדים. הן גם טיפלו בהזנת הילדים. האוכל הובא במטבחים נעים וחולק בצורה חמה.

בחלקי נפל הכבוד לארגן את תחנות טיפת החלב והיעוץ הרפואי לילדים בישובים יהודים בכלל ובמינסק בפרט. מאחר שלא היה לי ציוד מוכן נאלצתי לפנות לבעלי־המלאכה המקומיים, אשר לפי הציורים והרשומים שהראתי להם הכינו את הסטרילזאטורים, הפאסטריזאטורים ושאר הציוד שהיה דרוש לנו בעבודתנו. לראשונה ניתנה לאם היהודיה האפשרות לקבל עצה רפואית איך לטפל ולהזין באורח נכון את ילדיה מיום היוולדם עד מלאת להם שתי שנים. לאלה שהיו זקוקים למזון נוסף או למזון מלאכותי היינו מספקים בקבוקים עם חלב מפוסטר. כסמלים של היגיינה וניקיון נצצו הבקבוקים החסומים שלנו בפינות מגוריהם האפלים והעגומים של הפליטים שלנו. כמה תינוקות רכים ניצלו תודות לבדיקות ולעצות הרפואיות ועל ידי אלה הבקבוקים הלבנים.

רב היה מספר הביקורים במרפאה שלנו. הקימונו אותה במרכז העיר וסמוך לה בית־מרקחת ומחלקה לחמרי־מזון משומרים. לתת אותם לחולים במקרה של צורך בתזונה מוגברת. מרפאה זו טיפלה במבוגרים ובילדים.

הנהלת בית־החולים היהודי במינסק מסרה לרשותנו את אחד משלושת בניניה, ובבנין זה הקימונו בית־חולים למחלות חריפות וכרוניות. היו בו שתי מחלקות למבוגרים ולילדים.

בבואי למינסק מצאתי בית־חולים זה בראשית ארגונו. החלה בהקמתו ד״ר בורשטיין שקדמה לי. קבלנו לבית חולים זה את כל הזקוקים לו, אפילו חולים ההולכים למות. מטרתנו היתה שהאיש חסר־הבית יזכה לפחות למות במטה נקיה כשהוא נתון לטיפולם המסור של עובדינו. האחיות והרופאים היקרים שלנו לא חסכו עמל להקל על החולים את יסוריהם ביום ובלילה. הרופאה הראשית בבית החולים היתה גיטה בת יעקב ליפשיץ־ווינשטיין. רופאי המחלקות היו המשורר והרופא המסור שאול טשרניחובסקי וכותבת השורות הללו.

בזכרוני נחרט מראה פטירתה באחת הלילות של סבתא לא־ישישה, כששלושת נכדיה הפעוטים עומדים סביב מטתה. היא נשארה יחידה מכל משפחתה לדאוג ליתומים אלה. היא היתה במלוא הכרתה. ודברה מתוך התרגשות ודאגה רבה. היא לא דאגה לחייה ההולכים וחולפים, ולא פחד מוות הפיל אימתו עליה. היא חששה לגורל נכדיה ותוך דאגה לקיומם הלכה לעולמה.

אחת מהבעיות הקשות ביותר שעמדה בפנינו היתה התפשטותן של מחלות העור של הגולגולת, ה־Favus וה־Trichophytia . היה הכרח לשים בהסגר ככל האפשר את הילדים החולים. ההכרח הביאנו לארגן גן מיוחד לילדים החולים. אחר־כך נקטנו באמצעים לרפא את החולים. להשיג מכשיר רנטגן נראה היה כבלתי אפשרי ורק באמצעותו אפשר היה להעביר ריפוי בלי מכאובים. בכל העיר מינסק

נמצא מכשיר רנטגן אחד ובעליו היה רופא פרטי מומחה למחלות עור. אנשי המקום ראו ברופא זה אדם הרחוק מהבנת עניני הציבור וקשה היה להניח שיטה אוזן לצרכינו. אולם לא היה צריך לדבר הרבה על לבו והוא הביע את הסכמתו להדריך את אחת האחיות שלנו ולמסור לנו למספר שעות ביום את חדר הרנטגן שלו לריפוי הילדים שלנו תחת השגחתו האישית.

כך החל המאבק במחלה סוציאלית זו שהביאה ליהודים לא מעט יגון ועלבון. התחלה זו במינסק מצאה המשכה לאחר מכן בפולין, בליטא, בלטביה ואפילו בארץ־ישראל. בשנת 1920 מסרתי בביאליסטוק תזכיר מפורט לנציג ה„ג'וינט" על דרכי המלחמה במחלות עור הגולגולת אצל היהודים. בה בשנה הודפס תזכיר זה ב„פאַרווערטס" האמריקאי. ה„ג'וינט" גייס כספים גדולים ובעזרתם של מכשירי רנטגן וחבר רופאים מסור הוחל בריפוי ה־Favus בקנה מידה רחב. הנצחון עליה החזיר את המסכנים המנודים הללו לחוג הילדים הנורמליים והביא לחוגים היהודים סיפוק רב וצער רב לאנטישמים על שנעלם מהטרמינולוגיה שלהם הכינוי המשפיל ליהודים, שהיה כרוך במחלה זו.

בסביבות מינסק וביערותיה הקמנו שתי קייטנות קיץ לילדים בגיל הגן ובית־הספר. אחת מהן הוקמה בתרומתה של משפחה עשירה לזכר בתה שנפטרה בלא עת. השניה — מתרומת החברה הרוסית לעזרת היהודים קרבנות המלחמה.

ג.

עמל רב הושקע בהגשת עזרה לערים ולעירות בפלך מינסק. עזרה זו נשאה אופי אחר מזו שבעיר מינסק. נערכו כמה ניסיונות ארגוניים. לעיר ניסביז' וסביבתה שלחנו למשל „יחידה מעופפת" במטרה מיוחדת להדריך אמהות בטיפול בפעוטות עד גיל שנתיים.

בעיירות דוקאר, סמילוביץ' וסמיילוביצ'י הוקם ארגון אזורי רפואי כללי שמרכזו היה בעיירה דוקאר, ושני עוזרים רפואיים בשתי אמבולטוריות בעיירות האחרות. רופא הפלך מסר לרשותו מרפאה מסודרת להפליא לא רחוק מהעיירה דוקאר. היה זה מוסד שהוקם על ידי ה„זימסטבו" המקומית, שלא הגיע לכלל פעולה. מאוד שמחנו על שניתן לנו להגשים את מטרת ה„זימסטבו" במובן הטוב של מלה זו במסגרת הרפואה המונעת.

פרשתי לפני רבה של דוקאר את תכניתנו ואת רעיונות התברואה שלנו והחלטתי להזמין את הרבנים של שאר שתי העיירות על מנת לדון בדרכים להגשים את תכניתנו. קבענו יום לפגישה וכה אמר בפני הנאספים רבה החכם של דוקאר: „ד"ר הלפרן וויל אַז קראַנקע זאָלן געזונד ווערן און געזונטע זאָלן ניט קראַנק ווערן". ניסוח קצר זה של תורת אוז"ה נשא חן בעיני הנאספים והם קבלו את התכנית.

ד"ר שיינין, נלהבת כולה לעבודתנו, החלה במרץ בפעולה בדוקאר.

בשתי העיירות האחרות מצאנו גם כן אהדה לעבודתנו. בעיירה סמילוביצ'י שוחחתי עם ראש התלמוד־תורה על הצורך במנוחת התלמידים באויר צח ועל תרגילי ספורט בעת המנוחה. איש־שיחי הגיב בצורה זו: „אפילו אַ שעפעלע ווען מען לאָזט עס אַרויס אויף דער לאַנקע, פרייט עס זיך, שפרינגט און איז גליקליך. נו, טא ויא אז אַ קינד ווען מען לאָזט אים פריי אין דעם פרייער לופט!".

נעים היה לשמוע מלים פשוטות אלה של הבנה ואהדה מפי אדם שהיה כל כך רחוק מרעיונות הזמן החדש.

בעיירה סטולין, מקום מושבו של הרבי מסטולין, הוקמה מרפאה רפואית פרופילקטית לכל התושבים והפליטים. בעזרת ועד מקומי בראשותו של הרב דמתא הוטל מס לפי הכנסתו של כל תושב לקיום המוסדות. מובן מאליו שחלק ניכר מהאוכלוסין שוחרר מתשלומי המס. אורגנו אמבולטוריה, בית מרקחת, ביקורי חולים בבית, הדרכה לאמהות ומגרשי־משחק לילדים. ד״ר פייגינה, האחיות קורטינה וקרינסקאיה והגננת שבד מוילנה (בתו של ד״ר צמח שבד) נגשו במרץ ואהבה להגשמת תכניותנו. עבודתן זכתה להערכה והצוות שלנו אף זכה להזמנה אל בית הרבי.

אולם מגרש המשחקים שלנו נתקל בהתנגדותם של כמה חוגים דתיים בסטולין. על הגננת שבד הוטל להאבק למען שיותר לשחק על המגרש לילדים ולילדות גם יחד. המאבק לא היה נטוש בין כוחות שוים. שלחנו לעזרתה את מיופה הכוח של יקופ״ו ממינסק, אדם בעל השקפות לויאליות בהחלט. הוא שם לו למטרה להשלים בין שני הצדדים, אולם ענין מגרש המשחקים נפגע מאוד.

נקודות פעילות היו בבוריסוב. לשם נשלחה ד״ר לוינה (לאחר מכן רוטנברג). היא ביצעה שם במרץ את כל תכניות עבודתנו. העיר בוברויסק היתה בתחום הנהלתה של החברה הרוסית לעזרת קרבנות המלחמה היהודים. שם עבדה ד״ר קלירפלד. הוקם בית־חולים, שנמסר לאחר מכן להנהלתנו.

בדרך כלל כל מה שספרתי במסגרת רשימתי זו נותן תמונה של עבודתנו במינסק ובפלך מינסק, שיש לראות בה כעבודה החלוצית בעבודתה הכללית של או״ה.

כל הפרויקטים והתכניות וביצועם היו חדשים לפי תכנונם וזקוקים למבחן מעשי. כל מה שנראה כבלתי־אפשרי התגלה כניתן לביצוע. להצלחת המבצע סייעה לא מעט אחדותם של העובדים. כל המשתתפים במפעל יצרו יחידת פעולה אחת, כל אחד מהם נשא באחריות והיה עצמאי במקום פעולתו. כל הבעיות התבררו בצוותא בישיבות המקומיות והמחוזיות שנאספו לעתים מזומנות. על פעולתנו נמסרו דו״חות למרכז בפטרוגראד.

מאורע משמח היה הכינוס הראשון של הרופאים והמחנכים של או״ה בפטרוגראד בשנת 1916. בפעם הראשונה הופיעו הרופאים הצעירים שעבדו בהסתדרות ציבורית יהודית בשרותם של המוני העם היהודי. התלהבות, התעניינות, חיפושים לדרכים טובות יותר של הגשמת מטרותנו — היו אופייניים לכינוס זה. כל אחד מן המשתתפים נשא עמו מהכנוס רגש של סיפוק ושל שמחת השתתפות בעבודה יוצרת זו.

להצלחתה של עבודתנו הפנימית סייע גם הקשר עם בתי־החולים בפטרוגראד. הביקורים בבית־החולים לילדים המורוזובי במוסקבה, שבראשו עמד ד״ר לונגובוי הכשרוני, סייעו לא מעט לקליטת הצורות הארגוניות המודרניות של מוסדות ילדים.

ד.

הזכרונות על העבודה במינסק יהיו דומני לא מלאים אם לא אזכיר את המאורעות שלאחר מכן. ב־1918 כבשו הגרמנים את מינסק. נותקנו מן המרכז ונשארנו בלי אמצעים לקיום מוסדותינו. כדי להמשיך בפעולותינו היה צורך

להקים גוף ציבורי חדש שעליו היה מוטל לשאת בהתחייבויותיה של ההסתדרות המרכזית. כל הארגונים המפלגתיים שפעלו אז נענו לקריאתנו. אירע מאורע שהיה נראה עד הימים ההם כבלתי־מציאותי. מר ליטבאק, מנהיג ה„בונד", מר מריאסין ממפלגת הס.ס„ מיכאל קפלן מהציונים הכלליים ויצחק ברגר מ„פועלי־ציון" נתנו יד איש לרעהו, והאויבים מיום אתמול הקימו קואליציה לעזרת מוסדות או"ה. הגדוד שלנו עבר את כל התלאות הקשורות במחסור באמצעים חמריים.

בימים הקשים ההם החלה במינסק פעילותם של ארגונים בולשביסטיים. ארגונים אלה הציעו לנו אמצעים להחזקת מוסדותנו. עמדה בפנינו הדילמה. לא ידענו מה יהיה יחסם של הארגונים הצבוריים היהודים לשיתוף פעולה עם הארגונים הבולשביסטיים. דחינו את הצעתם והחלטנו לנסוע לפטרוגראד לברור הבעיה. אותה שעה זזה החזית הצבאית, החיילים נהרו לפנים רוסיה. בקור של 30° בקרון צבאי כזה, שזגוגיות חלונותיו מנופצים, נסענו לפטרוגראד. מצאתי את הועד שלנו. דנו במצב, אולם המאורעות הם שקבעו את אפשרויות פעולותנו.

✶

כמה מלים על האנשים אשר נשאו בעול האחריות על הפעולה באזור חזית מינסק. הארגונים הציבוריים היהודים שלחו שם מן המרכז כוחות צעירים, בהם — נשים רבות. רבים מהם — חסרי נסיון. רצינותן של המשימות והחובות הכבדים סייעו להתפתחותם. כאן מצאו את כוח היזמה, את עוז הביצוע, את הכרת האחריות העמוקה ואת שמחת היצירה.

ועוד על הגדוד. האנשים שבאו מפטרוגראד למינסק מצאו אצלנו קבלת פנים חמה. באו גם חברי האגודה הרוסית לעזרת היהודים קרבנות המלחמה. היו ביניהם אנשי ספרות ועתונאים. ערב מענין במיוחד בילינו בחברתה של אורחתנו היקרה גב' שאסקאלסקאיה־בריולובה, נכדתו של הצייר הידוע בריולוב. היא היתה דוצנט של הקורסים הגבוהים לנשים בפטרוגראד. לא אשכח נשף זה של שירה וביקורת משוררים. הגברת בריולובה בהיקה בידיעתה העמוקה של שירת עמים רבים. בהתלהבות שקשה לתארה קראה בפנינו את שירי ביאליק. שאיפתה היתה לקרוא את ביאליק במקורו, ולשם כך למדה את השפה העברית.

בעצם הדאגות והמתיחות היה פורץ בקרב החברים שלנו זרם של שמחה ועליצות. היו מופיעים בבגדי חג, השולחן נערך בחגיגיות, הושרו שירים והיינו יוצאים בריקוד ההורה הארצישראלית. היו מרקדים את ההורה בשעטת רגלים. שעטו עמנו גם רגליהם של חברינו מהאגודות הרוסיות השונות. הם נסחפו ב„הורה" הסוערת ורקדו בהתלהבות. האם ידעו הגוים כי זהו ריקודו של היהודי בן החורין במולדתו? — זאת לא אדע.

המשורר טשרניחובסקי, רופאנו, כתב על היחידה שלנו פזמון שהושר בכל רחבי פלך מינסק. פזמון זה היה פארודיה לזמר העם „צען פייגעלאך זיינען מיר געוועזן", זוכרת אני ממנו רק שני בתים.

בית א':

צען מיידאלעך זיינען מיר געוועזן
אַלע אוטיג, פיין,
איינע איז קראַנק געוואָרן
איז געבליבן נייַן.

בית ז׳:

פיר מיידאלאך זיינען מיר געווען
פריש ווי די בלומען אין מאַי,
איינע איז צום חתן אַוועק,
איז געבליבן דריי.

לאחר כל בית בא הפזמון החוזר:
וויינט זשע, וויינט זשע בעזשענצעס,
די צרות זיינען גרויס.
פון דעם ליבן אטביאד אז״ע,
איז געוואַרן אויס.

עבודת אוז״ה במינסק מצאה לאחר מכן את המשכה בקנה מידה ממלכתי ברפובליקה הבילורוסית. ה״קומיסריון לעניינים הסוציאליים״ הזמין אותי לארגן את „הגנת האם והילד״. הממונה עלי היה קומיסאר העבודה ויינשטיין („רחמיאל״, מראשי ה„בונד״, שעבר לקומוניסטים). עסקני אוז״ה הרחיבו את עבודתם לאחר תום מלחמת העולם הראשונה בין יהודי פולין, ליטה, לטביה ומדינות אחרות. הם העמיקו את רעיונותיה, חינכו סגל עובדים ומשכו לעבודתם חוגים נרחבים של האוכלוסיה היהודית. הם הפכו את רעיון הבראתם של היהודים לתנועה עממית.

צרור מכתבים אל ח.נ. ביאליק משנות תרע"ז תרע"ח

מאנ־סקי לביאליק

יחסי ידידות והערכה הדדית שררו כל הימים בין ח. נ. ביאליק וש. אנ־סקי. נסמך על ידידות זו ביקש אנ־סקי מאת ביאליק, שידאג לתרגום עברי של מחזהו „הדיבוק", ובסתר לבו קווה, שביאליק עצמו יעשה את המלאכה הזאת. ואולם ביאליק היסס משום שלא החשיב את ה„דיבוק" כיצירה ספרותית. בחורף תרע"ז קרא אנ־סקי את מחזהו לפני קהל מוזמנים בביתו של זלאטופולסקי במוסקבה. אחרי הקריאה קם בעל הבית והודיע כי קנה את המחזה מאת אנ־סקי בשביל „הבימה", בתנאי, שביאליק יתרגמו לעברית. ומכתב נשלח אל ביאליק, שבו היה כתוב בין השאר: „אני מבקש ממך מאוד,שתמלא את רצונו של אנ־סקי ותתרגם את המחזה החדש שלו, שבו מתחילה „הבימה" המתייסדת את עבודתה". אל מכתב זה צורף גם מכתבו של אנ־סקי שנכתב בעברית — ולא באידית כרגיל — (וזהו אולי המכתב היחידי של אנ־סקי שנכתב בעברית) ובו בקשה, שביאליק בעצמו — ולא אחר — יתרגם את המחזה. „חג ושמחה יהיה לי, לראות את „הדיבוק" בשפת נשמתי". בינתיים ניגש פרישמן להוציא את הכרך הראשון של „התקופה" והתחיל להמטיר מכתבים על ביאליק ובהם דברי כיבושין וגם טענות ומענות על ביאליק, המתאכזר עליו ואינו חש לעזרתו. וכדי לפייס את דעתו של פרישמן נזדרז ב. לתרגם את „הדיבוק" ולא חתם על התרגום בשמו המלא. אבל פרישמן הדפיס את התרגום בשמו המלא של המתרגם ונגד רצונו של ב. (במהדורת היובל של כתביו תרפ"ג לא צירף ב. את תרגום „הדיבוק" לתרגומיו ל„דון קישוט" ו„וילהלם טל"). ברור כי על־ידי תרגומו של ביאליק נתעלה ונתפייט המחזה ונוספו לו סגולות גם מצד מבנהו ותוכנו, כפי שציין את זאת אנ־סקי במכתבו השני המתפרסם בזה. במכתבו זה מספר אנ־סקי לביאליק על התרגום העברי של ספר איליאס להומירוס ב„התקופה" א', שנעשה תחילה בידי טשרניחובסקי, ואחרי שזה לא הסכים לתיקונים שהכניס בו פרישמן, הופיעה היצירה בחתימתו של פרישמן עצמו.

א.

ידידי וחביבי כנפשי [1]).

צריך אני להוסיף עוד בקשתי לבקשת אנשי שלומנו, ובית הלל [2]) בתוכם, שאתה בעצמך תתרגם המחזה שלי: חג ושמחה יהיה לי לראות את „הדיבוק" בשפת נשמתי והחג והשמחה יהיו פי מאה אם המחזה יתורגם על ידיך. אנא ידידי! ועוד בקשה גדולה.

בעוד ימים אחדים אגש להוצאת אלבום אומנותי מהציורים של הפנקסים

---

1) המכתב הוא בלי תאריך ומקום הכתיבה. לפי התוכן נראה שנשלח ממוסקבה בשנת 1917, ולפי תכנו אין ספק שהוא פונה לביאליק. זהו אחד המכתבים העברים המועטים של אנ־סקי ויש בו שגיאות קלות.

2) בית הלל — הכוונה להלל זלטופולסקי.

שאספתי בעת נסעתי בערי התחום. לאלבום כזה זקוקים הציירים הצעירים שלנו ואי אפשר כלל להוציא את האלבום הזה בלי הציורים של פנקסך הישן הכלפי[3]. לכן אבקשך שתשלח לי את האלבום הנ"ל על ירח ימים ושבועתי שבועת קודש שאחזיר לך את הפנקס בשלמות.

בחבה עמוקה ובכבוד הראוי אחבקך ואנשקך

ש. ראפפורט (אנ־סקי)

דרישת שלום להסבא היקר[4]) ולידידי ר' דוד מלך הבקורת[5]) ולחביבי רבניצקי.

---

3) הכוונה להגדה של פסח כתובה על קלף, שהיתה ברשות ביאליק.
4) הוא מנדלי מוכר ספרים.
5) הוא דוד פרישמן.

ב.[1])

23/10 אפריל 1918, פטרוגרד.

כתבות: פטרוגרד, וסיליייבסקי אוסטרוב 5/2.

מוסקבה, בולשאיה באסמאנגאיה 10/2 לשטיבל.

ידידי החביב והלבבי,

סוף סוף קבלתי אפשרות לכתוב לך. אינני בטוח לגמרי שתקבל את מכתבי. בכל זאת — נקווה.

מהנעשה אצלכם, בסביבה ובאודיסה, אין אנו יודעים לחלוטין כלום. מגיעות שמועות עמומות על פרעות, על צרות ומעשים פראיים, אבל אין פרטים. לפני כחודש נתפרסמה שמועה, כי ניצלת רק בנס ממות. כדור חלף על פני ראשך וכמעט פגע בך. ודאי יש גם לך מעט ידיעות על הנעשה אצלנו. הייתי כותב לך, אבל קשה להגדיר את המלה „אצלנו". היכן „אנחנו". הרושם הוא, שבקרוב כבר לא יהיה זכר משלנו. פטרבורג כבר מתה. הכל נוסעים מכאן. הרעב הוא ללא נשוא. ותמיד פושטות שמועות שהנה בא הגרמני. עכשיו מחכים לו גם שיבוא מצד פינלאנד.

במוסקבה, ששם הייתי בחודש האחרון, יש קצת יותר חופש, גם במובן התזונה וגם באוירה המדינית, אבל אין גם בטחון שהגרמני לא יבוא. מצב הרוח של כולם הוא מאד מדוכא. אין שום תקוה, הכל בטוחים, שהשליטים של עכשיו ישלטו עוד זמן רב ויביאו את הארץ עד עברי פי פחת על ידי פקדותיהם והאשמותיהם המטורפות.

עכשיו על ענינים יהודיים. הועידה[2]) כמובן לא יצאה לפועל ונוסדה מין מועצה לאומית של נציגי מפלגות. וזעומה התקוה שתוכל לחדש משהו. הקומי־סאריאט לעניני היהודים, שנוסד על ידי השלטון הבולשביסטי ושהועמדו בראשו צעירים אחדים, בחורי ישיבה לשעבר (אחדים מהם הם למדנים, מוסמכים לרבנות), מתכונן להחריב את כל המוסדות היהודים ושם את ידו על הכל, תופס את הכספים ואת ההנהגה של המוסדות הותיקים ביותר.

כשהייתי במוסקבה נודע לי, כי הקומיסר לעניני היהודים בקומונה הפטר־

---

1) המכתב נכתב במקורו באידיש.
2) ועידת נציגי היהודים ברוסיה שעמדה להתכנס בפטרוגראד.

בורגית, אף הוא שמו רפופורט[3]), יהודי אדוק, שוחט, תפס את המוזיאון שלי עם הארכיון, עם כל כתבי היד.

לשם כך פרסם בעתונים, כי הגיעו לו ידיעות שבמוזיאון התרחשו גניבות. לכן הוא לוקח אותו תחת חסותו. מיד נסעתי לכאן ומצאתי את המוזיאון וכן את חדרי הפרטי חתום. קודם כל ניתקתי את החותמת והלכתי אל הקומיסאר ודרשתי שיתבע לדין את הגונבים, כביכול, ממוזיאון, ואם לא, אגיש עליו תביעה במשפט כעל שקרן והולך רכיל. הוא לא מצא מה לענות, הסיר מיד את החותמת מעל המוזיאון, החזיר לי את המפתחות והבטיח לפרסם מודעה, כי החשד בגניבה הוא מוטעה והוא ירדוף את הולכי הרכיל. בכל זאת אין לי בטחון, כי סוף כל סוף לא יתפסו את המוזיאון.

ידידינו במוסקבה: פרישמן, ניידיץ, זלאטופולסקי ויתרם בריאים. על זלאטופולסקי עברו צרות רבות ובלהות. הוא נשדד, ותפסו דירותיו. כשהייתי שם היו אצלו שודדים וכמעט הרגוהו. בקיצור, אין שם בטחון לחיים. ובכל זאת נמשכת פעילות ספרותית נמרצת. כמה הוצאות ספרים עובדות. לפני שבועות אחדים יצא ספר ראשון של „התקופה", הוצאה מופלאה: 45 גליונות, נייר מן המובחר. הספר עלה 202 אלף רובל. זאת יכול להרשות לעצמו אדם כשטיבל. בספר נדפס תרגומו של המחזה שלי[4]). מה אומר לך, כשקראתי את התרגום, בלילה, כשהייתי יחידי, זלגו מעיני דמעות שמחה. בכל־כך עדינות ופיוטיות מופלאה נמסרה וקושטה ונתנגנה כל הדרמה.

לא מצאתי מלה אחת שתעצרני. ומי שקורא נעצר קודם כל על מה שאתה הכנסת למחזה. תודה לך מקרב לב, יקירי.

לצערי לא עברה „התקופה" בלי שערוריה. טשרניחובסקי תרגם את הומרוס. בא פרישמן לתקנו ולאחר התרגום נשארו מטשרניחובסקי 7 או 11 או לכל היותר 18 שורות (מתוך 750). כשראה טשרניחובסקי את התרגום התחיל להרעיש עולם ואמר שאין הוא יכול לתת את חתימתו לכך. הציע פרישמן להחתים את שניהם, סירב טשרניחובסקי. הלך פרישמן להדפיס את השירה הראשונה בשמו הוא. יכול אתה להבין איזו שערוריה פרצה. במה יסתיים הדבר אינני יודע. כץ[5]) יצא ב„העם" נגד פרישמן. טשרניחובסקי מתכונן לצאת אף הוא ופרישמן טוען כי אין הדבר נוגע לו אפילו כחוט השערה.

ועכשיו עוד מלים אחדות על דבר מעשי:

שטיבל שלח לרבניצקי את חיבורי „גאליציה" לתרגום וכן את הכרך הראשון של כתבי, את „גאליציה", שנשלח ממנו רק חלק ראשון (בסך הכל יהיו שלושה חלקים, יש להתחיל להדפיס בהקדם האפשרי, כי אין אני יכול לפרסם את הספר לא באידיש ולא ברוסית לפני שיפורסם בעברית. והמצב הוא כך, שאין בטחון, כי בעוד חצי שנה אפשר יהיה להדפיסו מטעמי צנזורה. לפיכך בקשת כולנו לרבניצקי ולך, שתבקשנו כי ימהר לתרגם את „גאליציה" ולשלוח את התרגום בידי מי שנוסע לכאן, אם אפשר בידי מי שימסור לך מכתב זה.

אם משום מה אין רבניצקי יכול לעשות את התרגום יודיע נא על כך. אני וכן פרישמן ושטיבל מבקשים אותו שיעשה כל מה שאפשר וישלח לנו בהקדם את התרגום, כדי שאפשר יהיה להדפיסו מיד.

---

3) שם אנ־סקי עצמו היה ראפופורט.
4) „הדיבוק", בתרגומו של ביאליק.
5) בן־ציון כץ.

אני מקוה שלא תסרב לבקשתנו. גם בנוגע לכרך ראשון של כתבי: 5 שנים אני מחכה שיופיע בעברית. אל נא יכריח רבניצקי אותי להוסיף ולחכות.

כן מתמרמרים ב„התקופה" מאוד, שאין כלום משלך בספר השני. תן מתנה, משהו שלם. תחיה נפש פרישמן. בכל מצב־רוחו המרקיע שחקים מסוגל הוא להיות דבק באנשים ולך הוא דבוק מאוד. הוא מזכיר אותך באהבה חמה.

מובן מאליו שהם דורשים בשלומך.

דרישת שלום לבבית לרעיתך.

דרישת שלום ידידותית חמה לרבניצקי. דרישת שלום והבקשה הנ"ל.

אני מחבב אותך בידידות־אח.

בלב ונפש שלך,

ש. ראפאפורט — אנ־סקי

הגדת־פסח בקלף שלך שלמה ושמורה. אני נוסע למוסקבה, לכן מוטב שתכתוב למוסקבה על פי כתבתו של שטיבל. כתוב נא ככל האפשר יותר על הכל וביחוד על עצמך.

מיוחנן טברסקי לביאליק

כשבא יוחנן טברסקי לאודיסה ונכנס ללמוד בגימנסיה קירב אותו ביאליק וביקש לאמצו לו לבן. וכשהביא לפניו הצעיר את יצירותיו הספרותיות הראשונות, חזה לו ב. עתיד מזהיר. מהמת הפרעות וחילופי השלטונות בעיר, נאלץ ט. לחזור אל אמו בשפיקוב. לפני צאתו מסר לביאליק כתב יד וציפה לחוות דעתו. ועל כך מדובר במכתבו של ט. אל ביאליק, שמתוך שורותיו נשמע גם הד המצב הפרוע במדינה שלאחר המהפיכה. ומעניין שלא דברי שבח והסכמה ביקש הצעיר לשמוע מפי המשורר על יצירתו, אלא בקורת אמת, שאינה נושאת פנים, ושיש בה כדי ללמוד על העתיד.

מר ביאליק יקר עד אין קץ, עד אין גבול!

זה כבר כשלוש שנים מאז שלחתי אליו את „בת ישראל". כשלוש שנים! והן השנים האלו הן שנות הפריחה והגדול, כששרביטים דקים וירוקים מתעצים[1] ונהפכים לגזעים גדולים ועבים של אילנות גדולים, וילדים, שאינם מבדילים עדיין בתומם בין „שלי" ל„שלך", שכל העולם — עצמם, נהפכים לאנשים גדולים, שתופסים להם מקום ידוע בחיים.

ודוקא משום שמטאמארפוסת התפתחות זו כה גדולה היא באותן השנים הריני כה ירא וכה משתוקק לשמוע את הדיאגנוסה שלו. הן הוא שמע את קולי בשעה שאנוכי הייתי עדיין עני לא רק במחשבות, כי אם גם במלים ובשעה שבתקופה מאוחרת יותר אנוכי כסיתי במליצות ריקות על בערותי, על דלותי הרוחנית והאמנם הוא ישמע גם את קולי כשהוא ספוג אותה ההארמוניה הממזגת והמאחדת את הפנים ואת החוץ, את התוך ואת הבר?

בכל אופן, מר ביאליק גדול, יקר, יהא נא לקטיגור. ויראה נא לי דוקא על חסרונותי. כי חסרונותיהם יראים רק אלו שאינם מאמינים, כי יוכלו לתקנם ולאבדם, אולם אלו, שמאמינים בכוחותיהם, המה מודים רק מקרב לב בלחיצת יד חזקה ובנשיקה חמה ומלאה אהבה לאותם הקטיגורים החביבים. הודות להם הם מתעלים עוד על מדרגות אחדות ומתקרבים ע"י כך לאותו הרום והגובה שאליו הם שואפים. רבי החובלים מבקשים את אורו של המגדלור ובן פרומיטיאוס זה של האוקינוס הוא גם המראה לעין כל את נוראותיו של הים — את כפיו שמתחת למים!

מר ביאליק יקר, חביב! יהא נא למגדלורי אני! הן בלעדו יכולה להטרף בים הסוער של הטעויות גם החזקה שבאניות!
והריני נושק אותו בכל עוז אהבתי אליו, בכבוד ובאהבה,

יוחנן טברסקי

שפיקוב [2]), 1917.2.24 בשעת הרעש והאנדרלמוסיה שלפני נסיעת אמא.

המביא לבית הדפוס **מ. אונגרפלד**

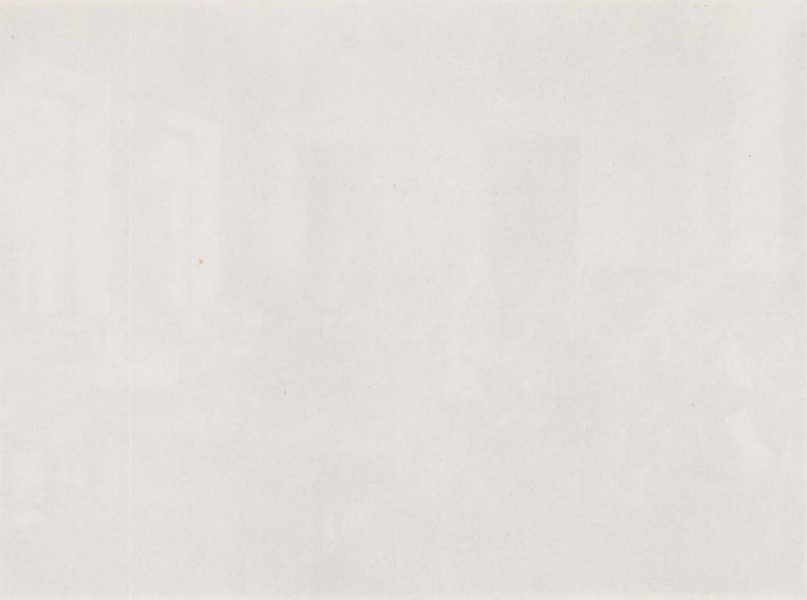
1) נעשים לעצים.
2) עיירה בפודוליה שבאוקראינה, מושב אדמו"רי חסידים.

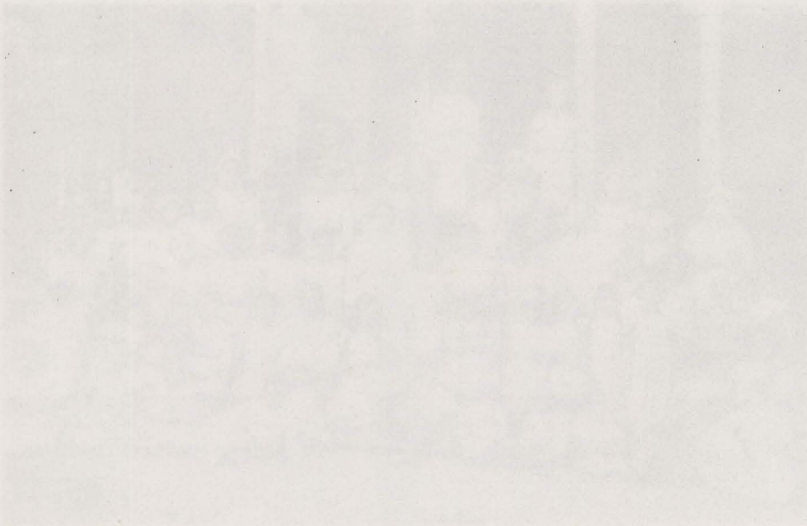

בית החולים לפליטים במינסק.
הרופאה : ד״ר מרים הלפרן ; האחות : רונה רוזקס

קיטנת הבראה לילדים מטעם החברה הרוסית לעזרת יהודים קרבנות המלחמה
מינסק 17—1916. הרופאים : ד״ר לוין וד״ר מ. הלפרן

ס. שוואַרץ

ג. אהרונסון בגבורות*)

באוירה המתוחה של ראשית המאה העשרים נתעוררה הרוח המהפכנית בלב הנוער בהקדם. בן חמש עשרה כבר ראה עצמו גריגורי אהרונסון כסוציאליסט. לכאורה צריך היה, לפי קשריו עם האינטליגנציה היהודית, להצטרף כסוציאליסט — ובפרט בעיר כהומל — אל ה„בונד" או לאחד הפלגים הסוציאליסטיים־הציוניים, אבל מנימוקים שאינם ברורים לי גם היום, לא עשה כך. כבר בשנת 1903 ראה עצמו כחבר מפלגת הפועלים הסוציאל־דימוקרטית הרוסית („איסקרובץ" לפי הכנוי הרגיל אז), ולאחר הפילוג לבולשביקים ולמנשביקים הצטרף לבולשביקים והיה במחנה זה כחמש שנים. רק בשנת 1908, כשנתקרב במינסק לפעילי ה„בונד", פגה דביקותו הבולשביסטית והוא התקרב עד מהרה למנשביקים ול„בונד". בסוף אותה שנה חזר להומל עיר מולדתו, ששם הציעו לו לערוך את העתון המקומי, וכאן הצטרף לחבר פעילי ה„בונד" ופעל את כל פעולתו המדינית והצבורית, לפי ביטויו הוא, „כחסיד המנשביקים־הליקווידאטורים".

---

*) אביו של גריגורי אהרונסון הסופר יעקב אהרונסון היה גיסו של מרדכי בן הלל הכהן. למד פילוסופיה בנעוריו בפטרבורג, אבל התפרנס ממסחר ומבנקאות בהומל. עלה ארצה בשנת 1933 בלי שהיה ציוני. היה תלמיד־חכם ובקי בתלמוד. בשעת הפנאי היה כותב ספורים ורשימות ברוסית ופרסם אותם בשבועון הרוסי־יהודי „בודושצ'נוסט" ובכתבי־עת רוסים כלליים. כן פרסם שני ספרים, אחד ברוסית בקישינוב בשנת 1932 ואחד בעברית „הערות והארות על האדם והעולם". מת בתל־אביב בגיל 87 בשנת 1952. ביוגרפיה מפורטת שלו פורסמה בספר זכרונותיו של י"ל כהנוביץ „מהומל עד תל־אביב" (תל־אביב, תשי"ב) (המערכת).

בבחירות שנת 1912 לדומה הממלכתית הרביעית היה מועמד ה„בונד" בהומל ולאחר הבחירות הוכרח לעזוב את העיר. הוא עבר לוויטבסק ושם היה פעיל מראשית 1913 עד ראשית 1918. ערך את העתון המקומי (עד שנסגר בראשית המלחמה); היה פעיל ב„בונד", באגודת הסדרים והפקידים; היה מזכיר קופת החולים העירונית, השתתף בארגון לשכת העבודה. כן השתתף בפעולה צבורית יהודית — בועד העזרה לפליטים, בהקמת קהילה יהודית ליגאלית למחצה. היה ציר הקהילה במועצה הארצית היהודית בפטרוגרד באוקטובר 1914 ובמועצה לעזרה על ידי מלאכה ליד „אורט" בפברואר 1916. אותה שנה השתתף במועצת הועד המרכזי של „הבונד" בפטרוגראד.

עם ראשית המהפכה נעשתה פעולתו מתוחה יותר. ברשימה אוטוביוגרפית שכתב בראשית שנות הששים, נאמר: „מהפכת פברואר מצאה אותי בוויטבסק, שם נבחרתי ליו"ר מועצת צירי הפועלים והמשרד המרכזי של האגודות המקצועיות" במשרות אלה התמיד עד 10 בינואר 1918). זמן מה היה יו"ר מועצת העיריה ויו"ר ועד ה„בונד". היה ציר בכמה ועידות בפטרוגראד ובמוסקבה: במועצה הראשונה של הסובייטים, בועידה השלישית של האגודות המקצועיות, במועצה הממלכתית במוסקבה, בכינוס אגודת הפקידים, בכינוס ברית העירים, בכינוס הדמוקראטי בפטרוגראד, בכינוסים ובועידות של ה„בונד" והמנשביקים. בימי מהפכת פברואר היה חבר סיעת המנשביקים הבינלאומיים וערך בוויטבסק את „העתון הסוציאל־דמוקרטי" ברוסית. אולם לאחר מהפכת אוקטובר עבר לזרם הימני של המנשביקים. נמנה בראש רשימת הגוש הסוציאליסטי לעיריית וויטבסק והיה מועמד לאספה המכוננת ברשימת המנשביקים וה„בונד". כן נמנה בראש רשימת ה„בונד" בקהילת וויטבסק. בדצמבר 1917 ובינואר 1918 ערך מטעם האגודות המקצועיות את העתון „הפועל הוויטבסקאי" ברוסית.

ביוני 1918 עבר אהרונסון למוסקבה ושם נכנס לועד הראשי של ה„בונד" בברית־המועצות, שבחר בו כציר לועד הארגוני לכינוס ועידה כל־רוסית של מורשי פועלי בתי־החרושת. ועידה זאת היתה הנסיון האחרון להבטחת קיום תנועת פועלים חפשית במשטר הסובייטי. יזמת כינוסים אלה מטעם המנשביקים בפטרוגראד בינואר 1918 וצעדיהם הראשיים היו מוצלחים לאין־ספק. השלטון הסובייטי לא העיז להרוס אותם מיד. אבל בקיץ 1918 בא המשבר. אהרונסון נשלח על ידי הועד הארגוני לוויטבסק, הידועה לו היטב, לכנס שם ועדה פלכית. והוא הצליח לארגן בחירה של כמעט 300 צירים. אבל ממש לפני פתיחת הועידה — נאסרה. שלושת המארגנים, ואהרונסון בתוכם, נכלאו, וזמן מה היו אפילו בסכנת מות, אבל מוסקבה עצרה בידי הבריונים המקומיים. אהרונסון נשלח למוסקבה ושם צורף ליתר האסירים בעוון כינוס הצירים. אבל בסוף השנה שוחרר.

אחרי כן ישב אהרונסון שנתיים במוסקבה כבן חורין, השתתף בעבודת הועד המרכזי של הארגונים הסוציאלדמוקראטיים מטעם ה„בונד", ובועידת ה„בונד" במוסקבה באפריל 1920. עם פילוג ה„בונד", נבחר לועד המרכזי של ה„בונד" הסוציאל־דמוקרטי". היה פעיל מאוד בתנועה המקצועית, ביחוד באיגוד הפקידים. בועידת האיגוד נבחר לנשיאות (מטעם סיעת „האחדות והעצמאות של האגודות המקצועיות"). ומטעם הועד המרכזי של האיגוד נבחר לחבר המועצה הרוסית המרכזית של האגודות המקצועיות. לפי רשימת האיגוד נבחר גם למועצה המוסקבאית של צירי הפועלים. אותה שעה השתתף גם בדעה מיעצת בישיבות הועד המרכזי של המנשביקים ונבחר למזכיר הועדה לתנועה המקצועית.

ב־25 בפברואר 1921 נסתיימה כל הפרשה במאסרי מנשביקים בהמון. לאחר מאסר של כמעט שנה (ושתי שביתות רעב) נשלח אהרונסון בתוך חבורת מנשביקים אל מחוץ לארץ. הוא השתקע בברלין, ממנה עבר בשנת 1933 לפאריס ומשם, בשנת 1940, לניו־יורק. בשנים אלה עבד הרבה כעיתונאי וכסופר. היה חבר המשלחת לחוץ לארץ מטעם המפלגה הסוציאלדמוקרטית הרוסית וכתב בכמה כתבי־עת רוסים ויהודים (לעתים גם בגרמנית ובאנגלית). היה חביב ביחוד על קוראי העתון היומי הרוסי באמריקה „נובויה רוסקויה סלובו". חיבר ופרסם הרבה ספרים וחוברות. מספריו יש לציין: „בשחר הטירור האדום" רוסית (ברלין, 1929); „די יידיש־רוסישע אינטליגענץ" (בואנוס אייריס, 1962); „רוסיה בתקופת המהפכה", רוסית (ניו־יורק, 1966). ערך והשתתף בחיבור שני כרכים ברוסית של „ספר היהדות הרוסית" (1960—1968); מאסף ביידיש „וויטעבסק" וכרך גדול של זכרונות פ. א. גארוי (רוסית).

(תרגם מרוסית: ב. ק.)

מרדכי קפלן

מתקופת מלחמת־העולם הראשונה

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה עזבה משפחתנו את מאריאמפול, בקרבת הגבול הגרמני־רוסי, ועברה לרוסיה.

בתחילת המלחמה התקדם הצבא הרוסי לשטח גרמניה וכבש חלק ניכר מפרוסיה המזרחית. בעקבות זאת חזרנו — אבי המנוח — הרוקח יצחק קפלן ז"ל, ואני למאריאמפול, לשם שמירה על הרכוש וגם פתיחת העסק החדש. היינו משוכנעים שהמלחמה הולכת ונגמרת והנצחון על גרמניה הוא קרוב. כך עבר עלינו כחודש וחצי. והנה בליל 7.2.1915 נדהמה האוכלוסיה במאריאמפול והסביבה ממגוסה פתאומית של הצבא הרוסי — רק מאוחר יותר נודע לנו על המפלה הקשה שנחל הצבא הרוסי בפרוסיה, בין האגמים המאזוריים. הגרמנים התקדמו מהר מאוד ותוך כמה ימי התקדמות חצו את הגבול הרוסי־גרמני והגיעו עד למבואות קובנה.

נשארנו איפוא מנותקים מיתר בני־משפחתנו שהיו ברוסיה. אחרי חודש, בערך, כשהתברר שהגרמנים הולכים ומתבססים בשטחים הכבושים, החל אבי ז"ל לתכנן בריחה לעבר הקווים — החזית טרם התגבשה, היו שמועות על כפרים שטרם הוצבו בהם יחידות גרמניות. אבי קיבל רשיון ממפקד העיר הגרמני לנסוע לסביבת העיר לשם קניית מזון וירקות. הצטרף אלינו מר אגושביץ, בעל בית־דפוס מאריאמפול, שגם הוא היה מנותק ממשפחתו. בהתחלת חודש מרס 1915 יצאנו לדרך, ואחרי נדודים בשדות מושלגים ולינה בכפרים, נקלענו לבין פטרולים רוסיים במחשבה שהנה — נצלנו.

אחד הפטרולים הרוכבים הביא את כולנו, כולל העגלון, למטה הקרוב, ומשם, לאחר נסיעות ממושכות, העבירו אותנו לווילנה, וכאן נמסרנו לאיזה דרג צבאי גבוה יותר. התברר שכולנו נאסרנו ונאשמנו בבגידה וכי „באנו מעבר לקווים בעזרתם ובהדרכתם של הגרמנים". מובן שהאשמה התייחסה לאבי ז"ל ולמר אגושביץ. העגלון שוחרר ואותי העבירו לידידים בווילנה (משפחת י. גולדברג, שהלך לעולמו בתל־אביב).

החלו חקירות, שאלות, טיפול מצד קרובים וידידים בווילנה, בה היה לאבא חוג מכרים וספקים נרחב. גם כמה כמרים ליטאים, רופאים ועורכי־דין מסביבות מאריאמפול, שנקלעו לווילנה, נתנו את עזרתם ורבים מהם הופיעו כעדים לפני הרשות הצבאית כדי לתת עדות על הרוקח קפלן, שהיה מוכר במחוז מאריאפול, קובנה וכו'. במיוחד פעל רבות הרופא הליטאי, ד"ר גריניוס, שלמד יחד עם אבי ז"ל (מאוחר יותר נבחר ד"ר גריניוס לנשיא ליטא). גם כמה קצינים רוסים ששרתו במאריאמפול והועברו לווילנה ולמטות הצבאיים בסביבה הופיעו כעדים לזכות אבא.

במהלך החקירה התברר שהלך הרוחות הוא האשמה כוללת שכל היהודים הם בוגדים ועוזרים לגרמנים. כולם, גם אני בהיותי בן 12, נחקרנו בענין ראש העיר במאריאמפול, שמונה על ידי הגרמנים — מר גרשונוביץ.

גרשונוביץ נאסר לאחר שהרוסים, בתחילת המלחמה בהתקדמותם לפרוסיה, גרשו את הגרמנים ממאריאמפול, בה החזיקו זמן קצר מאד.

באחת החקירות נחקרתי אם ידוע לי מי עמד בקשר עם אבי ואם היה לו קשר עם

הבוגד גרשונוביץ. תשובתי היתה שהיהודים אינם בוגדים! ואני אוכיח שאני עצמי — כתלמיד גימנסיה ממלכתית — רגלתי לטובת הרוסים! הביאו חבילת ספרים ומחברות שלי שהיו בין יתר החפצים, ובאחת המחברות, בין תרגילים שונים במתימטיקה — היו רשומים — כתרגילי כתיבה וחשבון — מספרים שונים. אלה היו מספרי היחידות הגרמניות מכל סוגי נשק — אז ענדו עדיין אנשי הצבא כתפות עם מספרי הגדודים, וזאת בצבעים שונים, לפי השתייכות לסוגי הנשק השונים.

במהלך החקירה הופיע קצין בדרגה גבוהה יותר וחקר אותי על המספרים והצבעים — עניתי על הכל בצורה ברורה וחד־משמעית — ולבסוף אישר הקצין את כל הפרטים שלי — כנראה שהיה איש ביון רוסי. החוקרים שיבחו אותי, ויתכן שלחקירותי היתה השפעה חיובית. לאחר כ־10 ימים שוחרר אבי ואז נודע לי ממנו שבכל החקירות חזר השם גרשנוביץ — רצו להדביק לו תפקיד ראש המרגלים הגרמנים במאריאמפול, כפי שטענה הקטיגוריה במהלך משפטו של גרשונוביץ, בו הופיעו להגנתו עורכי־דין חשובים, הסופר הרוסי קורולנקו ואחרים.

גם אותי שאלו פעמים רבות אם ידוע לי דבר־מה על נסיעות גרשונוביץ לפני המלחמה, ולאן. לפני שהרשו לנו לעזוב את ווילנה (המשפחה התגוררה בהומל), הופיע אצלנו אחד הקצינים והודיע בשמחה שבעקבות עדותו של אבא ושלי, לפיהן השתכן בבתינו מסה גרמני בדרג גבוה, הפגיזו הרוסים את מאריאמפול ופגעו בבנין שלנו. כשחזרנו בשנת 1918 למאריאמפול, מצאנו שבאמת הופצץ רק ביתנו והושמד בחלקו — תהילה לתותחנים הרוסים!

נסענו להומל, משם עברנו לנובגורוד־סיוויירסק ובהיותי בגימנסיה הממלכתית בעיר זאת, שמעתי מחברי, התלמידים הרוסים, שהנה התחיל משפט נגד „מרגלים יהודונים". לא מצאתי לנחוץ לספר ל„חברי" את הידוע לי ולא על חלקי הפעוט בכל העניינים.

בקיץ 1916, כשגמרתי את הכיתה הרביעית בהצטיינות, ובטכס־הגמר קיבלתי Похвальный лист (ציון לשבח), נתבקשתי להמתין ליד הבמה, ומנהל הגימנסיה הקריא עוד תעודה ומסר לי מדליה צבאית „להגנת המולדת" בעד „גבורה ותושיה בפעולות". וחשבתי אז על גרשונוביץ; טרם ידעתי שהוא זוכה.

ברוך קרוא

אחרי ארונו של יוחנן טברסקי

ממועצת המערכת של „העבר" ומבין חבר ותיקי הספרות העברית בדורנו נחטף יוחנן טברסקי, אחרון סופרי החסידות בספרותנו החילונית ואחד מטובי מספרינו והוגינו. מיוחס, בן משפחת אדמו"רים, חביבו של ביאליק, פורה ומפרה. מממזגי תרבויות שם ויפת. נעים הליכות, מרבה בשתיקה היה וכשפתח פיו היה כמעין הנובע. כתב הרבה, אבל עליו כתבו מעט. לא היה איש פרסום.

מתוך בקיאותו בשפות ובספרויות היתה מצודתו פרוסה בכל רחבי ספרות העולם. אין כמוהו לריבוי נושאים וגבורים. על מי לא כתב? על אוריאל אקוסטה ועל אלפרד דרייפוס, על רש"י ועל אחד העם, על זיגמונד פרויד ועל מרדכי עמנואל נח, על ר' משה חיים לוצאטו ועל וולטר ראטנאו, על רב סעדיה גאון ועל תיאודור הרצל, על הפילוסופים לייבניץ וקנט ועל הפדגוג פסטאלוצי. ועל כל אחד מן

הנזכרים חיבר ספר שלם. עם זה חיבר ספרים גדולים, שבהם נשא דברו על אישים לאין ספור, ביחוד בספרו „לכסיקון ספרות העולם" בארבעה כרכים, מפעל מיוחד במינו, שבו מובאות ביאוגרפיות קצרות וגם לקוטים נחמדים ומאלפים של חכמי אומות העולם וישראל. ולפני מותו הספיק לחבר ספר בכמה כרכים „תולדות הפילוסופיה והפילוסופים" (של ישראל ושל אומות העולם), שכרכו הראשון יצא בחייו ויתר הכרכים הולכים ומודפסים.

עיקר שורש נשמתו היה תקוע בחסידות. לא היה קנאי לחסידות והכיר גם את מגרעותיה. היה בקי בעליתה ובירידתה. הוא תיאר אותה מבפנים, כחניך שושילתות חסידיות. אין כספריו להבהיר את החסידות כמו שהיתה: „החצר הפנימית", „מעולם לעולם", „הבתולה מלודמיר" וספורים אחרים שלו, קצתם אוטוביאוגרפיים וקצתם רומאנים היסטוריים החושפים את החסידות כהויתה, והרבה יש ללמוד מהם בצד ההנאה הספרותית השופעת מהם.

בין היתר הוא מתאר גם פגישות עם סופרים כגון וינצ'בסקי באמריקה, וכן בקור ארז, עורך „המליץ", בסקווירה על פי ספורי קרוביו וכמה אפיזודות מחיי יהודי רומניה. ספריו הם אוצר בלום.

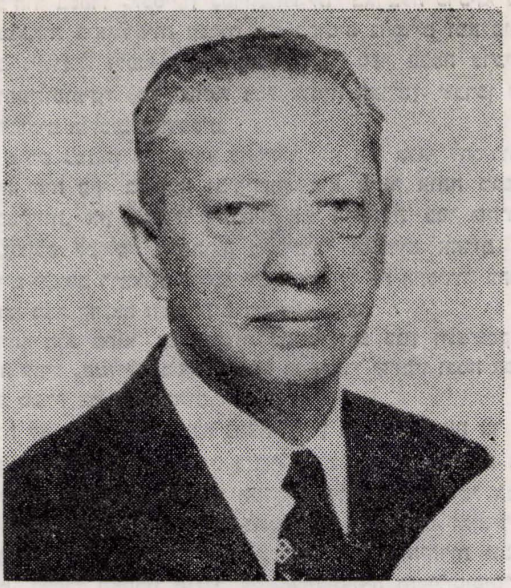
בבקורת לא נערך כהלכה. לא נמצא עדיין מי שימצא את צד השיתוף בין חסידותו ובין אנושיותו של טברסקי. בשני המקצועות גם יחד לא הרבו אצלנו לכתוב. ויש לגלות את הקשר בין שני המרכזים הללו ביצירתו של המנוח. עם כל הדיבורים על יהדות ואנושיות עדיין לא נתגלה סוד הזיווג הזה, והוא דוקא בנפשנו. טברסקי גילה לפי דרכו את האנושיות שבחסידות ואת היהדות שבכמה מחכמי אומות העולם. בספרו האחרון הנזכר על „הפילוסופיה והפילוסופים" מוצא הוא השפעות יהודיות כמעט בכל חכמי יוון. אין דרכו דרך מדעית אלא ספרותית, אבל ללימוד היא צריכה.

טברסקי היה אחד הנצנים האחרונים של היהדות הרוסית, שספגו מכל התרבויות הגדולות של הדור, מן היהודית והרוסית והמערבית, וטרחו למזגן בשפה העברית, תוך כדי פיתוח השפה על ידי כתיבתם. עדיין לא נחקרה התקופה כהלכה, עדיין אין לנו בקורת חוקרת. יצירת טברסקי היא נושא פורה למחקר כזה.

לנו במערכת „העבר" היה יועץ וּב צדדים, ממעט בדיבור אבל מעמיק בהערותיו. מזמן לזמן השתתף ברשימה קצרה אבל עמקנית, כתובה בסגנון משובץ לפי דרכו. הבאנו בחוברת זו (בעמ' 303) מכתב שלו לביאליק בהיותו בן שמונה עשרה, וכבר במכתב הזה יש משהו מן הפרדוכסליות של אישיותו ויצירתו של טברסקי.

זכרו לא ימוש מספרותנו. ועוד נשוב לדון ביצירתו, שיש בה משאבים לתולדות יהדי רוסיה בדור אחרון.

אברהם שפייזהנדלר זכרונו לברכה

עם מסירת כתב־היד האחרון של „העבר" הנוכחי לדפוס השיגתנו הידיעה המעציבה על הסתלקותו של ר' אברהם שפייזהנדלר, מתומכיו הראשונים והנאמנים ביותר. הוא היה אחד העברים הפעילים ביותר בארצות הגולה, רב פעלים וקנאי, עושה ומעשה.

נולד בוורשה בט"ו בתמוז תרמ"ח (1888) ונפטר בניו־יורק לאחר מחלה ממושכת בכ"ח בטבת תשכ"ח (1968), כחצי שנה לפני הגיעו לגבורות, אבל חייו היו חיי גבורות. מנעוריו הקדיש חלק הגון מזמנו, מכחו ומכספו למען העברית. פעמים אף ניסה להשתקע בארץ ולא הצליח. אבל בגולה, ביחוד באמריקה, לא עבר עליו יום ללא פעולה ציונית אם במשפחה ואם בקהילה ואם במדינה, ואם למען העברית בארץ ישראל ובמדינת ישראל. הוא היה מן המועטים, אחד בעיר ושנים במשפחה, שתמכו בראשית המאה בירחונו של ברנר „המעורר". ביחד עם דניאל פרסקי דאג למען „הדואר" וה„תורן" בניו־יורק. בעת ובעונה אחת היה פעיל בהסתדרות הציונית.

הוא אף כתב הרבה מאמרים בעתונות על התרבות העברית ובעיותיה, גידל את בניו על ברכי השפה והתרבות העברית וזכה לכך, שאחד מבניו, הסופר עזרא שפייזהנדלר, הוא מומחה לתרבות העברית, היה מרצה לתרבות זו בבית־המדרש הגבוה לחכמת ישראל בסינסינטי שבאמריקה ועכשיו הוא מכהן כפרופיסור בסניף של אותו בית מדרש בירושלים.

לנו אנשי „העבר" היה מאז תומך וחבר, ושמו נזכר בשער. לאחר שחלה בשנים האחרונות לא רצינו להואש מלראותו שוב בריא ושלם ומשתתף אתנו בפעולה למען „העבר". זכרו לא ימוש מלבנו ומובטח לו מקום בתולדות תחית התרבות העברית.

מערכת „העבר".

„תנובה"

מאגדת
על יסודות קואופרטיביים 500 ישוב־ים חקלאיים ומאות משקים בודדים בכל אזורי הארץ, לשווק תוצרת חקלאית לתעשית מזון.

משווקת
את כל התוצרת החקלאית למיניה.

מחלבות
ותחנות חלב עירוניות ואזוריות על פני המדינה כולה.

מחסנים
סיטוניים ומחלקות למכירת תוצרת חקלאית למיניה בכל הערים והמושבות.

מחלקות בכל אזורי הארץ
תעשית מזון ותוצרת חקלאית

★

המשרד בתל־אביב:
בשוק הסיטוני, רחוב החשמונאים
טלפון 8—36911

„תנובה" משווקת למעלה מ־70 אחוז מכל תוצרת המשק החקלאי העברי המעורב!

לשנת ה־20
של
המדינה

•

ברכת
הועד הפועל
של ההסתדרות

9%
נטו לשנה
אנו משלמים על כל סכום עד 15,000 ל"י בתכנית

פח
בבקשתך

שעורי הריבית:
לאחר חמש שנים 9% נטו
לאחר ארבע שנים 8% נטו
לאחר שלוש שנים 7% נטו

בתום שלוש שנים לפקדון הריבית פטורה ממס וכספך מוגן על ידי הצמדה לאינדקס — בריבית נמוכה יותר

הכנסה שוטפת

על סכומים מ־3,000 עד 15,000 ל"י תוכל לקבל כבר מעתה 9% ריבית נטו — אחת לשלושה חדשים כהכנסה שוטפת

בנק לאומי
לישראל בע"מ

פרטים מלאים בכל אחד מ 174 סניפינו

ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בא"י
הסתדרות פועלי הבנין

קרן הבטוח והפנסיה של פועלי הבנין ועבודות ציבוריות

אגודה שתופית בע"מ

הקרן מעניקה לחבריה:

דמי־מחלה	הבראה	הפרשי פיצויי פיטורים
דמי־חופשה	דמי־חגים	תוספת משפחתית
הלוואות לשיכון	הלוואות קטנות	ביטוח הדדי

פנסיה
גימלאות מגיל 65
גימלאות פרישה מוקדמת מגיל 60
(מסיבות בריאות)
גימלאות לשאירים וגימלאות לנכים מוחלטים

שיקום
וגימלאות נכות־מקצועית
בגיל 55—60

ההנהלה המרכזית:
תל־אביב, רח' ארלוזורוב 93 ■ ת.ד. 303 ■ טלפון: 447145

ציון · חברת ביטוח בע"מ · ZION · INSURANCE CO. LTD.

המשרד הראשי:
תל־אביב, רחוב אלנבי 120
ת.ד. 1425 — טלפונים: 64671, 67701
כל עסקי ביטוח

צינקל בע"מ

יצרני צנורות קלים להשקייה

בערגול קר:
1. מאלומיניום בקוטרים 2" ועד 16" באורכים מ־4½ עד 18 מטר אורך
2. מפלדה מגולבנת בקוטרים 2", 3", 4", מ־6 ועד 12 מטר
3. יצור שוקתות ואבוסים מפלדה מגולבנת ואלומיניום — לכל צרכי המשק

בשיטת הדחיסה (אקסטרוזיון):
יצור של חלונות ודלתות, צינוריות ופרופילים מאלומיניום — לכל צרכי המשק

לתעשיה, לבנין, לחקלאות

המשרד הטכני: **רח' העליה 33, תל־אביב, טלפונים: 824790**
משרדי החברה ובית החרושת: **אזור התעשיה של פתח־תקוה, טל. 913351/2/3/4/5**

„כור" חברת חרושת ומלאכה בעמ"
"KOOR" Industries and Crafts Co. Ltd.

מברך
את מדינת ישראל
ואת כל בית ישראל
למלאות עשרים שנה
לעצמאות המדינה
כה לחי!

עגור

קואופרטיב לתיקונים ושרותים באניות בע"מ

גרוד חלודה, צביעה, נקוי דוודים שפוליים מכלי דלק ומים,
מחסנים, פירוק וסידור דונגי

חיפה, דרך העצמאות 1 ת.ד. 236 טלפון 2—525211

מה שבטוח-
ביטוח
ומה שביטוח-
הסנה

הסנה
חברת הביטוח הגדולה בישראל

אורט ישראל רשת מוסדות לחינוך מקצועי תל-אביב, שד' דוד המלך 39
מברך את מדינת ישראל ליום העצמאות העשרים — כה לחי!

אהרון רוזנפלד

סוכן חברות אניות

ובתי־חרושת

★

* חיפה * תל־אביב *

* אשדוד * ירושלים *

אחוד הקבוצות והקבוצים

המזכירות:

קרן אחוד הקבוצות והקיבוצים,
משקי אחוד הקבוצות והקיבוצים
תל־אביב, רחוב הירקון 123,
ת. ד. 3213, טלפון 242341

משקי אחוד הקבוצות והקבוצים:

ת"א, רח' ברנר 18, טל. 623875

המדרשה לחנוך משותף:

בית־ברל, טל. 9333336, כפר־סבא

המחלקה לבניה:

ת"א, רח' ברנר 2, טלפון 622761

ייצור ופתוח בע"מ

מפעל לפיתוח חקלאי במשקי אחוד הקבוצות והקיבוצים

ת"א, רח' טיומקין 13, טל. 7-621556

מבטחים

מוסד לביטוח סוציאלי

של העובדים בע"מ

◆

סניפים בכל חלקי הארץ

הסתדרות הפועלים החקלאים

קרן בטוח ופנסיה

לפועלים חקלאים

ובלתי מקצועיים

אגודה שיתופית בע"מ

★

קרן חופשה

לעובדים בחקלאות

★

הנהלה מרכזית:

תל־אביב, רח' לילינבלום 44

ת.ד. 2910 טל. 622911

חברה לבנין ולעבודות צבוריות

מיסודו של סולל־בונה בע"מ

המשרד הראשי:

תל־אביב, רח' אלנבי 111, ת.ד. 1267, טלפון 625311

סניפים בכל הארץ

חרות בע"מ
המשרד הראשי:
ת"א, דרך יפו־ת"א 7, טל. 50921
סניפים בכל הארץ

תעשית אבן־וסיד
המשרד הראשי:
חיפה, בית סולל־בונה, טל. 66501
סניפים בכל הארץ

חברה לעבודות חוץ ונמלים
מיסודו של סולל־בונה בע"מ
המשרד הראשי:
חיפה, כפר סולל־בונה, ת.ד. 4854
טלפון 15-66501
סניפים בכל הארץ ובחו"ל

שרותי נמל מאוחדים
חיפה, רח' הנמל, ת.ד. 1322

חרושת חימר בע"מ
המשרד הראשי:
תל־אביב, רח' אלנבי 111
טלפונים 625311, 625921
סניפים בכל הארץ

דיור ב.פ. בע"מ
המשרד הראשי:
ת"א, רח' אלנבי 111, טל. 611831
סניפים בכל הארץ

מעונות ישראל—אמריקה
המשרד הראשי:
ת"א, רח' אלנבי 111, טל. 611085

בנק משכנתאות לשיכון בע"מ

*

תל־אביב
שדרות רוטשילד 50
טלפון 623211, ת.ד. 1610

„מסד"

חברה הדדית
להלואות וחסכונות בע"מ
(נוסדה על־ידי הסתדרות המורים העברים בארץ־ישראל)

תל־אביב — ירושלים — חיפה

המוסד הכספי של הסתדרות המורים העברים בישראל

המרכז: ת"א, שד"ר 79, טל' 623306
סניף י־ם: בן יהודה 13/15, טל' 24867
סניף חיפה: הנביאים 20, טל' 66780

הלואה וחסכון חיפה

אגודה הדדית בערבון מוגבל

המשרד הראשי: רח' הנביאים 22, ת.ד. 250, טל. 5—68301

סניפים:

רח' יפו 51	טל. 2־523211	קרית־מוצקין, שד' שופטים 38	טל. 71097
רח' העצמאות 68	טל. 63439	קרית־ים ג', מרכז מסחרי	טל. 71907
רח' הרצל 81	טל. 69049	קרית־טבעון, מרכז מסחרי	טל. 931093
שד' הנשיא 127, הר הכרמל	טל. 84691	טירת הכרמל, מרכז מסחרי	טל. 941043
רח' טרומפלדור 56, נוה שאנן	טל. 222148	קרית־אתא, רח' העצמאות 52	טל. 72077

חסכונות וחשבונות עובר ושב, גובינות והעברת כספים לכל חלקי הארץ.
קבלת חברים חדשים, מתן הלואות ונכיון שטרות, קבלת פקדונות

תנובה

מאגדת
על יסודות קואופרטיביים 500 ישוב־ים חקלאיים בכל אזורי הארץ לשווק תוצרת חקלאית ותעשית מזון.

משווקת
את כל התוצרת החקלאית למיניה.

מחלבות
ותחנות חלב עירוניות ואזוריות על פני המדינה כולה.

מחסנים
סיטוניים ומחלקות למכירת תוצרת חקלאית למיניה בכל הערים והמו־שבות.

מחלקות
לריכוז תוצרת חקלאית ומחסני אריזה בכל אזורי הארץ.

תעשית מזון מתוצרת חקלאית

המשרד הראשי:
תנובה, מרכז שיתופי לשווק תוצרת חקלאית בישראל בע"מ, תל־אביב, בית „תנובה", רח' יהודה הלוי 17, ת.ד. 265, טל. 59511.

„שנהב"

משחת השיניים הטובה ביותר — מיוצרת מחומרים משובחים.

המחיר לצרכן 37 אג'

„שנהב־אזולן"

משחת שיניים המכילה חומר אַנטי־ספטי, המשמיד חיידקים, מונע דלקת הרירית של חלל הפה והחניכיים ומרעננת את הנשימה.

המחיר לצרכן 42 אג'

„סוכלמט"

SUCLAMATE — צנצנות בנות 250 טבליות (תחליף לסוכר).

מחיר הצנצנת 65 אג'

להשיג בכל סניפי קופת חולים ואגודות הצרכנים וסניפי שק"ם.

«הארגז» בע"מ

תל־אביב, — ת.ד. 106

תעשיות מתכת ועץ

המשרד הראשי:
רח' גבורי ישראל 94, טל. 3-2-32251

מחלקת הרכב ומוצרי מתכת
אוטובוסים לשרות החבורה הציבו־רית, אוטובוסים מיוחדים לתיירים, תאי־נהג, מכוניות משא וכלי רכב שונים. מכשירים לגז בישול: תנורים, כיריים ומיכלים (צילינדרים) לגז, מיכלים לדלק (ג'ריקנים), חלונות מתכת וכו'.

המחלקה לייצור רהיטי מתכת
רח' החרש 4 (ע"י גשר ראש פינה) טלפון 32231.

חרושת עץ
צריפין ליד רמלה,
טלפונים: 961289, 961280.
תיבות מיוחדות מסוג „ברוס", ארגזי אריזה לפירות וירקות, נגרות בנין ורהיטי עץ.

שותף ל„אמקור" בע"מ, ת"א
מוצרי קרור ומזוג אויר

קופה מרכזית לתגמולים ופנסיה לפקיד בע"מ

מאגדות בתוכה כ־40,000 חברים ממאות מקומות עבודה שונים ברחבי המדינה, מקרית שמונה ועד אילת בדרום.

הון הקופה — 85,000,000. ל"י.

הקופה מבטיחה לחבריה:

* **תגמולים, פיצויים ופנסיה לעת זקנה ולמקרה נכות.**
* **פנסיה לאלמנות וליתומים של חבר שנפטר.**

חברי הקופה נהנים גם מהלוואות לשיכון, ולמטרות קונסטרוקטיביות אחרות.

המשרד הראשי של הקופה:
רח' אלנבי 113, תל־אביב, קומה ג'
טלפון 623545

ההסתדרות הכללית

של העובדים העברים בארץ ישראל

לשכת המס המרכזית

תל־אביב, רחוב ארלוזורוב 93

טלפון 447121

אגודת השומרים

חברה לקבלת עבודות שמירה בע"מ

משרד ראשי:

בנין „הדר־דפנה",
שדרות המלך שאול, תל־אביב

סניפים:

ת"א, רח' לילינבלום 29, טל. 55349

ירושלים, רח' שמאי 12, טל. 23212

חיפה, רח' העצמאות 33, טל. 526827

באר־שבע, ההסתדרות 11, טל. 2829

אשקלון, רחוב הרצל 49, טל. 2349

האגודה מבצעת שמירת רכוש ונפש בישראל, מדן ועד אילת, במפעלים צבוריים ופרטיים באחריות ויעילות

„ספן"

בית־חרושת ללוחות בידוד וציפוי עמק־הירדן

לוחות פלסטיים דקורטיביים „ספניט"

משרד ראשי:

עמק הירדן, טל. כנרת 50053
תל־אביב, רחוב לינקולן 17, טלפון 31263

מחלבת טרה

תחנה מרכזית לשווק חלב

נחלת יצחק

רחוב גבורי ישראל 65

טלפון 251286

אנו מייצרים ומשווקים:

חלב־קקאו, קפה־מוקה מעוקר בבק־בוקים ☆ חלב הומוגני ומפוסטר בבקבוקים ☆ לבן, לבניה, שמנת ☆ חמאה ☆ גבינות רכות ☆ גבינה קשה „פאר"

הסתדרות העובדים הלאומית בארץ־ישראל

הועד הפועל:

בית העובד הלאומי

תל־אביב, רח' שפרינצק 23,
טל. 3־2־258351 ת.ד. 618

(נוסדה בשנת 1934)

- קרנות ביטוח
- קרן פנסיה
- נכות
- חוסר עבודה
- קופת חולים לעובדים לאומיים
- מרכז להתישבות
- ליגה למען הסתדרות עובדים לאומית בחוץ לארץ
- ליגה למען קופ"ח לאומית
- נוער עובד ולומד לאומי
- „סלע" חברת שיכון בע"מ
- „ברי־און" חברה לבתי הארחה והבראה בע"מ
- בתי־ספר מקצועיים
- בטאון „חזית העובד"
- „לפיד" בטאון הנוער
- קופות לאשראי וחסכון
- קופות „אמל" לעזרה הדדית

לנשיא המדינה
לכנסת
לממשלת ישראל
לצבא ההגנה לישראל
לתושבי עירנו
ולכל בית ישראל

ברכה ל-20 שנות מדינת ישראל

עירית תל-אביב—יפו

לאחינו בברית המועצות

150 אלף פועלי תל-אביב—יפו, חברי ההסתדרות, מחכים לכם ביחד עם כל אזרחי ישראל. אזרו עוז ובואו. כולנו אתכם.

מועצת פועלי ת"א-יפו

מרכז הקואופרציה בישראל

מברך את יהדות ברית המועצות ואת מדינת ישראל ואת כל אזרחי ישראל בשנת קבוץ גלויות והתעצמות כלכלית לשנת ה-20 לעצמאותה

חברה א"י לאוטומובילים בע"מ

מברכת את מדינת ישראל ואת כל אזרחי ישראל
למלאות 20 שנה לעצמאות המדינה

לשנה ה־20
של המדינה

◆

ברכה

ליהדות ברית־המועצות

◆

הועד הפועל

של ההסתדרות

המרכז לחנוך ותרבות

של ההסתדרות

●

מברך

את יהדות

ברית־המועצות

●

לשנה העשרים

של עצמאות המדינה

מרכז הסתדרות המורים
בישראל

מברך את יהדות רוסיה
ומעלה אותה על ראש שמחתנו
במלאות כ' שנה לעצמאות ישראל

הועד המרכזי של
הס' הפקידים העברים

מברך את מדינת ישראל
ואת העם היושב בציון
למלאות 20 שנה לעצמאות המדינה

המרכז החקלאי —
הס' הפועלים החקלאים

מברך את יהדות ברית־המועצות
לשנה ה־20
של עצמאות מדינת ישראל

תנועת מושבי העובדים
בישראל

מברכת
את יהדות רוסיה
לשנת ה־20 של המדינה

לשנה ה־20
של המדינה

★

ברכת

בנק הפועלים

חברה לבנין
ולעבודות צבוריות
מיסודו של
סולל בונה בע"מ

מברכת את יהדות בריה"מ
ומאחלת לה בקרוב השתתפות
בבנין מדינת ישראל

„הסנה"

חב' ישראלית לביטוח בע"מ

★

מברכת את יהדות ברית המועצות
לשנת ה־20 של עצמאות
מדינת ישראל

ליהדות ברית המועצות
לשנת ה־20 של המדינה
שלוחה ברכת

יכין חקל בע"מ

ברית

הקואופרציה הצרכנית

מברכת
את יהדות ברית המועצות
ואת כל אזרחי ישראל
לשנת ה־20 של מדינת ישראל

לשנה ה־20
של המדינה
ברכת

●

הקופה המרכזית
לתגמולים ופנסיה
לפקיד

לשנה העשרים
של המדינה

★

ברכת

„מפעל מים" כפר־סבא

ועד עובדי המשביר המרכזי

☆

מברך
את יהדות ברית המועצות
לשנת העשרים של המדינה

„דלק"
חברת הדלק הישראלית
בערבון מוגבל

◆

מברכת את יהדות ברית המועצות
לשנת העשרים
לעצמאות מדינת ישראל

הס' הפועלים החקלאים
ארגון מגדלי פירות
המחלקה להדרים

▼

תל־אביב
רחוב לינקולן 17

„ספן"
מפעל תעשיה, משקי עמק הירדן
המשרד:
רח' לינקולן 17, תל־אביב

מברך את יהדות ברית המועצות
בברכת העליה ובעתיד מזהיר
למלאות עשרים שנה לקיום
מדינת ישראל

ה מ ו " ל
אגודה שתופית של
מוציאים לאור בישראל בע"מ

▼

תל־אביב
שדרות רוטשילד 64

תורן בע"מ
ניר וקרטון

*

תל־אביב
רח' הרצל 61 (פסג' התור)
טלפון 822770

ספרים במדעי היהדות והמזרח הקרוב
בחלקה מיוחדת לתולדות היהודים
ברוסיה ומזרח אירופה

*

כתבי־עת שהופיעו ברוסיה: פרחי
הצפון, הכרמל, הצפירה, השילוח,
העולם וכו'

בי"מ ספרים „זוהר"
רח' נחלת בנימין 3, ת"א, טל. 621106

„כור"

חברת חרושת ומלאכה בע"מ

▼

המשרד הראשי:

רח' בן־יהודה 99, תל־אביב, טל. 248241

תנובה

סניף מחוז תל־אביב

ההנהלה: רח' החשמונאים, תל־אביב

מברכת את צבור היצרנים והצרכנים במדינה

ואת כל אזרחי ישראל

למלאות 20 שנה לעצמאות מדינת ישראל

עתיקות – Antiquary

רחוב שיינקין 20א', תל־אביב — טל. 612573

* **יצירות אמנות יהודית וכללית**
* **ספרים יקרי־המציאות בכל השפות**
* **ספרי קודש ותורניים**
* **מחלקה מיוחדת לתולדות יהדות רוסיה בכל השפות**

קשרים עם כל הספריות המדעיות בחו"ל

יעקב טברסקי

ברכת אחים נאמנה
ואיחולים לבביים

לאחינו כל בית ישראל

בברית־המועצות בכל אתר ואתר

למלאות עשרים שנה לעצמאות המדינה

יהי רצון שהעתיד לא יבייש את העבר המפואר

אנו מעלים אתכם על ראש חגינו ושמחותינו

בארצנו ובבירתנו ירושלים השלמה

ומצפים לעליתכם במהרה בימינו

הקונגרס היהודי העולמי, ההנהלה הישראלית

התאחדות יוצאי ברית המועצות בישראל

אגוד עולמי של יוצאי ביסראביה בישראל

אגוד יוצאי לטביה ואסטוניה בישראל

אגוד יוצאי ליטא בישראל

ארגון יוצאי ביאליסטוק בישראל

אגוד עולמי של יוצאי ווהלין, המרכז בישראל

אגוד יוצאי וילנה והסביבה לעזרה ולהצלה

improvement of Hebrew education in town. A special chapter is devoted to the pogroms that took place in Nikolayev in October 1905 and to the public action afterwards which led to the arrest of Vilensky and to his expulsion abroad.

☆

THE WORK OF OSE IN THE PROVINCE OF MINSK

IN THE YEARS OF 1916-1918

by **Dr. M. Halperin-Prujinin** (pp. 292-299)

Description of the work of an OSE detachment in the town of Minsk and its outskirts for the aid of Jewish refugees and victims of war.

☆

A. BUNDLE OF LETTERS TO CH.N. BIALIK

handed for printing

by **M. Ungerfeld** (pp. 300-304)

Two letters of S. An-sky from the years 1917-1918 on Jewish literary and social affairs, and a letter of the young writer J. Tversky from 1917.

☆

G. AHRONSON 80 YEARS OLD

by **S. Schwarz** (pp. 305-307)

A short note on the public action of G. Ahronson, one of the leading figures of "Bund" and the menshevist party, especially during the years of the Russian revolution.

☆

FROM THE PERIOD OF THE FIRST WORLD WAR

by **M. Kaplan** (pp. 308-309)

An episode from the life of Jewish refugees of war in 1915, the most interesting part of which is the judicial inquiry of the Jew Gershonovich of Mariampol in connection with his accusation of treason to Russia.

☆

O B I T U A R Y

1. B. Karou: Jochanan Twersky, P. 310-311.
2. Editorial: Abraham Speishandler, p. 312.

מערכת „העבר" מביעה בזאת תודתה לארכיון תולדות הציונות הרוסית (מיסודו של מר א. רפאלי), לארכיון העבודה ולבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים על עזרתם בריכוז הצילומים לכרך „העבר" זה.

AUTOBIOGRAPHICAL NOTE OF H. Z. MARGOLIOS

delivered for printing

by **B. Dinur** (pp. 254-258)

H. Z. Margolios, official Rabbi of Dubna in the years 1878-1912, is known by his book "Dubna Rabati". Prof. Dinur has found on the book-cover of a biography of rabbi Jacob Barit of Wilna a note written by the hand of Margolios, containing recollections of his connections with Barit, who was his uncle and teacher. There is in this note which is fully reproduced in this issue material for the biography of Barit.

☆

THE PRINCES OF THE CENTURY

by **B. Karou** (pp. 259-261)

On the occasion of the centennial death-anniversary of A. Mapu, the 75th death-anniversary of Y. L. Gordon, and the 50th death-anniversary of Mendele Mocher Sforim, the author appraises their place and weight in the history of Hebrew literature.

☆

THE LOVE OF ISRAEL OF MENDELI MOCHER SFORIM

by **A. Ben-Or** (pp. 262-267)

The author recollects the days of his examination before a government commission for the obtainment of a teacher's diploma for the instruction of Hebrew subjects in secondary schools. The head of examiners was Mendele Mocher Sforim and the examination took place at his house. He tells what he has heard about the activity of Mendele as teacher and educator, and about his love to the masses of Israel, and confirms these rumours by citing fragments from the writings of the distinguished writer.

☆

CHAPTERS FROM MY PUBLIC LIFE

by **J. L. N. Vilensky** (pp. 268-291)

Dr. J. L. N. Vilensky tells in his recollections about the period of his service as Government rabbi in the town of Nikolayev in the years of 1902-1906. He describes his public work in that town, his relations with the liberal governor of the town, his efforts for the

in Moscow. In this house was kept in boxes the well known collection of books of Baron D. Ginzburg, which had been purchased by the zionist organization from the widow of the Baron and was to be sent to Palestine after the world war. On the departure of the Persitz family from Moscow they revealed to Dimanstein the secret of the existent collection of books, and he promised to take care of it and arrange for its despatch to Palestine. However after the house was appropriated for the "administration of military engineers" the collection was discovered and transferred to the Lenin library in Moscow.

☆

ITSCHAK NACHMAN STEINBERG

by **M. Elyashiv** (pp. 243-250)

Dr. I. N. Steinberg (1888-1957) was a son of a noble family in Dvinsk. He received a general and religious education and remained an observant Jew all his life. Joined in his youth the social-revolutionary party (S.R.). Studied law in Germany and served as assistant lawyer in Moscow. In the year of revolution of 1917 he joined the left wing of his party and on the 12th of December he became a member of the revolutionary "Council of Commissars" and minister of justice. Took part in dispersing the Russian constituent assembly. Steinberg abolished capital punishment and fought for legality in the new regime, particularly with the "Cheka". On the departure of the left S.R. from the Soviet Government in July 1918 Steinberg was arrested and sat about a year in prison. In 1923 he left Russia. During his sojourn in Berlin and London Steinberg headed a Jewish territorial group "Freiland".

☆

THE ORNAMENTS OF THE MOHILEV SYNAGOGUE

by **Rachel Wischnitser** (pp. 251-253)

The wooden synagogue in Mohilev on the Dnieper river was built in the year 1740. Its walls were decorated with coloured drawings by an unknown artist Hayim Segal of Slutsk. Copies of these drawings were made by the artist Eliezer Lisitsky and published in the magazine "Rimon" which appeared in Berlin in 1923. The booklet tries to explain some of the symbols appearing in these drawings, including a drawing of a town surrounded by trees with the inscription "Worms".

☆

of 1917-1919. His main political education he acquired in the years of his Siberian exile (1912-1917). There he met with many exiled revolutionaries including Stalin. In the last edition of the "history of the Russian communist party" (1967) he is mentioned as one of the heads of the October revolution. In the opinion of many veterans of the revolution, had he survived (he died at 34) he could have restrained the rise of Stalin to the power of a single ruler of the Soviet Union.

☆

TALKS WITH S. DIMANSTEIN

by **J. Barzilai** (pp. 216-239)

The author, who was active in the Russian Communist party in the years of 1925-1937, met several times with Dimanstein and discussed with him general and Jewish problems. In the first conversations Dimanstein told him about his way from the yeshiva to the bolshevist party. He maintained that rather the international character of the party had attracted him and his like to this party. In the "Bund" they had not found liberation from the Jewish ghetto. In Lenin and his doctrine he found complete rejection of all national discrimination. But since after the revolution it became evident that national tendencies were still strong among the Jewish masses, there was need of a period of transition and adaptation, and this duty was imposed upon Dimanstein who conducted long negotiations with the leaders of "Bund" and other socialist Jewish parties, many of which had passed to the communist camp. For this purpose Dimanstein edited the newspapers "Die Warheit" and afterwards "Der Emes". On the establishment of the "Yevsektsia", most members of which came from the socialist Jewish parties, Dimanstein retired from his work among the Jews although he kept an eye on their doings. The Zionist and pioneer movement Dimanstein treated with much reserve, regarding them as utopian-reactionary movements. Primarily he emphasized the utopian character of zionism and the hopelessness for its accomplishment. In 1937 Dimanstein was executed togehter mith many other veteran bolsheviks.

☆

THE SECRET OF DIMANSTEIN

by **S. Eisenstadt** (pp. 240-242)

S. Eisenstadt describes the period in which Dimanstein worked as commissar for Jewish affairs in the house of the Persitz family

devoted to two publishing companies which arose in those years through the generous A. J. Shtibel (Shtibel Publication) and Zlatopolsky — Persitz family ("Omanuth" publication). The literary centres in Odessa and Kiev as well as unrealized important literary projects are reported in the article which concludes with a review of the fate of the Hebrew book in the Soviet Union up to this day.

☆

M. VINAVER AND THE RUSSIAN REVOLUTION

by **M. H.** (pp. 203-207)

Description of the activity of M. Vinaver in leading the cadet (liberal) party in the years of 1917-1919. Vinaver was chief counsellor to the head of the party Miliukov and participated in all the important consultations of the party. Nevertheless he took an active part in Jewish public life. On the October revolution Vinaver was pursued but succeeded in escaping to the Ukraine which was under German control. His remarkable standing was that the party had to be faithful to the alliance with the entente on considerations of political morality. Up to October 1918 Vinaver was Minister for foreign affairs in the local government of the Crimea which was fighting the Soviet regime, and on February 11th 1919 he left together with the whole cabinet for Constantinople.

☆

J. SVERDLOV THE FIRST PRESIDENT OF THE SOVIET UNION

by **S. Oron** (pp. 208-210)

Description of the life of Jacob Sverdlov, chairman of the "All Russian executive committee of the Soviets" in attempting to dwell on his Jewish roots in his native town of Nishni Novgorod and on his attitude to Jewish affairs.

☆

J. SVERDLOV AND THE OCTOBER REVOLUTION

by **J. Barzilai** (pp. 211-215)

Sverlov has remained in the memory of the veterans of the October revolution as a classical type of a "professional revolutionary" and as the greatest propagandist of the bolshevist party in the years

ZIONISM IN THE DAYS OF REVOLUTION

by **J. Shapiro** (pp. 121-133)

The notes reflect zionist activity in the years of revolution in the town of Skvira (province of Kiev), the native town of Achad-Haam. Description of the elections to the seventh zionist conference in Petrograd in 1917. About the competition in the Jewish street between the "Bund", other socialist Jewish parties and the Zionists. About the activity of the writer Zvi Viaslavsky at Skvira.

☆

TO THE HISTORY OF JEWISH SOCIAL LIFE AND HEBREW CULTURE IN RUSSIA

by **S. Eisenstadt** (pp. 135-162)

The awakening of zionist Jewish youth ("Zeire Zion") to cultural activity in the years preceding the first world war. The Hebrew monthly "Mishmaroth" appearing in Odessa (1912-1913) and in Warsaw (1914). The Hebrew cultural and literary centre in Moscow in the years of the first world war. "Habima", the daily paper "Haam", "The society of the Hebrew Law" etc. The effect of the Russian revolution in February 1917, on "Zeire Zion". Second conference of "Zeire Zion" (May 1917). Elimination of zionist activity in the years of 1918-1919. Departure of the author from Russia in 1923.

☆

HEBREW LITERATURE AND JOURNALISM IN RUSSIA IN THE PERIOD OF REVOLUTION AND THEREAFTER

by **A. Z. Ben-Yishai** (pp. 163-202)

The author, who was an eye — and ear — witness to what happened in the field of Hebrew literature in the years of war and revolution, describes the centres of literature and journalism in Russia on the eve of war and their destruction in the years of war. The rise of the Hebrew literature centre in Moscow in the very years of war. He devotes large space (pp. 170-184) to the description of the daily and weekly newspaper "Haam" which appeared in Moscow in the years 1916-1918. He also discusses its standing in regard to the current questions in the days of revolution. Likewise he tells of other newspapers and of Hebrew periodicals for literature and science of the "Hatkufa" in particular. Special chapters are

at the Seventh All-Russian Zionist Conference held in May 1917 and attended by representatives of 140,000 Shekel-holders from 680 communities in Russia.

☆

IN THE REVOLUTION AND THEREAFTER

by **A. Kaufman** (pp. 113-115)

A. Kaufman describes the days of revolution in Manjuria (Manchuco), primarily in the community of Harbin. The Zionist Movement which had functioned since 1912 under disguise of a "society for the aid of Jewish immigrants to Palestine", became the largest Jewish organization in the Middle East. A zionist weekly entitled "Yevreiskoye Slovo" began to appear. At the elections to the All-Russian Jewish Conference all 4 delegates of the Far Eastern district were elected from the zionist list. In November 1917 the zionists held a ceremonial mass meeting in Harbin and conveyed their feelings of gratitude to the British Consul in the city.

☆

THE GOOD TIDINGS OF THE BALFOUR DECLARATION IN ODESSA

by **J. Ariel** (pp. 116-120)

In 1917 Odessa was the largest community in Russia. Together with the numerous refugees from the front zone it counted 200,000 Jews. During the revolution Jewish soldiers of Odessa made up a Jewish Legion to protect the city from hooligans and bandits. On the occasion of the Balfur Declaration a zionist procession of over 50,000 persons was organized in Odessa on December 3rd 1917. In front of the procession proceeded a motor car carrying M. Ussishkin and other representatives of the Zionist movement in the city. They made Zionist speeches. When the procession approached the residence of the British consulate the Consul received a zionist delegation which conveyed the thanks of the Jewish people for the Declaration to the British Government. The Consul, accompanied by the delegation, went out to the balcony and addressing the crowd, promised that Britain would keep its obligations.

About two weeks later bolsheviks and anarchists organized a demonstration of their own, which was an implicit reply to the Zionist one.

★

Dvinsk in October and December, and an article by Z. Gordin on the problem of Jewish soldiers, written in December 1917.

☆

MY EYES HAVE SEEN THE REVOLUTION

by **D. Kopilovich** (pp. 96-98)

The author, a student at the time, relates about the confusion in Petrograd on February 26th, 1917. Being near the Duma Building he was intrusted with the printing of the first bulletin of the revolutionary Committee of the Duma at the printing house of the reactionary evening paper "Vecherneye Vremya". Afterwards he took part in the arrest and guard of the highest officials of the Tsar.

☆

ON THE EVE OF THE FEBRUARY REVOLUTION IN 1917 AND THEREAFTER

by **M. Bobé** (pp. 99-108)

Reminiscences of a Jewish student in Moscow in the years of 1917-1919. M. Bobé left at the end of 1915 together with all the students of Riga Polytechnicum for Moscow. Took an active part in the society of the "Lovers of Hebrew", which was generously supported by cultivated Jewish philantropists headed by the Zlatopolsky-Persitz family. He is telling of an extensive cultured activity that was carried on in the city in those days both in Hebrew and in Russian. After the February revolution came a great public awakening among the Jews of Moscow. But shortly afterwards came the October Revolution and eliminated everything. The author depicts the shortage and famine in the city during the years 1918-1919.

☆

THE GREAT TRIAL

by **Y. Pevsner** (pp. 109-112)

After the February revolution of 1917 the prediction was voiced that the Jews of Russia would follow suit their brothers of Western Europe and abandon their national aspirations. But reality proved the baselessness of this allegation. Just upon the grant of equality of rights came a great national awakening. The first trial took place

the early days of communist rule. Taking care of homeless children's institutions. Beginning of "Hehaluts" in Russia. Enrolment and service of the author in the red army. His departure from Russia in the summer of 1919.

☆

IN THE REAR AND AT THE FRONT (MEMOIRS)

by **H. S. Kopilovich** (pp. 80-86)

Mobilization of the author for the army of the Tsar and his desertion from the front. Life of a Jewish deserter in Oriol and Odessa. His return to the army after the February Revolution in 1917. Organization of Jewish soldiers within the frame of the Russian army in 1917. The conventions of Jewish soldiers. The Soldiers Convention in Minsk at the end of 1917. Attempt to organize a self-defence in Minsk on the eve of its occupation by the Germans in February 1918.

☆

SELF-ORGANIZATION OF JEWISH SOLDIERS IN 1917

by **Z. Gordin** (pp. 87-95)

The author who served as medical officer at the North Western front tells of the formation of national units in the Russian army following the February Revolution of 1917. There were Polish, Lithuanian, Latvian and Ukrainian units. In October 1917 began the self-organization of Jewish soldiers and at a conference of representatives of the Jewish soldiers in the 5th camp was elected an executive committee of Jewish soldiers. In December 1917 a conference of Jewish soldiers of the North Western front was held in Dvinsk with the participation of J. Trumpeldor. Long and stormy debates took place on the question of maintaining special Jewish military regiments, and about the duty of the Jewish soldier with organization of a Jewish self-defence against pogroms. There were elected delegates to an All-Russian Conference of Jewish soldiers in Kiev. But when the delegates arrived in Kiev in January 1918, the city was in a whirl of civil war between the communists and the nationalist Ukrainians. Ukrainian soldiers murdered the chairman of the executive committee of the Jewish soldiers, Yona Gogol. The conference did not take place. Attached to this article are 3 documents: Resolutions of the Conferences of Jewish Soldiers in

for national self-organizing, and a convention of Jewish soldiers discussed the idea of Jewish regiments and Jewish self-defence composed of Jewish servicemen.

The Jewish parties in the Ukraine offered their hand to the Ukrainian national movement. Antisemitic moods among the Russian masses welled up increasingly at the end of 1917, culminating in violent disturbances in many towns, mainly for the sake of looting and plundering.

The October revolution of 1917 has interrupted the internal and external processes brought to light in Jewish life in the year of the Revolution, and has given an entirely different trend to the history of Jews in Russia.

☆

MILITARY RABBINATE IN RUSSIA

by **J. Berman** (pp. 56-58)

Rabbi Jacob Berman tells in his memoirs about his appointment in June 1917 as head chaplain for Jewish troops at the South-Western front. This office was an absolute novelty in the Russian army. He accepted the appointment on the advice of M. Ussishkin on condition that he should remain on his post as Rabbi of Berdichev. His duty was to visit the Jewish wounded to equip them with articles of worship and with Hebrew and Yiddish books, to set up Kosher Kitchens. He was also authorized to exempt rabbis and Yeshiva students from mobilization. He held this office till February 1918 when champlainship in the Russian army was abolished by order of the Soviet Government.

☆

IN THE ARMY AND REVOLUITON (MEMOIRS)

by **D. Cohen** (pp. 59-79)

Reminiscences of a Jewish soldier that was mobilized to the Tsar's army at the outbreak of the first World War. Description of life in the barracks and in the rear. Appointment of the author at the outbreak of the February Revolution of 1917 as Jewish chaplain and his activity in this capacity. Formation of the Jewish Soldiers Union. Appearance of J. Trumpeldor, zionist propaganda. The October Revolution. Demobilization of the old army. The author leaves the army and moves over to Moscow. Public activity in Moscow in

tions this powerful public energy was released and converted into an highly influential force both in the political life of Russia and in tested planning for shaping its own image.

☆

RUSSIAN JEWRY DURING THE YEAR OF THE REVOLUTION

by **Yehuda Slutsky** (pp. 32-55)

The image of Russian Jewry in the February revolution of 1917 was unlike that of 1914. About 40% of the Russian Jews, incidentally of the most indigenous, found themselves under rule of German-Austrian occupation. The stream of refugees into the towns of internal Russia led to the creation of large communities in these regions. The military service of hundreds of thousands of Jews in the Russian army reinforced the process of Russification. Russian defeats at the front impelled the Government to change its attitude toward the Jews. Also two negative appearances became conspicuous that time among the Jews: desertion of the army and speculation with essential commodities.

The February revolution of 1917 and the equality of rights following it were accepted by all Jewish circles with great enthusiasm. They also participated in the political activities of the new life and in all political parties. Many were amazed at the mighty growth of the Zionist movement which manifested itself in mass participation in Zionist meetings and processions as well as in the seventh conference of Russian Zionists in Petrograd. The Zionist movement found its expression also in great educational activity (foundation of Tarbuth) and in the flourishing of Hebrew literature and journalism. Organizing activity also began among religious Jewry.

The left Jewish parties (the "Bund" the "United" and "Poalei Zion") were active, too, but they were much behind the Zionist lists at the various elections held in those days.

Many attempts were made for the creation of democratic communities. One of the problems engaging Jewish public opinion was the choice between Hebrew and Yiddish as a teaching language in Jewish schools. The Jewish teachers had split into two unions: Yiddishist and Hebraist. Preparations were made for an all-Jewish congress that was to meet at the beginning of 1918 and discuss the ways of Jewish autonomy.

Following the example of military units of Ukrainians, Lithuanians and other national minorities, Jewish soldiers launched a campaign

THE JEWS IN RUSSIA AT THE OUTBREAK OF THE FEBRUARY REVOLUTION

by **S. Ettinger** (pp. 20-31)

The tremendous awakening of Russian Jewry originated from processes that shaped the image of the Jewish minority in the country during the 19th and early 20th centuries.

The antisemitic heritage of the Russian society springs from the negative attitude toward the Jews arising from fear of the "Judafying heresy". Upon the partition of Poland hundreds of thousands of Jews were included within the limits of the Russian Empire and forthwith was fixed the "pale of settlement" in order to prevent their penetration into the regions of internal Russia. Attempts were made to encourage conversion among Jews through persuasion and coercion (the cantonists system). In the early sixties restricted categories of Jews (rich, intellectuals, artisans) had obtained some rights, but there soon began a strong anti-Jewish movement, and on the ascension of Alexander the 3rd the Russian Government adopted a policy of ousting the Jews from their economic positions, restricting their right to education etc.

Liberal and revolutionary circles naturally supported the emancipation of Jews. Many Jews therefore joined the variegated revolutionary movements. The Jewish situation had grown worse especially in the first years of the First World War.

An important factor in the history of the Jews was their great natural increase, leading to deterioration of their economic situation in the Pale of Settlement, to the growth of artisans and workers ranks, and to mass emigration. Accordingly, the social gap between the various ranks and classes among the Jews widened, so that the majority of the Jewish public lost their trust in the notables that were regarded as saviors in the 19th century. There began a powerful Jewish self-organizing, the beginning of which is to be seen as early as in the Hassidic movement, which began in the 18th mid-century, then in the enlightenment movement and still more in the "Bund" and the Zionist movement. The Kishinev pogrom of 1903 served as a turning point in the process of self-organizing of Russian Jews that took a great part in the first Russian Revolution, participating in the general revolutionary movement and acting independently for themselves. The Jews appeared as an organized political national group in the State Duma. In the years of war when the oppression of Jews had intensified, Russian Jewry revealed great organizing forces in treating the war refugees and exiles. On the outbreak of the February revolution and the abolishment of restric-

SUMMARIES

FROM FEBRUARY TO OCTOBER

by **B. Dinur** (pp. 3-19)

The causes of the February revolution were :

1) The national crisis resulting from the protracted war;
2) The people's tiredness of the war;
3) Social breakdown and economic crisis, and
4) Social agitation and revolutionary underground activity.

The years of war intensified the hatred and persecution of the Jews. The Government attempted to impose upon the Jews the responsibility for its defeats. It is true that this propaganda had abated during the months preceeding the revolution. But the Jews were in a state of depression, and their hopes for their future in Russia weakend. The handling of hundreds of thousands of refugees and exiles from the border and front zones brought about the establishment of a number of social aid and relief institutions that served as a foundation for the organization of Russian Jewry. The stream of Jewish refugees reached the towns of inner Russia and for the first time did the Russian masses make close acquaintance of the Jews. The part of the Jews taken in the revolution was small at the beginning, but it increased conspicuously with the expansion of the revolution. They played an important part in the revolutionary propaganda and participated in the Government administration and, of course, nearly all of them, regardless of party and political views, were loyal to the new regime.

The revolution brought about a political and national awakening among the Jews. The masses were interested in all the problems of the country and wanted to share and bear the responsibility for their solution. There was a will to set up a national Jewish organization that should be independent and sovereign in moulding its inner life. The Zionist Movement became the biggest popular party of Russian Jewry.

☆

Printed in Israel by "Hamerkaz" Press, Tel-Aviv

H E A W A R

Devoted to the History of the Russian Jews

P.O.B. 14055, Tel-Aviv, Israel

Founder and first Editor: late BEN-ZION KATZ

Editors:
BARUCH CAROU
YEHUDA SLUTZKY

Secretary:
A. AHARONI

Editorial Board:
BEN-ZION DINUR
YOCHANAN TWERSKY
YITZCHAK MAOR
ZALMAN SHAZAR

TABLE OF CONTENTS:

B. Dinur: From February to October 3
S. Ettinger: The Jews in Russia at the Outbreak of the February Revolution 20
Y. Slutsky: Russian Jewry during the Year of the Revolution 32
J. Berman: Military Rabbinate in Russia 56
D. Cohen: In the Army and Revolution (Memoirs) 59
H. S. Kopilovich: In the Rear and at the Front (Memoirs) 80
Z. Gordin: Self-Organization of Jewish Soldiers in 1917 87
D. Kopilovich: My Eyes have seen the Revolution 96
M. Bobé: On the Eve of the February Revolution in 1917 and Thereafter 99
Y. Pevsner: The Great Trial 109
A. Kaufmann: In the Revolution and Thereafter 113
J. Ariel: The Good Tidings of the Balfour Declaration in Odessa 116
J. Shapiro: Zionism in the Days of Revolution 121
S. Eisenstadt: To the History of Jewish Social Life and Hebrew Culture in Russia 134
A. Z. Ben-Yishai: Hebrew Literature and Journalism in Russia in the Period of Revolution and Thereafter 163
M. H.: M. Vinaver and the Russian Revolution 203
S. Oron: J. Sverdlov the First President of the Soviet Union 208
J. Barzilai: J. Sverdlov and the October Revolution 211
J. Barzilai: Talks with S. Dimanstein 216
S. Eisenstadt: The Secret of Dimanstein 240
M. Elyashiv: Itschak Nachman Steinberg 243
Rachel Wischnitser: The Ornaments of the Mohilev Synagogue 251
B. Dinur: Autobiographical Note of H. Z. Margolios 254
B. Karou: The Princes of the Century 259
A. Ben-Or: The Love of Israel of Mendele Mocher Sforim 262
J. L. N. Vilensky: Chapters from my Public Life 268
Dr. M. Halperin-Prujinin: The Work of OSE in the Province of Minsk in the years of 1916-1918 292
M. Ungerfeld: A Bundle of Letters to H. N. Bialik 300
S. Schwarz: G. Ahronson 80 Years Old 305
M. Kaplan: From the Period of the First World War 308

*

OBITUARY

1) **B. Karou**: Jochanan Twersky 310
2) **Editorial**: Abraham Speishandler 312
English Summaries I—XIII

Vol. XV — May 1968

Published by ALTIRA

With the Assistance of the Memorial Foundation for Jewish Culture, New York

Tel-Aviv "ALTIRA", Association for Study of the History of the Jews in Russia and in Ukraina.

כתבת המערכת: תל־אביב, ת.ד. 14055

ההפצה הראשית: בי"מ ספרים „זוהר", רח' נחלת בנימין 3, תל־אביב, טל. 621106

"ZOHAR" Bookstore, 3 Nachlat Benjamin St., Tel-Aviv, Tel. 621106